

El planejament metropolità de la Barcelona predemocràtica - Tesi Doctoral - Gustavo Pires de Andrade Neto

Tesi Doctoral
UPC - 2015

**El planejament metropolità
de la Barcelona predemocràtica:
Plans, protagonistes i referents teòrics (1939-1976)**

Gustavo Pires de Andrade Neto

Acta de qualificació de tesi doctoral

Curs acadèmic:

Nom i cognoms

Programa de doctorat

Unitat estructural responsable del programa

Resolució del Tribunal

Reunit el Tribunal designat a l'efecte, el doctorand / la doctoranda exposa el tema de la seva tesi doctoral titulada

Acabada la lectura i després de donar resposta a les qüestions formulades pels membres titulars del tribunal, aquest atorga la qualificació:

☐

NO APTE

☐

APROVAT

☐

NOTABLE

☐

EXCEL·LENT

(Nom, cognoms i signatura)		(Nom, cognoms i signatura)	
President/a		Secretari/ària	
(Nom, cognoms i signatura)	(Nom, cognoms i signatura)	(Nom, cognoms i signatura)	(Nom, cognoms i signatura)
Vocal	Vocal	Vocal	Vocal

_____, _____ d'/de _____ de _____

El resultat de l'escrutini dels vots emesos pels membres titulars del tribunal, efectuat per l'Escola de Doctorat, a instància de la Comissió de Doctorat de la UPC, atorga la MENCIÓ CUM LAUDE:

☐

SÍ

☐

NO

(Nom, cognoms i signatura)	(Nom, cognoms i signatura)
President de la Comissió Permanent de l'Escola de Doctorat	Secretari de la Comissió Permanent de l'Escola de Doctorat

Barcelona, _____ d'/de _____ de _____

Universitat Politècnica de Catalunya
Departament d'Urbanisme i Ordenació del Territori

Tesi Doctoral

El Planejament Metropolità de la Barcelona Predemocràtica:

Plans, protagonistes i referents teòrics (1939-1976)

Gustavo Pires de Andrade Neto

Director de tesi: Professor Doctor Ferran Sagarra i Trias
Barcelona
2015

Índex

Agraïments	5
Resum/Abstract	6
Introducció	12

Part 1 - El *Pla Comarcal de 1953* - L'urbanisme entre la teoria i la ideologia.

Capítol 1 – “Provincia y municipio”... i la resta comarca. 19

- 1.1. Arrencada de dos plans: el comarcal i el provincial. – p. 19
- 1.2. La redacció del Pla Comarcal de 1953: el tàndem Soteras-Bidagor i el control del creixement – raïms i zonning -. – p. 22.
Conurbació, regió i infraestructures: antecedents a la Catalunya republicana
- 1.3. La política d'habitatge de l'autarquia. – p. 35.

Capítol 2 – Referents: l'organicisme i la idea de ciutat de la *Falange*. 40

- 2.1. El nacional-catolicisme com a legitimació. – p. 40.
- 2.2. Les aportacions de Muguruza-Alomar-Bidagor. – p. 45.
- 2.3. Entre l'organicisme francès i l'anglo-americà. – p. 50.
El *Pla Abercrombie*, el model implícit | La influència francesa de Bardet

Capítol 3 – La Barcelona de la fi de l'autarquia 61

- 3.1. Els polígons d'habitatge de promoció pública entre 1955 i 1965. – p. 62.
- 3.2. La *Ley del Suelo* de 1956: apogeu i caiguda de la *Falange*, i l'arribada de l'*Opus Dei*. – p. 65.
- 3.3. La planificació regional: el Pla Provincial de 1963 de Manuel Baldrich. – p. 69.

Part II - El *Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona* de 1966 - L'aspiració científica del planejament urbà

Capítol 4 - El *Desarrollismo*. 75

- 4.1. La Barcelona del desplegament econòmic. Congestió urbana en la “ciutat del liberalisme”. – p.76.
- 4.2. La ciutat i el territori en els *Planes de Desarrollo Económico y Social* I i II. – p. 80.
- 4.3. L'autopista del Maresme. – p. 84.

Capítol 5 – Planificació i tecnocràcia. L'ascensió de l'*Opus Dei*. 87

- 5.1. La supervivència de la *Falange* en el *Ministerio de la Vivienda*. – p. 89.
- 5.2. Una política d'habitatge agressiva versus una política urbana dèbil. – p. 91.
- 5.3. L'urbanisme porciolista i la “gran Barcelona”. – p. 96.

Capítol 6 - Planificació i Política". De la revisió del *Plan Comarcal* al *Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona*. 102

- 6.1. La *Comisión de Revisión del Plan Comarcal* i els seus protagonistes. – p. 103.
- 6.2. L'emergència del concepte de l'àrea metropolitana. – p. 107.

Capítol 7 – La recerca d'un model metropolità. Els "Esquemas Previos del Plan Director". 110

- 7.1. Esquemes 1, 3 i 4. L'urbanisme processal, la malla viària isòtropa i les *new towns*. – p. 115.
- 7.2. La *città regione* metropolitana. Els centres direccionals i el tractament dels suburbis de Barcelona. – p. 122.
- 7.3. La versió del *Plan Director* de 1966. – p. 125.

Capítol 8 – El paradigma científic en el planejament urbà. 132

- 8.1. La consolidació d'una "Escola d'Urbanisme". – p. 135.
- 8.2. Els fonaments de l'urbanisme sistèmic. – p. 139.

Capítol 9 – Els obstacles polítics i operatius per a la tramitació. 146

- 9.1. "*El Plan Director de Barcelona, dins un armari*". – p. 147.
- 9.2. La represa dels treballs del *Plan Director*. El "joc d'escacs" del franquisme local i el cop de sort de Porcioles. – p. 149.
- 9.3. De *Plan Director* (1965) a *Esquema Director* (1968). La connotació política de la nomenclatura tècnica. – p. 150.
- 9.4. L'operació Riera de Caldes (1971). El retorn del model *new town*. – p. 152.

Part III - El *Pla General Metropolità* de 1976 - El planejament urbà entre la tecnocràcia i el *Dret a la Ciutat*

Capítol 10 – El desdoblament de l'Esquema Director. 161

- 10.1. *A tale of two plans: 1969-1972*. – p. 162.
- 10.2. L'*Área de Acción Inmediata*. El planejament als llimbs. – p. 165.
La crisi de les ACTUR.
La dimissió de Ribas Piera com a Director de l'Oficina del pla per l'AMB
- 10.3. El POAMB - *Plan de Ordenación del Área Metropolitana de Barcelona*. – p. 170.
El "primer estudi". | La *Comisión Gestora del Área Metropolitana, 1972-1974*. | Els plans Comarcals dins del POAMB
- 10.4. La revisió del Plan Comarcal, 1969-1972. Gènesi del Pla General Metropolità. – p. 177.
La dimissió de Manuel de Solà-Morales. | La recerca d'un model operatiu en el planejament comarcal.

Capítol 11 – El *Dret a la Ciutat* i la participació ciutadana en el PGM: 1974-1976. 187

- 11.1. Nous protagonistes en el planejament urbà. – p. 187.
- 11.2. El Contrapla de la Ribera. Les reivindicacions veïnals i l'urbanisme concertat. – p. 190.
- 11.3. L'avenç dels moviments socials urbans. Participació veïnal i legitimació del PGM. – p. 198.

- 12.1. La visió radical en les ciències socials. Una crítica teleològica de l'urbanisme. – p. 214.
L'urbanisme com a producte històric. | El mite de la neutralitat de la tècnica. L'urbanisme possible. | Urbanisme i participació.
- 12.2. Urbanisme i tecnocràcia progressista a la transició política a Barcelona. – p. 232.

Epíleg **245**

Consideracions finals **257**

Llistat d'imatges **263**

Referències bibliogràfiques **267**

Annexos:

Annex 1 – Quadre sinòptic i cronologia de governants

Annex 2 – Entrevistes

Llistat d'entrevistats

Manuel Ribas i Piera

Xavier Subias i Fages

Albert Serratosa i Palet

Oriol Bohigas i Guardiola

Lluís Cantallops i Valeri

Manuel de Torres i Capell

Juli Esteban Noguera

Joan Antoni Solans i Huguet

Fernando de Terán Troyano

Miquel Roca i Junyent

Narcís Serra i Serra

Andrés Naya

Agraïments

Agraeixo a les persones que em van acompanyar durant la meua vida acadèmica i que directa o indirectament van contribuir amb el resultat d'aquest treball. Que tots, encara que no citats nominalment, se sentin agraïts.

Sento un sincer agraïment i admiració pel professor Ferran Sagarra i Trias, el meu director de tesi i qui també va ser el meu tutor en la tesina de màster, i li agraeixo el suport i incentiu rebut des que em vaig interessar a investigar el tema que va donar origen a aquest treball.

Agraeixo a tots els funcionaris de la biblioteca de l'ETSAB i de la biblioteca i del sector de documentació del Departament de Política Territorial de la Generalitat que facilitaren l'accés a tota la informació necessària per desenvolupar aquesta recerca. Als funcionaris del Departament d'Urbanisme, de l'Oficina de Màster i de l'Oficina de Tercer Cicle de la UPC, pel suport.

Agraeixo molt especialment a totes les persones que vaig entrevistar per a aquesta tesi i que, amb molta disposició, van prestar valuoses declaracions a aquest treball. Alguns dels entrevistats han mort durant el procés de redacció d'aquesta tesi, amb la qual els vull retre homenatge. Són els arquitectes i professors Manuel Ribas i Piera, Xavier Subias i Fages i Manuel de Solà-Morales i Rubió, tots protagonistes destacats de l'arquitectura i urbanisme catalans i mestres de generacions formades a l'ETSAB.

El suport de la família, dels amics i dels companys de la Universitat ha estat fonamental per perseverar durant el llarg període de recerca que suposa una tesi, i els ho agraeixo profundament. Agraeixo a la Sonia Camallonga, Mireia Pinedo i Cristina Portabella per la correcció del text.

Aquest treball no hauria estat realitzat sense el suport del *Ministerio de Asuntos Exteriores*, a través de la beca MAEC-AECID.

L'objecte d'aquesta tesi són els plans, protagonistes i referents teòrics del planejament metropolità de la Barcelona predemocràtica. El planejament del període franquista s'acostuma a interpretar com a un intent de modernització tècnica en un marc polític reaccionari, però la realitat política del règim va anar canviant al llarg del temps i també anaren canviant el paper dels tècnics, els paradigmes urbanístics i les actituds vers l'actuació sobre la ciutat.

La primera part de la tesi té com a centre el *Pla Comarcal* de 1953 durant l'autarquia, un antecedent del planejament de l'àmbit metropolità, que tingué com a coautors els arquitectes Pedro Bidagor, de la Direcció d'Urbanisme a Madrid, i Josep Soteras, un ex-integran del GATPAC. Aquesta primera part problematitza la dialèctica entre la interiorització d'uns referents estrangers, com el *Regional Planning* anglo-saxó o l'organicisme de Bardet i l'ideari de ciutat subjacent a la ideologia conservadora de la *Falange* que, amb la seva retòrica moralitzant, legitimava el planejament d'aleshores, però que introduí innovacions tècniques que serien expressades en la Llei del Sòl de 1956. La segona part de la tesi parla de la renovació conceptual de l'urbanisme, que buscà la seva legitimació epistemològica en la ciència i que a Barcelona tingué com a expressió la redacció del *Pla Director de l'Àrea Metropolitana de 1966*, realitzat per un equip multidisciplinar liderat pels arquitectes Manuel Ribas i Piera, Xavier Subias i l'enginyer Albert Serratosa. Els anys seixanta foren anys de profundes transformacions econòmiques i polítiques, amb l'arribada dels tecnòcrates de l'*Opus Dei*, i urbanes derivades del *desarrollismo*, en que es consolidà el fenomen metropolità a Barcelona i en els quals l'alcalde Porcioles posà les bases de la seva "Gran Barcelona". La tercera i última part problematitza l'urbanisme del tardofranquisme i de la transició democràtica, tenint com a centre el *Pla General Metropolità - PGM*, resultat de la sedimentació d'experiències de més de vint anys de planejament metropolità i dels dos plans anteriors realitzats a Barcelona. El PGM, orfe de direcció política, fou el producte d'una tecnocràcia ideològicament progressista i de les pressions dels partits d'esquerres i de les Associacions de Veïns. Posteriorment, l'anhel d'emancipació social a través de l'urbanisme quedaria sovint rebaixada pel *possibilisme* en democràcia.

Aquesta tesi s'interessa pels diferents elements que intervingueren en el planejament metropolità del període franquista a Barcelona, els canvis de paradigma urbanístic i en l'encert d'alguns personatges bastant extraordinaris que, oberts al món i al coneixement, van fer possible actuar amb certa brillantor en una realitat grisa i tancada.

Paraules clau: planejament metropolità, planejament predemocràtic.

The topic of this thesis is Barcelona's pre-democratic metropolitan plans, protagonists and their theoretical references. The metropolitan planning of the Franco period is usually interpreted as an attempt at technical modernization in a politically conservative context. However, the ambiguity between the technical and the political contribution shifted throughout time, as a result of the regime's differences in technical and political visions, the imposition of a changing reality, the relative autonomy of the technicians' role and the epistemological changes in the planning discipline.

The first section of the thesis focuses on the *Regional Plan* of 1953 from autarky time, a precedent of metropolitan planning, which was co-authored by the architects Pedro Bidagor, Director of Urban Planning in Madrid, and Josep Soteras, a former member of GATCPAC at the Republican era. This section problematizes the dialectic between the internalization of some foreign references, such as the Anglo-Saxon Regional Planning, and the moral rhetoric of the *Falange's* ideology. The *Regional Plan* introduced innovations that would be expressed in the *Land Act* of 1956. The second section of the thesis discusses the conceptual renewal of urban planning that sought its epistemological legitimacy in science during the sixties, expressed in the *Barcelona's Metropolitan Master Plan* of 1966. Architects Manuel Ribas Piera, Xavier Subias and engineer Albert Serratosa led the multidisciplinary team in charge of 1966 plan. The sixties were years of profound urban changes arising from the developmentalist state policy, which consolidated the metropolitan phenomenon in Barcelona in which the mayor Porcioles set the stage of his "Great Barcelona" plan. The third and final section of the thesis problematizes the urban planning at the late Franco era and the transition to democracy, taking as its focus the Metropolitan General Plan - MGP, outcome of the accumulation of experiences over twenty years of metropolitan planning and the two Barcelona's previous metropolitan plans. The MGP was the result of the work of a technocracy ideologically progressive and the political pressure from the Left parties and neighborhood associations. Subsequently, the aim of social emancipation through the urban planning would often be reduced by *possibilism* in democracy.

This thesis is concerned with the different elements involved in the Barcelona's metropolitan planning at the Franco era, the changes of urban paradigm, and the success of some pretty extraordinary characters, open to the world and knowledge, that acted brilliantly in a bleak reality.

Keywords: metropolitan planning, predemocratic planning.

El objeto de esta tesis son los planes, protagonistas y referentes teóricos del planeamiento metropolitano de la Barcelona predemocrática. El planeamiento del periodo franquista se suele interpretar como un intento de modernización técnica en un marco político reaccionario, pero la realidad política del régimen fue cambiando a lo largo del tiempo y también fueron cambiando el papel de los técnicos, los paradigmas urbanísticos y las actitudes hacia la intervención sobre la ciudad.

La primera parte de la tesis tiene como centro el *Plan Comarcal* de 1953 durante la autarquía, un antecedente del planeamiento del ámbito metropolitano, que tuvo como coautores los arquitectos Pedro Bidagor, de la Dirección de Urbanismo en Madrid, y Josep Soteras, un ex-integrante del GATPAC durante el período republicano. Esta parte problematiza la dialéctica entre la interiorización de unos referentes extranjeros, como el *Regional Planning* anglosajón y el organicismo de Bardet, y el ideario de ciudad subyacente a la ideología conservadora de la *Falange*, averiguando su retórica moralizante. A pesar de las limitaciones de aquel plan, se introdujeron innovaciones que serían expresadas en la *Ley del Suelo* de 1956. La segunda parte de la tesis habla de la renovación conceptual del urbanismo en los años sesenta, que buscó su legitimación epistemológica en la ciencia y que en Barcelona tuvo como expresión la redacción del *Plan Director del Área Metropolitana* de 1966, realizado por un equipo multidisciplinar liderado por los arquitectos Manuel Ribas i Piera, Xavier Subias y el ingeniero Albert Serratosa. Aquellos fueron años de profundas transformaciones económicas y políticas, con la entrada de los tecnócratas del *Opus Dei*, y urbanas derivadas del *desarrollismo*, en que se consolidó el fenómeno metropolitano en Barcelona y en los que el alcalde Porcioles puso las bases de su proyecto de una "Gran Barcelona". La tercera y última parte problematiza el urbanismo del tardofranquismo y de la transición democrática, que tuvo como centro el *Plan General Metropolitano - PGM de 1976*, resultado de la sedimentación de experiencias de más de veinte años de planeamiento metropolitano y de dos planes anteriores realizados en Barcelona. El PGM fue el producto de una tecnocracia ideológicamente progresista y de las presiones de los partidos de izquierdas y de las Asociaciones de Vecinos. Posteriormente, la pretensión de emancipación social a través del urbanismo quedaría a menudo rebajada por el *posibilismo* en democracia.

Esta tesis se interesa por los diferentes elementos que intervinieron en el planeamiento metropolitano del periodo franquista en Barcelona, los cambios de paradigma urbanístico y en el acierto de algunos personajes bastante extraordinarios que, abiertos al mundo y al conocimiento, hicieron posible actuar con cierto brillo en una realidad gris y cerrada.

Palabras clave: planeamiento metropolitano, planeamiento predemocrático.

O objeto desta tese são os planos, protagonistas e os referenciais teóricos do planejamento metropolitano da Barcelona pré-democrática. O planejamento do período franquista geralmente é interpretado como uma tentativa de modernização tecnológica em um marco político conservador, mas a ambiguidade entre a contribuição da técnica e a realidade política foi mudando ao longo do tempo, como expressão das diferentes visões técnicas e políticas no interior do regime, a constatação de uma realidade em constante mutação, o papel dos técnicos e as mudanças de paradigma urbanístico que implicaram em diferentes atitudes em relação à intervenção na cidade.

A primeira parte da tese se centra no *Plano Comarcal* de 1953, durante a autarquia, um predecessor do planejamento de âmbito metropolitano, feito em coautoria pelos arquitetos Pedro Bidagor, Diretor de Planejamento em Madrid, e Josep Soterias, ex-membro do GATCPAC. Esta parte problematiza a dialética entre a internalização de algumas referências estrangeiras, como o *Regional Planning* anglo-saxão e o organicismo Bardet, a ideia de cidade subjacente à ideologia conservadora da *Falange*, esmiuçando a sua retórica moralizante que legitimava o seu planejamento urbano, mas ao mesmo tempo introduziu inovações técnicas que seriam expressa na Lei de Terras de 1956. A segunda parte da tese discute a renovação conceitual do urbanismo, que buscou um estatuto científico como legitimação epistemológica e que em Barcelona teve como expressão o *Plano Diretor da Área Metropolitana* de 1966, realizado por uma equipe multidisciplinar liderada pelos arquitetos Manuel Ribas Piera, Xavier Subias e pelo engenheiro Albert Serratosa. Os anos sessenta foram anos de profundas transformações político-econômicas, com a chegada dos tecnocratas do Opus Dei, e da política de *desenvolvimentismo* resultante, que consolidou o fenômeno metropolitano em Barcelona, e em que o prefeito Porcioles lançou as bases do seu plano de uma "Grande Barcelona." A terceira e última parte da tese problematiza o planejamento do tardofranquismo e a transição democrática, tendo como centro o Plano Metropolitano Geral – PGM de 1976, resultado do acúmulo de experiências de mais de vinte anos de planejamento metropolitano e dos dois planos anteriores realizados em Barcelona. O PGM foi o produto de uma tecnocracia ideologicamente progressista e da pressão política de partidos de esquerda e das associações de moradores. Posteriormente, o desejo de emancipação social através do planejamento urbano muitas vezes seria reduzido pelo “possibilismo” durante a democracia.

Esta tese se interessa pelos diferentes elementos envolvidos no planejamento metropolitano de Barcelona durante o período franquista, as mudanças de paradigma urbanístico e o sucesso de alguns personagens extraordinários, abertos ao mundo e ao conhecimento, que tornaram possível atuar com um certo brilho na realidade sombria de uma ditadura.

Palavras chave: planejamento metropolitano, planejamento predemocrático.

“Chaque époque rêve la suivante”

Jules Michelet

Introducció

Quins referents l'urbanisme democràtic heretà del període franquista? Quina experiència i quins valors els arquitectes que havien treballat en l'administració durant la dictadura aportaren a l'urbanisme que es faria en democràcia? Fins a quin punt l'urbanisme democràtic s'ha construït sobre bases noves i fins a quin punt el desenvolupament de la disciplina urbanística en els dos períodes manté una continuïtat?

El meu interès pel planejament metropolità de Barcelona durant el franquisme ve del meu contacte amb el tema desenvolupat en la meva tesina de màster, enfocada en la millora de barris a partir de la transició democràtica. Aquest tipus d'actuació urbanística en els diferents municipis de la corona metropolitana havia estat inexistent durant el franquisme, excepte per a la reconstrucció en la immediata postguerra, però seria una pràctica molt desenvolupada pels primers ajuntaments democràtics. Era evident que hi hagué un canvi d'orientació, influenciat – segons vaig descobrir després – per la pressió dels moviments socials urbans i per l'afinitat política dels primers ajuntaments democràtics amb les demandes ciutadanes. D'altra banda, aquells ajuntaments no rebutjaren el marc tècnic en que s'inscrivien les actuacions de rehabilitació urbana, el *Pla General Metropolità* de 1976 i el seu marc jurídic, la *Llei del Sòl* de 1975, que havien estat redactats i aprovats al final del franquisme. Fins a quin punt el desenvolupament de la disciplina urbanística pot ser dissociable del marc polític en que se situa? M'intrigava que l'urbanisme democràtic no hagués necessitat un nou pla general o una nova llei. La resposta semblava assenyalar elements de continuïtat i, per tant, calia investigar l'urbanisme durant el franquisme en la seva complexitat: els plans, la idea de ciutat que tenien els polítics, el paper dels tècnics i l'evolució teòrica de la disciplina urbanística al llarg d'aquell període.

Començant a estudiar el planejament metropolità de Barcelona del període franquista, m'he trobat amb diferents visions tècniques i polítiques a l'interior del règim, expressió del caire divers dels grups que havien donat suport a Franco, amb diferents actituds vers l'actuació sobre la ciutat. També m'he trobat amb la relativa autonomia que tenien els tècnics per a plantejar propostes als problemes de la ciutat, sobretot a partir de l'arribada dels tecnòcrates de l'*Opus Dei*. Fins a quin punt les decisions considerades en el planejament eren resultat de l'autonomia dels tècnics i fins a quin punt venien condicionades per les preferències dels polítics? Es feia necessari estudiar la implicació que ideologies com la de la *Falange* tingueren sobre l'urbanisme del període franquista. En qualsevol cas, per entendre part de les motivacions d'aquell planejament, també calia conèixer millor els *protagonistes* d'aquest procés, aquelles persones que directament intervingueren en l'elaboració del plans urbans.

Objecte de la Tesi

Amb els elements d'estudi més o menys definits - plans, protagonistes i referents teòrics – es necessitava acotar l'objecte de recerca de la tesi. Temporalment, estudiar tota la duració del franquisme semblava un període massa llarg. El període més transcendental per al planejament metropolità era el del *desarrollismo* fins la transició democràtica, però alguns temes com la definició de l'àmbit metropolità de Barcelona i la realitat tècnica i política sobre la que s'havia bastit la Barcelona del *desarrollismo* - el *Plan Comarcal* de 1953 i la *Ley del Suelo* de 1956 - venien de l'autarquia. Per aquest motiu, s'ha decidit incloure també el pla de 1953 com a precedent. Així, la tesi estudia el planejament metropolità de tot el període del franquisme, entre 1939 i 1976.

La periodització (prou consolidada) del franquisme – autarquia, *desarrollismo* i tardofranquisme/transició democràtica – coincideix en cada fase amb la redacció d'un pla metropolità: el *Plan Comarcal* de 1953, el *Plan Director del Área Metropolitana* de 1965, i el Pla General Metropolità de 1976. Cada pla és l'objecte central de cadascuna de les tres parts en que es divideix la tesi. La definició de l'àrea metropolitana com a àmbit de planejament no és exactament la mateixa en els tres plans. El *Plan Comarcal* i el *Plan General Metropolità* coincideixen espacialment, considerant Barcelona més 27 municipis, tot i que el primer s'intitula "pla comarcal". D'altra banda, el *Plan Director del Área Metropolitana* és d'un àmbit molt més ampli, de 163 municipis, tot i que també s'anomena "metropolità". Malgrat la nomenclatura i la diferència entre els àmbits, els tres plans aborden la problemàtica metropolitana de manera similar i expressen la imprecisió física inherent al concepte metropolità, motiu pel qual foren seleccionats per l'estudi.

Mètodes i fonts

Han estat estudiats els documents originals dels tres plans metropolitans, incloent els poc investigats *Esquemes Previs* del *Pla Director*, a més de la revisió de fonts secundàries sobre el tema¹. Sovint, la bibliografia oficialista existent no incloïa la crítica necessària per comprendre el planejament en la seva complexitat i amb les seves contradiccions. Aquí aparegué la valuosa oportunitat d'entrevistar a molts dels protagonistes d'aquell procés. Han estat realitzades dotze entrevistes que constitueixen un registre de la major importància i interès sobre l'experiència professional en el camp del planejament metropolità de Barcelona durant el període franquista i que estan publicades com a annex d'aquesta tesi. Les entrevistes han servit per explicitar les referències teòriques i les inclinacions personals que tenien en les propostes urbanístiques presentades. Han servit sovint també per a contrastar el discurs oficial, com a contra punt, i per explicar les motivacions i disputes mai assumides públicament pel règim. Alhora, el testimoni dels protagonistes ensenyen una continuïtat entre els períodes, donat que

¹ La tesi s'ha interessat per aclarir l'autoria dels *Esquemes Previs* del *Pla Director*, no identificats en cap publicació fins al moment actual.

alguns d'ells transitaren en la seva tasca professional entre l'autarquia, el *desarrollismo*, la transició i el període democràtic².

Ja posat amb els dos peus en la recerca, he observat un caràcter en la història de l'urbanisme que s'havia fet en el franquisme que potser tingués transcendència en l'urbanisme posterior: l'ambigüitat entre la legitimació tècnica i política dels plans. L'urbanisme del període franquista s'acostuma a interpretar com a una modernització tècnica en un marc polític reaccionari, però jo tenia la doble percepció que tot i els avenços tècnics sota el "règim", la suposada independència de la tècnica vers la política era un miratge, especialment en el planejament urbà. Investigant els tres plans, redactats en diferents períodes del franquisme, he vist com tècnica i ideologia havien estat mediatitzades en cada moment per la política: l'urbanisme organicista de l'autarquia havia buscat la seva legitimació en la retòrica de la ideologia de la *Falange* en els anys cinquanta, sense renunciar a incorporar avenços de la disciplina practicada a països "lliberals" en el cas del *Pla Comarcal*; l'urbanisme del període del *desarrollismo* havia intentat obtenir un estatut científic, per obtenir legitimitat epistemològica als seixanta, tot i que la dissort del *Pla Director* expressava que el planejament urbà encara depenia de l'humor dels polítics per la seva tramitació; En la transició democràtica, el *Pla General Metropolità*, produït per una "tecnocràcia progressista", havia conjugat el suport del moviment veïnal, fonamental per legitimar qualsevol intervenció sobre la ciutat en aquell moment i la sedimentació de més de vint anys d'experiències de planejament metropolità i dels dos plans anteriors realitzats a Barcelona.

La complexa relació entre l'aportació tècnica i la realitat política es feia evident en la fase de tramitació política dels plans durant el franquisme, quan molts canvis eren introduïts per evitar recels entre els diferents grups i nivells polítics de l'administració i possibilitar-ne la tramitació, sovint contradient les bases justificatives expressades en la Memòria introductòria. Fou així en els canvis de nom del *Pla Director* i en els successius canvis en el *Pla General Metropolità* entre 1974 i 1976. La reducció d'expectatives dels urbanistes en el moment de la tramitació política, el conformisme i l'obligada acomodació, eren quelcom que remetia a un *possibilisme*³ característic d'una societat escaldada per anys de guerra i repressió, basculant entre l'expectació i desig de canvi i la resignació.

² Alguns dels entrevistats han mort durant el procés de redacció d'aquesta tesi amb la qual l'autor els vol retre homenatge. Són Manuel Ribas i Piera i Xavier Subias i Fages. També es vol retre homenatge al professor Manuel de Solà-Morales i Rubió, l'entrevista la qual no s'ha pogut realitzar.

³ El *possibilisme* aquí utilitzat és el possibilisme en la política, que formà part de l'antic argot espanyol com a orientació oposada al radicalisme o a l'extremisme, per optar per la negociació i el compromís amb els adversaris polítics de caire reformista i antirevolucionari. Té com a referent el *Partit Demòcrata Possibilista*, d'ideologia republicana, creat per Emilio Castellar el 1879. És un sentit similar també al present en el "posibilismo libertario", d'un sector del moviment llibertari que en la *II República Espanyola* buscà construir camins per a una convivència amb la democràcia lliberal, malgrat les seves arrels anarquistes i contràries a l'Estat i al capitalisme. És diferent, doncs, del sentit de possibilisme que trobem en el paradigma possibilista en la geografia, per exemple, expressió creada per Lucien Febvre per identificar l'escola geogràfica antideterminista de Vidal de la Blache també en la segona meitat segle XIX.

Els conflictes entre la modernització socioeconòmica i el manteniment de l'*status quo* conservador duria evidentment a un desenvolupament incomplert. I això tan val pel *desarrollismo* econòmic autoritari de la dictadura, com per a la transició democràtica⁴. En el PGM, com a marc urbanístic que es va produir en la transició democràtica, hi hauria un ressò d'aquest possibilisme que mereixeria ser explicat per entendre com, per exemple, després de la paradigmàtica crítica radical contra el *Pla de la Ribera* s'acabés donant suport a l'urbanisme concertat públic-privat al mateix lloc, pocs anys després, en democràcia.

La tesi matisa la interpretació del desenvolupament de la disciplina urbanística com a successió de paradigmes intel·lectuals o filosòfics, utilitzat en les explicacions d'Horacio Capel (entre la visió determinista i antideterminista en la Geografia) i Fernando de Terán (entre l'urbanisme científic i la visió històrica), ambdós molt influents en la interpretació del planejament urbà a Espanya en el segle XX, que segueixen aquell esquema epistemològic processal creat per Kuhn.

Des de llocs i disciplines diverses, Horacio Capel replanteja la mirada sobre els fonaments filosòfics de les ciències socials i els seus mètodes, explicant la contraposició entre diferents posicions científiques a través del dualisme determinista-historicista. Després de l'onada neopositivista-quantitativista dels anys cinquanta, havia fracassat la promesa de que el coneixement científic de la realitat urbana, a través dels estudis analítics, proporcionaria un mitjà segur de previsió i planejament. Les crítiques socials i intel·lectuals progressivament qüestionarien la concepció científista en la disciplina urbanística i impulsarien les aproximacions marxistes envers l'actuació a la ciutat.

Capel ha investigat les arrels filosòfiques de la ruptura epistemològica amb la concepció neopositivista en les ciències socials en els anys seixanta i el canvi cap a una actitud historicista, més complexa que aquella concepció generalitzada i abstracta. La singularitat de la història estaria en el caràcter individual i contingent dels fets històrics, en oposició al caràcter uniforme, repetible i determinista dels fenòmens a les ciències de la naturalesa.

D'acord amb aquest nou paradigma historicista, la disciplina urbanística no podria més ser entesa com a predicció del comportament de la realitat urbana. Fernando de Terán ha estat un dels urbanistes espanyols que primer ha identificat la ruptura epistemològica amb l'urbanisme científista, que donaria lloc a una visió històrica sobre la ciutat, una de les principals tesis que desenvoluparia al llarg de la seva carrera acadèmica. La visió històrica com a clau d'interpretació teòrica del fenomen urbà guiaria propostes d'intervenció. L'ús "interessat" de la història per a la construcció de la ciutat comportaria la reformulació de la disciplina urbanística.

⁴ El *desarrollismo*, com a hereu del positivisme, es configura com a una ideologia que entreveu la modernitat i justifica els mitjans autoritaris per assolir-la.

La tesi estableix nexes entre els plans estudiats i la successió dels paradigmes urbanístics de referència alhora que s'endinsa en la història pròpia del planejament metropolità de Barcelona en la recerca d'aquells esdeveniments singulars necessaris per la comprensió d'aquests plans.

La primera part de la tesi té com a centre el *Pla Comarcal* de 1953 durant l'autarquia, un antecedent del planejament de l'àmbit metropolità, que tingué com a coautors els arquitectes Pedro Bidagor, de la Direcció d'Urbanisme a Madrid, i Josep Soterias, un ex-integrant del GATCPAC. Aquesta primera part problematitza la dialèctica entre la interiorització d'uns referents estrangers, com el *Regional Planning* anglo-saxó i l'organicisme de Bardet, i l'ideari de ciutat subjacent a la ideologia conservadora de la *Falange*, esbrinant la seva retòrica moralitzant que legitimava el planejament d'aleshores, però que alhora introduí innovacions tècniques que serien expressades en la *Llei del Sòl* de 1956.

La segona part de la tesi parla de la renovació conceptual de l'urbanisme, que buscà la seva legitimació epistemològica en la ciència i que a Barcelona tingué com a expressió la redacció del *Pla Director de l'Àrea Metropolitana de 1966*, realitzat per un equip multidisciplinar liderat pels arquitectes Manuel Ribas i Piera, Xavier Subias i l'enginyer Albert Serratosa. S'analitzen i es discuteixen els *Esquemes Previs*, un marc en la recerca d'un model metropolità per Barcelona. Els anys seixanta foren anys de profundes transformacions econòmiques i polítiques, amb l'arribada dels tecnòcrates de l'*Opus Dei*, i urbanes derivades del *desarrollismo*, en que es consolidà el fenomen metropolità a Barcelona i en els quals l'alcalde Porcioles posà les bases de la seva "Gran Barcelona".

La tercera i última part de la tesi problematitza l'urbanisme del tardofranquisme i de la transició democràtica, tenint com a centre el *Pla General Metropolità - PGM*, resultat de la sedimentació d'experiències de més de vint anys de planejament metropolità i dels dos plans anteriors realitzats a Barcelona. El PGM fou el producte d'una tecnocràcia ideològicament progressista i de les pressions dels partits d'esquerres i de les Associacions de Veïns.

L'anàlisi dels plans metropolitans durant el franquisme pretén posar llum sobre aquest període fosc. La tesi s'interessa pels diferents elements que intervingueren en el planejament metropolità de Barcelona i en l'encert d'alguns personatges bastant extraordinaris que, oberts al món i al coneixement, van fer possible actuar amb certa brillantor en una realitat grisa i tancada.

Part 1

El Pla Comarcal de 1953 L'urbanisme entre la teoria i la ideologia

“L’amor com a principi i l’ordre com a base. El progrés com a fi”

Auguste Comte

Capítol 1

“Provincia y municipio”... i la resta comarca.

Aquest primer capítol té com a centre el *Pla Comarcal de 1953*, un antecedent formal de l'àmbit metropolità en la planificació urbana de Barcelona, realitzat al final del període de l'autarquia. La redacció del pla fou liderada per l'arquitecte català Josep Soteras amb l'acompanyament de Pedro Bidagor, de la *Dirección General de Urbanismo*. Les bases conceptuals del pla les situem entre l'organicisme, en voga en l'urbanisme contemporani, i la idea de ciutat present en la ideologia de la *Falange*, atapeïda d'una retòrica centralista i jeràrquica i inspirada per l'esperit comunitarista. Al final del capítol, s'ensenya la situació urbana de Barcelona i la “seva zona d'influència” (com deia el títol oficial d'aquest *Pla Comarcal*, perquè encara no s'utilitzava la terminologia *àrea metropolitana*) de la fi de l'autarquia, introduint els problemes urbans previs a 1957 i que canviarien Barcelona i el seu entorn de manera més accelerada ja en el *desarrollismo*.

1.1. Arrencada de dos plans: el comarcal i el provincial.

Acabada la Guerra Civil l'any 1939, s'identificaven les necessitats de reconstrucció dels barris barcelonins més afectats pels bombardeigs dels dos anys anteriors⁵. Barcelona havia estat la ciutat republicana més bombardejada en tota la guerra. Havien estat afectats sobretot la Barceloneta i el port, però també barris com el Gòtic, el Poble Sec, Gràcia, l'Eixample, Sant Gervasi, Sant Martí i Guinardó. També havien patit bombardeigs poblacions veïnes del barcelonès com Santa Coloma de Gramenet, l'Hospitalet i Sant Adrià. Es calcula que foren destruïts uns 4 mil habitatges a Barcelona amb motiu de les destruccions provocades per la Guerra Civil. Amb tot, es feia palès, però, que els dèficits urbans anaven més enllà dels perjudicis provocats per la guerra.

Els problemes urbans es feien evidents. El fenomen de la conurbació era un fet, Barcelona ciutat i els municipis de la corona més immediata eren un contínuum urbà. Poblacions més enllà d'aquesta corona creixien sense control, generant àrees sense qualitat urbanística, mentre la zona central de Barcelona patia de “congestió urbana”. Hi havia la necessitat d'un pla d'ordenació urbana més ampli, capaç d'articular la ciutat de Barcelona amb les poblacions veïnes.

La necessitat de l'elaboració d'un pla de conjunt, un planejament supramunicipal, era coneguda. Però els alts organismes de la *Administración General* a Madrid, responsables pel planejament urbà des de la centralització d'aquesta activitat després de la Guerra Civil (1936-1939), també eren conscients de

⁵ No hi ha un consens entre els historiadors sobre la quantitat de víctimes dels bombardeigs de l'aviació italiana sobre Barcelona. Hi ha qui parla de més de 2.500 morts, però en general està acceptada la xifra de 1.816 civils morts, el que converteix Barcelona com a la ciutat amb el major nombre de víctimes mortals de la Guerra Civil a més de ser la primera sistemàticament bombardejada per l'aviació a Europa (i per tant al món) en un conflicte bèl·lic. Un quart de les víctimes haurien mort només amb els bombardeigs de març de 1938.

Fig 1 – Vista aèrea de Barcelona del 17 de març de 1938. Bombardeig aeri.

la manca de preparació i experiència per a un planejament supramunicipal en les diverses comarques de l'Estat. Com a resultat d'aquesta inactivitat, Barcelona romania anacrònicament regulada en el tema urbanístic pel *Pla Cerdà*, de 1859 i pel *Pla d'Enllaços*, adaptació reductiva del *Plan Jaussely*, de 1917. Des d'aleshores, l'activitat urbanística s'havia limitat al traçat d'alineacions de les zones perifèriques i a modificacions de les ordenances municipals per a densificar l'Eixample.

La solució començaria a anunciar-se el 25 de maig de 1945, quan el *Ministerio de la Gobernación* decidí crear a través d'un decret la *Comisión Provincial de Ordenación Urbana de Barcelona*. Aquesta idea no era una novetat perquè, abans de Barcelona, s'havien creat comissions amb atribucions similars a Toledo (1942) i Guipúscoa (1944). La *Comisión* barcelonina s'estructurà com a un òrgan de la *Administración del Estado*, i comptava amb representants de l'Estat, de la *Diputación Provincial* i de l'Ajuntament de Barcelona.

La missió de la comissió era la redacció d'un *Plan General de Ordenación de la Provincia de Barcelona*, és a dir, regular la urbanització dels nuclis urbans i rurals d'un àmbit molt ampli, la Província, una extensió de 7.733km². Amb recursos propis, la comissió, presidida pel *Gobernador Civil* de la Província, creà una Oficina Tècnica, dirigida per l'arquitecte Manuel Baldrich, qui comptaria amb un grup de tècnics en l'elaboració del pla provincial⁶. Entre els tècnics que intervingueren en aquest pla

⁶ Un llistat amb els noms dels tècnics que participaren del *Plan Provincial* és presentat per Martorell, Florensa i Martorell en el llibre *Historia del Urbanismo en Barcelona – del Plan Cerdà al Área Metropolitana*. 1970, p. 111. Arquitectes: Antonio Perpiñá Sebría, Juan Anguera Vicente, José María Martorell Codina, Manuel Ribas Piera, José Oriol Jordana Pareto, Xavier Subías i Fages, Gabriel Andreu Elizaicín. Encara intervingueren en el Pla

provincial, hi trobem dos arquitectes que posteriorment tindrien molta rellevància en el planejament urbà a Catalunya, Xavier Subias i Manuel Ribas i Piera, però ja tornarem a aquests dos protagonistes del planejament urbà a Catalunya més endavant. L'especificitat de Barcelona ciutat i rodalies, dins la província, així com la urgència d'un planejament en aquest àmbit on els problemes eren més greus, justificava la creació d'un pla específic. Era un tema massa complex per a que fos abordat només en àmbit provincial. Entre l'ordenació de la província i del municipi calia un pla intermediari. Sense gaires referències per definir l'àmbit del pla (el marc jurídic encara era el de l'extensió urbana, de la *Ley de Ensanche*, de 1892), es decidí per fer coincidir el pla amb el perímetre de la Comarca de Barcelona. Un reglament de 5 de desembre de 1947 facultà l'Ajuntament de Barcelona per redactar el *Plan Comarcal de Ordenación Urbana de Barcelona*, alhora que s'establí que s'havia de respectar la competència de la comissió provincial per supervisar i assessorar els treballs.

Per primer cop es planificava la Comarca de Barcelona. L'atribució compartida entre l'Ajuntament de la capital, Barcelona, i la Província en l'elaboració del pla seria un tret característic de diferents plans supramunicipals i motiu de disputes futures que en aquell moment no es podien reconèixer. Una tònica dels discursos franquistes, sobretot en els primers anys, era la idea d'unitat, de societat orgànica, la família del franquisme en que no hi havia divisions ("família, municipio, Estado"). L'Ajuntament de Barcelona i la Diputació teòricament no haurien de tenir interessos divergents en el planejament i, en tot cas, prevaldria el centralisme i la jerarquia. Els interessos dels municipis més petits estarien representats per la Diputació Provincial, com el pare que cuida de la seva família i decidia pels fills petits. Barcelona seria el primogènit, amb les seves prerrogatives. Barcelona esdevindria un fill rebel i anys més tard s'atreiria a anar en contra de la Diputació, però això passaria anys més tard. En els anys quaranta i cinquanta, la família del franquisme, l'Ajuntament i la Província de Barcelona, estava aparentment unida. Amb base en aquesta organització institucional, l'Ajuntament de Barcelona creà una *Oficina de Estudios del Ayuntamiento* per a l'elaboració del Pla. En desembre de 1949 es trià com a correponsables del pla l'arquitecte Josep Soteras Mauri⁷, que responia com a cap de la Oficina, i l'arquitecte Pedro Bidagor Lasarte que era donostiarra de naixement (1906) i havia estudiat arquitectura a Madrid que era el *Jefe Nacional de Urbanismo* i assessorava la comissió provincial.

Pedro Bidagor ja era en aquell moment una figura important en el planejament urbà de l'Estat. Havia redactat el pla per a la reconstrucció de Madrid l'any 1942, i havia tingut força influència sobre els altres plans comarcals desenvolupats a l'Estat, en que suprimí moltes de les deficiències dels planejaments locals. És cert que el seu paper en el pla per a Barcelona era vist de manera diferent des

Provincial encara l'enginyer de camins Eduardo Peña Arnay, els enginyers industrials José Maria Puchades Benito i Víctor de Buen Lozano, el geògraf Salvador Llobet Reverter i el lletrat Jesús Salvador de Rovira.

⁷ L'arquitecte Josep Soteras Mauri havia marxat cap a Madrid per a estudiar arquitectura, en la *Escuela de Arquitectura de Madrid*, el 1922 i es titulà el 1930. S'incorporà a l'Ajuntament de Barcelona a finals de la dècada de 1940 i al començament de la dècada següent seria el Director d'Urbanisme del Consistori.

de la *Dirección General de Urbanismo*, degut a la llarga trajectòria en el planejament urbà de la ciutat i per comptar amb un arquitecte de prestigi com Soteras que permetia que aquest pla tingués un acompanyament més llunyà de Bidagor. Tot i així, Bidagor figuraria formalment i en la pràctica com a corresponsable del pla.

L'àmbit del planejament comarcal definit inicialment integrava tretze municipis més la capital, Barcelona, però seria posteriorment allargat a vint i set municipis⁸, en una àrea de 476km². La definició d'aquest àmbit evitava l'agregació dels municipis veïns, ampliant el terme municipal de Barcelona. L'agregació de municipis veïns com a àmbit d'un nou pla tenia com a precedent les annexions a Barcelona de 1897, 1903 i 1921 (en certa manera, el Pla Cerdà havia estat un pla comarcal, posat que incorporava al planejament de Barcelona els pobles del voltant, que serien annexats mig segle després) i, més recentment, a Madrid.

1.2. La redacció del Pla Comarcal del 1953: El tàndem Soteras-Bidagor i el control del creixement – raïms i *zoning* -.

Josep Soteras havia participat del GATCPAC⁹ i estava familiaritzat, doncs, amb l'arquitectura i l'urbanisme moderns. Tota la seva obra arquitectònica és d'estètica moderna, que inclou per exemple, l'ordenació urbana de les *Viviendas del Congreso* de 1953, o les *Casas del Gobernador*, de 1952. Tenia una formació urbanística elevada comparada amb els altres arquitectes de la seva generació, ja que aquesta era una disciplina quasi absent en la formació universitària. També tenia coneixements força amplis de plans i actuacions urbanístiques d'altres països, en oposició al tancament intel·lectual que hi havia durant l'autarquia i que limitava molt el repertori dels arquitectes en aquest període. Soteras havia participat com a ponent en cursos i trobades d'urbanisme organitzades pel *Instituto de Estudios de Administración Local - IEAL*, responsable per la formació en urbanisme de bona part dels arquitectes en els anys cinquanta i seixanta. Aquests cursets tenien gran importància en la formació en urbanisme, sobretot entre els tècnics municipals. Altres arquitectes de relleu en aquell moment, com l'arquitecte Gabriel Alomar i el geògraf Manuel de Terán també impartien classes en aquests cursos de l'IEAL¹⁰. Alomar, autor d'un pla per a Palma de Mallorca, seria molt important com a intèrpret de l'organicisme i més especialment del comunitarisme en l'urbanisme i com a difusor d'aquests temes a través dels seus cursos.

⁸ Inicialment, l'àmbit del pla seria de només 13 municipis, però posteriorment s'estendria per un total de 27 municipis: Barcelona, Badalona, Castelldefels, Cornellà, Esplugues, Gavà, Hospitalet, Molins de Rei, Montcada, Montgat, Pallemà, Papiol, El Prat del Llobregat, Ripollet, Sant Adrià del Besòs, Sant Boi del Llobregat, Sant Cugat del Vallés, Sant Climent del Llobregat, Sant Feliu del Llobregat, Sant Joan Despí, Sant Just Desvern, Sant Vicenç dels Horts, Santa Coloma de Cervelló, Santa Coloma de Gramenet, Tiana, Viladecans, Cerdanyola i el barri de Les Botiges, en el municipi de Sitges.

⁹ Grup d'arquitectes i tècnics catalans per l'arquitectura contemporània, que participaren dels CIAM – Congressos Internacionals d'Arquitectura Moderna.

¹⁰ L'arquitecte i urbanista Fernando de Terán, de la *Gerencia de urbanismo* del *Ministerio de la Vivienda*, fill de Manuel de Terán, també seria professor de l'IEAL posteriorment.

Els coneixements de Soteras sobre l'urbanisme que es feia a l'estranger quedaren evidents en una ponència que presentà a la cinquena reunió de tècnics urbanistes de 1952, amb referències concretes a les propostes de Corneli Van Eesteren per Amsterdam, així com a l'urbanisme a les ciutats franceses i a la *Loyer Modéré* d'habitatge, de 1947, o al *Pla Abercrombie* per Londres i la *New Town Act* de 1946, a més de fer comentaris sobre països com els Estats Units i Itàlia. Soteras expressava sens dubte el seu interès en actualitzar el pensament urbanístic estudiant l'estat de l'art del tema, més enllà de les amarres ideològiques en les que es desenvolupa el discurs urbanístic durant l'autarquia¹¹.

Aquesta no era una qüestió menor. No era gens comú que un arquitecte format en el racionalisme i obert a actualitzar-se amb l'urbanisme estranger fos responsable d'un pla durant l'autarquia. Bona part dels altres arquitectes afiliats a l'arquitectura moderna, que el franquisme associava a la República, eren a l'exili o estaven exclosos de les tasques d'arquitectura i urbanisme de l'administració. Soteras era arquitecte municipal de Barcelona i mantenia vincles amb membres d'*Acción Católica* i no patí represàlies. Per descomptat, arquitectes més fàcilment relacionats amb el règim, com Bidagor o Alomar, no eren aliens a la influència de la Carta d'Atenes, però aquesta seria una influència menys evident.

La formació en el racionalisme, sumada a aquestes referències estrangeres, tingué influència en la crítica que Soteras feia de les ordenances municipals vigents a la ciutat de Barcelona, de 14 de juliol de 1942. Es barrejaven usos i presentaven poca varietat de tipologies el que, a parer seu, afavoria el creixement de la ciutat en forma de taca d'oli. A partir d'aquesta crítica, Soteras arribaria a les dues solucions que estructurarien la seva proposta per al planejament comarcal de Barcelona: la zonificació funcional i l'organització espacial a través de nuclis urbans. L'estructuració a partir de nuclis era un tema llargament defensat per Bidagor sota una justificació "orgànica" de funcionament de les ciutats en petites comunitats, d'acord amb la ideologia de la *Falange*, però no deixa de sorprendre que, prou ambiguament, Soteras ho utilitzi en un planejament urbà de matriu moderna.

L'elaboració del pla comarcal es desenvolupava sobretot a Barcelona, amb una labor molt personal de Soteras que dedicava moltes hores diàries al pla i consultava Bidagor quan era necessari. Cal recordar que Bidagor era a Madrid i hauria de tenir prou feines i embolics com a cap nacional d'urbanisme i que no li dedicà massa temps al pla de Barcelona. Però és cert que aconsellava i orientava els treballs periòdicament i li posava la seva empremta, amb unes pautes i plantejaments comuns al pensament urbanístic que ell mateix havia desenvolupat en la *Dirección General de Urbanismo*. No és una tasca fàcil la d'atribuir l'autoria del pla o dels diferents plantejaments en l'interior del pla a Soteras o a Bidagor i menys encara entre els tècnics que els ajudaren. Bona part de la bibliografia catalana recent

¹¹ D'acord amb Juli Esteban. "L'ordenació de l'àrea metropolitana. 1953-1976". In *Seminari de Recerca. Aportacions catalanes en el camp de la urbanística i de l'ordenació del territori des de Cerdà als nostres dies*. 1998, p. 7.

sobre el pla de 1953, en una línia excepcionalista, es refereix al pla de 1953 com a “Pla Soteras”, mentre altres treballs que estudien els diversos plans supramunicipals a tot l'Estat, l'inclouen entre els “plans de Bidagor”. Podríem dir que, en tot cas es transcendia la figura de l'autor únic dels plans, com els de Cerdà i Jaussely, pel d'un equip, encapçalat pel binomi Soteras-Bidagor. El mateix Soteras escrigué sobre l'elaboració del pla de forma plural:

(...) éramos todos un grupo de amigos, incluyendo en ellos al Jefe Nacional de Urbanismo, que discutíamos en común todos los temas, creando así una teoría del planeamiento, aportando soluciones para definir la normativa y grafismos apropiados e intentando ordenar el futuro crecimiento en un concepto nuclear, evitando la extensión en mancha de aceite que se venía produciendo¹².

La sintonia entre Soteras i Bidagor era gran, d'acord amb Soteras, malgrat la diferent procedència en el camp de l'arquitectura i l'urbanisme. Com hem vist, Soteras havia estat un arquitecte lligat al GATCPAC. La seva arquitectura posterior a la Guerra Civil encara expressava les solucions i l'estètica de la Carta d'Atenes, que s'associava a la República. En el *Pla Comarcal*, Soteras deixaria clara, per exemple, l'opció pel bloc aïllat, tan típic de la Carta d'Atenes, que ell mateix introduiria en el pla d'ordenació de Can Ros, on es construirien les *Viviendas del Congreso* a Barcelona. Per la seva banda, Bidagor havia partit de l'urbanisme organicista i l'arquitectura regional espanyola, molt empeltada al discurs *falangista* i evolucionaria cap a posicions cada cop menys ideològiques. No sembla contradictori que el seu pla per a Madrid, elaborat deu anys abans del de Barcelona, fos directament influenciat pel *Pla Abercrombie* per a Londres, amb un *green belt* madrileny inclòs, per controlar el creixement. El Pla Comarcal de Barcelona seguiria en bona mesura la línia dels altres plans de l'autarquia de Bidagor de retòrica organicista, tot i que es podien identificar aportacions modernitzants introduïdes probablement per Soteras. Tot i així, és important relativitzar la filiació teòrica de cada arquitecte. L'ordenació de les illes de les *Viviendas del Congreso* de Soteras barrejaven el bloc aïllat amb les formes urbanes tradicionals i l'esperit de comunitat de la ideologia de la *Falange*. Per la seva banda, Bidagor podria ser considerat entre els arquitectes falangistes, el menys ideològic¹³.

Bidagor havia estat el cap de l'*Oficina técnica de la Junta de Reconstrucción de Madrid*, entre 1939 i 1943, on havia liderat la redacció del primer *Plan General de Ordenación Urbana*. Des d'aleshores, reivindicà la necessitat d'abordar els problemes del Gran Madrid, més enllà dels límits de Madrid ciutat. Seria tot seguit el responsable per la *Dirección General de Urbanismo*, des d'on lideraria la institucionalització del planejament urbà a Espanya i posaria les bases del seu format legal en la futura *Ley del Suelo* de 1956).

¹² José Soteras. “El Plan Comarcal de 1953”. *Ciudad y Territorio*, 2. 1977, p. 89.

¹³ Vegeu l'entrevista de Ferando de Terán a l'autor en l'annex d'aquesta tesi. D'acord amb Terán: “Bidagor no era falangista, pero estaba muy ligado a todo el grupo falangista”.

Fig. 2 – Pedro Bidagor; Fig 3 – Autoritats civils i religioses en la inauguració de les Cases del Governador, el 1952. Soteras és a la dreta, amb documents a les mans.

En la tasca diària de redacció del pla, es reunien a les instal·lacions de l'Ajuntament de Barcelona, a més de Soteras, els arquitectes Enric Giralt, Lorenzo García-Barbón, Enric Piqué i Juan Antonio Martino, més deu delineants¹⁴. A cada fase del planejament, els treballs serien sotmesos a la *Comissió Provincial*, i seguirien després del seu vistiplau. Integraven la comissió en aquella època els arquitectes Manuel Baldrich Tibau, qui liderava l'elaboració del pla provincial, i l'arquitecte municipal i professor de l'Escola d'Arquitectura Adolfo Florensa. L'oficina funcionà fins el 1951, quan s'acabaren els treballs. L'aprovació del pla com a llei vindria només dos anys després.

El 8 de desembre de 1950, amb motiu de la celebració del Dia Mundial de l'Urbanisme, Soteras presentà els estudis preparatoris del pla comarcal, amb una exposició al Saló del Tinell, en què es mostrava també l'activitat constructiva municipal.

No hi havia encara la *Ley del Suelo* i aleshores no estava regulada la documentació integrant del pla, ni el seu instrumental de desenvolupament. La necessitat d'actualitzar una cartografia defectuosa i desfasada fou el primer repte que Soteras hagué d'enfrontar durant la informació urbanística en el començament dels treballs. Hi havien plànols a escala 1:10.000, 1:2.000 i fins i tot detalls a escala 1:500 del terme municipal de Barcelona, però les bases cartogràfiques existents dels altres municipis de la comarca eren molt més precàries. A través d'una reconstitució aerofotogramètrica havia estat possible treballar amb un pla base a escala 1:10.000 per a tot l'àmbit del pla.

Petits equips de treball foren als municipis a comprovar i corregir els usos, per tal de redactar el pla informatiu d'ús del sòl, mentre arquitectes municipals d'alguns municipis també ajudaren i facilitaren dades i informació. Com a Informació del pla, foren preparats estudis específics sobre la geografia física, social i econòmica de la regió urbana de Barcelona. El *Instituto Geográfico* contribuí amb dades

¹⁴ José Soteras. Op. Cit., p. 88.

geològiques i geogràfiques, amb l'altimetria, i dades sobre vegetació i masses forestals existents. Es dividí les ciutats en sectors d'estudis basats en unitats morfotipològiques.

El document final del pla era simple i esquemàtic. Una important Memòria, les Normes i el Pla de Zonificació. Es fixà com a llarg termini les previsions del pla per a l'any 2000, tot i tenint etapes decennals de desenvolupament i revisió. D'acord amb les dades del *instituto Nacional de Estadística*, el cens deia que Barcelona ciutat tenia l'any 1950 una població de 1.280.000 i 235.00 habitants a la resta de la Comarca. La població de la ciutat havia crescut 2, 5 vegades des de 1900, però havia crescut més de 5 vegades en els municipis de la comarca, destacant-se els municipis de Hospitalet i Santa Coloma. La previsió del pla era que la població comarcal arribés als 3.200.000 hab l'any 2000.

El pla confrontava la població actual amb una densitat urbana ideal (fins a 900 habitants per hectàrea en algunes zones, una densitat prou alta), per així determinar la capacitat de creixement futur de cada regió. Això volia dir promoure la descongestió de Barcelona ciutat, descentralitzar la regió urbana cap a la comarca, de la mateixa manera que el *Pla Provincial* de Barcelona faria cap a la província, anys més tard. Per aquest criteri, per exemple, Ciutat Vella tindria un excedent de 90.000 persones, que haurien de ser desplaçades per tal d'assolir la densitat ideal.

El pla presentava hipòtesis per a un futur pròxim i llunyà de Barcelona i la seva "zona d'influència". Els "temes a corregir" pel planejament eren la saturació i congestió urbanes, la preocupació fonamental d'evitar l'extensió il·limitada. La solució adoptada seria el creixement nuclear, alhora que es promovia la desconcentració cap a la comarca. Cada nucli presentaria densitats i volums decreixents cap a la perifèria del nucli.

La "nucleïtzació" es basava en el concepte de raïm, o *racimo*, en castellà, desenvolupat per l'urbanista francès Gaston Bardet¹⁵. A partir de l'estudi del creixement urbà en forma nuclear, s'evitaria l'extensió il·limitada de la zona urbanitzada. La gran ciutat futura seria el resultat del raïm de comunitats organitzades.

En el plan se estudian los límites del crecimiento urbano, en una forma nuclear, evitando la extensión ilimitada de la Metrópoli y la absorción por la misma de las poblaciones satélites que, por el contrario, deberán desarrollarse como núcleos independientes con su carácter propio. Se tiende, dentro y fuera de la capital, a separar los núcleos urbanos formados por la agrupación de barrios delimitados, de acuerdo con su estructura y características, y desarrollados a la escala humana, y donde los centros cívicos representativos, culturales y comerciales, recobren su importancia y perdida fisonomía¹⁶.

¹⁵ La "nucleïtzació" del creixement com a idea de composició és l'expressió utilitzada per Manuel de Torres i Capell per referir-se al concepte de raïm del Pla Comarcal en el seu llibre *La Formació de la urbanística metropolitana de Barcelona – L'urbanisme de la diversitat*. 1999, p. 220.

¹⁶ Preàmbul del Pla Comarcal citat per José Soteras. Op. Cit., pp. 91-92.

Fig 4 – Plan de Ordenación de Barcelona y su zona de influencia. Zonificació. 1953.

Les grans vies de comunicació projectades separarien els diferents nuclis urbans, alhora que els comunicaven entre ells i amb el nucli central. Es procedí a una revisió del sistema viari en el sentit d'eixamplar les vies on fos necessari. L'estudi de les vies tingué l'assessorament de la *Delegación del Ministerio de Obras Públicas*, i afirmà la necessitat d'uns cinturons de ronda, tal com ho preveia el *Plan Jaussely*. S'establí un traçat per al segon i tercer cinturons, i les seves connexions, incloent un túnel que encreués el Tibidabo, comunicant Barcelona ciutat i el Vallés. D'acord amb Soteras:

El Plan fue concebido en forma orgánica. Las grandes vías de comunicación proyectadas separaron entre sí los distintos núcleos urbanos, pero al mismo tiempo los comunicaban con el núcleo central y entre sí, formando una trama o tejido circulatorio que alimentaba los distintos órganos del conjunto¹⁷.

La introducció del concepte de zonificació per Soteras seria un dels trets identificatius del pla. D'acord amb la zonificació, que definia la classificació d'usos i unes densitats màximes del pla, seria possible una població de 4.000.000 d'habitants a la Comarca, essent 2.500.000 a Barcelona ciutat. Aquesta població hauria de distribuir-se en diferents nuclis, el que suposava la necessitat de noves zones urbanes que ocupessin 16.000 ha, de les 47.870ha del pla, tenint com a densitat mitja 250 habitants per hectàrea.

La zonificació detallada establia, d'acord amb les densitats màximes, unes condicions de volum, reglament dels edificis, taxa d'ocupació màxima i l'ús del bloc aïllat. Com a resultat, es crearen 39 zones, agrupades en: habitatge, zones mixtes, industrials, zones especials, parcs i zones verdes i zones rurals. Les urbanitzacions denses estarien limitades a zones envoltades per sòl rústic. D'altra banda,

¹⁷ José Soteras. Op. Cit., p. 92.

una extensa zona residencial de baixa densitat del tipus *ciutat jardí* estava prevista en tot el municipi de Sant Cugat del Vallès.

També s'estudiaren el comerç (definint una zona comercial a l'Eixample) i l'agricultura, concloent per la conservació de determinades zones de regadiu i es considerà que les zones verdes eren escasses. Per a Barcelona ciutat, l'any 1950, eren 674ha de zones verdes, essent 42,14ha classificades com a jardins de barri, els parcs urbans ocupaven 182,60ha, i els parcs forestals eren 449,27ha, que representaven 0,32m², 1,40m² e 3,41m² per habitant respectivament¹⁸. El pla fou ambiciós sobre les zones verdes, augmentant en cinc vegades l'àrea de parc existent.

Uno de los objetivos esenciales del planeamiento fue la previsión de espacios verdes y su distribución en forma orgánica, atendidas las condiciones geográficas y las necesidades de los núcleos urbanos previstos, pero no era suficiente la previsión de unas superficies necesarias, sino su distribución y funciones, estableciendo una clasificación en jardines de barrio, con una previsión de 1m² por habitante (...). Como parques urbanos con superficie superior a 5 hectáreas, se ampliaron los existentes (...) El sistema de parques forestales abarca gran parte del macizo del Tibidabo, entre Barcelona i Sant Cugat y límites Llobregat-Besós, y se concibió como el futuro Gran Parque Central de la conurbación urbana¹⁹.

Barcelona era una ciutat essencialment industrial i, per això, relacionar-se amb el procés industrial era fonamental. La separació entre les funcions d'habitatge i industrial seria la tònica del *zoning* funcional, per la incompatibilitat d'usos. El criteri zonificador també buscava regular les distintes condicions de volum i ús fixades per a cadascuna de les zones establertes. D'altra banda, no haurien d'allunyar-se massa la residència i la indústria, per evitar els llargs desplaçaments.

D'acord amb els preceptes del pla, s'exigia el desenvolupament i els detalls del pla general en plans parcials, que s'haurien de tramitar i aprovar-se a instàncies de la *Comisión de Urbanismo* o per la *Dirección General de Urbanismo*.

Pedro Bidagor nos decía que la dificultad de un Plan General consistía en tener que grafiarlo a punta de lápiz concretando los límites de zonas que mejor estarán representadas con manchas difusas, pero que esa dificultad se subsanaba con la precisión que se exigiría en la redacción de los planes parciales²⁰.

El 3 de desembre de 1953 s'aprovà la *Ley Sobre Ordenación de Barcelona y su Comarca*, que aprovava el pla comarcal. L'1 de desembre, dos dies abans, Soteras presentà el *Plan Comarcal* en els cursos de l'IEAL. Com a centre de formació d'urbanistes a Espanya, l'exposició contribuiria a que el pla es convertís en model per al planejament d'altres ciutats a l'Estat. Finalment,

¹⁸ José Soteras. Op. Cit., p. 91.

¹⁹ José Soteras. Op. Cit., p. 93.

²⁰ José Soteras. Op. Cit., p. 92.

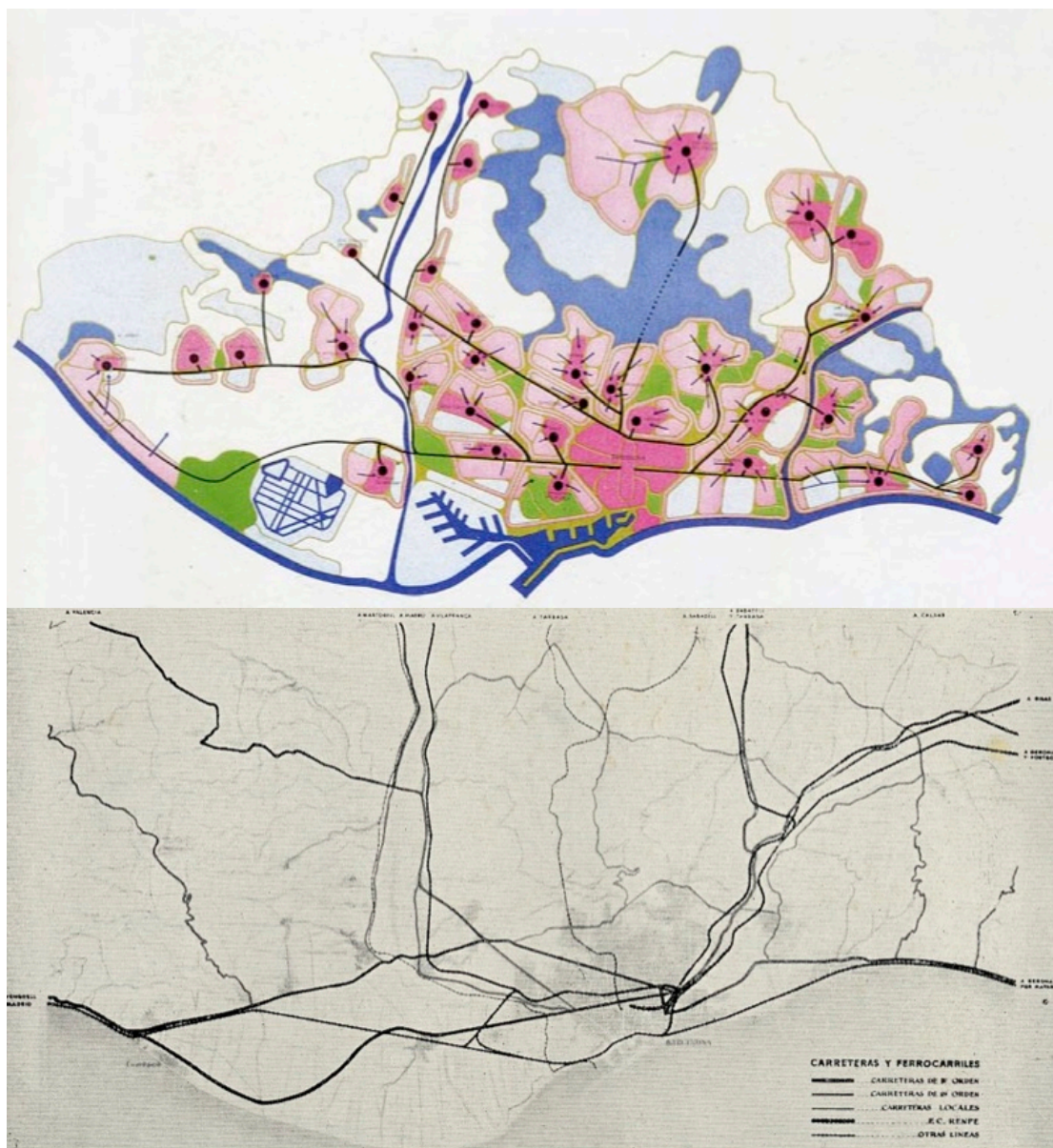

Fig. 6 – *Plan de Ordenación de Barcelona y su zona de influencia. Esquema nuclear. 1953*; Fig. 7 – *Comunicaciones actuales. 1953.*

La nova organització institucional, amb la creació d'una comissió d'urbanisme per a la comarca, precedí en alguns anys l'aprovació de la *Ley del Suelo* de 1956, el que podria suposar que formalment el pla i la seva gestió esdevindrien prematurament "antics". No fou així, perquè la proximitat de Bidagor com a consultor del pla assegurà que les seves disposicions s'adaptaven al marc la futura legislació. Fins i tot alguns dispositius de la llei agafaren elements anticipats pel pla de Barcelona.

Malgrat l'afinitat del pla respecte la nova normativa estatal, el pla fracassaria perquè fracassà el seu model territorial. El *Plan Comarcal* de 1953 preveia un model territorial de relacions tancades, amb una ingènua temptativa de controlar el creixement a través d'una filosofia de planificació organicisma "cel·lular", incompatible amb una realitat canviant i el creixement de les àrees urbanitzades ja a finals de l'autarquia. Era dèbil conceptualment, però com a antecedent formal, serviria de referència

tècnica per al planejament metropolità posterior. El mateix Soteras faria una autocrítica sobre diferents aspectes del pla, anys més tard:

El Plan 1953 no fue, como se diría ahora, un Plan democrático; se aprobó por Ley sin información pública, el Ayuntamiento de Barcelona lo aprobó casi sin enterarse y, más aún, las poblaciones de la comarca. Pero a los redactores nos faltó en todo caso autoridad para imponerlo rígidamente. Faltos de consenso, no creíamos que nuestras decisiones fueran inamovibles; por ello instrumentamos un plan elástico, con definición de principios y objetivos, dejando su concreción para su sucesivo y futuro desarrollo y su vigilancia para el órgano creado para su desarrollo²².

El pla vigent esdevindria inoperant en el seu aspecte normatiu només uns pocs anys després de la seva aprovació. La retòrica organicista del *Pla Comarcal* impedia reconèixer unes noves relacions territorials extenses i complexes així com preveure el creixement més enllà dels límits de la Comarca. Es tractava d'un incipient fet metropolità que superava el context físic de la Comarca que començà a manifestar-se a finals dels anys cinquanta i que es conformaria definitivament en els anys següents amb el boom econòmic i especulatiu del *desarrollismo*.

Soteras era conscient de les limitacions de la proposta tècnica, demostrant resignació al dir “no creíamos que nuestras decisiones fueran inamovibles”. Més que fixar les definicions del pla i defensar la necessitat del planejament normatiu, apuntava al contrari, una mena de voluntarisme a través dels “principios y objetivos”, que intentava salvar amb retòrica la seva incapacitat de regular el creixement urbà. Soteras assumia que l'èxit de les propostes del *Plan Comarcal* se situaven fora del pla. Realment era així.

Conurbació, regió i infraestructures: antecedents a la Catalunya republicana.

Recordem que mentre s'aprojava el pla comarcal el 1953, encara romania pendent de finalització l'altra pla supramunicipal que alhora es desenvolupava a Barcelona, el pla per a la Província. També creat a instàncies de la Comissió Provincial i liderat per Manuel Baldrich, la seva redacció s'estendria per gairebé quinze anys. S'enllestí el 1959, quan fou aprovada la Memòria del pla, i seria finalment aprovat el 15 d'abril de 1963. En reprenem el comentari al capítol 3, al final d'aquesta part I.

El Pla Comarcal aprovat el 1953 per primera vegada delimitava l'àmbit de planificació urbana que en el futur seria l'àrea metropolitana de Barcelona. Era una aproximació al problema de la conurbació més enllà de l'extensió urbana a través de l'aproximació més tradicional basada en l'*Ensanche*, una anticipació del debat sobre el planejament metropolità que es faria en les dècades següents. S'allargava l'àmbit de planejament més enllà de la urbanitat més clarament definida per continuïtat dels nuclis urbans, sense arribar a l'escala del *Plan Provincial*.

²² José Soteras. Op. Cit., p. 94.

L'acotació de l'àmbit metropolità no ha estat mai evident. En el *Pla Director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona* que seria desenvolupat en els anys seixanta, s'eixamplaria sobre les comarques veïnes, reconeixent relacions metropolitanes entre la ciutat de Barcelona i les ciutats del Vallès més enllà de Terrassa i Sabadell. Però en el *Pla General Metropolità* de 1976, l'àmbit anomenat metropolità tornaria a coincidir amb el de la Comarca de 1953. Els límits erràtics d'aquest darrer territori i les fronteres conceptuals del planejament metropolità incorporarien consideracions pròpies de "l'urbanisme urbà" i del planejament regional o territorial.

En el marc polític-institucional del franquisme, la rígida concepció des de dalt cap a baix a l'administració – i en particular a l'urbanisme i el planejament territorial – impedí passar la coordinació supramunicipal de municipis del camp teòric a l'operatiu. L'àmbit de planejament hauria d'estar idealment relacionat amb les divisions administratives del territori, per qüestions polítiques i pragmàtiques. Aquesta rigidesa contrastava amb un estudi per la divisió territorial de Catalunya fet només dues dècades abans, però en un context polític molt diferent, la Generalitat Republicana, en que es recuperava el nom de les antigues vegueries i de les comarques administratives.

L'any 1931, el govern de la Generalitat va crear la Ponència, presidida per Pau Vila, que havia d'estudiar una nova divisió territorial de Catalunya. Aquesta divisió havia d'ésser equilibrada amb pocs nivells administratius, havia de respectar les funcions administratives que tenien algunes poblacions i havia d'assegurar que tothom pogués anar i tornar a peu i en un sol dia des de qualsevol punt de la comarca a al capital²³.

La idea bàsica de Divisió Territorial era que les vegueries haurien de reflectir la realitat econòmica del lloc, per sobre de les relacions històriques o de les divisions naturals, o millor, geogràfiques, en una crítica a la divisió administrativa d'Espanya en províncies de 1833, considerada artificiosa. La divisió en comarques, interiors a les vegueries, seria administrativa.

Pilar Riera associa aquella proposta elaborada per una comissió encapçalada per Pau Vila a la tradició de l'escola possibilista de la geografia francesa, creada per Paul Vidal de la Blache, que es fonamentava en la idea de regió econòmica, una evolució de la idea de regió natural, "ultrapassant allò que es proposava en els debats polítics que es produeixen a Catalunya des de finals del segle XIX (les Bases de Manresa de l'Assemblea de la Unió Catalanista celebrada l'any 1892)"²⁴.

La implicació metodològica de l'abordatge econòmic es feren visibles en l'enquesta enviada als municipis sobre "a quin mercat van" i es traduïen en la delimitació de les comarques a partir del

²³ Pilar Riera. "La divisió territorial de Catalunya de 1936: l'organització territorial". In: Ricard Pié (organitzador). *Aportacions catalanes en el camp de la urbanística i de l'ordenació del territori, des de Cerdà als nostres dies*. 2007, p. 21.

²⁴ També participaren en la Ponència de la Divisió Territorial: Ventura Gassol, Antoni Rovira i Virgili, Antoni Bergós, Pere Blasi, Antoni Esteve, Manuel Galés, Josep Iglésies, Miquel Santaló i Felip Solé. Citat per Pilar Riera. *Ibidem*.

sistema de comunicacions, l'activitat econòmica com a criteri de partida i les ciutats com a sistema de poblament.

Per a la Ponència, les noves comarques havien de tenir una estructura bàsicament nodal: una preocupació provinent de l'escola francesa, que coincideix amb la de Walter Christaller en els seus treballs per a la reforma de l'administració del III Reich, d'acord amb la seva teoria sobre el lloc central; o amb els treballs de Williams J. Reilly de 1931, als Estats Units, en els quals s'estudien els àmbits d'influència de les ciutats a partir d'un model de gravitació del comerç, que relaciona l'àrea d'influència amb la distància i grandària a la ciutat central²⁵.

Aquesta organització territorial dividia Catalunya en nou vegueries i trenta i vuit comarques administratives. Per primera cop quedaven definides les comarques (les vegueries en remuntaven a una denominació històrica i popular de divisió territorial). Les vegueries passarien a ser anomenades regions, numerades de I a IX, d'acord amb l'aprovació de 27 d'agost de 1936. En plena Guerra Civil, l'1 de desembre de 1937, el president de la Generalitat Lluís Companys, per pressió de Rovira i Virgili, tornà a canviar el nom a vegueria. Les nou vegueries tingueren una curta validesa en la Generalitat republicana entre 1938 i 1939. Amb la victòria dels nacionalistes en la Guerra Civil, s'impediria que es desenvolupés aquesta proposta de divisió territorial i les implicacions institucionals, administratives i de planejament que poguessin ser derivades²⁶.

Generalitat, redactat per l'enginyer Victoriano Muñoz Oms. El pla és de l'any 1935, durant el bienni conservador de la República. La idea del pla era la d'utilitzar l'obra pública per fomentar l'activitat econòmica i modernitzar el país, d'acord amb les polítiques keynesianes dutes a terme en països desenvolupats com les primeres *new towns* a Anglaterra i el *Tennessee Valley Authority*, creat a partir del *New Deal*, als Estats Units. Les obres tenien una doble vessant, espacial i econòmica, en que es buscava alhora l'equilibri regional i el desenvolupament econòmic de les regions.

Tot i que el Pla no proposa explícitament el model territorial, que uns anys abans s'ha fet a través del *Regional Planning*, hi ha molts elements que poden portar a definir-lo. El pla vol millorar la cohesió del territori per mitjà de l'augment de l'accessibilitat; potencia no únicament la connexió de la xarxa urbana bàsica, sinó també la de tots els nuclis habitats d'una certa dimensió i la de tots els llocs rellevants del territori. Des del punt de vista territorial, el Pla és clarament reequilibrador. Vol potenciar el desenvolupament econòmic – producció elèctrica, regadius, comunicacions o autopistes – i, al mateix temps, establir un grau bàsic de benestar social basat en les infraestructures²⁷.

²⁵ Pilar Riera. *Ibidem*.

²⁶ Pilar Riera diu que és desconeguda la rellevància de la Ponència de Pau Vila en els fòrums acadèmics del moment, i que potser hagi estat restringit a alguns cercles acadèmics. Tot i així, diu que aquesta idea jugaria un paper polític important com una de les reivindicacions dels moviments antifranquistes per una organització administrativa més eficaç del territori català. Pilar Riera. *Ibidem*.

²⁷ Pilar Riera. *Ibidem*.

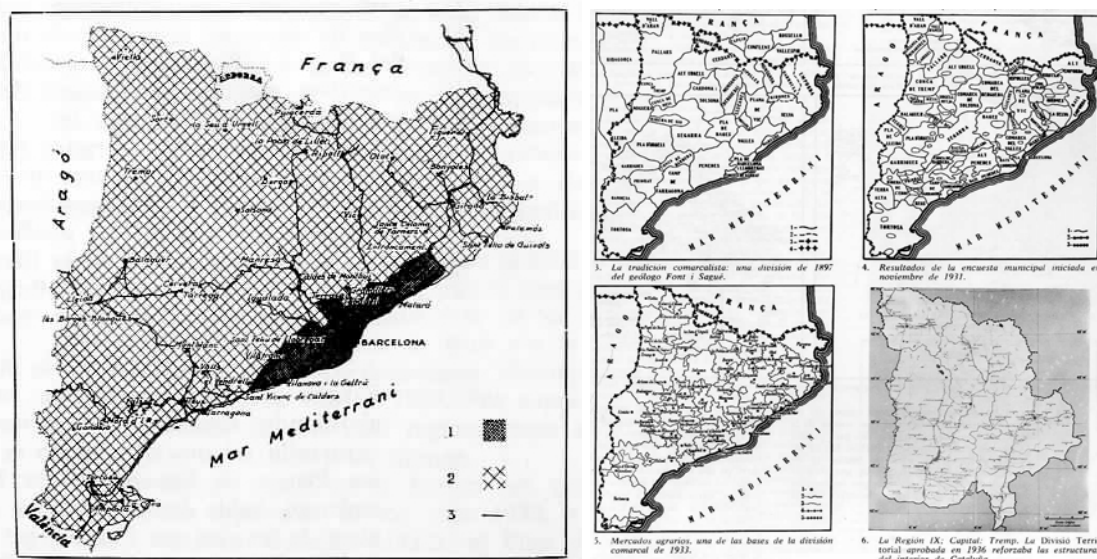

Fig. 8 – La futura àrea metropolitana de Barcelona a l'esquema de Pau Vila de 1937; Fig. 9 – En sentit horari: La divisió comarcalista del geòleg Font i Sagué de 1897; Els resultats de l'enquesta municipal de 1931; Els mercats agraris el 1933, base de la divisió comarcal; La regió IX, de la divisió territorial aprovada l'any 1936.

Un altre document que s'aturà amb la victòria nacionalista i que podria haver tingut alguna transcendència sobre el planejament territorial de Catalunya fou el *Pla d'Obres Públiques de la*

El *Pla d'Obres* era avançat en molts aspectes, responent a les preocupacions econòmiques de manera articulada a les necessitats d'infraestructura per a articular el territori català. La Generalitat no tenia les competències ni els recursos per a materialitzar-lo i aquest pla romangué inefectiu i desconegut per molts de temps, relegat a aquestes peces de la planificació urbana destinades a l'oblit²⁸. Però el seu autor, Muñoz Oms, encara tindria una destacada activitat en el planejament metropolità de Barcelona en els anys seixanta, un protagonista més que transità entre plans urbanístics de diferents moments polítics, cosa que permet llegir la disciplina més en les seves transicions que en les seves ruptures.

²⁸ Aquesta situació remunta a un pla d'infraestructures encara anterior, el *Pla de Carreteres* de 1848. La redacció del pla es produí a partir de la constitució de les diputacions catalanes el 1833, fet que permetia ampliar la capacitat d'inversió en infraestructures locals, com l'ampliació de la xarxa de carreteres. El pla de 1848 responia a la necessitat de crear les bases d'una futura expansió i diversificació de la indústria, ambició de la burgesia catalana, generant una xarxa de comunicació connectant Barcelona i el territori català i unint les principals ciutats i ports amb les comarques de l'interior. Preveia la construcció de tres carreteres transversals, conformant un semicercle concèntric respecte a Barcelona i que es complementava amb eixos radials des de Barcelona, Tarragona i altres nuclis costaners. Però la Junta de Carreteres de Catalunya fracassà en el seu intent de gestionar el pla. En la dècada següent a la presentació del pla, el govern central donà un pas enrere en la transferència d'atribucions alhora sense oferir suport econòmic a la construcció d'infraestructures a Catalunya, procés semblant al que passà el Pla Cerdà de Barcelona el 1859: "És evident que el Govern, i en particular el Ministeri de Foment, està disposat a tirar el procés de reestructuració del territori català endavant protagonitzant-ne totes les decisions, sense, però, invertir-hi cap quantitat important". Ferran Sagarra. *Barcelona, ciutat de transició (1848-1868): el projecte urbà a través dels treballs de l'arquitecte Miquel Garriga i Roca*. 1996, p. 152.

1.3. La política d'habitatge de l'autarquia.

L'actuació sobre l'habitatge en la postguerra fou molt determinada per les restriccions econòmiques de la "autarquia", en que s'establiren el racionament rígid dels recursos materials, en un context d'estancament econòmic del país. En aquests anys, l'activitat del sector de l'habitatge fou molt reduïda. Tot i així, en la postguerra immediata, tornà a créixer l'arribada d'immigrants a Catalunya:

el nombre d'immigrants que arriben a Catalunya durant la dècada 1940-1950 és de 256.731 immigrants, xifra que només és una mica inferior a la que es donava en els anys vint. La ciutat de Barcelona rep durant el decenni uns 165.000 d'aquests immigrants, encara que quasi la totalitat de la resta s'instal·la en el territori immediat de la ciutat (municipis del Baix Llobregat i Sant Adrià – Santa Coloma – Badalona)²⁹.

Amb el creixement de la demanda per habitatges i les restriccions a la seva producció en la postguerra, des del punt de vista de l'urbanisme, a Barcelona s'intensificaren les formes d'infrahabitatge i s'agregaren la misèria i la repressió als nuclis barraquistes. Creixeren els nuclis de barraques ja existents i n'aparegueren alguns de nous a diversos punts de la ciutat, com al Carmel, La Perona, Les Corts, Camp de la Bota i Pekín.

Al llarg dels anys 1940, seguiren els fenòmens anteriors, s'estengueren zones ja ocupades, s'ocuparen sectors de sòl urbà intersticial i es densificaren els habitatges existents amb "rellogats". D'aquesta manera s'anaren ocupant els barris perifèrics de Barcelona. Durant la dictadura franquista, la política aplicada tant a nivell municipal, pel *Patronato Municipal de Vivienda*, com a nivell de l'Estat, pel *Ministerio de la Vivienda* no preveuria la consolidació i rehabilitació de les zones de barraques, orientant les polítiques a l'eradicació del barraquisme i l'allotjament dels veïns en habitatges de nova construcció.

Es decidí mantenir altres *urbanitzacions marginals* de caràcter irregular que, no tan precàries com els barris de barraques, eren "eixamples de baixa qualitat", "ciutats-jardí econòmiques" o fins i tot malles urbanes precàries que foren considerades amb un nivell mínimament superior d'habitabilitat, tot i la baixa qualitat urbana i la manca d'equipaments i serveis.

La frenada de l'activitat urbanitzadora durant la guerra civil continuà durant l'aïllament internacional dels anys 40 i s'allargassà un cop acabada la segona guerra mundial fins a mitjans de la dècada següent, a causa de la crisi econòmica i la falta de materials de construcció. Durant tot aquest període, el problema de l'habitatge popular continuà agreujant-se, com a resultat de la mateixa guerra, de la represa de les migracions i per la inactivitat de la construcció (...). El nou règim va intentar emprendre camins ràpids i

²⁹ Joaquim Maluquer i Sostres. *Població i societat a l'àrea catalana*. 1964. Citat per Amador Ferrer. *Els polígons de Barcelona*. 1999, p. 58.

expeditius per donar habitatge a les famílies de rendes baixes a base de crear ens centralitzats, promotors d'habitatge accessible.³⁰

El nou Estat havia promulgat una llei d'habitatges protegits el 19 d'abril de 1939, que també creava el *Instituto Nacional de Vivienda* – INV (reglament del 8 de setembre del mateix any), com a organisme autònom del Ministeri de Treball, encarregat de gestionar i finançar la construcció d'habitatges. Alhora es creà la figura de l'habitatge protegit, que suposava un canvi en la manera de finançar habitatge. La definició legal d'habitatge protegit no incloïa només l'habitatge social – habitatge mínim –, sinó que s'aplicà també als habitatges per a militars i funcionaris.

La mateixa llei regulava l'elaboració dels *Planes Nacionales de Vivienda*, que havien de determinar el nombre màxim d'habitatges que calia construir, així com les seves característiques i localització. Només tres anys després, el 1942, es creà l'*Obra Sindical del Hogar* - OSH, amb la finalitat de construir habitatges en col·laboració amb l'INV. En els primers anys de l'OSH es construïren petits conjunts a Santa Maria De Corcó i a Vic, i es feu la Urbanització Meridiana, a Barcelona, el 1945, per exemple.

A Barcelona, el 1945 el nou *Instituto Municipal de Vivienda* - IMV (després Patronat Municipal d'Habitatge) succeí a l'antic Patronat de l'Habitació. Es promogué l'ampliació dels antics grups de *Casas Baratas* i es construïren diversos grups d'habitatges de dimensions reduïdes i situats en llocs de marginació extrema. La producció d'habitatge del IMV fou insuficient, malgrat els 3 mil habitatges construïts entre 1945 i 1952.

A més de l'IMV i de l'OSH, també el Govern Civil de la Província, en una actuació ocasional, construï un polígon de 906 habitatges, el conjunt conegut com a *Cases del Gobernador*, al Verdum. El 1949, l'Ajuntament creà el *Servicio de Erradicación del Barraquismo* per a intentar frenar l'extensió del barraquisme mitjançant el control i la repressió de noves construccions, forçant que els immigrants retornessin als seus llocs d'origen.

En el context de repressió política del franquisme, gairebé l'única institució pública amb veu sobre el barraquisme era l'Església, que actuava amb un caràcter paternalista, amb accions d'evangelització i "caritat" a diferents barris de barraques. A l'inici dels 50, per iniciativa del bisbe de Barcelona, doctor Modrego, es constituí el *Patronato de las Viviendas del Congreso Eucarístico*, amb l'objectiu de construir habitatges socials en una àrea de 16,5ha de terres comprades de la Masia de la família Ros, al Districte de Sant Andreu. L'Església Catòlica promogué el polígon com a esdeveniment des del punt de vista social, en motiu de la realització del XXXV Congrés Eucarístic Internacional³¹ a la ciutat de

³⁰ Ferran Sagarra i Trias. *De les cases barates als grans polígons: el Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona entre 1929 i 1979*. 2003, p. 27.

³¹ Entre el 26 de maig i l'1 de juny 1952, Barcelona acollí el XXXV Congrés Eucarístic Internacional. La màxima autoritat religiosa que assistí al Congrés fou el Cardenal Tedeschini, antic Nunci a Espanya durant la Dictadura de

Barcelona. D'acord amb Carmen Rodríguez, l'actuació tenia una doble motivació: urbanística i simbòlica.

Els fonaments ideològics del projecte de les VCE es dirigien a la constitució d'un barri capaç de transmetre no tan sols la imatge de regeneració urbana, sinó especialment la d'un lloc carregat de significació simbòlica, que aspirava a ser un referent, un model d'ordre social i moral dins la ciutat: "Yo no me contento con una construcción meramente material. Aquí no podrán vivir, porque no tendrán ambiente, los que no vivan conformes al Evangelio. Quiero que "Viviendas del Congreso" sea una ciudad modelo, no por espíritu de vanidad, sino por convencimiento de un deber"³².

El conjunt de *Viviendas del Congreso*, de l'any 1952, promogut ocasionalment per l'església, fou el més gran polígon d'habitatge construït fins aquell moment³³. La personalitat de la promotora que no era l'administració, com era habitual en aquella època, ni la iniciativa privada, i la intenció declarada del bisbe Modrego de convertir-lo en un barri modèlic, explica com a partir d'una idea de caritat cristiana l'actuació urbanística esdevindria una actuació més ambiciosa i de millor qualitat. Aquesta actuació de caritat i solidaritat entre classes socials que prevèia la promoció d'habitatge humil per part de les classes benestants era en alguns aspectes similar a la proposta que havien defensat alguns arquitectes falangistes, però en aquest cas havia partit directament de l'església catòlica, amb membres d'*Acción Católica*.

Josep Soteras, que ja era en aquell moment el director d'urbanisme del Consistori, junt amb Carlos Marqués Maristany i Antonio Pineda Gualba, que era el delegat regional de l'*Instituto Nacional de la Vivienda* foren els responsables per diversos estudis d'ordenació de l'àrea de Can Ros, on pogueren desenvolupar el tema de la illa oberta. El nomenament de Soteras com a arquitecte del Patronat d'Habitatges del Congrés es deu al seu càrrec a l'Ajuntament però també per la seva bona relació amb el bisbat de Barcelona i a sobre, per la seva vinculació amb alguns membres d'*Acción Católica*³⁴.

Un any abans, Soteras havia elaborat els plànols de les *Casas del Gobernador*, amb l'aval de Josep Maria Ros Vila, que era en aquell moment vocal de la *Junta de las Viviendas*. Les *Casas del Gobernador* són un cas exemplar del control franquista sobre els habitatges dels pobres i els seus residents, tenien pretensions més modestes que les *Viviendas del Congreso* i eren urbanísticament

Primo de Rivera i la República, i simpatitzant del govern franquista. En aquest Congrés, 80 països estaven representats, van venir 49 cardenals, 225 arquebisbes, bisbes i abats i 20.000 capellans, religiosos i seminaristes. S'hi van inscriure 300.000 congressistes.

³² Bisbe Modrego, citat per Carmen Rodríguez. "Les VCE: un projecte experimental amb aspiració modèlica". In: *Les Vivendes del Congrés Eucarístic de Barcelona: 1952-1962*. 2011, p. 16.

³³ El 1952 es constituí legalment el Patronat i el Pla Parcial d'Ordenació, dels arquitectes Josep Soteras Mauri, Antoni Pineda i Carles Marqués seria aprovat el febrer de 1953 per l'Ajuntament.

³⁴ L'autoria del projecte dels edificis de les *Viviendas del Congreso* no és clara. D'acord amb Maribel Rosselló, no fou trobat l'expedient d'aquesta construcció a l'Ajuntament. Maribel Rosselló. "Les Cases del Gobernador: 1952" In: *Les Vivendes del Congrés Eucarístic de Barcelona: 1952-1962*. 2011, p. 121. L'atribució de l'autoria del projecte dels edificis de les *Viviendas del Congreso* a Soteras, Gualba i Maristany, presentada a la revista *Cuadernos de Arquitectura*, Número 25, de l'any 1956 és possiblement equivocada.

més tradicionals. Havien estat destinades a barraquistes, d'acord amb els preceptes de caritat catòlica.

Per part de Soterias, les *Viviendas del Congreso* eren l'oportunitat d'esmenar errors dels projectes i les misèries de les *Cases del Governador* i començar a posar en pràctica uns experiments urbanístics centrats en el model de l'illa oberta. Aquest tema ja havia estat experimentant en certes solucions aparegudes en el concurs sobre l'habitatge econòmic realitzat pel Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i Balears – COACB en 1949. Els arquitectes Antoni de Moragas, Ramón Tort i Josep Maria Sostres havien guanyat el primer premi en aquest concurs amb una proposta de blocs paral·lels en fileres. El model d'illa proposat per Soterias per al *Congreso* era semblant a aquest, però no utilitzava tan directament blocs aïllats paral·lels típics. Proposava un barri derivat d'aquest però una mica més tradicional, tot i incloure alguns blocs aïllats i torres alineats als carrers en una configuració urbana comú a projectes centre-europeus contemporanis. Malgrat fer-s'hi evidents alguns temes de l'urbanisme modern, el conjunt de les *Viviendas del Congreso* guardava al mateix temps característiques espacials més tradicionals, com l'organització a través d'eixos i places, d'inspiració barroca, més adient amb la idea d'organització jeràrquica de les comunitats que tenia la *Falange*.

D'acord amb Solà-Morales, els habitatges del Congrés inaugurats en 1954 suposaren un “*augment de mida dels polígons d'habitatge habituals en les dècades anteriors*” (sobretot en comparació als grups de “Cases Barates”) i la “*introducció del bloc aïllat*”, que seria repetit en molts polígons posteriors³⁵.

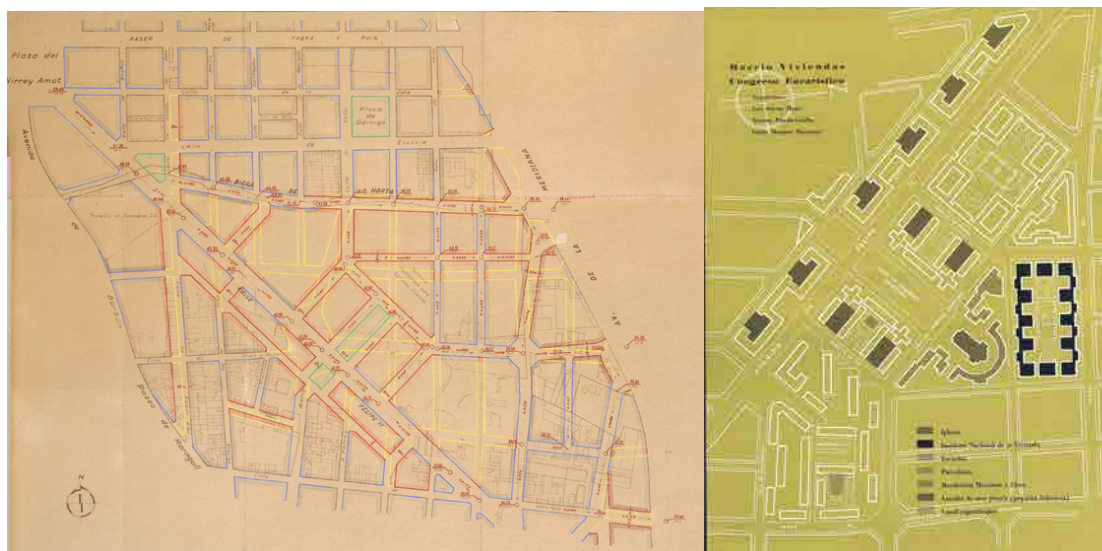

Fig. 23 - Projecte de les noves alineacions de la zona dels terrenys de Can Ros. En aquest projecte ja esmenta que shi destinaran les Vivendes del Congrés Eucarístic Autor Josep Soterias .Expedient 3538; Fig. 24 – Configuració final, amb illes m r obertes.

³⁵ Manuel de Solà-Morales. *Les formes de creixement urbà*. 1997, p.89.

El projecte s'estructura en una avinguda central, dues places (amb 4 torres de 45 metres que marquen els angles de la plaça), zones verdes i d'oci, un teatre i dos col·legis. Una església presidiria la plaça del Congrés, reforçant físicament, en l'espai urbà, el paper simbòlic que l'església hauria de tenir en la comunitat i en la vida de les famílies. Tot i així, l'església només seria construïda anys més tard. En el total, es construïren 16 illes d'edificis, 258 locals comercials i 2729 habitatges³⁶.

³⁶ La majoria de pisos tenien 3 i 4 habitacions, alguns 5 i un edifici pensat per a famílies nombroses, 8 habitacions. La construcció va ser en etapes, sent la primera fase lliurada en 1954 i l'última en 1967-68.

Capítol 2

Referents: L'organicisme i la idea de ciutat de la *Falange*.

El *Plan Comarcal* de 1953 preveia un model territorial de relacions tancades, amb una temptativa de controlar el creixement a través d'una filosofia de planificació organicista “cel·lular”, que tenia com a referents conceptuals el comunitarisme d'Adriano Olivetti, l'organicisme de Gaston Bardet i havia pres com a model operatiu el Pla Abercrombie per a Londres.

Aquests referents teòrics més generals del pla, havien estat assimilats per alguns arquitectes falangistes que tractarien de mitjançar i difondre aquestes idees a Espanya. Parlem doncs, de referents estrangers de planejament urbà, teòrics i pràctics, que convivia amb la versió “tendenciosa políticament”, practicada pels mateixos arquitectes de la *Falange*.

L'urbanisme oficialista que estava sent practicat al llarg dels anys quaranta combinava les analogies fisiològiques que atribuïen funcions orgàniques a la ciutat (per parlar de la ciutat, es feia l'ús d'un llenguatge de la biologia com a “teixit circulatori” i “òrgans”). Amb un discurs centralista d'inspiració feixista i amb la idea de comunitat i família catòliques, els arquitectes falangistes partien d'una idea de *Ciudad del Movimiento* i amb els temps utilitzarien alguns trets de l'urbanisme organicista, per justificar-lo tècnicament més enllà de la retòrica falangista que la legitimava ideològicament. El primer referent d'aquest planejament havia estat el pla de Bidagor per a Madrid, realitzat entre 1939 i 1942, amb una clara influència del Pla Abercrombie. Bidagor tingué un paper central en la síntesi d'un urbanisme organicista-falangista. Com a cap nacional d'urbanisme, des de Madrid, Bidagor actuà com a difusor d'aquestes idees que incorporà al pla comarcal de Barcelona.

2.1. El nacional-catolicisme com a legitimació.

La *Falange* havia estat en el centre del poder polític del franquisme a partir de la victòria nacionalista en 1939, quan el partit creat per José Antonio Primo de Rivera sis anys abans, inspirat en el feixisme italià, es convertí en el partit únic del règim. És cert que la *Falange*, cooptada per Franco, no aconseguí mai la seva pretensió d'ocupar tot l'espai polític. Però també és cert que la *Falange* conservà molts anys la seva presència en àrees importants del govern, amb el discurs nacional-catòlic com a ideologia legitimadora.

La institucionalització de l'arquitectura i de l'urbanisme que seguí a la victòria nacionalista fou molt marcada per la idea de ciutat de la *Falange*, amb arquitectes falangistes dirigint la *Administración Nacional de Arquitectura*. Fernando de Terán en el seu llibre *Historia del Urbanismo en la España Contemporánea* i en nombrosos altres escrits presentà una genealogia de l'urbanisme falangista en què ressalta el paper de l'arquitecte Pedro Muguruza en el principi, i porterirmanet, la important

aportació teòrica posterior del també arquitecte Gabriel Alomar, com a intèrpret del comunitarisme a l'Estat. Però la figura cabdal de l'urbanisme espanyol durant el franquisme seria Pedro Bidagor, que sortí de les fileres més compromeses amb la ideologia falangista per esdevenir el principal responsable de la institucionalització de la planificació espanyola entre 1939 i 1969.

Els ministeris responsables de l'autarquia econòmica i l'aïllament de la política exterior eren l'expressió més visible de l'abast del poder de la *Falange*, però altres llocs clau de diversos ministeris també estigueren en les seves mans en les dues primeres dècades del franquisme, com ara l'urbanisme i l'habitatge, que són els temes que ens interessen en aquesta tesi. En els primers deu anys de postguerra civil, l'urbanisme i la política d'habitatge oficials es regiren per consideracions clarament feixistes, de nacionalisme i solidaritat entre classes legitimades per l'Església Catòlica.

Como muchos otros Nacionalistas de la época, los arquitectos falangistas estaban convencidos de que su propio trabajo sería crucial para el renacimiento espiritual y nacional de España. Tenían que trabajar duro por ello. Las ciudades españolas no fueron sólo consideradas como una de las causas profundas del malestar social que los nacionalistas culpaban del estallido de la guerra, sino que muchas de ellas también habían sufrido daños causados por los combates. Los primeros pronunciamientos nacionalistas en la política urbana se distinguían menos por disposiciones políticas específicas que por su postura extraordinariamente retórica, cuyas características incluyen la insistencia triunfalista sobre la misión histórico-mundial de España, la condena de un urbanismo liberal mal definido responsable del lamentable estado de las ciudades españolas, y la búsqueda de una analogía entre las formas urbanas y organismos biológicos³⁷.

Imbuïts d'un sentiment que entenia l'activitat urbanística com a missió professional-espiritual-política, els arquitectes falangistes buscarien definir una lògica a partir d'un principi moral i ideològic. Els trets bàsics per a la construcció d'un ideari de ciutat compatible amb la ideologia de la Falange començaren a perfilar-se de manera incipient, improvisada i superficial abans d'acabada la guerra, en la primera *Asamblea Nacional d'Arquitectes*³⁸.

La ciutat del *Movimiento* es comença a perfilar aquell febrer de 1938, després del decret d'unificació de la Falange i requetès i en plena guerra³⁹ en l'assemblea amb més de dos-cents arquitectes,

³⁷ Trevor Goldschmidt. *From Falangism to Technocracy: The legislation and the reality of Spanish urbanism in Barcelona, 1939-1976*. Journal of Urban History. 2011, p. 333. (traducció nostre).

³⁸ "Es también en aquella primera Asamblea Nacional de arquitectos donde pueden encontrarse algunas de las primeras formulaciones urbanísticas de posguerra. Y no sólo las referentes a esa visión global que llevará a la primera enunciación de la necesidad del Plan Nacional de Urbanismo, sino también las referencias a la forma en que debería ser abordada la construcción de la "nueva ciudad", de la "ciudad nuestra", de la "ciudad del Movimiento". Son ideas sólo esbozadas, dejadas caer sobre la marcha, como en acumulación apresurada, pendiente de posterior desarrollo (ése es el estilo característico de Muguruza), en improvisación ligera y superficialidad sin rigor, con afirmaciones gratuitas, encendidas proclamas y autoritarias imposiciones. En general, el tono es de auténtica orfandad intelectual". Fernando de Terán. *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. 1978, p. 124.

³⁹ Cal recordar que en aquell moment estava en disputa l'hegemonia del poder a l'interior de les forces nacionalistes, el qual pugnava la *Falange*. El 19 d'abril de 1937, els 26 *Puntos de Falange* es convertiren en norma programàtica de l'Estat amb el *Decreto de Unificación* entre la *Falange* i requetès i en plena guerra. El decret suposava el sotmetiment d'algunes pretensions falangistes i una submissió a la voluntat de Franco, resultant en

organitzada a Burgos, seu del *Mando Militar del Ejército* de Franco, per l'arquitecte Pedro Muguruza, cap del recent creat *Servicios Técnicos de la Falange*, encarregat per Franco d'organitzar l'arquitectura nacional, objectiu de la trobada d'arquitectes. Aquesta reunió abordà els temes de l'arquitectura i l'urbanisme de la reconstrucció i de l'habitatge humil, amb una visió urbanofòbica, com si la ciutat fos quelcom vituperable, contrària a l'esperit ruralitzant de la nació espanyola i amb la família i la solidaritat entre classes com a base de l'ordre social.

En las palabras del discurso de clausura (de la trobada d'arquitectes), el líder falangista Raimundo Fernández Cuesta abogaba por construir "hogares" frente a edificios, definiendo la casa como "el centro de expansión del espíritu, el marco que encuadra la familia". Fernández Cuesta esbozaba algunos de los principios y valores que debían regir la ciudad ideal que sueña el falangismo, "la ciudad del Movimiento", elementos que el falangismo intentará promover, sin éxito, en la futura política franquista (pues chocarán con otras "familias" políticas): "... no construir barriadas obreras aisladas que no es otra cosa que llevar la diferenciación de clases a la arquitectura, construyendo edificios que parecen tener la finalidad de hacer resaltar la diferencia de los seres que en ella habitan respecto de los demás. Cuando el ideal sería que en los distintos pisos de una misma casa pudieran habitar, indistintamente, personas de distinto rango social"⁴⁰.

De manera incipient, els arquitectes de la Falange assajaven quina expressió urbana tindrien punts del seu programa polític, com ara la superació de la lluita de classes. Pedro Muguruza criticava la burgesia espanyola per haver especulat amb l'habitatge humil, defensant que les classes benestants haurien de tenir un compromís social i haurien d'ajudar a resoldre el problema de l'habitatge, dins el marc nacional-sindicalista. Dins una perspectiva conservadora paternalista, la Falange criticava l'especulació i defensava el sòl urbà com a bé col·lectiu i la provisió d'habitatge com a política d'Estat. La idea de superació de la lluita de classes, una de les bases del nacional-sindicalisme estava en el manifest teòric amb els *26 Puntos de la Falange*⁴¹.

La lògica social defensada induiria l'organització de l'espai urbà. El barri ideal de la *Falange* pretenia superar la diferenciació de les classes socials en l'espai de la ciutat (i, per tant, la zonificació) per edificar un nou ordre que partia d'una concepció cristiana transcendent, en que la família anava més enllà de l'individu i de les classes i que naturalitzava la jerarquia social i espacial.

Pensando en un modelo para España, Muguruza afirma: "La definición europea de la vivienda modesta tiene un sentido netamente materialista..., echamos de menos ese sentido del hogar tan español por cristiano y familiar". Su solución son los poblados donde se mezclen las clases sociales, para evitar barrios obreros, "preferible lograr el ideal de una

un nou partit únic. La majoria dels historiadors considera que posteriorment Franco seria cada cop més pragmàtic, tradicionalista i autoritari, allunyant-se del programa falangista i reduint el seu poder al llarg de successives reorganitzacions ministerials.

⁴⁰ Jesús López Díaz. "Vivienda Social y Falange: ideario y construcciones en la década de los 40". Scripta Nova. 2003.

⁴¹ "El Estado nacional-sindicalista no se inhibirá cruelmente de las luchas económicas entre los hombres, ni asistirá impasible a la dominación de la clase más débil por la más fuerte. Nuestro régimen hará radicalmente imposible la lucha de clases, por cuanto todos los que cooperan a la producción constituyen en él una totalidad orgánica". Manifest *26 puntos de la Falange*, citat per Jesús López Díaz. Ibídem.

jerarquización absoluta en el conjunto del poblado, con un carácter de hermandad, de gran familia social; ligada incluso al patronazgo de quien incorpora con su rango social un matiz de tradición española al conjunto nuevo". Se refiere a incluir en cada poblado una casa noble como ejemplo para la comunidad, como propondrá en el diseño del *Cerro de Palomeras*. El orden constructivo ideal es el tradicionalismo arquitectónico que aprovecha los materiales locales y la economía de medios⁴².

El barri ideal defensat per Muguruza partia de la idea d'una cèl·lula bàsica, amb una quantitat determinada d'habitatges: entre 200 i 500 cases, amb una capacitat per a entre 800 i 5.000 habitants. Amb les teoritzacions de Muguruza s'extrapolava el binomi família-*hogar* al de família-comunitat, com a base de l'urbanisme. Aquesta assimilació conduiria els arquitectes falangistes a posicions radicals sobre el tema de l'habitatge en l'espai urbà, que eren irreconciliables amb l'*status quo* del règim: en el consorci franquista, la burgesia, tot i el seu catolicisme, no respondria a la crida a la solidaritat amb els pobres per resoldre el problema de l'habitatge. La burgesia no pagaria el compte d'aquesta política i tampoc estaria d'acord amb compartir l'espai urbà amb la classe obrera.

Manuel de Torres Capell identificà la visió comunitarista ideologitzada del *Plan Comarcal*, en l'expressió d'un concepte de ciutat més preocupat amb la ciutat limitada i equilibrada, una idea de ciutat més com a espai social que com a espai econòmic.

La composició del Pla Comarcal no és només matèria d'estructura de les comunicacions i de localització de les futures àrees residencials en relació amb les àrees industrials. Una nova metàfora d'origen sociològic, la necessitat de nucleïtzar el creixement, incideix en l'estructura del pla. El tema del planejament ja no és només l'organització o la taylorització de les activitats econòmiques⁴³.

En aquest sentit, la sociofilosofia comunitarista, defensada per Adriano Olivetti a Itàlia pot ser considerada una de les bases per al planejament urbà a l'Espanya de postguerra, al costat d'altres elaboracions pròpies dels arquitectes falangistes⁴⁴.

Les idees d'Olivetti guanyarien difusió a Europa a partir de la segona meitat dels anys quaranta, posteriorment, doncs, al debat sobre la ciutat falangista de Muguruza, però contemporànies al llibre de Gabriel Alomar i anteriors al *Plan Comarcal* de 1953, on es noten més clarament la referència. És de 1945 el llibre *L'ordine politico delle comunità* en el qual expressà les idees que suportarien el

⁴² Conferència de Pedro Muguruza en 1940, citada per Jesús López Díaz. *Ibidem*.

⁴³ Manuel de Torres i Capell. *La Formació de la urbanística metropolitana de Barcelona – L'urbanisme de la diversitat*. 1999, p. 220.

⁴⁴ El piemontès Adriano Olivetti (1901-1960) era fill de l'empresari progressista Camillo Olivetti, que fou afiliat al Partit Socialista Italià i inventor de la màquina d'escriure Olivetti. Adriano Olivetti fou un emprenedor progressista i polític que defensava la idea de que tot el profit hauria de ser reinvertit als beneficis de tota la comunitat. Barrejà l'èxit en els negocis amb un idealisme de difícil classificació política, més identificat amb el liberalisme social, o centre esquerra. Adriano Olivetti participà del moviment clandestí antifeixista i fins i tot passaria per la presó en la seva joventut, però més tard seria afiliat al Partit Feixista i el 1949 es convertiria al catolicisme.

Movimento Comunità, creat per Olivetti a Torí. A partir de 1948, Olivetti passaria a fer part del consell directiu del *Istituto Nazionale di Urbanistica* i es dedicaria a realitzar la seva idea de comunitat.

Olivetti, recuperant l'utopisme reformista del sociòleg alemany Ferdinand Tönnies del final del segle XIX, entenia la comunitat com a "diaframma umano tra individuo e Stato", com la seva "cèl·lula base", sota la influència també de pensadors catòlics com Jacques Maritain, Emmanuel Mounier i Simone Weil. La urbanística seria el instrument tècnic a través del qual pren forma el concepte de comunitat, central en el seu pensament.

La comunitat hauria de ser projectada detalladament, amb una dimensió ideal entre 75 i 150 mil habitants, i comptaria amb una pluralitat de funcions econòmiques i socials, més enllà de la senzilla divisió administrativa intermediària entre el barri i la regió. Per la seva grandària, "a la mesura de l'home", i per les característiques ambientals i urbanístiques, fou pensada per constituir una "autèntica unitat dels sentiments", un espai en que els antagonismes de classe serien superats i sublimats i les classes agermanades per la solidaritat.

El pluralisme comunitari d'Olivetti es basava en la concepció organicista del món d'arrel catòlica, com en l'obra de Luigi Sturzo i de Romolo Murri. La comunitat era per a Olivetti sobretot l'espai on es realitzava la vida associativa, el "perfezionamento spirituale della persona". El seu projecte polític era de revolució personal i comunitària, d'acord amb la filosofia política de Mounier i Maritain: la persona, contraposada a l'individu abstracte i egoista del liberalisme. La "comunitat" – amb tota l'ambigüitat en la manera de concebre la relació entre individu i el col·lectiu - seria una "tercera via" entre el col·lectivisme i el individualisme⁴⁵.

Si el comunitarisme d'Olivetti tenia d'una banda una inspiració religiosa, tot i que ell havia posat les bases d'aquest concepte abans de la seva conversió al catolicisme, d'altra banda, les seves idees s'apropaven del socialisme utòpic de Charles Fourier i Robert Owen, o declaradament del socialisme fabià, més pragmàtic, defensant una transició cap al socialisme i no pas la revolució. El seu *Movimento Comunità* esdevindria un partit polític de centre-esquerra que es presentaria a les eleccions italianes durant els anys cinquanta i Olivetti resultaria elegit diputat. De qualsevol manera, el comunitarisme, en el pont que feia entre la concepció organicista del món, la fe catòlica i la nucleïtzació del planejament, bellugava els mateixos elements de l'urbanisme de la Falange. Curiosament, amb justificacions polítiques oposades.

Les idees d'Olivetti tindrien ressò en el món urbanístic en bona mesura per la seva participació en la revista *Urbanística*. La seva labor explica en bona mesura el renaixement de la revista. És la via més

⁴⁵ La ciutat com a espai per disciplinar moralment, o la idea de control social, seria un tema llargament desenvolupat per Foucault en *Vigilar y Castigar*, de 1975.

probable de com les seves idees arribaren als urbanistes espanyols i catalans, a més de les referències al seu treball que presentà Gabriel Alomar en els seus llibres *Teoría de la Ciudad*, de 1947 i *Comunidad planeada, principios de sociología aplicadas al planeamiento rural*, de 1955.

2.2. Les aportacions de Muguruza-Alomar-Bidagor.

Les posicions radicals dels arquitectes falangistes sobre l'habitatge en l'espai urbà eren d'un paternalisme que procedia de la caritat cristiana i, com s'ha dit, eren irreconciliables amb l'*status quo*.

El rebuig de les concentracions obreres en barriades massa extenses, vistes com a focus potencials de moviments radicals, era un altre argument dels arquitectes falangistes, més fàcilment comprensible per l'*status quo*. L'expressió urbana derivada d'aquest rebuig era semblant, en tot cas, al de comunitat com a família, tot i que les motivacions de cadascuna eren diferents.

Como arquitectos podemos hacer notar que hasta ahora se construyen barrios independientes y distintos para las diversas clases sociales, que naturalmente, fomentan y excitan la lucha de clases. Y ahora queremos hacer barrios para gentes que estén unidas por un fin común, y dentro de cada uno de estos barrios estará comprendida toda la jerarquía desde la máxima hasta la mínima". No se cuestiona la separación y superioridad entre clases, se cree que los problemas que conlleva la separación en barrios según clases, se superarían, evitando así que estos barrios favorecieran las opciones radicales obreras. Por eso afirman que la "zonificación urbana es la tradición material de la lucha de clases socialista que hay que desterrar"⁴⁶.

En aquest mateix document, la *Falange* feia referència a la necessitat d'engegar un pla nacional d'habitatge, anomenat *Plan Nacional de Ordenación y Reconstrucción de Madrid*, amb tipologies que consideraven aspectes tècnics (higiene) i de moral cristiana:

"No intentamos dar una descripción de la vivienda, cuyo modelo claro es de todos conocidos, pero sí hemos de señalar la enorme amplitud de este concepto, ya que comprende desde la casa, cuna de la familia y altar de nuestras tradiciones, hasta la casa como instrumento de trabajo, ... " Esta vivienda ha de regirse por los siguientes fundamentos: separación en habitaciones del matrimonio y de los hijos por sexos; dotar a la vivienda de una pieza que "simbolice la idea del hogar"; y mínimos higiénicos (ventilación, orientación, iluminación, agua) conforme a las diferentes características regionales"⁴⁷.

L'habitatge no s'entenia com a dret social, fonamental, universalista. En els primers anys del franquisme, la promoció d'habitatges estigué molt associada a aquest paternalisme cristià. Evidentment, una modalitat d'autoritarisme en que el poder exercit sobre els altres combina decisions arbitràries amb elements sentimentals i concessions carismàtiques.

⁴⁶ Jesús López Díaz. "Vivienda Social y Falange: ideario y construcciones en la década de los 40". Scripta Nova. 2003.

⁴⁷ Text del *Plan Nacional de Ordenación y Reconstrucción de Madrid* elaborat pels *Servicios Técnicos de Falange*, dirigit per Muguruza. Citat per Jesús López Díaz. Ibídem.

Tot i que potser podia semblar suggeridor, aquesta aportació de la *Falange* resultaria fallida, restringint-se al camp de la retòrica cristianitzant dels discursos polítics, sense efectes en la pràctica de la planificació urbana, tot i que ressonaria en la construcció d'alguna experiència singular com foren les *Viviendas del Congreso*, a Barcelona.

Un altre punt recurrent del discurs de ciutat dels *Servicios Técnicos de Falange* era la "reconstitució" de la "Madrid Imperial", una resposta al descontentament de l'elit madrilenya fins i tot abans de la República amb l'afluència de classes populars a la capital, alhora que era una al·legoria del desig de recuperació de l'imperi. En 1939 es creà la *Dirección General de Arquitectura*, com a part de l'estructura del *Ministerio de Gobernación*. Amb la *Dirección General de Regiones Devastadas y Reparaciones*⁴⁸ creada l'any anterior, ambdós organismes serien responsables de dirigir la reconstrucció de les ciutats espanyoles en el postguerra civil. Com a part fonamental de la reconstrucció de les ciutats en el postguerra civil, s'havia creat el *Instituto Nacional de la Vivienda - INV*, a través de llei en 19 d'abril de 1939, com a part del *Ministerio del Trabajo*. A partir de 1941, l'*Obra Sindical del Hogar* – OSH assumí l'activitat constructora, tot i que seria només de 1954 el primer *Plan Sindical de la Vivienda*⁴⁹.

El cap dels *Servicios Técnicos de la Falange*, Pedro Muguruza passaria a acumular també el lideratge de la nova *Dirección General de Arquitectura*. Les dues direccions generals, a través de la *Junta de Reconstrucción de Madrid*⁵⁰, encarregarien sorprenentment la redacció del projecte d'urbanització de manera informal a l'arquitecte Pedro Bidagor, amb l'objectiu de reconstruir físicament la ciutat i de redactar un nou pla general.

Pedro Bidagor había permanecido en la capital durante todo el asedio franquista. Había aceptado la protección de la CNT, para poder ir perfilando junto a otros colegas la futura reconstrucción y urbanización de Madrid. Muguruza, que en algún momento es consciente de esta labor, le encarga al poco de la "liberación" de Madrid, la redacción del Plan de Urbanismo de la capital, terminada en 1941 (...).

El pla seria publicat en 1942 i la llei de bases per a la seva aplicació només seria aprovada el 25 de novembre de 1944. L'1 de març de 1946 seria aprovat definitivament el *Plan General de Urbanización de Madrid y Alrededores* (Afectava Madrid i vint i vuit municipis més, annexats a la capital entre 1948 i 1954), que desenvolupava i reglamentava el pla.

El Plan sufrió un retraso fruto de la tirantez política y la necesidad práctica de poner de acuerdo a un número considerable de instituciones. Frente al sector falangista que dominaba las Direcciones Generales del Ministerio de Gobernación, y su utópica "ciudad del

⁴⁸ Aquest organisme succeí el *Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones*, creat en 1938.

⁴⁹ L'INV fou dirigit en el moment de la seva creació per Federico Mayo, qui acumularia la funció de director de la *Obra Sindical del Hogar* – OSH a partir de 1941.

⁵⁰ Creada per ordre de 7 de octubre de 1939 i formada per una Comissió Interministerial.

Movimiento" que aspiraba a reflejar en el entramado urbano el pensamiento nacional-sindicalista, se oponía el bando conservador, que tenía especial presencia en el Ayuntamiento de Madrid. El propio alcalde, Alberto Alcocer, había presentado públicamente otra propuesta de Plan de Ordenación de Madrid, obra del ingeniero municipal José Paz Maroto⁵¹.

El projecte que Bidagor elaborà en aquell moment seria la gènesis del futur *Plan General de Ordenación de Madrid*. Aquest encàrrec marcà l'inici del protagonisme de Pedro Bidagor en el planejament urbà de les primeres dècades del franquisme, qui seria el principal responsable per la institucionalització del planejament urbà a Espanya per quasi tres dècades. En el seu pla per a Madrid, ja es notaven algunes diferències conceptuais amb Muguruza, sobre la influència de referents estrangers en el planejament, sobretot respecte al tema de la zonificació.

El Plan de Bidagor de 1941 superaba el sistema urbano del Ensanche, con su herencia de extrarradio obrero y suburbios míseros: "el surgimiento de los suburbios imposibilitó en Madrid el mantenimiento del trazado urbano en cuadrícula como fórmula práctica para ordenar la expansión de la ciudad. (...) ... la complicación creciente de la vida económica y social y sus repercusiones en la vida urbana, ... los avances técnicos, ... el desarrollo de los medios de comunicación y el impulso adquirido por la industria de la construcción comenzaban a romper los moldes tradicionales de la convivencia urbana. Se sustituye una ordenación geométrica por una organización funcional, dividiendo la ciudad en zonas para adoptar cada una un uso especializado. (...) La ilusión de planificar ciudades con una organización perfecta lleva incluso a la utopía de estimar que el establecimiento de ciudades ideales puede ser cauce viable para determinados tipos de redención social." En teoría, Bidagor continuaba la idea de la superación clasista falangista en su ciudad utópica. En la práctica, el diseño que propone su Plan, y que sin reconocerlo en público continúa las ideas ya expuestas por el proyecto Zuazo-Jansen de 1929, disgrega el Ensanche burgués del extrarradio obrero a través de anillos verdes de separación. Anillos que también circundan las propuestas de barrios suburbanos y ciudades satélites en el entorno de Madrid, y que evitarían el crecimiento en mancha de aceite de las últimas décadas. Los poblados satélites, de nueva planta o aprovechando poblaciones limítrofes, eran núcleos más autónomos que absorberían el futuro crecimiento de la ciudad, y se clasificaban en 3 grupos dependiendo de su función: poblados de servicio de zonas industriales y militares (en torno a polígonos industriales); poblados de albergue de población obrera que trabaje en Madrid pero sin recursos para vivir en la ciudad (poblados obreros); y poblados de vivienda con menor densidad (ciudades jardín residenciales). Esta distribución clasista de los poblados satélites es contraria a las formulaciones falangistas, por lo que Muguruza no dudó en criticarlo, pues lo que debía lograrse era lo contrario de la división social. La postura falangista pretendía unificar los barrios con una armonía de clases, mientras que los sectores más próximos al capitalismo entendían la ciudad como resultado de la división "natural" de la sociedad en clases económicas⁵².

Fernando de Terán considera que el Pla Bidagor per a Madrid tenia el mèrit del salt d'escala, però criticà que les noves ciutats satèl·lits més enllà del *green belt* acabaven per promoure la segregació socio-espacial dels treballadors en una zona no gaire urbana. La ubicació de les indústries en aquests

⁵¹ Jesús López Díaz. *Vivienda Social y Falange: ideario y construcciones en la década de los 40*". Scripta Nova. 2003.

⁵² Jesús López Díaz. *Ibídem*.

poblats satèl·lits igualment serviria per a allunyar les masses de població inactiva que constituïen els cinturons suburbans miserables.

Como quiera que a finales de los 40 los anillos verdes son ambicionados por los especuladores y por las propias instituciones como única salida para obtener un suelo más económico, las ideas de Bidagor y todo el debate entre Muguruza y Falange frente a los sectores conservadores del Régimen, quedó superado por la realidad, lo que demuestra los errores de planificación, no sólo urbana, sino política, económica y social⁵³.

Respecte als poblats satèl·lits previstos en el Pla Bidagor, l'actuació de la *Dirección General de Arquitectura* es caracteritzà en els anys 1940 per la tipologia ruralitzant defensada per Pedro Muguruza, amb l'opció per l'habitatge unifamiliar amb una o dues plantes.

L'any 1947, la publicació del llibre *Teoría de la Ciudad*, de l'arquitecte mallorquí Gabriel Alomar Esteve, ajudaria a sistematitzar i donar consistència a la base teòrica sobre les quals es bastia l'urbanisme espanyol en aquells moments. La publicació es feu a través de l'IEAL, institut a través del qual es faria a la difusió de les idees d'Alomar. Alomar era un urbanista reconegut a l'Estat, sobretot per l'elaboració del pla d'ordenació i eixample per a la ciutat de Palma i que també preveia la reforma del casc antic, del 1941. Havia estudiat a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona i en el Institut Tecnològic de Massachusetts – MIT, un dels poquíssims arquitectes de l'Estat a tenir una formació als Estats Units en els anys quaranta. D'acord amb Fernando de Terán, el llibre d'Alomar:

Fig. 10 – Panell sobre la labor desenvolupada per la Direcció General d'Arquitectura fins l'any 1956: un pla provincial, tres plans comarcals i seixanta i dos plans d'ordenació de ciutats; Fig. 11 – Interpretació "orgànica" de Bilbao i Sant Sebastià. 1952.

⁵³ Jesús López Díaz. *Ibídem*.

Fig. 12 – Interpretació “organicista” de les comarques de Barcelona, València i Madrid. 1952.

(...) supone un notabilísimo esfuerzo de síntesis y de ordenación de toda una serie de conocimientos, en un difícil empeño de dotar a la incipiente tarea urbanística de una coherencia, inteligibilidad y unidad, dentro de una visión que el propio autor califica de humanística⁵⁴.

Aquesta publicació arribava després d'uns anys de maduració política i teòrica, comparada amb les idees ingènues de Muguruza en els primers anys de la *Dirección General de Arquitectura*. Fernando de Terán destaca que el llibre d'Alomar també expressava el to ideològic, amb una mena de declaració de fe, esperança i caritat per part de l'autor sobre el futur de les ciutats. La necessitat d'una retòrica moralitzant per justificar l'urbanisme, tan pròpia dels arquitectes de la *Falange*, encara estaria molt present per alguns anys més, però Alomar anava més enllà en explicitar una proposta de creixement a través de ciutats satèl·lits⁵⁵.

Seria només ja entrada la dècada de 1950 que alguns joves urbanistes i buròcrates no franquistes entrarien en l'administració amb una orientació més d'acord amb les prioritats urbanes reconegudes per altres economies capitalistes avançades i que ajudarien a actualitzar la planificació i legislació espanyols, canviant la política urbana des de l'interior del règim, a partir d'un discurs basat en la tècnica. Seria el cas de l'arquitecte Fernando de Terán, que treballaria per dècades a la *Gerencia Nacional de Urbanismo* a Madrid, o l'arquitecte Manuel Ribas Piera, a la *Diputación Provincial* entre altres, per citar només alguns exemples destacables i que tindrien importància en el planejament metropolità de Barcelona.

Però no foren només els nous tècnics que promogueren els canvis necessaris en la política oficial. Les contradiccions ideològiques dels primers planificadors franquistes portarien les seves polítiques al col·lapse. La Falange havia cregut que a partir de l'autocràcia i a través de la caritat cristiana com a

⁵⁴ Fernando de Terán. *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. 1978, p. 232.

⁵⁵ Fernando de Terán. Op. Cit., p. 243.

leitmotiv de la política urbana, serien capaços de promoure una revolució social en benefici dels obrers, però aquesta política fracassà, així com el seu planejament urbà.

El creixement de les ciutats i la dinàmica econòmica no eren compatibles amb aquelles idees de contenció i control defensades ideològicament pels arquitectes falangistes. Això i el context internacional, farien canviar la correlació de poder polític a l'interior del franquisme, apartant la *Falange* del centre del govern en favor de l'*Opus Dei* en el que seria anomenat *desarrollismo*.

El planejament urbà necessitava de canvis. Els arquitectes falangistes que romandrien en l'Administració en el període del *desarrollismo*, com a Pedro Bidagor, acabarien per canviar d'orientació, reduint la càrrega ideològica en l'urbanisme i adaptant-se al creixement menys restrictiu i més flexible de les ciutats. Poc abans dels canvis polítics i econòmics promoguts pels tecnòcrates de l'*Opus Dei* cap a l'any 1957, la *Falange* encara tingué l'oportunitat de cristal·litzar les aspiracions de la seva ideologia en matèria de política urbana, amb l'aprovació de la *Ley del Suelo* en 1956.

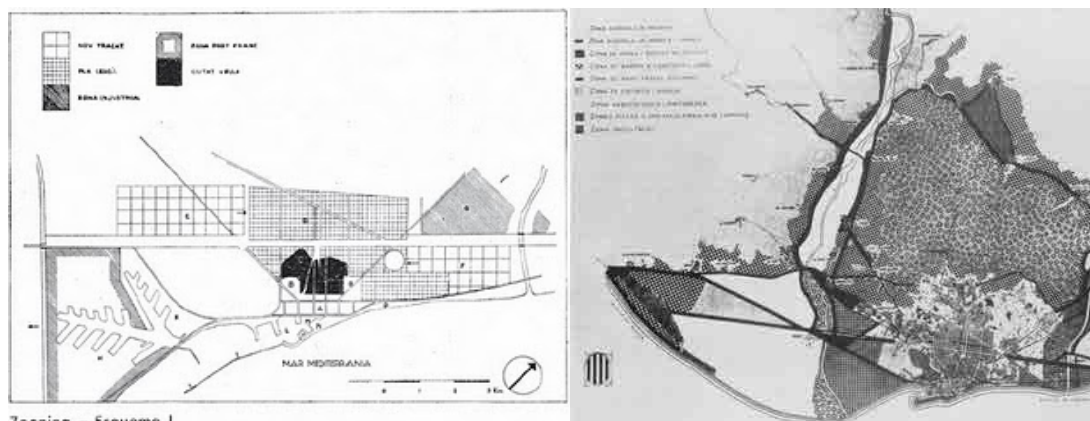
2.3. Entre l'organicisme francès i l'anglo-americà.

La retòrica dels arquitectes falangistes contra la "ciutat liberal", que associaven a la mala qualitat de vida urbana, i contra el model que havien promogut els arquitectes de la segona república, era tan nebulosa com la crítica del falangistes al liberalisme entès com a capitalisme del lliure mercat.

L'atac de la *Falange* a la "ciutat liberal" oposava indistintament el nacionalisme espanyol a la república liberal, a la seva ciutat o al sufragi universal (contraposant-hi els "tercios" sindical-vertical, familiar i del *Movimiento*) o al sentiment laicista (en oposició a la idea d'una Espanya catòlica). Espanya seria ideològicament incompatible amb l'universalisme ahistoricista del racionalisme dels CIAM, i l'alternativa nacionalista proposaria una urbanística feixista de caire historicista per castissa i reaccionària. La crítica al liberalisme intentava a tot cost menysprear l'urbanisme associat a la República tot i que acabaria adoptant molts dels instruments urbanístics de les democràcies liberals.

En el campo de las ideas, hasta llegar a los últimos años de la década (de cuarenta), con el cambio de orientación que se produjo en los ámbitos internacionales como consecuencia del fin de la guerra mundial y el resquebrajamiento de las directrices oficiales internas a que nos hemos referido anteriormente, en España se vivió, aparte las razones de aislamiento político, un voluntario rechazo oficial de todo aquello que pudiera tener la connotación "progresista", en la medida en que ello quedaba vinculado a la etapa republicana. Había, en cambio, (...), clara posibilidad de enlace con los planteamientos que de alguna forma unían un substrato historicista o "culturalista". En ese sentido es realmente posible encontrar las resonancias (...), con algunos aspectos del pensamiento de Mumford, Bardet, Unwin, Saarinen, Gibberd, Sharp y el propio Bernoulli⁵⁶.

⁵⁶ Fernando de Terán. Op. Cit., pp. 244-246.

Zoninq. - Esquema I

Fig. 13 – Pla Macià o “La Nova Barcelona”. GATCPAC i Le Corbusier. 1933; Fig. 14 – El *Regional Planning* de Tudurí de 1932. Zonificació; Fig. 15 – Pla d’Enllaços de Jaussely presentat a concurs el 1903.

El discurs oficial menystenien el planejament de la segona república entre 1932 i 1936 i en el cas de Barcelona, les dues propostes importants elaborades en aquest període: el *Pla Macià*, racionalista, executat pels membres del GATCPAC; i la proposta d’una *Catalunya-Ciutat*, de Nicolau Rubió Tudurí, (pla de zonificació del territori català basat en el *regional Planning* anglo-americà, amb la contenció del creixement de Barcelona i la difusió del creixement a través de ciutats-jardí). Aquests dos plans no foren mai oficials i romanien com a vigent el *Plan General de Urbanización de Barcelona*⁵⁷, que era

⁵⁷ També conegut com a Pla d’Enllaços, aquest pla estava basat en la proposta grandiosa de l’urbanista francès León Jaussely que responia a les pretensions de capitalitat de Barcelona de l’ideari de la *Lliga Regionalista* de

l'últim pla municipal oficial abans de la guerra i del que el franquisme també recelava perquè podia "fer ombra" al de Madrid i remetia a una tradició més rica de planejament. I és que la proposta urbana de Bidagor per a Madrid, en paral·lel a l'avversió a la "ciutat liberal" tenia la voluntat explícita de construir una "ciutat imperial". A banda de la "capital imperial", la retòrica nacional-sindicalista era anti-urbana, amb una aversió especial cap a les grans ciutats. Aquesta visió ruralitzant i romàntica utilitzà el Pla Abercrombie i la legislació britànica contemporània que tenia l'origen en les *garden cities* d'Ebenezer Howard per a intentar desconcentrar el creixement.

La caracterització de la gran ciutat como un lugar de peligro, de desigualdad social y de vicios ya tenían una larga tradición en la cultura Inglesa y había encontrado una de las más claras manifestaciones de planificación urbana en el movimiento ciudad jardín Ebenezer Howard. La concepción de la planificación urbana de Bidagor como una estrategia nacional totalitaria para el crecimiento económico y social sanos, su interés en la colocación de límites definidos para el crecimiento urbano y en el establecimiento de ciudades satélites, e incluso, en cierta medida, su uso de la analogía orgánica hacían eco a las ideas ampliamente adoptadas por el planificador Inglés Patrick Abercrombie⁵⁸

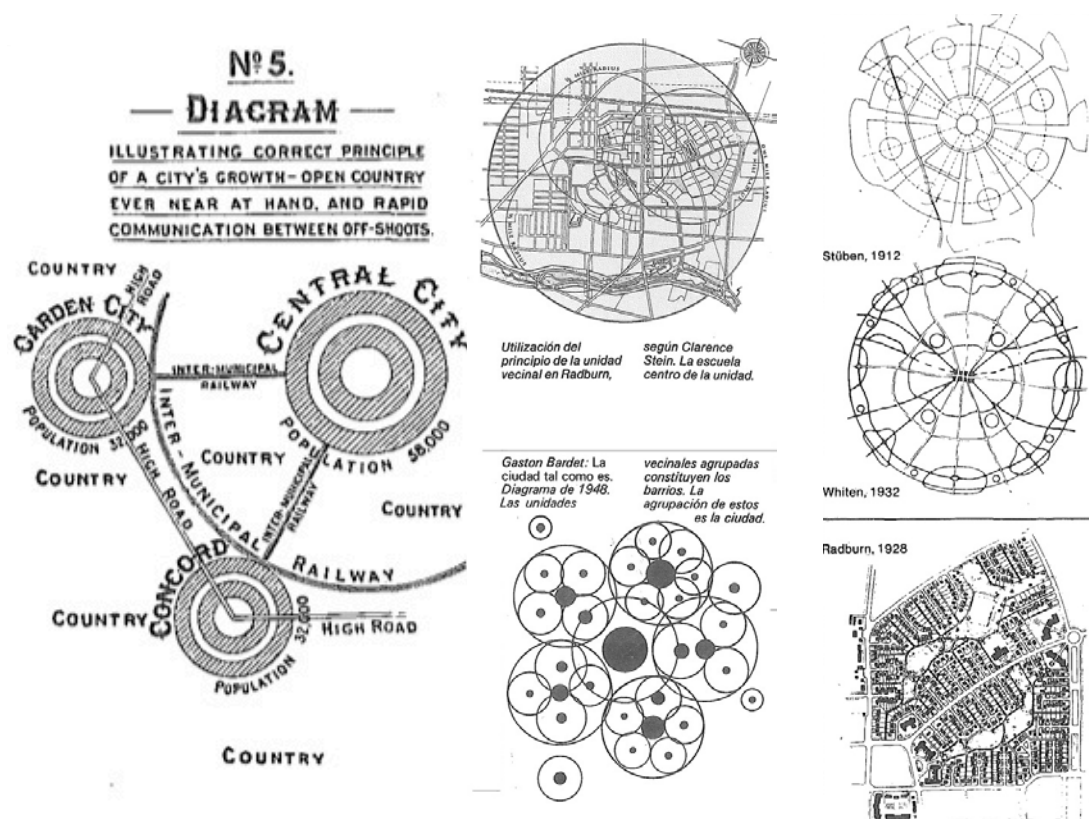

Fig. 16 – Diagrama del concepte de *garden city*. Pla de Letchworth; Fig. 17 – La unitat veïnal de Radburn (1928) i el diagrama de Bardet; Fig. 18 – Repercussió del model de *garden city* en les propostes diagramàtiques de Stüben i Whiten. Planta de Radburn.

dècades abans. El Pla que Jaussely havia presentat a concurs en 1904 amb sinuosos *parkways* i avingudes, cosia l'interior de la zona central de Barcelona amb els municipis de rodalies, recentment annexionats. Malgrat que el Pla d'Enllaços era una reducció en to molt menor d'aquella primera proposta.

⁵⁸ Trevor Goldschmidt. "From Falangism to Technocracy: The legislation and the reality of Spanish urbanism in Barcelona, 1939-1976". *Journal of Urban History*. 2011, p. 335. (traducció meva).

El Pla Abercrombie era l'enfocament pràctic de l'organicisme anglosaxó més clarament transferible i assimilable, però també tindrien repercussions en el planejament teòric dels anys cinquanta unes quantes publicacions significatives aparegudes en els anys quaranta. A més dels llibres de Bardet, Geddes, i les noves aportacions de Lewis Mumford, trobaríem en aquesta mateixa línia historicista-culturalista el llibre *The City*, d'Eliel Saarinen⁵⁹.

Els estudis de la Comissió Barlow, també part d'aquest marc del planejament anglo-saxó seria molt influent. Alguns plans ràpidament farien part del repertori dels planificadors en aquella dècada. A més del pla de Londres, els plans de Varsòvia, Estocolm, i el famós pla dels *fingers* de Copenhaguen. Fora d'aquesta matriu teòrica, però de cabdal transcendència, restava la Carta d'Atenes, un referent que difícilment seria reconegut obertament pels arquitectes falangistes però que sí dialogava amb les altres teories en voga en l'urbanisme dels anys quaranta.

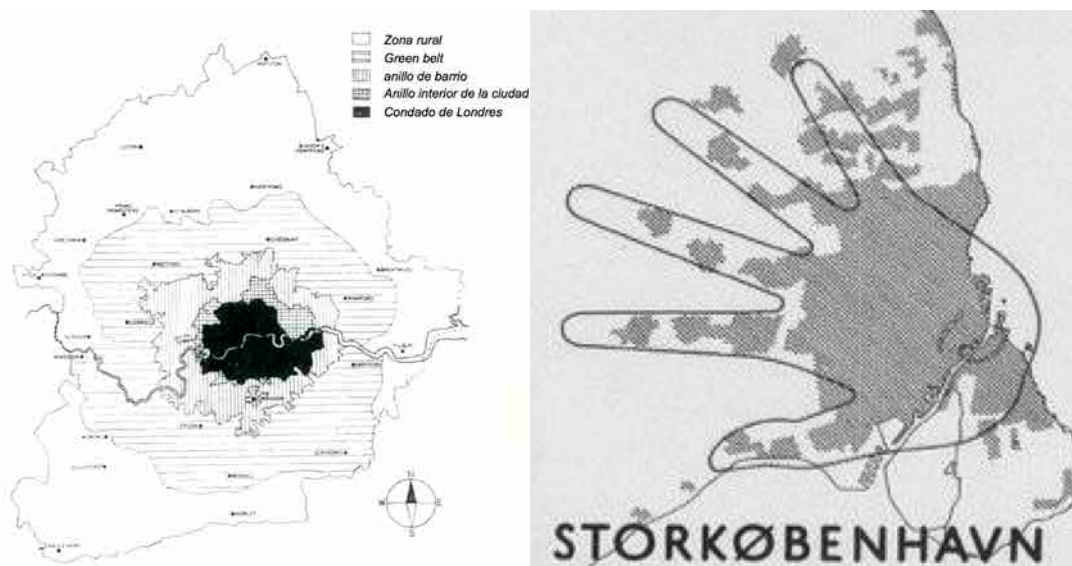

Fig. 19 – *Greater London Plan*. 1944 i els *fingers* de Copenhaguen.

⁵⁹ Fernando de Terán comenta que el llibre de Saarinen, de suport i defensa de la “descentralització orgànica”, tingué un gran impacte en la cultura urbana: “La más importante característica de la descentralización orgánica es que la anterior calidad compacta urbana será dividida por ella en ciudadanías individuales separadas unas de otras por zonas protectoras verdes. En caso de que este proceso de descentralización sea llevado a cabo sistemática y profundamente, estas zonas verdes de protección se transformarán en un sistema envolvente de cinturón verde que abarcará tanto el complejo urbano en general, como las diversas unidades individualmente. Sobre estos cinturones verdes de protección, todas las actividades ordinarias de construcción tienen que ser prohibidas en el futuro con el fin de salvaguardar efectos permanentes de protección tan esenciales en el caso de a descentralización orgánica. Por otra parte, actividades tales como deportes, juegos, recreos al aire libre, etc., que están por sus respectivas naturalezas, relacionadas con las zonas verdes, podrían ser emplazadas aquí para el beneficio de las áreas residenciales adyacentes. Además, esas zonas verdes pueden ser planificadas con amplitud suficiente para permitir una red eficaz de intercomunicación rápida a través de ellas sin perturbar el descanso lógico en terrenos creados precisamente para protección y recreo. Es evidente que este sistema de cinturones verdes adoptará efectos duraderos en lo que a las condiciones físicas de la ciudad se refiere. Igualmente evidentes son las ventajas espirituales del desarrollo de este cinturón verde. Porque gracias a esto el habitante urbano se acerca más a los deleites de la naturaleza, bendición que no cabe duda no puede ser subestimada (...) Es una tarea fácil combinar alas ventajas urbanas y rurales en una ciudad pequeña rodeada por campos. Eliel Saarinen. *The city*. Citat per Fernando de Terán. *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. 1978, pp. 244-246.

El Pla Abercrombie , el model implícit.

El pla per a Londres d'Abercrombie era el referent més directe de Bidagor en el seu pla de Madrid i seria la base conceptual de molts dels plans que desenvolupà fins el *Plan Comarcal* de Barcelona de 1953. En 1943, abans de la fi de la Guerra, Patrick Abercrombie i J. H. Forshaw preparen el *County of London Plan*⁶⁰.

L'any següent, el *Greater London Plan* posà les bases de desenvolupament i millora de l'àrea metropolitana londinenca, també conegudes com a *Pla Abercrombie*. Era una versió ampliada i més completa del pla anterior. Abercrombie proposà per primera vegada la imposició de límits de densitat en el centre del *County of London* i que s'aturés el creixement suburbà mitjançant l'establiment d'un *green belt* permanent al voltant de la zona construïda. En aquesta corona verda, entre 20 i 32 km del centre, serien restringides les construccions d'habitatges i noves infraestructures.

El *Pla Abercrombie* establia una densitat màxima de 250 habitants per hectàrea, el que implicava la necessitat de reallotjament de més d'un milió de persones procedents de la corona interior de Londres. La proposta d'Abercrombie seria dràstica, la construcció de deu *new towns* més enllà del *green belt*, a 40 km o més del centre de Londres.

En aquestes noves ciutats hi jugava un important paper el concepte de *neighborhood unit*, que Clarence Perry havia creat en el començament del segle XX, en que cada unitat preveia entre dos i quatre mil habitatges, un petit centre comercial, un centre comunitari, una església, un bar, una escola primària i una escola bressol. La unitat buscava una solució urbanística que pogués contribuir al desenvolupament de l'esperit de veïnatge i de ciutadania⁶¹.

La defensa de la ciutat jardí com a manera d'urbanitzar en el marc de la planificació regional, havia comptat als Estats Units amb el suport també d'una altra associació, la *Regional Planning Association of America*, formada per un equip multidisciplinar i de la qual feien part Stein, Wright i, sobretot,

⁶⁰ El pla orientava la descongestió de Londres, restringint el seu creixement ulterior, apuntant cap a una nova direcció general de desenvolupament i de creixement. Els problemes més importants que identificaven era la congestió del tràfic, la manca d'habitatge, la insuficiència dels espais oberts, la barreja entre cases i indústries i el *sprawl* de Londres, amb el creixement del tipus suburbà de les ciutats de les rodalies de la capital. Proposava unes rondes viàries al voltant de Londres, que no serien construïdes.

⁶¹ També hi era la idea de *clúster*, present en el barri de Radburn a New Jersey, de 1929, desenvolupat per Clarence Stein i Henry Wright. Aquests temes havien estat molt desenvolupats als Estats Units per la *Regional Plan Association*, que havia redactat, amb la participació de Robert Moses, el Pla Regional de Nova York de 1929, el més gran pla regional fet fins aquell moment (però que no preveia la construcció de noves ciutats en aquest cas, sinó que la millora de la ciutat existent).

Lewis Mumford, el més destacat deixeble de Geddes, que havia sistematitzat i desenvolupat l'aportació de Geddes⁶².

La *Regional Planning Association of America* tindria influència en el impuls de la política territorial durant el *New Deal*, que engegaria un dels projectes de major impacte internacional, la planificació de la Vall del Tennessee, que marcaria el començament de la planificació del desenvolupament regional.

El *Regional Planning*, o planificació regional, marcaria la pràctica urbanística i l'ordenació del territori, establint la regió com a àmbit de planificació física, alternativa a la metròpolis, suposant una nova mirada dels urbanistes cap a problemes urbans i territorials. La conjunció d'importants plans i dels propulsors teòrics de la planificació regional al Regne Unit faria que hi hagués el major desenvolupament del *Regional Planning*, que estaria molt associat a la idea general de planejament urbà anglosaxó.

La gran difusió del modèlic Pla Abercrombie ajudaria a reglar determinats temes en la pràctica urbanística, ajudant a definir la planificació regional i el planejament metropolità, com l'establiment de límits al creixement i la seva descentralització; la instrumentalització del *zoning*, assignant un ús a cada part de la ciutat i uns paràmetres de densitat i volum de les construccions; i la consideració de la ciutat com a una agregació de *neighborhood unities*, una concepció cel·lular en unitats diferenciades, com a part d'un cos articulat d'una ciutat ruralitzada, consagrant la unitat de veïnatge i la fragmentació urbana com a bases de l'organització espacial de la ciutat.

⁶² Les dues associacions tenien molts elements en comú, però no sempre estigueren d'acord, com el cas del pla regional de Nova York, que tingué l'oposició de Mumford: "Ya en 1938 Mumford había escrito en "La cultura de las ciudades" que "las limitaciones en lo que se refiere al tamaño, a la densidad y al área son absolutamente necesarias para dividir las masas urbanas del pasado, hipertrofiadas y carentes de función. Por ello, de acuerdo con esta modalidad del diseño, el proyectista propone reemplazar la "ciudad mononuclear", tal como la ha llamado el profesor Warren Thompson, con un nuevo tipo de "ciudad polinuclear", en la cual un cúmulo de comunidades, con espacios y límites adecuados, reemplazarán ventajosamente a la ciudad-masa deficientemente organizada". En dirección semejante pueden rastrearse testimonios de esa visión del tratamiento "cuántico" de lo urbano: "la división de la ciudad en distritos es un hecho inevitable. Por lo tanto, uno de los fines principales del planeamiento debe ser el de lograr que esos distritos sean capaces de funcionar en forma adecuada, para llenar las necesidades de sus habitantes, es decir, que puedan ser organizados y considerados como unidades vecinales", había dicho Thomas Sharp en 1939, recogiendo el concepto de "unida vecinal", que había empezado a manejarse en Estados Unidos en la década anterior (Clarence Perry, 1929) y que ahora, en los años cuarenta, se va a convertir en una de las piezas clave del planeamiento en todo el mundo, y de esta construcción intelectual, con apoyo en la cual se va a proponer la reestructuración de la ciudad".. Fernando de Terán cita a Lewis Mumford. *La cultura de las ciudades*. 1938. Fernando de Terán. *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. 1978, pp. 244-246.

El desplaçament de l'objecte del planejament de la ciutat cap al territori considerava les noves formes d'organització urbana, el nou model físic del fenomen urbà i la distribució de la població pel territori en zones molt urbanitzades, com la conca del Ruhr, o la gran Londres. La nova realitat urbana de dispersió i suburbanització de les ciutats industrials portà Geddes a crear el concepte de *conurbació*, per explicar els nous agregats urbans. Ja sabia aleshores que la conurbació faria inoperant les estructures institucionals de govern i gestió i que serien necessàries noves estructures de planificació supramunicipals. Però la comprensió conceptual de la ciutat conurbada no seria possible sense considerar-la com a part d'un territori més ampli, el que exigia una nova escala d'anàlisi, la regió.

Geddes compartia amb el crític social John Ruskin la certesa de que el progrés social i forma espacial eren estretament relacionats. El repte del planejament seria el d'adaptar la vocació de la societat al marc físic en que se situa. El creixement il·limitat de la ciutat preocupava a Geddes, que engegà la idea d'un creixement diferent, a través d'una mena de ciutat-jardí com a ciutat industrial, més dispersa. Les seves idees serien molt influents sobre el pioner moviment ciutat-jardí britànic i sobre els altres moviments que apareixerien a partir d'aquest, com les associacions de *Regional Planning*. Geddes no presentaria, però, un model acabat de ciutat⁶⁵.

En *Cities in Evolution*, Geddes presentà la seva teoria sociològica amb pretensions científiques sobre les ciutats, els seus orígens, la seva distribució, el seu desenvolupament i la seva estructura, sota el nom de *Polística*⁶⁶ o *Politologia*, una ciència de les ciutats, en que aplicava el punt de vista evolucionista sobre les transformacions de les comunitats humanes. Cal recordar que Geddes, abans d'interessar-se per l'urbanisme, era un biòleg de formació i que la seva aproximació regional estava molt influenciada per la idea d'ecologia i d'ecosistema propis d'un abordatge de l'espai a partir d'una ciència natural i per l'evolucionisme de Darwin. Podria resultar curiós que Geddes partís d'una ciència natural per arribar a una concepció historicista de l'espai, el que s'explica a través dels seus conceptes d'*adaptació* i *vocació* de la societat al marc físic.

A Geddes li interessava també el mètode en la planificació, defensant l'elaboració del *survey*, un detallat estudi d'anàlisi, previ al planejament, per conèixer les condicions reals del lloc i, a partir d'elles, realitzar les intervencions de millora de la realitat. Els elements conceptuals que informen el

⁶⁵ Choay considera que aquesta és una posició coherent amb el paper de la història en les aproximacions culturalistes a la ciutat, en la que inscriu Geddes: "La *historia* desempeña en Geddes un papel capital. Su sentido agudo del presente se corresponde con un sentido no menos agudo del pasado. Su vitalismo se vigoriza merced a la incorporación de elementos evolucionistas. (...) Esta temporalidad, por definición, escapa a toda previsión. Igualmente, cuando el *town-planner* haya reunido toda la documentación previa que se requiere, los caracteres de la aglomeración por crear no se le impondrán sin más. Sólo los descubrirá a través de un esfuerzo de *intuición*, "de simpatía activa hacia la vida esencial y característica del lugar de que se trate", lo que equivale precisamente a una aprehensión de la temporalidad concreta. Semejante planteamiento metodológico *suprime el recurso al modelo*. No hay una ciudad-tipo del porvenir, sino tantas ciudades como casos particulares". Françoise Choay. *L'urbanisme. Utopies et Realités*. 1965. Versió espanyola: *Urbanismo. Utopías y Realidades*. 1970, pp. 77-78.

⁶⁶ El terme original utilitzat per Geddes és *cívics*. Hi ha traduccions al castellà com a *Politología* o *Polística*.

caràcter científic de la disciplina urbanística i territorial apareixien aquí per primer cop (o des de finals segle XIX, si parlem dels geògrafs francesos i alemanys) i seria molt més desenvolupat a partir de la revolució epistemològica “cientifista” que afectaria les ciències socials en els anys cinquanta. Aquest urbanisme “cientifista”, però, no derivaria en un abordatge culturalista com amb Geddes, sinó en el seu contrari, dins un marc neopositivista.

Cap els anys vint del segle XX, la mirada cap a la regió guanyaria èmfasi en l’urbanisme també a través dels *Congressos Internacionals d’Arquitectura Moderna – CIAMs*. En la Carta d’Atenes, resultat del IV CIAM, estarien expressos els punts fonamentals de la planificació regional. Es plantejava la necessitat d’una visió més integrada dels problemes urbans, més enllà de la ciutat, i que la seva resolució es donaria des d’una perspectiva regional.

A Catalunya, el pla dels germans Santiago i Nicolau Rubió i Tudurí anteriorment citat fou la primera experiència d’ordenació del territori a l’Estat basada en el *Regional Planning*. Nicolau Tudurí ja havia presentat el tema del *Regional Planning* en el *XI Congrés d’Arquitectes - Primer d’Urbanisme* realitzat en 1926, en que havia plantejat la necessitat de considerar les relacions de la ciutat amb el territori en la planificació urbana. També presentà el tema en l’article intitulat “La q est  fonamental de l’urbanisme: el país-ciutat”, en la Revista Catalunya. La planific ci  regional seria utilitzada per la Generalitat en l’encàrrec del *Pla de Distribució en Zones del territori català*, de 1932, que seria publicat com a avantprojecte en 1934.⁶⁷

La influència francesa de Bardet

Una altra vessant de l’urbanisme organicista fou la desenvolupada pel teòric franc s Gast n Bardet. El seu organicisme no tingué mai la difusió del model anglo-americà, però també arribaria als urbanistes a Espanya. L’any 1951, Bardet realitzà un curs sobre urbanisme, al *Institut Supérieur et International d’Urbanisme Appliqu * de Brussel·les. Assistiren a aquest curs un total de nou arquitectes espanyols⁶⁸, entre ells l’arquitecte madrileny Emilio Larrodera que aleshores treballava amb Pedro Bidagor en l’*Administración de Urbanismo* a Madrid⁶⁹ i l’arquitecte català Manuel Ribas Piera, que aleshores era arquitecte de la *Diputación Provincial*, qui faria la traducció del llibre *Urbanisme*, de Bardet, a Espanya, anys més tard.

⁶⁷ Manuel Benabent Fernández de Córdoba. *La Ordenación del Territorio en España – Evolución del concepto y de su pr ctica en el siglo XX*. 2006, p. 97.

⁶⁸ D’acord amb Fernando de Terán. *Planeamiento urbano en la España Contemporánea*. 1978.

⁶⁹ L’arquitecte Emilio Larrodera López començ a treballar el 1947, només un anys després d’haver acabat la carrera, sota la direcció de Pedro Bidagor, de qui era un deixeble. Larrodera seria després Director tècnic de l’ rea metropolitana de Madrid – COPLECO – entre 1962 i 1969 i *Director General de Urbanismo del Ministerio de la Vivienda de España* entre 1971 i 1976.

A través dels arquitectes espanyols que assistiren el curs de Bardet a Brussel·les es féu via la proposta d'un "urbanisme biossociològic" a Espanya, que incloïa metodologies d'anàlisi social bastant operatives. L'urbanisme de Bardet era de caire culturalista i seguidor de l'organicisme del també francès Marcel Poète. En aquest curs que realitzà, Bardet exposà la seva concepció d'organització policèntrica de la ciutat, composta en "raïm" (*racimo*, en castellà) per *esglaons* comunitaris, de manera similar a la descomposició urbana en *neighborhood units*.

El Pla Comarcal de Soteras-Bidagor feia referències directes al concepte de raïm, de Bardet, tant en la Memòria del pla com en el capítol que s'expressen les idees generals que presidiren la confecció del pla:

En el Plan se estudian los límites del crecimiento urbano en una forma nuclear, evitando la extensión ilimitada de la metrópoli y la absorción por la misma de las poblaciones satélites que, por el contrario, deberán desarrollarse como núcleos independientes con su carácter propio. Se tiende, dentro y fuera de la capital, a separar los núcleos urbanos formados por la agrupación de barrios delimitados, de acuerdo con su estructura y características, y desarrollados a la escala humana y donde los centros cívicos representativos, culturales y comerciales, recobren su importancia y perdida fisionomía. Concebimos el futuro de la gran ciudad como racimo de comunidades organizadas con una base social cristiana ligadas al tronco formado por la zona rectora y al amparo de la espléndida vegetación del macizo del Tibidabo que, cual gigantesca parra, protege al nuclear racimo de poblaciones y barrios que se extienden a su alrededor⁷⁰.

Tot i ser derivat de les teories organicistes de Lewis Mumford i del *Regional Planning* de Patrick Geddes, l'organicisme de Bardet presentava una estructura orgànica més complexa que el model anglo-americà, amb una identificació de successius *esglaons* orgànics que determinaven una jerarquia múltiple.

(...) núcleos urbanos claramente diferenciados que tengan cada uno de ellos un programa social completo"..., "una gran ciudad, constituida por una corona de núcleos, cada uno de ellos con su propia personalidad") al servicio de la idea descentralizadora ("nos manifestamos contrarios a las grandes concentraciones urbanas; entendemos que la vida es más humana y el contacto con la naturaleza más perfecto en las aldeas y en as pequeñas poblaciones que en las grandes ciudades")⁷¹.

La filiació del *Plan Comarcal* de 1953 a l'organicisme de Bardet és explícita per l'ús del vocabulari bardetià, tot i que la profusió d'analogies orgàniques, per exemple, és comú als textos més antics de Geddes. En tot cas, ambdós organicismes coincidien en la crítica a l'urbanisme funcional de Le Corbusier i la gran ciutat, com trobem en el *Plan Comarcal*. Fernando de Terán destaca la singularitat del policentrisme del pla de Barcelona, quan comparat a altres plans contemporanis:

⁷⁰ Memòria del *Plan Comarcal de Ordenación Urbana de Barcelona*. 1953. Citat Fernando de Terán. *Planeamiento urbano en la España Contemporánea*. 1978, p. 281.

⁷¹ Capítol "Ideas generales que han presidido la confección del Plan", del *Plan Comarcal*, citat per Fernando de Terán. Op. Cit., p. 281.

El análisis de los mismo, así como el del plano de zonificación, permiten señalar que quizá la nota diferencial de este plan respecto a los de las otras grandes ciudades que le habían precedido, sea el tratamiento más unitario y homogéneo de la comarca en cuanto a la cualidad, intención y afinado del planeamiento, lo cual, en buena medida, parece condicionado por la diferente realidad territorial. En los casos de Madrid y Valencia, especialmente, y no tanto en el de Bilbao, el modelo era más bien monocéntrico con satélites muy secundarios, mientras que aquí hay una intención de policentrismo (el racimo), que ha permitido a Ribas Piera señalar la aparición del primer plan metropolitano⁷².

Manuel Ribas i Piera, que treballaria en la revisió del pla comarcal all llarg dels anys seixanta, atribuï al pluricentrisme bardetià el tret identificatiu del planejament metropolità en el pla de 1953. Terán hi afegí que el pla era conscient de les seves limitacions i havia tingut la preocupació que la limitació absoluta al creixement estava més enllà del seu abast, limitant-se a declarar com a objectiu la descentralització i restricció al creixement de la capital i l'organització en esglaons orgànics.

De esto a limitar el crecimiento, evitando el establecimiento de nuevas industrias, prohibiendo la edificación, cerrando toda iniciativa privada, no nos atrevemos a tanto. En todo caso, si llegara el momento de tomar determinación tan radical como impedir la inmigración, el crecimiento industrial, etc., esto debería hacerse obedeciendo al estudio de un plan nacional⁷³.

El reconeixement del *Plan Comarcal* com a pioner i la referència al concepte de raïm, no obstant, no exclou la crítica que Terán feu a aquest pla, “simple”, “molt esquemàtic” i que fracassà “como habría de fracasar toda política restrictiva y descentralizadora, de cuyo fracaso será buen ejemplo también este Plan Comarcal de Barcelona”⁷⁴.

⁷² El text de Manuel Ribas Piera citat per Terán és “La planificación territorial”, publicat en *Ciudad y Territorio*, 1969. Fernando de Terán. Op. Cit., p. 281.

⁷³ *Plan Comarcal de Ordenación Urbana de Barcelona*. 1953. Citat per Fernando de Terán. Op. Cit., p. 281.

⁷⁴ Fernando de Terán. Ibídem.

Capítol 3

La Barcelona de la fi de l'autarquia.

En les primeres dècades del segle XX, una gran quantitat de petites construccions molt precàries, les *barraques*, ocupaven part de la muntanya de Montjuïc, del front marítim barceloní i alguns espais intersticials de la perifèria de l'Eixample. Aquesta era l'expressió urbana miserable dels marges de Barcelona ocupats en l'incipient i massiu procés immigratori de les zones rurals de Catalunya cap a la capital.

En ocasió de la Fira Internacional de 1929, una zona de Montjuïc seria "sanejada", eufemisme utilitzat per explicar el desplaçament dels barraquistes cap als grups de *Casas Baratas* construïdes durant la dictadura de Primo de Rivera per tal d'allotjar-los. S'havien construït a Barcelona quatre polígons de *Casas Baratas*, per tal d'allotjar barraquistes: Eduardo Aunós (a la Zona Franca), Ramón Albó (a Horta), i Baró de Viver i Bon Pastor (a la vora del riu Besòs). En la curta durada de la Segona República Espanyola i de la Generalitat (1931-1939) s'havien proposat algunes mesures per a resoldre el problema de l'habitatge com el sanejament de Ciutat Vella (Pla de Sanejament del Raval) i dels nuclis de barraques, així com la municipalització de la propietat urbana el 1937 que no arribaren a posar-se en pràctica per l'esclat de la Guerra Civil si exceptuem el nou tipus edificatori racionalista de la Casa Bloc de Sant Andreu, única actuació concreta del GATCPAC en aquest àmbit.

Fig. 21 - Vista aèrea de Barcelona als anys 1950.

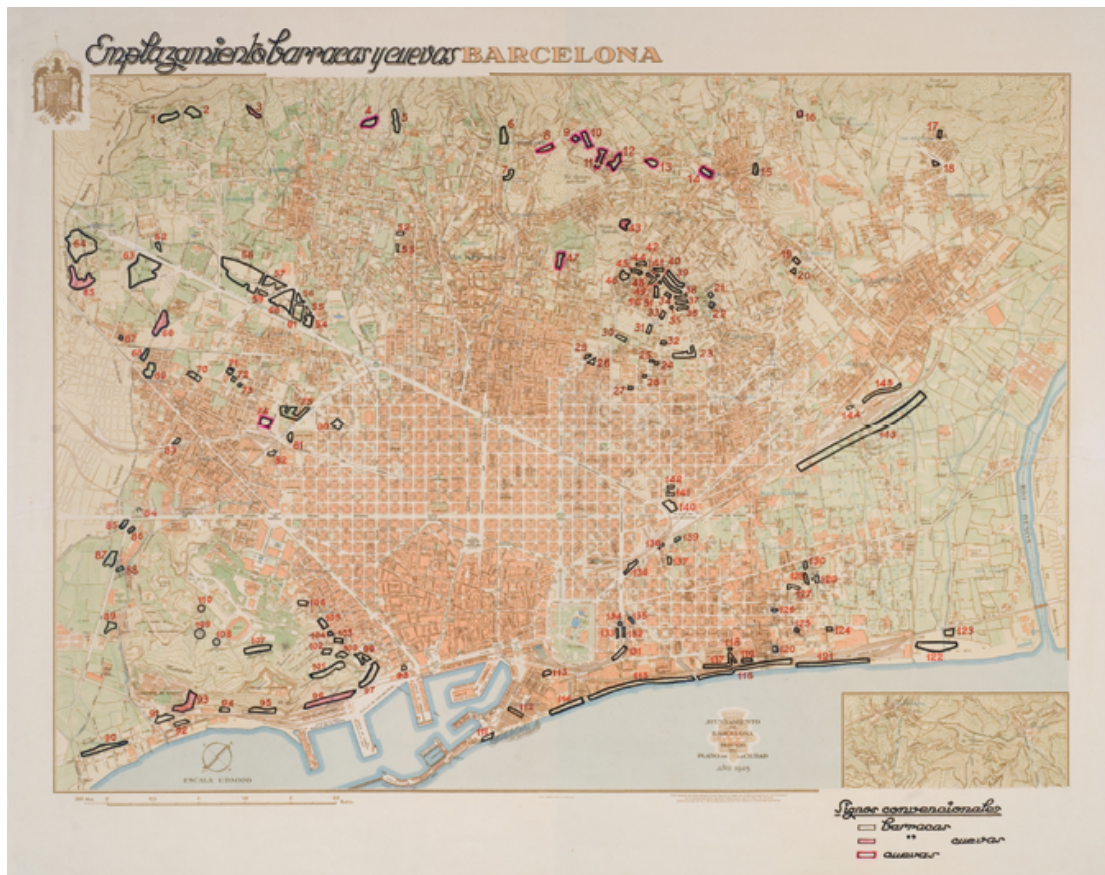

Fig. 22 – Mapa amb els nuclis de barraques a Barcelona. Dècada de 1950.

Amb la fi de la Guerra Civil espanyola i la instauració del règim franquista, aquestes propostes urbanístiques i d'habitatge no tingueren continuïtat. En els anys següents, les destruccions provocades per la Guerra Civil farien créixer la demanda per habitatges. Almenys uns 4 mil habitatges havien estat destruïts a Barcelona en motiu de la guerra⁷⁵.

3.1. Els polígons d'habitatge de promoció pública entre 1955 i 1965.

A partir dels anys 50, amb la intensificació de la immigració i donat que els barris de Barcelona ja estaven gairebé ocupats, els nouvinguts hagueren d'instal·lar-se a la corona de pobles al voltant de la ciutat. Entre els anys cinquanta i seixanta, la immigració mantingué un ritme continuat i creixent a Catalunya – en aquest període arribaren prop de 440 mil persones – 65% de les quals a la ciutat de Barcelona. Francesc Muñoz comenta que en els anys seixanta i primers setanta s'inicià un canvi de model territorial a Barcelona i als municipis conurbats.

El període de major creixement se situa entre el 1950 i el 1967, quan el signe i el perfil dels saldos migratoris de la ciutat són determinats per la immigració (Cabré; Muñoz, 1997), amb puntes com els anys 1963 i 1964, que enregistren l'entrada de 43.455 i 44.296 immigrants,

⁷⁵ Ferran Sagarra i Trias. *De les cases barates als grans polígons: el Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona entre 1929 i 1979*. 2003, p. 27.

respectivament. Els volums i, sobretot, els ritmes d'arribada de nova població suposaran l'inici d'un canvi de model pel que fa a les estratègies de producció i a les formes de desenvolupament del territori residencial. S'accentuaran els processos d'especialització funcional del territori i de segregació social dels habitants que ja s'havien desenvolupat en etapes anteriors, com als anys trenta, encara que a escales territorials més limitades⁷⁶.

Com l'oferta d'habitatges assequibles havia estat molt reduïda en el període anterior, la demanda per habitatges seguia creixent. Amb el ritme molt més ràpid de l'arribada d'immigrants, els problemes de l'habitatge també s'acceleraren en aquesta dècada. Al mateix temps que es densificaven i s'estenien els nuclis antics i zones suburbanes ja existents perifèrics de Barcelona, s'iniciava una nova expansió industrial en l'entorn immediat de Barcelona, a Badalona, Sant Adrià, L'Hospitalet i Cornellà, que reproduïen els creixements suburbans i marginals dels anys anteriors a Barcelona⁷⁷.

Només el 1954 es redactaria una nova llei que redefinia l'habitatge protegit, en una orientació cap a la solució del problema de l'habitatge humil (habitatge de renda mínima i reduïda).

Cap al final de l'autarquia sortí la Llei de *Viviendas de Renta Limitada* de 15.07.1954 que refoia la legislació anterior i que pretenia propiciar la intervenció del capital privat que s'hi acollí de forma massiva a partir dels anys seixanta. Aquesta llei marcaria la construcció d'habitatges – socials o no – durant molts anys, al llarg del franquisme⁷⁸.

L'1 de juliol de 1955, Franco anuncià la creació del *Plan Nacional de Vivienda*, que prometia construir 550.000 habitatges en tot l'Estat entre 1956 i 1960 (encara més ambiciós seria el pla anunciat el 1961, amb un termini fins el 1976). El 1957 apareixerien els *Planes de Urgencia Social*, del 1957, que tingué aplicació a Barcelona l'any següent.

El 13 de novembre de 1957 es promulga la llei d'habitatges subvencionats (el mateix any de la creació del *Ministerio de la Vivienda*) que comptà amb Vicente Martorell com a primer delegat provincial a Barcelona. La baixa activitat de producció pública d'habitatge del període anterior començaria a canviar a partir de l'augment de l'activitat de l'*Obra Sindical del Hogar*, primerament construint alguns polígons de grandària mitjana i densitat elevada, com alguns polígons a Terrassa, Sabadell i Badalona, i de manera més rellevant a partir del *Plan de Urgencia Social* del 1957, que tingué aplicació a Barcelona l'any següent.

El *Plan de Urgencia Social de Barcelona* calculava un dèficit de 55 mil habitatges a la Comarca, l'any 1958 i una sexta part d'aquesta quantitat a la resta de la Província. La *Comissió d'Urbanisme de Barcelona* delimità vuit polígons per localitzar els habitatges programats pel *Plan de Urgencia*: Bon

⁷⁶ Francesc Muñoz. *La producció residencial de baixa densitat*. 2005, p. 14.

⁷⁷ Amador Ferrer. *Els Polígons de Barcelona: l'habitatge massiu i la formació de l'àrea metropolitana*. 1996, pp. 67-68.

⁷⁸ Ferran Sagarra. *De les cases barates als grans polígons: el Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona entre 1929 i 1979*. 2003, p. 32.

Pastor, Guineueta, Sant Martí, Badalona, Bellvitge, Cornellà, Montbau i Besòs. Cal destacar que aquests polígons eren de grandària considerablement major, comparats als polígons que havia construït l'*Obra Sindical del Hogar* i el *Instituto Municipal de la Vivienda*.

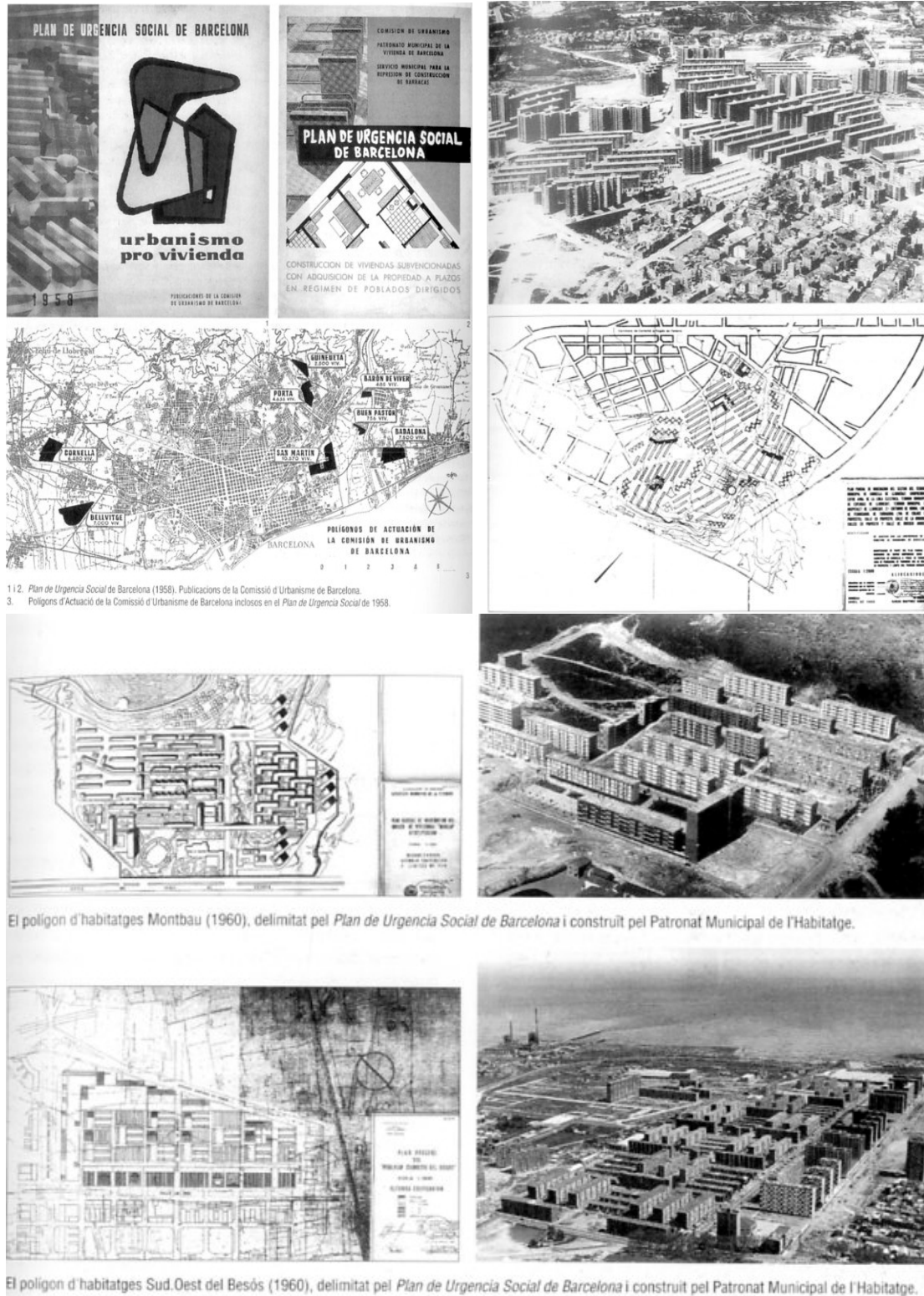

Fig. 25 – Publicacions de la Comissió d'Urbanisme de Barcelona sobre el *Plan de Urgencia Social de Barcelona* (1958). Localització dels polígons d'actuació del pla (1958); Fig. 26 – Polígon de Sant Ildefons, a Cornellà (1960); Fig. 27 – Polígons de Montbau i Sud Oest del Besòs (1960).

Els vuit polígons construïts en aquest període, ocupant una enorme superfície de sòl, tingueren una important repercussió sobre la forma de la ciutat, suposant un nou canvi d'escala. També fou en aquest moment que el polígon passà a estar identificat al tipus arquitectònic del bloc d'habitatges aïllat, després dels pioners habitatges del Congrés. Es destacaven per la qualitat del projecte els polígons de Montbau i Besòs, del *Patronat Municipal d'Habitatge*, projectats per l'arquitecte Xavier Subias, amb els seus socis Giráldez i López-Íñigo, construïts entre 1960 i 1965.

Els anys entre 1955 i 1965 foren el període de major activitat en la promoció pública d'habitatge amb l'efectiva construcció de milers de nous habitatges. El seu efecte sobre la població dels barris de barraques fou limitat ja que els adjudicataris d'aquests polígons no pertanyien majoritàriament als sectors més desfavorits, com suposava el *Plan de Urgencia*. D'acord amb dades de la *Semana del Suburbio*, organitzada per l'Església el 1957, es calculava en 10.352 el nombre de barraques a Barcelona, i a l'entrada la dècada dels seixanta n'eren ja prop de 20.000⁷⁹.

La concentració de població i d'activitat econòmica en el municipi de Barcelona generava una "congestió urbana", considerada responsable de molts dels problemes urbans i que perjudicava la qualitat de vida dels habitants del nucli central. El creixement en "taca d'oli" agreujava el problema de l'habitatge i de la mobilitat urbana, alhora que reduïa l'eficàcia de l'activitat econòmica. Congestió i expansió serien respectivament els temes a resoldre i a plantejar en el planejament urbà de la Barcelona dels anys seixanta, marcant un canvi clar respecte als plantejaments de control i limitació del creixement que caracteritzaren el planejament de l'autarquia. Ara era evident que el creixement i el funcionament urbà eren d'abast "metropolità".

3.2. La Ley del Suelo de 1956: apogeu i caiguda de la Falange, i l'arribada de l'Opus Dei.

Cap al final de l'autarquia, el 1956, l'arquitecte José Luis de Arrese y Magra, un *camisa vieja* falangista que havia estat Ministre Secretari General del *Movimiento*⁸⁰, engendrà un projecte constitucional que resultaria fallit. La proposta d'Arrese volia donar al règim franquista una permanència institucional i resoldre el tema de la successió. Darrera d'aquest projecte estava la pretensió falangista d'aconseguir "*todo el poder para la Falange*". La idea no era nova. Al començament dels anys quaranta, la Falange ja havia intentat copar el poder:

Frente al ideal de un estado fascista que propugnaba la Falange se encontraban los monárquicos y especialmente la Iglesia. El punto álgido de este enfrentamiento se produjo en mayo de 1941, cuando Serrano Suñer (impuesto por Franco al frente de Falange) e ideólogos falangistas como Dionisio Ridruejo propugnaron claramente la idea de un estado radicalmente falangista, sin más instituciones que controlaran el poder. Al final, tras varias

⁷⁹ D'acord amb el text "La consolidació del barraquisme. Dels anys quaranta als seixanta" de l'exposició "Barraques – La Ciutat Informal", del Museu d'Història Barcelona. Barcelona, 2009.

⁸⁰ María Teresa Sáenz de Heredia y Arteta, la dona d'Arrese, era cosina de José Antonio Primo de Rivera.

remodelaciones, Franco nombró a José Luis Arrese, arquitecto falangista sumiso al generalísimo, como encargado de dirigir el partido, quien publicó textos teóricos para "reorientar" doctrinalmente a sus militantes.

Les pretensions de la Falange tornarien a fracassar quinze anys després. El projecte constitucional patí l'oposició de l'església i, per descomptat, del mateix Franco. Però el rebuig del projecte "falangistitzador" de l'Estat de cap manera suposà cap "nit de ganivets llargs" ni cap reacció massa visible. Com a "compensació", el mateix Arrese seria acomodat com a ministre del recentment creat *Ministerio de la Vivienda*. Queia la *Falange*, però la seva alta jerarquia romania en el govern, acomodant-se i adaptant-se, al nou rumb de l'administració de Franco. Deixava definitivament de protagonitzar la política de l'Estat, desplaçada pels tecnòcrates de l'*Opus Dei*, però la *Falange* romandria atrinxerada en alguns espais del govern, com ara el citat *Ministerio de la Vivienda*.

Tot i que cada cop tenia menys poder, la *Falange* encara lideraria l'elaboració del nou marc legal per al planejament urbà espanyol, la *Ley Sobre Régimen del Suelo y Ordenación Urbana*, coneguda com a *Ley del Suelo*, que seria aprovada el 12 de maig de 1956 (publicada en el BOE del dia 14). Amb la important participació de Manuel Ballbé i de Pedro Bidagor, la *Falange* pogué expressar en la llei el seu programa urbanístic, basat en la idea d'equilibri territorial, i la retòrica que havia estat desenvolupada en els quinze anys anteriors. El discurs era menys radical ideològicament comparat amb els anys inicials i havia evolucionat cap a la defensa del "benestar col·lectiu".

Así pues, la opción a favor del equilibrio territorial que venimos viendo defendida desde siempre por la doctrina urbanística universal, que fue recogida por la doctrina urbanística española, y veremos consagrarse en el preámbulo de la Ley del Suelo, aparece aquí reiteradamente expuesta, desarrollada y propugnada como única solución para lograr "el fin esencial del planeamiento urbano", es decir, según el plan, "la mejora del bienestar colectivo"⁸¹.

D'acord amb Goldsmith, la motivació subjacent a la llei era la lluita contra l'especulació immobiliària⁸². L'adquisició de sòl sense intenció d'edificar-lo sinó per una venda futura amb sobrepreu ja havia estat denunciada pels primers arquitectes falangistes i provocà desacords amb els altres socis del règim i, ara, hi tornaven amb la llei. L'especulació pujava els preus del sòl i, en conseqüència, frenava el creixement ordenat de la ciutat. La solució segons entenien els arquitectes falangistes, seria consolidar i definir una autoritat nacional única de planificació urbana, a través d'una nova llei.

⁸¹ Fernando de Terán. *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. 1978, p. 281.

⁸² La Carta d'Atenes, de 1933, també denunciava l'explotació basada en l'especulació, que resultaria en condicions d'habitatge nefastes: habitatges amb superfícies massa reduïdes, manca d'àrees verdes i de manteniment dels edificis. L'especulació seria un problema d'higiene i d'ocupació d'àrees i també responsable per l'ocupació d'àrees que s'haurien de preservar com a boscos.

(...) para Bidagor, la lucha contra la especulación era sólo un hito en el camino hacia una reorientación nacional más amplia. Una planificación integral de la ciudad se comprometía a "dar vida a núcleos de desarrollo equilibrado en el que las economías agrícolas, industriales y urbanas están armonizadas, resultando en una gran estabilidad económica y social". Por lo que la ley dejó claro, el medio para lograr esta reorientación nacional era la regulación cuidadosa del derecho de propiedad, cuyo ejercicio debía ser "armonizado con los intereses de la colectividad".⁸³

La sol·licitud de la nova llei havia partit de Franco en 1948, sis anys abans de la seva aprovació, quan demanà al *Ministerio del Interior* l'elaboració d'una legislació per combatre l'especulació. L'equip dirigit per Pedro Bidagor tractà d'establir la planificació com a funció del govern nacional, també establint una zonificació funcional que definia diferents tipus de sòl, una de les més importants aportacions de la llei. El nucli principal que regulava els plans territorials es fonamentaria en la distinció entre sòl urbà i sòl rústic. El sòl urbà podria estar associat a diferents graus de desenvolupament potencial, però el sòl rústic seria permanentment limitat.

La llei introduïa modificacions també en el dret civil i administratiu, sobre el concepte del règim de propietat del sòl i les competències i atribucions de l'Estat i dels ens locals respecte l'urbanisme. A més, establia una normativa completa des de la concepció fins l'execució del planejament urbà.

Bidagor criticava l'urbanisme "liberal" prefranquista i les lleis anteriors, que "ignoraven la zonificació funcional" i mancaven de flexibilitat, i estava imbuït amb la retòrica nacionalista que s'apropiava de les analogies orgàniques de l'urbanisme de Bardet, però, la seva nova llei s'inspirava en models contemporanis de legislació dels països del capitalisme avançat, sobretot la *Town and Planning Act* anglesa de 1947.

El intento de utilizar los instrumentos jurídicos elaborados por las democracias liberales supuestamente para curar los males del urbanismo liberal fue, desde una perspectiva ideológica, profundamente contradictorio, aunque nunca Bidagor reconoció este hecho. A través de los años esta contradicción "se arregló a sí misma" en favor de los principios de la social democracia, de tal manera que no fue necesario reescribir la última revisión de la ley de planificación antes de la muerte de Franco para cuadrar muy bien dentro de la nueva España democrática.⁸⁴

El preàmbul de la llei del sòl expressava la defensa d'un suposat organicisme, impregnat per l'esperit triomfalista de la victòria nacionalista i justificava el centralisme com a antídoto als localismes, (com seria per al règim l'autonomia catalana). Així, el text de la llei acabava advocant per la regulació del sòl i per la planificació per a tot l'Estat basant-ho en la unitat nacional a tot cost que fomentava el discurs nacionalista. La retòrica pseudo-organicista no seria molt més que la temptativa de legitimació

⁸³ Trevor Goldschmidt. "From Falangism to Technocracy: The legislation and the reality of Spanish urbanism in Barcelona, 1939-1976". *Journal of Urban History*. 2011, p. 334. (traducció nostre).

⁸⁴ Trevor Goldschmidt. Op. Cit., p. 335. (traducció nostre).

del centralisme polític defensat per la *Falange* mentre simultàniament s'institucionalitzava la zonificació:

(...) Bidagor abogaba por un "urbanismo organicista". Como siempre en el pensamiento falangista y Nacionalista, el organicismo era un tropo que legitimaba las relaciones de poder jerárquicas y centralizadas por localizar el modelo de centralización de este tipo en el mundo natural. En la realidad técnica sería de la Ley del suelo, sin embargo, organicismo era simplemente una justificación para la zonificación funcional. La separación física de zonas homogéneas para la residencia, industria, administración y otras actividades urbanas eran entendidas como el prerrequisito para el buen funcionamiento de estos "órganos" urbanos separados⁸⁵.

En realitat, la llei recollia tot una elaboració del pensament urbanístic a l'Espanya prebèl·lica. D'especial transcendència fou l'aportació des de Barcelona, tal com destaca Fernando de Terán que constata com l'esforç de reflexió que s'havia fet amb motiu del Pla Comarcal de Barcelona de 1953 hauria servit de base per a la redacció de la llei, en els conceptes i en la terminologia urbanística utilitzada.

(...) puede verse cómo la terminología ha ganado en precisión en el Plan Comarcal y se ha aproximado a la que habrá que recogerse en la Ley de Suelo, hasta hacerse coincidente con ella. Así pues, esta comparación nos permite comprobar a lenta aproximación por versiones sucesivas complementarias, a una cristalización de conceptos que acabarán por aparecer definitivamente en aquella ley general de urbanización, vieja aspiración profesional, empeño singular de la Dirección General de Arquitectura y, desde 1949, tarea concreta de la Jefatura Nacional de Urbanismo. Estos primeros años cincuenta fueron decisivos para la redacción de dicha ley, de la cual había ya un anteproyecto completo en 1951, que no llegó a hacerse público. En 1953 se presentará oficialmente otro anteproyecto que fue editado por el Instituto de Estudios de Administración Local⁸⁶.

La nova llei també definia l'abast i el contingut dels diversos nivells de planificació, des del *Plan Nacional de Urbanismo*, passant pels plans provincials i comarcals, fins els plans municipals i plans parcials. Els plans comarcals i municipals tenien la prerrogativa d'identificar el sòl urbanitzable i el *zoning* funcional, que serien més clarament definits en el planejament derivat.

L'autoritat de planificació urbana creada seria responsable per aprovar els plans territorials de tot l'Estat, traient-los de l'abast dels interessos locals més susceptibles a la ingerència privada i per tant a l'especulació immobiliària. És innegable que el combat a l'especulació immobiliària i la protecció del sòl rústic tornaven la *Ley del Suelo* un marc jurídic prou progressista. Dissonant encara més del conservadorisme franquista d'aquells moments, la llei proposava mesures que posaven restriccions a la propietat privada.

⁸⁵ Trevor Goldschmidt. Op. Cit., p. 334. (traducció nostra).

⁸⁶ Fernando de Terán. *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. 1978, p. 281.

Conceptualment, l'avenç més important de la llei potser hagi estat la dissociació del dret de propietat del dret d'edificar el sòl. Altres restriccions es materialitzaven per exemple en l'exigència de que totes les construccions importants estiguessin subjectes a autorització i control per autoritats municipals. Però una mesura més polèmica seria l'edificació obligatòria en termini definit de temps i que els propietaris de sòl finançarien la construcció de la urbanització de les àrees de promoció.

Unes restriccions d'aquest tipus, considerades massa altes per l'*status quo* del moment no serien aplicades en la pràctica, evidenciant la distància entre el voluntarisme de les propostes de la *Falange*, una legislació urbanística progressista en el discurs però que trobava els límits en la seva aplicació a la gestió urbana. La restricció al dret a la propietat tocava interessos més poderosos dins el franquisme i la *Falange* no seria capaç de neutralitzar políticament. De manera semblant, la *Ley de Renta Urbana* de 1946 ja havia intentat promoure la congelació dels lloguers destinada a afavorir la població urbana més pobre. També en aquell cas, el paternalisme cristià de la Falange buscava garantir el benestar social de la població obrera promovent una disjuntiva a l'interior del franquisme. En casos com aquests, amb la llei ja aprovada, disposicions com aquestes senzillament no foren complertes. Malgrat les intencions progressistes de la llei, el resultat de la seva aplicació seria quasi irrellevant per al desenvolupament de les ciutats.

3.3. La planificació regional - el Pla Provincial de 1963 de Manuel Baldrich.

Reprenem ara el Pla Provincial de Barcelona que hem deixat al primer capítol. Redactat també a instàncies de la Comissió Provincial i liderat per Manuel Baldrich, s'enllestí el 1959 quan fou aprovada la Memòria del pla, i seria finalment aprovat només el 15 d'abril de 1963, deu anys després del Pla Comarcal, i gairebé quinze des del seu inici.

Quan finalment fou aprovat el Pla Provincial, la *Ley del Suelo*, de 1956 ja estava promulgada i preveia la necessitat de la planificació regional, o l'ordenació del territori de la província. La idea era ajudar les dues majors ciutats de l'Estat a fer front als canvis pels quals passaven, mirant de solucionar els seus problemes en un àmbit més ampli. Barcelona seria una de les tres províncies de l'Estat a tenir un pla. En molts aspectes el pla de Baldrich era la cristallització d'algunes de les aspiracions de la llei del sòl. També en aquest cas, Pedro Bidagor col·laborà de manera molt propera en l'elaboració del pla.

Manuel Baldrich havia començat a treballar a la Diputació en 1944 i esdevingué director de l'Oficina d'Urbanisme Provincial el 1948. Aquella època ja acumulava algun reconeixement com a arquitecte, com el Primer Premi al Concurs d'Idees d'Urbanització de la zona baixa de Montjuïc, del 1935. En el seu estudi d'arquitectura hi treballà el jove arquitecte Manuel Ribas Piera.

El pla provincial donava directrius al creixement urbanístic en l'àmbit de la província parcialment basades en el *Regional Planning*, però amb diferències respecte al model anglosaxó, amb principis més conservadors i amb una orientació paternalista. Buscava limitar l'expansió de Barcelona ciutat, distribuint el creixement cap a altres comarques de la Província, alhora que intentava donar-les-hi vitalitat. Les implicacions estructurals de descentralització previstes en el pla donaven especial importància a la localització de l'habitatge i de la indústria. Fernando de Terán diria que el *Plan Provincial* no comprengué el canvi d'escala que suposava l'ordenació territorial i la necessitat d'instruments diferents d'aquells utilitzats a escala de la ciutat. Presentà les limitacions del pla d'aquesta manera:⁸⁷

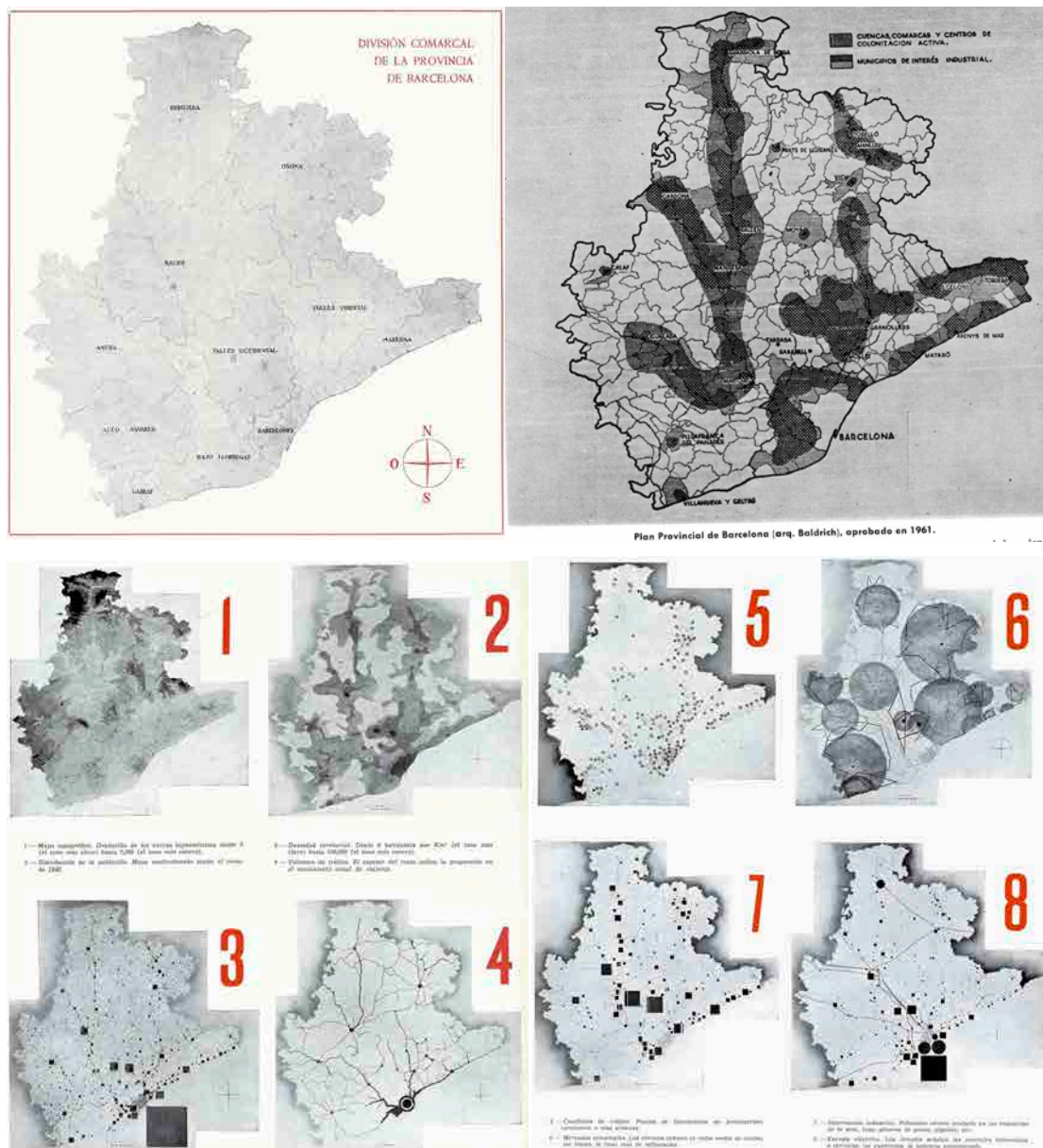

Fig. 28 – Divisió comarcal de la província de Barcelona; Fig. 29 – Mapa amb les conques, centres de colonització activa i els municipis d'interès industrial; Fig. 30 i 31 – Per ordre numèric: topografia, densitat territorial, distribució de la població, densitat i conflictes de tràfics, mercats comarcals, indústria, energia elèctrica.

⁸⁷ Fernando de Terán. *El problema urbano*. 1982, pp. 32-33.

“(El plan) es el resultado de aplicar el urbanismo a la escala regional”. Así, los “principios y propósitos” se traducen en “la definición de una estructura, una ordenación del poblamiento, una zonificación y unas normas”, a través de una metodología que es la extrapolación al ámbito provincial, de la utilizada en el usual planeamiento de las ciudades. Y esto, expresamente reconocido, incluso con alusión a la analogía orgánica, en la propia prosa de la Memoria del plan, firmada por Baldrich⁸⁸.

En un llibre molt posterior, *El problema urbano*, Fernando de Terán desenvoluparia la relació entre *urbanisme* i *planejament*, en termes semblants al de la separació entre projecte i pla. L'*urbanisme* seria una disciplina de caràcter pragmàtic i instrumental que es presenta com a una tecnologia i com a una pràctica social. L'*urbanisme* es faria efectiu a través d'accions concretes combinades, com a part d'una estratègia per aconseguir canvis més generals o a condicionar processos de desenvolupament a llarg termini. Els diversos procediments a través dels quals s'organitzen les accions constituïrien el *planejament*, “es decir, la acción de planear o hacer planes”. S'entén en la crítica de Terán que per a ell, el problema del *Pla Provincial* (una crítica que també es podria fer al *Pla Comarcal*) era la manca de la visió processal, hereva d'un urbanisme que preveia una imatge idea de ciutat configurada formalment, aliena a la seva construcció en el temps, una visió contrària a la del planejament “concebido más bien como una forma de organización racional de procesos de toma de decisiones a lo largo del tiempo (...)”.

El *Plan Provincial* es composava d'una memòria, que incloïa plànols d'ordenació, amb caràcter indicatiu, i unes normes a tots els efectes. El mateix Baldrich, en la Memòria del *Plan Provincial*, exposà les directius generals del pla, amb l'ús del concepte d'unitat de veïnatge, la seva agregació i extrapolació a l'escala de la província.

Si en una ciudad considerada como organismo vivo se acepta el escalonamiento de unidades vecinales, barrios y parroquias, con sus centros directivos, sus zonas de trabajo y sus áreas residenciales, todo ello dentro de una trama constituida por las calles y completada por los jardines y zonas verdes, también en la provincia se ha de llevar el estudio por caminos parecidos, toda vez que las ciudades y poblaciones se escalonan en comarcas, con su centro rector o capital de comarca y que este sistema de comarcas se apoya en una red de comunicaciones y en un sistema de espacios verdes, sean agrícolas, forestales o, en algunos casos, parques naturales de gran interés⁸⁹.

La idea que guiava aquest pla era la de recuperar l'equilibri de la població en el territori de la Província, però ho feia de manera encara menys realista que el *Plan Comarcal*. El desequilibri hauria estat provocat per la immigració atreta pel desenvolupament industrial, amb plantes industrials ubicades inadecuadament i el sorgiment de barriades de treballadors que provocaven congestió i desordre urbanístic. La resposta del pla es basava en la confiança ingènua de controlar la localització industrial i, d'aquesta manera, l'habitatge, en els nuclis de la província.

⁸⁸ Fernando de Terán. *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. 1978, p. 261.

⁸⁹ “Plan General de Ordenación de la Provincia de Barcelona”, Memoria, Barcelona, 1959, citat per Fernando de Terán, *ibídem*.

A través de la creació de *zonas de desarrollo preferente*, les zones de noves indústries proposades en el pla serien més perifèriques, i funcionarien com a nucli de creixement de la població, ajudant a desconcentrar-la. Es tractava de superposar una lògica centrífuga a la centrípeta, representada per l'atracció de Barcelona ciutat. La idea subjacent al pla era una tesi "desurbanista", d'acord amb Fernando de Terán.

(...) esta propuesta de descentralización y de reparto equilibrado sobre el territorio, que ocasionalmente encuentra un punto de apoyo en la alusión a la conveniencia de dispersión urbanística por razones de "táctica defensiva, con vistas a la guerra futura", lleva a los redactores del plan a una verdadera tesis "desurbanista" de cuya enunciación es interesante retener las cifras poblacionales, pues obedecen sin duda a criterios generalizados en el momento y sirven, como todo el plan, para manifestar incluso cuantitativamente la concreción de la teoría urbanística imperante: "Parece claro que en tal orden de cosas lo ideal sería plantearse agrupaciones de 50.000 habitantes, distanciadas de veinte a cincuenta kilómetros y constituida cada agrupación por un centro de unos 20.000 habitantes y una corona de villas o aldeas de 5.000 habitantes, por ejemplo"⁹⁰.

L'ordenació industrial condicionaria l'ordenació de poblament, fent coincidir la ubicació de centres industrials amb les àrees urbanes futures sobre el territori. Però la confiança en el factor industrial com a base del poblament equilibrat fracassaria per la manca de mesures operatives per influir en la localització dels assentaments de la indústria. Els interessos del pla estaven en conflicte amb els dels petits ajuntaments, més susceptibles a les pressions locals, portant sovint a la urbanització al marge del planejament.

Así viene ocurriendo que el "Plan General de Ordenación de la Provincia de Barcelona" se cumple cuando el planeamiento en ámbitos territoriales de menores extensiones se somete al trámite establecido en la Ley del Suelo y por tanto ha de pasarse a examen y aprobación de órganos provinciales o centrales de urbanismo; se cumple también, en grado muy aceptable (la total observancia de los preceptos legales en materia de urbanismo es un techo de muy difícil alcance) en los municipios sin importancia, con servicios técnicos suficientes en calidad y cantidad y con una corporación integrada por personas cultas y conscientes; y se incumple en alto grado en muchos Ayuntamientos pequeños⁹¹.

El pla no seria mai operatiu, per les dificultats d'acceptació de les orientacions urbanístiques en territoris supramunicipals. El que ja estava passant a la província de Barcelona en 1963, l'any de la tardana aprovació del pla, ja en els anys del *desarrollismo*, era quasi l'invers del que preveia el pla. Les edificacions sense llicència eren molt freqüents en els municipis de la Província, el que dificultava el seguiment del pla.

⁹⁰ Fernando de Terán. *Ibídem*.

⁹¹ Vicenç Martorell i Portas; Adolfo Florensa; i Vicenç Martorell Otzet. *Historia del urbanismo en Barcelona: del Plan Cerdá al Área Metropolitana*. 1970, p. 113

Part II

El Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona de 1966: L'aspiració científica del planejament urbà

“If you want to expel religion from our European civilization, you can only do it by means of another system of doctrines; and such a system would from the outset take over all the psychological characteristics of religion – the same sanctity, rigidity and intolerance, the same prohibition of thought – for its own defence. You have to have something of the kind in order to meet the requirements of education. And you can not do without education”.

Sigmund Freud

Capítol 4

El “Desarrollismo”.

El final dels anys cinquanta portà significatius canvis econòmics a l'Estat, sobretot a partir de l'aprovació del *Plan de Estabilización* l'any 1959, que possibilità els posteriors *Planes de Desarrollo Económico y Social*, les bases del *desarrollismo* espanyol⁹². La proposta estabilitzadora, de caire liberal i recolzada pel FMI i l'OECE, obrí l'economia espanyola a l'exterior com a condició necessària per accelerar el creixement econòmic dels anys seixanta ençà.

Els anys seixanta estigueren marcats per la fi definitiva de l'autarquia i per l'enorme repercussió que tingué el desplegament del *desarrollismo* econòmic en la demografia i en el territori de l'Estat. Barcelona fou, en molts aspectes, la quintaessència de l'expressió urbana del *desarrollismo* feroç, manifestant les diverses facetes de l'especulació del sòl, si bé tingué uns trets identificatius propis, per força de la peculiar actuació de l'alcalde Josep Maria de Porcioles i la subversió del centralisme polític que promogué. L'alcalde barceloní, defensor d'una tal “gran Barcelona”, es convertiria en un subjecte actiu en el planejament urbà de la seva ciutat, tota una novetat dins l'intricat i centralista mecanisme polític del franquisme.

En un context de canvis econòmics i demogràfics importants per a la configuració de les noves àrees metropolitanes, el planejament urbà s'interessà per les ciències socials i s'obrí a referents estrangers, incorporant noves dades objectives i reestructurant-se amb una visió científica. Aquesta renovació conceptual del planejament la trobem a Barcelona ja a partir de 1962, quan s'engega la revisió del *Plan Comarcal*, episodi que tindria com a fita l'elaboració del *Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona*, posteriorment anomenat *Esquema Director*. Malgrat la intensa transformació econòmica i demogràfica i la intensa activitat pública en el planejament, en aquesta dècada Barcelona no aprovà encara cap planejament supramunicipal amb validesa oficial.

Aquesta part, segona de la recerca, es proposa respondre a algunes preguntes: Quines foren les possibilitats per la renovació conceptual de l'urbanisme barceloní en els anys seixanta?; Quins reptes el *desarrollismo* posà a Barcelona?; Quins foren els protagonistes en el planejament?; On quedà la idea de control i contenció del creixement urbà de l'organicisme i de la retòrica de la ideologia de la *Falange*?; Quins temes hagué de resoldre en planejament en aquell moment i quins nous hagué de plantejar-se?

⁹² García Delgado identifica tres etapes de l'evolució econòmica durant el franquisme. La primera comença després de la Guerra Civil i s'estén al final de la dècada de 1940; una segona, fins l'estiu de 1959 (singularitzant el decenni de 1950, en contra de l'excessiva simplificació que dualitza l'economia franquista entre autarquia i *desarrollismo*); i l'última, la dels “anys seixanta” fins la mort de Carrero Blanco, que obre la crisi final del franquisme (o fins i tot fins la mort de Franco), tenint els anys 1974 i 1975 com a anys de transició cap a la democràcia. José Luís García Delgado. “La industrialización y el desarrollo económico de España durante el franquismo”. In Nadal & al. La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica. 1987, pp. 164-189.

4.1. La Barcelona del desplegament econòmic. Congestió urbana en la “ciutat del liberalisme”.

Si els anys cinquanta ja havien esbossat la sortida d'Espanya de l'estagnació, la dinàmica promoguda pel nou model econòmic liberal faria encara més notable el creixement econòmic a partir del *Plan de Estabilización* de 1959. El desenvolupament proposat pel *desarrollismo* era fonamentalment industrial, amb la promoció de *polos de desarrollo*, i de manera general relacionat a activitats urbanes, afavorint la migració de les zones rurals cap a les ciutats.

Atrets per les oportunitats de treball allà on l'economia era més dinàmica, milers de persones es desplaçaren cap a les zones industrialitzades dins l'Estat i es mantingueren elevats els fluxos migratoris al País Basc, Madrid i Barcelona i, de manera general, també a les capitals de Comarca.

L'economia espanyola cresqué com mai en el decenni de 1960, després d'haver experimentat un important creixement ja en el decenni anterior⁹³. Entre els anys 1961 i 1974 la taxa mitjana de creixement del PBI fou del 7%.

Una de les cares del boom econòmic fou el caos urbà. L'especulació, la desregulació del sòl, les urbanitzacions marginals, eren algunes de les expressions de les contradiccions entre el model econòmic adoptat, el *desarrollismo*, i la fracassada planificació urbana que s'havia heretat de l'autarquia.

Amb l'obertura econòmica, el creixement de població i les transformacions urbanístiques de les grans ciutats serien encara més dramàtics que al final de l'autarquia. La cara urbana del *desarrollismo* fou l'expansió immobiliària especulativa amb l'activitat constructora privada desenfrenada i incentivada per la política econòmica de l'Estat. A Barcelona, acompanyant el ritme dictat per l'economia, la ciutat no parava de créixer i desdibuixava i allargava els límits urbans més enllà del que fins aleshores s'havia considerat “ciutat”.

La ciutat adquiria nous límits, imprecisos, creixent al marge del planejament. La ciutat del *desarrollismo* que s'estava bastint en els anys seixanta era en bona mesura la imatge de “ciutat liberal” injuriada per la ideologia nacionalista de la *Falange*, com s'ha vist en la primera part de la tesi. La ciutat que Pedro Bidagor, amb els seus esforços en la política urbana oficial, i Soteras, en el *Plan Comarcal*, havien volgut evitar.

⁹³ La mitjana quinquennal de l'IPI – *índice anual de la producción industrial española* - elaborat per Carreras (citat per García-Delgado. 1987, p. 170) calcula una taxa de creixement de 6,6% per a 1951 – 1955 sobre la mitjana de 1946 – 1950, i de 7,4% per al quinquenni 1956 – 1960 sobre la mitjana del període anterior. S'ha de considerar que el 1959 i 1960, com a efecte de les mesures estabilitzadores, l'IPI romangué pràcticament el mateix de 1958.

Fig. 32 – El “600”, cotxe símbol del *desarrollismo*, a la Gran Vía.

A partir del *Plan de Estabilización*, la política d’habitatge afavorí el polígon d’habitatge de promoció privada com a principal model. Amb la promoció liderada pel mercat, la recerca de sòl barat orientaria la ubicació de l’habitatge, per sobre de criteris de planejament. A Barcelona, els grups immobiliaris experimentarien un salt d’escala en les seves actuacions, tot fent-les de major grandària i buscant ubicacions cada cop més allunyades on el preu del sòl era més baix.

La nova construcció, associada al dèficit d’infraestructures i amb serveis urbans precaris acabà per generar greus problemes urbans i d’habitatge en unes perifèries pobres, tot fent palès que la resposta oficial plantejada en la dècada anterior encara sobre l’ègida de l’autarquia, amb la *Ley del Suelo* de 1956 i els *Planes Nacionales de Vivienda* havien estat inefficients per preveure i controlar el creixement urbà. En contra de la contenció i limitació pregonada per Bidagor des de la *Dirección General de Urbanismo*, les ciutats més industrialitzades de l’Estat no paraven de créixer.

El dinamisme constructor plantejava una disjuntiva amb el planejament, imposant-se sobre aquest. A més, en no pocs casos l’activitat constructora s’aprofità de la connivent desregulació del sòl per part dels Ajuntaments. Sigui per manca de capacitat de control o per connivència, el resultat fou l’efectiva pèrdua del control i de la inanitat de l’urbanisme a compte d’afavorir el desenvolupament econòmic.

La dinàmica socioeconòmica desencadenada pel *desarrollismo* posà de relleu el desajust del model territorial de relacions tancades que a Barcelona s’havia expressat en el *Plan Comarcal* de 1953.

L'incipient fet metropolità que, més enllà del context físic de la Comarca, començà a manifestar-se a finals dels anys cinquanta i que es conformaria definitivament en els anys seixanta amb el *desarrollismo*, fent el pla vigent inoperant en el seu aspecte normatiu només uns pocs anys després de la seva aprovació. La retòrica organicista del *Plan Comarcal* impedia reconèixer unes noves relacions territorials extenses i complexes i preveure el creixement més enllà dels límits de la Comarca.

Al llarg de la dècada es densificarien els nuclis antics i s'estendrien les zones suburbanes ja existents a les zones perifèriques. Com els barris de Barcelona ja estaven gairebé ocupats, la població nouvinguda s'instal·là progressivament a la corona de pobles al voltant de la ciutat i aviat començà a perfilar-se una tercera corona, situada en un radi superior a 40km, per tant, fora de la Comarca (i per tant dels límits del pla de 1953), produïda pel creixent dèficit d'urbanització, d'habitatge, d'equipaments, etc. Més lenta que la desconcentració de població, també s'inicià una nova expansió industrial en la corona metropolitana, a Badalona, Sant Adrià, L'Hospitalet i Cornellà, que reproduïren els creixements suburbans i marginals dels anys anteriors a Barcelona⁹⁴.

Sobretot en els primers anys del *desarrollismo*, els immigrants acabats d'arribar sovint s'establiren en barraques, fenòmen que persistí per uns anys més. La manca d'urbanització induí l'ocupació sens control de zones impròpies per l'habitatge, amb *corees* o urbanitzacions marginals, a vegades amb conseqüències tràgiques.

La producción de estas áreas de "ciudad" (urbanización marginal) parte de una fragmentación mínima de un suelo rústico sin previsión de ningún elemento de urbanización y la paulatina construcción de una vivienda ilegal muy precaria ("corea") que progresivamente va mejorando; (...) Serán precisamente estas específicas condiciones de la Urbanización Marginal las que podrán ser interpretadas respecto de la utilización dominante de la ciudad hecha por el sistema económico a través de la determinación de la demanda residencial; señalando en este caso sus características singulares y su contribución fundamental en la "Formación Metropolitana de Barcelona"⁹⁵.

Els greus problemes d'habitatge a la perifèria barcelonina foren denunciats en diversos articles de la Revista Serra d'Or. Al juny de 1962 es publicà en les seves pàgines l'article de J. Matabosch amb títol "Quan no hi haurà barraques", acompanyat d'un reportatge fotogràfic, sobre el problema dels rellogats i de l'amuntegament als habitatges de Barcelona. El mes següent es publicà un "Estudi sobre les necessitats d'habitatge a Barcelona i la seva Comarca", de l'economista Ernest Lluch i de Jordi Estrada. Detallaven un càlcul del dèficit d'habitatge, considerant el dèficit existent, afegint l'increment demogràfic i les necessitats de reposició. Més dramàtic fou l'article de novembre de 1962, "Informació sobre les inundacions de setembre", amb la contribució de diversos arquitectes, que no

⁹⁴ Amador Ferrer. *Els Polígons de Barcelona: l'habitatge massiu i la formació de l'àrea metropolitana*. 1996, pp. 67-68.

⁹⁵ Manuel de Solà-Morales et alli. *La urbanización Marginal*. 1976, p. 5.

dubtaren en relacionar l'especulació del sòl i la urbanització marginal amb els efectes de les riudes que patí la zona del Vallès en que moriren més de 900 persones:

(...) resulta clar que la mort de la immensa majoria de les víctimes no es deu originàriament a una “fatalitat”, a una “mala sort”, ni a un desfermament imprevist de les forces de la natura. Al contrari, un seriós examen demostra que era lògicament previsible – i evitable, per tant – que la caiguda d'un fort aiguat havia de convertir forçosament en víctimes aquelles persones que es veien obligades a viure en habitatges construïts als marges i algunes vegades gairebé als llits dels rius, de les rieres i de les rambles. (...) Car és evident que les persones que construeixen llurs habitatges en les condicions i als llocs esmentats, no ho fan pas per gust, ans al contrari, forçades per les estructures d'una societat fonamentades en una economia basada en el lucre i l'especulació, en lloc d'ésser-ho en una economia dirigida al servei de la persona humana⁹⁶.

Els problemes d'habitatge s'agreujaven amb la contínua immigració i creixement vegetatiu. El creixement de la població a la ciutat de Barcelona seguí elevat entre 1960 i 1970, tot i que aquest fou menor que en el decenni anterior. En el període, la ciutat experimentà un augment de prop de 190 mil persones, passant de 1.557.863 a 1.745.142 habitants (mentre que en els anys cinquanta, el creixement havia estat de prop de 280 mil persones, passant de 1.280.179 a 1.557.863 habitants. En tot cas, menor que el creixement poblacional en el decenni 1920 - 1930, en que passà de 710.335 a 1.005.565 habitants)⁹⁷.

D'altra banda, el creixement de la població cresqué a la Comarca de Barcelona i més enllà dels seus límits en el mateix període. La població comarcal cresqué 460 mil habitants entre 1960 i 1970 (passà de 1.821.324 a 2.281.171 habitants), contra 382 mil en el decenni anterior (passà de 1.438.921 el 1950 a 1.821.324 el 1960).

Taula I - Creixement de la Població entre 1940 i 1980					
	1940	1950	1960	1970	1981
Barcelona	1.081.175	1.280.179	1.557.863	1.745.142	1.754.900
Comarca	1.206.368	1.438.921	1.821.324	2.281.171	2.453.317
Província	1.931.875	2.232.119	2.877.966	3.929.194	4.620.056
Catalunya	2.890.974	3.240.313	3.925.779	5.122.567	5.959.530

La previsió del *Plan Comarcal* de 1953 més o menys coincidiria amb el creixement percebut a la ciutat de Barcelona a finals dels anys seixanta, però la previsió per a la resta de l'àrea metropolitana quedaria molt per sota. La població en aquest àmbit passà de 265 mil el 1950 a 968 mil el 1970, tot doblant la projecció i superant fins i tot la previsió per a l'any 2000. En contra de la contenció prevista en el *Plan Comarcal*, la tensió urbanitzadora estava consolidant la Barcelona metropolitana.

⁹⁶ “Informació sobre les inundacions de setembre”. In: Revista Serra d'Or. Novembre de 1962.

⁹⁷ INEbase. Variaciones intercensales. Alteraciones de los municipios en los censos de población desde 1842. En línea: <http://www.ine.es/intercensal/>. Consultat el 13 d'abril de 2012.

4.2. La ciutat i el territori en els *Planes de Desarrollo Económico y Social* I i II.

El creixement residencial en l'àmbit metropolità posava en evidència la manca d'infraestructures a les rodalies de Barcelona. Els temps de desplaçament entre els nuclis urbans del voltant de Barcelona i el centre d'aquesta ciutat eren massa elevats. La manca d'inversió en infraestructures era un dels peatges que havia deixat el període de l'autarquia, que no havia donat continuïtat al Pla d'Infraestructures del període republicà.

Els *Planes de Desarrollo* dels anys seixanta intentaren contribuir a resoldre aquest tema cabdal, tot i que l'objectiu principal de les noves infraestructures era econòmic i no pas nascut de la reivindicació de la millora de la qualitat urbana. Els camins que seguí la qüestió urbana i territorial en els *Planes de Desarrollo* ens ajuda a entendre les opcions urbanístiques que adoptà el planejament en aquell moment i també l'intricat joc polític dins del franquisme que condicionà les opcions de planejament i que per fi caracteritzaria la ciutat del *desarrollismo*.

El *Plan de Estabilización* llançat l'estiu de 1959 havia posat les bases del *desarrollismo económico*. Les mesures clau del pla foren la devaluació i convertibilitat de la pesseta, l'elevació dels interessos, així com la congelació dels salaris i la reducció de les despeses públiques que aconseguiren reduir la inflació, millorar la balança de pagaments i augmentar la reserva de divises a curt termini. L'efecte immediat fou un notable fre a la producció i l'augment de l'atur en la segona meitat de 1959 i començament de 1960, com es podia esperar.

Però ràpidament, l'estabilitat i el sanejament econòmic, acompanyats per les inversions i el turisme estranger, afavoriren la incorporació de l'economia espanyola als mercats internacionals, base del posterior creixement econòmic. Havent tingut el resultat esperat d'estabilització econòmica, es plantejà el desenvolupament econòmic basat en els *Planes de Desarrollo Económico y Social*.

L'estabilitat era una condició per a la planificació de l'economia. Com a derivació del *Plan de Estabilización*, el model de desenvolupament plantejaria en total tres plans quadriennals entre 1964 i 1975, molt influenciats per la planificació econòmica francesa⁹⁸. Dos *Planes de Desarrollo* en els anys seixanta (el primer entre 1964 i 1967 i el segon 1968 – 1971) i un tercer ja a la dècada dels setanta (1972 – 1975) en un context de nova crisi econòmica, la crisi del petroli. Tot i que la implicació del territori en el planejament econòmic era evident, aquest tema fou tractat amb negligència en el primer pla. Aquesta visió canviaria posteriorment en el segon i encara més en el tercer pla, en que la ciutat i el territori guanyarien progressiva importància.

⁹⁸ Es podria dir que aquest règim de planificació econòmica francesa és derivat en bona mesura de la planificació plurianual soviètica, tot i que aquest referent no seria mai reconegut pel franquisme.

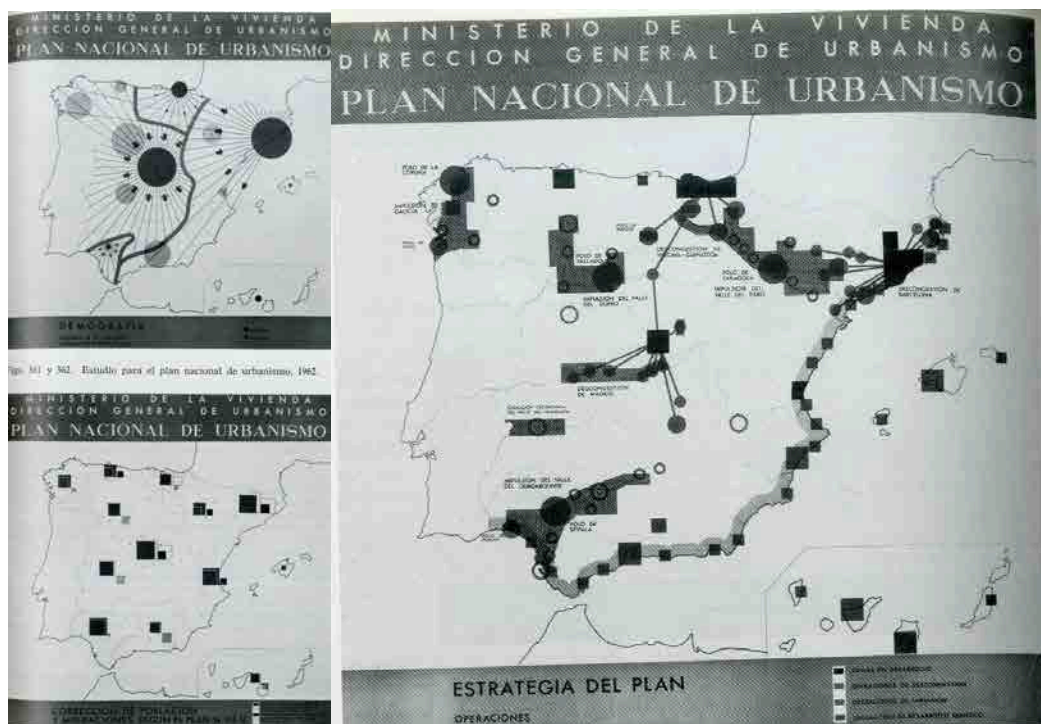

Fig. 33 – Cartell del Plan Nacional de Urbanismo de 1962; Fig. 34 – Estudi per al Plan Nacional de Urbanismo.

Les polítiques d'habitatge es feren en sintonia amb el nou model de desenvolupament de bon antuvi. El *Plan Nacional de la Vivienda* 1961 – 1963 (revisat el 1968) havia encomanat al *Instituto Nacional de la Vivienda* i a la *Gerencia de Urbanización* la preparació de sòl residencial, d'acord amb els seus objectius. La major concreció en la intervenció del sector públic en matèria de política del sòl, que contenia la distribució geogràfica de les necessitats i les prioritats en la promoció de sòl residencial a través dels polígons d'actuació serien posteriorment reafirmats en el *I Plan de Desarrollo*.

El *I Plan de Desarrollo Económico y Social* fou instrumentat jurídicament mitjançant la llei 194/1963, de 28 de desembre de 1963, amb un total de 140 articles i tres disposicions finals. Els elements d'aquest pla que més incidiren sobre les ciutats i l'organització del territori foren els *polos de desarrollo*, *polos de promoción* y *polígonos industriales de descongestión*. La localització i delimitació de les zones d'actuació prioritària per la promoció de polígons industrials i d'habitatge s'haurien de sotmetre a la *Gerencia de Urbanización*. Tot i aquesta prerrogativa, la *Gerencia de Urbanización*, en aquest primer pla, no exercí ni l'autonomia ni l'autoritat específica respecte del desenvolupament econòmic que aconseguiria en els dos plans posteriors per altres camins.

L'apartat de *desarrollo regional* del Decret 902/1969 que aprovava el text refós del *II Plan de Desarrollo Económico y Social*, el 9 de maig de 1969⁹⁹, defensava el foment a la industrialització, mitjançant *polos de desarrollo*, *polos de promoción* i *polígonos Industriales* de manera semblant al

⁹⁹ El decret és el text refós que integra i modifica la llei 1/1969, de l'11 de febrer de 1969, que aprovà el *II Plan de Desarrollo*, i que constava de 20 articles i quatre disposicions finals.

primer pla (promoció de sòl industrial per als polígons del *Campo de Gibraltar* i zones de descongestió de Madrid, Barcelona i País Basc).

Les ubicacions dels “pols” i “polígons” serien definides per la *Comisión Delegada de Asuntos Económicos*, cosa que significava una pèrdua de la prerrogativa de la *Gerencia de Urbanización* al pla anterior.

Però en l'apartat anomenat *Vivienda y estructuras y servicios urbanos* del mateix Pla (en els seus articles 21, 22 i 23), es destacava: la impulsió de l'habitatge, la millora de la infraestructura i dels serveis urbans (per a evitar l'especulació amb el sòl), i això ho feia el *Ministerio de la Vivienda* que encomanaria a l'*Obra Sindical del Hogar* els programes de construcció d'habitatge per a la consecució dels objectius. Aquests programes havien de preveure “*El estudio de los núcleos urbanos españoles en función de los factores demográficos económicos, sociales y culturales, con el fin de aplicar, en cada caso, la solución urbanística adecuada*”.

El segon pla plantejava dos objectius concrets: la preparació i adequació de cada nucli urbà a les necessitats i funcions previstes en l'ordenació territorial a llarg termini i, a més, la millora equilibrada de tota la xarxa urbana per a les necessitats presents i futures. És a dir, d'una banda fixava una política normativa, de vocació territorial que, a llarg termini, preveia la distribució òptima de la població en els diferents tipus d'assentaments; de l'altra, un nivell d'actuació de conservació i millora, de resolució dels problemes urbans urgents, a l'escala més propera, amb prioritat absoluta a les gran àrees metropolitanes de Barcelona i Madrid.

El pla preveia un total de prop de 60 milions de pessetes, xifra que representava el 13% del total de la inversió pública en el període del pla. El canvi fonamental respecte al pla anterior és que sistematitzava l'acció correctora dels desequilibris originats pel mateix procés planificador i, per tant, la necessària adaptació del territori a la nova base econòmica ja a mitjans anys seixanta:

La transformación de una economía agraria y preindustrial a una sociedad tecnificada de consumo de masas tiene como contrapeso lógico e inevitable los problemas de la adecuación del esquema espacial del poblamiento hacia los patrones característicos de una sociedad avanzada. El proceso de redistribución ecológica, en efecto, al discurrir espontáneamente – es decir, siguiendo la propia dinámica del crecimiento económico – no se produce de una forma armónica y continuada, sino que se manifiesta en los conocidos fenómenos acumulativos (concentración urbano-industriales) y de diferenciación regional (desequilibrios territoriales)¹⁰⁰.

La dinàmica econòmica promocionada pels plans de desenvolupament es concentrava, per damunt de tot, a les zones urbanes, de manera no pas “espontània”. Per als estratègics del *desarrollismo*,

¹⁰⁰ Fernando Fernández-Cavada. “El sector urbanismo en el II Plan de Desarrollo Económico y Social”. Revista Ciudad y Territorio. Número 1. 1969, pp. 50-52.

dinamitzar l'economia implicava urbanitzar. La ciutat del *desarrollismo* atragué població rural com en cap altra moment de la història espanyola. La població urbana de l'Estat en el quinquenni 1960-1965 evolucionà en un ritme de creixement decennal de 31,04%, equivalents a un 2,72% anual acumulatiu.

(...) Según los estudios realizados por la Comisión de Estructuras y Servicios Urbanos, el déficit de nuestro patrimonio urbanístico se ha acentuado en los últimos diez años como consecuencia del aumento de 3.000.000 de habitantes en los núcleos urbanos, sin que haya existido la contrapartida correspondiente de inversiones sustanciales para equipamientos¹⁰¹.

La incapacitat de les ciutats de fer front a l'augment de població a curt termini tingué com a efecte immediat l'empitjorament del serveis urbans i manca d'equipaments.

Fernando de Terán, que era aleshores (1969) el *Subdirector General de Urbanismo* en el *Ministerio de la Vivienda* en un article anomenat "*La situación actual de planeamiento urbano y sus antecedentes*"¹⁰² il·lustrà amb diagrames la discrepància entre allò que la *Ley del Suelo* de 1956 preveia i proposava, la fonamentació del desenvolupament urbà a través dels plans d'urbanització, i la forma en que realment es produí al llarg dels anys seixanta:

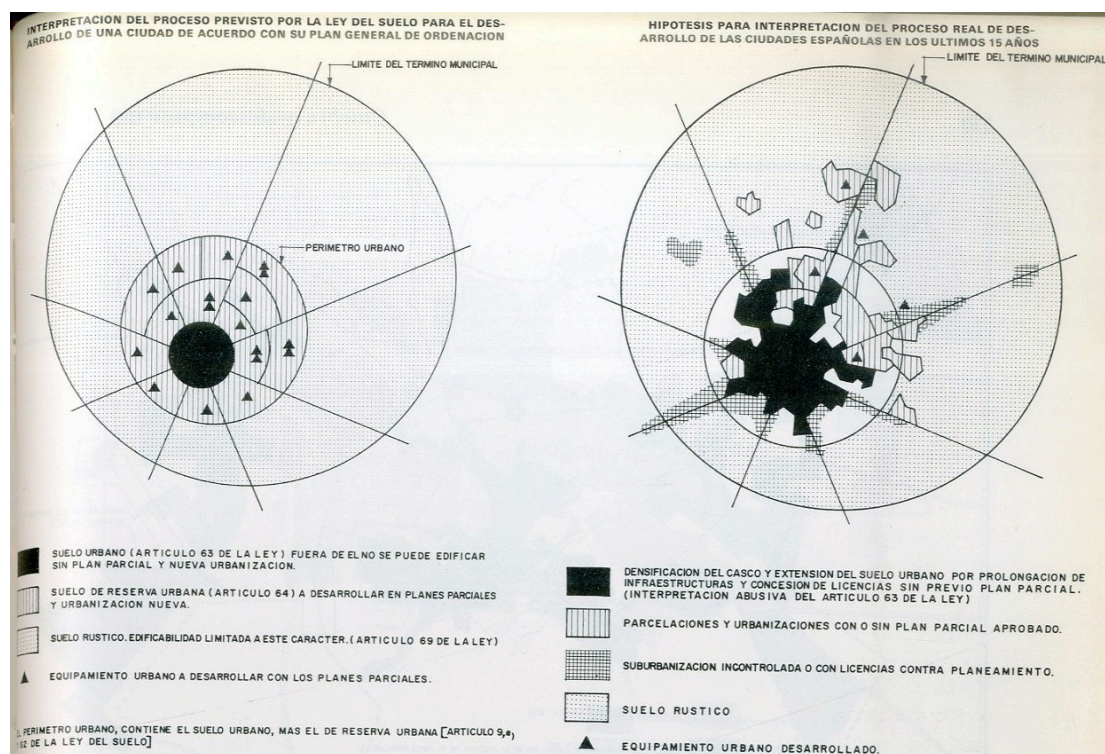

Fig. 35 – Diagrames del paper del planejament segons la *Ley del Suelo* de 1956 i el desenvolupament urbà real.

¹⁰¹ Fernando Fernández-Cavada. *Ibidem*.

¹⁰² L'article fou publicat en la revista *Ciudad y Territorio*, 2, de 1971. Els mateixos diagrames foren utilitzats en un llibre angles que compara el planejament i la realitat urbana als països del sud d'Europa. Martin Wynn, anomenat *Planning and Urban Growth in Southern Europe*, Londres, 1984.

Yo lo estaba viendo, precisamente por el cargo que tenía, que todos los equipos de toda España venían a Madrid a presentar su Plan y yo lo veía. Primero hacían un análisis de cómo está la situación, como está la ciudad y luego hacían sus propuestas. Pero al decirme como está la ciudad, yo lo comparaba con lo que la ley había dicho como tenía que estar. Y claro, la relación era bastante escasa”¹⁰³.

Pedro Bidagor, que havia estat personatge clau de la política urbana per més de tres dècades en la *Dirección de Urbanismo*, només tindria una consciència tardana de la inadaptabilitat de la *Ley del Suelo* a les tensions urbanístiques dels anys seixanta. Durant aquesta dècada la política urbana oficial navegà entre uns ideals caducs hereus de la contenció del creixement de l'organicisme i de la ideologia falangista i la tossudes de l'expansió urbana del *desarrollismo*. La retòrica defensada pels falangistes anteriorment, i impulsada des del Ministeri cap a tot l'Estat, es tornaria cada cop menys rígida. Bidagor, tot i mantenir-se encara alguns anys al Ministeri, es veié obligat a reorientar la política del Ministeri cap a un urbanisme més modern. Però potser aquesta consciència trigà massa. Pedro Bidagor seria substituït per Antonio Linares Sánchez el 7 de novembre de 1969.

Ja en els anys setanta el territori adquiriria més protagonisme en relació a l'economia en el tercer *Plan de Desarrollo*. Aquí apareix la proposta de desconcentració urbana a través de la construcció de noves ciutats del Plan ACTUR - *Actuaciones Urbanísticas Urgentes*. Una història més detallada de les ACTUR es fa al capítol 9 d'aquesta tesi, tanmateix ara podem dir que el tercer pla repetiria en bona mesura la política d'habitatge i de serveis urbans del pla anterior, però posaria el territori com a un dels protagonistes del desenvolupament econòmic, en el marc del desenvolupament regional. Aquest Pla afirmaria que: “el territorio se configura, pues, como un auténtico protagonista del desarrollo”¹⁰⁴.

4.3. L'autopista com a eix vertebrador del Maresme.

De les poques infraestructures construïdes a Catalunya en els anys seixanta, la que tingué més importància en l'estructuració del territori fou l'autopista del Levante, sobretot en el seu tram entre Barcelona i Mataró. Tot i que fou inaugurada el 1969, les seves bases havien estat llançades al començament de la dècada.

La idea de construir una autopista en molts aspectes es relacionava amb la necessitat de transport de mercaderies, però també amb la popularització de l'ús del automòbil de turisme. És ben sabut que el *desarrollismo* tingué com una de les seves icones el SEAT 600. El cotxe alhora expressava la industrialització d'Espanya i l'augment del consum de béns materials per la població. La massificació de l'ús del cotxe a les ciutats posà reptes a l'urbanisme, per la imprevisió del viari i d'aparcaments, per

¹⁰³ Entrevista de l'arquitecte Fernando de Terán a l'autor.

¹⁰⁴ Vegeu “Políticas de Desarrollo regional” en el *III Plan de Desarrollo Económico y Social*. Publicat en el BOE número 114, de 12 de maig de 1972.

exemple. Però el transport privat individual facilitaria unes noves relacions de la ciutat amb els seu entorn, pròpies del fenomen metropolità, bastant relacionades a la dispersió de l'habitatge.

La concepció d'una xarxa de carreteres, amb algunes autopistes, feia part del canvi de la política de transports des de l'Estat, cap al transport per carreteres engendrada a partir de la nova concepció de desenvolupament econòmic. La proposta de construcció d'autopistes es concretà amb el *Plan General de Carreteras*, de 1961 i després d'alguns intents frustrats, resultaria en el Plan REDIA – *Plan de Itinerarios Asfálticos* que fou executat entre 1967 i 1971, dins el *II Plan de Desarrollo*.

La preferència pel transport per carretera s'engendrà seguint l'orientació d'un informe de 1961 del *Banc Internacional de Reconstrucció i Foment*, que després seria el *Banc Mundial*, que defensava la necessitat que Espanya tingués vies ràpides:

(...) la única pieza importante de nueva construcción que probablemente será necesaria en el futuro próximo es la autopista de la Costa de Levante, a lo largo de la Costa del Mediterráneo, desde la frontera francesa hasta Murcia con una longitud de 730 km... Este ambicioso proyecto está en estudio en España ahora mismo (...) ¹⁰⁵.

En base a l'informe i als estudis preparats per les administracions, el 25 d'octubre de 1963 el *Banc Mundial* concedí un crèdit de 33 milions de dòlars per desenvolupar les comunicacions del triangle Madrid – Barcelona – Alacant. Dins aquest Pla, la connexió viària entre Barcelona i Alacant s'anomenaria "Autopista del Levante". En realitat, per a drenar la producció espanyola cap a l'Europa central era més important la connexió fins a la frontera francesa, entre Barcelona i La Jonquera, però el pla oficial preferí el discurs de la connexió regional de l'Estat.

En el cas específic de l'autopista Barcelona – La Jonquera, es faria el projecte entre el gener i el setembre de 1963, per l'empresa austríaca d'enginyers consultors Dorsch-Gehrmann, conjuntament amb enginyers espanyols (entre els quals hi era l'Alfredo Briaies Velasco, un dels gendres de l'alcalde de Barcelona Josep Maria Porcioles). Acabat l'avantprojecte d'aquest tram de l'autopista, el projecte fou enviat al *Ministerio de obras Públicas* per a la seva apreciació.

A través del Decret-llei 5/1966, publicat el 23 de juliol, es determinà la construcció de la l'autopista del Levante. El tram Barcelona – La Jonquera guanyà autonomia i s'executà més ràpidament que els altres. De fet, aquesta fou la primera part acabada del projecte, inaugurada el 2 de juliol de 1969 entre Barcelona (des de la Plaça de les Glòries) fins a Badalona i també el tram entre Montgat i Mataró, aquest últim de peatge, convertint-se en la primera autopista de peatge de l'Estat (el tram entre Badalona i Montgat portava ja més d'un any acabat).

¹⁰⁵ Informe del Banc Internacional de Reconstrucció i Foment. 1961, p. 312.

A nivell metropolità de Barcelona, la construcció d'una infraestructura com aquesta seria important per facilitar unes connexions i relacions del nucli central amb el Maresme més enllà de les que possibilitava la línia del tren. L'autopista afavoriria l'expansió urbana en aquesta estreta franja litoral, que guanyava una accessibilitat incomparable a altres possibles vectors de creixement urbà.

Capítol 5

Planificació i tecnocràcia. L'ascensió de l'*Opus Dei*.

Com s'ha vist a la primera part d'aquesta tesi, la *Falange* havia donat la tònica general en la política exterior i en l'economia durant el període de l'autarquia i també en la política d'habitatge i d'urbanisme, que són els temes que ens ocupen. Pedro Bidagor, com a *Director General de Urbanismo*, havia impulsat un urbanisme basat en la idea de control del creixement i que havia trobat en l'organicisme la fonamentació teòrica per la política urbana falangista. Aquest urbanisme "organicista" s'havia expressat en la *Ley del Suelo* de 1956 i en el planejament que s'impulsà des de la *Dirección General*, com el *Plan Comarcal* de Barcelona de Barcelona de 1953, de Soteras i el *Plan Provincial*, de Baldrich.

Però alguns esdeveniments a finals dels anys cinquanta feren tremolar aquella que havia estat fins aleshores la "totpoderosa" força política dins el govern de Franco. En el nou govern format el 25 de febrer de 1957 els *Falangistes* i altres sectors nacionalistes perderen poder a canvi de l'ascensió dels anomenats *tecnòcrates de l'Opus Dei*, de caire capitalista-liberal.

La *Falange* i nacionalistes en bona mesura havien definit els temes centrals de la política de l'autarquia, és a dir, l'economia i la política exterior del govern de Franco. Naturalment, aquestes àrees reforçaren el seu espai polític. Però l'economia arribà a una situació crítica cap al final dels anys cinquanta i Franco reorganitzà les forces polítiques dintre del govern amb vistes a una modernització de la política econòmica. Cap a finals dels anys cinquanta la *Falange* estava condemnada reduir el seu poder.

Presidit pel ministre Luis Carrero Blanco, es formà un nou govern amb una col·lecció de catòlics de l'*Opus Dei*, crítics al model econòmic autàrquic, com Alberto Ullastres, titular de Comerç, i Mariano Navarro Rubio, com a Ministre d'Hisenda. També hi participava el jurista català Laureano López Rodó, *Secretario General Técnico de la Presidencia de Gobierno*, que tindria una importància transcendental en el futur de Barcelona, per la seva relació amb Josep Maria Porcioles, com veurem més endavant.

Els membres del nou gabinet estaven convençuts del fracàs inevitable de l'autarquia i de la necessitat de superar l'aïllament econòmic de l'Estat. En particular el *Servicio de Estudios del Ministerio de Comercio*, que depenia directament de la seva *Secretaria General Técnica*, tingué una creixent influència i aconseguí esquarterar l'ideari autàrquic que la *Falange* exercia sobre la resta de la Administració i sobre l'opinió pública en favor de l'obertura econòmica.

Malgrat la millora econòmica dels anys cinquanta respecte la dècada anterior, ja el 1957 era visible el deficient resultat econòmic a Espanya, en contrast amb l'ostensible i creixent benestar europeu.

Davant de la insatisfacció amb l'economia, els tecnòcrates de l'*Opus Dei* proposaren el cop de timó de l'anomenat *Plan de Estabilización*.

Al gener de 1959¹⁰⁶, des de les files dels ministres de l'*Opus Dei* es discutia la necessitat d'una solució estabilitzadora (convertibilitat de la pesseta i obertura econòmica a l'exterior) tot i comptar amb la resistència d'altres ministres, per a qui la política autàrquica tenia també un caràcter ideològic unit al nacionalisme i a la victòria en la Guerra Civil.

La redacció final del projecte del *Plan de Estabilización*¹⁰⁷ tenia una forma quasi definitiva el mes de maig de 1959. L'objectiu del pla era l'equilibri intern i extern que suposava l'estabilització, com a condició necessària de la posterior transformació estructural econòmica que seria el *desarrollismo*.

Aquest no era pas un canvi només en l'economia, sinó que implicava un canvi fonamental en la orientació política de l'Estat, arraconada en l'aïllament imposat des de les Nacions Unides després de la fi de la Guerra Civil¹⁰⁸. La solució econòmica del pla depenia de finançament estranger i passava per l'homologació d'Espanya en les institucions econòmiques internacionals de la postguerra, que exigien que el règim donés prèviament els passos necessaris per implementar-la¹⁰⁹.

El Pla tingué un primer paquet de disposicions decretades entre el 17 de juliol i el 5 d'agost de 1959, que proposaven, en el terme del Memoràndum aprovat el 30 de juny i dirigit pel govern espanyol al Fons Monetari Internacional - FMI i a l'Organització Europea de Cooperació Econòmica - OECE "*dar una nueva dirección a la política económica, a fin de alinear la economía española con los países del mundo occidental y liberarla de intervenciones heredadas del pasado que no corresponden a las necesidades de la situación actual*"¹¹⁰.

El títol d'aquest capítol fa al·lusió a l'article que, amb el mateix nom, Oriol Bohigas publicà a la Revista Serra d'Or de juliol de 1960, en una crítica indirecte al grup de tecnòcrates liderats per Lopez Rodó que marcaria un canvi de l'orientació econòmica del govern de Franco. Bohigas criticava la pretesa

¹⁰⁶ La causa immediata del pla d'estabilització de 1959 fou la situació de paràlisis econòmica amb la virtual suspensió de pagaments exteriors per part del IEME, sense divises ni per les importacions més indispensables (a finals de 1958, la majoria de monedes occidentals passaren al règim de convertibilitat externa).

¹⁰⁷ Es formà a Madrid una comissió tècnica per a la preparació del pla, composta pels senyors Joan Sardá i Dexeus (des del *Servicio de Estudios del Banco de España*) i Enrique Fuentes Quintana, entre d'altres.

¹⁰⁸ El 15 de setembre de 1958, Espanya es convertí en membre del Fons Monetari Internacional i del Banc Mundial. Els elements clau del *Plan de Estabilización y Liberalización Económica* foren acordats entre el Govern, aquests òrgans i l'OECE (organització a la qual Espanya entrà finalment el 20 de juliol de 1959). Amb el suport financer d'aquestes institucions a més del govern d'Estat Units i de la banca privada americana mitjançant un acord de dret de gir (*acuerdo "stand by"*). El Pla posava a disposició d'Espanya un total de 544 milions de dòlars com a dret de gir.

¹⁰⁹ El bloqueig diplomàtic a Espanya ja havia estat acordat el 1946, quan s'incorporà a la FAO, de les Nacions Unides i tingué com a punt més transcendental el Tractat de Defensa signat amb els Estats Units el 1953.

¹¹⁰ Memoràndum del govern espanyol de 30 de juny de 1959, citat per García-Delgado. "La industrialización y el desarrollo económico de España durante el franquismo". In: Joaquín Arango et al. *Economía española en el siglo XX: una perspectiva histórica*. 1987, p. 175.

superioritat de la tecnocràcia sobre la política, que emanava des de la nova alta esfera política a Madrid, i tractava de fer la transposició d'aquesta discussió al nou planejament regional. En la comparació que fa, defensa l'antítesi de la visió tecnòcrata:

(...) d'una banda l'urbanisme és un mitjà per imposar una estructura social planejada a través d'un pensament polític, i, d'altra banda, necessita la seguretat d'una continuada acció política a favor de l'evolució social prefixada en el pla urbanístic. En una paraula: cal que l'urbanisme vagi fonamentalment lligat a una política, i que aquesta política sigui efectivament dominant en l'actualitat del país. Volem dir, per tant, que sense política no existeix urbanisme¹¹¹.

La conclusió de Bohigas que l'urbanisme és una activitat impossible "si no porta aparionada una actitud política" era la senyal per valorar el necessari component polític en el planejament urbà, un tema de primera importància anys més tard amb la crítica a l'urbanisme científista¹¹².

5.1. La supervivència de la *Falange* en el *Ministerio de la Vivienda*.

El notable gir en l'orientació econòmica i en la política exterior de 1959 motivaria canvis en diversos àmbits del govern, entre els quals, evidentment, la política del sòl i de l'habitatge que es produïa des del *Ministerio de la Vivienda*. Defenestrada del centre del poder polític del franquisme, la *Falange* almenys aconseguiria mantenir els càrrecs clau del Ministeri, com veurem. Si bé el cop més dràstic que patí la Falange fou el 1957, el procés de pèrdua de prestigi polític dins el govern ja havia començat anys abans.

Les bases de la Falange havien començat a moure's més críticament respecte del franquisme ja a la segona meitat dels anys cinquanta, sobretot les seves "juventudes" que se sumaven a les queixes del sector dominant de la Falange que desitjava ampliar l'espai del partit dins del govern.

Com hem vist en el capítol 3, l'arquitecte José Luis de Arrese, un antic "*camisa vieja*" falangista havia fallat en la seva temptativa de donar "*todo el poder para la Falange*" a través d'un projecte constitucional el 1956, que comptà amb l'oposició de l'església i de Franco. Com a "compensació", Franco havia creat el *Ministerio de la Vivienda* i hi havia acomodat Arrese com a ministre. Tot i que deixava de protagonitzar la política de l'administració de Franco, l'alta jerarquia falangista s'acomodaria en el govern, adaptant-se al nou rumb tecnòcrata de l'administració.

¹¹¹ Oriol Bohigas. "Planificació i Tecnocràcia". Revista Serra d'Or. Número 7. Juliol de 1960, p. 21.

¹¹² L'apologia de la política en el planejament apareixeria tímidament en la "*Declaración de Principios y Objetivos*" del *Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona* de 1965, encara molt condicionat per l'aspiració científica en l'urbanisme sota l'ègida de la tecnocràcia que triomfaria durant els anys seixanta, com veurem més endavant. L'argument de Bohigas finalment ressonaria de manera definitiva una dècada després amb l'emergència dels moviments socials com a actors polítics en el planejament urbà de la transició democràtica.

El *Ministerio de la Vivienda* fou creat en la mateixa data del nou govern pel Decret-Ilei de 25 de febrer de 1957. La nova organització administrativa del ministeri creava tres direccions generals: d'arquitectura, d'urbanisme i d'habitatge. La *Dirección General de Urbanismo* vindria a incorporar la *Sección de Urbanismo* de la *Dirección General de Arquitectura* del *Ministerio de la Gobernación*, encapçalada per l'arquitecte Pedro Bidagor, que romangué com a Director General en l'estructura del nou ministeri, on també treballaria l'arquitecte Fernando de Terán. Arrese cessà al falangista Luís Valero Bermejo, Director General de l'INV i responsable de la "sindicalització del problema de l'habitatge", substituint-lo per Vicente Mortes Alfonso, afí a l'Opus Dei, però amb un passat falangista (i que seria *Ministro de la Vivienda* entre 1969 i 1973)¹¹³.

En el ministeri, Arrese volgué impulsar la provisió d'habitatge assequible destinada a les classes populars, justificant-ho amb la mateixa retòrica que la *Falange* havia utilitzat durant l'autarquia.

Arrese understood the provision of affordable housing to be a responsibility of the state and believed indeed that it was a key element of the Falangist revolution. Nonetheless, housing policy relied as much on subsidies and cooperation with private developers of low-cost housing as it did on the direct development of affordable housing by state agencies. Rhetorically at least, Arrese's Ministry of Housing embraced the Falangist suspicions of unconstrained urban growth shared by Bidagor and others. In 1957, speaking before the Spanish parliament regarding Madrid's housing crisis, Arrese advocated "a greenbelt capable of substituting the dramatic 'black belt' of poverty and vice that the suburbs form."¹¹⁴

El pla d'habitatges protegits presentat per Arrese estava valorat en més de 3.500 milions de pessetes, i, probablement pel seu cost, va merèixer la oposició del ministre d'hisenda Navarro Rubio que desqualificà aquest càrrec davant del Consell de Ministres i el pla es quedà sense el fons necessari. La pugna entre Arrese i Navarro és una bona al·legoria de l'enfrontament entre la decadència de la Falange i el poder emergent de l'*Opus Dei*.

L'enfrontament entre el falangista Arrese i el tecnòcrata Navarro Rubio era molt descompensat en aquella situació pel suport incondicional que Carrero Blanco donava a l'equip tecnòcrata de Laureano López Rodó. I per consegüent, la pugna es resolgué en favor de Navarro Rubio. Franco aleshores aprovava totes les sol·licituds que rebia de la seva mà dreta Carrero Blanco. Arrese quedaria definitivament arraconat políticament, així com les pretensions falangistes.

¹¹³ També vindrien a incorporar-se al nou ministeri l'INV, la *Dirección General de Arquitectura*, la *Dirección General de Regiones Devastadas*, el *Consejo Nacional de Vivienda*, el *Consejo Superior de Urbanismo y Arquitectura* i la *Comisaría de Ordenación Urbana de Madrid*. Vegeu Carlos Sambricio. *Madrid, Vivienda y Urbanismo: 1900-1960*. 2004, p. 407.

¹¹⁴ Trevor Goldsmith. "From Falangism to technocracy: The Legislation and the Reality of Spanish Urbanism in Barcelona, 1939-1976". *Journal of Urban History*. 2011, p. 340.

Disconforme amb el nou rumb de la política del franquisme i cohibit en les seves pretensions al *Ministerio de la Vivienda*, Arrese dimití el 17 de març de 1960¹¹⁵. Aquesta era la primera vegada que Franco acceptava la dimissió d'un ministre. El càrrec fou ocupat aleshores per menys d'un mes pel ministre sense cartera Pere Gual Villalbí (economista català que havia militat en la Lliga Regionalista durant la dictadura de Primo de Rivera).

El 22 d'abril assumí la cartera d'habitatge José María Martínez y Sánchez de Arjona, un falangista enemic d'Arrese i proper a José Solís (personatge falangista però que representava més a la burocràcia sindical que a la *Falange* mateixa). La repercussió del canvi de ministres fou molt negativa entre els falangistes més radicals que, impotents, se sentiren traïts. No restava cap alternativa a la *Falange*.

Malgrat els canvis en el *Ministerio de la Vivienda* i la contínua pèrdua de prestigi de la *Falange*, Pedro Bidagor, aquell que havia estat la figura central de la política d'habitatge i urbana als anys cinquanta, romandria en el seu càrrec fins quasi al final de la dècada de seixanta. Bidagor romangué com a director d'urbanisme, però hagué de reorientar la seva política en funció de la nova hegemonia política en el govern i, sobretot, dels nous reptes que la realitat urbana del *desarrollismo* li imposaren. El *desarrollismo* posà en crisi no només la ideologia econòmica antiliberal de la *Falange*, sinó també la seva retòrica de contenció del creixement en l'urbanisme. L'ideal de contenció urbana, el centralisme polític i la visió romàntica de l'esperit de comunitat no s'adaptaven als problemes urbans que imposava la liberalització econòmica. Eren incompatibles amb el *desarrollismo*.

5.2. Una política d'habitatge agressiva versus una política urbana dèbil.

Com l'oferta havia estat molt reduïda en els anys quaranta i fins la primera meitat dels anys cinquanta, la demanda d'habitatges assequibles seguia creixent. Amb el ritme molt més ràpid d'arribada d'immigrants, els problemes d'habitatge s'accelerarien en la dècada de seixanta.

Fins el començament dels anys seixanta, els insuficients polígons d'habitatge que s'havien construït eren sobretot públics, promoguts pels diferents nivells de l'administració. Els *Planes de Urgencia Social de 1957* i fins i tot l'ambiciós *Plan Nacional de Vivienda*, anunciat el 1961 continuarien essent insuficients per fer front des de la promoció pública a la demanda d'habitatge.

Els polígons de promoció pública que se seguiren construint en la dècada dels anys seixanta foren destinats prioritàriament a les poblacions més desfavorides i, especialment, a l'absorció dels nuclis

¹¹⁵ El general Franco li hauria contestat la coneguda frase "*A mis ministros los nombro yo y los dimito (sic) yo*".

de barraques. Els promotors d'aquests nous polígons foren fonamentalment l'OSH, a través de les *Unidades Vecinales de Absorción* – UVA, l'INV i, a Barcelona, el Patronat Municipal d'Habitatge¹¹⁶.

Les UVA començaren a ser construïdes per l'*Obra Sindical del Hogar* a partir dels decrets de 4 d'abril de 1963 i de 26 de desembre de 1963. Eren grups d'habitatges construïts amb caràcter d'absoluta prioritat a través de mecanismes d'urgència, destinats de manera explícita a l'absorció del barraquisme i de la població afectada per grans sinistres. Se situaren quasi sempre en terrenys sense condicions tècniques per a l'edificació (existència d'humitats, pendents excessius, dificultats de cimentació).

El procediment d'urgència utilitzat comportava la ràpida expropiació de terrenys barats, l'elaboració del projecte i la construcció immediata dels habitatges, que precedia a la urbanització i l'equipament del polígon. Les tres UVA més grans de la Comarca de Barcelona foren: l'UVA de Sant Cosme, al Prat de Llobregat, amb 2.301 habitatges construïts entre 1965 i 1968; Pomar, a Badalona, amb 1634 habitatges, construïda entre 1966 i 1968; i Cinc Roses, a Sant Boi, construïda el 1968¹¹⁷.

La construcció de l'UVA de Sant Cosme el 1964 fou molt representativa dels problemes que tingueren aquest tipus d'actuació. Els terrenys on es construí el bloc d'habitatges eren una zona agrícola, qualificada com a zona agrícola permanent en el *Plan comarcal* de 1953. Es construí una part del barri envaint la zona aeroportuària, raó per la qual s'hagué d'inutilitzar un sector ja construït¹¹⁸.

L'arquitecte municipal adjunt del Prat del Llobregat, Josep Oriol Jordana Pareto, l'any 1963, a través d'un informe tècnic, ja alertava del perill d'inundacions en aquest zona. Els terrenys on s'edificaren els blocs de pisos de Sant Cosme, una zona de sedimentació del delta del riu Llobregat amb un subsòl molt humit, eren els menys apropiats per edificar-hi habitatges i encara menys edificis provisionals amb materials de construcció deficients. Pocs mesos després de construïts, els blocs passaren a presentar condicions generals de deteriorament i els habitatges presentaven defectes de construcció, com a esquerdes, goteres, humitats i problemes de sanejament¹¹⁹.

¹¹⁶ Amador Ferrer. *Els Polígons de Barcelona: l'habitatge massiu i la formació de l'àrea metropolitana*. 1996, p. 88.

¹¹⁷ Els anys entre 1955 i 1965 foren el període de major activitat en la promoció pública d'habitatge a Barcelona.

¹¹⁸ Amador Ferrer. Op. Cit., p. 93.

¹¹⁹ El 1972 els veïns i un grup d'arquitectes redactaren un informe sobre les precàries condicions higièniques i d'habitabilitat dels habitatges del barri. La pressió veïnal aconseguí el compromís del president del govern de resoldre els problemes de Sant Cosme. A finals de 1973, es començaren a reformar alguns habitatges, però un any després l'accentuat procés de degradació feu que el govern considerés enderrocar els edificis construïts en la primera fase del barri (d'acord amb estudis tècnics del *Ministerio de la Vivienda*, la rehabilitació dels edificis suposava el 60% dels costos de la nova edificació). A l'espera d'una solució definitiva, al barri s'agregaren els problemes de delinqüència i tràfic de drogues. A més, Sant Cosme patí el 1975 una infestació de rates, agreujant els problemes de sanitat. L'any següent una forta tempesta inundà el barri i deixà molts habitatges sense sostre, tornant la situació insostenible. L'any 1976, el primer Consell de Ministres realitzat després de la mort de Franco, presidit pel Rei, aprovà la remodelació total del barri, en tràmit d'urgència.

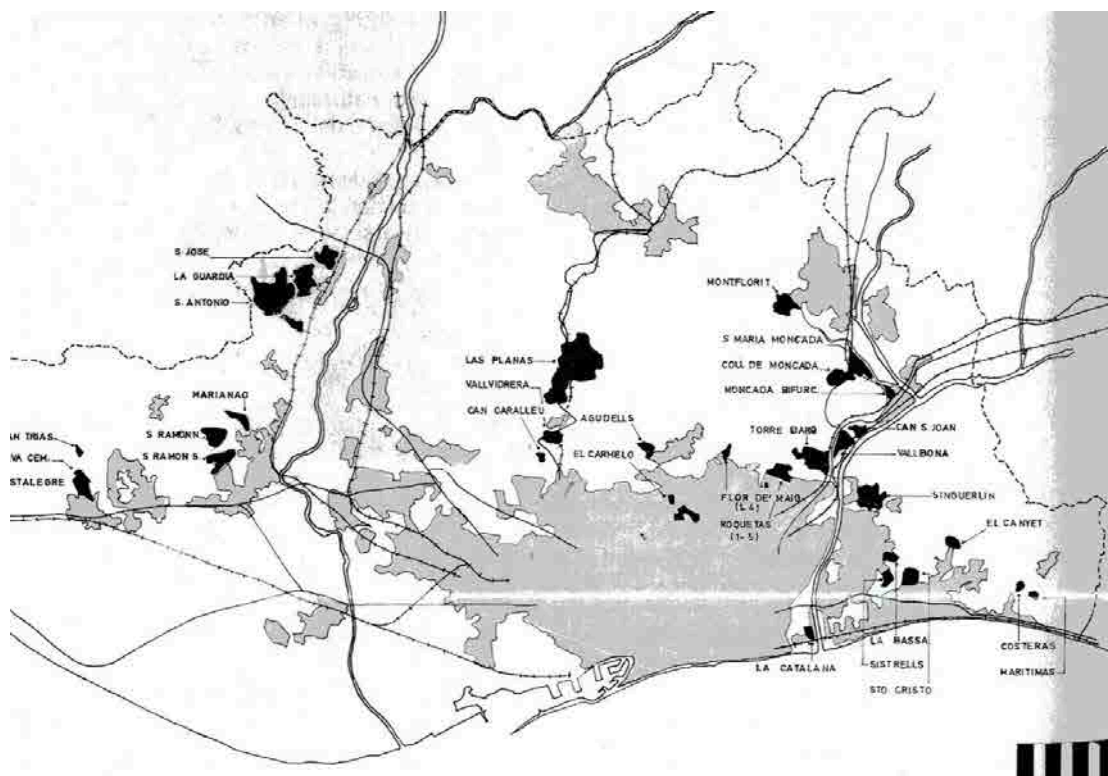

Fig. 36 – Àrees d'urbanització marginal a la comarca de Barcelona.

Els habitatges servien bàsicament per a reallotjar immigrants que des dels anys cinquanta vivien en barraques a Montjuïc, prop de 12.000 persones. Malgrat les semblances amb molts barris de l'entorn metropolità nascuts a la mateixa època, Sant Cosme es construí amb l'oposició de tots els sectors de la població del municipi del Prat, començant pel mateix Ajuntament, que assegurava que l'augment de la població provocaria problemes de seguretat. Al començament dels anys seixanta, el Prat era un poble amb 16 mil habitants i passaria a tenir d'un únic cop gairebé el doble de població. Com el projecte no es tramitava com a Pla Parcial, pel seu caràcter d'urgència, totes les decisions tenien lloc per mitjà de l'OSH. Així, l'Ajuntament del Prat no fou capaç d'impedir l'execució del polígon.

Al final dels anys seixanta, el Patronat Municipal de l'Habitatge començà la construcció de dos importants polígons d'habitatge: La Mina¹²⁰, a Sant Adrià del Besòs, construït el 1970-1971, amb 2.664 habitatges, amb la finalitat d'eradicar nuclis barraquistes; i el polígon de Canyelles, al Collserola, amb 2.651 habitatges¹²¹. La producció d'aquests polígons, d'enorme grandària, tot i seguir la política d'habitatge del *Ministerio de la Vivienda*, subvertia en bona mesura la planificació urbana oficial.

¹²⁰ El 1967, la Comissió d'Urbanisme de Barcelona, a través del "Pla de supressió del barraquisme", destinà La Mina exclusivament a zona residencial. El *Instituto Nacional de Vivienda* i el *Patronat Municipal d'Habitatge de Barcelona*, a través d'un conveni, decidiren destinar La Mina exclusivament per a l'absorció del barraquisme, designats pel Patronat. És a dir, els nous habitatges estaven destinats sobretot a reallotjar una població que en aquell moment vivia en barraques al municipi de Barcelona.

¹²¹ Amador Ferrer. Op. Cit., pp. 93-94.

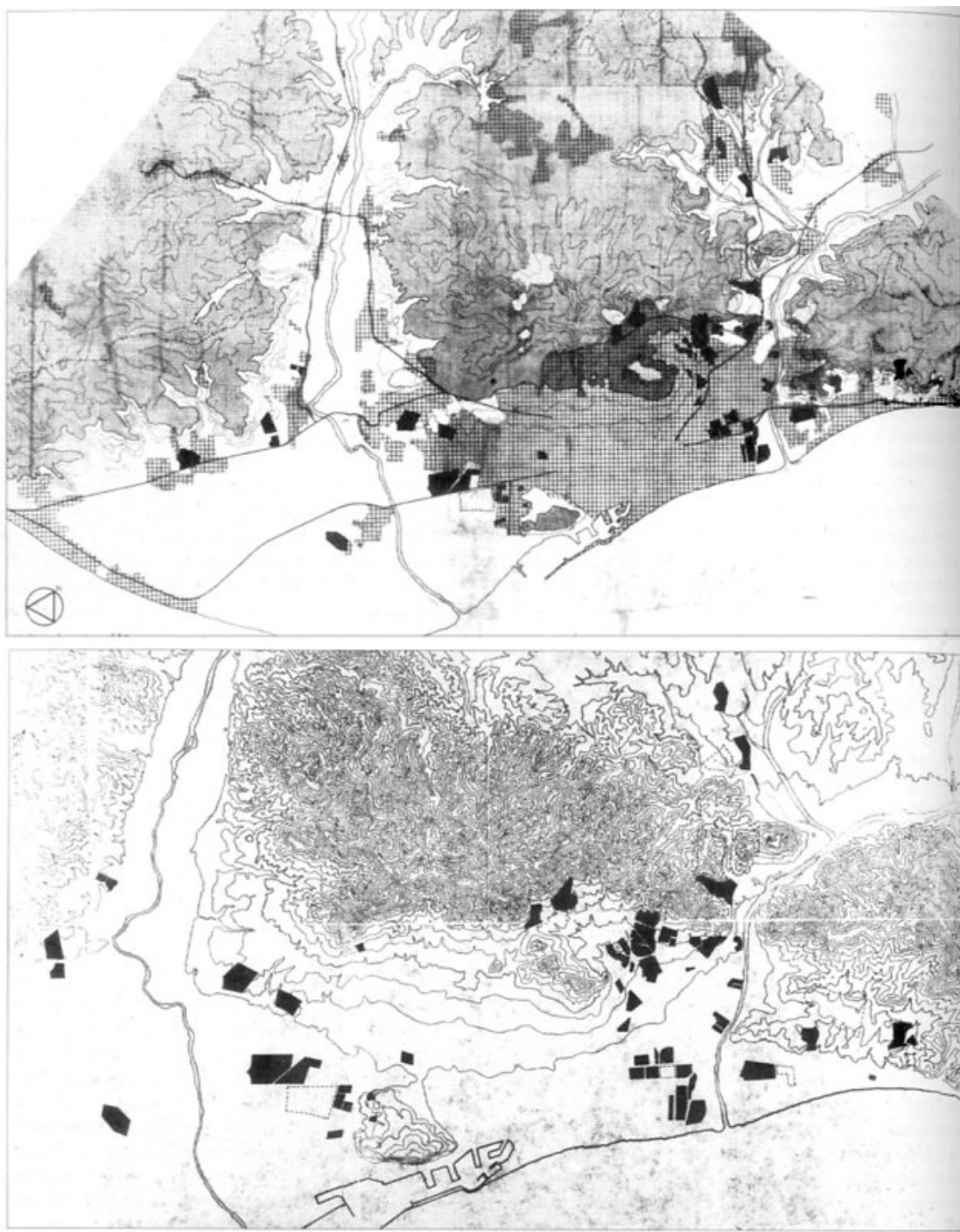

Fig. 37 – La posició territorial dels polígons d'habitatge a l'àrea metropolitana de Barcelona; Fig. 38 – La posició topogràfica dels polígons d'habitatge a l'àrea metropolitana de Barcelona.

A mitjans anys seixanta, la promoció de nous polígons públics passà a ser acompanyada progressivament de polígons construïts per la iniciativa privada. El foment a la producció privada dels polígons s'emmarcà en la revisió de la llei de *Viviendas de protección oficial*, el 1963 (tenint com a base la llei de 1954), d'estímul a la construcció privada, tractant d'adaptar-la al nou *Plan Nacional de la Vivienda*, per al període 1961-1976. Coexistirien dos sistemes, un públic (habitatge social) i l'altre privat (subvencionat). El segon progressivament superaria el primer en nombre d'habitatges produïts.

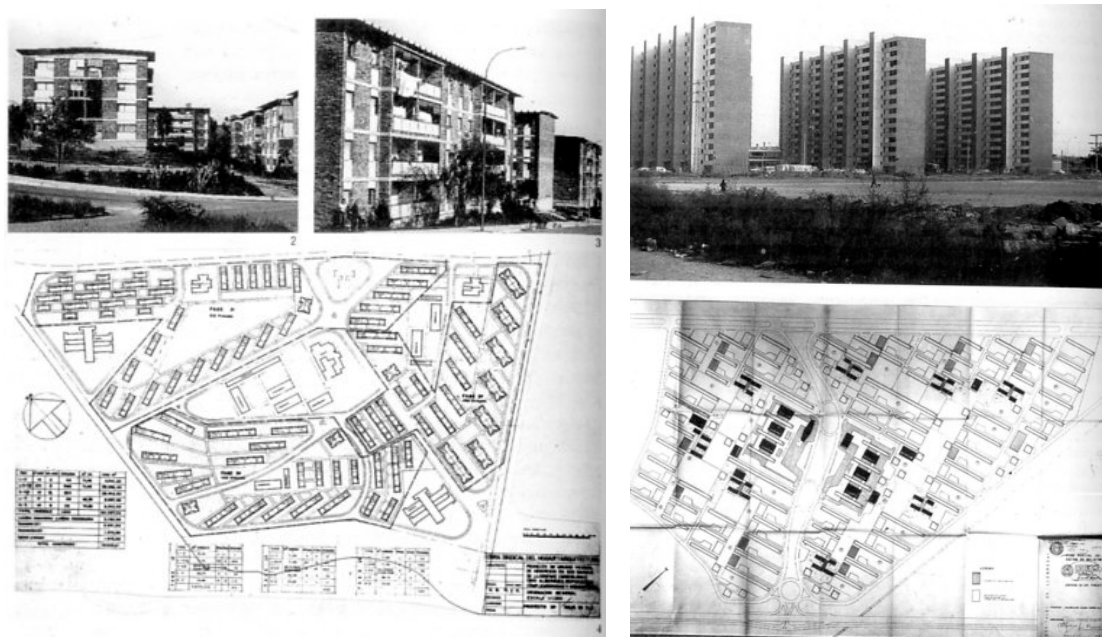

Fig. 39 – La Unidad Vecina de Absorción de l’Obra Sindical del Hogar: Cinc Roses (1968) a Sant Boi de Llobregat;
Fig. 40 – Polígon de Bellvitge a Hospitalet de Llobregat (1968).

A Barcelona, entre 1956 i 1965, 85% dels habitatges construïts eren de protecció oficial (de promoció pública o privada), i entre 1966 i 1970, el 69%. En els anys següents, la promoció lliure fou creixent, passant del 10% l’any 1960, a la meitat dels habitatges construïts a mitjans dels anys setanta. El desenvolupament privat dels polígons d’habitatge tingué predominantment el “sòl barat” com a pauta d’emplaçament, de manera semblant a la dels promotors públics com el Patronat Municipal d’Habitatge que al finals dels anys seixanta havia començat la construcció de La Mina i Canyelles.

Cal remarcar que la ubicació dels polígons de La Mina i Canyelles subvertia la planificació urbana oficial. La recerca de sòl barat per reduir el cost de promoció de les unitats sovint portà els promotors - privats i públics - a infringir el planejament existent i aprofitar-se d’ambigüitats legals i conflictes entre ordenances municipals i altres normes oficials que permetien una corrupció evident per a tothom.

El vigor de la política d’habitatge desenvolupista en estimular la promoció privada de polígons contrastava amb la feblesa de la política urbanística. Amb els anys, seria innegable l’èxit de la primera i el fracàs de la segona. L’expressió urbana resultant seria una impressionant dinàmica del sector de la construcció que promovia un canvi accelerat del paisatge suburbà de les gran ciutats espanyoles, al marge del model de ciutat defensat per la *Ley del Suelo*.

Hi hagué aquí un canvi profund en el rol que el govern atribuïa a la producció de l’habitatge. L’activitat constructora passà a ser entesa per la tecnocràcia com a eina de desenvolupament econòmic, en una política d’inspiració keynesiana. En aquest sentit, el desenvolupament econòmic com a fi se sobreposava a l’objecte produït, l’habitatge. En altres casos d’aplicació del *Regional*

Planning en països democràtics, la lògica del desenvolupament econòmic s'havia conjugat més fàcilment amb el desenvolupament urbà, com als Estats Units i Anglaterra, per exemple. Però a l'Estat espanyol hi hagué la primacia d'una lògica sobre l'altra, com a resultat de la superposició de l'Opus Dei, al *Ministerio de Economía*, i la *Falange*, al *Ministerio de la Vivienda*.

La lògica econòmica aplicada a la promoció d'habitatge pels tecnòcrates implicava encara un canvi ontològic en el paper de l'habitatge mateix: l'habitatge com a mercaderia, molt llunya del paper transcendental "d'hogar y família". L'habitatge com a mercaderia era la idea subjacent al model de promoció dels polígons, amb el progressiu creixement del nombre d'habitatges subvencionats privats sobre l'habitatge social públic. La regulació i el control de la ubicació de la producció massiva de polígons d'habitatges als anys seixanta no construí una ciutat millor, però respongué a la demanda i reduí considerablement els nuclis barraquistes al final de la dècada.

5.3. L'urbanisme "porciolista" i la "Gran Barcelona".

Els anys del *desarrollismo* espanyol coincideixen amb els del govern de l'alcalde Josep Maria de Porcioles. L'alcalde aplicà a Barcelona una versió *sui generis* de la política que es coneixeria per "porciolisme".

És cert que sovint es relaciona el "porciolisme" a la coneguda vinculació de l'alcalde a negocis immobiliaris tèrbols, però aquí es vol remarcar l'impuls que Porcioles donà a la idea de construcció d'una *Gran Barcelona*, una clara aposta per una Barcelona metropolitana, connectada amb la zona del Vallès a través de túnels. Això anava més enllà dels límits que políticament li pertocaven i li suposà diverses contrarietats amb les instàncies administratives implicades. Com veurem, les complexes relacions entre les institucions que competien administrativament en el conjunt metropolità de Barcelona faria inviable portar a bon terme una efectiva política d'ordenació territorial metropolitana en el marc institucional definit per l'obsolet *Plan Comarcal* de 1953.

Els anys de govern de Porcioles¹²² representaren un canvi per a la política urbana respecte la contenció de les inversions que havia caracteritzat els ajuntaments de l'autarquia. Superat el període del postguerra i de l'estagnació econòmica, l'activitat immobiliària esdevingué un negoci cada cop més rentable. De la feroç activitat constructora d'aquells anys i en contrast radical amb l'anterior període, emergiren grans grups constructors i la manera de "fer ciutat" es renovaria.

La pressió dels negocis immobiliaris associats a la debilitat o connivència del poder municipal afavorí l'especulació immobiliària. De fet, alguns dels trets més característics del porciolisme foren els canvis excepcionals que s'introduïren a la normativa urbanística que permeteren la construcció d'alguns

¹²² Josep Maria Porcioles i Colomer fou l'alcalde de Barcelona des del 18 de març de 1957 fins l'any 1972.

“edificis singulars” i la permissivitat amb la que molts propietaris van remuntar edificis, legal o il·legalment, construint-hi nous àtics i sobreàtics sense patir oposició des del govern.

El govern de l'alcalde Porcioles fou conegut en gran part per la corrupció municipal en àmbit urbanístic. Una gran quantitat de les excepcions a les normes urbanístiques s'aprovaren en benefici d'empreses dels gendres de Porcioles¹²³, que en aquest període construïren bona part dels “edificis singulars” de la ciutat, per utilitzar l'eufemisme per “alts” o “abusius”.

Tot projecte d'edifici de gran alçada es tramitaven a través d'un expedient d'“edificis singulars”. Invariablement, això permetia sobreedificar el solar i maximitzar els beneficis del negoci tot obviant les ordenances municipals i construint edificis de vint plantes on la normativa els limitava a nou.

Més enllà de la corrupció i de la cobdícia particular¹²⁴, el govern de Porcioles es caracteritzà per l'especial habilitat política en defensar la burgesia barcelonina davant del govern central de l'Estat. Porcioles aconseguí atreure recursos públics des de Madrid per a la ciutat al mateix temps que sabé mobilitzar els inversors privats locals, convencent per transformar la ciutat i promocionar-la.

Fig. 41 – Franco i Porcioles sortint de la catedral de Barcelona. 1970.

¹²³ Els gendres de l'alcalde Porcioles eren Miguel Valls Bragulat, que presidí la Constructora Spai, que tenia la especialitat de construir “edificis singulars”, i l'Alfredo Briaies Velasco, que s'associà a l'empresa austríaca Dorsch.

¹²⁴ L'arquitecte municipal, Emili Bordoy Alcantara, era conegut per aprovar projectes que infringien la llei, més ràpidament de l'habitual, utilitzant la facultat discrecional que li permetia el seu càrrec. És d'aquest període la coneguda frase “Si quieres edificar hoy, pregúntale a Bordoy, si quieres edificar sobre las aceras pregúntale a Soteras. Si quieres edificar sobre los viales, pregúntale a Briaies”.

La fe mueve montañas...

**Túneles del Tibidabo
un legado para los barceloneses del futuro**

Fig. 41 - Publicitat de TABASA per als túnels del Tibidabo.

El Porcioles va fer allò, per acostar-se una mica a un nou catalanisme antifranquista, no es va atrevir a fer la defensa de Catalunya i la promoció de Catalunya, però va canviar la idea del catalanisme de dretes al barcelonisme de dretes, que és l'exaltació de la ciutat com a monument polític, etc.¹²⁵

El maig de 1960, Porcioles aconseguí un atot polític poderós quan el dictador Franco aprovà una *Carta Municipal* especial per a Barcelona. En el Consell de Ministres celebrat a la capital catalana, Franco cedí el castell de Montjuïc a l'Ajuntament i aprovà allí mateix la *Carta Municipal*, com a gest simbòlic remarcant la importància de la segona ciutat de l'Estat.

El que era fonamental de la *Carta* és que donava més atribucions i comportava més recursos econòmics al govern municipal, a més de la possibilitat d'endeutar-se. I ho feia especialment a la ciutat de Barcelona, que adquiria gran *status* respecte altres aglomeracions urbanes. La cessió d'atribucions administratives era un fet *sui generis* en el context polític del franquisme, caracteritzat pel centralisme polític i per la jerarquia.

Suprimida la *Generalitat* des del final de la República, l'estructura administrativa i institucional del franquisme seguia un esquema de piràmide molt clara: govern central – províncies – municipis. I entre cada part, imperava la isonomia. En aquest sentit, l'excepció de la *Carta Municipal* de Barcelona era un privilegi que es donava a la ciutat. Que el mateix *generalísimo* s'avingué a venir a la ciutat comtal per signar-la ressaltava la importància que la ciutat tenia per al govern central.

Evidentment l'alcalde Porcioles sabé aprofitar-se políticament d'aquesta deferència que li féu Franco. L'aprovació de la *Carta* atragué a Porcioles el suport d'una certa elit barcelonesa que fins aleshores

¹²⁵ Oriol Bohigas, en entrevista a l'autor.

s'havia demostrat distant del franquisme però que es deixà cooptar per l'alcalde, que pel seu prestigi es convertí en fiador d'una major inversió de l'Estat a la capital.

Però el significat que tingué la *Carta Municipal* no es reduí a la conquesta del suport polític de part de la burgesia catalana. L'aportació de recursos propiciat per la *Carta* alhora ajudaria Porcioles a bastir el seu projecte polític: la construcció de la "Gran Barcelona".

El bloc porciolista aviat demostraria la pvoluntat de liderar el conjunt provincial amb un projecte de gran reconversió del seu territori. La concepció metropolitana que elaborà Porcioles significà obrir-se al Vallès i convertir les 5.000 ha del Tibidabo en el centre verd de la futura *Gran Barcelona*. La Barcelona metropolitana somniada per Pocioles es basava en la construcció del cinturó de ronda viària i túnels foradant Collserola. La imatge es completaria amb la construcció de grans edificis singulars, hotels de luxe i la realització d'una *Gran Exposició Internacional*, amb l'horitzó l'any 1982.

L'enginyer Albert Serratosa, que treballà amb Porcioles a l'Ajuntament de Barcelona i després en la *Corporación Metropolitana*, considera que la idea de *Gran Barcelona* de Porcioles es consolidà a través del temps:

Durant molt de temps, Porcioles entenia que l'únic creixement possible de Barcelona era pel Maresme, que és una franja molt estreta. Per a ell la "Gran Barcelona" significava la continuïtat amb els pobles més propers. Durant alguns anys no comptava amb la possibilitat de saltar la Serra de Collserola. No va ser fins l'any 1965, quan es va acabar el Pla Director de l'Àrea Metropolitana (sobre un àmbit de 163 municipis) i a la vista d'una maqueta de l'àrea, que Porcioles va descobrir que el Maresme és molt petit, que el futur de Barcelona era a l'altra banda del Tibidabo¹²⁶.

La pretensió de Porcioles de promoure la ciutat i, alhora, d'imposar-se sobre els municipis de l'entorn¹²⁷ responia a una vella voluntat compartida de capitalitat més que a una necessitat física d'expansió. La idea de projectar Barcelona més enllà dels seus límits correspondria a un desig polític de part de la societat catalana que venia del segle XIX¹²⁸. Per a Miquel Domingo, aquest desig encara era present en el si de la societat catalana als anys trenta:

(...) la configuració de la Barcelona metropolitana (...) en vies d'aconseguir-se, (amb Porcioles) (...) recupera la vella aspiració de la dreta catalana dels anys trenta: la Gran

¹²⁶ Maria Dolors Genovès. *Les Barcelones de Porcioles: un abecedari*. 2005, p. 122.

¹²⁷ Com a exemple de la pretensiosa ingerència política que Porcioles volgué estendre sobre els municipis veïns. L'any 1963 la Comissió d'Urbanisme va traspasar el control sobre la construcció del polígon de La Mina, al municipi de Sant Adrià del Besòs al Patronat Municipal d'Habitatge, de Barcelona. Quatre anys més tard, el Patronat d'Habitatge començà a comprar els terrenys per a construir-hi el polígon. El polígon, d'acord amb les pretensions del Patronat, es destinaria exclusivament a l'absorció del barraquisme, amb els nous habitatges destinats sobretot a real·lotjar una població que en aquell moment vivia en barraques al municipi de Barcelona.

¹²⁸ Veure Ferran Sagarra. *Barcelona, ciutat de transició (1848-1868): el projecte urbà a través dels treballs de l'arquitecte Miquel Garriga i Roca*. 1996.

Barcelona, que podrà finalment fer-se realitat i estendre la seva influència a la resta del territori que l'envolta¹²⁹.

La idea d'una *Gran Barcelona* era entesa per part de l'elit barcelonina com una manifestació de prestigi polític. En certa manera recuperava almenys simbòlicament l'ambició de capitalitat europea de Barcelona que havia tingut la Lliga Regionalista i donava validesa a la gestió municipal de Porcioles.

Però més allà de la renovació d'unes aspiracions simbòliques de la burgesia catalana i catalanista, Porcioles construí a poc a poc una xarxa d'interessos econòmics, afavorint determinats grups en diversos sectors com la construcció, les finances i també la premsa. Com ja s'ha esmentat, les requalificacions urbanístiques afavorien alguns grups immobiliaris locals, atraient-los cap a Porcioles de la mateixa manera que la promoció d'algunes importants infraestructures, com aparcaments i els "cinturons de ronda" que l'apropriarien també d'aquest sector de la construcció.

Moltes de les obres d'infraestructures no es limitaven al perímetre de la ciutat de Barcelona, forçant una relació amb els beneficis veïns, quasi sempre administrada de manera desigual a favor de Porcioles. La ingerència de Porcioles sobre els municipis veïns li portà l'enemistat de molts alcaldes de l'entorn metropolità, com José Matías de España Muntadas, alcalde de l'Hospitalet de Llobregat, i Josep Maria Marcet, de Sabadell. Igualment, tingué problemes amb la Diputació i el govern civil de la Província. Al cap i a la fi, seguint l'organització institucional jeràrquica del franquisme, els temes supramunicipals eren de competència d'aquestes institucions i no pas d'un Ajuntament.

És ben coneguda la pugna que Porcioles havia travat amb el governador civil Felipe Acedo Colunga¹³⁰. Els desacords havien començat des del nomenament de Porcioles com a alcalde. Acedo havia defensat com a alcalde de Barcelona el nom de Fèlix Escalas i Chamení en contra de Porcioles, que era el candidat proposat per Laureano López Rodó. Les disputes s'agreujarien amb la continuada competència entre els dos en la relació amb els organismes centrals de l'Estat. Porcioles sempre ignorava Acedo i saltava la rígida jerarquia institucional del franquisme, negociant directament amb el seu padrí López Rodó. La batalla la guanyà Porcioles i Acedo fou destituït el 1959. Però l'enfrontament que a la llarga costaria més car a Porcioles seria amb un altre governador civil, el militar Tomás Garicano Goñi, que arribaria al govern civil el 1966. Seria la competència entre l'alcalde i el govern civil una de les causes que en el futur decidiria la fi de la "era Porcioles".

El tema clau de l'enfrontament entre Porcioles i Garicano fou tan prosaic com el control de la construcció dels túnels del Tibidabo – foradant la serra de Collserola en direcció al Vallès Occidental – i de les seves repercussions urbanístiques a mig termini. El projecte era molt

¹²⁹ Miquel Domingo i Clota i Maria Rosa Bonet i Casas. *Barcelona i els moviments socials urbans*. 1998, p. 35.

¹³⁰ Felipe Acedo Colunga (1896 - 1965) era un advocat i militar mallorquí que fou governador civil de la província de Barcelona entre 1951 i 1959.

antic, s'havia forjat en èpoques anteriors fins i tot al nomenament de Porcioles com a alcalde¹³¹.

Porcioles volgué disputar amb Garicano el lideratge d'aquest important i molt costós projecte, tenint al darrera interessos econòmics molt clars. La fatalitat féu que Garicano fos elevat a ministre de *Gobernación* anys més tard i decidís per destituir Porcioles de l'alcaldia.

Al llarg dels 16 anys al capdavant de l'Ajuntament, l'alcalde tingué l'habilitat de saber compatibilitzar el franquisme i els interessos de la burgesia catalana no franquista. Però entre la intel·lectualitat més activa, les "irregularitats" urbanístiques de Porcioles foren severament criticades, per part de periodistes i de Col·legis professionals, per exemple.

L'oposició ciutadana per part de les associacions veïnals també guanyaria força al començament dels anys setanta, com veurem en la tercera part de la tesi, juntament amb els detalls del relleu de Porcioles. Però fins l'any 1973, Josep Maria de Porcioles es mantindria robustament davant de l'Ajuntament de Barcelona, amb el suport del franquisme i de la burgesia barcelonesa. L'alcalde ja acumulava prou prestigi, recursos econòmics i poder a la capital catalana, però no li bastava, desitjava més. El seu desig era el lideratge d'una "Gran Barcelona" metropolitana.

¹³¹ Martí Marín i Corbera. *Porcioles. Catalanisme, clientelisme i franquisme*. 2000. p. 158.

Capítol 6

“Planificació i Política”. De la revisió del *Plan Comarcal* al *Plan Director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona*.

El títol d'aquest apartat és una paràfrasis del títol del capítol anterior “Planificació i tecnocràcia”. Ja hem vist que Oriol Bohigas en les pàgines de *Serra d'Or* el 1960 defensava la necessària component política en la planificació urbana. La posició de Bohigas estava en contra dels vents de l'hegemonia tecnòcrata del govern central i advertia de la impossibilitat de que la planificació urbana fos exclusivament tècnica.

Alguns episodis de la revisió del *Plan Comarcal*, després *Plan Director del Área Metropolitana*, s'encarregarien de mostrar que la visió tecnòcrata de la planificació no passava d'un miratge fins i tot per a la mateixa burocràcia franquista. L'Ajuntament de Barcelona, encapçalat per Porcioles, i la Diputació Provincial protagonitzaren una llarga disputa política pel lideratge del Pla que faria inviable qualsevol acord per a la seva aprovació en el futur.

L'any 1962 començà a prendre forma institucional la revisió anticipada del *Plan Comarcal*. El fet concret pel qual es plantejà la seva revisió fou la iniciativa de la *Gerencia de Urbanización del Ministerio de la Vivienda* de construir un polígon de prop de 500 ha a Barcelona, que generà l'oposició dels tècnics municipals als que els semblà prudent i necessari inscriure'l dins un pla més ampli¹³².

En sessió realitzada el 30 d'octubre de 1962, la llavors Comissió d'Urbanisme de Barcelona, encapçalada per Vicente Martorell, acordà que es redactés unes Bases de Concurs per a l'adjudicació de la *Información Urbanística Comarcal de Barcelona* i que s'engegués el procés de contractació dels estudis necessaris per a començar la revisió del Pla Comarcal.

Passats més de sis mesos, l'11 de maig de 1963 la Comissió d'Urbanisme de Barcelona tornà a discutir la revisió del *Plan Comarcal* en sessió plenària en que es discutí els continguts i els costos de la contractació de l'estudi d'informació urbanística. El començament dels treballs encara tardarien uns altres mesos:

Inicialment, es consideraren diverses idees per portar-la a terme, entre elles la d'encomanar-la a consultors privats. Finalment, s'optà per constituir un equip tècnic – compost per funcionaris i tècnics externs – en el marc de l'administració¹³³.

¹³² Aquesta visió és corroborada per Juli Esteban (2007, p. 249). Una visió alternativa de la gènesi del Pla Director de l'Àrea Metropolitana, i que seria anterior, és apuntada per Albert Serratosa (1997, p. 12) que considera el començament de la història del Pla el 1959, quan en el Congrés Nacional d'Urbanisme, celebrat amb motiu del centenari de l'aprovació, el 1859 del Pla Cerdà, començaren a aixecar-se veus demanant la revisió del Pla Comarcal del 1953, per considerar-lo desfasat.

¹³³ Juli Esteban. “Crisi i ordenació de l'àrea metropolitana. 1953-1976”. In: *Aportacions catalanes en el camp de la urbanística i de l'ordenació del territori - des de Cerdà als nostres dies*. 2007, p. 250.

Sota la denominació de *Comisión Técnica para la revisión del Plan Comarcal de Barcelona* el 18 de febrer de 1964 la Comissió d'Urbanisme de Barcelona acordà la formació d'un equip de tècnics que hauria de preparar la informació urbanística en vistes a la revisió del Pla Comarcal. El mes següent, el 16 de març de 1964, se sol·licità al *Ministro de la Vivienda*, José María Martínez Sánchez-Arjona, que assumia les funcions del Consell Nacional d'Urbanisme (no constituït), l'autorització per anticipar la revisió del *Plan Comarcal*¹³⁴.

La revisió només nou anys després de l'aprovació del *Plan Comarcal* de 1953 era d'alguna manera excepcional perquè es feia abans del requerit per la llei. D'acord amb la *Ley del Suelo* de 1956 els Plans d'Ordenació tindrien una vigència indefinida però tot i així els Plans Generals haurien de ser revisats a cada quinze anys i, si escau, el Consell Nacional d'Urbanisme podria anticipar aquesta revisió. D'aquesta manera, tot i que ja estava prevista una revisió obligatòria als 15 anys, des de Madrid el *Ministerio* concedí la revisió anticipada per resolució de 13 de juny de 1964, atesa a l'excepcionalitat de la grandària de Barcelona i la velocitat del seu creixement urbà.

No obstant la creació oficial de la Comissió el 1964, els treballs de revisió del *Plan Comarcal*, almenys per part de la Diputació, ja havien començat amb més de dos anys d'antelació com ho indica l'article del Manuel Ribas Piera a la Revista *Serra d'Or* de març de 1962, "Possibilitats de la Ciutat-Comarca" en que comenta que "l'esperada revisió d'aquest Pla (el Pla Comarcal) ha començat fa pocs dies". L'article anticipa algunes de les propostes alternatives per a la revisió del Pla Comarcal, com la construcció d'una "Barcelona Paral·lela" (com veurem, defensada per l'arquitecte Xavier Subias), una segona alternativa que preveu la densificació de l'Eixample, i la fèrria defensa de Ribas Piera del model de la Ciutat-Comarca (la *città-regione* italiana).

6.1. La *Comisión de Revisión del Plan Comarcal* i els seus protagonistes.

Formalment, la Comissió de revisió del Pla Comarcal nasqué com a un projecte tècnic i institucional que posava en relació el *Ministerio de la Vivienda*, l'Ajuntament de Barcelona i la Diputació Provincial¹³⁵. En el seu acte de creació, l'acord de la Comissió el 18 de febrer, ja es definia la seva estructura organitzativa, amb atribucions compartides tant per membres de l'Ajuntament i de la Diputació. Es composava de cinc funcions: Director, Equip Director, Equip Base, Consultors i Especialistes¹³⁶.

¹³⁴ Vicenç Martorell i Portas; Adolfo Florensa; i Vicenç Martorell Otzet. *Historia del urbanismo en Barcelona: del Plan Cerdà al Área Metropolitana*. 1970, p. 134.

¹³⁵ Era el president de la Diputació en aquest moment el senyor Joaquim Buxó Dulce d'Abaigar, marquès de Castellflorite. Buxó fou president durant 18 anys, fins el 1967.

¹³⁶ Vicenç Martorell i Portas; Adolfo Florensa; i Vicenç Martorell Otzet. *Historia del urbanismo en Barcelona: del Plan Cerdà al Área Metropolitana*. 1970, p. 134.

Fig. 43 – Manuel Ribas i Piera. 1964; Fig. 44 - Xavier Subias i Fages; Fig. 45 - Albert Serratosa i Palet.

La *funció rectora* del conjunt seria del Director de la Comissió, càrrec per al qual fou nomenat l'arquitecte Josep Maria Ros Vila. Els Consultors pertanyerien tant a l'Ajuntament com a la Diputació i la seva dedicació es limitaria a l'assistència a les reunions i la seva funció seria d'assessorament. Com a *consultors* figuraren dos urbanistes de gran prestigi i que havien participat activament en l'execució dels plans comarcal i provincial de Barcelona, respectivament: Josep Soteras, representant l'Ajuntament de Barcelona, i Manuel Baldrich¹³⁷, de la Diputació.

L'*Equip Director*, també amb representants de l'Ajuntament i de la Diputació, seria responsable de la formació del Pla, i seria auxiliat per l'*Equip Base*. Els *especialistes*, mentrestant, haurien d'aportar dades i solucions a problemes concrets d'interès de la Comissió Tècnica.

Una vintena de tècnics, arquitectes, enginyers, economistes, geògrafs entre altres tècnics integraven l'*Equip Director*, l'*Equip Base* i el grup d'*Especialistes* de la Comissió, formant un equip en bona part jove, que probablement hagi estat el primer equip multidisciplinar de l'urbanisme català i espanyol¹³⁸.

La *Comisión Técnica de Revisión del Plan Comarcal* es reuní durant els anys 1964 i 1965 a l'edifici de la Diputació Provincial, aleshores al Palau de la Generalitat de la Plaça Sant Jaume. El *Ministerio de la Vivienda* tenia una Delegació a Barcelona, que hi funcionava. En aquest edifici, buidat políticament de la seva funció de govern autonòmic, funcionava el departament d'urbanisme, que corresponia a la

¹³⁷ Manuel Baldrich era aleshores el responsable de la Oficina Tècnica de la *Comisión Superior de Ordenación Provincial* – CSOP, de la Diputació Provincial.

¹³⁸ Constituïen l'*Equip Director* els arquitectes Manuel Ribas Piera, arquitecte, Emilio Bordoy Alcántara, Juan Antonio Martino Carreras; els Enginyers de Camins Albert Serratosa Palet i Francisco-Germán García Rosales; L'Enginyer industrial Gregori Ras Oliva; El lletrat Antoni Carceller Fernández i pels economistes Jacint Ros Hombravella i Lluís Carreño Piera. L'*Equip Base* estava format pels arquitectes Xavier Subias i Fages, Lluís Gelpí Vintró, Manuel de Solà-Morales i Rubió, (poc més d'un any); els enginyers de camins Antoni Andreu Massó, Pau Nobell Rodríguez; i pels economistes Joaquim Muns Albuixech, Jaume Soler Llusà i Ernest Lluch Martín.

Oficina Provincial de Urbanismo, però que depenia jeràrquicament i directa del *Ministerio de la Vivienda* a Madrid¹³⁹.

Fou en aquest edifici on es reunia la Comissió que hi tenia el seu despatx l'arquitecte Manuel Ribas Piera, funcionari del *Ministerio de la Vivienda* i membre de l'Equip Director, que en aquesta funció representava la Diputació Provincial. Tot i que l'Equip Director es composava oficialment de nou persones, es configurà una coordinació de fet més reduïda, conduïda per Albert Serratosa i Ribas Piera:

Sota la presidència de Bidagor es fa una solució salomònica d'aquells temps, amb un equip de l'Ajuntament i un equip de la Diputació. L'equip de l'Ajuntament més o menys l'encapçalava en Serratosa i l'equip de la Diputació em tocava a mi, sense que jo fos de la Diputació, perquè jo (Ribas Piera) era del Ministeri¹⁴⁰.

La coordinació diàrquica entre Diputació i Ajuntament s'ensenyaria problemàtica en virtut de la disputa de poder subjacent que hi havia entre els dos àmbits de govern. A mesura que foren avançant els treballs de la Comissió, la disputa entre Ajuntament i la Diputació esdevingué cada cop més clara. L'enfrontament es feia sobretot dins l'Equip Director, atès que els Consultors Baldrich i Soteras, també representants dels dos poders enfrontats, tingueren un paper més bé formal en el funcionament de la Comissió Tècnica, sense intervenir gaire directament en els seus treballs¹⁴¹.

Però la disputa que hi havia dins l'Equip Director, entre Ribas Piera i Serratosa, arribaria a l'Equip Base. Poc a poc es configurarien dos grups dins l'equip, arribant a conformar dos "bàndols" enfrontats dins la Comissió.

Aquests dos equips estaven enfrontats. En el meu equip (de la Diputació) hi havia també el Manuel de Solà-Morales que acabava d'acabar la carrera. Va interrompre, i se'n va anar. Va anar a Harvard. A més, un altre arquitecte que encara és viu, que es diu Lluís Gelpí Vintró. Els economistes anaven variant. Hi va haver l'Ernest Lluch, potser el que va durar més temps. I arribava a l'absurd de reunir-nos en secret, a les set del matí aquí (al despatx), perquè així a les nou, quan començàvem allà fèiem veure que no havíem parlat però sortia el nostre exprés. Preparàvem clandestinament la sessió, per guanyar els altres. I els altres, doncs, eren aquells que he dit, encapçalats per en Serratosa¹⁴².

Per part de l'Ajuntament, els seus representants més destacats a la Comissió eren l'enginyer Albert Serratosa, l'arquitecte Xavier Subias Fages i l'advocat Antoni Carceller. Aquesta divisió d'origen fonamentaria en bona mesura les dues posicions teòriques respecte al tipus de Pla que requeria el territori que es configurarien a l'interior de la Comissió posteriorment. A més, hi jugava també, però

¹³⁹ Tot i que els pagaments es feien a través del governador civil de la Província, Antonio Ibáñez Freire, a través del qual arribaven els diners des del Ministeri a Madrid. D'acord amb Manuel Ribas Piera, en entrevista a l'autor.

¹⁴⁰ D'acord amb l'entrevista de Manuel Ribas Piera a l'autor.

¹⁴¹ D'acord amb l'entrevista de Ribas Piera a l'autor: "Hi havia el senyor Soteras, a l'Ajuntament, i Baldrich, a la Diputació. Aquests no venien mai, però estaven nomenats".

¹⁴² Entrevista de Manuel Ribas Piera a l'autor.

amb menor importància, la disputa professional entre arquitectes (com en Ribas Piera) i enginyers (com en Serratosa)¹⁴³, que sovint s'expressava en la diferent sensibilitat en el moment d'intervenir en el territori:

En Serratosa és molt batallador i encara quan ens trobem ens mirem amb un cert respecte. Hem sigut amics i ja ho érem abans, però el que passa és que els enginyers de camins són d'una altra manera que els arquitectes. Aquí ja hi havia una diferència en el punt de partida¹⁴⁴.

Però tot i que l'enginyer Serratosa, de l'Equip Director, liderava el grup de l'Ajuntament de Barcelona en la Comissió, no es pot suposar una correlació directa entre arquitectes- Diputació, d'una banda, i enginyers-Ajuntament, de l'altra, atès que també hi havia arquitectes entre els tècnics municipals, com Xavier Subias i Emilio Bordoy.

El que sí probablement era un element de proximitat entre els tècnics de l'Ajuntament era la fidelitat a l'alcalde Porcioles, i que si bé consentien la seva política conservadora a l'àmbit municipal, alhora eren crítics al franquisme.

Entre els tècnics de la Diputació i de la *Comisión Superior de Ordenación Provincial* - CSOP, el sentiment era més bé crític tant al franquisme com al porciolisme, com es podria dir de Manuel Ribas, o de l'economista Ernest Lluch, de l'Equip Base, per exemple. Ribas comenta d'aquesta manera el perfil del caràcter dels membres d'ambdós "bàndols":

(...) els més conservadors i dòcils, d'obediència a l'alcalde Porcioles, i els més lliurepensadors i utòpics (dins el context que marcava la dictadura), moderats per Josep Maria Ros Vila¹⁴⁵.

Manuel Ribas ja havia treballat a l'Ajuntament, del 1954 al 1959, coincidint amb Porcioles per dos anys, quan hagué de dimitir per començar a treballar a la Diputació (Serratosa entrà a l'Ajuntament l'any 1957, però en un sector diferent, el de Pavimentació).

Per aquesta època Ribas, Lluch, així com Lluís Cantallops coincidien no només a la Comissió sinó que els tres escrivien articles a la Revista *Serra d'Or*. Tal com s'ha dit, la revista, creada l'any 1959 a instàncies d'un grup d'universitaris i editada per l'Abadia de Montserrat, tingué gran importància a l'entramat cultural català pel seu to crític, en un període amb manca de democràcia.

¹⁴³ Cal recordar que Catalunya per aquests anys no disposava d'una Escola d'Enginyers de Camins, que només seria creada l'any 1973 i la primera promoció, titulada el 1978, l'Escola Tècnica Superior d'Enginyers de Camins, Canals i Ports de Barcelona, adscrita a la Universitat Politècnica de Catalunya. Fins aleshores els enginyers de camins es titulaven sobretot a Madrid, com és el cas de l'Albert Serratosa i de Victoriano Muñoz Oms. Victoriano Muñoz Oms presidí el patronat que constituí l'Escola Tècnica Superior d'Enginyers de Camins, Canals i Ports de Barcelona que comptà amb el suport d'una sèrie d'enginyers de camins i empreses catalanes.

¹⁴⁴ Entrevista de Manuel Ribas Piera a l'autor.

¹⁴⁵ Manuel Ribas i Piera. *Barcelona i la Catalunya-ciutat*. 2004, p. 88.

El col·lectiu que editava la revista havia promogut un veritable “equip multidisciplinar”. La publicació comptava amb seccions tan variades com a literatura, urbanisme i economia, aviat es convertí en una plataforma d’una certa “intel·lectualitat resistent” catalana, en les paraules de Carme Ferré¹⁴⁶. A través de la publicació s’expressava un sentiment antifranquista aixoplugat per l’Església catòlica més oberta socialment i que actuava com a grup de pressió dins de les possibilitats que oferia el règim amb la censura.

L’Oriol Bohigas edità els temes urbans en la revista entre 1959 i 1969, i fou un interlocutor privilegiat dels tècnics de la Diputació¹⁴⁷, portant a públic els debats de l’interior de la Comissió. Per la influència que tingué en aquest procés, es podria caracteritzar Oriol Bohigas com a un “protagonista absent”, posat que no intervingué directament en els treballs de planejament de la Comissió.

6.2. L’emergència del concepte de l’àrea metropolitana.

Creada institucionalment la Comissió Tècnica de Revisió del Pla Comarcal, l’equip començà els seus treballs discutint els problemes presents de Barcelona, la congestió urbana, els dèficits de serveis i d’infraestructures en un diagnòstic urbanístic que incorporà els diferents àmbits els quals pertanyien els seus tècnics: economistes, sociòlegs, enginyers, etc. En els anys seixanta a Espanya (dècades abans en l’àmbit anglosaxó), influenciats per la revolució quantitativa en les ciències socials, “conèixer” implicava quantificar, saber la magnitud d’allò volgut, tot disposant de l’estadística al servei del planejament urbà¹⁴⁸.

La idea de “descongestió de Barcelona” era el principal problema a resoldre des del punt de vista urbanístic i el diagnòstic dels urbanistes coincidia en apuntar al “creixement en taca d’oli” com a responsable de molts dels problemes urbans, un tema comú al *Plan Comarcal* de 1953 que ara es revisitava. Així, la previsió demogràfica i la descongestió de la ciutat eren els problemes centrals sobre els quals els arquitectes havien d’elaborar les primeres aproximacions al problema metropolità i sobre les quals elaborarien configuracions alternatives a la forma metropolitana.

La forta dinàmica econòmica i demogràfica del *desarrollismo* dels anys seixanta no deixava dubte sobre la necessitat de l’expansió urbana. Però quina seria pròpiament la proposta de descongestió urbanística i quin el “model de ciutat” que es volia per la Barcelona metropolitana futura eren reptes

¹⁴⁶ Carme Ferré Pavia. *Serra d’or: intel·lectualitat i cultura resistents. Serra d’Or 1959-1977*. 2000.

¹⁴⁷ Manuel Ribas Piera i Oriol Bohigas a més coincidien des de 1952 com a membres del Grup R i a partir de 1964 com a professors de l’ETSAB.

¹⁴⁸ Horacio Capel analitza les condicions de possibilitat per a la revolució quantitativa en les ciències socials i la seva implicació en la Geografia en el capítol 12 “Neopositivismo y Geografía Cuantitativa” de seu llibre *Filosofía y Ciencia en la Geografía Contemporánea*. Horacio Capel. Op. Cit., 1978, pp. 367-402.

oberts. També restava un repte disciplinar de quina seria la metodologia per a un pla metropolità (com fer-lo?).

Més enllà de la descripció i l'anàlisi de dades de la realitat, calia conèixer l'incipient fenomen metropolità, una dinàmica nova, amb unes complexes relacions entre distintes àrees urbanes. Calia que el planejament urbà s'obris a l'enteniment i interpretació d'aquests processos.

Un cop iniciat el treball de la Comissió Tècnica de Revisió del Pla Comarcal, s'hagué d'estudiar els problemes d'aquesta "àrea metropolitana", començant pel de la delimitació de l'àmbit. La discussió entre els tècnics sobre els límits de l'àmbit físic dels treballs aviat duria cap al concepte d'àrea metropolitana. La idea d'àrea metropolitana suposava un espai més ampli, un canvi d'escala en el planejament respecte a l'anterior pla per la comarca.

La delimitació d'aquest "àmbit metropolità" era una novetat en l'urbanisme dels anys seixanta a Espanya, un repte en si mateix. Una novetat sobre la qual s'hagué de posicionar l'equip responsable per la revisió i que potser hagi estat la primera reflexió teòrica i opció de planejament que hagué de fer. En aquest moment, de començament dels treballs de la Comissió, es parlava de "Revisió del *Plan Comarcal*" i no pas, *Plan Director* de l'àrea metropolitana, una nomenclatura que apareixeria cap el 1966¹⁴⁹.

Només existia una idea general del concepte d'àrea metropolitana, com a definició d'un fenomen territorial de caràcter dinàmic i processal. D'acord amb Manuel Solà-Morales, que en aquell moment feia part de l'equip base, en el seu article "La metodologia del Pla Director", la informació sobre el concepte d'àrea metropolitana en que es fonamentà l'equip estava sintetitzada en dos textos: "*Áreas Metropolitanas en el mundo*", de la Universitat de Berkeley; i també en la publicació "*Grandi città ed aree metropolitane in Italia*"¹⁵⁰. Alberto Acquarone defineix en el seu llibre publicat el 1961, que l'àrea metropolitana com a "xarxa estable de relacions quotidianes econòmiques i socials enteses aquestes en el seu sentit més ampli"¹⁵¹.

Per la seva part, Ribas Piera explica l'origen italiana del concepte de àrea metropolitana que ell adoptà:

Jo vaig llegir una cosa que per a mi va ser fonamental. Als anys 50, a Stresa, a Itàlia, es va reunir un conveni per parlar del que era una àrea metropolitana. Llavors jo, a classe a l'escola, vaig sintetitzar el que era la "*metropolitaneïtat*", que jo defensava que era la

¹⁴⁹ La figura urbanística de Pla Director no existia en l'ordre jurídic i generà problemes posteriors, com veurem.

¹⁵⁰ Manuel de Solà-Morales. "La Metodología del Plan Director". In: El Área Metropolitana de Barcelona. Gener de 1972, p. 20.

¹⁵¹ Alberto Acquarone. *Grandi città ed aree metropolitane in Italia*. 1961. Citat per Juli Esteban. "El fet metropolità". 1991, p. 20.

pluralitat de centres, (...) la diversitat de caràcter d'aquests centres, l'accessibilitat potenciada al màxim¹⁵².

La introducció del tema metropolità en la revisió del *Plan Comarcal* comportà que el nou pla passaria a incloure les set comarques del Barcelonès, Baix Llobregat, Vallès Oriental i Occidental, Maresme, Garraf i Alt Penedès, passant dels anteriors 27 municipis del Pla Comarcal a 135 municipis. Aquest àmbit tan ampli implicaria problemes institucionals posteriorment i repercussions polítiques. El primer problema era que la Comissió d'Urbanisme de Barcelona només tenia competència legal rebuda pel *Ministerio* per a revisar el planejament dels 27 municipis de l'anomenada Comarca de 1953 i no pas dels 135 municipis que considerava la Revisió.

La nova àrea d'estudi definida per la Comissió resultava semblant a la prefigurada àrea metropolitana del "vuit ferroviari català", caracteritzada intuïtivament per Pau Vila en 1937. Coincidia encara més amb la Regió I de la "Divisió territorial de Catalunya" que definí la Generalitat republicana i que dividia el territori català en 31 Comarques i 9 regions. Sobre aquest àmbit tan ampli, que alhora desvetllava una nova Barcelona amb relacions territorials complexes, es centrarien els estudis de la Comissió.

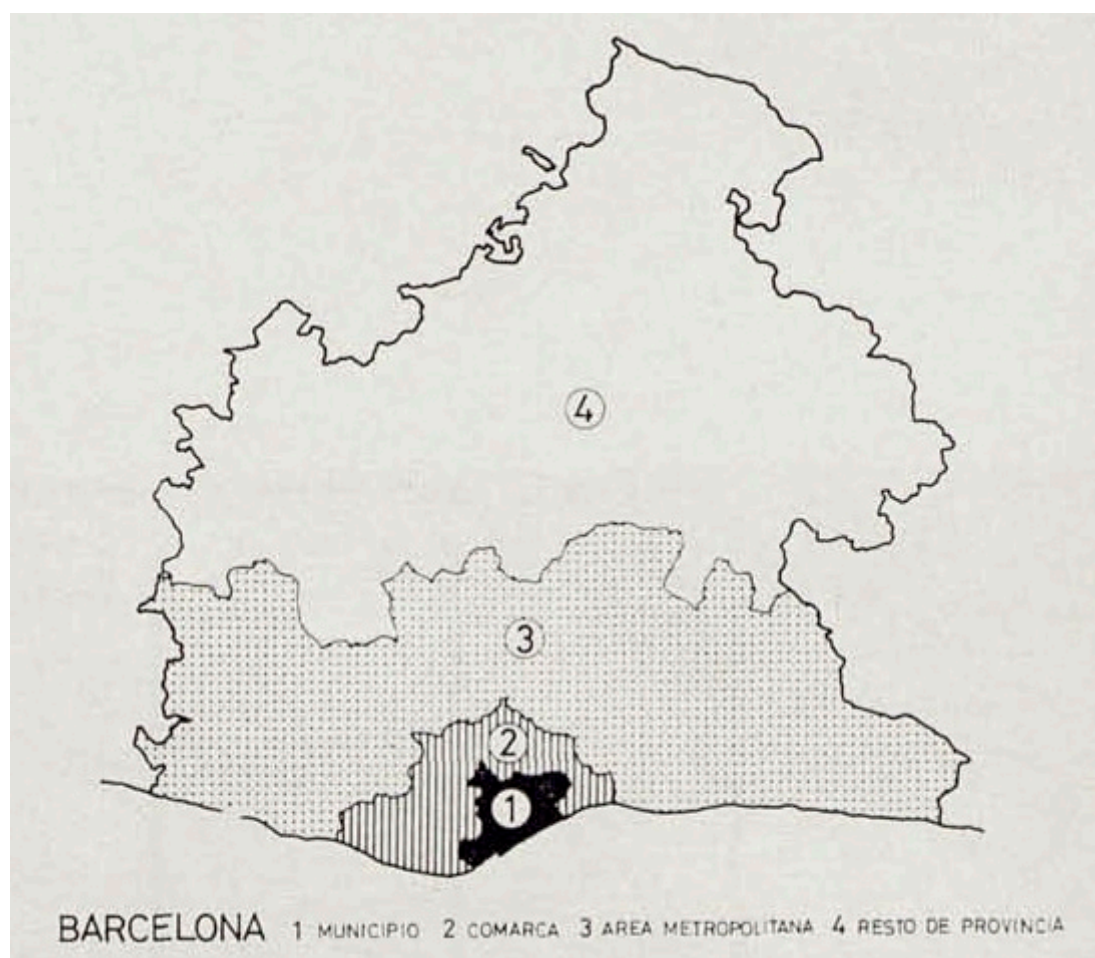

Fig. 46 - Àmbits territorials: municipi, comarca, àrea metropolitana i província.

¹⁵² Manuel Ribas i Piera, en entrevista a l'autor.

Capítol 7

Una escola de formació de l'urbanisme del post guerra. Els *Esquemas Previos del Plan Director*.

Associada a la discussió teòrica sobre la delimitació de l'àrea metropolitana, la *Comissió Tècnica de Revisió del Pla Comarcal* havia de resoldre un repte metodològic, de construcció del pla. Com fer-lo? La *Ley del Suelo* de 1956 no preveia el concepte d'àrea metropolitana. Sense referent jurídic de pla per a una àrea amb aquestes característiques i sense referents pràctics locals per a aquest tipus de pla, calia recórrer a l'experiència estrangera. L'esforç de construir un cos teòric i metodològic per al planejament metropolità, ateses les mancances formatives en urbanisme a l'Escola d'Arquitectura d'aleshores i a la universitat en general, convertí la Comissió en l'escola de formació en urbanisme del post guerra. Els canvis posteriors en l'ensenyament de l'urbanisme a l'ETSAB serien l'expressió de la renovació conceptual de l'urbanisme en els anys seixanta. La proposta didàctica de Ribas Piera es completaria amb el nou Pla de 1964, amb la creació de classes d'economia i sociologia urbana que responia a l'interès per les ciències socials en paral·lel a la d'Urbanística, com es presenta en l'apartat 8.1 d'aquesta tesi.

La Comissió tenia present alguns referents de planejament metropolità que donaven només una "imatge borrosa" de com comprendre el fenomen metropolità per "fer-lo susceptible de manipulació i subjecte a opcions de planejament"¹⁵³. Tot i així, contribuïren a l'aproximació metodològica el *Plan General de Ordenación del Área Metropolitana* de Madrid, aprovat el 1963, el *Schéma Directeur de la Région de Paris*, de 1964, i sobretot el *Piano Intercomunale Milanese*, de 1963. Aquest últim no només per la seva aportació metodològica sinó pel model de "ciutat-territori" que fonamentaria en bona part les opcions del Pla Director per a Barcelona.

De manera més general, altres referències estrangeres arribaven als tècnics de la Comissió a través d'una bibliografia sobretot anglesa o italiana. Fruit d'aquesta influència, el creixement econòmic, la previsió demogràfica, la localització industrial, els índexs i estàndards, passarien a jugar un important paper sobre la taula dels urbanistes, desplaçant gradualment les propostes formals de l'urbanisme anterior. Aviat derivarien en el planejament sistèmic, la teoria de la localització, las simulacions i els models, entre altres teories en voga en els anys seixanta que compartien una decisiva aspiració científica en el planejament.

A partir dels anys seixanta, la lògica de les ciències socials incidiria progressivament en el planejament urbà. Al llarg de la dècada no només s'incorporarien activament les dades de les ciències socials (l'economia, la sociologia, la geografia, etc.), al planejament urbà, sinó que el planejament es reestructuraria a si mateix arrel de la visió científica. Un dels resultats seria la superació de la idea del

¹⁵³ Manuel de Solà-Morales. "La Metodología del Plan Director". In: El Área Metropolitana de Barcelona. Gener de 1972, p. 19.

pla finalista, pel planejament com a procés obert. D'acord amb l'opinió d'aleshores d'Oriol Bohigas, el planejament urbà es redefiní a partir del canvi d'escala i de l'aportació de les ciències socials:

La conscient ordenació econòmica i social d'una ciutat exigeix de conèixer les repercussions que rebrà o que provocarà sobre d'altres centres urbans o sobre les extensions rurals pròximes o llunyanes. Cal sortir dels propis límits i plantejar l'ordenació de la comarca, de la regió, de tot l'àmbit nacional o de tota la unitat geogràfica. L'urbanisme passa de l'*urbs* a tot un territori, i cal donar un nou i arbitrari sentit al mot o substituir-lo pel de "planificació". Ja som lluny del pla de París de Hausmann, i molt lluny, també, de l'urbanisme del primer racionalisme, on l'arquitecte era encara l'organitzador. Ara caiem ja plenament en unes disciplines noves: en la geografia física i humana, en la sociologia, en l'economia, en els temes de l'agricultura, del pasturatge o dels boscos, en la xarxa de comunicacions continentals, en l'establiment de ports¹⁵⁴.

A l'interior de l'equip multidisciplinari del *Plan Director*, tot i no tenir una metodologia ben definida, es decidí començar els treballs per la formació de grups que haurien de fer-se responsables de preparar un conjunt de dades, com una mena de diagnòstic. Tal com es publicà en la Memòria del Pla, l'any 1966, els tècnics produïren els documents anomenats *Información urbanística*, *Ponencias* i *Monografías*.

Els economistes i sociòlegs de l'equip, sobretot per la seva afinitat amb l'estadística, les dades numèriques i sèries temporals, foren els responsables de la *informació urbanística* del Pla, entesa com a recopilació de dades sobre la ciutat i no sobre el planejament. A partir d'un extens índex (150 pàgines i prop de 2.000 epígrafs) que hagué de reduir-se a 12 capítols i prop de 1.000 epígrafs, es produí un document d'innegable valor, tot i que tingué escassa rellevància per al Pla mateix¹⁵⁵.

Paral·lelament, la Comissió organitzà 13 ponències temàtiques¹⁵⁶, preparades per grups de 4 o 5 persones, dels diversos equips i amb col·laboradors externs, encarregats d'elaborar monografies com sectorials. Els sectors tractats responien a un diagnòstic intuïtiu dels que haurien de ser els temes més rellevants o més problemàtics (com els de les monografies destinades a *Demografia* i *Standards*) sense una major preocupació de rigor classificatori o taxonòmic. Per a Solà-Morales, l'opció per aquests temes en si mateixa tenia la transcendència de predefinir les àrees d'interès en el planejament.

Hay que hablar (...) de metodología espontánea, como resultante sobre la marcha, de una ejecución consecutiva de trabajos parciales, que, poco a poco, generaron por sí mismos ciertas interdependencias y jerarquías, y que "a posterior" podemos identificar como el método de elaboración del Plan. No es de extrañar, por tanto, que éste resultara muy lineal,

¹⁵⁴ Oriol Bohigas, "Planificació i Tecnocràcia". Revista Serra d'Or. Número 7. Juliol de 1960, p. 21.

¹⁵⁵ Manuel de Solà-Morales. Ibídem.

¹⁵⁶ Les ponències, com foren publicades al final dels treballs foren: "Geopolítica i filosofia de la revisió", "Demografia"; "Estructura laboral (present i futura)", "Sector primari", "Sector secundari", "Sector terciari", "Transport i tràfic", "Font d'energia i xarxes de servei", "L'habitatge", "Espais lliures i àrees d'espargiment", "Govern, gestió i finançament", "La sociologia" i "Zonificació i normativa".

deductivo, fundamentado en razonamientos genéricos o ideológicos, a menudo abstractos, abstractos incluso respecto a las mismas ideologías urbanísticas¹⁵⁷.

Aquests titubeigs metodològics expliquen en bona part perquè es vacil·lava sobre quins instruments de l'urbanisme eren aptes per intervenir en l'àmbit metropolità, fenomen que no s'acabava d'entendre. Teòricament s'entenia la necessitat d'un planejament processal, tot i que no era clara la seva transposició a la pràctica.

Empezaba a asimilarse, a grandes rasgos, lo que suponía la “estructura urbana” como lógica interna y directriz de la ciudad física, y las consecuencias polémicas de este concepto sobre el tipo de planeamiento, hasta entonces a escala municipal, por unidades cerradas y supuestamente autónomas, adivino o dictador unívoco del futuro. Pero, por el contrario, las ideas del planeamiento “abierto” y del “plan como proceso”, difícilmente entendidas, tenderían a jugar un papel de insidiosos estímulos a la sofisticación, que las situaba más a menudo en el cuadro de los buenos deseos que en el arsenal de los instrumentos metodológicos¹⁵⁸.

En general, les ponències seguien la mateixa lògica de presentació: “descripció actual – previsió futura – dimensionament de necessitats” de cada àmbit temàtic que composava el programa del *Plan Director*. El dimensionament de les necessitats permetria fer el traspàs del camp analític, en aquesta fase de diagnòstic, al propositiu. Els tècnics utilitzarien estàndards internacionals (com és el cas de l'ocupació del sòl) per estimar la grandària i determinar l'assignació espacial (localització), per tal de reduir les opcions arbitràries del planejament.

(...) las verdaderas dificultades para una objetividad compartida estaban, sobre todo, en la asignación de localizaciones. Estas no podían valorarse, tanto por referencia al análisis empírico como en dependencia a un sistema de ideas sobre la ciudad y el planeamiento, donde jugaban, implícita y explícitamente, las actitudes teóricas, e ideológicas de los distintos técnicos participantes¹⁵⁹.

És simptomàtic que la crítica de Solà-Morales, qui intervingué directament en el *Plan Director*, expressi sovint la vinculació entre urbanisme i ideologia i també reconegui l'actitud ideològica dels tècnics. Malgrat la pretensió positivista de l'urbanisme dels anys seixanta¹⁶⁰, les propostes tècniques serviren sovint per dissimular i legitimar les opcions polítiques. El científisme esdevindria retòric de la tecnocràcia.

Amb la conclusió de la Informació Urbanística, les Monografies i les Ponències de la fase de diagnòstic, la comissió començà a discutir els referents que tenien per a donar un pas cap a la fase propositiva. Però l'equip trobà dificultats per convenir en una proposta única de pla.

¹⁵⁷ Manuel de Solà-Morales. *Ibidem*.

¹⁵⁸ Manuel de Solà-Morales. *Ibidem*.

¹⁵⁹ Manuel de Solà-Morales. *Op. Cit.*, p. 20.

¹⁶⁰ L'ús de l'adjectiu “positiu o positiva” aquí és entès en el sentit de la “ciència positiva” de Comte o dels neopositivistes de mitjans segle XX i comú a tot aquell científisme.

(Ros) Vila, que s'entenia que era com a fil directe amb el Bidagor de Madrid, va donar un cop de puny a la taula i va dir "s'ha acabat. No podem estar vacil·lant més". Perquè estàvem vacil·lant i discutint. Aleshores hi havia uns models que eren el *Piano Intercomunale Milanese* - aquest ens el miràvem molt - i després hi havia la literatura anglesa, sobre planejament en general. Italians i anglesos, més italians que anglesos influïen. (...) I aquí fluctuàvem. Els francesos eren com si no existissin. (Per a) la gent de l'Ajuntament, sí, perquè hi havia la (proposta de) ciutat paral·lela francesa (defensada per Xavier Subias)¹⁶¹.

Amb el vast volum de dades de la informació urbanística, monografies i ponències, i amb diferents referents sobre la taula, la Comissió adoptà com a mètode de treball l'elaboració d'Esquemes Previs, és a dir, l'avançament de la formalització de propostes alternatives de pla.

D'acord amb la informació urbanística i les monografies, s'establiren uns criteris comuns sobre els quals s'orientarien els esquemes previs. Es destacaven com a criteris comuns: La delimitació de l'àrea d'estudi; el termini del pla l'any 2010, amb el què suposà per a la projecció de l'evolució demogràfica i l'evolució econòmica futura en un període de quasi cinquanta anys; un estudi sobre les possibilitats i les necessitats territorials dels grans elements comuns: autopistes, ferrocarrils, port, aeroport, cementiri, ciutat universitària, etc.; l'evolució del grau de motorització; les perspectives, necessitats futures i estructures previsibles de la indústria i del sector terciari en el futur; i per fi les característiques del pla a elaborar i la forma de creixement adaptat a les possibilitats reals de Barcelona.

Els esquemes previs serien un exercici propositiu que expressaria les diverses sensibilitats existents que coexistien a l'interior de la comissió. Potser es tingués la ingènua esperança que amb la formalització de les propostes, la qualitat tècnica d'alguna d'elles fos decisiva per a superar les diferències polítiques i conceptuals.

Es formaren a l'interior de l'equip cinc petits grups que elaborarien cadascú un esquema previ a la proposta de Pla Director. Cap el final de 1964 aquests grups formalitzaren cinc propostes alternatives, però com ja s'ha dit en aquest treball, no totes aquestes propostes emergien ara, algunes recuperaven una discussió que remuntava almenys dos anys abans, com havia expressat un article que Ribas Piera havia publicat en la Revista *Serra d'Or*:

Hi ha qui pensa en la rèplica barcelonina del *Paris parallèle*, teoria brillantment exposada a *L'Architecture d'aujourd'hui* per un grup d'urbanistes no oficials i que acompanya, ensems amb el refús de la ciutat radiocèntrica, la proposició d'un segon París, a l'altra banda de *Boulogne*, deslligat però molt ben comunicat amb el París de sempre. Els defensors de la

¹⁶¹ Manuel Ribas Piera, en entrevista a l'autor.

Barcelona-II s'acullen a la teoria, fascinats primer per la seva audàcia, i pel seu radicalisme després (...) ¹⁶².

Ribas Piera tractà de comentar i de criticar l'aplicació del model de la *cit  parallèle* a Barcelona, per a tot seguit presentar aquell que seria el model teòric i tècnic, el de la *Ciutat Comarca*, que posteriorment també seria conegut com a *Ciutat Regió* o *Ciutat Territori*, que defensaria com a solució dels problemes metropolitans de Barcelona al llarg de tots els treballs de la Comissió de Revisió, fins el 1968.

Crec en una tercera posició. M'he mostrat partidari d'un "Naturalisme" urbanístic decidit, que respecta i se sent condicionat pel terreny, pel clima i – aix   s molt important – també pels cultius que s'ho valen, i els boscos en tot cas. He defensat la tasca de planificació com a insubstituïble, sàviament rígida, previsor i ambici sa. He parlat d'eixamplar els límits d'una artificiosa comarca urbanística per tal d'arribar on convingui, però sempre emparats en un fort urbanisme polític, executor del que paral lelament ha projectat un equip polític i urbanístic correlatiu. (...) Si tot plegat és una teoria, i crec que s , jo en diria la teoria de la ciutat-comarca ¹⁶³.

La primerenca data de l'article posa en evidència que la discussió te rica sobre la revisió del Pla Comarcal anticipava en almenys dos anys la creació oficial de la Comissió de Revisió. Evidència també que els tècnics de la Diputació i de l'Ajuntament, almenys informalment, ja coneixien i havien posat en valor els seus diferents punts de vista.

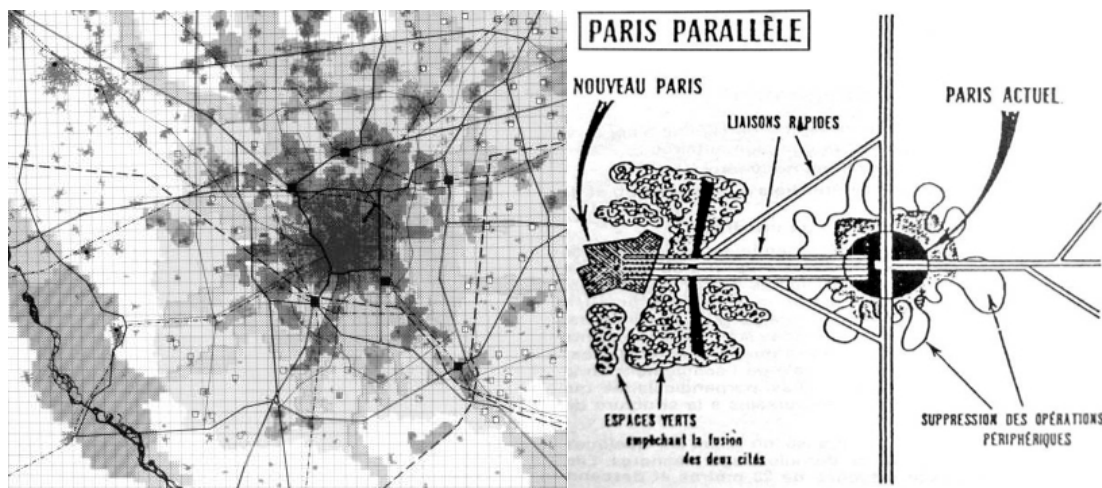

Fig. 47 – El model en turbina del *Piano Intercomunale Milanese* de 1963; Fig. 48 – La proposta d'una *Paris Parallèle*, promocionada per la revista *Architecture d'Aujourd'hui*.

¹⁶² Manuel Ribas Piera. "Possibilitats de la Ciutat-Comarca". Revista Serra d'Or, any IV, número 3, març de 1962, p. 22.

¹⁶³ Manuel Ribas Piera. *Ibídem*.

7.1. Esquemes nº 1, 3 i 4. L'urbanisme processal, la malla viària isòtropa i les *new towns*.

L'octubre de 1964 els membres de l'equip tècnic enllestien cinc diferents propostes per al Pla Director, anomenats *Esquemas Previos*. L'Esquema Previ número 1, titulat "*Propuesta de Modelo de Desarrollo Urbanístico de Barcelona*" fou la proposta liderada per l'arquitecte Manuel de Solà-Morales¹⁶⁴.

La proposta es dividia en una primera part més teòrica que comptava amb unes reflexions generals sobre el planejament i una segona que és la proposta d'esquema pròpiament. Parteix d'una explicació didàctica sobre el concepte de *Esquema* i *Model* en el procés de planificació. L'esquema seria una concreció simplificada d'un model. Enumerava com a possibles models de desenvolupament urbà les ciutats satèl·lits, la ciutat lineal, la ciutat paral·lela, la taca d'oli, la ciutat-territori (comarca), el creixement tradicional, etc.). La proposta considerava equivocada que la Comissió hagués avançat cap a la confecció d'esquemes sense haver madurat la discussió i aprovació d'un model de ciutat, tot i considerant la comoditat d'analitzar els esquemes, per la seva concreció en front dels models abstractes.

La proposta aporta de manera incipient una discussió teòrica sobre l'urbanisme processal, defensant la flexibilitat d'adaptació del planejament en virtut del ràpid procés de transformació de les estructures urbanes amb una visió escèptica respecte la validesa de les projeccions demogràfiques, econòmiques, de tràfic, etc. Parla també de la superació del concepte de ciutat ideal, identificant el divorci entre la rigidesa del pla urbanístic i l'elasticitat del desenvolupament urbà. Com a conseqüència de la naturalesa essencialment dinàmica del procés urbà, el model de planejament hauria de ser coherent amb aquesta condició, arribant a la definició de que "un modelo como método de desarrollo es, precisamente, el análisis y la programación de este proceso"¹⁶⁵.

L'adopció declarada és la d'un model de ciutat-territori per a Barcelona, que hauria de considerar la realitat local i els reptes propis que posava el seu territori, per sobre d'un suposat model ideal que funcionés a tot arreu. "Estamos contra un planeamiento "ex-novo", teóricamente perfecto, independiente de lo existente (reprovable); y a favor de entender lo nuevo como extensión y desarrollo de lo actual, apoyándose en ello".

¹⁶⁴ L'autoria de la proposta no ha pogut ser confirmada pel professor Solà-Morales, però elements conceptuals de la memòria de l'esquema, l'atribució indirecte feta per Juli Esteban en entrevista i referències textuais de la publicació dels esquemes corroboren l'atribució de l'autoria. El text parla d'un equip "G – S" com a autors del primer esquema, el que podria significar Gelpí – Solà. No obstant, els cinc esquemes presentats tingueren la participació d'altres tècnics de la Comissió. S'ha decidit associar les propostes tècniques dels esquemes als seus "protagonistes" com a manera de millor interpretar els esdeveniments futurs en l'interior de la Comissió després de la presentació d'aquests esquemes.

¹⁶⁵ *Memoria del Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona*. 1965, p5.

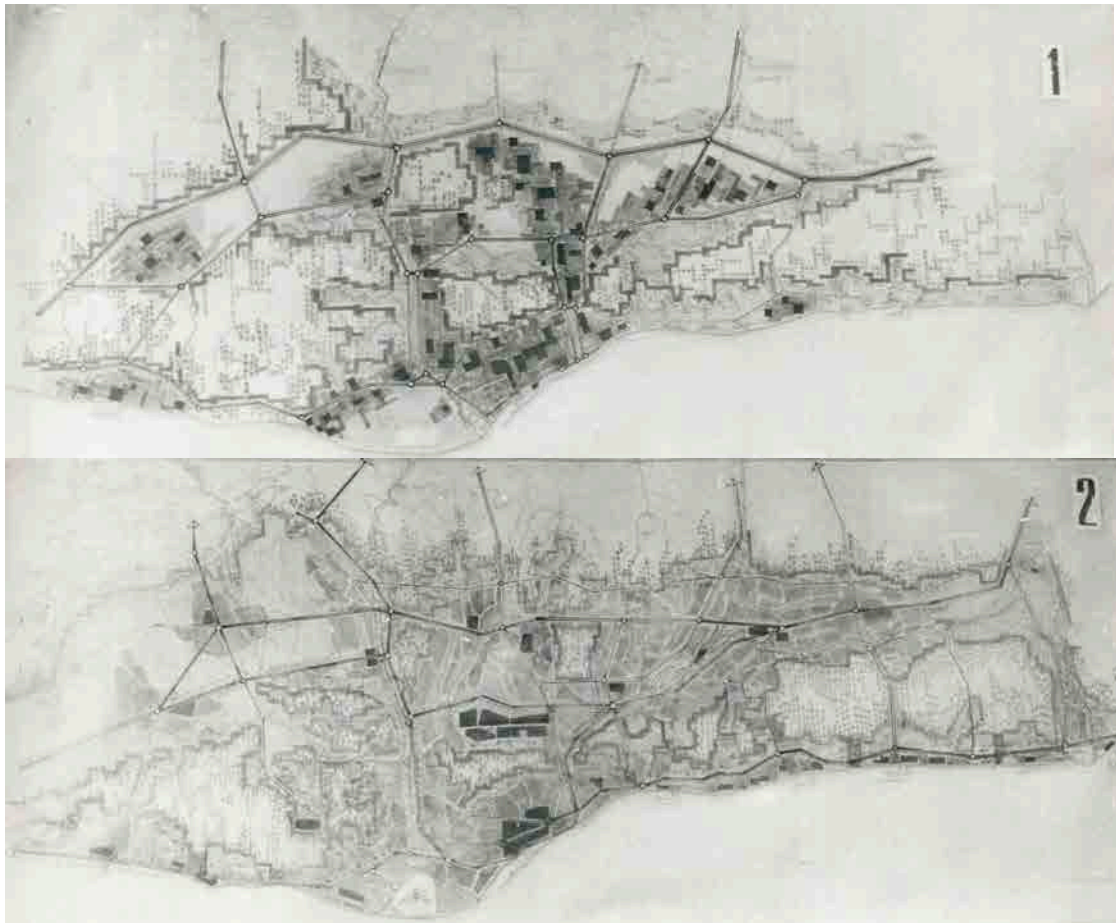

Fig. 49 – Esquema Previ N°1. Autor: Manuel de Solà-Morales i Rubió. 1964; Fig. 50 – Esquema Previ N°2. Possiblement d'autoria de Pau Novell¹⁶⁶. 1964.

El text de la proposta parlava d'una “*nueva forma urbana para vivir*”, considerant inadequada la creació de grans nuclis, el que justificaria la creació de nous petits nuclis urbans. Com a “govern metropolità” demanava un organisme únic de planificació metropolitana amb mitjans i autoritat suficients.

En aquesta proposta guanyava protagonisme la construcció d'una trama viària general isòtropa (no radial i no polaritzada), que també apareixeria en altres esquemes. Aquesta trama, o línia d'infraestructures, s'estructuraria amb independència de la trama d'extensió urbana i comptaria amb dues directrius principals: dos eixos paral·lels principals de desenvolupament lineal en el Vallès (a més d'un altre pel litoral, sense explicitar el seu pas per Barcelona). Aquests eixos es fonien en només un en el Vallès Oriental, a prop de Sant Celoni. Perpendicularment, aquests eixos eren interromputs transversalment per les valls principals, generant una mena de malla homogènia (isòtropa, com la identifica el mateix esquema) comptant amb només dos canals de penetració cap a Barcelona, en el sentit de la llera dels rius Llobregat i Besòs.

¹⁶⁶ Albert Serratosa atribueix l'autoria d'un dels esquemes previs a Pau Novell, però no s'ha pogut contrastar aquesta informació. TORT, Joan i CATALÀ, Rosa. *Pensar el Territori. Converses amb Albert Serratosa*. 2011, p. 124.

La breu memòria contrastava amb l'autonomia que desenvolupava l'esquema a nivell gràfic. En el plànol, saltava a la vista una immensa zona urbana que s'estenia pels dos Vallès, farcida amb alguns nuclis menors (no queda massa clar els ja existents i els nous), on es concentraria bona part del creixement urbà previst en el termini del Pla. Completaven la xarxa de noves àrees urbanes altres nuclis al Maresme, al Penedès i al Delta del Llobregat.

Els esquemes 3 i 4 es caracteritzaven per la construcció de noves ciutats per resoldre el problema del creixement metropolità. El tercer esquema es basava en un model de *new towns* i el quart esquema en el d'una ciutat paral·lela. El tercer Esquema Previ fou desenvolupat per l'enginyer Albert Serratosa i el quart per l'arquitecte Xavier Subias, ambdós de l'Ajuntament de Barcelona.

El model presentat en l'Esquema Número 3 comença amb una discussió teòrica que compara diferents alternatives de creixement: taca d'oli, ciutat lineal, ciutats satèl·lits amb nucli vell, ciutats satèl·lits totalment noves, ciutat paral·lela, població dispersa, petits nuclis aïllats i sistemes mixtos, a més de la restricció del creixement urbà. La proposta opta per no restringir el creixement metropolità de Barcelona, preveient un desenvolupament urbà mixt, amb ciutats paral·leles i "ciutats satèl·lits".

Tres ciudades paralelas - Aprovechando los terrenos llano del Vallés Oriental y del Panadés situamos dos ciudades paralelas, de dimensiones demográficas similares a la actual Barcelona Capital (...). Tres ciudades satélites – La imposibilidad de integrar en las dos nuevas ciudades paralelas, importantes núcleos de población existente, nos ha llevado a plantear tres ciudades satélites para asegurar su ordenación e integración dentro del Área Metropolitana¹⁶⁷.

Dues ciutats paral·leles, al Vallès Oriental i al Penedès (autosuficients, amb més d'un milió d'habitants), i tres noves ciutats, entre Terrassa-Sabadell, al Maresme i al Baix Penedès, en la millor tradició de les *new towns* angleses, un model ben conegut per l'autor de l'esquema: "jo havia fet un viatge amb l'Ajuntament als països nòrdics, i allà vam veure les noves ciutats i també després a Anglaterra, van ser dos viatges importants"¹⁶⁸. D'acord amb l'entrevista de l'autor:

(...) (fèiem) la primera ciutat, la segona ciutat, unides en un cercle, i aquí un gran *Central Parc* (Collserola). El Garraf, el protegíem. Collserola, per suposat, el protegíem. La Serra de la Marina, es protegia. I llavors fèiem una nova ciutat, aquí, aquí...¹⁶⁹.

A més de les *new towns*, la proposta de Serratosa també preveia un nou terciari central al Vallès Occidental, com a "centre de gravetat" de les noves ciutats satèl·lits. A més, construïa una xarxa isòtropa de vies amb autopistes, com en la proposta de Manuel Solà.

¹⁶⁷ *Memoria del Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona. 1965*, p. 38.

¹⁶⁸ Albert Serratosa, en entrevista a l'autor.

¹⁶⁹ En realitat no s'identifiquen tan clarament les cinc noves ciutats en aquest esquema, sinó molts petits nuclis més o menys indiferenciats, malgrat l'afirmació de Albert Serratosa en entrevista a l'autor de la tesi. Les cinc noves ciutats apareixerien més clarament en la versió del *Plan Director* de 1965.

Nosaltres proposàvem la quadrícula d'autopistes. Llavors tens una autopista, la porta nord, la porta sud, i aquí continua l'autopista. L'altre, que també està feta, és l'AP-7, que ve per aquí. I la següent, era l'anomenat quart cinturó. Nosaltres trencàvem amb la idea de cinturó, sinó que anàvem amb idea de quadrícula. En una quadrícula, cada quadrícula és un cinturó. I aquesta, la via que encara se'n diu quart cinturó i el Ministeri d'Obres Públiques li diu "la via orbital", és a dir, és la tercera via paral·lela al mar, després vindria Manresa-Vic i després vindria l'Eix Pirinenc, això seria tota Catalunya¹⁷⁰.

La proposta de construcció de noves ciutats com a model de desenvolupament metropolità tornaria en la versió del *Plan Director del Área Metropolitana* de 1965 (també en un model híbrid, tenint la ciutat-territori com a model territorial) i seria el model adoptat per Antonio Linares des de la *Dirección General de Urbanismo* del *Ministerio de la Vivienda* en el decret de *Actuación Urbanística Urgente - ACTUR*, de 1970 i en el *III Plan de Desarrollo Económico y Social* de 1972.

L'Esquema Número 4 fou la proposta liderada per Xavier Subias, titulada "Barcelona Mar". El començament de la memòria arrancava amb la preocupació de la congestió de Barcelona i els problemes derivats de l'alta densitat: "després de Calcuta, Barcelona, en densitats". La necessària reducció de la densitat del nucli central, associada als problemes de salubritat, que perjudicava el desenvolupament econòmic, justificaria l'ampli creixement urbà fora del nucli central de Barcelona, adequant el conjunt metropolità a uns estàndards ideals.

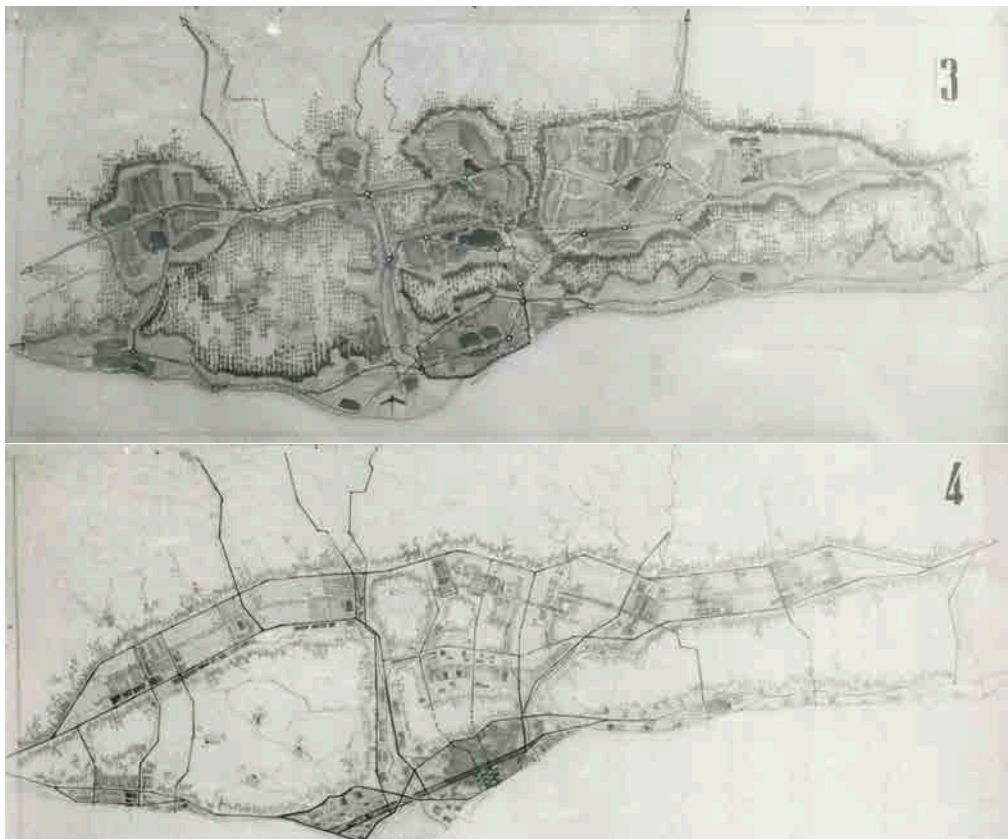

Fig. 51 – Esquema Previ Nº 3. Autor: Albert Serratosà; Fig. 52 – Esquema Previ Nº 4. Autor: Xavier Subias. 1964.

¹⁷⁰ Albert Serratosà, en entrevista a l'autor.

Alguns elements de la proposta coincidien amb l'Esquema Número 1, com els dos eixos viaris paral·lels en el Vallès i un altra (amb una derivació) pel litoral, tot i que amb notables diferències. L'esquema número 4 anava més enllà en la isotropia de la malla, proposant que les vies transversals en el sentit de les valls arribessin fins el mar, no limitant-se a les dues vies de penetració Llobregat/Besòs. Preveia dos túnels (Vallvidrera i Horta) que foradant Collserola connectarien el Vallès amb Barcelona.

L'esquema 4 promovia la connexió viària de vuit nuclis principals en el Vallès i proposava un centre direccional a Sant Cugat, industrial i centre de negocis. La nova urbanització es concentraria sobretot en una nova ciutat, al Delta del Llobregat, una ciutat "Barcelona paral·lela" amb tres milions d'habitants. La nova ciutat concentraria residència i activitats i estaria intensament vinculada a Barcelona per la prolongació de l'eix de la Gran Via, eixamplat amb l'enderroc d'illes senceres de l'Eixample en el seu pas per Barcelona. La solució grandiloqüent, no exempta de crítiques, plantejava importants qüestions entre l'urbanisme en el nivell de la ciutat de Barcelona i la seva relació amb el territori, el nivell metropolità. Com comentà posteriorment el mateix autor en entrevista: "amb quina força intervé la forma aquí? L'urbanisme formal, diguéssim"¹⁷¹.

El prolongament de la Gran Via proposat per Xavier Subias recuperava una proposta que ja havia fet el GATCPAC en el Pla Macià (i que havia previst en el Delta del Llobregat una "Ciutat de Repòs". La proposta tornaria amb el Projecte Barcelona 2000, de la Barcelona de Porcioles.

Els esquemes 3 i 4, malgrat les seves diferències, tenien referents comuns. Abans de la seva conceptualització teòrica en els anys 1960, la visió sistèmica aplicada a l'urbanisme havia tingut com a important antecedent els plans per a la reconstrucció massiva d'habitatge a l'Anglaterra del postguerra i sobretot el desenvolupament de *new towns*. A partir del model anglès, apareixerien les *Ville Nouvelle* i noves ciutats també a Escandinàvia i les propostes de *Citté Parallele* a França. La intenció de frenar el creixement de la metròpoli desplaçant l'excés de població cap a ciutats noves estaria sobre la taula de bona part dels urbanistes de tot el món, tot i que, coetàniament, també van aparèixer els *Grands Ensembles* francesos i els polígons d'INACASA a Itàlia, de més fàcil realització.

Les *new towns* es basaven en un ideal de grandària reduïda de ciutat que seria òptim des del punt de vista econòmic i de qualitat de vida. Aquests plantejaments eren successors d'aquells de les antigues *garden cities* d'Ebenezer Howard, amb les quals compartien la voluntat de descongestió i criteris de disseny com la baixa densitat i l'habitatge unifamiliar. Howard, amb els seus esquemes i teories dels tres imants ja havia creat una protomodelística urbana. Però si el de les *garden cities* eren un moviment cooperatiu romàntic que havia convertit la vida en el camp en un ideal altament desitjat,

¹⁷¹ Xavier Subias, en entrevista a l'autor.

les *new towns* tindrien l'input del racionalisme i innovarien en el marc administratiu i financer, amb la gestió a través d'unes corporacions de desenvolupament plenipotenciàries.

Com s'ha vist en la primera part de la tesi, el Pla Abercrombie havia estat un referent del *Plan Comarcal* de 1953. Aquest pla ja preveia la construcció de *new towns* com a mesura per a descongestionar la ciutat de Londres i evitar el seu creixement en taca d'oli. Cal dir que el Pla Abercrombie preveia la construcció de noves ciutats com a Basildon, Bracknell i Harlow, per allotjar població i indústries, però també preveia l'expansió d'algunes ciutats existents, com Swindon Haverhill i Ashford, així com operacions de reforma i densificació a l'interior de la ciutat de Londres (en zones de bombardeig, com el Barbican, una intervenció moderna en la ciutat històrica). Les *new towns* es convertirien en model per a tot el Regne Unit.

En 1945 el gobierno nombró un nuevo comité, presidido por Lord Reith, para la elaboración de proyectos de *new towns*. El Comité Reith sugirió que las nuevas ciudades fuesen autosuficientes en lugar de satélites; que se localizasen a una distancia de entre 40 y 50Km de Londres y con poblaciones de entre 20 y 60 000 habitantes¹⁷².

El 1946 s'aprovà la primera llei de *new towns*¹⁷³. L'any anterior, el govern britànic havia creat el *New Towns Committee*, per investigar la millor manera de reparar i reconstruir les zones urbanes afectades en la Segona Guerra Mundial. El comitè optà per la construcció de noves ciutats i també posà les bases del model de constitució de corporacions de desenvolupament amb el suport del govern central, establint el marc administratiu i financer de les futures noves ciutats, que seria votat pel Parlament.

Les *new towns* angleses s'estendrien més enllà de l'entorn de Londres, per tot el territori del Regne Unit i evolucionarien en el temps, amb "generacions" de noves ciutats - d'acord amb la categorització proposada per Peter Hall - que corresponen bàsicament a l'ajust progressiu de la seva grandària i densitat. El debat públic de les *new towns* mogué la discussió urbanística anglosaxona per dècades. L'antiga *Garden City Association*, que havia estat fundada per Howard en 1899, que després es convertiria en la *Town and Country Planning Association*, jugà un paper cabdal en aquest debat, advocant per la solució de les *new towns* en front de l'alternativa de l'extensió suburbana de les gran ciutats.

El seu disseny, proper al de la ciutat jardí, també incorporava elements del concepte de *neighbourhood unit*, amb la separació entre la zona residencial i de treball, amb extensos espais oberts però també amb els petits jardins privats. En un marc més general, les teories de planejament regional de contenció del creixement en taca d'oli enunciades per Geddes i portades als Estats Units

¹⁷² Erwin Galantay. *Nuevas ciudades. De la antigüedad a nuestros días*. 1977, p. 92.

¹⁷³ Aquesta llei de 1946 seria reemplaçada en 1964 pel *New Town Act*.

per Mumford, on havien estat força desenvolupades i ara feien un camí de tornada i eren sistematitzades en les *new towns*.

A partir de la crítica a les *new towns* de la primera generació fins 1950, es canviaren alguns criteris en les noves ciutats de la segona generació en la dècada següent, com a la ciutat de Harlow. S'elevaren les densitats, generant un teixit urbà més compacte, tenint com a resultat un centre urbà més potent i intensificant la seva "urbanitat". S'identificava en les noves ciutats de la primera generació el fenomen conegut com a "*new towns blues*", d'inadaptabilitat a la nova comunitat. Les ciutats havien estat construïdes molt ràpidament i les famílies obreres que hi vivien, vingudes de barris obrers més densos, trobaven a faltar l'esperit de comunitat dels seus llocs d'origen¹⁷⁴.

Una tercera generació de *new towns*, conscient d'aquests temes, proposà noves ciutats amb encara major densitat, tenia prevista una població entre 50 i 80 mil persones, i dedicà recursos a instal·lacions comunitàries, així com a equips d'agents de desenvolupament social¹⁷⁵.

Les *new towns* angleses feren palès la dificultat d'implantació de la ciutat en procés de creixement i no acabada, la necessitat de llegir la ciutat en el temps i l'espai. També plantejaren temes nous, com el rol de la memòria a la ciutat, i quins significats possibles tindria en una nova ciutat. Posaren en relleu les diferències entre la construcció de noves ciutats en zones no ocupades, com les *garden*

¹⁷⁴ "Stevenage fue la primera *new town* que se diseñó. Tiene una superficie de 2440ha y está a 55Km al norte de Londres. El plan colocó el centro urbano junto a la estación de ferrocarril y preveía una sola área industrial de gran tamaño al otro lado de las vías. Los seis barrios previstos inicialmente se agrupaban en forma de abanico alrededor del centro; cada sector tenía un subcentro propio. Debido a la muy baja densidad de 85 personas por hectárea, las afueras están a más de 3Km del centro, una distancia excesiva para los peatones. En centro urbano, terminado en 1962, constituyó el primer recinto enteramente peatonal de Inglaterra y pronto adquirió importancia regional. La ciudad se proyectó al principio para 60 000 habitantes pero en 1966 se revisó esta cifra elevándola a 105 000, lo cual exigió importantes modificaciones en el sistema viario, la ampliación del centro comercial hasta invadir zonas originalmente reservadas a almacenes, y la construcción de intersecciones de distinta importancia y de aparcamientos de varias plantas para acomodar 7000 coches". Erwin Galantay. *Ibidem*. Aquesta primera generació tindria catorze *new towns*, projectes abans de 1950, de les quals vuit estaven destinades a desviar indústries i habitants de Londres. El seu disseny era molt proper a l'ideal de la ciutat jardí, amb la separació entre la zona residencial i de treball, amb extensos espais oberts però també amb els petits jardins privats, elements també presents el concepte de *neighbourhood unit*. En un marc més general, les teories de planejament regional de contenció del creixement en taca d'oli enunciades per Geddes, que havien estat organitzades i portades als Estats Units per Lewis Mumford, havien estat força desenvolupades en el continent americà i ara feien un camí de tornada i eren sistematitzades en les *new towns*.

"Ciertos defectos de los planes de la primera generación pronto fueron objeto de agudas críticas: las bajas densidades y la generosa provisión de zonas verdes daban lugar a elevados costes de infraestructura. Además se les achacó la falta de variedad visual y animación. La multiplicación de sus centros minaba la vitalidad del centro urbano. El objetivo inicial de población, fijado en 60 000 habitantes, resultó demasiado pequeño para sostener una variedad suficiente de instalaciones culturales y de recreo. Al mismo tiempo, el aumento en el número de coches hizo subir la demanda de aparcamientos y garajes. Todo esto se combinaba para favorecer un incremento de la población prevista y una ampliación de los centros, pero los planes basados en diversos núcleos hacían muy costosas las modificaciones". Erwin Galantay. *Ibidem*.

¹⁷⁵ En aquesta tercera generació, es notaria molt més clarament la influència de l'urbanisme modern en el seu disseny i l'arquitectura del brutalisme i només algunes reminiscències del ruralisme romàntic de la ciutat jardí. En el cas de Cumbernauld, a Escòcia, la ciutat fou construïda per allotjar una població vinguda de Glasgow. Com a ciutat nova, fou projectada per l'arquitecte Hugh Wilson en 1956 com a una ciutat compacte amb un nucli lineal, formant només una entitat, sense barris diferenciats, amb 40% dels habitatges de pisos i tenint com a centre, una mena de megaestructura, un edifici comercial, amb un extens aparcament al soterrani.

cities als Estats Units, i la superposició de *new towns* en una àrea on ja existien altres ciutats, com en el cas anglès, en que calia crear un sistema de relacions amb les ciutats existents (un tema que Howard havia esquivat en el seu model de *garden city*). Aquesta era evidentment una situació més complexa, que posava en qüestió la plasmació espacial de models ideals abstractes de ciutats autosuficients (altra limitació del model de *garden city*). Considerava que les *new towns* serien interdependents i farien part d'un sistema dinàmic format per ciutats noves i ciutats ja existents.

7.2. La *città regione* metropolitana. Els centres direccionals i el tractament dels suburbis de Barcelona.

Contemporàniament al desenvolupament de les *new towns*, un model territorial alternatiu aparegué al nord d'Itàlia, el model de *città-regione*. Mentre el model anglosaxó preveia la limitació del creixement i la descongestió amb la construcció de noves ciutats, la *città-regione* radicava en la idea oposada, del creixement residencial, industrial i terciari a partir de la transformació i millora dels nuclis urbans existents, generant una estructura policèntrica amb tendència cap a la homogeneïtat dins un territori marcat per la urbanització discontinua.

Aquest model era resultat d'un extens debat territorial que s'havia produït a Itàlia en la primera meitat del segle XX i que havia culminat en el *Seminario di Stresa* al gener de 1962, organitzat per Giancarlo De Carlo. Es presentà la conceptualització d'aquest model, compilada en el volum de textos *La nuova dimensione della città. La città regione*¹⁷⁶, amb textos d'especialistes estrangers, la participació de Ludovico Quaroni i síntesi de Giancarlo De Carlo¹⁷⁷.

El seminari versà sobre la qüestió de la congestió i descongestió; el problema de la transformació de la ciutat tradicional en ciutat-regió; el caràcter econòmic i social de la ciutat-regió; i per fi, la dimensió i la forma de la nova ciutat. La dispersió industrial i residencial pel territori implicava una nova morfologia urbana i un nou àmbit per la ciutat, inaugurant una nova relació geogràfica amb el medi. De Carlo, cita la definició del professor Gravier, assistent al seminari i que havia estudiat el cas francès: "la città regione è dunque il luogo degli insediamenti di diversa specializzazione resi omogeni dall'esistenza di interrelazioni sociali ed economiche"¹⁷⁸.

¹⁷⁶ Giancarlo De Carlo. *La nuova dimensione della città. La città regione*. 1962.

¹⁷⁷ "Dicho debate se desarrollaba dentro de una actitud cultural peculiar de aquel momento, correspondiente a lo que se denominó la ideología de *la nuova dimensione* y 'fase madura del urbanismo italiano', coincidente con la actividad académica desarrollada en algunas facultades italianas por aquellos años, con la reflexión a que dio lugar el concurso para el centro direccional de Turín, y con la deslumbrante eclosión de los Samonà, De Carlo, Aymonino, Astengo, Quaroni, Canella, Tafuri, Ceccarelli, Rossi, etc., de la que iban dejando constancia revistas de gran difusión en España, como *Urbanistica* y *Casabella-Continuità*". Fernando de Terán. *El Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. 1978, p. 427.

¹⁷⁸ "Mentre l'epoca paleotecnica è oggettivamente indirizzata alla concentrazione, l'epoca neotecnica è oggettivamente indirizzata al decentramento. E poichè questo processo è sospinto anche da un vertiginoso sviluppo della motorizzazione individuale e dalla sempre più rapida dispersione delle localizzazioni industriali e residenziali, esso si svolgerà nel futuro con rapidità crescente facendo evolvere la società verso un assetto finales del tutto nuovo: le grandi città si trasformeranno da centri industriali in centri terziari, dove si accumuleranno i

L'any 1963, el model de ciutat-regió, o ciutat-territori, seria la base del *Piano Intercomunale Milanese*, amb els seus pols o polaritats, els *centri direzionali*, una mena de conjunt de *Business Districts*, que orientarien el creixement de nuclis preexistents. També la metodologia, la terminologia i la representació característiques d'aquell àmbit cultural italià estarien plasmades en aquest pla, que es donaria a conèixer a tot arreu per les pàgines de la revista *Casabella*.

Com a mètode, la ciutat-regió partia de l'anàlisi de la realitat, amb la identificació de les formes espontànies de desenvolupament i dels elements característics dels processos existents. Aquest model seria resultat de la conjunció de certes tendències en marxa detectades "con los objetivos finales enunciados en la declaración inicial (nivelación social, económica y urbanística del territorio, para asegurar la libertad de opciones, la indiferencia en la localización, etc.)"¹⁷⁹, marcant un camí que conduiria a una hipòtesis d'estructura urbana descentralitzada i policèntrica, "basada en una pluralidad de asentamientos diversamente caracterizados, pero homogéneos en sus niveles urbanos, fácil e intensamente relacionados entre sí en lo social y económico, a través de potentes redes infraestructurales. Continuidad urbana, pero no continuo edificado"¹⁸⁰.

Alguns fenòmens bàsics del sistema de ciutat-regió eren la multiplicitat i reciprocitat de les relacions entre els diversos punts, així com la intensitat i variabilitat del poblament i l'organització espacial de l'economia¹⁸¹. El model plantejava el foment d'una estructura difusa i l'esforç de portar centralitat a la perifèria. Una estructura estesa a tot l'àmbit d'influència, amb polaritats (estabilitzades o estimulades) en la vessant econòmica i d'oferta de treball dels centres direccionals. Era important la idea de millora dels nuclis existents, en que serien previstos infraestructures i equipaments d'acord amb les necessitats demogràfiques, laborals, i socials.

La proposta liderada per l'arquitecte Ribas Piera, de la Diputació, fou l'Esquema número 5, *Exposición de un Modelo de Ciudad-Región Barcelonesa*. Es basava en la interpretació més "canònica" del model de ciutat-regió italià. En alguns aspectes tenia com a precedent el *regional planning* de Rubió i Tudurí dels anys trenta i el treball de Baldrich "La ciutat Comarca".

La memòria presentava un text molt curt i tractava bàsicament d'explicar el model de ciutat-regió adoptat. Així Ribas Piera definia el concepte de ciutat-regió en el text de l'Esquema: "es una hipòtesis

servizi pubblici e privati, i servizi culturali, le attività finanziarie e commerciali, ecc.; le attività industriali non avranno più alcun motivo per continuare a concentrarsi e perciò tenderanno a disperdersi e andranno a cercare la manodopera là dove si sarà localizzata per la residenza; la motorizzazione favorirà la formazione di insediamenti residenziali nella campagna, in un raggio di 10, 20 Km, attorno ai centri urbani". Gravier, citat per Giancarlo De Carlo. Op. Cit., 1962, p. 140.

¹⁷⁹ Fernando de Terán. *El Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. 1978, p. 427.

¹⁸⁰ Fernando de Terán. *Ibidem*.

¹⁸¹ El *Piano Milanese* deia que malgrat la manca d'una planificació econòmica regional, alguns objectius de desenvolupament econòmic, social i urbanístic podrien ser assolits des del planejament urbà, orientant les inversions públiques.

estructural de asentamiento como sistema desconcentrado que, apoyando sobre una red evolucionada de la infraestructura, puede atar y organizar, a través de enlaces teóricamente ilimitados, los intereses del territorio”¹⁸².

Potser anticipant-se als desacords en la interpretació del concepte amb els altres membres de la Comissió, tractava de justificar: “(...) quisiera asegurarme hoy de que el concepto que todos tenemos de este modelo (la ciudad-región), es precisamente concordante, ya que de lo contrario todos estaríamos hablando de un mismo concepto pero en idiomas distintos”¹⁸³.

Juntament amb el tercer (que no fou considerat en la proposta definitiva del *Plan Director*) i el primer esquema, la proposta de Ribas Piera es diferenciava de les propostes de l’Ajuntament que construïen una malla ortogonal isòtropa en el Vallès. Donant preferència a les valls com a element natural, preveient un nou sistema de pols urbans exteriors i la continuïtat de la malla de infraestructures més o menys radiocèntrica.

La idea de promoció de centres direccionals i dels antics centres de les ciutats i pobles de l’entorn de Barcelona marcava la principal diferència d’aquesta proposta respecte les altres presentades, per la seva vocació de progressiu desenvolupament metropolità que buscava resoldre el problema de la millora dels nuclis existents, amb la rehabilitació i construcció d’infraestructures, i no pas centrant-se en la construcció de noves peces escampades pel territori. La proposta de centre direccional tindria transcendència en el planejament dels anys següents.

És un territori dinàmic i flexible on les contradiccions i tensions entre la ciutat i el camp són normals i creixents. És a dir, el territori extens, diferenciat i complex, que els italians en aquella època anomenaven “Città Territorio”, i que era concebut com a quelcom més que l’àmbit més o menys ampli d’extensió de la ciutat o l’antiga regió polaritzada entorn d’un centre únic¹⁸⁴.

Finalment es detallava la proposta del centre direccional, remarcant la necessitat de molts centres per a la ciutat-regió barcelonesa. Destacava que aquest conjunt no era isòtrop, sinó que tenia una capitalitat molt clara, un motor i una raó indiscutible en el centre històric de Barcelona:

(...) si he hablado de descongestión, de dispersión de centro, de resurrección de antiguos centros hoy suburbizados, he de añadir que menos todavía puede abandonarse el primer centro direccional de la ciudad-región barcelonesa (...)”¹⁸⁵.

¹⁸² Manuel Ribas i Piera. “Exposición de un Modelo de Ciudad-Región Barcelonesa”. In: *Memoria del Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona*. 1965, p. 64.

¹⁸³ Manuel Ribas i Piera. *Ibidem*.

¹⁸⁴ Manuel de Torres i Capell. *La Formació de la urbanística metropolitana de Barcelona – L’urbanisme de la diversitat* 1999, p. 264.

¹⁸⁵ Manuel Ribas i Piera. “Exposición de un Modelo de Ciudad-Región Barcelonesa”. In: *Memoria del Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona*. 1965, p. 64.

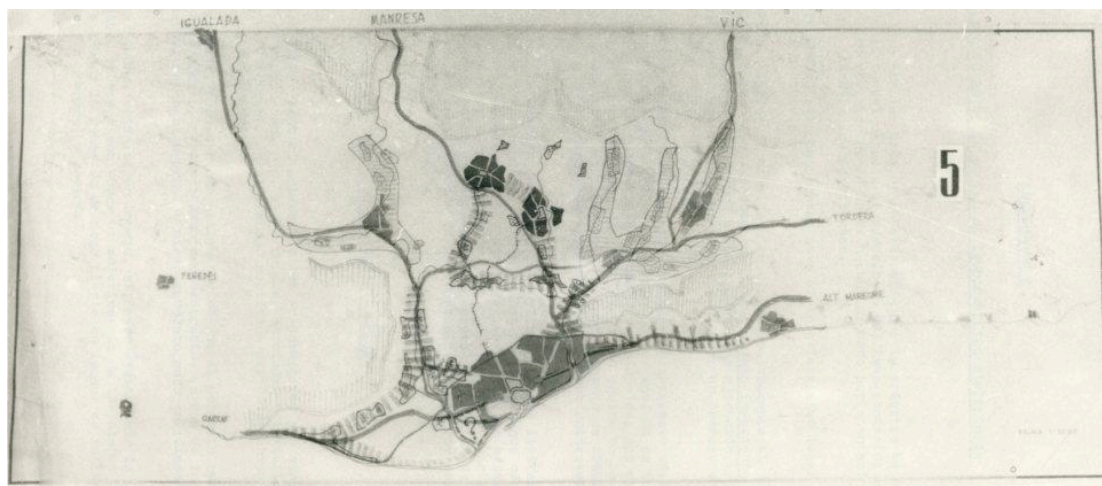

Fig. 53 – Esquema Previ Nº5. Autor: Manuel Ribas i Piera. 1964.

Recapitulant-ho, Manuel Ribas Piera comentava recentment en entrevista a l'autor:

Jo vaig fer un pla, una mica pensant amb els *fingers* de Copenhaguen. Pensant una mica en això vaig veure que allà hi havia uns rius, que marcaven... Perquè jo volia fer-ho molt realista. Perquè allà estàvem enfrontats amb una cosa difícilíssima i encara es feia més difícil perquè es volia fer una *new town* a l'altre banda del Tibidabo. Llavors, anar foradant la muntanya amb túnels, des del meu punt de vista em semblava una solució grandiloqüent i desmesurada. Però allò (els esquemes previs) no va passar d'aquí. Després van influir les valls dels rius, però a través d'un altre estudi, que era el de polaritats urbanes. De fet, el camí que va portar a aquest esquema, no el sé. Però d'una banda les polaritats urbanes i per altra banda el pla d'infraestructures, les carreteres¹⁸⁶.

El concepte de centre direccional que en aquest moment per primera vegada es plantejava per a l'àrea metropolitana de Barcelona, tindria gran transcendència en el seu planejament als anys setanta i vuitanta.

7.3. La versió del *Plan Director* de 1966.

La proposta urbanística del *Plan Director* presentat en 1966 havia estat completada per un equip reduït, format per l'arquitecte Xavier Subias, amb l'ajut del també arquitecte de l'Ajuntament Lluís Gelpí, encarregats de produir la versió final del Pla, resultat del conjunt del treball dels membres de la Comissió de revisió. A part de la memòria, produïren també les peces gràfiques del Pla.

Manuel de Torres comenta la influència que els esquemes previs tingueren en la configuració final del pla presentada el 1966 i la contraposició entre dues propostes: una de potenciar les polaritats urbanes existents i l'altre de crear-ne de noves.

Hi havia alternatives de traçat viari. Però, en la redacció de l'Esquema Director, sobretot es van contraposar dues idees: la primera es basava en la potenciació de les polaritats urbanes

¹⁸⁶ Manuel Ribas i Piera, en entrevista a l'autor.

existents, i la segona en la construcció de noves ciutats i centres direccionals que reequilibrassin el territori a partir de la seva posició en el conjunt de l'àrea. Entre una i altra alternativa hi havia molt més que la contraposició de dos models d'organització física del territori. Entorn de la proposta de potenciar els centres existents hi havia una coneixement autènticament geogràfic i una concepció processal del planejament. La proposta de construir autopistes, noves ciutats i centres direccionals tenia relació amb una falsa concepció de l'ofici de l'arquitecte o l'enginyer¹⁸⁷.

Les contradiccions entre l'ordenació física de la proposta de *new towns* i la del model territorial de ciutat-regió tenia encara una implicació sobre la concepció metodològica: entre el projecte i el planejament processal. L'actitud del planejament com a procés era una important aportació al planejament metropolità i marcava una gran diferència amb l'urbanisme practicat fins aleshores a l'escala de la ciutat, basat en la imatge final de ciutat desitjada, com un projecte que fos possible realitzar de manera sincrònica.

A partir d'aquest moment l'urbanisme esdevé un mitjà per conduir un procés. Té una fase inicial, l'estructura metropolitana de Barcelona, i un procés d'implementació, en el qual hi ha factors que romanen i factors que evolucionen a diverses velocitats. Es pot dir que en la contraposició de les alternatives de l'Esquema Director sobretot hi havia una concepció diferent d'aquest procés. D'una banda hi havia una concepció tancada, encara construïda a imatge de l'urbanisme racionalista, segons la qual les propostes es basen prioritàriament en la definició d'una ciutat futura, amb autopistes, centres direccionals, etc., i d'una altra, concepció processual i innovadora, que veia el procés de construcció metropolitana com un camí complex que recolzava la innovació en la conservació i potencialment d'unes polaritats, que són essencials en l'ordenació del territori¹⁸⁸.

La visió processal en el *Plan Director* potser fos més un desig que una explicitació dels instruments. De qualsevol manera, era un input de gran importància alhora de pensar la transformació de la ciutat o del territori que condicionaria altres aproximacions futures.

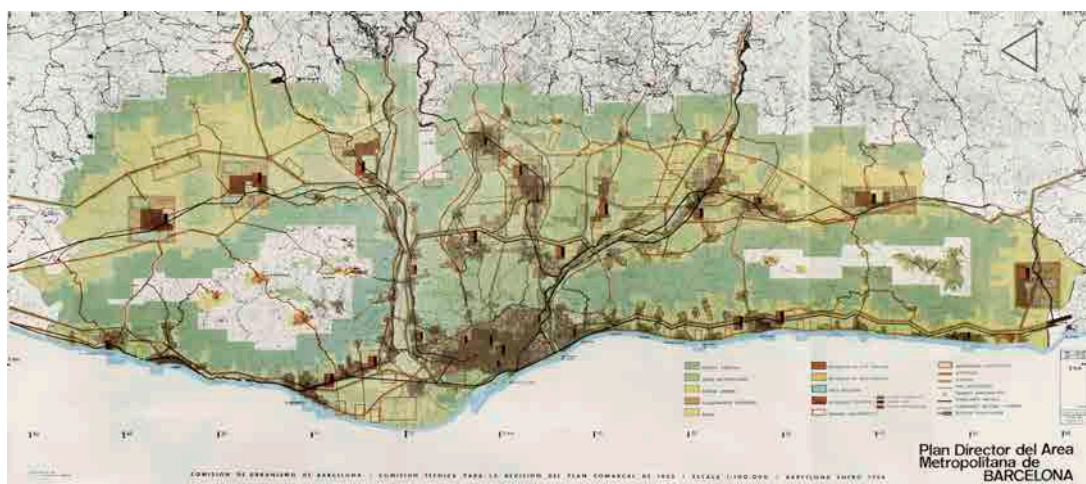

Fig. 54 – *Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona*. Gener de 1966.

¹⁸⁷ Manuel de Torres i Capell. *La Formació de la urbanística metropolitana de Barcelona – L'urbanisme de la diversitat* 1999, pp. 266-267.

¹⁸⁸ Manuel de Torres i Capell. *La Formació de la urbanística metropolitana de Barcelona – L'urbanisme de la diversitat* 1999, p. 267

Fos com fos, la versió final del pla de 1966 adoptaria un model territorial matisadament proper d'aquell esquema de Ribas Piera. El primer apartat de la Memòria del pla, titulat *Declaración de principios y objetivos del Plan Director*, expressava el contingut programàtic defensat per Ribas Piera, declarant l'opció pel model territorial de la ciutat-regió. Però la versió final actuava sobre aquest context o territori a través d'una malla d'infraestructures, com havien proposat Serratosa i Solà-Morales, una malla "teòricament rectangular (malgrat les distorsions del relleu i la geografia), promocionant interrelacions i nexes entre els diferents llocs, en oposició als models radiocèntrics de Ribas. L'ordenació física de la proposta, es complementava amb la previsió de cinc noves ciutats, un tema proposat per Serratosa. L'altra faceta d'aquell planejament seria el sistema de noves centralitats¹⁸⁹.

Tal com hem dit, els treballs per a la versió final del 1966 els va fer un grup reduït dirigit per Xavier Subias, a partir de 1965. Segons explica Ribas Piera:

Van acabar l'Oficina el 1965 i ens van enviar a casa i aleshores hi va quedar un equip mínim de gent, pràcticament dibuixants, i de la gent aquesta gran es va quedar en Subias. De manera que aquell Esquema que hi ha uns quadrats negres i vermells, de tota la regió metropolitana que després va sortir es deu quasi tot al Subias. I aleshores aquestes idees grandioses es van anar abandonant i es va anar a fer un planejament basat en preferències... no es pot dir zonificació, perquè en l'escala que estaven, allò no són zones, eren preferències. El 1965 van acabar les baralles. Ens van enviar a casa. Va quedar a l'Oficina un arquitecte, un economista i un altre. Van quedar a l'Oficina tres persones, materialment dibuixant, per fer el document, perquè havíem de treure un paper. Aquest paper es devia acabar el 1966 (...)¹⁹⁰.

Joan Antoni Solans, en entrevista a l'autor, comentà les divergents percepcions sobre aquesta versió el pla:

Es va aprovar el Pla Director però va ser una aprovació política, com a Esquema de la Província i a més va ser un pla que cadascú l'entenia d'una manera diferent. L'Ajuntament l'entenia d'una manera, els de la Comarca, diguem-ne, els de la Diputació, l'entenien d'una altra manera, i algú dels que hi havien treballat, com el Manuel Solà, l'entenien d'una altra manera¹⁹¹.

Es produí un canvi en l'organització de l'equip quan, el 21 d'octubre de 1965, Vicente Martorell Otzet és nomenat *Gerente de la Comisión de Urbanismo y Servicios Comunes de Barcelona y otros Municipios* i al febrer de 1966, s'acabarien els treballs del *Plan Director*. El primer apartat, titulat *Declaración de principios y objetivos del Pla Director*, fou aprovada per a efectes interns el 29 de novembre de 1965 per les dues Comissions d'Urbanisme. Els dies 16 i 22 de febrer de 1968, en reunió

¹⁸⁹ La idea de crear centres direccionals o una variació seva com són els *Business Districts*, tornaria a ser plantejada en el Pla General Metropolità de 1976 i seria important per equilibrar les funcions en àmbit metropolità i inscriure la intensa activitat de rehabilitació i millora de barris dels primers Ajuntaments democràtics.

¹⁹⁰ Manuel Ribas i Piera, en entrevista a l'autor.

¹⁹¹ Joan Antoni Solans, en entrevista a l'autor.

conjunta per la *Comisión Provincial de Urbanismo i per la Comisión de Urbanismo y Servicios Comunes de Barcelona y otros municipios*. S'acordà aprovar el treball anteriorment anomenat *Plan Director* com a *Esquema Director*. El 24 d'agost de 1968, el *Ministerio de la Vivienda* aprovaria l'*Esquema Director* com a *Avance del Plan Director*, a efectes interns.

La versió final barrejava el model de ciutat-regió amb la previsió de *new towns*, el que era en part contradictori, però era una manera de no descontentar cap de les parts involucrades. El resultat era un pla "sincrètic", que juxtaposava les posicions defensades per l'Ajuntament i per la Diputació.

Manuel Solà-Morales considerà que la forçosa compatibilització de propostes contradictòries expressades en la versió 1966 del *Plan Director* resultà en manca de coherència interna del pla.

No es sorprendente, pues, que la evaluación de las distintas propuestas (los Esquemas Previos), y el compromiso final llegara por vías nebulosas. Primero, a través de enconados esfuerzos de auto-depuración de las propuestas, constriñéndose a una mutua convergencia idealizada. Después a través de inspiraciones desde las alturas políticas que sugerentemente señalaban líneas de fuerza privilegiadas. Finalmente, aceptando la incoherencia interna del Plan, la escisión entre su nivel programático (memorial) y su nivel normativo-indicativo (ordenación física), con lo cual se aceptaba fatalmente, ya desde entonces, su inoperancia¹⁹².

La Diputació defensava que el model territorial expressat en el pla era el de ciutat-regió, mentre l'Ajuntament subratllava que hi era present la proposta de construcció de ciutats noves. Cadascú defensaria que el pla havia estat aprovat d'acord amb la seva perspectiva. D'acord amb Serratosa, en entrevista a l'autor:

Jo diria que vam guanyar una mica perquè vam aconseguir aquestes coses (*new towns*). (...) en el Pla aquest, de Desenvolupament (...) el que proposàvem nosaltres era seguir el model bàltic, dels països bàltics, de fer una adquisició massiva de sòl públic¹⁹³.

Manuel Ribas Piera, d'altra banda estaria més convençut més bé del contrari, de que al cap i a la fi el pla declarava l'opció pel model territorial de la ciutat-regió:

(...) el que va sortir no era mai una ciutat paral·lela. No era mai el que volien els "grandiosos", sinó que va ser aquest urbanisme possibilista humil i semblant al que s'havia fet fins aleshores. Amb el qual potser la brillantor havia de venir d'una altra banda, però de l'esquema no podia venir, perquè ens ateníem a coses que sabíem que havien funcionat i que havien de funcionar amb un tema difícilíssim¹⁹⁴.

¹⁹² Manuel de Solà-Morales. "La Metodología del Plan Director". In: El Área Metropolitana de Barcelona. Gener de 1972, p. 20.

¹⁹³ Albert Serratosa, en entrevista a l'autor.

¹⁹⁴ Manuel Ribas i Piera, en entrevista a l'autor.

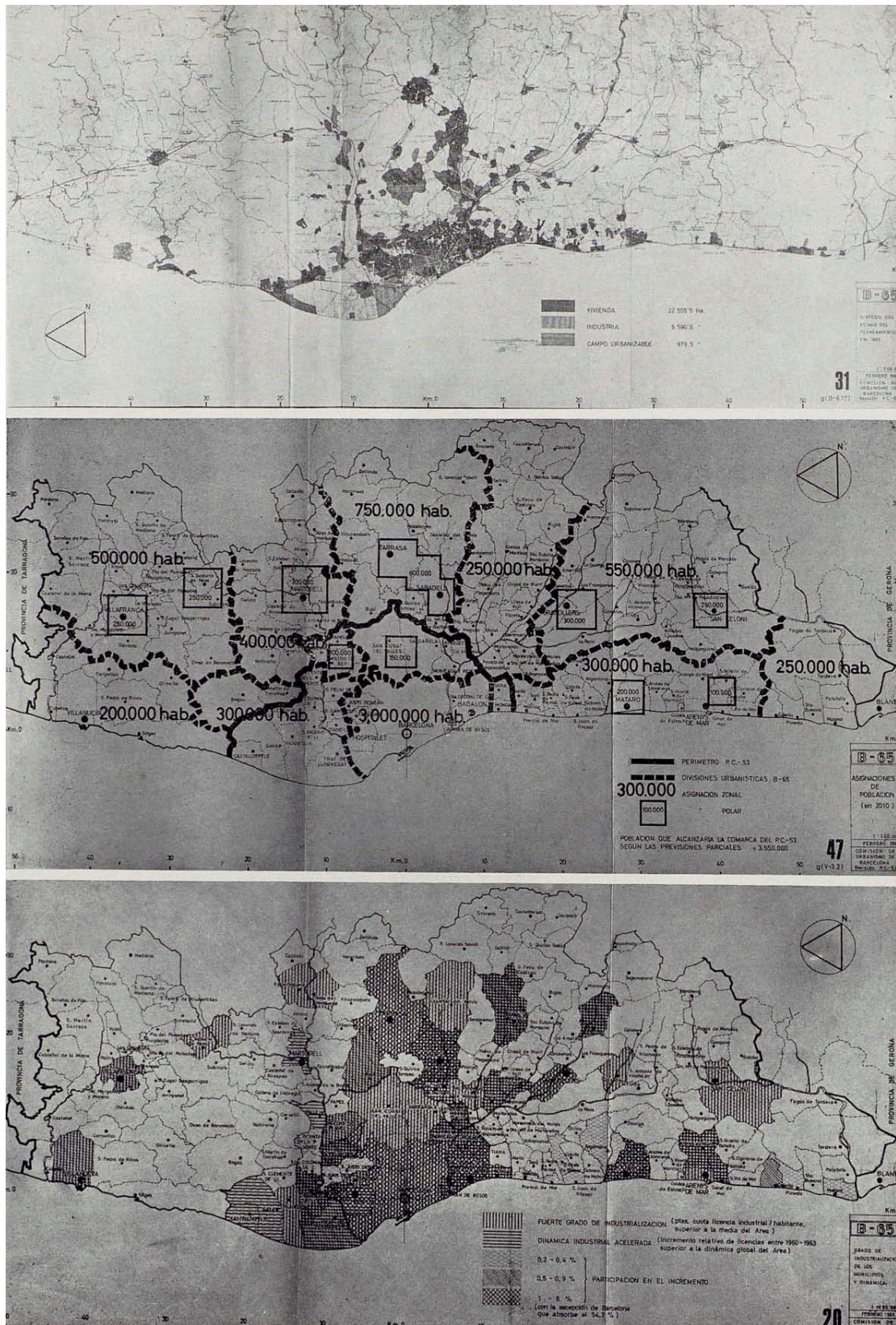

Fig. 55 – Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona: Habitatge, industria i àrea urbanitzable; Assignació de poblacions per l'any 2010; Grau d'industrialització dels municipis i dinàmiques. Gener de 1966.

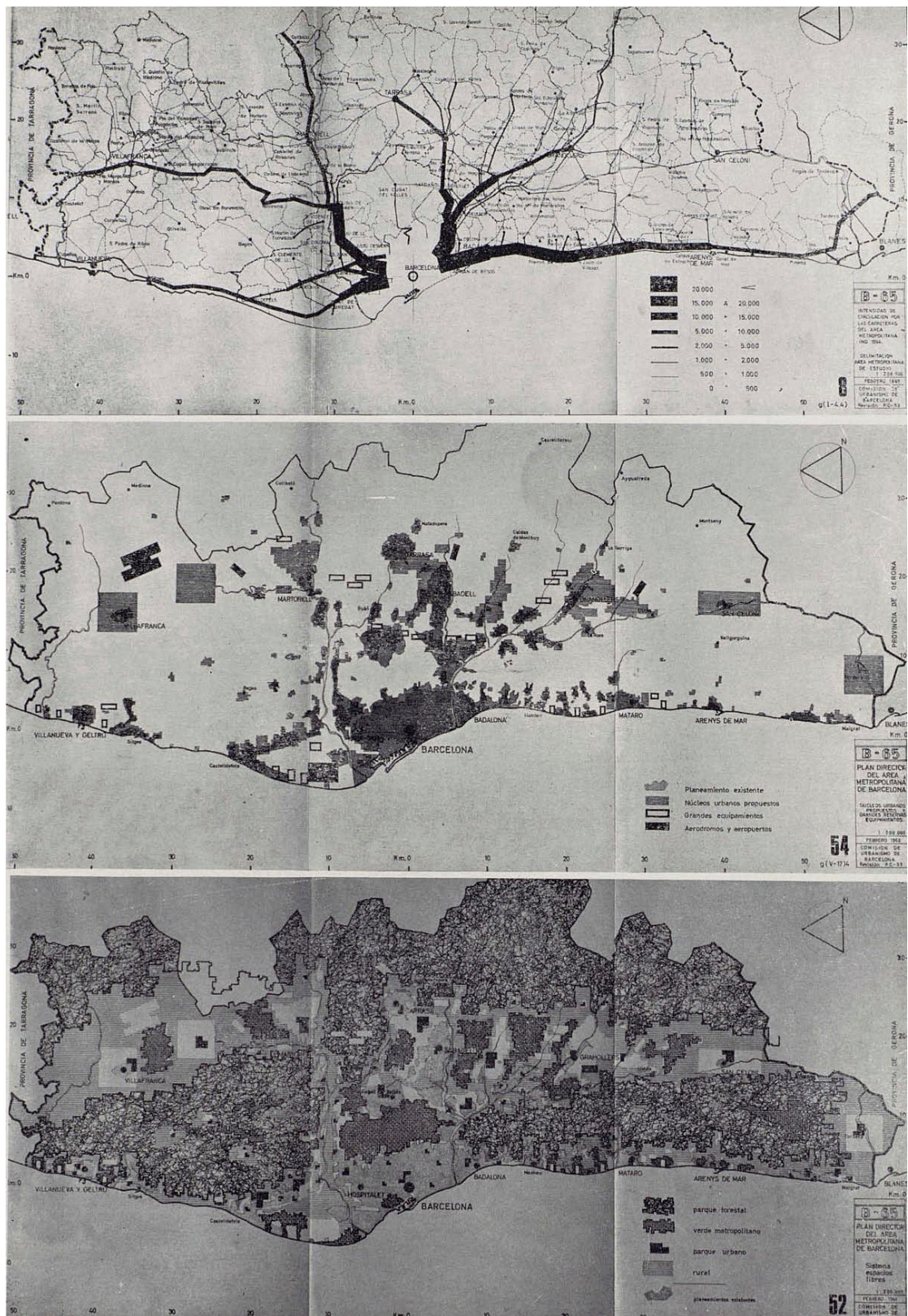

Fig. 56 - Plan Director del Àrea Metropolitana de Barcelona: Intensitat de circulació de les carreteres; Planejament existent i nuclis urbans proposats; Àrees forestals i parcs urbans. Gener de 1966.

Ribas Piera tampoc tenia la percepció de que la diferència de propostes eren incompatibles: “la prova és que vam continuar treballant tots junts i tots vam intentar ficar-hi algunes de les coses que crèiem que eren resolutòries”. Fernando de Terán explicà que posteriorment, el model defensat per Ribas Piera seria preferit des de la *Direcció General* a Madrid.

Finalmente, un poco más tarde, será el “crecimiento direccional” el que obtendrá los favores como modelo preferido de la Dirección General, cuando se empiecen a apreciar las consecuencias de la utilización del modelo radiocéntrico con densidades superiores a las previstas, y se vea la necesidad de romper el monocentrismo tradicional y disponer de más amplias superficies de reserva urbana (...) ¹⁹⁵.

La idea de crear centres direccionals tornaria a ser plantejada en el Pla General Metropolità de 1976 i seria important per equilibrar les funcions en àmbit metropolità i inscriure el tractament dels suburbis que es faria a partir de la transició democràtica. Manuel de Torres i Capell comenta la proposta de centres direccionals tal com apareixen en la versió de 1966 ¹⁹⁶.

(...) conceptes com el d'indiferència de les localitzacions a l'interior de l'àrea, el poblament nebulós i la superació dels límits i les resistències morfològiques passen al primer pla. Alhora havia de completar l'estructura del poblament existent mitjançant un sistema de centres terciaris o d'equipament, més o menys vinculats als nuclis antics, segons les versions i interpretacions ¹⁹⁷.

El concepte de centre direccional seria en alguns aspectes l'antecedent conceptual i marc urbanístic de la intensa activitat de rehabilitació i millora de barris, no tan enfocada en el desenvolupament del terciari, sinó que amb més diversitat d'usos, realitzada pels primers Ajuntaments democràtics.

¹⁹⁵ Fernando de Terán. *El Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. 1978, p. 436.

¹⁹⁶ “Aquests centres s'anomenaven centres direccionals, i eren concebuts per a canalitzar la incidència del terciari en el context del nou sistema territorial. Terciari, difusió de qualitats i mobilitat total arriben a ésser sinònims d'Esquema Director. (...) Per això els centres direccionals no només havien de contenir una certa superfície d'equipament i implantacions terciàries, sobretot havien de tenir una forma potent, que ajudés a difondre les qualitats en el territori. No havien de ser només pols d'atracció, sinó una mena de ganglis que agrupaven infraestructures i àrees d'activitat, i actuaven com una mena d'òrgans primaris de funcionament de la nova ciutat dispersa i dinàmica. (...) Es concebien com a nuclis d'agregació d'infraestructures de vialitat i diversos serveis de comunicació vinculats (per exemple: a aparcaments, a estacions d'autobusos, el metro, equipaments de tipus divers, comerços, algunes activitats productives, etc.). Superada la tendència racionalista de subdividir, zonificar i classificar la realitat urbana per resoldre els problemes separatament, la nova òptica de la composició urbanística entra en l'esfera de l'agregació, la multiplicitat, la complexitat, i el desenvolupament dinàmic”. Manuel de Torres i Capell. *La Formació de la urbanística metropolitana de Barcelona – L'urbanisme de la diversitat*. 1999, pp. 264-265.

¹⁹⁷ Manuel de Torres i Capell. Op. Cit., p. 264.

Capítol 8

El paradigma científic en el planejament urbà.

Entre els anys trenta i cinquanta del segle XX als països lliberals i als seixanta a l'Estat espanyol, la disciplina urbanística s'esforçà en obtenir un estatut científic, que li donés legitimitat epistemològica per fugir de les opcions arbitràries, formalistes o intuïtives que havien caracteritzat el planejament urbà fins aleshores. El notable canvi de paradigma urbanístic que es produiria seria influenciat per corrents neopositivistes de l'època que implicaren en importants canvis en les bases epistemològiques de les ciències socials. El planejament urbà a Barcelona s'havia apropiat metodològicament de les ciències socials amb la creació d'un equip multidisciplinar per elaborar el Pla Director, per exemple, i era natural que es reflectís l'intens debat que ocorria en el món científic.

Aquesta renovació conceptual en les ciències socials apareixeria primer en el món anglosaxó i després en altres països. Aquest enfocament neopositivista, marcadament ahistòric, afavorí un reduccionisme naturalista en les ciències socials i posà èmfasi en l'explicació i la previsió com a objectius del treball científic i l'exigència de lleis de validesa general. Portava a les ciències socials la voluntat explícita d'arribar a l'explicació científica i a la formulació de lleis "naturals" de les ciències positives. Es traduïa en la intenció de desenvolupar l'aplicació de teories físiques en el camp de les ciències humanes, de manera anàloga al que passà amb el positivisme en el segle anterior.

Es posaren en voga els estudis *quantitatius*, derivats de teories, mètodes i tècniques de recerca científics, que tenien com a precedent més important el desenvolupament de l'econometria basada en dades d'estadístiques ja des de la dècada de 1930. Es podria citar també el sorgiment de la sociometria, creada en Estats Units cap a la dècada de 1940, així com de l'antropologia quantitativa.

Progressivament l'aproximació "qualitativa" perdria el seu lloc en la construcció de models explicatius i d'aplicació de sistemes lògics al material empíric de les ciències, tant naturals com socials.

Nous marcs teòrics i conceptuals canviarien decididament els mètodes de les ciències socials, destacant-se la *teoria general de sistemes*, la teoria de la informació, la teoria de la decisió i la teoria dels jocs. La base matemàtica comuna a les ciències facilità la formalització de les teories i del procés d'investigació. L'ús de simulacions i de jocs es feren cada vegada més presents, així com l'ús de noves tècniques estadístiques com l'anàlisi factorial entre altres. Els avenços tecnològics i l'ús dels ordinadors permetrien una millora progressiva en el tractament de la informació i de l'estadística, estimulant les ciències socials a donar respostes més tècniques i rigoroses.

L'apogeu d'aquesta revolució quantitativa en les ciències socials fou en la dècada de 1950, "cuando todas las ciencias sociales intentaron introducir estos métodos como aparente panacea para la

resolución de sus problemas”¹⁹⁸. Tot i ser hegemònica en les ciències socials, la “revolució quantitativa” també fou criticada ja al seu temps per no oferir respostes adequades a la complexitat dels problemes que calia enfrontar. Horacio Capel criticà el determinisme en les ciències socials, en que inscriu la revolució quantitativa dels anys cinquanta:

Este cuantitativismo, que encuentra su fundamento y su fuerza en el positivismo lógico, iba también normalmente unido en aquellos momentos a un reduccionismo naturalista y más concretamente fiscalista. Se abordó el estudio del hombre y de la realidad social postulando que éstos pertenecen plenamente al mundo físico y que como tal han de ser estudiados, y aceptando que las regularidades que se encuentran en la naturaleza aparecerán también en las diversas esferas de la realidad sociocultural¹⁹⁹.

L’historicisme de les primeres dècades del segle XX s’havia preocupat per allò que era particular, per l’individual, per la dimensió històrica dels fenòmens, en contraposició al positivisme decimonònic. El neopositivisme del segle XX anava, contràriament, a la recerca dels trets comuns de comparació, en una actitud antihistòrica, com a clau explicativa de fenòmens globals²⁰⁰. Aquesta actitud, però, ocultava les posicions ideològiques darrera d’una suposada neutralitat de la tècnica.

La actitud quantitativa ha ido unida durante una parte de su desarrollo a posiciones ideológicas y políticas claramente conservadoras. El abandono de la perspectiva histórica, y la consideración de los hechos sociales como “cosas”, favorecía, por otra parte, esta dirección. Es conocido, por ejemplo, el profundo conservadurismo del fundador de la sociometría, L. Moreno, que mantuvo en todo momento la pretensión de estar por encima de la lucha de clases mediante sus estudios sociométricos²⁰¹.

Però també és cert que la revolució quantitativa es desenvolupà amb propòsits progressistes. Fou llargament utilitzada en els estudis socials que bastiren les polítiques *keynesianes* promogudes per la socialdemocràcia europea en la reconstrucció del postguerra i també pel *welfare State* americà.

Cuando un cuantitativista aplica un refinado método matemático o estadístico al estudio de un fenómenos social, tiene con frecuencia la pretensión implícita de ser neutro, imparcial, objetivo y de que con su análisis descubrirá “la realidad objetiva” sin contaminaciones ideológicas de ningún tipo. Desde una perspectiva general, puede afirmarse que los análisis cuantitativos en las ciencias sociales (...) han venido a actualizar la pretensión durkheimiana de tratar los hechos sociales “como cosas”, vistos desde el exterior. Pretensión que no es más que un intento de introducir en las ciencias sociales los métodos de las ciencias de la naturaleza²⁰².

El caràcter neopositivista en el desenvolupament de les ciències socials de mitjans del segles XX es basava en el desig de la unitat de la ciència, en la possibilitat de transferir teories d’un camp a altre del saber i d’utilitzar un llenguatge comú amb altres disciplines científiques. La unitat de la ciència

¹⁹⁸ Horacio Capel. *Filosofía y ciencia en la geografía contemporánea*. 1981, p. 375.

¹⁹⁹ Horacio Capel. Op. Cit., p. 376.

²⁰⁰ Horacio Capel. Ibídem.

²⁰¹ Horacio Capel. Op. Cit., p. 377.

²⁰² Horacio Capel. Op. Cit., p. 378.

residia en la *concepció monista* del món, la idea de que les regularitats en les ciències naturals trobarien una analogia en l'estudi de la realitat social, com ja ho havia establert el positivisme decimonònic d'Auguste Comte²⁰³.

El positivisme decimonònic estava basat en el determinisme causal, d'acord amb la física newtoniana en que a partir de l'estat d'un sistema en un instant determinat, es podia preveure el futur moviment del sistema. El canvi que es produí amb el determinisme neopositivista trencà la concepció determinista del positivisme anterior, fent que la física es formulés més a través de lleis estadístiques, d'acord amb el camí alternatiu desenvolupat per la física atòmica, així com la teoria dels *quantos* proposada per Plank.

La indeterminación de las imágenes sobre la posición de las partículas atómicas condujo a aceptar que "el conocimiento incompleto de un sistema es parte esencial de toda formulación de la teoría cuántica", a la vez que el estudio de las partículas elementales y el desarrollo de la teoría de la relatividad planteaban serios problemas sobre el determinismo causal²⁰⁴.

Aquests plantejaments tindrien ressò entre els filòsofs neopositivistes, que hagueren d'afrontar el problema de la indeterminació en la relació entre previsió i esdeveniment futur. Més que de causes i de prediccions, es passaria a parlar de *probabilitat*, en el que el principi de *inducció* jugaria un important paper. Els qüestionaments neopositivistes arribarien a una crítica ontològica de la ciència. El problema de la ciència deixaria de ser el d'arribar a la veritat. D'acord amb Reichenbach, citat per Capel:

(...) pues no le es dado a la ciencia llegar a la verdad ni a la falsedad (...) pero los enunciados científicos pueden alcanzar únicamente grados continuos de probabilidad, cuyos límites superior e inferior, inalcanzables, son la verdad y la falsedad²⁰⁵.

Però la corrent neopositivista no fou unívoca. Un camí divergent, antiinductiu, defensat per Karl Popper, plantejà noves qüestions epistemològiques. L'alternativa de Popper seria la *teoria del mètode deductiu a contrastar*, considerant que el treball científic seria el de proposar teories i contrastar-les: "la teoria se convierte en el corazón de la ciencia, en la clave del rompecabezas de la realidad"²⁰⁶. A

²⁰³ Un cert pensament neopositivista en la filosofia encara romanien acceptat cap la dècada de 1920 i s'havia desenvolupat en dos nuclis fonamentals centro-europeus: el Cercle de Viena, constituït a l'entorn de Moritz Schlick i del qual participaven Karl Popper, el jurista i filòsof Hans Kelsen i, tot i que només parcialment, Wittgenstein; i el grup de Berlin, organitzat entorn a la *Gesellschaft für empirische philosophie* i a Hans Reichenbach. La reflexió filosòfica d'aquests neopositivistes coincidia en la recerca d'assolir una ciència unificada, tenint com a mètode l'anàlisi lògica, formulant les proposicions tal com es formulen en les ciències empíriques, apropant la reflexió teòrica cap a la física, la biologia i les matemàtiques. L'escalada del nazisme a partir de la segona meitat dels anys 1930, promogué la dispersió dels membres del Cercle de Viena i del grup de Berlin per Estats Units i Regne Unit, el que explicaria en bona mesura l'origen del gran desenvolupament que la corrent neopositivista tingué en el món anglosaxó en les dècades de 1940 i 1950. Horacio Capel. Op. Cit., pp. 368-370.

²⁰⁴ Horacio Capel. Op. Cit., p. 372.

²⁰⁵ H. Reichenbach. *Erkenntnis*. (1930). Citat per Popper, citat per Horacio Capel. Ibídem.

²⁰⁶ Karl Popper. *La lógica de la investigación científica*. (1959). Citat per Horacio Capel. Op. Cit., p. 263.

partir d'una teoria es realitzarien observacions, seleccionant els fets significatius, i es formularien les preguntes i el camí a ser investigat. D'acord amb Popper, citat per Capel:

(...) las observaciones – y, más todavía, los enunciados de observaciones y los resultados experimentales – son siempre *interpretaciones* de los hechos observados, es decir, que son interpretaciones a la luz de teorías²⁰⁷.

Les teories serien eines que se sotmeten a contrast a través de la seva aplicació, per provar la validesa de les hipòtesis. Aquesta proposta deductiva i al mateix temps, basada en l'empirisme, tindria gran transcendència en les discussions epistemològiques de les diverses disciplines científiques i ajudaria a redefinir els mètodes de treball científic. Capel explica que en el cas de la geografia, la onada neopositivista menysvalorà el problema “regional” de tal disciplina i reformulà la relació home-medi en termes de la teoria dels sistemes. Un exemple seria l'èmfasi en els aspectes espacials i la recerca de regularitats en les distribucions morfològiques en el territori. L'escala territorial apropiaria i posaria en relació els estudis de geògrafs i urbanistes. L'urbanisme es reformularia a partir del canvi de paradigma científic, amb aproximacions com “l'urbanisme sistèmic”, la teoria de llocs centrals, i la modelització del fenomen urbà.

8.1. La consolidació d'una “Escola d'Urbanisme”.

Els canvis en l'ensenyament de l'urbanisme a l'ETSAB foren una expressió d'aquest interès per les ciències socials que caracteritzà la renovació conceptual de l'urbanisme als anys seixanta. Manuel Ribas Piera, com a professor de la càtedra d'urbanisme, fou pioner en apropar els arquitectes a les ciències socials en la formació a l'Escola. Primerament amb la participació de convidats que donaven conferències als seus alumnes d'Urbanística, influí en la necessitat d'assignatures d'economia i sociologia urbana, en paral·lel a la d'Urbanística, el que estaria plasmat en el Pla Acadèmic de 1964.

(...) per la meua classe teòrica van desfilar alguns que no eren arquitectes (greu escàndol quan el primer convidat, el doctor Llobet, geògraf, va pujar a l'estrada del meu curs). Després van venir el Jacint Ros Hombravella i el malograt Ernest Lluch a explicar “localització industrial”. Més endavant, els convidats foren Lluís Carreño i Jordi Borja (sociologia) i Estapé, Soler Llussà i fins i tot Pasqual Maragall a l'assignatura d'Economia Urbana. Això pel que fa als professors aliats a l'arquitectura estricta²⁰⁸.

Ribas Piera havia estat decisiu en la creació a l'escola d'un taller al curs d'urbanisme, que no fos només un inventari de solucions urbanístiques, sinó que una activitat de projecte complexa. Introduí a les seves classes temes com la ciutat com a sistema, basant-se en Gibbert i McLoughlin. La iniciativa de Ribas Piera d'obrir-se al món i al coneixement el portà a fer molts viatges d'estudi a països

²⁰⁷ Horacio Capel. Op. Cit., p. 373.

²⁰⁸ Manuel Ribas i Piera en entrevista a Ferran Sagarra. Revista Visions. Número 5. 2006, p. 133.

estrangers (sovint acompanyant els estudiants de l'ETSAB) i establir contacte amb altres arquitectes de l'Estat i estrangers, com De Carlo.

Jo era amic del Giancarlo De Carlo, que va venir una vegada a Barcelona i una altra a Segòvia a una trobada d'arquitectes, que eren uns congressos informals. Un dia l'Oriol Bohigas, que és un motor, va anar a Madrid i va conèixer els urbanistes de Madrid, que no ens coneixíem. Va conèixer l'Eduardo Mangada i altres. Llavors l'Oriol va venir a dir-nos als d'aquí (...) que no podia ser que no ens coneguéssim. Llavors jo vaig participar d'aquest moviment de conèixer-nos que va avocar en uns *Pequeños Congresos de Arquitectura*, en que hi anava gent de Madrid i gent de Barcelona. I d'aquests se'n van fer un a Segòvia i un a Portugal. Doncs, De Carlo va venir convidat al de Segòvia. Ell i jo ens vèiem per un altra tema, que era l'ILAUD²⁰⁹.

Les teories de participació en el disseny de De Carlo tindrien influència en la formació en urbanisme a l'ETSAB²¹⁰. L'arquitecte milanès fou convidat a venir a Barcelona per informar sobre el desenvolupament pedagògic de l'Escola, on discutí la substitució dels antics mètodes acadèmics pels nous mètodes pragmàtics, empírics. Al rerefons hi havia la necessitat de crear instruments per a que l'ETSAB esdevingués efectiva i útil a la societat, protagonista en el debat sobre els fets urbanístics de la ciutat, superant l'aïllament classista en que es trobava. Una de les recomanacions més urgents era la de curar escrupolosament de la formació dels futurs urbanistes i una de les propostes era de que els estudiants d'urbanisme coneguessin amb detall els casos esgarrifosos de les barriades barcelonines on s'acumulaven problemes i totes les mancances, en total abandonament urbanístic²¹¹.

L'aportació de De Carlo tindria gran influència en el taller d'urbanisme liderat per Ribas Piera i Posteriorment, Ribas Piera també tractaria de presentar a les seves classes les teories crítiques dels anys setanta als seus alumnes, donant origen a una nova generació d'urbanistes de formació universalista i molt més enfocada en els temes urbans. També posteriorment, Ribas Piera fou pioner a l'introduir la disciplina de paisatgisme en la formació dels arquitectes, tornant a integrar mitjà natural i antròpic, després de la divisió produïda per les visions historicista. Ferran Sagarra²¹² recorda tant l'abordatge sistèmic com la via política en les classes del professor Ribas Piera:

Et recordo, com a professor d'Urbanisme, parlant de la ciutat com a sistema, però també recitant-nos el "parque d'Ellisian", la cançó del Peter Seeguer, quan parlaves de la participació ciutadana, del dret a la ciutat i de l'advocacy planning. Tot referenciat amb una molt bona bibliografia. Recordo que vas fer venir gent d'altres facultats, en especial d'Economia, a les teves classes d'urbanisme²¹³.

²⁰⁹ Manuel Ribas i Piera en entrevista a l'autor.

²¹⁰ De Carlo profunditzaria aquest tema posteriorment a "Dalla progettazione alla partecipazione 1970-75". In: *Le radici malate dell'urbanistica italiana*. 1976, pp. 95-109.

²¹¹ "Giancarlo De Carlo a Barcelona. Serra d'Or. Maig de 1964.

²¹² Entrevista a Manuel Ribas i Piera. *Revista Visions de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona* – Número 5 – Mayo de 2006. pp. 123 – 139.

²¹³ Entrevista a Manuel Ribas i Piera. Op. Cit., p. 133.

Alguns referents europeus en el planejament ja eren coneguts des del desenvolupament del *Plan Director*, com el *Piano Intercomunale Milanese*, i anglesos, destacant-se les *new towns* angleses, un tema que seguia constant des de les classes del professor Xavier Subias.

El professor Lluís Cantallops considera que també influí en la formació urbanística els cursos promoguts per l'*Instituto de Estudios de la Administración Local*, depenent de Madrid, en que Cantallops comenta la participació, entre altres, de Gabriel Alomar, que hi era professor. A través dels cursos, entraren en contacte amb la generació anterior, de Luca Calado, entre altres: "(...)dins d'aquests cursos nosaltres ens vam especialitzar i ens vam dedicar en profunditat a l'urbanisme des de molts punts de vista. Gabriel Alomar havia estat a Amèrica, havia estat als Estats Units (...)”²¹⁴.

També tingué gran importància en aquest procés de consolidació de la formació en urbanisme a l'Escola d'Arquitectura, les traduccions i publicacions promocionades per professors a diferents editorials catalans als anys setanta, sobretot la literatura anglesa (la italiana quasi no es traduïa). La traducció de llibres estrangers i l'edició de col·leccions sobre el planejament urbà i afins es concentrà en els editorials *Oikos Tau*, tenint com a responsable Lluís Cantallops, i *Ciencia Urbanística* en l'editorial *Gustavo Gili*, coordinat per Manuel de Solà-Morales.

Cantallops participà de l'edició de col·leccions de llibres d'urbanisme, amb traduccions inèdites a l'Estat, com *Modelos de Analisis Territorial*, de Peter Hall; *Geografía y planeamiento urbano en el espacio colectivo de la Ciudad* i *La calidad del medio ambiente urbano*, de Perloff. Aquests llibres es convertirien en el cos teòric de les seves classes a l'ETSAB, en que explicava la teoria dels llocs centrals, per exemple, compartint amb els seus alumnes els referents estrangers que li arribaven a través de publicacions. A més dels ja coneguts referents italià i anglès, destacant-se la revista *Urbanística*, Cantallops hi afegeix la influència americana, sobretot a través de la revista de l'*American Institute of Planners*.

(...) entre tots vam anar formant un cos teòric, traduint llibres que ens arribaven de fora. Jo recordo que hi havia un economista que es deia Solel Llusà que va traduir per l'editorial Gilli *Anàlisis de las estructuras territoriales*, que era un llibre que estava molt bé, del Secchi. I llavors també el Manuel Solà va ser assessor de la Gilli i va editar molts d'aquests llibres (...) eren bàsicament els llibres anglesos... (...) i algú americà també. I jo vaig estar en un editorial que es deia Oikos Tau²¹⁵. Vam editar, doncs, el Perloff, el Wingo... Vam traduir, per portar a la gent d'aquí²¹⁶.

²¹⁴ Ibídem.

²¹⁵ Mentre Cantallops era l'assessor de la vessant urbanística de l'Editorial Oikos Tau, la part d'economia del mateix editorial la portava l'Ernest Lluch, repetint en l'àmbit editorial el tàndem que coordinava l'oficina de l'*Área de Acción Inmediata*.

²¹⁶ Lluís Cantallops, en entrevista a l'autor.

Des de l'any 1966, Manuel Solà-Morales era professor de l'Escola i el 1968 es convertí en catedràtic d'Urbanística I. Amb altres professors, fundà el Laboratori d'Urbanisme que ell mateix liderà. Entre els anys 1965 i 1975, a les seves classes a l'ETSAB, utilitzà la teoria de jocs i profunditzà temes científics, esbrinant les implicacions de la matemàtica i geografia en la metodologia del planejament urbà. A través de l'Editorial Gustavo Gilli, seria editor de les traduccions de *La estructura del espacio urbano*, de L. Martín, L. March i M. Echenique, *Una visión sistémica del planeamiento*, de F. Chadwick i *Análisis Locacional en la geografía humana*, de Peter Hagget:

(Manuel de Solà-Morales) se esforzó por integrar en ella (la colección) autores del mundo anglófono y a otros italianos, para diversificar las líneas de reflexión. La colección se inició con *La Torre de Babel* de un arquitecto a quien siempre tuvo gran respeto, Ludovico Quaroni, y continuó con obras sobre Problemas de diseño y estructura de la ciudad de D. Lewis, un autor del que publicaría poco después su libro *El Crecimiento de las Ciudades*, y con la obra de L. Reissman sobre el proceso urbano²¹⁷.

Les classes de Solà-Morales a finals dels seixanta i primers setanta versaven sobre el mètode per representar sistemes complexos i dinàmics com els processos urbans. Aquest abordatge substituïa l'aproximació funcionalista, de la ciutat com a conjunt de funcions, per la ciutat com a sistema de relacions, que derivarien en models urbans. La modelística com a eina de planejament permetria relacionar l'anàlisi al disseny²¹⁸.

L'any 1970 Solà-Morales publicà *La Ciudad y los juegos*, on desenvolupà la seva recerca de l'aplicació de la teoria dels jocs als *models de simulació* dels processos urbans, perfeccionant la potencia metodològica de l'estructuralisme, cap a un "estructuralisme dinàmic" i un instrumental adaptatiu (posteriorment s'anomenaria estratègic) per intervenir a la ciutat²¹⁹.

Joan Antoni Solans, arquitecte de la promoció de 1965, identifica un moment quan ell estudiava a l'escola, en que l'urbanisme de la crítica social i política encara convivía amb la vessant historicista.

L'objectiu de la gent que portava urbanisme en aquell moment, el Ribas Piera i en Xavier Subias, era l'educació que en podríem dir de tipus universal. És a dir, jo vaig tenir, per exemple, un curs d'iniciació en que van participar-hi economistes, sociòlegs, demògrafs. (...) És només després que fan el tomb a la italiana, en que l'urbanisme només l'entenen com a "*intervento architettonico*". I aquí hi ha molta culpa del Manfredo Tafuri, de l'Aymonino, de tot el grup de *Casabella*. Que en el fons, venen a dir "tots aquests que preteneu canviar la societat esteu equivocats i el que importa és la qualitat de la intervenció sobre la ciutat i que s'entengui bé la intervenció". I aquí, a casa nostra, el que fa aquesta guerra polaritzada

²¹⁷ Horacio Capel. "Manuel de Solà-Morales, arquitecto, urbanista y científico social". In: *Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*. 20 de mayo de 2012.

²¹⁸ Vegeu la ponència de Ferran Sagarra i Trias. "Polytechnic education and the 'Ateliers' system in our Schools of Architecture", en el *International Conference: Cities in Transformation, Research & Design*. Politècnico de Milano. 2012.

²¹⁹ Manuel de Solà-Morales. *La ciudad y los juegos*. Laboratorio de Urbanismo. ETSAB. 1970.

(encara que crec que l'introductor és el Manuel de Solà), el que fa la guerra en aquest sentit és el Bohigas, que arriba a dir (...) que el planejament no serveix per a res²²⁰.

Aquest referent multidisciplinar en la formació com a arquitecte que gaudí Solans de la mà de Ribas i Subias era una situació privilegiada, molt diferent de les limitacions formatives en el camp de l'urbanisme de les generacions anteriors. Les bases de formació urbanística posades per aquests extraordinaris professors a l'ETSAB als anys seixanta i setanta deixaria una empremta en tota una generació d'arquitectes i urbanistes, amb gran transcendència en el món urbanístic català a partir d'aleshores.

8.2. Els fonaments de l'urbanisme sistèmic.

Peter Hagget i Richard Chorley en 1967 aplicaren la revolució neopositivista i les idees de paradigma i canvi de paradigma de Thomas Kuhn a l'urbanisme²²¹. Hagget fou el creador de la "ciència espacial". El seu nou paradigma quantitatiu en la geografia seria "científic", en contraposició a altres d'anteriors de caràcter precientífic, com el "determinista" i "regional"²²².

Hagget, en el seu llibre *Análisis Locacional en Geografía Humana*, tractà dels aspectes geogràficament significatius dels principals models teòrics, clàssics i moderns, i intentà agrupar-los al voltant de la simetria geomètrica, detectable en els sistemes regionals, per després repassar els instruments disponibles per fer front al problema de l'estructura locacional i a la definició de les regions. Insert de ple en els estudis quantitatius en les ciències socials de l'època, Hagget buscà una pauta i un ordre en la geografia, de la mateixa naturalesa que els sistemes locacionals que estudià i els models que es construïen per descriure'ls.

Si inquirimos, respecto a una región determinada, si sus asentamientos están dispuestos de acuerdo con una cierta secuencia predecible o si sus zonas de utilización del suelo son concéntricas o si su crecimiento es cíclico, la respuesta dependerá, en gran medida, de aquello que estamos dispuestos a buscar, y de qué entendamos por *orden*. El orden y el caos no forman parte de la naturaleza sino de la mente humana: según las palabras de Sigwart, "Sólo se descubre en el mundo un orden mayor del que se nota a primera vista cuando buscamos dicho orden" (...). Chorley (1962) ha llamado la atención sobre la vívida ilustración de este problema, tal como afligió a Newton, cuando le acababa de caer una manzana sobre la cabeza: 'Si se hubiera planteado la pregunta obvia: por qué esta manzana en particular vino a caer en este instante irrepitable sobre esta cabeza singular, habría podido escribir la historia de una manzana. En vez de ello se preguntó por qué caían las manzanas y produjo la teoría de la gravitación. La decisión correspondió a Newton y no a la manzana'²²³.

²²⁰ Joan Antoni Solans, en entrevista a l'autor.

²²¹ Capel identifica en aquests autors l'adopció d'un paradigma que suposa la preocupació per tres tipus de problemes: "1) la determinación de hechos significativos; 2) el acuerdo de los hechos con las teorías y modelos; y 3) la articulación de las teorías". Horacio Capel. Op. Cit., p. 256.

²²² Altres paradigmes i síntesis més generals havien estat enunciades: "R. J. Johnston ha reconocido hasta 1950 los paradigmas "exploratorio", "ambientalista-determinista" y "regional", y desde 1950 en adelante, los de la "ciencia espacial" (o del "análisis locacional"), el "behaviorista" y el "radical-estructural". Horacio Capel. Ibídem.

²²³ Peter Hagget. *Análisis Locacional en Geografía Humana*. 1976, p. 6.

La recerca d'una nova teoria general i la persistent pregunta per l'ordre subjacent a l'espai anaven en contra a les tradicions excepcionalistes en la geografia humana, historicista. L'ordre locacional no depenia de la geometria de l'objecte, sinó del marc organitzatiu en que se'l posava. La pauta i l'ordre existien quan se sabia què s'havia de buscar i com s'havien de mirar els fenòmens estudiats. Hagget proposava algunes categories amplies de preguntes referents a moviments, xarxes, nodes, jerarquies i superfícies, per després explorar la manera com arribar a possibles respostes.

(...) en la región nodal (...) el conjunto de los objetos (ciudades, pueblos, granjas, etc.) se hallan relacionados por medio de movimientos de circulación (dinero, migrantes, fletes, etc.) y las cargas de energía vienen a través de las necesidades biológicas y sociales de la comunidad. Esta idea está implícita en la mayor parte de las teorías del lugar central (...), aunque la descripción se encuentra pocas veces (especialmente por Vining, 1953, y Curry, 1964-B) expresada en términos de "sistemas"²²⁴.

El que proposava Hagget era considerar les regions nodals com a sistemes oberts. L'estudi dels moviments portava a la consideració dels canals on hi ha el moviment, la xarxa, els nodes d'aquesta xarxa la seva organització en una jerarquia, amb una integració final, arribant a la seva teoria de grafos, per l'anàlisi de xarxes.

L'urbanisme seria molt influenciat pel canvi de paradigma epistemològic en les ciències socials i la revolució quantitativa per la qual passaven. Aquesta relació seria cada cop més estreta, a mesura que l'economia, la sociologia, la geografia, entre d'altres, passaren a ser instruments del planejament urbà. El nou abordatge de la geografia amb èmfasi en l'espai i la geometria donaria rellevància a les centralitats en la localització espacial de població i de les activitats, en els plans. I viceversa, els geògrafs incorporaven noves discussions operatives sobre l'espai.

El espacio terrestre, la organización espacial, las distribuciones y asociaciones espaciales, las estructuras espaciales, las regularidades en el espacio son cuestiones que pasan ahora a primer término en las preocupaciones de los geógrafos. (...) Fue entonces cuando aparecieron las discusiones sobre el carácter absoluto (newtoniano) o relativo (einsteiniano) del espacio, y sobre las geometrías apropiadas para el tratamiento de los distintos problemas espaciales. Las geometrías no-euclidianas se consideraron más aptas para los análisis que implican conceptos relativos del espacio, como, por ejemplo, los relacionados con la medida de la distancia, la cual está 'determinada por la actividad y la influencia de los objetos'²²⁵.

A partir dels mètodes de les ciències socials, l'urbanisme generaria nous marcs conceptuals, cada cop més sofisticats, com la teoria del lloc central i el concepte d'urbanisme sistèmic. L'ús de simulacions sobre els processos urbans, la modelització de la ciutat i els jocs serien incorporats de manera generalitzada al planejament urbà a partir dels anys seixanta.

²²⁴ Peter Hagget. Op. Cit., p 27.

²²⁵ Horacio Capel. Op. Cit., p. 388.

La teoria general de sistemes havia nascut en el camp de la biologia, amb Ludwig von Bertalanffy l'any 1951, a partir del concepte d'ecosistema. La visió de l'ecologia que es base en la interrelació entre les espècies implicava una visió interdisciplinària en totes les àrees del coneixement.

Los eco-sistemas tienden a auto-regularse, y a alcanzar un estado de equilibrio denominado clímax ecológico, en el que toda la comunidad de plantas y animales, predadores y presas, coexisten en un estado de mutua interdependencia. (...) La última fuente de todos los beneficios de la existencia es la misma tierra, y la relación del hombre con toda su vida y recursos. Hay algo cada vez más claro: que la vida del hombre está ligada de modo muy complicado con toda la trama de la vida en la tierra²²⁶.

Un sistema es definia com a un conjunt d'elements en interacció i de forma conjunta amb el seu entorn. Més que cada element isolat, es tractava de l'articulació de cada part amb el tot. Malgrat que cada element podia ser estudiat de manera aïllada, un sistema només assoliria un significat quan considerat tot en conjunt.

Al llarg de la dècada de 1960, la teoria de sistemes es consolidaria i el seu desenvolupament s'estendria per diverses àrees del coneixement i la visió sistèmica seria considerada com a marc conceptual per a la investigació en diverses àrees. Qualsevol element aïllat, parcial, podria ser vist com a part d'un sistema que alhora forma part d'un sistema més gran, configurant l'univers com a sistemes en interacció en un ordre jeràrquic.

Un concepte d'ecosistema ja havia estat aplicat a la ciutat pels ecòlegs humans de l'Escola de Chicago. Park i Burgess, en 1925, havien estat pioners en l'aplicació dels conceptes d'ecologia a la realitat urbana. Desenvolupant un principi de configuració urbana associada a relacions ecològiques, a partir de anells concèntrics. Identificaren que hi havia uns tipus de veïnatge desitjats mentre que altres no ho eren pas, i que això influenciava el creixement i desplaçaments de les ciutats.

(...) Els ecòlegs humans tornarien a posar èmfasis en l'estudi de la relació home-medi, seguint parcialment la geografia humana i després de l'èxit del "projecte científic-institucional" de Park, "que no dudó en dar una visión deformada de los objetivos de la geografía para justificar su propio programa intelectual"²²⁷.

Els ecòlegs de Chicago tractaren de fer analogies amb els mecanismes de competició i cooperació per comprendre les forces d'organització intraurbanes, en una dinàmica que conduiria el fenomen urbà a un cert ordre socioespacial. És evident que aquesta lectura aplicada a la ciutat, una estructura complexa, presentava problemes perquè obviaven en bona mesura la indeterminació i l'aleatorietat que ocorrien en els subsistemes i les decisions individuals dels seus agents.

²²⁶ J. Brian McLoughlin. *Planificación Urbana y Regional. Un enfoque de sistemas*. 1969, p. 14.

²²⁷ Horacio Capel. Op. Cit., p. 260.

L'aplicació de la teoria general de sistemes a l'estudi de l'espai seria fonamental en els estudis geogràfics²²⁸, des del pioner Edward Ackerman, que en 1963 afirmà que el problema clau de la geografia "es nada menos que la comprensión del enorme sistema de interacción que comprende toda la humanidad y su medio ambiente natural sobre la superficie terrestre"²²⁹.

Una altra aplicació i sistematització de la teoria de sistemes al planejament fou presentada en el llibre *Planificación Urbana y Regional. Un Enfoque de Sistemas*²³⁰, de McLoughlin. Hi explicà la inspiració dels planificadors físics en la biologia de la mà de Patrick Geddes, en que quedava evident la idea darwinista d'evolució i competició en l'ecologia. Però McLoughlin tractà d'explicar l'exceptualisme de l'ésser humà a la Terra²³¹.

McLoughlin posà les pautes d'estudis urbans a partir de la visió sistèmica. En relació als espais en que tenen lloc les activitats humanes, identificà els elements-clau:

a) Las personas pueden adaptar su comportamiento de modo que les permita mejorar la adecuación de un espacio existente (.....). A estos elementos les denominaremos comportamiento respecto al espacio; b) Puede buscarse un espacio más adecuado para la actividad, (...) éste implica necesariamente un cambio de localización, y generalmente está motivado por un deseo de alterar el tipo de relaciones espaciales entre la actividad y otras con las que deba interactuar. A estos elementos denominaremos localización del espacio. c) Pueden hacerse obras de edificación o de ingeniería para modificar o construir un espacio adecuado para una actividad. Los ejemplos son abundantes: almacenes, tiendas, oficinas, garajes y edificios residenciales de todas clases; también campos de juego, parques, estadios y otras obras exteriores. (...). A estos elementos denominaremos desarrollo del espacio²³².

Amb George Chadwick, la visió sistèmica es consolidaria encara més en la planificació urbana, assolint un alt nivell d'abstracció i modelització.

²²⁸ Una altra aproximació sistèmica a la geografia física com a sistema obert seria explicada per Richard Chorley: "David R. Stoddart ha valorado especialmente esta utilización debido a cuatro características esenciales que presenta el ecosistema: ante todo es un concepto monista, y permite por tanto incluir el medio inorgánico y el orgánico, incluyendo en éste al hombre, y analizar sus interacciones. Pero, además, los ecosistemas están estructurados de forma ordenada y racionalmente comprensible; funcionan mediante el intercambio de energía; y, sobre todo, son un tipo de sistema general, concretamente un sistema abierto que tiende hacia una situación de equilibrio (steady state), y presenta, por tanto, las características de los sistemas generales". Chorley, citat per Horacio Capel. *Ibidem*.

²²⁹ Edward Ackerman, citat per Horacio Capel. *Filosofía y ciencia en la geografía contemporánea*. 1981, p. 389.

²³⁰ La primera edició a Anglaterra és de 1969, amb el títol original *Urban and Regional Planning. A systems approach*. La versió espanyola *Planificación urbana y regional. Un enfoque de sistemas* és de 1971.

²³¹ "Hemos identificado tres facetas en el proceso ecológico, con especial referencia a las actividades humanas. Primero, la sucesiva diversificación y creciente complejidad de roles y funciones y los contextos en que se desempeñan; segundo, como consecuencia nuestra gran capacidad de creación de hábitats especiales para esta amplia gama de actividades, sea por adaptación al espacio físico o por adaptación directa del espacio (generalmente obras de construcción e ingeniería); y tercero, la evolución de una rica variedad de comunicaciones que necesitamos y disfrutamos para interconectar las localizaciones de actividades". J. Brian McLoughlin. *Op. Cit.*, p. 21.

²³² J. Brian McLoughlin. *Op. Cit.*, p. 29.

(...) el planeamiento es un sistema conceptual general. Al crear un sistema conceptual, independiente del sistema del mundo real, pero en correspondencia con él, podemos aspirar a entender los fenómenos de proceso y cambio, anticiparnos a ellos y finalmente evaluarlos: a través de la optimización del sistema conceptual nos referimos indirectamente a la optimización del sistema del mundo real. Particularizamos en este proceso general de planeamiento, a fin de tratar de temas más específicos; quiere esto decir que un sistema o subsistema conceptual específico se debe representar mediante un sistema o subsistema conceptual específico, incluido en el sistema conceptual general. Tales representaciones particulares se denominan modelos y podemos considerarlos de diferentes características según el modo en que representen las propiedades particulares de los sistemas reales²³³.

L'estructuració matemàtica dels problemes, a partir del concepte de sistema, permeté l'abordatge en termes de cibernètica, teoria de la informació i teoria de la comunicació. La visió sistèmica també s'apropà del pensament de la complexitat i de les xarxes, permetent desvetllar algunes estructures complexes en les escales urbanes i territorials. Els principis generals d'anàlisi i control de sistemes ajudarien també a orientar l'acció en la planificació urbana.

El *Regional Planning*, antecedent de la planificació urbana, també seria replantejat a partir de la visió sistèmica en els anys 1960. Les regions polaritzades, organitzades en una xarxa urbana, serien considerades com a exemples de sistemes oberts²³⁴. Moltes de les característiques dels sistemes oberts també es trobaven en els sistemes regionals, d'acord amb Hagget, citat per Capel:

La organización regional necesita de un constante movimiento de gentes, bienes, dinero e información para mantenerse; un exceso de movimiento hacia adentro puede verse compensado por cambios de forma (expansión de la ciudad y crecimiento urbano tentacular), así como un movimiento disminuido puede llevar a la contracción y a las ciudades fantasmas. Las dos primeras condiciones se cumplen claramente. De modo semejante, respecto a la tercera condición, la región urbana obedece al principio de Le Chatelier en cuanto que su hinterland puede expandirse o contraerse para hacer frente a flujos acrecentados o disminuidos²³⁵.

Les tècniques d'anàlisi de sistemes contribueixen a la identificació i descripció de situacions complexes en la planificació urbana²³⁶. Ja en el segle XIX, von Thünen havia presentat l'embrió del que serien les teories locacionals urbanes, basades en el principi econòmic de maximització dels beneficis en els

²³³ George F. Chadwick. *Una Visión sistémica del planeamiento*. 1973, p. 65.

²³⁴ "Según indica Peter Hagget, citando a R. Chorley, los primeros (sistemas oberts) poseen las características siguientes: necesidad de un suministro de energía para mantener y preservar el sistema; capacidad de llegar a un estado de equilibrio (steady state); la autorregulación mediante ajustes homeostáticos; el mantenimiento de magnitudes óptimas durante períodos de tiempo, así como de su organización y su forma a través del tiempo; y, por último, la de comportarse de modo equifinal, en el sentido de que condiciones iniciales diferentes pueden conducir a resultados finales semejantes". Horacio Capel. *Filosofía y ciencia en la geografía contemporánea*. 1981, p. 391.

²³⁵ Horacio Capel. Op. Cit., pp. 391-392.

²³⁶ Josep Maria Montaner l'aplicarà a l'arquitectura que allà on els estudis sectorials són insuficients per comprendre l'espai, el concepte de sistema transcendia: "*conjunto de elementos heterogéneos (materiales o no), de distintas escalas, que están relacionados entre sí, con una organización interna que intenta estratégicamente adaptarse a la complejidad del contexto y que constituyen un todo que no es explicable por la mera suma de sus partes*". Josep Maria Montaner. *Sistemas Arquitectónicos Contemporáneos*. 1998, p.11.

seus estudis sobre localització agrícola. A mitjans del segle XX, Alonso (1964) rescataria les idees de von Thünen per presentar el seu model de ciutat econòmica, organitzada espacialment a partir d'anells concèntrics successius en que el major avantatge locacional la tindrien aquelles activitats econòmiques que captessin la plusvàlua de l'ús del sòl²³⁷.

En el cas de la planificació urbana, eren molts els problemes i també interactuaven diferents objectius que podien ser contradictoris. L'aplicació de les teories locacionals a la pràctica de la planificació plantejava dubtes.

(...) no todo se percibía al completo; los sistemas que debían analizarse no se mostraban con evidencia sino que tenían que ser sintetizados; algunos de sus aspectos no eran deterministas, sino que eran probables; además los costes y los beneficios eran difíciles de cuantificar. De manera que a afirmación de que este método era científicamente objetivo no era admitir que en este tipo de sistemas “abiertos” los análisis sistémicos debían tener un papel subsidiario y que el analista debía fijarse de su criterio e intuición; es decir se volvía al método tradicional. En 1975 Britton Harris, quizás el planificador de sistemas más conocido, diría que no creía que los problemas de planificación difíciles pudieran solucionarse mejorando los métodos²³⁸.

La distribució en l'espai de centres de comerç i serveis, seria investigat per Christaller, en la seva *teoria dels llocs centrals*. Christaller feia una aproximació deductiva, d'acord amb la crítica epistemològica de Popper, partint d'un problema ben definit, la distribució i jerarquia dels nuclis de poblament considerats com a centres de serveis, teoritzà sobre la noció de centralitat, arribant a una configuració espacial a través d'anells.

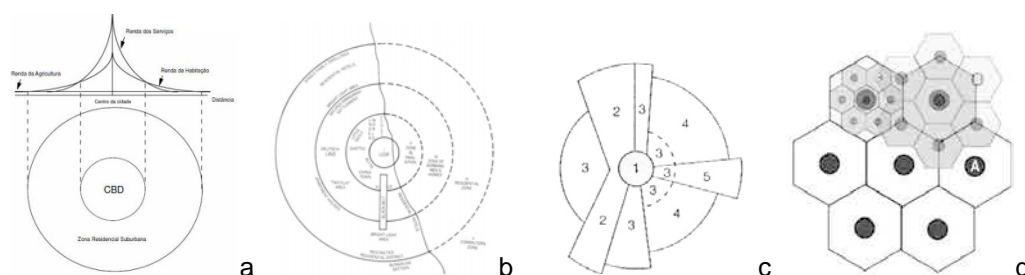

Fig. 57: models urbans concèntrics: a) Alonso, 1964; b) Park e Burgess, 1925; c) Hoyt, 1959; d) Christaller, 1933.

²³⁷ "(...) Unos cuantos geógrafos y economistas industriales descubrieron los trabajos de los teóricos germánicos de la localización – Johann Heinrich von Thünen (1826) sobre agricultura, Alfred Weber (1909) sobre industria, Walter Christaller (1933) sobre centros de servicios, y August Lösch (1940) sobre teoría general de la localización – resumieron y analizaron estos textos incluso los tradujeron cuando lo consideraron necesario. En los Estados Unidos, académicos de diversas disciplinas, empezaron a encontrar regularidad en muchas distribuciones, incluyendo las espaciales. (...) Entre 1953 y 1957 hubo una revolución en la geografía humana, al tiempo que Isard creaba una nueva disciplina académica al unir la nueva geografía con la tradición alemana de la economía de la localización. Y, con el beneplácito social – como demuestra el importante informe de la Comisión Schuster de 1950 sobre Gran Bretaña, que consideraba que debía haber un mayor contenido social en los estudios de planificación – el nuevo análisis locacional empezó a ser incluido en los programas de las escuelas de urbanismo". Peter Hall. *Ciudades del Mañana*. 1996, p. 338.

²³⁸ Peter Hall. Op. Cit., p. 342.

Supongamos una llanura uniforme, con distribución homogénea de la densidad y de la renta, sin líneas privilegiadas de transporte, y en la que existen unos núcleos que son centros comerciales y de servicios para la población circundante; en ese caso, el poder adquisitivo de la población rural disminuirá en razón directa a la distancia al lugar central, ya que al alejarse de él habrá que añadir precio de los productos al coste creciente del transporte. Por consiguiente, dada la homogeneidad de rentas en el área, aparecerá un cono de demanda con una base perfectamente circular, debido a la uniformidad de las comunicaciones. Estas áreas circulares puestas unas junto a otras, dejarían entre sí espacios intersticiales sin servir, en las cuales, según el supuesto inicial, también reside población que ha de ser abastecida. Por ello, el círculo se convierte en un hexágono, que es el polígono regular que más se aproxima a él y que permite cubrir todo el espacio. Por último, a partir de unos supuestos sobre la velocidad de marcha y el tiempo máximo que los campesinos estarían dispuestos a caminar hasta el lugar central para abastecerse, puede calcularse la dimensión del hexágono mínimo y posteriormente deducir una jerarquía de núcleos centrales con sus respectivas áreas de influencia. La aplicación de diferentes principios organizadores en la localización de los lugares centrales (principio de mercado, del transporte, administrativo) permite también deducir razones diferentes para la progresión jerárquica de los centros y de las áreas de influencia²³⁹.

La teoria de Christaller es destacava pel seu abordatge d'escala regional a partir de multicentralitats i descentralitzacions simultànies. La teoria dels llocs centrals encara seria revisitada en el model sectorial proposat per Hoyt en 1959, en que a partir d'un centre, la ciutat creixeria, definint els seus accessos viaris.

Aquests models explicatius de les teories locacionals urbanes trobaven les seves limitacions en el moment de descriure dinàmiques temporals de creixement urbà, perquè eren configuracions estàtiques, un tema que seria desenvolupat només dècades després, a partir de la idea de l'evolució dinàmica dels models. La visió sistèmica tornaria a tenir rellevància en dècades posteriors en les discussions sobre la teoria de la complexitat, del caos, i la geometria fractal. En els anys seixanta, la visió sistèmica fou en tot cas molt utilitzada a Barcelona i serví per ampliar el camp de l'urbanisme, sobretot per identificar i descobrir processos urbans.

²³⁹ Christaller citat per Horacio Capel. Op. Cit., pp. 392-393.

Capítol 9

Els obstacles polítics i operatius per a la tramitació.

Cap el febrer de 1966, la *Comisión Técnica de revisión del Plan Comarcal* ja havia acabat d'enllestir la redacció del *Plan Director*, adoptant la solució ambigua de conjugar un model territorial, la ciutat-regió (que suposava la potenciació de nuclis existents), amb la previsió de construcció de *new towns* (més propi del model territorial del *Regional Planning* anglosaxó). Aquestes dues propostes tècniques havien estat defensades per la Diputació Provincial i per l'Ajuntament de Barcelona respectivament sense que hagués estat possible imposar-se una sobre l'altra.

En la versió final de pla, la comissió volgué combinar les propostes dels tècnics d'ambdues institucions, equilibrant el pes de cadascuna, per evitar els recels entre elles. Acabada l'etapa d'elaboració tècnica, el pla hauria de donar pas a la seva tramitació en l'àmbit polític, que preveia la seva presentació a les dues comissions d'urbanisme i, posteriorment, a la *Dirección General de Urbanismo del Ministerio de la Vivienda*.

Malgrat aquesta benintencionada estratègia de la comissió, la rigidesa de les divisions administratives i les irreconciliables diferències entre l'Ajuntament de Barcelona i la Diputació Provincial tornarien impossible la seva tramitació. Ambdues institucions passaren a reivindicar la prerrogativa de presentar el pla com a seu, sense possibilitat aparent d'un acord, el que ajornava la seva presentació a la comissió d'urbanisme.

L'alcalde Porcioles advocava que l'urbanisme era una funció essencialment municipal o, en tot cas, de planejament de diferents municipis agrupats, mentre que la Diputació usava l'atot de que aquell planejament afectava una part considerable de la Província, i que la *Ley del Suelo* li donava la competència per formular el *Plan Provincial* i també els plans municipals, si així ho decidís la *Comisión Central de Urbanismo* o per encàrrec dels mateixos ajuntaments.

Sense un acord entre les parts per a tirar el pla endavant, es decidí enviar l'equip tècnic a casa indefinidament, en compàs d'espera d'una improbable solució. Arribada a una situació de *impasse*, el que passà amb la tramitació fou una solució típica del franquisme: la d'impedir l'expressió del conflicte. El pla romania en tràmit, sense que fos aprovat, però tampoc era rebutjat.

La pacificació imposada des de dalt impedí una síntesi per no fer aflorar la disputa entre la Diputació i les pretensions de Porcioles. Com a conseqüència, el *Plan Director* raurà per mesos en el llimbs de la tramitació, un espai poblat pels plans "incòmodes".

Els tècnics del pla foren conscients que la proposta tècnica, tot i compatibilitzar propostes i models divergents, no permetria superar el desacord en el nivell polític entre les institucions. D'acord amb Ribas Piera: “A nivell polític era impossible arribar a un acord. Veure una discussió del president de la Diputació amb l'alcalde de Barcelona era de posar-se vermell”²⁴⁰.

9.1. “El Plan Director de Barcelona, dins un armari”.

Passats alguns mesos des de la fi dels treballs del *Plan Director*, l'arquitecte Oriol Bohigas publicà un article en la *Revista Serra d'Or* d'octubre de 1966, en que posava en evidència que la tramitació política del pla s'havia estancat. L'article s'anomenava precisament “El Pla Director de Barcelona, dins un armari”, en referència al lloc físic on restava el pla, als arxius de la *Comisión de Urbanismo y Servicios Comunes*, alhora que manifestava que els polítics no el podien tocar.

Bohigas hi comentava que amb motiu de la visita del general Franco a Barcelona s'havia organitzat, a l'edifici de la Llotja, l'exposició pública del *Plan Director*, però com es feia evident el desconfort tant de l'Ajuntament com de la Diputació amb aquest pla, l'exposició no arribà a ser inaugurada i no tingué cap divulgació. Com si el real interès fos el d'amagar allò que s'ensenyava, fou visitada només per uns pocs transeünts que passaren per l'edifici. Bohigas comprenia tant la divergència en la proposta tècnica entre les institucions, com en la política, i així la resumia:

Des d'un principi s'hi va plantejar la contraposició de dos criteris difícils de conciliar: un criteri centrista, megalòman, cap a la creació d'una gran ciutat basada sobre l'hegemonia del municipi, i un criteri més realista, més obert, més de disseminació cap a la comarca i cap a la província. És a dir: molt aviat s'hi posaren en lluita el que en podríem dir esquemàticament els interessos d'hegemonia de les autoritats municipals i de les provincials²⁴¹.

Com a causa de la immobilitat de la tramitació política del pla, Bohigas hi afegia algunes insatisfaccions de les institucions amb el pla. La principal seria la definició d'un òrgan de gestió que, suposaven les institucions, els faria competència. De fet el pla arribà a fer unes propostes concretes en aquest sentit, conscient de que no hi ha urbanisme sense condicionar-lo a la seva gestió.

Quan algunes d'aquestes propostes foren conegudes en alguna alta esfera, el governador civil va enviar una indicació en el sentit que s'eliminassin els textos que parlaven de problemes jurídics i de govern. Els tècnics van protestar-ne, perquè sabien que això volia dir fer un urbanisme d'utopies irrealitzables, d'aquelles que només floreixen en els papers inútils. No hi va haver res a fer²⁴².

En definitiva, fou aquesta perspectiva de divisió de poder que malmeté el futur del *Plan Director*. Les disputes conceptuals en l'àmbit tècnic i l'enfrontament polític pel seu lideratge entre Ajuntament i

²⁴⁰ Manuel Ribas Piera, en entrevista a l'autor.

²⁴¹ Oriol Bohigas. “El Plan Director de Barcelona, dins un armari”. *Serra d'Or*. Octubre, 1966, p. 29.

²⁴² Oriol Bohigas. *Ibídem*.

Diputació ja s'havien assimilat i calmat, amb l'equilibri dels dos. Però la creació d'un nou ens que els fes competència era incòmode políticament a ambdues institucions.

Aleshores va venir a veure-ho [a l'exposició] el Director General d'Urbanisme, i sembla que hi va sentir una certa alarma. Va adonar-se plenament de la maror que hi havia al voltant del Pla, provocada sobretot des de l'Ajuntament i la Diputació, tots dos descontents perquè el Pla no responia a les pretensions d'hegemonia ni de l'un ni de l'altra. No ho sabem en detall, però sembla que les intrigues, les alarmes i les pressions de tot ordre foren el rigodó més vistent d'aquest primavera barcelonina²⁴³.

Com el *Plan Director* seguia aturat, el febrer de 1967 es tornà a remenar el tema en les pàgines de *Serra d'Or*, amb un article de l'economista Ernest Lluch. En "Un pla tancat amb pany i clau", Lluch donava per definida la fi del pla, amb l'acomiadament dels últims tècnics de la Comissió el 31 de desembre de 1966. Lluch advertia que amb la manca d'un pla d'urbanisme, els problemes metropolitans romanien sense solució i s'agreujarien amb el temps.

Les raons adduïdes per a la suspensió són diverses. L'àmplia extensió de l'àrea, la gran importància de la futura aplicació del Pla, la necessitat d'una autoritat amb mitjans suficients per a controlar la seva aplicació, l'obligat augment de les inversions públiques a l'àrea són enumerats com a causes possibles de la interrupció del treball. Eren fets que, malgrat l'eliminació d'un capítol jutjat prèviament com a polític, han mostrat llur contradicció amb l'organització de les institucions actuals²⁴⁴.

Ernest Lluch i Manuel Ribas Piera eren obertament crítics a la situació en que es trobava el pla. Sense referir-se directament a ells, el gerent de la comissió comarcal Vicente Martorell els reprovà que critiquessin públicament l'aturament del pla.

También algunos de los técnicos que lo habían redactado se mostraron impacientes, divulgándose a través de la prensa y de conferencias, lo que motivó la reprobación de la propia Comisión de Urbanismo por entender que se había incumplido por aquellos técnicos el deber de observar sigilo escrupuloso respecto de los asuntos que conocían por razón de su cargo, cuyo sigilo ha de exigirse a quienes en forma permanente o eventual ejerzan funciones de la Administración pública²⁴⁵.

El comentari de Martorell no és cap demèrit a la figura de l'Ernest Lluch o Ribas Piera, ans tot el contrari i posa en evidència el compromís d'ambdós en impulsar el pla que havien participat, per sobre de les obscures raons que tenia l'administració per obstaculitzar-lo.

El pla portava intrínsecament problemes de caire legal que n'obstaculitzaven la tramitació en qualsevol cas. El concepte d'àrea metropolitana, tant en la seva dinàmica com en la seva amplitud, es referia a un fenomen que no estava contemplat en la *Ley del Suelo*, i sobre el qual aquesta no

²⁴³ Oriol Bohigas. *Ibidem*.

²⁴⁴ Ernest Lluch. "Un pla tancat amb pany i clau". *Serra d'Or*. Febrer, 1967, p. 15.

²⁴⁵ Vicenç Martorell i Portas; Adolfo Florensa; i Vicenç Martorell Otzet. *Historia del urbanismo en Barcelona: del Plan Cerdá al Área Metropolitana*. 1970, p. 144.

disposava d'instruments de planificació, tot i que hi havia l'antecedent de la *Ley reguladora de la Comisión de Planeamiento y Coordinación de Madrid*. A més a més, la mateixa figura de *Plan Director* tampoc estava prevista en la llei, el que li dificultava una sortida legal. Però amb el desenllaç polític de la qüestió, els obstacles legals serien superats, com veurem a seguir.

9.2. La represa dels treballs del *Plan Director*: el “joc d'escacs” del franquisme local i el cop de sort de Porcioles.

Malgrat la crida de Bohigas i de Lluch en les pàgines de *Serra d'Or* per la represa del *Plan Director*, aquest romangué tancat a pany i clau per tot un any. En aquest interregne, es produïren canvis de gran magnitud en el joc d'escacs polític del franquisme local, tant en el Govern Civil de Barcelona com en la Diputació, que acabarien per afavorir l'alcalde Porcioles. Els resultats de l'enrenou polític facilitarien que es tornessin a engegar els esforços de les administracions per donar-li una solució de continuïtat al pla.

El primer moviment es produí en el Govern Civil, en que el militar falangista Antonio Ibáñez Freire²⁴⁶, que l'encapçalava des de 1963, fou destituït en maig de 1966. El governador Ibáñez havia estat d'alguna manera un contrincant de l'alcalde Porcioles i el seu relleu li treia un destorb a l'alcalde. El motiu de la destitució de Ibáñez fou aliè a les seves disputes amb l'Ajuntament. El març de 1966, el governador havia topat amb l'Església, “un tema tabú per a Franco”²⁴⁷. En aquell mes, Ibáñez havia promogut la dissolució violenta d'una manifestació de capellans²⁴⁸. Per apaivagar les tensions amb l'Església, Franco no dubtà en substituir a Ibáñez.

L'escollit fou el polític Tomás Garicano Goñi. Com es veuria, Garicano tampoc mantindria massa bones relacions amb Porcioles però, en aquests primers mesos, el nou governador civil encara no havia tingut temps de crispar-se amb l'alcalde. Les disputes entre els dos vindrien anys després, i de manera dura.

És cert que el tema específic del *Plan Director* no tenia cap incidència en la substitució ja que el Govern Civil no hi intervenia directament. Però que el governador civil estigués més a favor o en contra de les pretensions de Porcioles d'estendre la mà sobre municipis veïns, sí que tindria transcendència sobre la sort del projecte de la *Gran Barcelona* que tenia l'alcalde. Cal recordar que les institucions locals en el franquisme funcionaven per jerarquia. Si bé a Porcioles no li convenia tenir un

²⁴⁶ El militar Antonio Ibáñez Freire, nascut a Vitòria, el 1913, havia estat escollit diputat al Congrés com a Conseller Nacional per la província d'Àlaba l'any 1958. Abans de que fos nomenat Governador Civil de Barcelona (de 1963 a 1966) ja ho havia estat de la província de Santander. A Barcelona participà en la repressió de l'anomenada “caputxinada”. Posteriorment (entre 1979 i 1982) seria Ministre de l'Interior amb Adolfo Suárez.

²⁴⁷ Martí Marin Corbera. *Porcioles. Catalanisme, clientelisme i franquisme*. 2000, pp. 139-140.

²⁴⁸ En suport del tancament d'estudiants i intel·lectuals al *Convent dels Pares Caputxins de Sarrià*, episodi conegut com a *Caputxinada*.

governador civil en contra seu, sembla que l'alcalde va sobrevalorar el seu poder i, en voler liderar la construcció dels túnels de Vallvidrera, finalment toparia amb el governador Garicano Goñi. Els efectes no serien immediats, però aquest seria l'origen de la dissort de Porcioles que provocaria la seva caiguda en el futur.

Mesos després del relleu en el Govern Civil, també es produirien canvis en ares de la Diputació Provincial. Aquest canvi polític sí que influiria directament en el camí del *Plan Director*. El mateix president de la Diputació, Joaquim Buxó Dulce d'Abaigar, marquès de Castellflorite, seria nomenat ambaixador d'Espanya a Àustria el 16 de juny de 1967, el que li obligà a deixar les funcions en la presidència. Aleshores Porcioles ja portava deu anys davant de l'Ajuntament i el marquès de Castellflorite, divuit anys davant de la Diputació i en aquest temps ja acumulaven prou batesses.

El marquès havia donat guarida a la Diputació a un grup d'alcaldes de ciutats petites i mitjanes de l'entorn de Barcelona (com l'alcalde de Sabadell, Josep Maria Marcet) que es queixaven de l'acabdlament que Porcioles els volia imposar en els afers locals. La Diputació havia esdevingut en els anys de Dulce d'Abaigar un bastió al que els altres alcaldes recorrien quan s'enfrontaven amb Porcioles.

El marquès forçosament hagué de deixar la presidència de la Diputació per anar a Àustria i el reemplaçà Josep Maria Muller d'Abadal²⁴⁹, qui havia estat procurador a Corts i conseller nacional del *Movimiento*, però que sobretot es destacava més pel seu perfil empresarial i no pas per qualsevol activitat política anterior. Amb el temps es veuria que el canvi en la presidència de la Diputació afavoriria llargament a les pretensions de Porcioles. En aquest cop de sort de l'alcalde, les relacions entre l'Ajuntament i la Diputació millorarien significativament. Muller d'Abadal no només no posaria massa problemes a Porcioles, sinó que l'ajudaria. El nou president promouria des de la Diputació la creació de consorcis²⁵⁰ entre entitats municipals i d'altres nivells, en sintonia amb els plans de Porcioles i que acabarien per afavorir el seu projecte de la *Gran Barcelona*.

9.3. De *Plan Director* a *Esquema Ordenador*. La connotació política de nomenclatura tècnica.

La represa de la tramitació del *Plan Director* es decidí en reunió del Consell ple de la *Comisión de Urbanismo y Servicios Comunes de Barcelona y otros municipios* del 23 de febrer de 1967²⁵¹. En la

²⁴⁹ Josep Maria Muller d'Abadal fou nomenat president de la Diputació pel Decret del ministre de la Governació, en la sessió de 21 de juny de 1967. Ocupà aquest càrrec fins el juny de 1973.

²⁵⁰ Entre 1967 i 1973, anys que Josep Maria Muller d'Abadal estigué davant de la Diputació, es crearen el consorci de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, el Consorci Urbanístic del Maresme, el Consorci entre la Diputació, l'Ajuntament de Barcelona i la Comissió d'Urbanisme i el Consorci d'Informació i Documentació de Barcelona.

²⁵¹ És a dir, ja s'havia decidit per la represa de la tramitació del *Plan Director* (21 de febrer de 1967) anteriorment al relleu del marquès de Castellflorite (16 de juny del mateix any), així que aquesta no deriva del canvi en la

reunió, les parts interessades demostraren la disposició d'arribar a un acord sobre com procedir a la continuïtat dels treballs del *Plan Director*, aturats per aproximadament un any.

Es decidí d'organitzar sessions que conduirien a una ponència en que les parts arribarien a un acord comú sobre com tractar el *Plan Director*. La ponència fou composta pels senyors Villar Palasí i Ferrer Pí, en representació de l'Ajuntament i de la Diputació, respectivament. Pels alcaldes de l'Hospitalet i de Badalona, José Matías de España Muntades i Felipe Antoja Vigo, a més del gerent de la *Comisión de Urbanismo*, Vicente Martorell.

Al començament del mes de maig, es presentà la ponència, que d'entrada qüestionà el nom del document final presentat per la comissió tècnica: *Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona*. Aconsellava modificar-lo substituint-lo "por ejemplo por la de Estudio de descongestión de la Comarca de Barcelona"²⁵², recomanació que seria efectivament atesa. La ponència proposà que el treball fos enviat a la *Comisión Provincial* i que l'aprovés com a material de treball i l'utilitzés en la revisió anticipada del *Plan de Ordenación Provincial*.

En una nova reunió de la comissió comarcal, del 10 de juliol de 1967, el Consell Ple arremeté en contra del concepte d'àrea metropolitana i determinà suprimir-lo. A més a més, acordà el canvi definitiu de nom dels treballs per "*Estudio de descongestión de la Comarca de Barcelona*", d'acord amb el proposat per la ponència del mes de maig, de tal manera que obligà a posar-hi una enganxina sobre les portades dels exemplars del pla ja impreses²⁵³. El reconeixement de la grandària de l'àrea metropolitana de Barcelona provocava recels a Madrid, perquè suposava acceptar un territori i una població superior a la de la capital de l'Estat. El tema havia estat tractat a les pàgines de Serra d'Or l'abril de 1967, ensenyat l'alt grau de llibertat en que s'abordaven els temes polítics crítics en aquesta revista.

La gestió del pla hauria de ser de complicada articulació política, alhora que més important per a la continuació dels treballs. La comissió que havia fet el *Plan Director* havia volgut un òrgan gestor per a seguir el planejament o per materialitzar-lo sobre el terreny, però l'exclusió en la versió final dels mecanismes prevists de gestió, considerats "polítics", tallaven directament el pla en el nivell operatiu. En aquest punt i per algun temps no hi hagué acord del Consell per donar-li una solució.

Diputació, però sí que el relleu del marquès li ajudaria a Porcioles que continués la seva tramitació en condicions d'avantatge sobre la Diputació.

²⁵² Vicenç Martorell i Portas; Adolfo Florensa; i Vicenç Martorell Otzet. *Historia del urbanismo en Barcelona: del Plan Cerdà al Área Metropolitana*. 1970, p. 144.

²⁵³ És per això que avui dia trobem ambdues versions del treball. Els volums de la versió consultada a la biblioteca de l'Escola Tècnica de Arquitectura de Barcelona porten el nom de *Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona*, mentre que hi ha edicions amb la enganxina suplantant el títol original, en que es llegeix *Estudio de Descongestión de la Comarca de Barcelona*.

Fig. 58 - Comparació dels àmbits metropolitans de Barcelona i Madrid. El mapa de Barcelona ensenya el terme municipal, l'àmbit del Pla Director proposat i la província. 1967.

Un input inesperat casualment enfortí la validesa institucional del pla, passats alguns mesos de la reunió del consell. Diversos òrgans de l'administració que havien rebut exemplars del recent-anomenat *Estudio de descongestión* passaren a informar el seu parer a la *Comisión de Urbanismo*, sovint teixint comentaris sobre la totalitat del treball i no només sobre les actuacions que li pertocaven. Gestos com aquest ajudaren a donar validesa a l'esforç que havia tingut la *Comisión Técnica de Revisión del Plan Comarcal* i contribuïren, tot i que modestament, a que les propostes del *Plan Director* no caiguessin en l'ostracisme.

Després de quasi dos anys d'aturada de la *Comisión Técnica*, finalment els dies 16 i 22 de febrer de 1968 es donaren els passos decisius per desplegar la represa dels treballs. En reunió conjunta de les comissions provincial i comarcal, s'acordà aprovar el treball anteriorment anomenat *Plan Director* com a "Esquema del Pla Director". I ara com a *Esquema*, que se'l considerés com a *Avance del Plan de Ordenación Urbana del Área Metropolitana de Barcelona*, a efectes administratius, preparatoris i d'orientació cap a la redacció dels plans definitius, a més d'enviar-lo a la *Dirección de Urbanismo del Ministerio de la Vivienda* per la seva aprovació formal, tal com ho exigia l'article 23 de la *Ley del Suelo* de 1956. El 24 d'agost de 1968, el *Ministerio de la Vivienda* aprovaria l'esquema del Pla Director amb un altre nom, com a "Esquema Ordenador", a efectes administratius interns.

9.4. L'operació Riera de Caldes. El retorn del model *new town*.

Paral·lelament al planejament que es feia a Barcelona, des de Madrid, la *Dirección General de Urbanismo del Ministerio de la Vivienda* plantejà una operació de construcció d'una nova ciutat als afores de Barcelona, l'anomenada operació Riera de Caldes, que seria seguida per altres actuacions

del mateix tipus. El 27 de juny de 1970 l'operació exògena guanyava caràcter oficial amb el *Decreto de Actuaciones Urbanísticas Urgentes - ACTUR*, que transformava la construcció de *new towns* en l'actuació estrella de la política urbana estatal.

El Decret legislava sobre la construcció de noves ciutats en els àmbits de Madrid i Barcelona i indicava les previsions de sòl necessàries en cada cas (les ACTUR inclourien posteriorment, amb nous decrets, a Vitòria, Càdiz, Sevilla, Saragossa i Valencia). La finalitat era la de disposar de sòl urbanitzat a baix preu per la construcció d'habitatge.

En el cas de Barcelona, es concreta en la intenció de tirar endavant l'ACTUR Riera de Caldes, al Vallès Oriental, (zona també coneguda com a Gallecs), i l'administració engegava les gestions en aquest sentit. El primer pas seria aprovar la delimitació de l'operació, el que suposava declarar d'utilitat pública i tot seguit expropiar els terrenys. Juli Esteban, que en aquest moment treballava a l'oficina tècnica que desenvolupava l'Esquema Director, emmarca l'operació Riera de Caldes en una política proactiva de gran escala de fer front a l'alta demanda d'habitatge en el moment:

(...) el tema de les *new towns*, de les ACTUR, és a dir, les actuacions urgents, tenia aquesta intensió una mica il·lustrada de dir “escolta, hem de donar resposta i hem de crear unes operacions de prou importància perquè el que està passant... són moltes barraques i una demanda d'habitatge insatisfeta notable, és a dir, donem-li resposta²⁵⁴”.

D'acord amb la *Dirección General de Urbanismo*, la primera operació a Barcelona seria la de Riera de Caldes, a la que haurien de seguir altres tres: Una ACTUR entre Sabadell i Terrassa, després la de Sant Llorenç d'Hortons - Sant Esteban Sesrovires, lligada amb una factoria de la SEAT a Martorell i per fi una possible nova ciutat a Villafranca.

Aquesta nova política del ministeri, amb la promoció de les ACTUR, era una novetat patrocinada pel nou *Director General de Urbanismo* del *Ministerio de la Vivienda*, l'enginyer de camins Antonio Linares Sánchez, mentre el ministre era Vicente Mortes. Linares havia estat nomenat el 7 de novembre de 1969 en substitució de Pedro Bidagor, l'arquitecte que estigué per quasi dues dècades davant de la *Dirección General de Urbanismo*. L'arquitecte Fernando de Terán, que era el sotsgerent d'urbanisme, així recorda la implicació de Linares en la proposta de les ACTUR:

(...) fue una de las actividades en que puso más interés (Linares), (...) que era ingeniero y que quería cosas concretas, y por eso decía: “cambiamos a la ciudad haciendo una actuación enorme, de grande impacto”. Y una mentalidad, creo yo, muy de ingeniero. Una ciudad nueva que es potente, que va a cambiar la estructura de la ciudad antigua. (...) (El plan de las ACTUR) lo llevó muy personalmente él. Yo no acababa de ver nada claro aquello. Parecía un poco simplista²⁵⁵”.

²⁵⁴ Juli Esteban, en entrevista a l'autor.

²⁵⁵ Fernando de Terán, en entrevista a l'autor.

L'experiència francesa de les *Ville Nouvelle*, del *Schéma Directeur* de París, de 1964, tingué una influència directe sobre la política de les ACTUR, d'acord amb Joan Antoni Solans, que era coordinador d'una de les oficines que desenvolupaven l'Esquema Director aleshores:

Linares havia incorporat aquesta idea de que per estructurar el Gran París i trencar amb aquesta idea de *Banlieue* desorganitzada i desordenada, calia construir ciutats noves, on concentrar la nova activitat i la població²⁵⁶.

L'opció de concentrar els nous creixements en *new towns* no era nova en el planejament metropolità barceloní. Com ja hem vist, era la proposta tècnica que havia estat defensada per l'enginyer Albert Serratos i per l'arquitecte Xavier Subias, ambdós des de l'Ajuntament de Barcelona. La proposta de ciutats noves als voltants de Barcelona, a nivell esquemàtic, estava recollida en la versió del *Plan Director* presentada el 1966 i que era deutora tant de les *new towns* angleses com de la *Paris Parallèle*. L'enginyer Serratos, en entrevista, veu un fil directe entre la seva proposta i les ACTUR:

(...) és una presumpció, però això el govern s'ho va copiar de nosaltres. En aquest cas sí que podíem demostrar-ho perquè van aprovar la llei de les ACTUR el divendres al migdia. I el mateix divendres, havent dinat, em truquen de Madrid per comunicar "t'ho diem a tu, perquè tu ets el pare de la criatura" (...) Un enginyer de camins, que es deia Antoni Linares, em va trucar per dir-me "escolta, hem fet les ACTUR, i sortirà això"²⁵⁷.

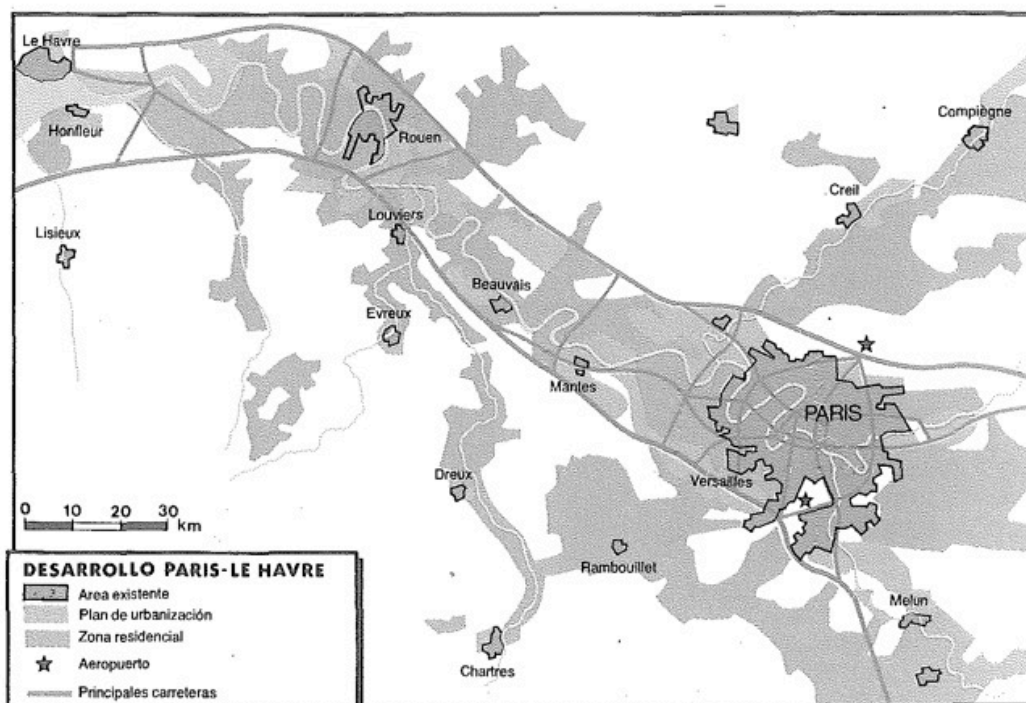

Fig. 59 – El *Schéma Directeur* de 1964-65 assumeix la inviabilitat d'orientar el creixement de París amb un pla radiocèntric, organitzant direccionalment el conjunt metropolità amb noves ciutats per 14 milions d'habitants.

²⁵⁶ Joan Antoni Solans, en entrevista a l'autor.

²⁵⁷ Albert Serratos, en entrevista a l'autor

Cal dir però que en el moment del Decret de les ACTUR (1970) s'estava desenvolupant l'Esquema Director (des de 1968) i que en aquest treball, les *new towns* del *Plan Director* de 1966 (que preveia la compatibilització d'ambdues propostes) havien estat totalment desestimades, en favor del model de ciutat-regió.

Que una decisió cabdal com la de construir una nova ciutat a Gallecs fos proposada des del ministeri a Madrid de manera aliena al planejament que s'estava fent a Barcelona promogué un natural descontentament entre els tècnics locals. Ho reconegué el mateix Fernando de Terán, que treballava al ministeri: "El decreto no fue bien acogido en Barcelona, lógicamente. Fue un momento complicado. La ACTUR venía a romper todo un trabajo que se estaba haciendo en Barcelona"²⁵⁸.

Les conseqüències serien molt greus, amb la dimissió massiva de tècnics locals en desacord amb les ACTUR. Però aquesta història i el seu impacte pertanyen al capítol 10 d'aquesta tesi, en que s'expliquen la formació de dues oficines que desenvoluparien el *Plan Director*. Aquí ens interessa més avaluar les implicacions i el significat que el Decret de les ACTUR tingué en la política local.

L'operació Riera de Caldes venia programada per la *Dirección General de Urbanismo*, sobre la qual l'alcalde Porcioles no tenia cap ascendència. Però el mateix decret atorgava un important paper a la comissió comarcal, el d'aprovar la delimitació dels terrenys de l'operació (serien uns 1.500ha per a cada nova ciutat)²⁵⁹.

En el mes de novembre de 1970, s'aprovà la delimitació dels terrenys de l'ACTUR de Riera de Caldes (amb aquest motiu, en aquest mes es concentrà l'esmentada onada de dimissions en les dues oficines). S'obriren els expedients per expropiar els terrenys i es creà un equip de treball per desenvolupar aquest projecte amb tècnics locals, però totalment autònom respecte a les oficines que desenvolupaven l'Esquema Director. Entre els tècnics responsables per l'ACTUR, hi figuraven els enginyers Escudero i Manuel Herce, ex-membres d'una de les oficines. L'equip que treballava en el projecte de Riera de Caldes comptava amb un elevat pressupost i, pel caràcter "urgent" de l'operació, el seu treball avançà molt ràpid.

A mesura que es produïen les expropiacions dels terrenys de Riera de Caldes, esclatà l'oposició local en contra de l'actuació, provocant certa inestabilitat. La convulsió provocada per Riera de Caldes coincidiria amb la progressiva pèrdua de suport polític que el ministre Mortes donava a Linares.

²⁵⁸ Fernando de Terán, en entrevista a l'autor.

²⁵⁹ Aquesta prerrogativa seria exclusiva de les ACTUR de Barcelona i de Madrid, d'acord amb el Decret. Les altres ciutats haurien de sotmetre la delimitació a la *Comisión Central de Urbanismo*.

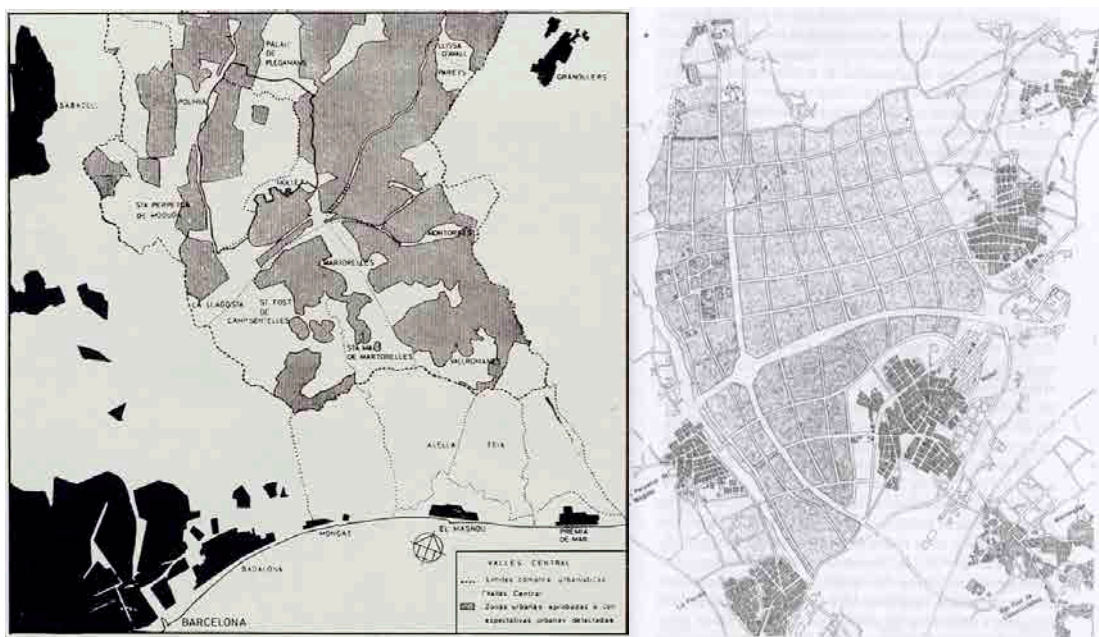

Fig. 60 – Zones urbanes aprovades o amb expectatives urbanes detectades. 1972; Fig. 61 – Pla General de l'ACTUR de Riera de Caldes.

El mateix sots-director d'urbanisme del ministeri, Fernando de Terán, no amagava la seva disconformitat amb la política de noves ciutats patrocinada per Linares. Terán coneixia el treball que s'estava desenvolupant a Barcelona i era amic de molts dels tècnics que hi treballaven i intentà de totes maneres demarcar-se del tema de les ACTUR:

Hubo un momento en que yo no podía aguantar aquello y me fui a ver al ministro y le dije que quería dimitir, que quería marcharme y le expliqué porqué. Y el ministro me oyó con mucho interés y me dijo algo así como “sí, sí, ya estoy enterado. Lo único que te pido es que esperes un par de meses”. Y en esos dos meses le quitó²⁶⁰.

Insatisfet amb l'artífex de les ACTUR, el ministre Mortes finalment rellevà el seu *Director de Urbanismo* el 8 d'octubre de 1971. El substitut de Linares seria l'arquitecte Emilio Larrodera, un tècnic, catedràtic d'Urbanologia a l'*Escuela de Arquitectura de Madrid*²⁶¹, deixeble de Pedro Bidagor i que ja treballava al ministeri feia més de vint anys²⁶². Fernando de Terán, en entrevista, comenta el relleu:

A Linares le sucedió Larrodera porque el ministro se dio cuenta de la mentalidad demasiado simplista de Linares, que el problema del urbanismo era demasiado complejo (...). Utilizaba siempre una frase que me molestaba, decía: “con esto, tumbamos la especulación”, era su frase. Pensaba que haciendo muy rápidamente mucho suelo y poniéndolo en el mercado, pues iban a bajar los precios. Pero claro, no se daba cuenta que el proceso es lentísimo por

²⁶⁰ Fernando de Terán, en entrevista a l'autor.

²⁶¹ Larrodera seria director de l'Escola de Madrid en els anys vuitanta.

²⁶² Emilio Larrodera romandria com a *Director General de Urbanismo* del *Ministerio de la Vivienda de España* fins el 1976, quan la *Dirección de Urbanismo* ja depenia de la direcció del *Ministerio de Obras Públicas*, de Antonio Valdés González-Roldán, participant, doncs, de la redacció i aprovació la reforma de la *Ley del Suelo* de 1975.

muy deprisa que lo quieras hacer, no es lo mismo hacer un puente o una carretera que hacer toda una gran ciudad²⁶³.

Però la sortida de Linares no tancà la política de les ACTUR des del ministeri immediatament. Larrodera també era de fet un gran admirador de la política de les *new towns* angleses, com Linares. El 17 de desembre de 1971, el Consell de Ministres aprovà la delimitació d'una nova ACTUR, entre Sabadell i Terrassa. Mentrestant, l'oficina autònoma seguiria amb el projecte de Riera de Caldes.

El pla preliminar que s'arribà a fer per Riera de Caldes era en bona mesura influenciat per l'experiència de la tercera generació de *new towns* que s'estaven desenvolupant al Regne Unit. En la proposta per Riera de Caldes es notava un fort pes de la malla viària ortogonal que, per a Lluís Cantallops, era una imatge que es basava en *la new town* de Milton Keynes²⁶⁴.

(...) hi ha un pla de Gallecs, molt de nivell urbanístic, que es presenta en les jornades aquestes del Banco Urquijo. I el presentava el Manolo Herce. En aquests anys primers, que serien el 1972-73, van haver-hi aquestes jornades i me'n recordo que l'Escudero i l'Herce van explicar el Pla i que la "progressia del país" - me'n recordo que hi havia l'Eduardo Mangada, el Manuel Solà-Morales... - van fer una revolcada²⁶⁵.

El projecte no prosperà. Cap l'any 1973-1974 s'aturà l'operació Riera de Caldes, almenys tal com estava prevista, amb motiu dels canvis polítics associats a la transició democràtica.

²⁶³ Fernando de Terán, en entrevista a l'autor.

²⁶⁴ Lluís Cantallops, en entrevista a l'autor.

²⁶⁵ Juli Esteban, en entrevista a l'autor.

Part III

El Pla General Metropolità de 1976 El planejament urbà entre la tecnocràcia i el *dret a la ciutat*

“Insofar as he makes use of his healthy senses, man himself is the best and most exact scientific instrument possible. The greatest misfortune of modern physics is that its experiments have been set apart from man, as it were, physics refuses to recognize nature in anything not shown by artificial instruments, and even uses this as a measure of its accomplishments”.

Goethe

“El hombre no tiene naturaleza, sino que tiene... historia”.

Ortega y Gasset

Capítol 10

El desdoblament de l'Esquema Ordenador.

L'aprovació del *Plan Director* a efectes administratius interns, com a *Esquema Ordenador*, significava que el pla no tenia efecte normatiu de planejament sobre l'àmbit metropolità, reduint-lo a un esquema orientatiu. Era evident que l'aprovació a "efectes interns", que s'anomenà "esquema"²⁶⁶ i més tard "Estudio de descongestión", significava un menysteniment per part de les comissions envers l'esforç propositiu de l'equip que l'havia redactat. Sumat a l'elisió dels mecanismes de gestió i a "totes les referències polítiques", l'ex-*Plan Director* quedava molt reduït en les seves pretensions inicials.

La reunió conjunta de les comissions d'urbanisme comarcal i provincial dels dies 22 de febrer de 1968 havia decidit seguir desenvolupant l'Esquema Ordenador a base de l'anterior àmbit metropolità en dos: la comarca de Barcelona, on es faria la *Revisión del Plan Comarcal*; i l'Área de Acción Inmediata, de nova creació. Com veurem, cada un dels plans corresponents comptaria amb una oficina específica per al seu desenvolupament.

La *revisión del Plan Comarcal* tenia el mateix àmbit del *Pla Comarcal* de 1953 (la ciutat de Barcelona i els 26 municipis al seu voltant²⁶⁷). La revisió obligatòria del *Plan Comarcal* estava prevista cada quinze anys, d'acord amb l'article 37 de la *Ley del Suelo*. Cal recordar que aquesta havia estat anticipada l'any 1962, amb l'inici dels treballs de la *Comisión Técnica de Revisión del Plan Comarcal* que produí un document aprovat només a efectes interns, sense validesa legal com a revisió del *Plan Comarcal*. Per tant, el pla encara era vigent el 1968 en que el termini de quinze anys per a la revisió dels plans comarcals no s'havia extingit.

L'acord de les comissions definia que aquesta revisió del *Plan Comarcal* hauria de seguir les directrius de l'Esquema. Es decidí, a més, que la *Comisión de Urbanismo y Servicios de Barcelona y otros municipios*, també coneguda com a *Comisión Comarcal* seria la responsable per la redacció definitiva de la nova revisió del pla, amb vistes a la seva tramitació legal.

Cal recordar que per aquells moments, la comissió comarcal d'urbanisme la controlava l'alcalde Porcioles i que els petits municipis de la comarca només tenien algun suport en la comissió provincial,

²⁶⁶ Cal dir que el mateix Oriol Bohigas en el seu article "El pla dins l'armari", tot i defensar el *Plan Director*, ja havia comentat que potser la nomenclatura més apropiada per al que s'anomenava *Plan Director* fos el d'*Esquema Ordenador*.

²⁶⁷ La posterior aprovació a efectes interns per part del *Ministerio de la Vivienda* reculliria la comparació entre ambdós àmbits de planejament: "*la naturaleza (del plan) no está prevista en la legislación vigente y que comprende una superficie aproximada de 3297 km2, que abarca 180 términos municipales, muy superior a la del Plan Comarcal vigente que comprende 485,75 Km2, abarcando 27 términos municipales*". Vicenç Martorell i Portas; Adolfo Florensa; i Vicenç Martorell Otzet. *Historia del urbanismo en Barcelona: del Plan Cerdà al Área Metropolitana*. 1970, p. 148.

de la Diputació Provincial, que quedava exclosa de la continuïtat del planejament específic de la Comarca.

L'altre àmbit creat per a desenvolupar l'*Esquema Director* seria l'*Área de Acción Inmediata*, un àmbit que correspondria a l'àmbit metropolità de les comarques urbanístiques de Mataró, Granollers, Sabadell, Terrassa i Martorell i que ja havia estat proposat en la reunió conjunta de les comissions d'el 22 de febrer de 1968. Aquest àmbit era el mateix del *Plan Director* de 1966, llevat del Garraf i del Penedès (el Garraf i el Penedès serien després considerats com *Área de Acción Diferida*) i també llevat de la comarca de Barcelona. Dit d'una altra manera, l'*Área de Acción Inmediata* era el gros de l'anterior àrea metropolitana, però sense el seu nucli central.

El pla per a l'*Área de Acción Inmediata* hauria de ser desenvolupat per un equip amb direcció compartida entre Diputació Provincial i comissió comarcal d'urbanisme, tot i que comptaria també amb l'Ajuntament de Barcelona en la direcció dels seus treballs.

10.1. A tale of two plans, 1969-1972²⁶⁸.

La reunió de les comissions d'urbanisme que sacsejà el planejament fet en els anys anteriors i que donà les pautes per desplegar el *Plan Director* comentà la necessitat d'un pla d'infraestructures per a tot l'àmbit metropolità (és a dir, l'*Área de Acción Inmediata* més la comarca de Barcelona) i recomanava a la Diputació Provincial que anticipés la revisió del *Plan General de Ordenación de la Provincia de Barcelona*, coordinant-lo amb l'esquema director.

Les moltes i importants decisions preses per les comissions locals encara mancaven del vistiplau del *Ministerio de la Vivienda* perquè tot l'acordat tingués validesa oficial i es tornés a engegar el desplegament del pla. Per fi, en resolució de 24 de juliol de 1968, el subsecretari del ministeri, delegat pel ministre, donà forma i caire legal a la represa del planejament comarcal de Barcelona.

La resolució del ministeri repassava alguns temes espinosos i corroborava parcialment la tesis de que la figura del "Pla Director" així com la de "àrea metropolitana" no corresponien a cap tipificació legal de planejament establerts per la *Ley del Suelo*. Objectava només parcialment el pla, perquè tot seguit

²⁶⁸ El títol d'aquest apartat és una referència a la novel·la històrica *A tale of Two Cities*, en que Charles Dickens narra la vida en el segle XVIII durant la Revolució Francesa entre Londres i París. La primera ciutat seria el símbol de la tranquil·litat, la vida senzilla i ordenada. Mentrestant, la segona vivia l'agitació, els conflictes i el caos de la revolució. L'analogia no és tan directa per explicar els treballs dels dos plans – la Revisió del *Plan Comarcal* i el *Plan del Área de Acción Inmediata*. Cap de les dues comissions coneixeria execucions com les del "Terror". Però és cert que les dues comissions encarregades dels plans tingueren una sort diversa. Així com els personatges de Dickens transitaven entre les dues ciutats, les vides dels plans també estigueren connectades. En un dels equips, els conflictes estaven amainats i l'elaboració del pla seguiria tranquil·la. Mentrestant, l'altra comissió viuria en la inestabilitat provocada per tensions que, al cap i a la fi, eren motivades per la inquietud dels seus tècnics amb les limitacions del planejament en oferir respostes a la necessària transformació de la realitat urbana i territorial, que els dificultà finalitzar el pla.

entenia que la naturalesa del treball, el seu àmbit territorial i el fet de que prevèia el desenvolupament de successius plans comarcals el constituïa com a pla d'ordenació a nivell provincial d'una important part de la província, el que sí que es recolzava en la *Ley del Suelo*, específicament en el seu article 23. El Ministeri acabaria per seguir els passos de les comissions comarcal i provincial i també aprovaria el pla a efectes administratius interns, canviant-li el nom a "Esquema Ordenador". Decidí, per fi, considerar-lo preparatori a la redacció del plan que hauria de revisar el *Plan Comarcal* de 1953, tot i remarcar les objeccions.

Martorell i Florensa comenten que la decisió del *Ministerio* d'aprovar a efectes interns l'Esquema Ordenador fou coneguda a Barcelona només el dia 2 d'agost de 1968 i que en el dia anterior s'havia celebrat una reunió conjunta de les comissions provincial i comarcal²⁶⁹.

En resum, l'ara anomenat *Esquema Ordenador* (o com molts tècnics es referien a ell, "Esquema Director") es desplegaria en tres plans, cadascú amb un àmbit diferent: un pla per als 27 municipis de la comarca de Barcelona, considerat com a revisió del *Plan Comarcal*; un altre per la zona que restava per completar l'àmbit metropolità de l'anterior pla, llevat del Garraf i del Penedès; i per fi un *Plan de Infraestructuras Generales* incloïa els àmbits dels dos plans.

Per desenvolupar els plans per a l'*Área de Acción Inmediata* i la revisió del *Plan Comarcal* de Barcelona, serien creades dues oficines paral·leles: l'oficina del *Plan Comarcal*, que estaria sota responsabilitat de la comissió comarcal i seria dirigida per Albert Serratosa; mentre una altra oficina seria responsable alhora per l'*Área de Acción Inmediata* i pel *Plan de Infraestructuras Generales del Área Metropolitana*²⁷⁰ i tindria la direcció compartida entre Ribas i Piera, Soteras i Serratosa. Tot i que el pla d'infraestructura tenia un equip tècnic específic, seria dirigit pel mateix equip director i dividirien físicament la mateixa oficina.

El 8 de setembre de 1968 les comissions acorden engegar els treballs de l'oficina de l'*Área de Acción Inmediata* i, pocs dies després, Soteras, Ribas Piera i Serratosa presentarien conjuntament un cronograma dels treballs, així com el pressupost de despeses acompanyat d'una memòria justificativa.

Els treballs començarien efectivament el gener de 1969. Aquests plans exigirien molta empena i treball, tot i que amb la informació urbanística i la cartografia produïdes per al *Plan Director*, s'havia

²⁶⁹ Vicenç Martorell i Portas; Adolfo Florensa; i Vicenç Martorell Otzet. *Historia del urbanismo en Barcelona: del Plan Cerdà al Área Metropolitana*. 1970, p. 148.

²⁷⁰ El pla de infraestructures estigué inicialment molt vinculat a l'elaboració del pla de la *Área de Acción Inmediata*, tant per la coordinació comú o per compartir físicament la mateixa oficina. L'equip tècnic del pla de infraestructures, o la "suboficina de infraestructures" era un equip més reduït i es composava majoritàriament per enginyers de camins. La coordinà en un principi l'enginyer Germán García Rosales, que seria substituït pel també enginyer Josep Espinet (Juli Esteban fa un recull parcial del membres d'aquest equip entre 1969 i 1970: Enginyers de camins Mario Iglesias i Pere J. Sureda Canals, l'economista Joan Clavera i els arquitectes Enric Paré Valle i Antonio Font Arellano).

avançat molt en el recull de dades necessàries. Sobretot s'havia avançat en la formació de l'equip tècnic, que havia adquirit experiència en el planejament durant el funcionament de la *Comisión Técnica de revisión del Plan Comarcal*. Aquesta "etapa de formació", la descoberta del fenomen metropolità, les ponències, els referents estrangers, esdevindrien una experiència molt útil per a aquell cos tècnic i s'aprofitaria en el planejament que es faria aleshores.

Com s'ha vist, la comissió tècnica que havia fet el *Plan Director* havia gaudit de la interacció entre molts professionals de diferent formació. Ara, el desdoblament del pla, la divisió en dos equips, acabaria per canviar la dinàmica dels treballs. Aviat es veuria que la nova configuració afavorí a l'especialització i manca de coordinació entre els plans. La ubicació física de les dues oficines en llocs diferents afegia dificultat de coordinació entre els equips.

L'oficina que desenvolupava la revisió del *Plan Comarcal* aviat guanyaria autonomia, mentre que el pla de l'*Área de Acción Inmediata* i el d'*Infraestructuras Generales*, que compartien oficina, convergiren més inicialment, però després també s'anirien especialitzant cadascú en els seus continguts propis.

Per si no fos prou complexa la coordinació entre tres plans, es decidí desenvolupar a més a més un pla per la comarca de Mataró, dependent de l'oficina de la *Área de acción Inmediata*, l'anomenat Pla-Mat²⁷¹. Cal recordar que també s'estava procedint a la redacció d'un nou *Plan Provincial*, com havien acordat les comissions d'urbanisme. L'encarregà *ad hoc* a la consultora Doxiadis Ibérica S.A en juny de 1969.

L'empresa Doxiadis Ibérica era dirigida per l'arquitecte grec Konstantinos Apostolos Doxiadis, que la definia com a "consultora de planeamiento y ekística", noció creada per ell mateix, que seria la ciència dels establiments humans. Fou encarregada també de realitzar un estudi referit al conjunt de Catalunya. Aquest estudi preparatori començà a ser realitzat per dos equips, un a Atenes i l'altre a Madrid, i utilitzava com a àmbits territorials les comarques. Però l'estudi no passà de la fase inicial i no s'arribà mai a redactar la revisió del *Plan Provincial de Barcelona*²⁷².

²⁷¹ Com a desplegament del pla de la *Área de Acción Inmediata* es decidí tirar endavant el pla per la comarca de Mataró, el Pla-Mat. Mataró era una de les dues úniques capitals de comarca que no tenia planejament. Lluís Cantallops, en entrevista a l'autor, explica que alhora que es feia el Pla del Maresme, es feia el Pla-Mat de la ciutat i que el Pla-Mat fou un pla polèmic, perquè patí l'oposició de l'alcalde de la ciutat i dels interessos immobiliaris de la burgesia de Mataró. Es contractaren arquitectes de Mataró per desenvolupar el pla, aprofitant que ja coneixien el territori (En el llistat parcial que ens ofereix Juli Esteban, hi figuren els arquitectes Manuel de Torres Capell i Jaume Soler Fontrodona). Juli Esteban. "L'ordenació de l'àrea metropolitana. 1953-1976". In *Seminari de Recerca. Aportacions catalanes en el camp de la urbanística i de l'ordenació del territori des de Cerdà als nostres dies*. 1998, p. 7.

²⁷² Enric Lluch i Martín. "El debat de la divisió territorial de Catalunya, 1939-1983". In: *Enric Lluch. L'obra escrita*. 2007, p. 330.

10.2. L'Área de Acción Inmediata. El planejant als llimbs.

El nou arranjament institucional creat per dirigir el plan de l'Área de Acción Inmediata (i també el pla d'*Infraestructuras Generales*) suposà una nova estructura organitzativa, a través d'una direcció tripartida entre la Diputació Provincial, la Comissió comarcal i l'Ajuntament de Barcelona. Cada institució tindria com a representants, respectivament: l'arquitecte Ribas Piera; l'enginyer Albert Serratosa, que havia deixat l'Ajuntament per anar-se a la Comissió Comarcal; i l'arquitecte Soteras Mauri.

Aquesta nova comissió que en certa manera reeditava l'anterior comissió tècnica de revisió del *Plan Comarcal*, amb les ja esmentades disputes entre Ajuntament i Diputació, afegia encara la Comissió Comarcal. Malgrat el desig d'equilibrar la divisió del poder a l'interior de l'equip director, aquest *triumvirat* directiu no era del tot equilibrat. Soteras i Serratosa havien treballat a l'Ajuntament de Barcelona en la comissió del *Plan Director*, mentre que es podria esperar que Ribas Piera tornés a marcar el contrapunt.

Per compensar el desequilibri a nivell d'equip director, es creà la figura del coordinador del pla, que en aquest cas recaigué en tècnics propers a Ribas Piera i que serien responsables de portar el pla en nivell operatiu. Foren coordinadors del pla de l'Área de Acción Inmediata: l'economista Ernest Lluch, que ja havia format part de l'equip tècnic del *Plan Director*; i l'arquitecte Lluís Cantallops²⁷³.

La tasca de coordinar el pla implicava portar el nivell operatiu del pla de l'Área de Acción Inmediata, i alhora coordinar aquest pla amb els altres plans, d'*Infraestructuras Generales* i *Plan Comarcal*. D'acord amb Lluís Cantallops, en entrevista annexa, la creació d'una bibliografia conjunta apropà els dos equips²⁷⁴. Per bastir teòricament els diferents plans però, la coordinació entre dues oficines paral·leles trobava dificultats a nivell operatiu.

L'oficina en que treballaven els equips de l'àrea d'acció i d'Infraestructures se situava físicament a l'edifici del rellotge, al recinte de l'Escola Industrial al carrer Comte d'Urgell. Conformaven l'equip tècnic arquitectes i economistes²⁷⁵. Entre els arquitectes, figurava Lluís Gelpí, que havia treballat amb

²⁷³ A aquests dos coordinadors oficials, Juli Esteban hi afegí un tercer, l'economista García Losales.

²⁷⁴ Segons Lluís Cantallops en entrevista a l'autor: "Ens vèiem de tant en tant (els coordinadors dels diferents plans). Fèiem reunions, sobretot (sobre) aspectes metodològics per veure com ho enfocàvem. I és clar, quines inspiracions teníem. Aquí és important (saber) quina base teòrica teníem tots plegats. Pensa que l'Escola d'Arquitectura que jo vaig viure era un erm urbanístic".

²⁷⁵ Juli Esteban ens ofereix un llistat dels tècnics que composaven l'equip tècnic en els anys 1969 i 1970: els arquitectes Joan C. Cardenal González, Juli Esteban Noguera, Lluís Gelpí Vintró, Josep E. Hernández Cruz Josep E. Hernández Cruz, Enric Rello Roque, Francesc de Bolos Capdevila; i els economistes Josep Maria Carreras Puigdangolas, Jaume Soler Llusà, Santiago Ponseti Bosch, i l'Emili Gasch.

Xavier Subías dibuixant materialment la versió final del *Plan Director*. De la mà de Ribas Piera, entraren a l'oficina alguns alumnes seus de l'Escola d'Arquitectura²⁷⁶.

Una de les tasques inicials de l'oficina fou la d'obtenir una cartografia apte per al planejament que s'havia de fer. Cantallops explica, en entrevista, que la cartografia que disposaven era antiquada i tenia moltes limitacions: "(...)ens movíem amb els plànols 25.000, imagina't, per fer urbanisme!". Per obtenir la cartografia, es necessitava d'un permís del *Instituto Geográfico i Cadastral de Madrid*, perquè consideraven que era "material estratègic". La Universitat Politècnica, en una oficina a l'Escola d'Aparelladors, disposava d'uns restituïdors fotogramètrics, però el seu ús fou prohibit per molt de temps, fins que començaren a editar i treure uns plànols d'escala 1:5.000 i 1:2.000.

Al llarg de 1969, els plans de l'Àrea d'Acció i d'Infraestructures es desenvoluparen a un ritme lent, ple de dubtes, fent evident les seves mancances metodològiques, agreujades per la complicada coordinació amb el *Pla Comarcal* i per la relació difícil entre els directors de l'oficina, Albert Serratosa i Ribas Piera que reeditaven les disputes que havien tingut en el *Plan Director* pocs anys abans. Ribas Piera comenta, en entrevista: "(...) van tornar les baralles ara ja unipersonals entre el Serratosa i jo. Estàvem sempre un pensant una cosa i l'altre pensant-ne una altra (...)".²⁷⁷

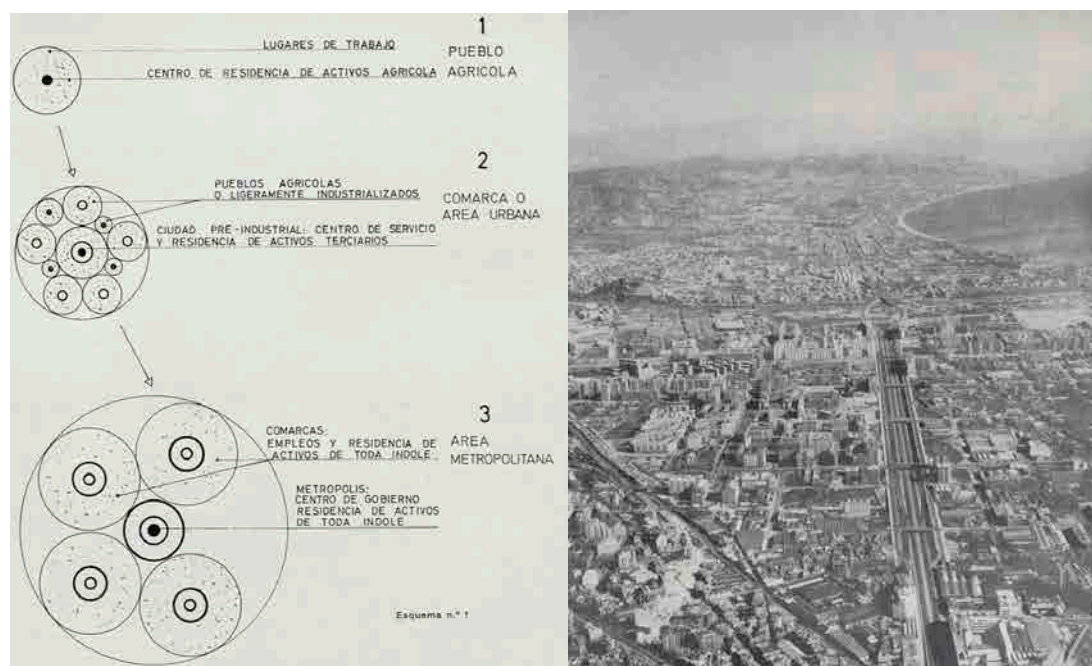

Fig. 62 – Sistema urbà regionalitzat proposat per Ribas Piera; Fig. 63 - Vista aèria de Barcelona. 1972.

²⁷⁶ Segons Juli Estevan en entrevista a l'autor: "Jo feia en el cinquè curs de l'Escola d'arquitectura la concentració en urbanisme i el Ribas ens va convidar a alguns estudiants que fèiem urbanisme a treballar en el planejament metropolità. L'Antonio Font, el Cardenal, el Fernando Puente i jo. (...) Vaig treballar en l'Àrea d'Acció Immediata (...) i l'Antonio Font va anar a l'Àrea d'Infraestructures".

²⁷⁷ Manuel Ribas i Piera, en entrevista a l'autor.

Les diferències entre els membres de l'equip directiu, afegides als dubtes metodològics en el desenvolupament del pla, dificultaven el treball i durien a una crisi. La visió de conjunt de l'*Esquema Ordenador* hauria de donar cohesió i coherència als tres plans, però la Diputació i l'Ajuntament l'interpretaven cada qual d'acord la seva conveniència. Les reunions entre els coordinadors d'ambdós equips no sempre esmenaren les arestes. El triumvirat i els equips tenien dificultats de coordinació i amb això es fou produint una crisi interna:

Con la creación de los equipos de planeamiento de las diferentes comarcas en el Plan de Acción Inmediata, parece que se quiera poner en marcha la compleja y matizada organización del planeamiento que preveía el *Plan Director* del Área, pero, lejos de esto, sólo sirve para introducir un mayor nivel de descoordinación entre los diferentes equipos, al no existir una pauta común en que basarse²⁷⁸.

El treball que estava fent l'oficina no reeixia i "només es debatia els grans principis", d'acord amb Juli Esteban. El mateix Esteban comenta que els desajusts de l'equip director redundaven en la inoperància de l'oficina, amb efectes negatius sobre el treball de planejament que s'intentava fer²⁷⁹.

Una perspectiva privilegiada de relació entre els plans certament la tenia l'enginyer Serratosa, perquè era l'única persona que feia part de l'equip director d'ambdues oficines. Evidentment, aquesta posició suposava un poder afegit en administrar les decisions que es feien en el planejament de l'*Área de Acción Inmediata*. Tot i així, com veurem, el desenvolupament del *Plan Comarcal* guanyaria molta autonomia i suport de les administracions, mentre que els altres dos plans perdrien importància i acabarien relegats a un paper menor. El mateix Serratosa donaria més importància a la seva tasca de coordinació de la revisió del *Plan Comarcal* que no pas a l'altra oficina.

Malgrat el poder que tenia Serratosa i el recolzament indirecte de Soteras, el cert és que els tècnics propers a la Diputació desenvolupaven el treball en l'oficina amb prou autonomia respecte l'equip directiu. Els tres directors no es ficaven massa en la labor diària dels treballs, motiu pel qual el treball que estaven desenvolupant en aquest erràtic inici del pla era més deutor de la visió territorial que havia defensat la Diputació, és a dir, basat en el model de la ciutat-regió, que no pas de la visió de les *new towns* volguda per Serratosa. Cal recordar que la coordinació tècnica del pla la feien Cantallops i Lluch, tècnics propers a Ribas Piera.

²⁷⁸ Manuel de Solà-Morales. "Breve Historia del Área Metropolitana da Barcelona". Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, núm. 87. 1972, p. 7.

²⁷⁹ Juli Esteban, en entrevista a l'autor, atribueix una frase a Ernest Lluch que resumia la valoració de caràcter que els membres de l'equip tècnic tenien del triumvirat que els dirigia a qui li'n deien jocosament "els tres resplendents": "Hi ha una frase de l'Ernest Lluch, que és una anècdota, que ell repetia varies vegades. Deia que ell per anar per la vida, el que necessitava era la "lábia, el verbo", del Ribas Piera, el "señorío" del Soteras i la "moral" del Serratosa. "Si jo combino aquestes tres coses... vaig per la vida".

En aquesta nova etapa, els tècnics de l'oficina donaven per descomptat l'exclusió d'aquelles noves ciutats del pla que estaven fent i s'havien centrat en promoure els centres direccionals i les infraestructures dels pobles existents. Tant és així que, posteriorment, quan des de Madrid es tornà a promoure una *new town* al Vallès, amb l'ACTUR de Riera de Caldes, considerada aliena al planejament que s'estava fent. El desacord dels tècnics resultaria en una important crisi.

La crisi de les ACTUR.

Com s'ha vist, la construcció d'una nova ciutat al Vallès fou una decisió que es prengué des del *Ministerio de la Vivienda*, promoguda pel nou *Director General de Urbanismo*, Antonio Linares. A través del decret de les ACTUR, de 27 de juny de 1970, es decidí construir noves ciutats tant en l'àrea de Barcelona com de Madrid per fer front al dramàtic problema de l'habitatge amb la promoció de sòl en gran escala.

Que es decidís des de Madrid una intervenció tan directe i tan transcendent com aquesta, sense la consulta i anuència de l'equip que feia el planejament de la *Área de Acción Inmediata*, provocà la revolta d'alguns tècnics. La reacció fou més aguda dins l'equip que feia la revisió del *Plan Comarcal*, en que un dels seus coordinadors, Manuel de Solà-Morales, dimití, i fou secundat per l'enginyer i professor José Gomez Ordóñez. També l'arquitecte Antonio Font, de l'equip que preparava el pla d'infraestructures, dimití en aquesta oportunitat.

La crisi de les ACTUR fou seguida, a més, de la sortida de l'arquitecte Soteras de l'equip director, en motiu de la seva edat avançada i per la incapacitat d'administrar les desavinences entre Serratosa sempre havia marcat una certa distància.

La descoordinació entre els "tres resplendents" provocà la sortida de Soteras i el nomenament d'un nou director al setembre de 1970. L'escollit seria Victoriano Muñoz Oms, qui havia coordinat el Pla d'Infraestructures en 1935, durant el bienni conservador de la Generalitat Republicana²⁸⁰. La intenció expressa del relleu era la de superar la crisi i desencallar el desenvolupament dels plans. Però l'arribada d'un nou director no tingué l'efecte estabilitzador que s'esperava. D'acord amb Ribas Piera:

(Muñoz Oms) s'entenia molt bé amb el Serratosa i, amb mi, feia veure que s'entenia, però no. I jo figurava que tenia l'ajuda del Soteras, que érem dos arquitectes contra un enginyer de camins, el Serratosa, però estava recolzat pel "jefazo", que era el Muñoz Oms²⁸¹.

²⁸⁰ Vegeu "Conurbació, regió i infraestructures: antecedents a la Catalunya republicana", al final de l'apartat 1.2. d'aquesta tesi.

²⁸¹ Manuel Ribas i Piera en entrevista a l'autor.

Muñoz Oms havia de posar ordre en l'oficina i de garantir que s'arribés a presentar un document final. Juli Esteban comenta, en entrevista, que la primera cosa que Muñoz Oms féu, només arribar-hi, fou acomiadar als tècnics que tenien contractes poc formalitzats, sense preocupar-se de l'abast que la decisió tingués en l'equip. Però la seva preocupació no fou només formal i administrativa. Esteban afegeix que “a algú li va semblar que allà hi havia masses infiltrats: comunistes i altres “pelajes” pròxims”, i que Oms acomiadà sobretot les persones que eren políticament més identificades.

Era el mes de novembre de 1970 i, com a resposta als acomiadaments, “polítics” o no, hagué una resposta solidària per part d'altres tècnics que promogueren una dimissió massiva, en disconformitat amb la nova línia ideològica i en protesta pel tracte injust amb els seus companys²⁸².

Cal recordar que els acomiadaments de Muñoz Oms ocorrien el mateix mes de novembre de la delimitació dels terrenys que s'haurien d'expropiar de l'ACTUR Riera de Caldes. Que s'avancés aquesta operació contorbava encara més el ja inestable escenari de l'oficina, el que acabà per motivar les dimissions dels tècnics i auxiliars que hi quedaven. El coordinador Lluís Cantallops explica, en entrevista, la motivació de la seva dimissió pel desacord del rumb en el model territorial adoptat.

“Jo vaig marxar amb el Decret de les ACTUR. Allí jo no vaig contestar i l'Escudero va seguir. Bueno, va seguir. Llavors vam enviar una carta bastant forta. (...) Ens deien, un paquet així, un altre entre Terrassa i Sabadell. Què voleu que fem? Si tenim la idea contrària a del que ens estaven demanant...”²⁸³.

Els acomiadaments acabaren per restar importància a les disputes entre Ribas Piera i Serratosa. Muñoz Oms trià a nous tècnics per recompondre l'equip aquell mateix mes de novembre. Muñoz Oms nomenà com a nous coordinadors a Francesc Escudero i l'enginyer Miquel Espinet, que substituïren Cantallops i Lluch.

La dimissió de Ribas Piera com a Director de l'Oficina del pla per l'AMB.

Passats alguns mesos de la dimissió generalitzada de l'equip, i veient molt restringida la seva funció en l'oficina, Ribas Piera també dimití, tancant un llarg cicle que l'havia vinculat intrínsecament al planejament metropolità de Barcelona²⁸⁴. Ribas comentà, en entrevista, la motivació de la seva dimissió per “l'oposició política del Governador Civil al planejament que s'estava desenvolupant”.

²⁸² Fins i tot abans d'aquesta onada de dimissions, ja havia hagut un moviment similar en l'altra oficina, la que desenvolupava la revisió del *Plan Comarcal*, que tractarem més endavant.

²⁸³ Lluís Cantallops, en entrevista a l'autor.

²⁸⁴ Manuel Ribas Piera havia estat per més d'una dècada el representant de la Diputació Provincial en el planejament metropolità, i de certa manera havia estat l'ànima de l'anterior *Plan Director*, aportant a Barcelona la interpretació del fenomen d'àrea metropolitana i defensant l'aplicació de la metodologia del *Piano Intercomunale Milanese* i del model de ciutat-regió. Per a una visió més detallada de la participació de Ribas Piera en el planejament metropolità de Barcelona, vegeu el capítol 6 d'aquesta tesi.

Segons Ribas Piera, en entrevista a l'autor: "Vaig veure que el governador civil no estava per més bromes. Jo considerava que s'havia de treballar molt més i ell ens anava prenent l'atenció quan un tema era polític i li havien dit "*ojo, que això no s'aprovi*", i ell personalment s'hi ficava... I com això podria anar malament, amb intervencions de la política, això era l'any 1971, jo vaig demanar per plegar"²⁸⁵.

Amb la sortida de Ribas Piera i de bona part dels tècnics que donaven suport a la tesi en contra de les ACTUR, deixava d'existir la saludable dialèctica entre propostes tècniques distintes i es silenciava la veu dissonant. Es prosseguí en una tasca de planejament que havia eliminat la contradicció sense resoldre-la.

10.3. El POAMB – Plan de Ordenación del Área Metropolitana de Barcelona.

Substituint a Ribas Piera, l'oficina tingué com a director per un temps a Luís Racionero, que havia vingut de *Berkeley*, i que seria substituït per Lluís Gelpí i que comptaria amb un equip quasi tot nou. Seguiria una fase que duraria tot el primer semestre de 1971, d'anar ordenant i completant el que ja s'havia fet fins aleshores. El juliol de 1971 es presentaren els seus resultats parcials, anomenats en aquest moment com a *Primer Estudio*, al governador civil, president de les dues comissions d'urbanisme²⁸⁶.

El "Primer Estudi".

Acabades les discussions, el *Primer Estudio* es reduí a la formalització del treball anteriorment realitzat, tant pel pla de l'*Área de Acción Inmediata* como el d'*Infraestructuras Generales*, però d'acord amb la posició defensada per la comissió comarcal. El canvi més visible fou la reintroducció de les *new towns* en el pla, adaptant-lo a les previsions donades pel decret de les ACTUR. Escudero avalua críticament els resultats d'aquest *Primer Estudio* que coordinà en la seva fase final, considerant-lo com a mancat d'operativitat perquè no desenvolupava el *Plan Director*:

En realidad, el Primer Estudio carecía de una visión unitaria y coherente, los planteamientos que se deducían de sus distintas partes eran inconexos y en ningún caso señalaban una trayectoria concreta con posibilidades de implementación ejecutiva²⁸⁷.

D'altra banda, Escudero considera que el pla d'infraestructures era més interessant que el de l'*Área de Acción Inmediata*, però autònom respecte seu:

²⁸⁵ Manuel Ribas i Piera, en entrevista a l'autor.

²⁸⁶ El gerent de la *Comisión de Urbanismo y Servicios Comunes de Barcelona y otros Municipios* era aleshores l'arquitecte Vicente Martorell Otzet, càrrec que ocupava des del 21 d'octubre de 1965. Però des del 7 de febrer de 1970, Martorell Otzet havia deixat d'acumular el càrrec de *Delegado Provincial del Ministerio de la Vivienda en Barcelona*, que passà a ser desempeñat per Esteban Costa Fernández, que l'ocupà d'aquest data fins el 14 de setembre de 1973.

²⁸⁷ Escudero, et alli. "Comisión gestora del Área Metropolitana de Barcelona 72-74. Notas sobre un balance de los trabajos". In: *Revista Ciudad y Territorio*, Nº 2. 1977, p. 102.

(...) consistía en una yuxtaposición en el espacio y el tiempo de las propuestas sobre los diversos tipos de infraestructuras estudiadas de forma desigual, con una metodología más propia de la proyectación que del planeamiento. Ello se ponía de manifiesto, sobre todo, con la elección de las escalas de trabajo y la nula consistencia de los simulacros – sucedáneos – de procedimientos y de técnicas previsionales empleadas para la evaluación de los efectos inducidos por las infraestructuras “planeadas”²⁸⁸.

Escudero hi afegeix les deficiències dels plans comarcals que composaven el *Primer Estudio*, que no comptaven ni amb uns esquetxos, i només eren uns estudis d'informació. Remarca que l'origen de les fragilitats d'aquest planejament era polític:

Indudablemente, el Primer Estudio padecía de las ambigüedades derivadas de la inexistencia de un contexto político adecuado, lo cual se reflejó inevitablemente en su inoperancia y, sobre todo, en la incongruencia técnica de los trabajos sectoriales que lo componían y que fueron los que recibió el equipo técnico de la Comisión Gestora en el momento de entrar en funciones²⁸⁹.

El desenvolupament d'aquest *Primer Estudio* es convertiria en el *Plan de Ordenación del Área Metropolitana de Barcelona – POAMB* i el seu desenvolupament seguiria fins el 1974, però abans passaria per un nou canvi de direcció i d'organització institucional.

La Comisión Gestora del Área Metropolitana, 1972-1974.

El desembre de 1971, Victoriano Muñoz Oms dimití, amb motiu de la seva edat avançada (ja passava dels setanta anys d'edat aleshores) i el dia 20 del mateix mes es creà una *Comisión Gestora del Área Metropolitana*, entitat a la qual l'oficina passaria a ser subordinada. Per substituir Victoriano Muñoz Oms fou necessari buscar un nou gerent per a la comissió. L'escollit fou el senyor Bruna de Quixano²⁹⁰, que en l'organització institucional de la nova comissió gestora que s'acabava de crear, seria nomenat com a director.

A través d'un *Orden Ministerial* de 20 de desembre de 1971 fou creada una *Comisión Gestora del Área Metropolitana – AMB*, depenent del *Ministerio de la Vivienda*²⁹¹. La seva missió era superar l'impasse en el planejament metropolità, amb l'estancament dels treballs, i arribar efectivament a la redacció d'un pla. Integraven aquesta comissió un entramat d'entitats locals, a més del ministeri. Es designà com a president el governador civil de la Província i, com a sots-president, el president de la Diputació²⁹².

²⁸⁸ Escudero. Ibídem.

²⁸⁹ Escudero. Ibídem.

²⁹⁰ José Luis Bruna de Quixano era un polític, el 1967 havia estat nomenat *Delegado especial del Estado en el Consorcio de la Zona Franca de Barcelona*.

²⁹¹ La Comissió durà fins l'agost de 1974, amb poc més de dos anys d'existència.

²⁹² Com a vocals hi figuraven l'alcalde de Barcelona, el *Delegado Provincial del Ministerio de la Vivienda*, el *Gerente de la Comisión de Urbanismo*, dos alcaldes de municipis de la comarca, i un representant de l'Ajuntament de Barcelona.

Cal subratllar que el nom de la comissió, anomenada “àrea metropolitana”, tot i tenir com a àmbit propi la Comarca, promogué un canvi de l’apreciació dels límits del concepte d’àrea metropolitana. L’associació de l’àrea metropolitana a la comarca de Barcelona era ambigua però, amb el temps, seria progressivament acceptada per sobre de la identificació de la “Barcelona dels 162 municipis”, que havia considerat el *Plan Director*²⁹³. El funcionament de la Comissió començà el febrer de 1972.

Se estimaba por parte de los representantes de las instituciones locales presentes en la Comisión Gestora (sobre todo, la Diputación) que el Plan Director de 1968 y los estudios posteriores constituían un encuadre suficientemente definido para la inserción de los Planes Comarcales. El equipo técnico que disientía de este planteamiento pudo finalmente imponer su criterio merced al apoyo que le prestó la Dirección General de Urbanismo. Este apoyo se tradujo en una serie de estudios monográficos (...) ²⁹⁴.

El planejament que la comissió gestora engegà l’inici de 1972 recuperava l’àmbit del *Plan Director* i el desenvolupava en dos nivells: un més general, preocupant-se de l’organització espacial i funcionals dels assentaments; i l’altre de més precisió, que s’hauria de materialitzar en la redacció dels *Planes Generales Municipales*, que haurien de ser elaborats en nivell comarcal.

El pla general tingué un *Equipo Técnico Central*, multidisciplinar, mentre que els plans comarcals tingueren equips locals (amb tècnics dels municipis). Fou nomenat com a director de l’equip central l’arquitecte Francesc Escudero Ribot i com a sots-directors l’enginyer industrial Alfons Rodríguez Bayraguet i l’enginyer de camins Manuel Herce Vallejo²⁹⁵. L’equip directiu central tractaria de coordinar-se amb els responsables de cada comarca, designats per la *Dirección General de Urbanismo*:

La coherencia y la uniformidad de todo el conjunto de trabajos a desarrollar a nivel de cada comarca venía garantizada por la definición de una metodología común preparada por el Equipo Central y que debía ser asumida por cada uno de los Equipos Comarcales²⁹⁶.

El pla que desenvoluparien seria anomenat com a *Plan de Ordenación del Área Metropolitana de Barcelona. Una estrategia de ordenación territorial, 1974-1990 - POAMB*. Aquest treball seria el

²⁹³ Molt posteriorment l’ambigüitat seria resolta amb la definició de *àrea metropolitana* per l’àmbit dels 27 municipis; i de *regió metropolitana*, per als 162 municipis.

²⁹⁴ Escudero, et al·lí. “Comisión gestora del Área Metropolitana de Barcelona 72-74. Notas sobre un balance de los trabajos”. Revista Ciudad y Territorio. Nº 2. 1977, p. 103.

²⁹⁵ Juli Esteban ens ofereix un llistat dels membres de l’equip: els enginyers industrials Albert Corominas Subías i Pere Botella López, l’enginyer aeronàutic Ricard García Leo, els arquitectes Sergi Godia Fran, Carles Teixidor Felip, Enric Soler López, Josep Ramon Camprubí Viglione, Lluís Pallarès Sánchez, Amaro Tagarro Tagarro, Albert Batiste Triadó, Ignasi Tarrida Escayola, Ignasi Cardenal López, Ramon Roger Casamada i els advocats Jose Miquel Martínez Merino i Joaquim M. De Ribot i Batlle. Juli Esteban. “L’ordenació de l’àrea metropolitana. 1953-1976”. In *Seminari de Recerca. Aportacions catalanes en el camp de la urbanística i de l’ordenació del territori des de Cerdà als nostres dies*. 1998.

²⁹⁶ Escudero, et al·lí. “Comisión gestora del Área Metropolitana de Barcelona 72-42. Notas sobre un balance de los trabajos”. Revista Ciudad y Territorio. Nº 2. 1977, p. 103.

succedani d'aquell *Primer Estudio*, que era la junció dels plans de l'Área de Acción Inmediata i d'Infraestructuras Generales.

El que fou director de l'equip central, Francesc Escudero, explica el desenvolupament del POAMB en dues etapes: una primera que correspongué a una proposta d'ordenació física i al programa de previsions socio-econòmiques; i una segona que es preocupà en fer-lo executable i que presentà un *Plan de Etapas*, el programa d'actuació, l'estudi econòmic-financer i una normativa. Sobre la primera part, Escudero avalua que aquesta obeïa:

(...) a criterios funcionalistas claramente inspirados en el planeamiento anglosajón que estaba muy en boga en aquellos momentos, como consecuencia de su irradiación en los medios profesionales más inquietos por las cuestiones metodológicas. Asimismo, como contraposición a los planteamientos normativos y finalistas de raíz esencialmente arquitectural, se imponía un enfoque positivista en el cual el análisis, la modelística de previsión y simulación cobraban una grande importancia en relación al tradicional monopolio de las funciones de diseño²⁹⁷.

Sobre els models de simulació de trànsit i de localització d'activitats anglosaxons, Ricard Pié comentà que tingueren influència també en el planejament de la Comarca de Barcelona:

A l'interès científic i pràctic d'aquests models se suma una vaga il·lusió d'objectivitat i fascinació tècnica que fa creure que aquests models poden ser un bon instrument per a convèncer els polítics de la necessitat del planejament. La *Comisión de Urbanismo y Servicios Comunes de Barcelona y otros Municipios* ho creu en part així, i per això encarrega a la Universitat Politècnica de Barcelona l'estudi *Un modelo de simulación para la comarca de Barcelona*, del qual tan sols s'assoleix una primera part, que es lliura el juliol de 1972²⁹⁸.

A finals de 1973, en unes jornades tècniques es féu una presentació informal del pla, on fou durament criticat per acadèmics i tècnics independents. La crítica fou assimilada i motivà que el pla busqués tornar efectivament viables les seves propostes. En aquest sentit l'equip tècnic decidí enfocar el pla de manera més estratègica, més orientat a la presa de decisió, i de mitjà termini. Igualment es preocupà en la programació, de manera que les infraestructures i grans equipaments fossin incorporats a un possible *IV Plan de Desarrollo*. L'esforç en viabilitzar el pla portà a celebrar un gran nombre de reunions en la segona etapa:

(...) con los actores y agentes urbanos más importantes (Diputación, Ayuntamientos, Delegaciones ministeriales, entidades cívicas, Industriales, promotores...). En base a estas reuniones se reformularon los objetivos, y fundamentalmente se articuló el POAMB en tres etapas compatibles con todo el conjunto de restricciones técnicas, administrativas, financieras que vinculan y entrelazan las operaciones contenidas en un Plan²⁹⁹.

²⁹⁷ Escudero, et alí. Op. Cit., p. 104.

²⁹⁸ Ricard Pié. "El Proyecto Disciplinar". Revista Papers. 1997, p. 25.

²⁹⁹ Escudero et alí. Op. Cit., p. 105.

El 1974, es publicà el POAMB, en una edició de divulgació. Fernando de Terán destaca la ingent documentació informativa del pla i la rigorosa i metòdica sistematització del seu tractament. Creu en la seva viabilitat a través dels plans de desenvolupament per la meta declarada d'obtenir una maximització del creixement econòmic, centrada en una "metròpolis competitiva", molt d'acord amb l'orientació ideològica del *III Plan de Desarrollo*. Terán identifica les línies generals del *Plan Director* que mantenien el model de ciutat-territori i la seva visió descentralitzadora i polinuclear, ara renovada i actualitzada amb alguns temes nous:

Se llega así a una llamada "estructura meta-metropolitana" que no difiere esencialmente de la del Plan Director, si bien se ha acentuado la hipótesis de un tratamiento lineal del conjunto de todo el valle interior al Área, paralelo a la costa, para ponerse en correspondencia con "el eje de la futura megalópolis Mediterránea" en conexión con Gerona y Tarragona³⁰⁰.

Així com ja havien fet els plans que el precediren, el POAMB també reivindicava la creació d'un òrgan gestor per desenvolupar el planejament que proposava, amb atribucions i recursos adequats. Apunta per la reforma de la *Ley de Régimen Local* com a mitjà per reconèixer institucionalment les àrees metropolitanes, requerint un estatut jurídic propi, semblant al de l'àrea metropolitana de Madrid.

Al final del treball, l'any 1974, l'equip considerà que el POAMB reunia les característiques d'un *Plan Director de Coordinación*, una figura de planejament la creació de la qual s'estava discutint en l'àmbit de la reforma de la *Ley del Suelo*. Però donat que encara no s'havia aprovat la reforma de la llei, no era viable presentar-lo d'aquesta manera. El temps i la situació institucional jugaven en contra de l'equip. L'agost de 1974 un decret llei extingí la *Comisión Gestora del Área Metropolitana* i transferí les seves funcions a la *Diputación Provincial*. L'alternativa fou la de presentar el POAMB en forma de *Plan Especial*, dins el marc que permetia la llei del sòl encara vigent.

El contingut del pla es presentà a escala 1:25.000, amb orientacions fonamentals d'ordenació, a través de la definició d'un sistema d'infraestructures e de grans equipaments que haurien de vertebrar i estructurar el territori. Es basava en unes previsions de població i d'ocupació per subcomarca que proporcionaven una aproximació al grau de creixement i extensió de cada municipi.

El POAMB desenvolupava a nivell formal l'*Esquema Director*, tot i mantenint-se en el domini d'un estudi conceptual i de previsions, sense esdevenir normatiu ni atribuir responsabilitats directes.

³⁰⁰ Fernando de Terán. "Notas para la historia del planeamiento de Barcelona. La era Franco". Revista Ciudad y Territorio. Nº 2. 1977, p. 82.

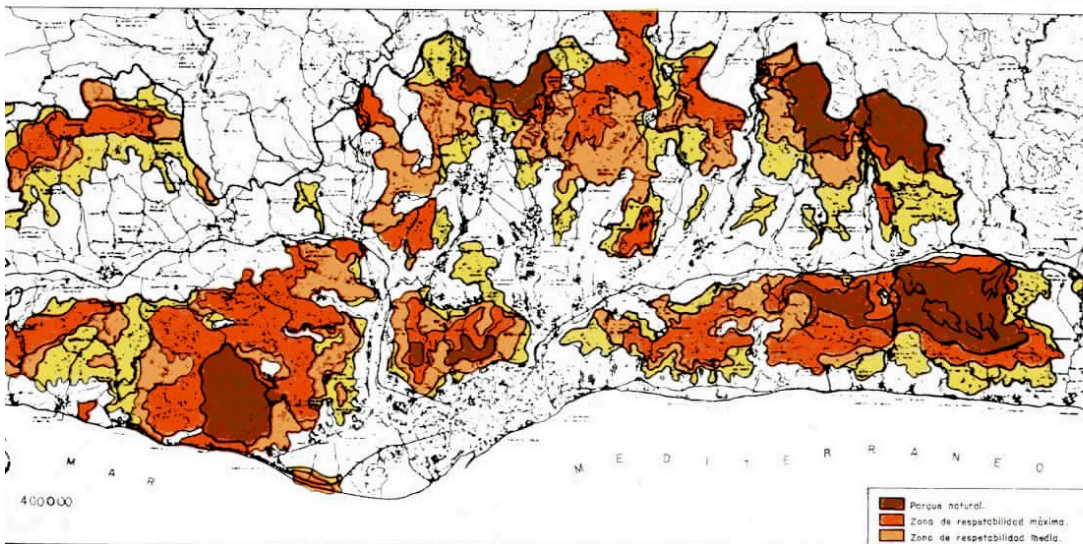
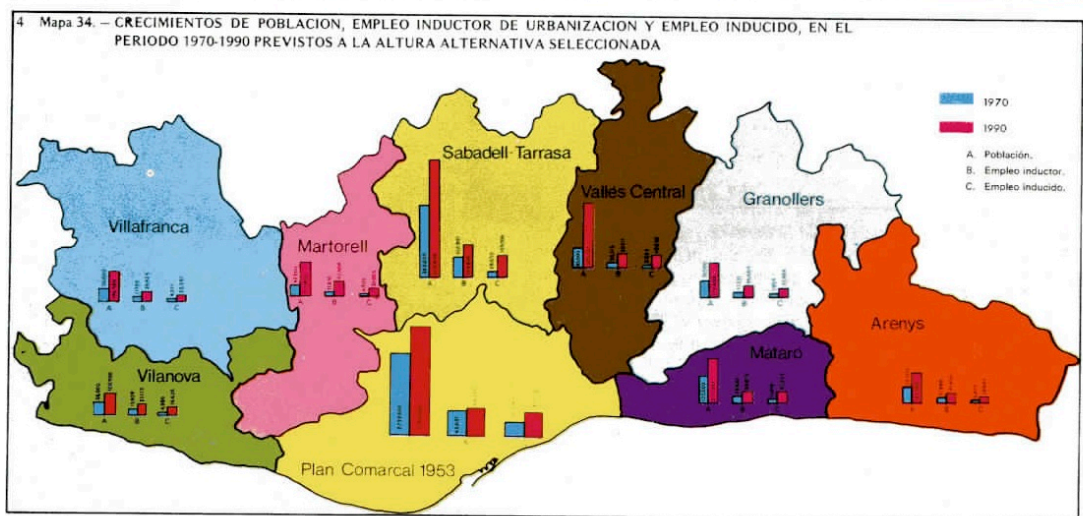
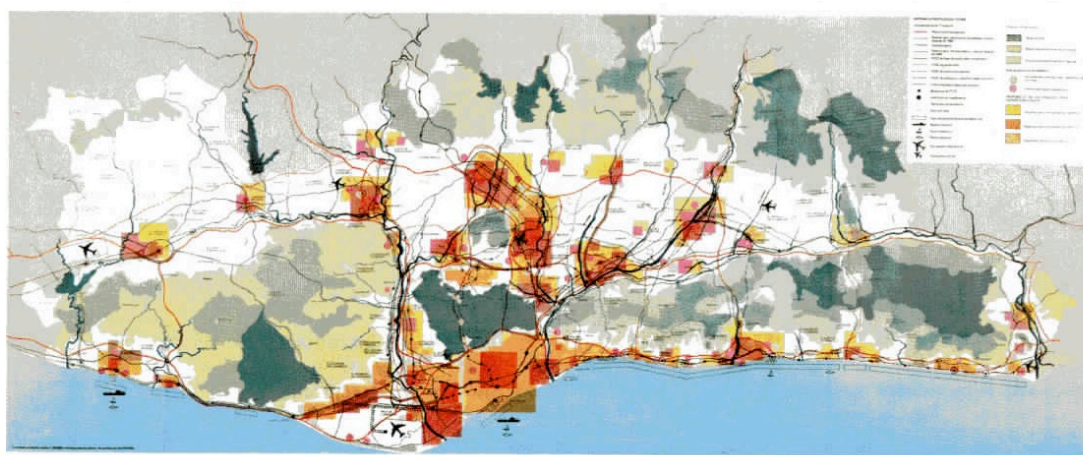

Fig. 64 – POAMB, amb els nous nuclis previstos; Creixements de població i treball inductor d'urbanització; Parcs naturals i zones protegides.

Els plans comarcals dins el POAMB.

Per la seva banda, els plans comarcals, redactats per equips amb tècnics dels municipis, foren desenvolupats amb certa llibertat, guiant-se per unes pautes metodològiques vinculants i per l'encaix del planejament de cada municipi en el marc de la respectiva comarca, amb la supervisió de l'equip tècnic central quan era necessari.

El treball dels equips locals reeixia en la fase d'informació física-urbanística, però a la mesura que es configuraven els plans, els ajuntaments s'allunyaren progressivament dels criteris de la *Comisión Gestora* de les necessitats generals. D'acord amb Escudero, es mantingueren els lligams tècnics, però no pas els polítics³⁰¹. La manca de connexió amb el planejament que l'equip central liderava no impedí que els ajuntaments anessin aprovant pel seu compte els *Planes Generales* que estaven enllestits i que tot sovint qualificaven terrenys destinats a parcel·lacions per a segones residències, sobretot en el àmbit del Barcelonès, incoherents amb l'ordenació de conjunt de l'àrea metropolitana que es pretenia determinar de manera rigorosa el sòl urbanitzable en funció de la distribució d'equipaments i recursos financers, i protegir el sòl no urbanitzable:

(...) el equipo se había mentalizado de la insuficiencia de un enfoque del planeamiento basado únicamente en la racionalidad unívoca – la del técnico – y se entrevía que el planeamiento es múltiple, contradictorio y desgarrado entre exigencias divergentes, sin posibilidad de conciliación puramente técnica.

La *Comisión Gestora* fou extinta l'agost de 1974 i el seu director cessat a finals de l'any, sense que els plans comarcals estiguessin en tramitació. Amb la fi de la comissió, les seves atribucions passaren a la Diputació i l'equip tècnic, després d'un temps, al *Instituto Provincial de Urbanismo*, que en depenia i que seguiria la seva tasca de planejament desenvolupant els plans comarcals amb contingut de *Planes Generales Municipals*³⁰², mentre que aprovà el POAMB com a *Avance del Plan de las Comarcas* de l'antiga àrea metropolitana. El juliol de 1976, la Diputació aprovà inicialment el primer dels plans comarcals, el de la Comarca de Sabadell.

De totes les maneres, el POAMB ja nasqué buit, davant de l'operació Riera de Caldes, que acaparà molts recursos i atenció de l'administració, i de la *Revisión del Plan Comarcal* de Barcelona que Albert Serratosa estava dirigint fermament i que progressivament guanyaria autonomia. Es tornà a privilegiar l'escala comarcal del pla de 1953, en perjudici de la visió territorial àmplia que podria aportar un pla com el POAMB.

³⁰¹ Escudero, et alí. Op. Cit., p. 107.

³⁰² L'opció en desenvolupar els plans comarcals amb contingut dels plans municipals fou motivada per l'aprovació de la reforma de la *Ley del Suelo* el 1956, que obligava la revisió i formació dels plans municipals.

10.4. La revisió del Pla Comarcal, 1969-1972. Gènesi del Pla General Metropolità.

La revisió específica del *Plan Comarcal* arrancà simultàniament als plans per l'*Área de Acción Inmediata* i el d'*Infraestructuras Generales*, el gener de 1969. Diferentment de la direcció tripartida de l'altra oficina, el *Plan Comarcal* tingué un únic director, l'enginyer Albert Serratosa i una institució responsable, la *Comisión de Urbanismo y Servicios Comunes de Barcelona y otros Municipios*.

En els inicis dels treballs, l'oficina³⁰³, que s'ubicava físicament en un edifici de la Plaça Lesseps al barri de Gràcia, comptà amb dos coordinadors: els joves arquitectes Joan Antoni Solans³⁰⁴, funcionari de la comissió comarcal d'urbanisme, i Manuel de Solà-Morales, qui ja havia treballat per un temps en la redacció del *Plan Director*.

Serratosa era aleshores el sotsgerent de la comissió comarcal d'urbanisme, càrrec que assumí havent de renunciar a la seva plaça a l'Ajuntament de Barcelona. D'acord amb el mateix Serratosa, en entrevista, el president de la comissió, Vicente Martorell, el convidà a ocupar el càrrec:

(...) el Martorell, quinze dies abans de proposar-ho, va venir a sentir una conferència meua. Me'n recordo que ell estava a la primera fila. Ja el coneixia, però no gaire, i al cap de quinze dies, em crida un dia per preguntar si vull ser subgerent de la Comissió d'Urbanisme. Jo vaig tenir dubtes. Sabia que al final diria que sí, però vaig tenir dubtes. Jo era relativament jove i tenia una carrera de funcionari (...) i l'hauria de deixar. Sabia que de la Comissió d'Urbanisme em podien treure a qualsevol moment (...). Però al final va guanyar la possibilitat d'anar a la Comissió d'Urbanisme³⁰⁵.

El motiu de la invitació i del trasllat de Serratosa era que ell posés en marxa els "serveis comuns" metropolitans, ara atribuïts a la comissió d'urbanisme. Aquesta tasca l'apropà als Ajuntaments de la comarca i els provocà recels:

El problema que hi havia era que els Ajuntaments no volien els serveis comuns, perquè els treia competències, (...) que passaven a ser de la Comissió. I això no ho volien. Els hi vaig fer una trampa perquè vaig agafar tot lo pitjor. Primer vaig proposar fer d'interès comarcal les escombraries i els cementiris, tot el que no volien, vaig agafar. Però després que ja havia agafat els cementiris, un cop oberta aquesta via, van perdre aquesta por a la Comissió d'Urbanisme i la cosa va anar³⁰⁶.

³⁰³ Juli Estaban fa un llistat amb els membres de l'equip que hi treballaren entre 1968 i 1973: els arquitectes Ricard Pié Ninot, Rosa Barba Casanovas, Josep Ramon Camprubí Viglione, Lluís Pallarès Sánchez, Carles Masia Martorell, Juli Lluca Fernández, l'enginyer de camins José Luís Gómez Ordóñez, els economistes Joaquim Clusa Oriach i Jaume Soler, el sociòleg Jaume Bibiloni, el demògraf Armand Saez, i el programador Amadeu Guasch. En una fase final del pla, comptà amb la col·laboració de l'economista Jacint Ros Ombravella, en el Programa d'Actuació i amb l'advocat Miquel Roca Junyent com a col·laborador en les normes urbanístiques.

³⁰⁴ Anteriorment, Joan Antoni Solans i Huguet havia col·laborat en l'estudi de Manuel Ribas i Piera.

³⁰⁵ Albert Serratosa, en entrevista a l'autor.

³⁰⁶ *Ibidem*.

Ja com a sots-director de la comissió comarcal i havent posat en marxa els “serveis comuns”, Serratosa accedí a dirigir la revisió del *Plan Comarcal* quan la comissió rebé aquesta atribució. La direcció de Serratosa hauria de mitjançar entre la direcció política, que portava el governador civil, i l’operativa, que portaven els coordinadors Solà-Morales i Solans.

(...) no van nomenar mai a Albert Serratosa com a director de la revisió del Pla General, mai. Jo era el subgerent. Enlloc sortia el nom d’Albert Serratosa i gràcies a això, vaig colar. L’alcalde de l’Hospitalet quan va saber que m’havien nomenat a mi, va posar el crit al cel. Era una cosa tremenda, jo era “el dimoni”. Als Ajuntaments no els agradava gens, però el fet és que va colar. Llavors, em van nomenar a mi com a director del Pla³⁰⁷.

Els coordinadors Solà-Morales i Solans eren professors d’Urbanística a l’Escola d’Arquitectura de Barcelona, però fou sobretot la presència de Solà-Morales que aproximà l’oficina de l’ambient acadèmic i de les investigacions que s’estaven engegant des del Departament d’Urbanisme de l’Escola.

Amb el començament dels treballs de l’equip, arrancà un cop més el debat sobre el model de pla per a l’àmbit comarcal i la preparació de ponències temàtiques, que serien presentades el mes d’abril de 1969 i que servien d’informació al pla. Manuel Solà-Morales, per exemple, presentà la ponència sobre “Equipaments”, mentre Solans, les de “Intensitat d’ús” i de “Transports Públics”³⁰⁸.

Algunes d’aquestes ponències es convertiren posteriorment en temes centrals en la redacció del pla. La investigació prèvia a la redacció també inclogué la realització d’alguns estudis externs, que serien publicats a partir de desembre de 1969 per la comissió comarcal d’urbanisme en quatre sèries publicades per a ús intern: *Información urbanística, Análisis y monografías, Ordenación y propuestas i Normativa urbanística y estudios económico-financieros*.

En les dues primeres inclou diversos treballs sobre les necessitats de la comarca en matèria d’escorxadors, cementiris, hospitals, instal·lacions esportives..., però també estudis de la localització industrial o l’assaig d’aplicació de l’anàlisi factorial als municipis de la subàrea del Besòs. En la sèrie d’ordenació i propostes sols es publica l’estudi d’ordenació del Parc del Tibidabo, i en la de normativa i estudis econòmics, dos treballs sobre la Hisenda pública i els recursos públics per a l’actuació urbanística a la comarca de Barcelona³⁰⁹.

L’arquitecte Ricard Pié comenta que no hi hagué a l’inici una idea clara sobre com desenvolupar la

³⁰⁷ Albert Serratosa, en entrevista a l’autor.

³⁰⁸ Ricard Pié presenta una relació dels ponents designats i respectius temes: Jaime Bibiloni - *Población, microcenso*; Joaquín Clusa - *Empleo, establecimientos industriales*; José Luis G. Ordóñez - *Motorización i Generación de tráfico*; Rosa Barba - *Gestión de planes parciales i Dinámica del casco*; José Casteltort - *Plano parcelario*; Juan Antonio Páez - *Licencias de edificación*; Amadeo Guasch - *Mapificación, tabulación i Programas descriptivos*; Xavier Sust - *Iniciativas de gestión*; i Armando Sáez - *Presupuestos*. Ricard Pié. “El projecte disciplinar. La versió de 1974 del Pla General Metropolità”. Revista Papers. 1997.

³⁰⁹ Ricard Pié. Op. Cit., p. 29.

revisió del pla comarcal o un fil conductor clar que articulés les diferents ponències que es presentaren, resultat dels mateixos dubtes i dificultats metodològiques que havia patit el *Plan Director*. La concepció de quin model de pla s'hauria de seguir es va anar bastint a poc a poc al llarg de 1969, fins que els coordinadors Solà-Morales i Solans arribaren a dues propostes distintes:

Manuel de Solà-Morales (...) proposa que aquest sigui un pla estructural, que prengui decisions sobre els grans temes i deixi per altres plans més locals l'ordenació concreta de cada sector. Per a Joan Antoni Solans, en aquell moment l'altre coordinador, però també funcionari informant dels plans parcials que s'estan tramitant, la Revisió solament serà eficaç si té un nivell de precisió suficient per evitar la seva tergiversació a través del planejament parcial tal com està passant amb el Pla Comarcal de 1953³¹⁰.

A la proposta de pla estructural de Solà-Morales hi havia subjacent la necessitat de coordinar el seu desplegament i gestió en el futur per part de l'administració, el que implicava el necessari suport polític a un pla amb aquestes característiques. Cal recordar que les disposicions en aquest sentit que havia fet el *Plan Director* foren enterament suprimides abans de la seva presentació a les comissions d'urbanisme. D'altra banda, Solans defensava una mena de mosaic de plans parcials ordenats, el que obligaria la revisió a avançar molt en la precisió de l'ordenació física, apropant-se a la definició pròpia dels plans parcials.

En qualsevol cas, el problema més greu era confiar en si hi hauria una administració amb suficient voluntat política per afrontar aquest repte per gestionar un o altre tipus de pla. En els debats interns sobre el model sempre sobrevolava aquesta preocupació, i molt sovint semblava que es discutia més sobre la tàctica per 'colar' el pla, que sobre l'estratègia adequada per a assegurar els seus continguts³¹¹.

En contra del model de pla estructural, pesava el fracàs del desplegament en plans parcials del *Plan Comarcal* de 1953 que afavoria la proposta de Solans, de definir directament el planejament parcial. En aquest sentit, l'equip decidí redactar un pla parcial, per al sector urbà més precari de la comarca, el *Camino Hondo* de Santa Coloma de Gramenet a Badalona, paral·lelament a la continuació dels treballs de revisió del *Plan Comarcal*. Aquest pla parcial seria un important test metodològic, cap a la definició del model de pla. Tot i que benintencionada, aquesta opció no seria acceptada per l'administració:

El rebuig d'aquesta estratègia i del Pla Parcial per part de les administracions implicades no solament va posar en dubte la voluntat política de les que apadrinaven la Revisió, sinó també sobre quines eren les possibilitats reals d'aprovació de la pròpia Revisió, tant si aquesta es presentava en forma d'un pla estructural, com un macro-pla-parcial, tal com es va fer finalment³¹².

³¹⁰ Ricard Pié. *Ibídem*.

³¹¹ Ricard Pié. *Op. Cit.*, p. 30.

³¹² Ricard Pié. *Ibídem*.

Fig. 65 – Plans parcials aprovats per la Comissió D'Urbanisme de Barcelona fins el 31 de desembre de 1969.

La dimissió de Manuel de Solà-Morales.

El neguit entre una i altra proposta es resolgué a favor de Solans quan, en el començament de 1970, Manuel de Solà-Morales dimití del càrrec de coordinador, arrel de la decisió del *Ministerio de la Vivienda* de promoure la nova ciutat de Riera de Caldes a partir del decret de les *ACTUR*.

La sortida de Solà-Morales s'emmarca, segons Juli Esteban, en la crisi que afecta el *Plan Director* al llarg de 1970³¹³. Mesos després també hi hauria una onada de dimissions en l'altra oficina, amb la dimissió de Cantallops i Ribas Piera, com hem vist.

Les persones més implicades en la tasca de la Comissió d'Urbanisme – Serratosa i Solans – actuaven especialment motivades per la recerca de solucions directes dels problemes greus i concrets que afectaven l'àmbit, i que coneixien bé, mentre que Solà-Morales – amb una posició més pròpia de la seva vocació universitària – sostenia que la revisió del pla havia de passar per l'explicació del model estructural que estava al darrere de la situació urbanística que es volia redreçar³¹⁴.

Victoriano Sainz Gutiérrez explica les dimissions de Solà Morales i Ordóñez per la incompatibilitat amb el rerefons polític subjacent al pla: “El convencimiento de que en aquellas condiciones no era posible

³¹³ Aquesta nova crisi radicava en el desacord entre la metodologia i el contingut del *Pla Director* que es pretenia, alhora que l'emmarcava en la crisi més general que afectà tot el desplegament del pla. Vegeu l'apartat 7.3 i el capítol 9 d'aquesta tesi.

³¹⁴ Juli Esteban. “Crisi i ordenació de l'àrea metropolitana de Barcelona, 1953-1976”. In: Ricard Pié et alli. *Aportacions catalanes en el camp de la urbanística i de l'ordenació del territori. Des de cerdà als nostres dies*. Institut d'Estudis Catalans. 2007, p. 253.

la colaboración como técnico en la elaboración del planeamiento sin ponerse al servicio de los intereses del capital (...)”³¹⁵. Les actuacions urgents serien només una primera mostra de la nova doctrina oficial³¹⁶, un assaig del que podria ser la revisió de la *Ley del Suelo* que s’estava gestant. L’oposició de Solà-Morales a les ACTUR estava basada en una crítica a l’actuació que s’estava desenvolupant, altament polititzada.

(...) venía a significar de hecho la renuncia al planeamiento urbanístico de carácter global y el abandono de la gestión pública del desarrollo urbano en manos de la iniciativa privada.³¹⁷

La crítica de Solà-Morales anava més enllà de la ingerència de Madrid en el planejament de Barcelona. Era una crítica radical sobre les condicions del planejament urbà en el mode de producció capitalista. En els anys següents, Solà-Morales publicaria articles en que exposaria els arguments en que radicava la seva crítica al paper del del planejament, enfocat “a la producció” i no a “la reproducció”.

El énfasis en la producción como operación primordial del planeamiento, el desprecio de los modelos heurísticos y simbólicos, y la idea de eficiencia como pragmatismo de gestión, son corolarios directos de los que se nutren los métodos e instrumentos del planeamiento que tiende a imponerse³¹⁸.

Amb aquestes premisses, per a Solà-Morales, es tancava la possibilitat de planejar la comarca en ple *desarrollismo* franquista, no quedant altra alternativa sinó la crítica a tot aquell planejament des del món acadèmic i del Laboratori d’Urbanisme. Fou justament a partir de l’acadèmia que Solà-Morales protagonitzaria l’episodi del “Contraplan de la Ribera”, en que liderà una proposta alternativa al desenvolupament privat del front marítim del Poble Nou que comptava amb el suport oficial de l’administració. El paradigmàtic contrapla conjugaria el suport veïnal, la crítica conceptual radical al desenvolupament immobiliari privat i la preocupació morfotipològica amb la ciutat, en un context d’agitació social de les Associacions de Veïns a Barcelona.

El planejament específic de la comarca de Barcelona seguí autònomament respecte del POAMB, amb l’equip dirigit per Serratosa i coordinat en el començament, l’any 1969, per Solans pres`res que Solà Morales dimití el juny de 1970.

³¹⁵ Victoriano Sainz Gutiérrez. *El proyecto urbano en España*. 2006, p. 97.

³¹⁶ Així ho explica Manuel de Solà-Morales en el text de “Presentación”, de la revista *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*, nº 87. 1972, pp. 4-5.

³¹⁷ Victoriano Sainz Gutiérrez. *Ibíd.*

³¹⁸ Manuel de Solà-Morales. “De la ordenación a la coordinación”. Citat per Victoriano Sainz Gutiérrez. *El proyecto urbano en España*. 2006, p. 97.

La recerca d'un model operatiu en el planejament comarcal.

Amb la sortida de Solà-Morales de la coordinació, Joan Antoni Solans es mantingué davant de l'equip, amb un grup més reduït de col·laboradors³¹⁹ que treballarien en l'ordenació de la comarca fins que s'arribés a un esborrany del pla el gener de 1972. Cal recordar que s'ordenava l'àmbit comarcal llevat del centre de Barcelona, és a dir, la zona a l'interior del primer cinturó de ronda, que l'estava revisant l'Ajuntament, en un pla sota la coordinació de Xavier Subias.

Solans adoptà el model del mosaic de plans parcials en l'ordenació de la comarca, és a dir, amb un nivell de precisió suficient que no deixés marge a ambigüitats. Amb aquest motiu, el pla es desenvoluparia fins a l'escala 1:10.000, arribant a un impressionant nivell de detall, tractant-se d'un pla per a tot territori comarcal extens.

La premissa fonamental era la de descongestionar la comarca i frenar-ne la densificació, ja identificada pel *Plan Director* al començament dels anys seixanta. Altres temes serien l'ordenació de la malla viària, l'aprofitament de les zones de nova urbanització, per compensar els dèficits d'equipament i zones verdes, i la reestructuració de determinades zones de creixement desordenat.

L'estructura general de l'esborrany del pla seria definida per les grans infraestructures viàries, com les autopistes urbanes previstes en la *red arterial* del *Ministerio de Obras Públicas*. També foren incorporats al pla tots els projectes d'infraestructures, com l'ampliació de l'aeroport en el delta del Llobregat i els túnels de Collserola. La previsió d'aquestes infraestructures implicava les respectives reserva de sòl.

Ricard Pié considera que la incorporació quasi indiscriminada de tots aquests projectes es degué sobretot per la reserva de sòl que suposava salvar terrenys de l'especulació edificatòria, tot deixant la decisió sobre el millor ús d'aquest sòl pel futur:

La Revisió del Pla Comarcal recull totes les iniciatives de grans obres previstes durant aquells anys, sense qüestionar excessivament la seva validesa, no sé si perquè pensa que cal tenir com aliats els tecnòcrates del ministeri i els grans operadors urbanístics o perquè entén que un cop feta la reserva ja hi haurà temps per discutir cada projecte³²⁰.

El projecte d'ordenació final presentat es bastia en bona mesura sobre la xarxa viària i la dinàmica dels nuclis, aprofitant estudis realitzats entre 1969 i 1970 per membres de l'equip. En el cas del viari, es recuperava l'estudi redactat per Joan Antoni Solans, Xavier Sust i Francisco Germán García Rosales,

³¹⁹ L'equip estava format pels arquitectes Rosa Barba, José Ramón Camprubí, Juli Lluca, Lluís Pallarès i Ricard Pié i per l'enginyer Ole Thorson. Ricard Pié. "El projecte disciplinar. La versió de 1974 del Pla General Metropolità". *Revista Papers*. 1997, p. 32.

³²⁰ Ricard Pié. *Ibidem*.

anomenat *Pla de Comunicacions de la Comarca de Barcelona*, en que es dibuixava la xarxa viària “menuda” de la comarca³²¹. La dinàmica dels nuclis havia estat estudiada a partir d’uns gràfics del pla de comunicacions, de la delimitació d’àrees homogènies i dels sistemes de centralitat local:

(...) es tradueix en una interpretació estructural de cada sistema urbà, que serveix per explicar la història urbana de la comarca, però també, a través de diagrames semblants que no es van arribar a fer per a tots els municipis, la coherència i el sentit de les propostes d’ordenació de cada part³²².

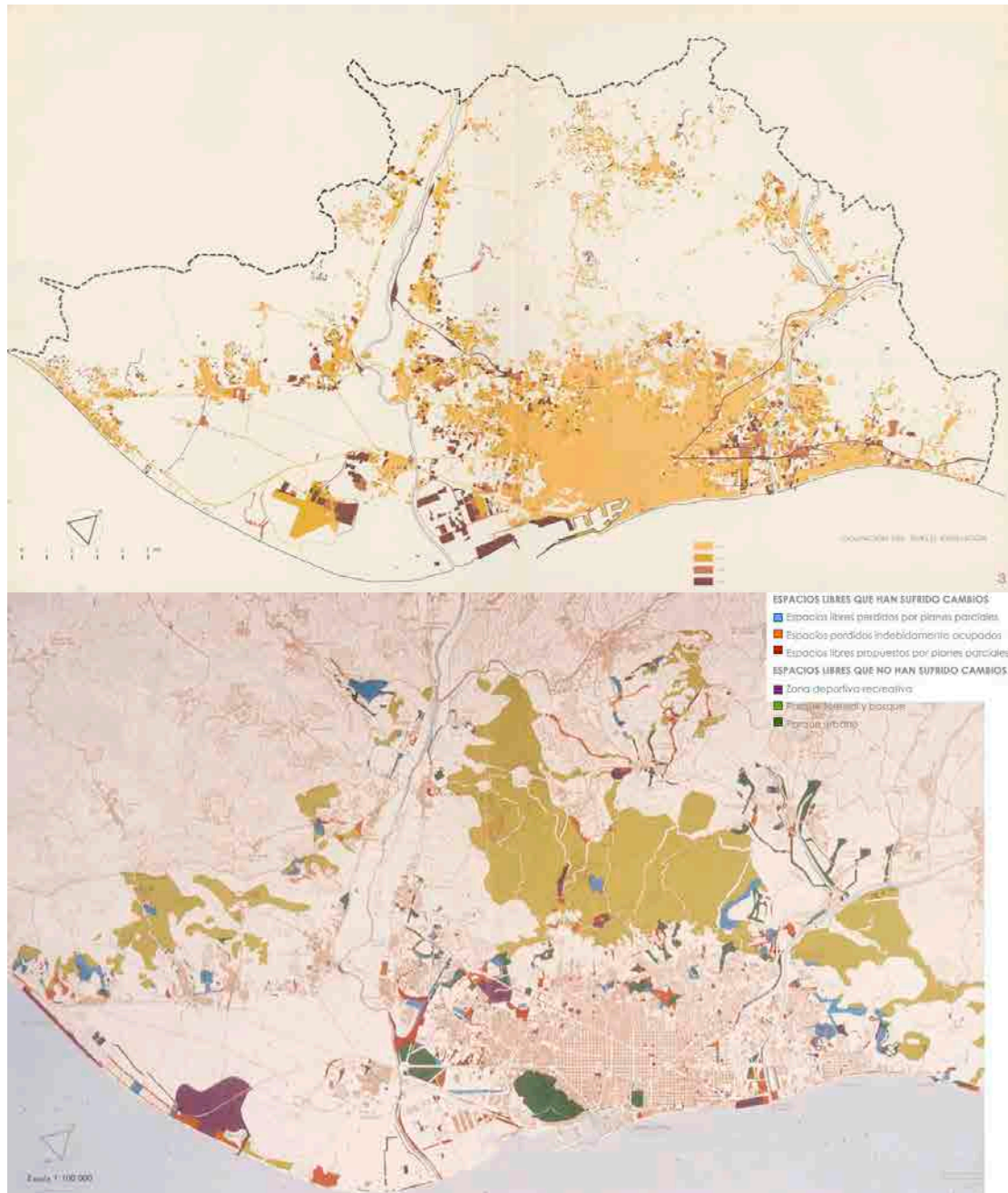

fig. 66 – Ocupació del sòl als anys 1953 – 1960 – 1965 i 1969; Fig. 67 –Pèrdua d’espais lliures entre 1953 i 1969;

³²¹ Aquest estudi entenia la xarxa viària “com a sistema primari de relacions i d’accessibilitat de la comarca i com la infraestructura bàsica per a la urbanització del territori comarcal”. Ricard Pié. Op. Cit., p. 29.

³²² Ricard Pié. Op. Cit., p. 32.

Fig. 68. Sistema viari bàsic.

La zonificació proposada pel pla era deutora de l'estudi d'ús i d'intensitat i de les delimitacions morfològiques de les àrees analitzades. L'estudi presentava una síntesi sobre l'ordenació urbanística a partir del desplegament del *Plan Comarcal* de 1953, en que s'avaluava les formes de la congestió urbana i els problemes d'encaix del planejament. Ja s'havia realitzat un estudi d'aquest tipus per al *Plan Director*, amb un estudi tipològic amb mostres de diferents teixits:

En la ponència de la Revisió, aquest treball s'amplia en el nombre de mostres, i es relaciona amb les potencialitats del planejament. A més, l'anàlisi es completa amb un treball de camp de catalogació exhaustiva de tots i cadascun dels edificis construïts, delimitant àrees homògenes mitjançant l'anàlisi morfològica de les trames urbanes³²³.

Cap a finals de gener de 1972, l'equip arribà a un esborrany de la revisió, amb un plànol a escala 1:10.000 amb l'ordenació de tota la comarca, llevat del nucli central de Barcelona. D'acord amb l'informe de l'oficina de revisió del pla del dia 27 de gener de 1972, citat per Ricard Pié, la situació dels treballs era la següent:

(...) la informació urbanística i els plànols d'ordenació estan pràcticament acabats; la Memòria justificativa i les determinacions específiques per a cada municipi, tot just iniciades, i les Normes tan sols acabades pel que fa als estàndards urbanístics, la redacció de plans parcials i el tipus de compromisos, exigències i garanties que han d'aportar els particulars. El tema de les edificabilitats i l'ordenació dels tipus edificatoris està tot just començat, però no hi ha res fet sobre els tipus de zones i usos del sòl, l'estudi econòmic-financer i el programa urbanístic³²⁴.

L'any 1972 es va anar completant aquell esborrany, una labor bastant individual de Joan Antoni Solans, en que es desenvoluparen els *Sistemes i Zones*, que tant caracteritzarien el pla, una

³²³ Ricard Pié. Op. Cit., p. 29.

³²⁴ Ricard Pié. Op. cit., p. 33.

classificació del territori clara i entenedora en dos grans grups de sòl, d'acord amb el major o menor interès estructurador. Les *zones* incidirien sobre el sòl destinat l'activitat privada, establint els usos i aprofitament³²⁵. Els *sistemes* serien tots els sòls, de propietat pública o privada, que tenen interès col·lectiu, sovint corresponent a la reserva de sòl, afectant una important quantitat de sòl privat, per a la ubicació d'àrees verdes, equipaments i vials. Inicialment es preveien tres tipus de sistemes: locals (cessió gratuïta obtinguda a través del planejament derivat - dotacions); generals (obtingut per expropiació - equipaments); i territorials (foren eliminats, però serien les àrees agrícoles i forestals. Les previsions del pla preveien multiplicar les àrees verdes per 2,5 i els equipaments i dotacions per 5 (atès que durant el porciolisme s'havia perdut la meitat dels espais previstos com a àrees verdes en el Pla Comarcal de 1953).

Es redactaren les *Normes* i una extensa *Memòria* justificativa i es tractà d'incorporar al pla el sector central de Barcelona, integrant-hi la proposta que havia desenvolupat l'Ajuntament. El problema ara residia en la competència del pla Serratosa-Solans, promogut per la *Comisión Gestora del Área Metropolitana*, amb el pla que Xavier Subias havia encapçalat a l'Ajuntament i que comptava amb el suport de l'alcalde Porcioles.

(...) ens barallàvem amb el Xavier Subias de quin era el pla més factible, si el seu, o el meu. Doncs, havíem d'anar a Madrid els dijous per veure quin era el pla més correcte³²⁶.

L'Ajuntament de Barcelona havia creat una oficina específica – *Ponencia de Revisión y Extensión del Plan de Ordenación Urbana - PREPOU*, i havia desenvolupat un pla anomenat *Barcelona 2000*, amb propostes urbanístiques tenint aquest termini com a horitzó. La proposta liderada per Xavier Subías recuperava molts trets d'aquell *Esquema Previo* amb una ciutat paral·lela al delta del Llobregat, que ell mateix havia preparat per al *Plan Director* la dècada anterior. Es mantenia, com a imatge més visible, l'eixamplament de la Gran Via fins els 250m, enderrocant desenes d'illes en el seu pas per l'Eixample.

Amb la revisió del *Plan Comarcal* ja gairebé acabada el 1972, el pla romaní "en el calaix" per les dificultats polítiques per la seva aprovació amb motiu de la disputa entre la Comissió gestora i l'Ajuntament. Finalment el pla comarcal integraria la majoria de les propostes del pla *Barcelona 2000*, tot i eliminant el polèmic eixamplament de la Gran Via proposat per Subías.

El conflicte es resoldria en definitiva, favorablement a la proposta de la *Comisión Gestora*, amb la caiguda de l'alcalde Porcioles, el 17 de maig de 1973, i la pujada d'Enric Masó i Vázquez. S'eliminava la barrera política de l'Ajuntament i s'obria camí a l'aprovació del pla comarcal. Sota la direcció d'Albert

³²⁵ Joan Antoni Solans ja havia testat aquesta proposta de sistemes i zones, així com el doble escalat de claus numèriques en el seu Pla per a Vic.

³²⁶ Joan Antoni Solans, en entrevista a l'autor.

Serratosa, però amb la coordinació i intens treball tècnic al llarg de tot el procés de l'arquitecte Solans, s'aprovaria inicialment la primera versió dels treballs un any després, el 29 d'abril de 1974, com a *Plan General de Ordenación Urbana y Territorial de la Comarca de Barcelona*.

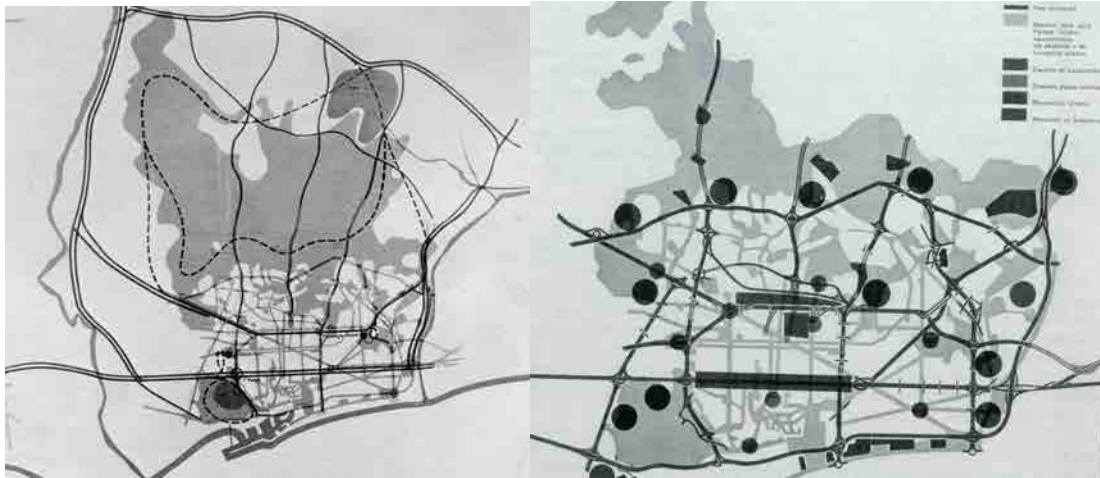

Fig. 69 i 70 – Esquema d'objectius urbanístics de l'ajuntament de Barcelona per l'any 2000, també conegut com a Pla Barcelona 2000 o Pla Porcioles. Xavier Subias. 1970-1971.

Capítol 11

El Dret a la Ciutat i la participació ciutadana en el PGM: 1974-1976.

La primera meitat de la dècada dels setanta fou per a Barcelona un moment d'ebullició i d'expectació. Una certa agitació ciutadana havia començat a finals de la dècada anterior, en l'activitat dels col·legis professionals, a les revoltes d'estudiants i, en gran mesura, amb l'aparició d'associacions de veïns organitzant-se per millories en el seus barris. Aquesta agitació ciutadana transformaria el panorama polític local i influiria en el debat urbanístic de la dècada, marcadament en la Informació Pública del *Pla General Metropolità* el 1974 i en la seva aprovació final l'any 1976.

Des d'una perspectiva més general, la implicació més directe dels moviments socials urbans amb els efectes del *Pla General Metropolità* que es desenvolupava afectaria la percepció que es tenia fins aleshores sobre el sentit del planejament urbà. Les demandes ciutadanes allunyarien l'urbanisme del científisme propi de la tecnocràcia, que havia marcat la dècada anterior, reorientant-lo cap a la seva progressiva politització. El naixement d'aquest nou tipus d'urbanisme s'inscriu en un marc de canvis de paradigma en el planejament urbà d'aquell moment, derivat de la ruptura epistemològica amb el determinisme en les ciències socials, que havia caracteritzat l'urbanisme científic. S'inscriu especialment en altres canvis generals contextuais com el maig de 1968 francès i, en el cas local, els esdeveniments polítics del final del franquisme que portarien a la transició democràtica.

11.1. Nous protagonistes en el planejament urbà.

Els últims anys seixanta i els setanta foren agitats i veieren l'organització de les associacions de veïns després de la letargia social que marcà el franquisme. Els immigrants que havien arribat a Barcelona fins la dècada de 1950 en bona mesura havien assegurat un habitatge, amb la política d'eradicació del barraquisme i la política d'habitatges de protecció oficial. Les barriades reunien famílies amb problemes comuns que es coordinaren per reivindicar millores urbanes. Assegurat l'habitatge, començarien a exigir millores als barris, ubicats en zones amb manca de serveis i equipaments públics. La casa ja no era suficient.

Aquestes exigències es vehicularen sovint per la figura legal d'*Asociaciones de Vecinos* que s'aprofitaven de la figura legal de les *Asociaciones de Cabezas de Familia*, associacions paternalistes i clientelars, lligades al *Movimiento Nacional* i dependents de la *Delegación Nacional de la Familia*. Malgrat ja existien des de la meitat dels anys cinquanta, les associacions tingueren la seva ordenació legal només el 24 de desembre de 1964, amb la llei 191/1964.

La creació de la llei d'associació feia part de l'estratègia del franquisme de poder controlar l'organització social que abans estava reduïda a la família i al sindicat vertical. Es promovia una certa

obertura d'organització, intentant posar unes regles a aquest nou tipus d'associació ciutadana, tot i que preveia només la participació dels "caps de família", entesos com als homes majors d'edat, acceptant eventualment les dones casades diplomades, una visió jeràrquica i masculista de la família, típics de l'organització social del franquisme.

A l'època franquista era impensable l'organització dels barris per exigir millores urbanes. En canvi, els veïns es podien agrupar en "Asociaciones de calle" (sempre, això sí, sota el correponent control governatiu) a fi de preparar la tradicional festa major, recollint fons per a les despeses, amb activitats com rifar les postres del diumenge. (...) Cap a la fi de la dècada dels seixanta i a la primera dels setanta, el panorama canvià totalment sota la forta pressió política dels diferents partits, que intervingueren directament en els barris, i les associacions, noves o transformades, prengueren un caràcter reivindicatiu. Aleshores aquell primer tipus d'associacions fou anomenat despectivament de "bombillaires", qualificatiu que ha quedat consagrat en els estudis sobre el moviment veïnal de Barcelona i que és utilitzat encara per les AAVV quan contenen la seva història.³²⁷

L'estratègia franquista de permetre l'associació per poder controlar-la es quedà superada perquè aquestes associacions sortiren clarament del control de l'Estat, aprofitant la legalitat de la seva existència. A partir d'aquell moment, les *Asociaciones de Vecinos* anirien més enllà de la senzilla representació veïnal de cada barri i que permetrien el creixement al seu interior d'actituds ciutadanes crítiques i d'oposició al règim i refugi dels moviments opositors clandestins com els sindicats i partits polítics. No totes les *Asociaciones de Cabezas de Familia* es transformarien en *Asociaciones de Vecinos*, però es pot dir que quasi totes aquestes últimes tingueren el seu naixement institucional en el marc legal de les primeres.

(...) si Barcelona ha conservat les seves identitats popular i catalanista és gràcies (no únicament, però sobretot) al treball de cohesió social del moviment obrer i ciutadà antifranquista. Un ampli moviment social forjat pels comunistes i sectors progressistes catòlics recolzat, al seu torn, en intel·lectuals i universitaris, en el PSUC i altres partits de l'esquerra, i encarnat tant en les Comissions Obreres com en el moviment veïnal. Més influenciat el segon per les primeres – ho proven les comissions de barri nascudes el 1969 i vives fins a mitjan dels anys setanta –, ambdós moviments van créixer en paral·lel als anys seixanta entre la clandestinitat i les esclatxes legals que va oferir la dictadura en un tímid intent de reforma (...)³²⁸.

Les *Asociaciones de Vecinos* desenvoluparen la seva lluita defensant els interessos més directes de la població, amb temes de barri, mentre seguien existint altres tipus de moviments socials clandestins, però els dos es retro-alimentaven en la mesura que estava garantit el dret a associació per temes comuns als veïns. En alguns aspectes, aquestes noves associacions de veïns sorgides en la segona meitat dels anys seixanta foren les succedànies de les associacions de *Vecinos-Inquilinos* de la Segona República i que havien protagonitzat reivindicacions per la millora dels contractes de lloguer i de les condicions d'habitatge.

³²⁷ Miquel Domingo i Clota i Maria Rosa Bonet i Casas. *Els moviments socials urbans a Barcelona*. 1998, p. 61.

³²⁸ Marc Andreu Acebal. "Veïnat, memòria històrica i ciutat democràtica". In: *Quaderns de Carrer: 1970-2010 40 anys d'acció veïnal*. 2010, p. 166.

Ja en els anys seixanta, en un moment en que s'escatimaven les llibertats democràtiques, les associacions esdevingueren un refugi de contestació social i política, incloent gran diversitat de participants, com a activistes del clandestí Partit Comunista (PSUC) i sectors de l'església. Les associacions anirien incorporant extenses xarxes veïnals, assolint una àmplia representació com a organització de la vida de barri i desenvolupant el sentiment de pertinença, orgull i identitat en el barri. En bona mesura tenien com a característica la democràcia participativa en l'organització interna, amb caràcter assembleari, convertint-se en una mena de "escola de democràcia".

A Barcelona, els veïns de la perifèria i dels municipis metropolitans volien escoles, l'atenció de salut, àrees verdes, un millor transport públic, etc. Expressaven les seves necessitats més punyents, reivindicant el que s'anomenava *dret a la ciutat*, alternativament a la idea de "dret a l'habitatge", tema gairebé resolt amb la política d'habitatge anterior. La noció de *dret a la ciutat* incloïa una aspiració major, de participar dels beneficis de la vida urbana. *Le droite a la ville* fou el títol del clàssic llibre del sociòleg francès Henri Lefebvre publicat en 1968, en mig als esdeveniments del maig de 1968 francès. Una oda a la (re)polítització del planejament urbà, escrit com a un vertader manifest polític.

La crítica de Lefebvre tindria enorme influència, donant origen a una sèrie d'estudis urbans, sobretot a França, però també a altres països, que transformaren el *Dret a la Ciutat* en un important lema de la lluita política basada en els problemes urbans. Una generació de sociòlegs i urbanistes de marcada formació marxista, com Manuel Castells com veurem més endavant, entre altres, es dedicaria a la labor de conèixer i d'interpretar els moviments socials urbans i a desenvolupar estratègies que polititzaven el debat urbà a partir de la teoria marxista de l'espai inaugurada per Lefebvre. Aquesta nova sociologia marxista francesa consideraria tant important com conèixer els problemes i les dades demogràfiques d'un lloc, l'estudi de les forces socials presents en un barri.

Un cas molt emblemàtic del poder emergent dels moviments socials urbans seria l'oposició veïnal al pla de La Ribera a Barcelona, que veurem a continuació. El pla, patrocinat per promotors immobiliaris en els terrenys de grans indústries i amb el suport de l'Ajuntament, preveia la renovació urbana de una extensa àrea del front marítim del Poblenou, convertint-la amb caràcter predominantment privat en hotels i edificis residencials de luxe. La forta i ben articulada oposició dels moviments socials canviaria el destí del pla, originant un "contrapla", una sorpresa dins el context de repressió política del franquisme. Aquest contrapla il·lustraria en bona mesura una *nouvelle vague* en el planejament urbà creat com a antítesi de 'urbanisme científista hegemònic fins els anys seixanta.

11.2. El Contrapla de la Ribera. Les reivindicacions veïnals i l'urbanisme concertat .

La proposta del *Pla de la Ribera* partí de la iniciativa privada de l'empresa Ribera S.A i altres grans empreses propietàries que preveïen requalificar els seus solars i els solars annexos hi destaca empreses com La Maquinista, Catalana de Gas, Renfe, Foret, Crédito y Docks, Ford y Macosa³²⁹. Moltes d'aquestes indústries ja s'havien traslladat, buscant localitzacions més convenients i ara pensaven la manera de treure màxim profit econòmic dels solars en que romanien les seves instal·lacions obsoletes. El Pla de la Ribera comptava amb un detallat estudi jurídic-financer realitzat per Narcís Serra i Miquel Roca, en que s'avaluaven les despeses en infraestructures i les compensacions entre els diferents propietaris i l'administració. Un estudi d'aquest tipus, amb una matriu d'obligacions, inversions i compensacions econòmiques era fonamental per a que fos possible un projecte complex com aquell. Es tractava d'un estudi pioner a l'Estat, sobre el sistema d'actuació en promoure la renovació urbana d'una àrea extensa que anticipava elements de l'urbanisme concertat que naixeria anys després i la construcció d'infraestructures a través de societats d'economia mixta (com es faria posteriorment per la construcció del túnel de Vallvidrera).

Amb la contractació de diversos consultors, s'havia desenvolupat una proposta urbanística-econòmic-jurídica entre els anys 1965 i 1968, fins que els propietaris la presentaren a l'Ajuntament com a *Modificación del plan comarcal de ordenación urbana de Barcelona afectante al sector marítimo oriental*, l'agost de 1970. La proposta urbanística tractava de convertir en zona residencial l'espai delimitat entre el *Paseo Nacional* i el terme municipal de Sant Adrià i entre el carrer Enna i el mar en el barri del Poblenou.

El projecte urbanístic encarregat a Antoni Bonet i Castellana era molt ambiciós i complex tècnicament. Comptava amb plànols i "*planillas* de treball fetes per ordinador". Era l'estat de l'art del planejament científic del moment. Una enorme llosa de formigó crearia una nova "planta baixa" per al barri, elevada respecte el nivell natural del terreny. Aquesta llosa elevada cobriria la línia fèrria i també permetria la creació d'una ampla zona de pàrquings. D'acord amb Narcís Serra, "les cases tenien una forma piramidal per tenir més terrasses i aprofitar el sol".

Primer van fer un pla urbanístic, que nosaltres vam reduir molt de costos, però que fins i tot així era molt car (...). El planejament es podia perfilar perquè ja estava pràcticament fet. Llavors estàvem veient els temes de costos i els temes jurídics perquè és clar, a un promotor que fes un dels edificis, no se li venia sòl en un sentit estricte, sinó una capacitat de construir volum. Llavors, tots aquests temes és el que vam estudiar. (...), l'avantatge que volia donar el Pla de la Ribera no era al Poble Nou només. Era obrir Barcelona al mar. Es destapava el

³²⁹ El llistat d'empreses que composaven Ribera S.A. en 1968, present en la Revista CAU (número 13, 1973, p. 40) encara presenta: Motor Ibérica, Hijo de E. F. Escofet, Material y Construcciones, Hidroeléctrica de Cataluña, Banco Industrial de Catalunya, Unión Industrial Bancaria, Banco Urquijo, Caja de Ahorros Provincial de la Diputación de Barcelona, Renfe, Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros, Caja de Ahorros y Monte de Piedad, Martini & Rossi i Jorge Whal Hirechman.

tren, s'arribava per la llosa a les platges (...). Aquesta idea, jo la continuava tenint quan era alcalde³³⁰.

En entrevista, Miquel Roca comentà com, junt amb Narcís Serra, participà de l'elaboració de l'estudi jurídic-financer del Pla de la Ribera, contractat per Pere Duran i Farell, en aquell moment, president de les empreses Catalana de Gas i La Maquinista, ambdues propietàries de terrenys en la zona de la Ribera. Comentà també com, a partir d'aquesta tasca, intervindria en el planejament metropolità de Barcelona.

El Narcís i jo vam tenir la immensa sort de guanyar la confiança en aquell moment d'un home que tenia una influència molt important en la vida econòmica del país que era en Pere Duran. Nosaltres vam fer, el Narcís i jo, un despatx conjunt, un gabinet jurídic-econòmic, el qual era bastant revolucionari per l'època, perquè en aquell moment es feien gabinets jurídics, però no jurídic-econòmics, i el Duran va confiar de seguida en nosaltres. De fet el nostre primer treball va ser precisament al voltant del tema del Pla de la Ribera, que era d'actuació molt complexa, era realment molt ambiciós. No era un plantejament gens senzill, ni òbviament especulatiu des de la perspectiva d'aquell moment. Era una operació de transformació del litoral de Barcelona absolutament necessària, com després s'ha demostrat, molt difícil de fer en la conjuntura que ens trobàvem, que requeria estudis molt complexos de sistemes d'actuació, etc. A partir d'aquest fet, o simultàniament amb aquest fet, nosaltres vam començar a ser gent de confiança, diríem, del Serratosa, cosa que va fer, molt concretament, que en Serratosa, en Solans i jo fóssim els que vam fer la revisió del Pla General Metropolità (...) ³³¹.

Els estudis jurídic-econòmics que possibilitessin intervencions urbanes públic-privades complexes eren quelcom nou en aquell moment i les possibilitats d'aquest instrument serien promptament percebuda per Albert Serratosa. Quan l'Ajuntament presentà el Pla de la Ribera com a seu (tindria també el suport de la Diputació Provincial i de Renfe), Serratosa demanaria a Roca i Serra que fessin estudis sobre societats d'economia mixta per tal de preveure-les en la revisió del *Plan Comarcal* ³³².

D'aquí en surt una proximitat molt importat amb el Serratosa del que en surt tot el que és el tema de l'actuació de les Societats d'Economia Mixta d'Actuació Urbanística, que ens permet veure el que s'havia fet a França en el *Quartier de La Defense*, per exemple, o a Marsella on hi havia una altra operació molt cara de Societat d'Economia Mixta, i vam aprendre molt. Va ser un treball molt interessant per nosaltres. Això ens permet a la vegada entrar en coneixement i en contacte amb tot el món de l'urbanisme ³³³.

Narcís Serra, en entrevista recent, comenta a més del cas francès, altres referents que tingueren en compte en el moment de fer els estudis sobre les societats d'economia mixta.

³³⁰ Narcís Serra, en entrevista a l'autor.

³³¹ Miquel Roca, en entrevista a l'autor.

³³² Anys després, quan finalment fou aprovada la revisió del *Pla Comarcal*, com a Pla General Metropolità el 1976, es preveien les Societats d'Economia Mixta, tot i que Serratosa digué que no tingueren gaire èxit. Si d'una banda no foren reeixides en el PGM, el mateix Serratosa l'aplicaria en la construcció dels túnels de Vallvidrera.

³³³ Miquel Roca, en entrevista a l'autor.

Fig. 71 - Proposta de l'arquitecte Bonet i Castellana per La Ribera. 1964/1965.

Abans del Pla de la Ribera, Miquel Roca i jo, junts amb el Jaume Soler, vam fer per a en Serratosa un estudi sobre societats d'economia mixta, perquè la nostra teoria era que faltaven instruments i a França ens agradaven molt les societats que amb una Caixa d'Estalvis, una Cambra de Comerç i un Ajuntament feien una societat que els donaven unes capacitats d'expropiar i d'actuar i podien projectes i fer un aeroport o una portada d'aigües. I llavors això, el primer estudi, el primer treball que jo faig fer per al planejament urbanístic de Barcelona va ser aquest. Va ser per al Pla Comarcal. Ens el va encarregar l'Albert Serratosa. (El vam fer per l'any 1967, 1968). Des d'un nivell més macro, menys d'urbanisme, des d'aquí també miràvem a Itàlia per exemple, per la política de *svillupo del mezzo giorno*, per estudis de caràcter regional, d'economia regional, estudis de com desenvolupar una regió, etc. Pensàvem que el bo era Itàlia. En canvi, en l'urbanisme, planejament i això, estàvem més lligats a França i això diguéssim que al món anglosaxó. L'obertura cap al món anglosaxó és posterior, clarament³³⁴.

Serra defensava la necessitat urbanística del Pla de la Ribera en si mateixa, malgrat els interessos privats dels promotors i de l'oposició veïnal. La manca de democràcia hauria impedit que l'Ajuntament discutís el projecte amb els veïns i que junts arribessin a una "acceptació" pactada.

(...) en la època del Pla de la Ribera em sembla que hi havien dos factors que feien impossible que tirés endavant. 1 - l'Ajuntament antidemocràtic era incapaç perquè no podia dialogar amb els veïns. No era acceptat per buscar una manera que fos acceptada amb els veïns del Poble Nou i això ho feia impossible, però això ho vam veure tard. 2 - el tren i l'alliberament

³³⁴ Narcís Serra, en entrevista a l'autor.

del sòl als seixantes encara era impossible. I en canvi, a la segona meitat dels setantes i sobretot als primers vuitantes, va ser possible³³⁵.

La doble dificultat tècnica i política seria solucionada només futurament, ja en democràcia, amb els canvis de traçat de la línia fèrria i amb la legitimació “democràtica” de la demanda urbanística de renovació urbana del Poblenou en funció de la construcció de la Vila Olímpica en una part d’aquell local en els anys vuitanta, amb una forma urbana menys agressiva per al barri.

Els promotors del Pla de la Ribera argumentaven que una urbanització privada de tal magnitud, amb una inversió tan elevada, seria d'interès públic, per l'impacte en l'economia de la ciutat i la generació de llocs de treball. En el cas barceloní, els residents del Poblenou tenien una percepció absolutament diferent de la dels promotors i s'oposarien al pla.

Des de juny de 1965 els veïns del Poblenou ja sabien de l'existència del projecte immobiliari darrera el nom de Pla de la Ribera. Des d'aleshores, sospitaven que el pla els afectaria negativament. D'acord amb la publicació que feren en la revista “4 Cantons”³³⁶, el projecte “*amenaza peligrosamente la supervivencia del barrio*”. En 1968, els promotors presentaren el “*Avance del plan*” i l'agost de 1970, l'Ajuntament presentà el projecte com a seu, amb poques diferències amb el projecte dels promotors. A partir d'aquest moment, l'oposició veïnal al pla seria més forta, i la disjuntiva entre promotors i veïns es presentaria com a disputa sobre el rumb del barri.

Ara com a projecte municipal, l'Ajuntament portà al públic el document-memòria del *Plan de la Ribera*, donant-li caràcter oficial i de necessitat urbanística. El projecte afectaria unes 30.000 persones, implicant l'enderrocament d'habitatges, a més del desplaçament de part dels llocs de treball. L'edició de la revista CAU del Col·legi d'Arquitectes li dedicà algunes pàgines de l'edició número 13 de 1973 molt crítiques al pla en general, per la seva subversió al Pla Comarcal, i amb l'especulació immobiliària que suposava, considerant que “El proyecto municipal concedí las máximas prerrogativas a las empresas que formaban Ribera S.A”.

En la proposta de modificació del sector, presentada per l'Ajuntament, la zona es dividia en 4 sectors, que serien realitzats en etapes successives. Una de les parts més criticades del projecte era l'execució de l'autopista en el seu pas pel barri, tant per la seva complexitat tècnica, els costos, com per les implicacions en el planejament. El *Ministerio de Obras Públicas* ja havia aprovat un projecte per l'autopista amb el seu pas per la costa, però la modificació proposada per l'Ajuntament la desplaçava cap al carrer Enna, a l'interior, afectant al teixit urbà del Poblenou en favor d'una fruïció espacial directe dels edificis nous que serien construïts a primera línia de mar.

³³⁵ Ibídem.

³³⁶ Revista CAU, nº13. 1973, p. 40.

Entre les associacions que s'oposaren al pla, estava l'Associació de Veïns del Taulat: "La Asociación ha canalizado las impugnaciones que se han producido, actuando de aglutinador y coordinando las protestas han alcanzado la cifra tope de 8.000 alegaciones que es el número máximo que ha recibido el Ayuntamiento de Barcelona para un solo asunto"³³⁷. No era gens comú aleshores que veïns s'organitzessin per interposar al·legacions en contra d'un pla urbanístic, encara menys en una quantitat tan elevada. Aquest era el resultat d'una tasca ben articulada de les associacions per maximitzar la seva pressió en contra el pla. Les al·legacions veïnals qüestionaven: el procediment inadequat del pla (una proposta de reforma del Pla Comarcal no podria partir d'un Ajuntament); defectes de l'expedient (no justificava els mitjans econòmics-financers disponibles per garantir el pla, a més de manca de definició dels espais públics i de la reglamentació d'ús del sòl); i problemes urbanístics (L'aprovació del projecte implicaria la destrucció de cinquanta illes del Pla Cerdà ja urbanitzades i dotades de serveis que havien rebut inversions públiques recentment).

La qualitat dels arguments jurídic-urbanístics de les al·legacions veïnals evidenciava el suport tècnic que tingueren els veïns en la seva lluita en contra el pla. Com a solució alternativa als problemes urbanístics del pla presentat per l'Ajuntament, l'Associació del Taulat proposava obrir Barcelona al mar utilitzant-se d'altres recursos, com obrir el Parc de la Ciutadella en línia recta, declarant com a àrea verda els terrenys de Catalana de Gas i La Maquinista; el prolongament del *Passeig de la Barceloneta*, sanejant el litoral, mantenint el traçat actual de l'autopista del litoral (posant l'interès dels veïns per sobre dels "banyistes"); Mantenir el traçat de la quadrícula del Pla Cerdà i donar sortida dels carrers fins el Passeig Marítim; Promoure un canvi gradual en la zonificació de la indústria cap a la residència)³³⁸. Era un argument potent que contrarestavat la "necessitat urbanística" defensada pels promotors, constrenyent-los alhora que constrenyia l'Ajuntament.

A més de la Associació de Veïns del Taulat, altres tres associacions veïnals s'implicarien en la lluita contra el pla oficial: el Casino l'Aliança, l'Associació de Propietaris, Industrials i Comerciants del Pla de la Ribera i l'Associació de Veïns de la Barceloneta. Aquestes associacions proposarien un *Concurs d'Idees de Requalificació del Sector del Poble Nou a tocar del Mar*, com a manera de posar en relleu el seu desacord amb el projecte oficial i d'arribar a una proposta alternativa, un "contrapla", més d'acord amb l'interès veïnal. Comptaren amb l'ajut de col·legis professionals com els d'aparelladors, d'enginyers industrials, d'arquitectes i de l'Associació d'Amics de la Ciutat.

El 21 de desembre, el jurat fallà per unanimitat el concurs³³⁹ al projecte realitzat pels membres del Departament d'Urbanisme de la Facultat d'Arquitectura, professors Manuel de Solà-Morales, Joan Busquets, Miquel Domingo, Antonio Font i José Luís Gómez Ordóñez. En l'elaboració del contrapla

³³⁷ Revista CAU. Abril de 1971, p. 41.

³³⁸ Revista CAU. Ibídem.

³³⁹ Foren presentades 10 propostes a concurs, que foren exposades públicament en el Casino l'Aliança i en el Col·legi d'Arquitectes. El premi era de 300.000 pessetes.

vencedor del concurs, els professors havien detectat les necessitats dels veïns de la Ribera, donant veu a les seves reivindicacions. La proposta era en aquest aspecte l'antítesi de la visió tecnocràtica predominant en l'urbanisme oficial. Era l'afirmació de la perspectiva política que suposava la intervenció en la ciutat.

Manuel de Solà-Morales, que anys abans havia defensat en articles i en la pràctica una certa visió científica aplicada a l'urbanisme, ara capitanejava una proposta que tractava d'aproximar l'urbanisme de la política. Aquest pas del científisme cap a moviments radicals no era del tot estrany en el camp acadèmic. El contrapla es presentà com a un manifest i seria publicat en el llibre *Barcelona – Remodelación Capitalista o desarrollo urbano en el sector de la Ribera Oriental*, que recull la memòria i el projecte seleccionat amb el primer premi en el concurs. La presentació del llibre arrancava de la crítica al projecte presentat pels promotors immobiliaris i l'Ajuntament, i l'inscriví en les *grans remodelacions urbanes* dels països de capitalisme avançat. A les polèmiques del *urban renewal* americà dels anys 60 o de la *renovation urbaine* francesa, el sector immobiliari havia donat un salt en l'escala d'intervenció, afavorit per la creixent concentració financera dels promotors, barrejant el capital privat amb les grans inversions públiques³⁴⁰.

Pero la iniciativa de actuación privada en el sector litoral de Barcelona marca, no solo el primer intento español de inversión capitalista en remodelación urbana, sino también (como en el simultáneo caso del barrio de Pozas de Madrid) el primer movimiento importante de resistencia popular sistemática frente a las iniciativas urbanísticas institucionales. (...) El Concurso de ideas para un “contraplan” de “Recalificación del sector de Poble Nou, lindante con el mar, con el objeto de promover la modificación del Plan Comarcal”, promovido por cinco agrupaciones ciudadanas y de vecinos y apoyado por cuatro colegios, supuso el momento concreto de definición teórica del conflicto³⁴¹.

A la renovació urbana, vista com a problema, cabria l'oposició veïnal com a resposta. El Contrapla de la Ribera també era el primer moviment important d'un grup d'urbanistes de prestigi que es posicionaven políticament del costat dels veïns per oferir una proposta urbanística en un conflicte institucional-ciutadà. En aquest sentit, l'episodi ajudà a la capacitació dels moviments socials urbans i al començament d'una sinèrgia entre arquitectes i associacions de veïns a tot Barcelona.

El contrapla presentava una lectura de les contradiccions en el desenvolupament urbà, com a clau d'interpretació i d'intervenció en la ciutat, fent una crítica de la producció de l'espai propi de la geografia o sociologia radicals. No és difícil identificar el ressò de la sociologia marxista francesa en la interpretació de les contradiccions i crítica a la proposta oficial. El contrapla seria en bona mesura una reacció als problemes identificats en aquesta proposta.

³⁴⁰ Manuel de Solà-Morales i Rubió et alli. *Barcelona – Remodelación Capitalista o desarrollo urbano en el sector de la Ribera Oriental*. 1974, p. 1.

³⁴¹ Manuel de Solà-Morales i Rubió et alli. *Ibídem*.

Fig. 72 – Esquema de tractament del sòl del contra pla de La Ribera; Fig. 73 – Coberta del llibre *Barcelona – Remodelación capitalista o desarrollo urbano en el sector de La Ribera Oriental*; Fig. 74 – Sistemes d’ordenació morfològica de la zona.

En una situació històrica dominada per un mode de producció capitalista, la ciutat reflecteix les conseqüències de les pressions directes del capital per augmentar la apropiació de plusvalías. A través de les rentes parasitàries del sòl, i de les pressions directes per aconseguir el domini social de l’espai, facilitant a aquells canvis en la distribució territorial de la producció que de acord amb les transformacions en la concentració financiera del capital asseguren la continuïtat de la distribució social del poder. Aquests interessos indirectes sobre la ciutat són els que incideixen propiament sobre les formes concretes d’ordenació urbana, en tant que estratègies alternatives dins de la llei general de formació de rentes del sòl. En l’evolució de la ciutat, el desenvolupament d’aquestes estratègies pot, sense embargo, resultar conflictiu, i fins i tot contradictori, respecte a la seva pròpia lògica motriu, el coneixement d’aquestes contradiccions és objectiu fonamental de l’anàlisi urbanística per interpretar el sentit d’una situació, i fundar en tal interpretació criteris sobre les intervencions possibles³⁴².

Aprofundint en el viés polític del planejament crític amb el científisme de l’urbanisme sistèmic, el contrapla de la Ribera rebutjava qualsevol alternativa “possibilista” que contemplés l’execució del projecte dels promotors.

La desconfiança sobre la idoneïtat, davant el tipus d’estratègia plantejada, de les forces i instruments actualment disposats a intervenir sobre la zona fa desistir d’enfocs possibilistes i adaptats a uns concrets interessos de promoció. Aquesta seria la limitació d’una solució “tècnica”, racionalitzant els problemes funcionals per la seva optimització

³⁴² Manuel de Solà-Morales i Rubió et al. Op. Cit., p. 5.

individual, quantificant estàndars, dèficits, usos del sòl, però insuficient per afrontar la “idea” de la zona que el concurs pide³⁴³.

La proposta urbanística del contrapla no es resumia a la crítica marxista de la producció de l'espai i a una alternativa socialment més incloent i preocupada amb els veïns, sinó que també tenia la pretensió teòrica d'incloure els estudis morfotipològics en el planejament urbà, com els d'Aldo Rossi i de l'escola italiana en general, d'acord amb la visió històrica en l'urbanisme. Pel que es llegeix en la memòria del contrapla, Solà-Morales semblava en aquell moment teòricament més proper a la vessant radical del planejament que no pas de la històrica, encara incipient. No renegava del mètode científic en el planejament, sinó el contrari. Aquesta orientació canviaria al llarg de la seva trajectòria acadèmica, afavorint cada cop més els estudis morfotipològics en l'urbanisme. Aquest abordatge seria llargament desenvolupat pel Laboratori d'Urbanisme de Barcelona en els anys següents³⁴⁴.

(...) podríamos definir la motivación – antes que objetivo – fundamental del trabajo: la definición teórica del problema práctico planteado, que supone el conocimiento científico del mismo que, anteriormente, cuando ha sido objeto de planeamiento por la Ribera S.A., y luego como origen del presente concurso, era reconocido pero no comprendido, ni por tanto sujeto de una solución coherente con su naturaleza. (...) Esa práctica teórica pasa (...) por el estudio histórico del crecimiento de la ciudad o procesos de ocupación del espacio, el análisis de las fuerzas sociales que han competido por el mismo, el estudio del planeamiento, su papel en la configuración de la ciudad, su estrategia en aquel campo de fuerzas definido y, por fin (...), por el esclarecimiento de los procesos urbanísticos que la interacción planeamiento-ciudad ha dibujado, analizados a través de sus relaciones propias fundamentales (localización-morfología-proceso tipológico)³⁴⁵.

Les estratègies del contrapla intentaven donar un caràcter prioritari a l'habitatge de les classes populars a la Ribera, al mateix temps que connectarien el barri amb els nuclis Barceloneta-Poble Nou-Besòs. La proposta tenia una percepció de l'escala metropolitana de la intervenció i preveia la instal·lació d'un equipament singular, com un policlínica, amb instal·lacions universitàries annexes d'ús metropolità. En el mateix sentit, es preocupava de garantir el domini públic de tots els terrenys guanyats en el mar i la seva utilització com a equipaments urbans més enllà de les necessitats locals.

La sensibilització de l'opinió pública provocada per la realització del concurs i pel ressò mediàtic mogué l'Ajuntament a reconèixer els veïns del Poblenou com a interlocutors en la transformació del barri: “El Alcalde prometió públicamente que esperaría el fallo del concurso para estudiar el proyecto premiado, antes de la decisión definitiva del consistorio”³⁴⁶. Tot i així, el dia 29 de desembre, el Ple Municipal desestimà les 8.000 impugnacions dels veïns, ignorà el contrapla vencedor del concurs, i

³⁴³ Manuel de Solà-Morales i Rubió et alli. Op. Cit., p. 21.

³⁴⁴ Per a profunditzar sobre el tema, vegeu el “llibre groc” del planejament, *Les formes del creixement Urbà* (1997), de Manuel de Solà-Morales.

³⁴⁵ Manuel de Solà-Morales i Rubió et alli. *Barcelona – Remodelación Capitalista o desarrollo urbano en el sector de la Ribera Oriental*. 1974, p.22.

³⁴⁶ Revista CAU. Abril de 1971, p. 43.

aprovà el projecte Ribera S.A. dels promotors, només canviant el traçat de l'autopista del litoral a la costa, d'acord amb el ja aprovat pel *Ministerio de Obras Públicas*.

Entre el 8 de febrer i el 8 de març de 1972, el projecte sortiria novament a informació pública. L'oposició del veïns del Poblenou encara tindria prou ressò per frenar la proposta oficial més endavant i el pla oficial no arribaria mai a l'aprovació final. Malgrat encara no tinguessin el reconeixement oficial com a un actor polític vàlid en les discussions sobre la ciutat, les associacions de veïns foren conscients del seu poder polític i progressivament participarien dels debats sobre les intervencions a la ciutat. L'episodi del contrapla de la Ribera fou el punt de virada d'aquesta presa de consciència i marcà un abans i un després en la lluita veïnal, però no seria el seu apogeu. El moment de màxima tensió i reivindicació de les Associacions de Veïns sobre els rumbs del planejament urbà ocorreria en el debat de la revisió del *Plan Comarcal* entre 1972 i 1976.

L'episodi del *Contrapla* contribuí també a la ressignificació del paper de l'arquitecte-urbanista, en un sentit molt proper al de l'*Advocacy Planning*, molt en voga als Estats Units en els anys seixanta. Tal com el *Dret a la Ciutat*, es reprenia la dimensió política del planejament urbà, però s'explicitaven qüestions metodològiques i operatives.

11.3. L'avenç dels moviments socials urbans. Participació veïnal i legitimació del PGM.

Les reivindicacions i protestes de les Associacions de Veïns a Barcelona no eren accions isolades, sinó que formaven part d'una sèrie més general de protestes ciutadanes crítiques amb el règim, tal com manifestacions d'estudiants universitaris, col·legis professionals, sindicats i partits polítics clandestins.

A finals dels anys seixanta la ciutat acumulava ciment, la troica formada pel poder municipal, el capital monopolista local i els grups opusdeistes acumulava diners, i la societat ciutadana acumulava greuges. Aquesta societat ciutadana (versió política local del terme equívoc passepartout de "societat civil") va anar emergint progressivament: crítiques a l'urbanisme barceloní dels sectors professionals i universitaris i fins i tot propers a l'empresariat "productiu" (Cercle d'Economia), moviments socials als barris afectats per intervencions agressives o marginats de la inversió pública, publicacions especialitzades i premsa local.³⁴⁷

L'agitació ciutadana corresponia a una relativa davallada de la repressió social característica de les dictadures, causa i efecte de que el franquisme ja donava senyals d'afeblir- en el en els primers anys setanta se. Al mateix temps que creixia la insatisfacció ciutadana amb els problemes urbans i els moviments socials crítics amb el règim, la salut del generalíssim començava a desgastar-se, augurant la possibilitat d'un canvi polític.

³⁴⁷ Jordi Borja. *Llums i ombres de l'urbanisme de Barcelona*. 2010, pp. 17-18.

Quan l'alcalde Porcioles presentà una sèrie de Plans Parciais per promoure intervencions a diversos barris a finals dels anys seixanta, engegà l'interès dels veïns de Barcelona en conèixer les transformacions urbanístiques previstes. Els veïns passaren a involucrar-se en moviments associatius, essent la mobilització ciutadana especialment important a Nou Barris. Els seus veïns es reunien per estudiar en profunditat el *Pla Parcial del Sector Trinitat, Torre Baró i Vallbona* proposat per l'ajuntament. El *Pla Parcial* preveia l'enderrocament de 4.370 cases al barri.

L'oposició al pla aglutinà diversos col·lectius presents en el barri, com grups independents de veïns, capellans obrers, membres de partits clandestins, com PSUC, *Bandera Roja* i Plataformes Anticapitalistes, i la *Hermanidad Obrera de Acción Católica – HOAC*, un grup catòlic que impulsava la tasca social i organitzativa al barri, com la creació de les semiclandestines Comissions de Barri, llavor de la futura associació de veïns. Sovint l'església catòlica aixoplugava sindicalistes i comunistes, que hi trobaven llibertat d'acció per desenvolupar un treball de millora de les condicions de vida i facilitar el contacte entre els veïns del barri.

Les discussions focalitzades en necessitats immediates dels barris s'ampliaven incloent problemes de planejament urbà com la necessitat de serveis públics, especialment àrees verdes i parcs. El binomi lluita urbana – lluita política a Barcelona tindria gran importància en l'activitat veïnal de Nou Barris.

L'abril de 1970 l'Associació de Veïns de Nou Barris fou legalitzada³⁴⁸, tot i que ja existia un moviment veïnal al barri anteriorment. Progressivament aniria creixent la qualitat de les discussions, s'incorporaria cada cop més gent del barri a la lluita per la millora de les condicions de vida i anirien bastint la construcció de propostes alternatives amb suport tècnic.

La composició de l'associació per veïns independents, membres catòlics i militants de partits d'esquerres clandestins orientava les accions per a la millora del barri alhora que funcionava com a espai de formació i mobilització política en contra del franquisme. L'agost de 1973, prop de tres mil veïns de Nou Barris, majoritàriament dones, tallaren la Carretera Nacional 152 per reclamar el subministrament d'aigua. La resposta del franquisme a qualsevol reivindicació veïnal era la repressió policial. No era difícil que en un context com aquest es generés identitat entre la lluita veïnal i la política antifranquista. Els membres de *Bandera Roja* es mobilitzaven porta a porta, contactant directament amb la gent del barri, i organitzaven trobades a llocs com el Cinema Favència. Quan hi hagué les eleccions municipals pel terç familiar l'any 1973, *Bandera Roja* plantejà a l'Associació de Nou Barris la presentació d'un candidat propi. L'escollit, Fernando Ocaña, guanyà les eleccions pel districte IX, però seria impedit de prendre possessió del càrrec, sota al·legacions de defectes formals en els comptes de la seva candidatura.

³⁴⁸ L'assemblea de constitució de l'Associació comptà amb la participació del geògraf Jordi Borja, aleshores dirigent de *Bandera Roja*, alhora que era tècnic de l'Ajuntament de Barcelona.

L'abril de 1973, els veïns de Nou Barris i del Carmel ocuparen el ple municipal, per protestar en contra de Porcioles. Aquesta mobilització fou decisiva per a que les autoritats franquistes decidissin cessar l'alcalde.

The neighborhoods involved came together to fight this threat, and the ensuing struggle culminated in a confrontation in city hall at the time the partial plan was to be approved. Before the Meeting began, municipal functionaries occupied the seats usually reserved for the public to preclude the participation of protesting citizens. In response, the neighborhood associations occupied city hall, the facts were publicized, and the resulting scandal forced the central government in Madrid to depose Porcioles on the following day³⁴⁹.

A part de la pèrdua decisiva de suport polític de Porcioles a l'interior del règim, la caiguda de l'alcalde expressava alhora l'afebliment del franquisme i el poder emergent de les associacions de veïns. Les associacions serien essencials en la creació d'una cultura política capaç d'aglutinar el suport popular en la lluita antifranquista.

L'apoderament del seu substitut, Enric Masó, també ocorri sota manifestacions veïnals. Masó tenia la missió de calmar l'agitació veïnal. L'oposició de les associacions de veïns serien causa i efecte de l'afebliment de la dictadura. L'expressió dels conflictes i contradiccions a la ciutat, inherent a la relació entre diversos actors que interactuen en societat, havien estat amagats per dècades en el franquisme. L'eclosió de les associacions de veïns posà llum sobre els problemes urbans pels quals passava Barcelona.

A Barcelona, les noves associacions de veïns no es limitaren a sol·licitar millories urbanes per les vies institucionals, sinó que conscients de que l'administració no els feia gaire cas, adoptaren progressivament formes de lluita molt crítiques amb el poder, com l'ocupació d'espais públics, fent barreres humanes, etc.

The initial forms of protest included the collection of signatures, assemblies, expositions, gatherings around sport or music events, symbolic inaugurations, and so forth. The habitual response of the administration was silence, leading to harder forms of struggle in a context where social liberties were non-existent³⁵⁰.

Fou en un context d'afebliment institucional local, amb el protagonisme creixent dels moviments socials, dels sectors professionals, culturals, universitaris i d'un grup de tècnics a l'administració que s'estava enllestit la revisió del *Plan Comarcal*, ara anomenat *Plan General Metropolitano - PGM*. Inicialment de manera imprecisa, els tècnics que lideraven el pla el desmarcarien del poder polític local. El pla, que s'estava enllestit el 1972, tindria la seva aprovació inicial en 1974.

³⁴⁹ Nico Calavita i Amador Ferrer. Op. Cit., p. 799.

³⁵⁰ Nico Calavita i Amador Ferrer. "Behind Barcelona's Success Story". Journal of Urban History. Setembre de 2000, p. 798.

La *Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona – FAVB* - fins aleshores era liderada per sectors conservadors lligats al comerç, comptant amb uns pocs membres crítics al règim. Entre 1974 i 1975, en pocs mesos, la federació començà a canviar de caire polític i “se llenó de rojos”, capgirant la correlació interna de forces. Andrés Naya, dirigent de la FAVB, comentà en un editorial recent (2004) anomenat *Porciolitis*, la lluita de les associacions de veïns en contra de l'ex-alcalde i durant la transició democràtica.

(...) uno tiene que preguntarse si tenían razones para protestar aquellos vecinos de Can Clos que se oponían al basurero, o los de Torre Baró y Vallbona, que eran fuertemente reprimidos por reivindicar simplemente agua para sus casas. Si hubiera sido por Porcioles, el Born hubiera desaparecido. Recalificaciones interesadas, Planes Parciales que afectaban a miles y miles de personas... La AV de Nou Barris nació contra un plan porciolista; los barraquistas de Can Tunis o el Carmelo se manifestaban exigiendo los pisos que les correspondían, entidades de Gracia se oponían al proyecto de la plaza Lesseps que reducía considerablemente la zona verde. Sin olvidar los sobreáticos añadidos ilegalmente de manera especulativa y chapucera. Las ilegales comisiones de barrio y posteriormente las asociaciones de vecinos no se equivocaron al luchar por estos y otros objetivos en unos tiempos en los que un vencedor de la guerra presidía el ayuntamiento de una ciudad derrotada. Tiempos en que se encarcelaba y torturaba por hablar catalán y luchar por la libertad. Donde los miles y miles de inmigrantes o eran expulsados de la ciudad o condenados a vivir de manera inhumana. Todos conocemos el papel que en dictadura jugaron los ayuntamientos con sus alcaldes a la cabeza. (...) La gran Barcelona aluminótica es de la época en la que Porcioles era el máximo responsable municipal: barrios del Turó de la Peira, La Pau, Porta o Besòs, sin olvidar el barrio de Ciutat Meridiana que construyó su amigo Samaranch en unos terrenos que por humedad no eran aptos para levantar un cementerio y sí para que lo habitaran, rodeados de humedades, miles de hombres y mujeres. No pediremos perdón por haber luchado contra la Barcelona de Porcioles³⁵¹.

Les associacions de veïns i la seva federació esdevindrien un fòrum alternatiu de discussió dels problemes urbans³⁵², del qual l'oposició dels veïns de Nou Barris, o dels veïns del Poblenou al Pla de la Ribera n'eren exemples.

El *Plan General Metropolitano* tindria una aprovació inicial el 29 de març de 1974 i, a continuació, sortiria a Informació Pública. La Informació Pública era l'única mena de participació ciutadana prevista per al pla, sobre la qual la ciutadania podria presentar al·legacions. La informació pública era un mecanisme present en la *Ley del Suelo* de 1956, que preveia l'acció de qualsevol persona en els plans d'urbanisme, tot i no ser part interessada directa. La informació pública en general no havia provocat gaire ressò en altres plans, amb el dissens essent resolt sense massa soroll, però aquesta escletxa de participació en el cas del PGM adquirí un nou caràcter:

Es curioso resaltar que este trámite de información, obligado en todos los planes, fue concebido en sus orígenes como una garantía para la defensa de los derechos de los propietarios y que sólo muy tardíamente fue utilizado por instituciones colectivas (colegios

³⁵¹ Andrés Naya. “Porciolitis”. In: *La veu del Carrer*. Nº 87. Novembre - Desembre de 2004, p. 15.

³⁵² Nico Calavita i Amador Ferrer. *Ibidem*.

profesionales primero, asociaciones de vecinos después) para defender los intereses comunitarios (...)³⁵³

Entre les diferents polèmiques que generà la sortida a informació pública del pla, es destacava la dràstica reducció de les expectatives del mercat del sòl, una qüestió que ja estava present en l'esborrany del pla en 1972, resultat directe de la reducció del potencial demogràfic de nou milions d'habitants a un màxim de quatre milions i mig a la Comarca de Barcelona. Ricard Pié destaca que l'elevat sostre total no estava present originalment en el pla de 1953, sinó que hauria anat creixent amb distorsions de densitats, l'abús dels límits de densificació previstos en les ordenances i per modificacions introduïdes en el planejament derivat.

En efecte, tal com s'explica en el capítol II de la Memòria de la Revisió, el Pla Comarcal (de 1953) preveia un sostre total de 2.406.749 habitants, però, arrel del seu desplegament aquesta xifra havia crescut fins a 9.291.358 habitants; és a dir, tants com els previstos per a Catalunya l'any 2010. Aquest increment s'havia fet per mitjà de dos mètodes: a través de la distorsió de les previsions del propi Pla Comarcal, (...). Distorsions produïdes en les previsions de densitat del Pla Comarcal de 1953, per la utilització abusiva dels límits d'edificació de les Ordenances (...) i la Població potencial del Pla Comarcal de 1953 prevista segons les Normes i en execució d'acord amb les Ordenances, i a través de les modificacions introduïdes en el planejament parcial. (...) Ara bé, encara que totes aquestes modificacions havien augmentat moltíssim el potencial teòric del Pla, les enormes diferències d'aprofitament entre les diverses zones i la seva distribució piramidal al llarg dels eixos de desenvolupament (...) exclouen del mercat una gran part del sòl qualificat³⁵⁴.

Albert Serratosa destacà que el pla anava en contra de diversos interessos, privats i de la mateixa administració pública i que la seva aprovació inicial només fou possible per una conjunció de factors. L'aprovació inicial havia estat accidental en un moment de distracció dels polítics.

La historia de la aprobación inicial y del grave peligro inmediato de una anulación de facto del acuerdo, peligro que no se materializó por pocos días, gracias a haber sido ya publicada la resolución en el Boletín Oficial del Estado, no es posible escribirla ahora sin implicar a personas concretas, pero sí puede adelantarse que sólo la conjunción (¿aleatoria?) de una serie de acciones personales a diferentes niveles hizo posible “pasar” una propuesta que evidentemente no encajaba en el contexto político del momento. El impacto fue tremendo, como atestigua la prensa de aquellos días. El principal objetivo se había alcanzado³⁵⁵.

Miquel Roca, un dels responsables del pla, identifica les raons polítiques de l'alcalde Viola en contra no només del pla, sinó de tot l'urbanisme que es proposava a partir de la Comissió Gestora de l'Àrea

³⁵³ Albert Serratosa. *Objetivos y Metodología de un Plan Metropolitano – La revisión del Plan Comarcal (1953) de Barcelona*. 1979, p. 10.

³⁵⁴ Ricard Pié. “El Projecte Disciplinar: La versió de 1974 del Pla General Metropolità”. *Papers Regió Metropolitana de Barcelona*. 1997, p. 35-37.

³⁵⁵ Albert Serratosa. *Ibidem*.

Metropolitana³⁵⁶. La Comissió reunia aleshores una gran quantitat de tècnics amb compromís polític en l'oposició antifranquista, com a Eduardo Leira, Jordi Borja i Pasqual Maragall.

Madrid va veure de seguida que la Comissió Gestora de l'Àrea Metropolitana era un problema polític. No es van deixar enganyar i van veure que l'Àrea Metropolitana era un refugi de l'oposició democràtica per plantejar un urbanisme alternatiu que comportava a la seva vegada una organització política alternativa. I això m'han dit de seguida. (...) El Porcioles ens tenia confiança i por. El Masó ens tenia confiança. I el Viola ens tenia "ojeriza". El Porcioles era un tio molt llest. I ens tenia confiança i por. Confiança tècnica i jurídica, discutíem amb ell i ens aveníem i discrepàvem perquè era un tio molt intel·ligent i molt preparat jurídicament. Però, a la vegada, ell sabia que nosaltres políticament trauríem un profit de tot allò en una línia que a ell no li interessava. (...) El Pla (Director) sempre va ser una lluita molt teòrica, molt de debat acadèmic, molt per donar a l'Escola d'Arquitectura que parlar-ne, però no hi era. Després d'haver fet l'Autoritat Metropolitana de Transport, vull dir, l'Àrea Metropolitana era més un fet acadèmic que pròpiament una institució. En canvi el Pla Comarcal implicava demanar una llicència i que te la donessin o no te la donessin, amb unes condicions. O fer una operació de transformació de sòl urbà, o no poder-la fer. Quins costos tenia i quan tenies que pagar. Per tant, eren diners. En comptes de sis plantes, quatre. Tu estaves tocant... tocant a la butxaca. Tocava molts interessos i en un moment de creixement molt especulatiu, que tu poguessis reduir la densitat d'una zona, això tenia moltes conseqüències perquè s'havien pagat preus especulatius. Aquí vam operar de manera molt dura³⁵⁷.

Una altra oposició al pla fou aquella dels propietaris del sòl i promotors immobiliaris. L'afectació d'enormes àrees, sigui per construir noves infraestructures o per sistemes i equipaments, i la reducció de potencial constructiu dels solars trobaren forta oposició del mercat immobiliari barceloní, que veia en la proposta la reducció de l'expectativa dels seus beneficis en promocions futures. Miquel Roca comenta que l'oposició dels propietaris provocà un clima de tensió i crispació vers els tècnics, persones com a Serratosa i a ell mateix, que eren reconegudes públicament com a responsables de la proposta.

En el tema del Pla Comarcal de Barcelona la cosa era molt clara, tocava interessos molt forts. Jo no he estat mai tan amenaçat com en aquell moment. Estàvem amenaçats. Ens van voler apallissar en un acte que es va fer d'homenatge a en Serratosa. Vaig parlar jo, demanar la dimissió del Viola, em volien agredir. Havia una tensió brutal pel què representava. De part d'alguns propietaris, no vull pas generalitzar, però evidentment hi havia una tensió molt forta³⁵⁸.

Però les posicions contràries foren més heterogènies que només l'oposició dels propietaris que veien el valor dels terrenys reduïts per la reducció de l'edificabilitat, evidenciant la complexitat d'actors afectats pel pla. D'acord amb Serratosa, també hi havia pressions des dels propietaris de solars, a vegades petits habitatges, afectats per la construcció dels sistemes:

³⁵⁶ La Comissió Gestora seria coneguda futurament només com a "Àrea Metropolitana", el que podria portar a ambigüitats si es parla de l'entitat o de l'àmbit. Encara més problemàtica és aquesta associació perquè l'àmbit de l'entitat és la Comarca.

³⁵⁷ Miquel Roca, en entrevista a l'autor.

³⁵⁸ *Ibidem*.

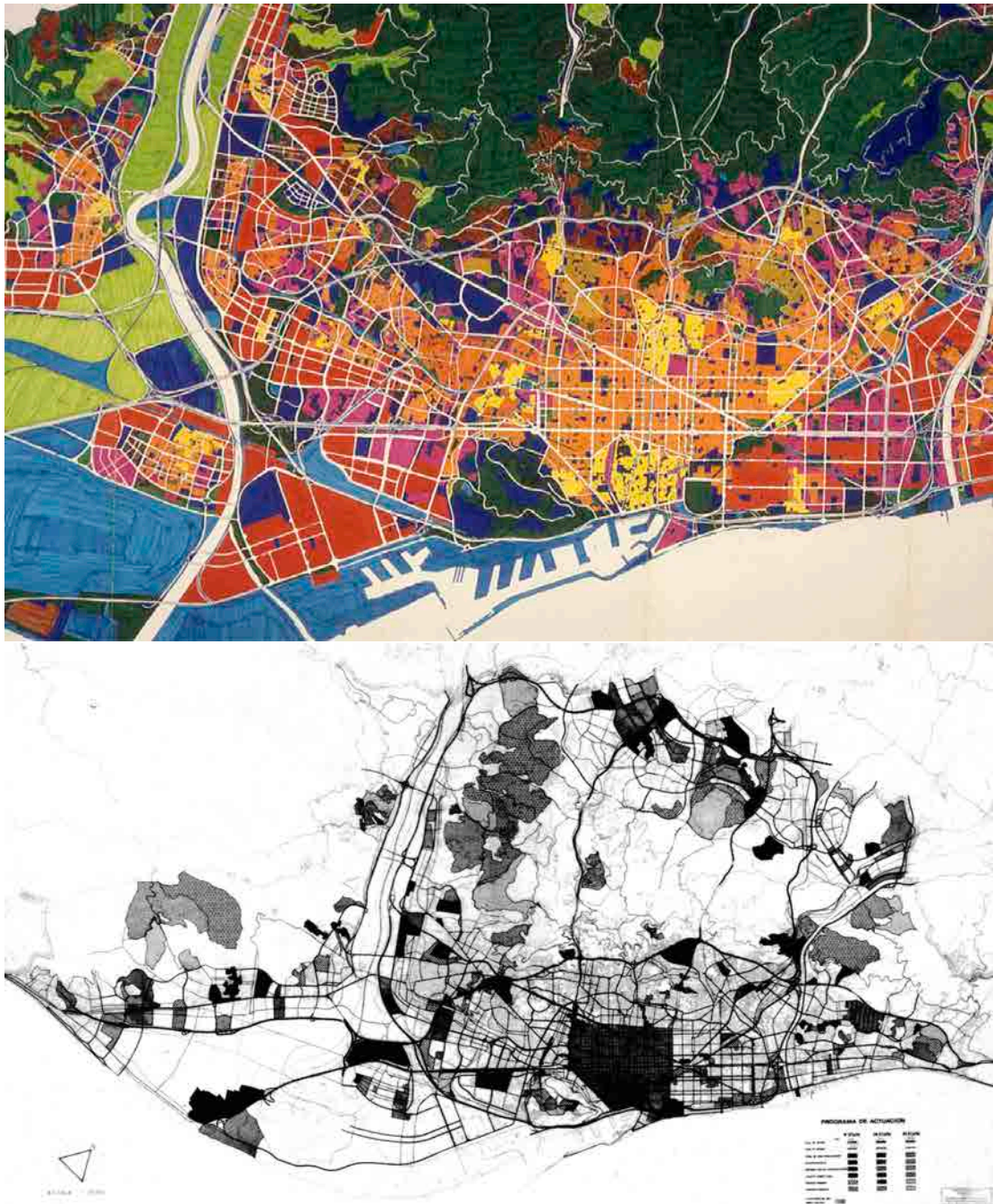

Fig. 75 – Qualificació del sòl en la primera versió del *Pla General Metropolità* presentada per l'Entitat Municipal Metropolitana de Barcelona l'any 1974: Fig. 76 – Programa d'Actuació de la versió del PGM de 1974.

En la serie de conferencias con las que se intentó (por poco tiempo) paliar el forzado silencio de la prensa y en las continuas visitas que hubo que soportar a unos niveles de presión impensables (en el despacho, en los pasillos, en casa, en la calle, en las reuniones o en la playa), se puso de manifiesto que los ataques provenían de las llamadas “afectaciones”. Unas eran ciertas: viviendas a derribar con fines de remodelación y en algunos casos (porcentualmente de alcance muy limitado) para apertura o mejora de vías básicas. (...) El resto de “afectaciones” provenía de la calificación de ciertos terrenos como de interés público y sujetos por tanto a expropiación³⁵⁹.

³⁵⁹ Albert Serratosa. *Objetivos y Metodología de un Plan Metropolitano – La revisión del Plan Comarcal (1953) de Barcelona*. 1979, p. 13.

La informació pública del pla preveia que la ciutadania pogués interposar al·legacions. La resposta no podria ser més sorollosa, ensenyant la gran quantitat i diversitat de grups socials i ciutadans que feien oposició al pla. Es produïren més de 32.000 al·legacions en contra del pla. L'aixecament fet per l'equip responsable pel PGM agrupà les al·legacions d'acord amb les seves característiques.

Moltes al·legacions es referien a obres recentment edificades, amb llicències de construcció obtingudes durant la redacció del pla i que aquest, per manca d'actualització, encara considerava com a solars buits. Això evidentment obligà a un procés important d'ajustament de les determinacions del pla, però, tal com ens explica Juli Esteban, aquest procés en bona mesura fou de simple actualització, perquè només havia passat un any entre el final de la redacció i l'aprovació inicial³⁶⁰.

Al mateix temps que els responsables del pla anaven presentant conferències per explicar el pla i el perquè de les afectacions, actualitzant i corregint els casos necessaris, l'equip jurídic del pla, encapçalat per l'advocat Miquel Roca, preparava la contestació jurídica de les moltes al·legacions.

(...) Tot això estava detallat, justificat jurídicament. Va ser una feina brutal. A vegades quan miro el Pla Comarcal i penso que el vam fer nosaltres penso que vam ser unes bèsties perquè era una feina brutal el que vam presentar nosaltres. I ara quan fem coses, hi ha equips molt més nombroses. En aquell moment hi havia gent que ens ajudava, però no tants. Vull dir, en Narcís i jo ens ho curràvem, escrivíem un a un i en Serratosa ho corregia i s'ho mirava i ens consultava i deia i això. Era una feina.... que ara dius, "no la faria". Una feina espantosa (...). Van haver-n'hi moltes i vam mirar totes les al·legacions. Un dels nostres mèrits, entenc, entre cometes, és que nosaltres miràvem una a una les al·legacions i vam contestar una a una les al·legacions. I el Solans era un bruto fent feina perquè deia "no, aquest té raó. Aquí en hem passat". I donava la raó. L'examen de les al·legacions del Pla Comarcal van ser exemplars. Ara, quan deies, que no, moltes de les al·legacions eren sobre "el sacro santo derecho a la propiedad". Aquestes invocacions les feien constantment³⁶¹.

Roca argumentava, en resposta a les al·legacions dels propietaris, que el seu dret d'edificar, i amb quins coeficients, estaven legalment subjectes a ésser limitat per l'interès general. L'edificabilitat no seria un dret absolut del propietari, sinó una concessió i que la seva reducció, doncs, no implicava compensacions econòmiques. Per fi, l'últim argument polèmic era que, segons la lògica econòmica, els preus del sòl no haurien de caure amb la reducció del potencial constructiu, sinó que pujarien amb una millor qualitat urbanística derivada de la reducció de densitats.

Els (Viola), de fet, volien portar la denúncia jurídica de que hi havia una agressió excessiva al dret de propietat. Nosaltres dèiem que el dret de propietat està legalment sota els límits i les funcions de l'interès general i per tant l'interès general a mi em permet expropiar o em permet rebaixar altures. Aleshores aquí hi havia una gran denúncia en aquest aspecte i grans firmes jurídiques del país estaven en contra el pla i en contra de nosaltres. Un que seria company meu de partit, que va ser el Ramón Trias Fargas, va fer un article demolidor contra

³⁶⁰ Juli Esteban. "L'ordenació de l'àrea metropolitana. 1953-1976". In *Seminari de Recerca. Aportacions catalanes en el camp de la urbanística i de l'ordenació del territori des de Cerdà als nostres dies*. 1998, p. 27.

³⁶¹ Miquel Roca, en entrevista a l'autor.

el Narcís i contra mi mateix per considerar que nosaltres utilitzàvem un llapis vermell i fèiem ric o pobre un o altre³⁶². Hi havia l'actitud dels defensors de la propietat i de l'altra banda érem nosaltres que, per primera vegada, fèiem un pla en que no compensàvem la pèrdua. O sigui, la nostra tesi é de que "si jo li trec a vostè dos pisos d'alçada, no t'hagi de compensar". Perquè vostè no ha fet res. És a dir, vostè té això d'aquí, que val aquest valor, però interessa que hi hagi menys densitat a Barcelona. Per tant, hi ha millora de qualitat, i aquesta millora de qualitat millora el valor. No em val que diguin "tan és el metre quadrat", jo el que li dic és que el seu metre quadrat, amb menys densitat, val més. Per tant, no li produeixo cap lesió. Això era molt discutible. I és possible que s'entengui com discutible, però jo entenc que no. Els fets posteriors ens van donar la raó. Però en aquell moment era un canvi. De fet deien "els que han fet això són els comunistes". Perquè de fet nosaltres els hi teoritzàvem per primera vegada que no hi havia lesió quan baixàvem de contingut el seu dret. No hi havia lesió econòmica compensable³⁶³.

És evident que des del punt de vista dels propietaris i dels negocis immobiliaris que projectaven, la ciutat era entesa com a espai de negoci i les construccions, com a mercaderia. El potencial d'edificabilitat de cada solar guardava relació amb el valor del sòl. Un possible increment de preu del metre quadrat del sòl que compensés la caiguda d'edificabilitat era per als propietaris només una possibilitat remota en aquell moment³⁶⁴.

També Serratosa explica en entrevista la consciència de les pèrdues de les expectatives dels propietaris, derivades del pla:

(...) vaig estar amenaçat de mort durant dos anys. La meva filla no la deixàvem sortir sola de casa, sempre havia d'anar acompanyada(...). Jo rebia "anònims". (...) Abans ja s'olorava. Després que va sortir a informació pública, no diguem... Jo calculo que, en diners de l'època, la burgesia catalana, els propietaris del sòl, van deixar de guanyar, perquè no dic que van perdre, perquè eren expectatives que ells es feien, un bilió i mig de pessetes. Una xifra important, i hi veien motius per amenaçar-me³⁶⁵.

La justificació urbanística era que la reducció d'edificabilitat era necessària per evitar la congestió urbana de Barcelona i assolir uns estàndards acceptables de qualitat de vida. Es tractava de posar el valor d'ús de la ciutat per sobre del valor de canvi immediat dels solars i també el reconeixement de que sense cap regulació, el mercat del sòl havia produït desequilibris urbanes derivades de la congestió que igualment eren ineficients per la valorització immobiliària.

³⁶² En realitat els portaveus electorals de Ramón Trias Fargas haurien fet unes declaracions en que acusaven Miquel Roca i Narcís Serra d'haver especulat a favor de les grans empreses durant la redacció del Pla de la Ribera a finals dels anys seixanta. Les declaracions foren fetes el 15 de febrer de 1983 i distribuïdes l'endemà per la Agencia Efe i tingueren repercussió mediàtica entre variats mitjans de comunicació els dies següents. "El señor Obiols (afirman los portavoces de Trias Fargas) sabe que la gran operación de especulación montada en Barcelona en los últimos años tenía como líder al gerente del Plan de la Ribera, Narcís Serra, luego alcalde de Barcelona y ahora ministro de Defensa, que no vaciló en poner su influencia política al servicio de los intereses urbanísticos que le habían encomendado unas grandes empresas". In: "Grave acusación de Trias Fargas contra Narcís Serra por antiguas gestiones urbanísticas en Barcelona". El País. 16 de febrer de 1983.

³⁶³ Miquel Roca, en entrevista a l'autor.

³⁶⁴ Els propietaris de sòl estaven parcialment correctes en les seves projeccions almenys a curt termini. Immediatament després de la reducció de les edificabilitats, els preus del sòl baixarien per un temps, en funció de la crisi que durà del 1977 al 1979.

³⁶⁵ Albert Serratosa, en entrevista a l'autor.

Un altre tema pertinent era la pèrdua d'expectatives derivada dels canvis de *zoning* per activitats. Per fi, molts propietaris temien les expropiacions.

No se ponía en cuestión la necesidad evidente de más escuelas, parques, centros sanitarios o infraestructuras, pero se partía del supuesto implícito y no enunciado de que el “justiprecio” previsto en la ley para compensar las expropiaciones era más bien un “injustiprecio”, y por lo tanto el único medio de defensa del propietario era conseguir una calificación de terreno edificable para usos privados³⁶⁶.

Les respostes no agradaren als propietaris de sòl, que mantingueren la seva oposició al pla fins el final. L'equip del pla donà per descomptat que tindria aquesta oposició. Els tècnics de l'Àrea Metropolitana suposaven que la ciutadania s'identificaria amb el pla perquè afavoria la qualitat de vida de la població i l'eficiència urbana, però no fou així, almenys al començament.

Les associacions de veïns, que no havien participat de l'elaboració del pla i no el reconeixien com a seu, es posicionaren fortament en contra del pla així que hi hagué la informació urbanística. Criticaven a Albert Serratosa, per exemple, per voler passar carreteres dins el casc antic de barris com a Gràcia i temien les expropiacions de cases a baix preu.

En això, segurament jugaven un paper alguns estudiants i arquitectes recent titulats i pròxims al PSUC i altres partits d'esquerra que s'aproximaren de les Associacions de Veïns i practicaren l'*Advocacy Planning* en els debats del PGM els anys 1975 i 1976. També el fet que en l'àmbit acadèmic barceloní, la crítica teòrica s'apropava dels moviments socials, com en el cas dels professors del Departament d'urbanisme vencedors del concurs del contrapla de La Ribera de que s'ha parlat aquí.

La proposta tècnica havia imaginat correspondre al desig ciutadà, interpretat com a millora de la qualitat de vida. La identificació entre els veïns i el pla trigaria a ocórrer, però ocorreria al final del procés d'aprovació del PGM, amb els les Associacions de Veïns no només defensant el pla, sinó bastint políticament la seva aprovació durant la transició democràtica.

³⁶⁶ Albert Serratosa. *Objetivos y Metodología de un Plan Metropolitano – La revisión del Plan Comarcal (1953) de Barcelona*. 1979, p. 13.

Capítol 12

La crisi epistemològica de l'urbanisme científic.

Com hem vist en la segona part de la tesi, en els anys cinquanta i part dels seixanta, el planejament urbà havia de ser considerat com a científic per ser reconegut com a vàlid. Aquells anys havien estat de triomf, a nivell teòric i disciplinar, del científisme en les ciències socials.

A finals de la dècada de 1960, aquesta pretensió, gairebé unànime entre els intel·lectuals de diversos camps, havia començat a enfonsar-se. En l'urbanisme espanyol, les raons eren tant empíriques com teòriques pel fracàs en l'objectiu de preveure, d'establir i controlar el creixement urbà. D'acord amb Fernando de Terán, seria més difícil acceptar el determinisme, com s'havia fet fins aleshores. Entrava en crisi el determinisme biològic o de l'ambient, des d'una visió pròpia de la biologia, entenent la vida urbana com a un organisme viu en evolució com ho havia fet Patrick Geddes, que reduïa la història urbana al seu desenvolupament biològic, fins els diferents models urbanístics de base científica³⁶⁷. Més enllà de la disciplina urbanística, en sentit més ampli, la ciència positiva estava en crisi en totes les ciències socials, una crisi que desencadenaria una ruptura epistemològica amb el neopositivisme.

La crisi de l'urbanisme sistèmic donaria origen a dues actituds, que no s'exclouen mútuament: una històrica, de l'escola italiana, o Escola de Venècia, amb Tafuri, Aymonino i Rossi, seguits a Barcelona pel Laboratori d'Urbanisme, que obriren la història de la ciutat als estudis morfotopològics i al problema de la significació com a tema central; l'altra via seria la "radical", o política, de repolitització del debat urbà, a partir de teories marxistes de l'espai, frontalment crítiques al planejament científic, com la de Lefebvre o Castells. Per assimilació, també inclouríem en aquesta via a Jane Jacobs i l'*Advocacy Planning*, preocupats amb el sentit polític del planejament urbà i amb la capacitat dels moviments socials urbans, tot i que no s'emmarquin en teories marxistes.

Malgrat la coincidència en la reivindicació de la politització de l'urbanisme i el suport als moviments veïnals de les teories marxistes de la sociologia francesa i la crítica americana de Davidoff y Jacobs, caldria remarcar la divergència en el paper de la ciutadania en cada cas. La noció de llibertat i democràcia americana d'una banda i l'aproximació a partir de la lluita de classes per als marxistes de l'altre explicaria les diferències.

L'*Advocacy* en l'urbanisme estaria basat en la no oposició a la llibertat individual, partint d'un principi de llibertat negativa³⁶⁸ molt arrelada als Estats Units. Cada individu hauria de ser lliure per poder triar,

³⁶⁷ Fernando de Terán. "Urbanismo y Postmodernidad". El País. 24 de juliol de 1984.

³⁶⁸ Els conceptes de llibertat positiva i llibertat negativa foren desenvolupats pel politòleg Isaiah Berlin, en la conferència impartida a Oxford "Dos conceptos de libertad". La llibertat negativa consistiria en la fi de prevenir la interferència exterior a l'individu, en que ell es sotmet a una vida en que no pot triar la finalitat, sense importar si el motiu és bo per a ell. Isaiah Berlin. *Dos conceptos de libertad y otros escritos* (1958). 2001.

entre *plural plans*, el que li convé. La crítica de Jacobs també partia d'un atac a l'urbanisme d'opció única, practicat pels arquitectes tecnòcrates, sense donar opcions ni consultar al ciutadà-usuari. D'altra banda, els marxistes tendrien a entendre la llibertat en el sentit positiu, d'emancipació, i col·lectiu, de la classe social³⁶⁹. La classe obrera hauria de conquerir autonomia en la producció de l'espai.

La sociologia urbana marxista tingué un notable desenvolupament sobre l'acció política dels moviments socials sobre la ciutat i el nou paper del planejament urbà, així com a altres ciències socials. A finals dels anys seixanta i començament dels setanta aparegueren alternatives anti-deterministes, anti-positivistes, històriques, per tractar tot allò relacionat amb l'àmbit humà. El paradigma històric apareixia, en oposició al determinisme.

Horacio Capel explica la contraposició entre les dues posicions científiques en el dualisme determinista-historicista, però que podria ser igualment anomenat positivisme-historicisme, positivisme-antipositivisme o naturalista-historicista³⁷⁰. La història estaria composta per una successió d'esdeveniments singulars, realitzats intencionalment, el que introdueix una dimensió més complexa que la concepció generalitzada i abstracta del positivisme³⁷¹. La singularitat de la història estaria en el caràcter individual i contingent dels fets històrics, en oposició al caràcter uniforme, repetible i determinista dels fenòmens de les ciències de la naturalesa. La comprensió de la realitat humana necessitaria d'una història mentre que una teoria explicativa abstracta seria sempre incompleta.

³⁶⁹ El sentit de llibertat per a Marx és entès com a autonomia. És un principi de llibertat positiva en que l'autonomia seria la veritable llibertat en que el mateix home es determina. El control de les forces alienes seria només una condició necessària per a llibertat, però no la llibertat mateixa. Karl Marx. *Manuscritos Económicos-Filosóficos de 1844* (1844). 2006.

³⁷⁰ "Las dos tradiciones han recibido denominaciones diferentes, y a veces discutibles. Así Lewin en 1930-1931 las llamó *galileana* y *aristotélica*, respectivamente, expresiones que han sido también aceptadas por Wright, el cual prefiere para las formulaciones más modernas las de *positivismo* y *antipositivismo*. En cuanto a los puntos de vista que suponen una y otra sobre la explicación científica se ha hablado de explicación *mecanicista* o *causal*, frente a *finalista* o *teleológica*". Wright (1971) 1979, pp. 18-19. Citat per Horacio Capel. *Filosofía y Ciencia en la Geografía Contemporánea*. 1981, p. 260. Aquesta oposició fonamental ja havia estat percebuda pel filòsof alemany Ernest Laas en la seva obra "Idealismus und Positivismus" (1879-1884). La definició de la contraposició entre *Ernestalisme* i *historicisme* com a dues posicions metodològiques contraposades encara seria ajudada també amb la distinció realitzada entre ciències nomotètiques i idiogràfiques, feta per Wilhelm Windelband. Tot i que la contraposició positivisme-historicisme s'ensenyava simètricament a la de ciències de la naturalesa i història, no seria sempre així. Les dues tradicions metodològiques inspirarien l'actitud de l'investigador davant l'objecte d'estudi igualment, sense restriccions de la divisió entre ciències de la naturalesa o ciències humanes. Horacio Capel. Op. Cit., p. 260.

³⁷¹ Aquesta contraposició a partir de la diferencia entre natura i història introduí la distinció entre dos tipus de mètodes: l'explicació i la comprensió que serien els mètodes propis de les ciències de la naturalesa i de les ciències morals o històriques respectivament. Aquesta dualitat seria desenvolupada per Wilhelm Dilthey, establint una divisió entre regne de la naturalesa i de la història, posant en evidència que la història té com a objecte els fets individuals o singulars (Cal recordar que Ortega y Gasset fou molt influenciat per Dilthey, publicant un important assaig sobre la seva obra i des d'aquí s'entén la filiació de la cèlebre frase "el hombre no tiene naturaleza, sino que tiene historia", del filòsof espanyol). En l'antinòmia naturalesa-historia proposada per Kant, la historia seria la relació d'esdeveniments que es succeeixen en el temps mentre la geografia seria la relació de fets que coincideixen a l'espai. La història seria una narració, la geografia una descripció, d'acord amb Kant, citat per Horacio Capel. Op. Cit., p. 319.

L'explicació positivista generalitzant que establia una connexió causal entre fenòmens era vàlida per a les ciències naturals però la història es basava en la idea de "comprensió" de fets singulars. Les prediccions, per exemple, un mètode propi de la ciència positiva, trobaven problemes evidents en l'anàlisi de la realitat social per la indeterminació de la conducta humana. Una gran quantitat de filòsofs i científics socials començarien a rebutjar l'ús en les ciències socials de teories científiques basades en el model de les ciències naturals.

De la mateixa manera, el planejament urbà no podria ja ser entès com a previsió del comportament de la realitat urbana, "un procedimiento seguro para hacer surgir una completa construcción del futuro". A Espanya, Fernando de Terán fou un dels urbanistes que primer identificaren la ruptura epistemològica amb l'urbanisme científista, que donaria lloc a una visió històrica sobre la ciutat, una de les principals tesis que desenvoluparia al llarg de la seva carrera acadèmica. Havia fracassat la promesa de que el coneixement científic de la realitat urbana, a través dels estudis analítics, proporcionaria un mitjà segur de previsió.

Pero en aquellos momentos esto no se vislumbraba con tanta claridad. Simplemente se asistía a un agotamiento, al comprobar que ya no daba más de sí, ni podía seguirse por él un camino que aparecía estancado incluso en las posibilidades de seguir desarrollando aquellos espectaculares apoyos instrumentales en los que más había confiado, como era la modelística. Era realmente un final de etapa, en el que se comprobaban los límites insalvables de un proyecto intelectual que había entendido el plan urbanístico como un producto intrínsecamente abstracto, de base científica, con una ambición omnicompreensiva, elaborado a través de sofisticados procedimientos exclusivamente técnicos, sin apenas atención a las condiciones políticas y sociales de factibilidad real³⁷².

La visió històrica seria per a Terán no només un marc teòric, sinó també propositiu per l'enteniment i la construcció de la ciutat, en una reflexió que redefiniria la disciplina urbanística sobretot entorn de la discussió entre pla i projecte urbà al llarg dels anys vuitanta.

Ahora sabemos que debajo de todo esto había una importante cuestión epistemológica de hondo calado: la crisis generada por la pérdida de fe en la posibilidad de explicar y de tratar la realidad urbana a la luz de una ciencia nomotética basada en leyes y regularidades. Crisis que, a su vez, estaba relacionada con las revisiones historicistas de las formas de construcción del conocimiento científico (Kuhn, Lakatos, Feyerabend...) que habían venido produciéndose aparentemente distantes. Debido a ellos, la visión de la ciudad, primero como un organismo y luego como un sistema unitario, dotado de estructura coherente y cohesionadora, que se desarrolla y evoluciona siguiendo leyes naturales que pueden ser científicamente descubiertas, empezó a ceder el sitio a un entendimiento de ella como agregado aleatorio y discontinuo de piezas heterogéneas, no del todo solidarias, que sólo puede ser explicado y entendido a través del conocimiento de su historia³⁷³.

³⁷² Fernando de Terán. *El Pasado Activo*. 2009, p. 240.

³⁷³ Fernando de Terán. *El Pasado Activo*. 2009, p. 240.

Fernando de Terán considera que el crucial article *Requiem to large-scale models*, de Douglas B. Lee marcà “la duda sistèmica de que el fenómeno urbano no se puede modelizar”³⁷⁴, marcant el pas del determinisme al relativisme i la visió històrica de la ciència en el planejament metropolità.

Lee feia poques referències específiques a ciutats, només citant eventualment el cas de San Francisco. La característica dels *large-scale urban models* de que parla en l'article és la grandària. L'única manera pràctica d'operar aquests models és amb ordinador, que en general tracten dades espacialment desagregades i localitzen activitats per zones d'una àrea metropolitana específica, en lloc de ser un model hipotètic o una generalització abstracte.

Contrary to what has often been claimed, what was learned had almost nothing to do with urban spatial structure; the knowledge that was increased was our understanding of model building and its relationship to policy analysis³⁷⁵.

Douglas Lee considerava que els models de planejament de gran escala, “tal com els dinosaures” entraren en col·lapse i no pas evolucionaren i enumerava els “7 pecats” dels models de gran-escala: massa grossos, amb massa dades, massa complicats, depenien d'algorisme possible només amb ordinadors, eren molt costosos i eren centralitzadors. Com a conclusió, considera que el planejament metropolità de base científica que s'estava fent era innocu, per diferents raons:

1. In general, none of the goals held out for large-scale models have been achieved, and there is little reason to expect anything different in the future. 2. For each objective offered as a reason for building a model, there is either a better way of achieving the objective (a more socially useful question to ask). 3. Methods for long-range planning – whether they are called comprehensive planning, large-scale systems simulation, or something else-need to change drastically if planners expect to have any influence on the long run³⁷⁶.

L'article de Lee denunciava la pretensió científica del planejament urbà de gran escala. Quin paper restaria al planejament de gran escala, com el metropolità, amb els seus sofisticats i complexos mitjans, amb poca o cap eficàcia respecte els seus objectius? En un article del diari *El País* en els anys vuitanta, Fernando de Terán, preocupat amb el gir postmodern en l'urbanisme, comenta que la desconfiança i desil·lusió amb l'urbanisme científic derivaria en un canvi d'actitud cap a dues orientacions, l'*Advocacy* i la valorització del disseny arquitectònic.

(...) la agudización de los problemas urbanos y la aparición de movimientos sociales, reivindicativos de mejoras concretas e inmediatas, empujan hacia actitudes más realistas, éticamente fundamentadas, de carácter fáctico. La elegancia metodológica y el refinamiento tecnológico se revelan incapaces de aportar respuestas tangibles. Se abre paso una visión del urbanismo como disciplina comprometida en la acción. El planeamiento se orienta hacia el

³⁷⁴ Fernando de Terán. Revista Ciudad y Territorio, 169/170, p. 678.

³⁷⁵ Douglas Lee. “Requiem to large-scale models”. 1973, p. 163.

³⁷⁶ Douglas Lee. Ibídem.

asesoramiento en la negociación política para la resolución de temas conflictivos, urgentes, o bien inicia el movimiento de revalorización del diseño arquitectónico, reivindicando los aspectos formales del espacio urbano ciertamente descuidados por el cientifismo. En ambos casos se produce una renuncia a la comprensión y al tratamiento global del fenómeno urbano total³⁷⁷.

Fernando de Terán tractava d'avançar en l'article el tema dels projectes urbans, com a solució a la crisi del planejament, un tema que es desenvoluparia en els anys vuitanta, ja en democràcia. Però la crisi mateixa era anterior, d'acord amb Terán, ja visible en els anys setanta. Era el canvi de paradigma urbanístic que s'enunciava en diferents dimensions.

(...) la conciencia del agotamiento de la vía cientifista en planeamiento urbano, y la esterilidad de los costosos y sofisticados montajes tecnológicos de que iba acompañada, con inevitables connotaciones tecnocráticas, sintoniza con la tendencia autocrítica revisionista que inician las diversas ciencias sociales. También con el revisionismo historicista acerca de la naturaleza y objetividad de la verdad científica en general, cuyo más conocido exponente, estaría, como es sabido, en la obra de Kuhn. En definitiva, las tendencias apuntadas en el campo disciplinar urbanístico pueden considerarse más o menos conscientemente insertas en una emergente nueva actitud epistemológica, que, un poco polémicamente, podría llamarse poscientífica. Al volver a insistir en la vieja diferenciación entre naturaleza y cultura, esta nueva actitud resalta que los hechos del mundo cultural no pueden ser entendidos ni tratados como si ocurriesen en cuerpos físicos sujetos a leyes naturales (ni siquiera entendidas como las *fuerzas históricas* de ese historicismo trasnochado que tan fácil le resulta refutar a Popper), que conducen a un determinismo incompatible con una visión del hombre como algo más que un dato estadístico pasivo o un dócil seguidor de reglas³⁷⁸.

Les nocions d'indeterminació i de l'aleatori en la ciutat també serien temes propis de l'onada postmoderna dels anys vuitanta que ja es deixaven sentir en les crítiques al racionalisme científista dels anys seixanta i setanta. Terán defensava l'orientació històrica en l'urbanisme per veure la ciutat més com a resultat històric que no pas un objecte natural i que, en tot cas, la planificació sempre seguiria essent necessària.

A mi modo de ver, cancelar la etapa del planeamiento científico no implica la liquidación de todo planeamiento. El plan, como enfoque global de la intervención sobre la ciudad en esta situación de posmodernidad, tiene, una importante misión que cumplir, entendido como libre expresión de intenciones colectivas globales, como manifestación voluntaria y circunstancial de una visión del futuro deseado y como producto cultural reflejo del momento histórico en que se produce. Y esa misión no pueden desarrollarla ni la resolución política de conflictos puntuales ni la configuración fragmentaria del espacio urbano a través del diseño³⁷⁹.

³⁷⁷ Fernando de Terán. "Urbanismo y Postmodernidad". In El País. 24 de julio de 1984.

³⁷⁸ Ibídem.

³⁷⁹ Fernando de Terán. Ibídem.

La pretesa ciència de l'espai, comuna a diferents disciplines, com la geografia, la sociologia urbana i l'urbanisme, quedava afectada per la crítica de Kuhn que des de llocs i disciplines diverses, replantejà la mirada sobre els fonaments filosòfics de la ciència i els seus mètodes³⁸⁰. Tornant a Horacio Capel que desenvolupà llargament el tema en el llibre *Filosofía y Ciencia en la Geografía Contemporánea* i en diversos articles, explicà molts dels trets de l'evolució del pensament geogràfic, el seu objecte d'estudi, serien fàcilment interpretats a partir del moviment pendular entre positivisme-antipositivisme en la filosofia i en les ciències, almenys des de mitjans segle XIX. Evidentment, com deia Kuhn, el triomf de cadascuna d'aquestes actituds fonamentals no significava la desaparició total de l'altre. Per segona vegada en el segle XX es produïa el resorgiment del paradigma historicista, ara després de l'onada neopositivista-quantitativista dels anys cinquanta.

(...) encontramos otra vez el reino de la historia, de la libertad y de la contingencia, que tan caro era a los geógrafos historicistas de principios de siglo. Ahora el geógrafo se interesará otra vez por conocer la génesis y la evolución de los fenómenos para poder entender realmente el mundo. El enfoque histórico de los problemas y la formación histórica del investigador se consideran esenciales, y se piensa que el estudio de la historia proporciona una "mente histórica" que no sólo permite entender el pasado sino también el presente. Ello explica el interés que vuelve a sentirse por la geografía histórica, la cual, como examen crítico del pasado, implica claramente "un rechazo de la epistemología positivista"³⁸¹.

Capel identificà que les crítiques socials i intel·lectuals a la concepció neopositivista havien donat origen a moviments "radicals" en diverses disciplines. El reflex en l'escola de Francfort³⁸² desencadenaria el desenvolupament de teories marxistes amb viés historicistes en el si de la Teoria Crítica. També l'impacte de les filosofies fenomenològiques i existencialistes havien posat en qüestió les corrents neopositivistes i havien permès desenvolupar els camins oberts per la geografia de la percepció³⁸³.

La dimensió psicològica i la nova valorització de l'experiència personal portarien a indagacions sobre com els vianants i automobilistes perceben i es desplacen per la ciutat. El llibre *The Image of the City* (1960) de Kevin Lynch marcà l'aproximació de l'urbanisme a la psicologia de la percepció, un tema desenvolupat per altres arquitectes i urbanistes en l'àmbit anglosaxó. Lynch estudià distintes ciutats, com a Boston i Los Angeles, entrevistant a transeünts i generant mapes mentals, per observar com les

³⁸⁰ La teoria epistemològica de Kuhn sobre les revolucions científiques estava basada en la idea de l'existència de paradigmes i la crítica a aquests, mitjançant qüestions de contrast, verificabilitat i falsarietat.

³⁸¹ Horacio Capel. *Filosofía y Ciencia en la Geografía Contemporánea*. 1981, p. 446.

³⁸² L'Escola de Frankfurt s'havia establert una base integradora per al conjunt de les ciències socials, basada en l'aplicació de la teoria marxista. Tractà d'integrar teoria i pràctica i reconegué el paper del científic de ser l'intermediari dels interessos socials dominants, plantejant el problema de la ideologia dels científics i demostrant que l'investigador estava influït pels seus propis valors en l'anàlisi de la societat. Adorno refutà els postulats bàsics del positivisme lògic i que una visió unívoca cap a les ciències fos capaç d'examinar de forma objectiva i neutra la realitat social. La pretesa objectivitat de la ciència seria irrealitzable: "La ciencia se empieza a ver ahora como algo que depende de un contexto social, y no como algo abstracto y aislado del mundo. (...)". Horacio Capel. Op. Cit., p. 414-417.

³⁸³ Horacio Capel. Op. Cit., p. 264.

persones imaginaven la ciutat. Com a resultat, definí cinc criteris - camins, vores, barris, nodes i fites – per interpretar la ciutat que alhora servirien per millorar les ciutats³⁸⁴.

El 1961, l'arquitecte anglès Gordon Cullen publicà el llibre *Townscape*, que també abordava l'experiència perceptiva vers la imatge de la ciutat en que, com en Lynch, es notava un ressò de Camilo Sitte. Buscant un urbanisme que tingués com a paradigma el paisatge a la ciutat, Cullen s'interessà pels temes que componen l'espai urbà: carreteres, arbres, voreres, murs, il·luminació i publicitat. Una idea subjacent al *Urban Design* i al *Townscape* és de que cal reutilitzar la ciutat existent, tot transformant-la, rehabilitant-la.

12.1 La visió radical en les ciències socials. Una crítica teleològica de l'urbanisme.

Una vessant d'aquesta ruptura epistemològica dels anys seixanta fou la crítica marxista. La idea de que l'espai és un producte social fou, tant a França com a Itàlia i altres països, una de les aportacions fonamentals amb gran transcendència en la sociologia, geografia i l'urbanisme. La necessitat de partir de l'estructura social per conèixer l'organització de l'espai ja havia estat enunciada pels morfòlegs socials al començament del segle XX. L'aportació dels teòrics radicals fou la d'utilitzar la teoria marxista de la societat com a punt de partida dels seus anàlisis. Sense que el mateix Marx hagués explicitat una teoria espacial pròpia, com ho feu sobre les relacions de producció i la lluita de classes, els urbanistes, sociòlegs i geògrafs interessats també per l'espai s'esforçaren en identificar en l'obra de Marx i Engels els elements per una teoria marxista de l'espai, o en desenvolupar-la com a una reflexió sobre l'espai urbà.

El context sociopolític a finals dels anys seixanta i començament dels setanta esdevenia crític amb les decisions preses en els anys anteriors a diferents països. La distensió ideològica entre Estats Units i Unió Soviètica, havia possibilitat un nou floriment de la reflexió marxista en diversos països: “hizo posible el ‘deshielo’ en la sociedad soviética, e introdujo fisuras en el dogmatismo estaliniano, obsesivamente preocupado hasta entonces en la defensa a ultranza del “socialismo en un solo país””³⁸⁵.

Els moviments contestataris dels estudiants francesos que tindria el seu marc en el maig de 1968, destacaren la necessitat de “reformes revolucionàries”. Els Estats Units també vivien una important efervescència social i política des de la meitat dels anys cinquanta, destacant-se el moviments pels

³⁸⁴ També la fonamental contribució de l'arquitecte americà Robert Venturi, que publicà el llibre *Complexity and Contradiction in Architecture* el 1966, combinava la crítica a les formes de l'arquitectura moderna i una concepció behaviorista, més enllà de les lectures fenomenològiques. Remarcava el valor de la diferencia, en contra de la repetició, de l'assimetria sobre la simetria, de la complexitat de la forma arquitectònica en contra de la reducció lògica i estètica del moviment modern. La seva obra tindria gran impacte en la discussió sobre la postmodernitat posteriorment.

³⁸⁵ Horacio Capel. *Filosofía y Ciencia en la Geografía Contemporánea*. 1981, p. 404.

drets civils, que havien esdevingut accions massives en contra la discriminació racial al llarg dels seixantes, i que culminaria amb la reacció ciutadana en contra la Guerra del Vietnam, després que els Estats Units hi entressin oficialment el començament de 1965. Al mateix temps, un nombre variat de moviments contraculturals, creixien, com la generació *Beat* o els *Hippies*, canviant el quadre social, polític i artístic americà, al mateix temps que qüestionaven el paper de l'Estat i el *American Way of Life*. Després de la Guerra del Vietnam, la crítica a les potències imperialistes tornaria encara més feble les virtuts del sistema econòmic capitalista, fins i tot en el si dels països més rics. La crisi del petroli de 1973-1974 exposaria les contradiccions profundes del sistema capitalista.

Es en ese momento también cuando los norteamericanos descubren que en Europa la tradición marxista no se había interrumpido tan brutalmente como en su país, y empiezan a conocer y utilizar la rica tradición de la ciencia social marxista francesa, alemana o italiana (Lefebvre, Althusser, Poulantzas, el español Castells, Samir Amin, Horkheimer, Gramsci...) ³⁸⁶.

La convulsió social del maig de 1968 francès i els moviments contraculturals als Estats Units emmarcaren, a l'acadèmia, corrents crítiques en les ciències, anomenades "radicals", que afectarien economia, sociologia, l'antropologia i evidentment l'urbanisme. En general, coincidien en la voluntat manifesta d'integrar la teoria marxista com alternativa d'avant less anàlisis acadèmiques tradicionals. Es posava en dubte les certeses i la suposada neutralitat i la independència de la ciència vers la política.

A França, la crítica marxista no havia perdut mai el seu prestigi, fins i tot durant la Guerra Freda, cosa que podria explicar el perquè la sociologia marxista francesa fos tan activa en els anys seixanta. Però a altres països del bloc capitalista, només ara es trencaven algunes limitacions al desenvolupament del pensament marxista, al mateix temps que sorgien nous moviments d'esquerres alternatius al marxisme-leninisme, que permeteren una reflexió més lliure que contribuiria a l'enriquiment de la teoria marxista i, a partir d'aquesta, de les ciències socials. L'aportació marxista seria molt important per restablir el rol dels objectius del desenvolupament científic.

Los científicos comienzan a plantearse abiertamente incómodas cuestiones sobre lo que representa la ciencia y la tecnología moderna y la relación que guardan con los valores fundamentales de la vida humana. El tema de los objetivos que deben perseguirse con el desarrollo científico pasa a primer término. La idea de que la ciencia es el conocimiento por excelencia, tras alcanzar su apogeo en los años posteriores a la Segunda Guerra Mundial y en la década de la "ciencia dura" de los 50, se ve ahora cuestionada. Con lo cual vacila también uno de los supuestos ideológicos fundamentales del positivismo y del neopositivismo. Empieza a tambalearse la confianza en el progreso indefinido y el optimismo en los beneficios de la ciencia, y se plantean cuestiones nuevas sobre la responsabilidad social del científico y sobre sus valores ³⁸⁷.

³⁸⁶ Horacio Capel. Op. Cit., p. 435.

³⁸⁷ Horacio Capel. Op. Cit., nota de peu de página 7, p. 407.

El camí divergent entre ciència i societat pot ser expressat a partir de la sociologia de l'acció de Weber i el seu component racional-instrumental de la societat moderna. El conflicte latent entre la racionalitat de la ciència moderna i els valors de la vida humana ajudà a la presa de consciència de la necessària naturalesa social de la investigació científica i a orientar-la cap a una finalitat social. Amb el canvi epistemològic que anunciaven els moviments radicals en les ciències socials, tornaren a aparèixer la defensa explícita de l'enfocament historicista en les ciències socials i la crítica directa del reduccionisme naturalista positivista³⁸⁸.

Al començament de la dècada de 1970, la insatisfacció davant del paradigma quantitatiu en les ciències socials s'estengué als estudis de l'espai, sobretot la geografia. És remarcable el cas dels pioners de la revolució quantitativa de la *newgeograpy*, com William Bunge i David Harvey que ara apuntaven les limitacions d'aquella actitud neopositivista i es convertiren en líders destacats de la corrent crítica³⁸⁹. Harvey arremetia ara contra les limitacions i innocuïtat del neopositivisme en les ciències socials i considerava insatisfactòria, trivial i mistificadora: "la existencia de una clara disparidad entre la sofisticada estructura teórica y metodológica que estamos utilizando y nuestra capacidad de decir algo realmente significativo sobre los acontecimientos tal como se desarrollan a nuestro alrededor"³⁹⁰.

El moviment de David Harvey de la "nova geografia" neopositivista cap a la geografia radical, convertint-se en un líder destacat d'aquesta corrent crítica, era quelcom sorprenent. Edward Soja compara aquest canvi polític i intel·lectual, o "conversió", de Harvey a quelcom més significatiu de que si l'economista liberal Milton Friedman s'hagués convertit al marxisme³⁹¹.

La crítica radical i la visió historicista no sempre es desenvoluparen en oposició a la revolució quantitativa en les ciències socials, característica del paradigma anterior:

(...) la filosofía crítica en vez de pronunciar un fallo favorable a uno de los litigantes, tiene que contentarse con comprender y defender los intereses de ambos", ya que "si bien las dos posiciones se excluyen entre sí en cuanto dogmas, consideradas como principios y orientaciones del conocimiento no sólo pueden coexistir, sino que se complementan mutuamente"³⁹².

³⁸⁸ "(...) se toma conciencia de lo que Sweezy llamó el "abismo verdaderamente asombroso" entre los triviales problemas planteados y las refinadas técnicas utilizadas para resolverlos. Algunos llegan a preguntarse si la "idolatría metodológica" y el refinamiento, aparente o real, de las técnicas no tendrán una función de camuflaje y enmascaramiento en unas ciencias sociales que se convierten en "una forma de brujería". Horacio Capel. Op. Cit., p. 419.

³⁸⁹ El descontentament i la preocupació amb problemes reals i objectius, com el problema ecològic i la segregació social apuntaven cap a estudis també molt objectius. La nova "geografia radical" naixia amb el compromís de promoure els "canvis revolucionaris que la societat necessita", o dit d'una altra manera, tenia la pretensió de realitzar una "geografia d'esquerres", a *new left geography*, una reacció davant la pretensió de neutralitat de la geografia quantitativa. El marxisme seria el suport adequat per a un nou mar teòric d'anàlisi de la disciplina.

³⁹⁰ David Harvey. *Explanation in Geography*. 1972. Citat per Capel. Op. Cit., p. 426.

³⁹¹ Edward Soja. *Postmetropolis. Estudios críticos sobre las ciudades y regiones*. 2008, p. 164.

³⁹² Ernest Cassirer. *El problema del conocimiento*. Citat per Horacio Capel. Op. Cit., p. 448.

D'altra banda, la difusió de les dues escoles fou desigual, de manera que "en algunos países la reacción radical se produjo casi contemporáneamente a la llegada de las tendencias cuantitativas, provocando una crisis profunda y una confusión generalizada, con incoherencias más o menos inevitables"³⁹³. Sigui com sigui, els conflictes entre quantitativs i neohistoricistes tampoc serien mai satisfactòriament resolts, malgrat l'atenció posada per nombrosos filòsofs i intel·lectuals al llarg de segles:

L'urbanisme com a producte històric.

Les ciències de la naturalesa havien desenvolupat tècnicament mitjans per obtenir un coneixement profund dels fets naturals, però les ciències socials estaven essent qüestionades en la seva capacitat d'oferir formes fiables de coneixement en el seu domini al utilitzar els mateixos mitjans. La visió històrica seria una forma d'apropar-se a la comprensió de la realitat, investigant com s'ha arribat a una situació, considerant que els fets físics són obra de diferents maneres d'organització física i social dels diferents col·lectius humans. La ciutat seria una de les expressions més visibles de la complexitat de la societat, fent palès la dificultat d'assolir una comprensió científica de l'espai, malgrat la notable permanència del pla urbà al llarg del temps. El coneixement històric de la ciutat es bastiria sobre l'anàlisi de fets concrets, considerats dins processos seqüencials de canvi, ocupant llocs precisos. La realitat actual podria ser interpretada com la superposició d'un *collage*, de diferents períodes; o millor, la ciutat deixaria entreveure traces del passat i canvis a través del temps, com un *palimpseste*. Identificar i situar cronològicament els elements que componen la ciutat passaria a tenir la major importància, a la recerca de comprendre com es manifesta la relació entre formes d'organització social i la configuració formal de l'espai. La identificació rigorosa i sistemàtica de les morfologies urbanes i de les tipologies edificatòries serien fonamentals en les aproximacions històriques a la ciutat.

L'*Instituto Universitario dell'Architettura di Venezia – IUAV* o *Escola de Venècia* havia estat pioner en apropar els estudis sobre història i teoria de l'arquitectura, de caràcter estructuralista, reconeixent la influència de la semiologia i la semiòtica. En *Progetto e Utopia: Architettura e Sviluppo Capitalistico*³⁹⁴, de 1973, Tafuri denunciava el fracàs de les avantguardes i el paper de la crítica històrica de l'arquitectura com a eina ideològica funcional per la legitimació del moviment modern. L'arquitectura moderna hauria fracassat en la seva pretensió utòpica de promoure un canvi social real i esdevingué irrellevant, incapaç d'entendre la seva relació amb la història i la ideologia.

Utilitzant la història com a mètode, Tafuri arribà a la conclusió que l'arquitectura del moviment modern s'havia convertit en allò que havia buscat superar, una eina al servei de la racionalitat

³⁹³ Horacio Capel. *Ibidem*.

³⁹⁴ El títol del llibre de Tafuri és una reacció al títol del llibre *Progetto e Destino*, de Giulio Carlo Argan, de 1964.

capitalista, desproveïda del sentit social i polític³⁹⁵. La proposta de Tafuri era que l'arquitectura moderna es refugiaria en l'art i l'arquitectura autònoma, com a mètode per posar un "punt final". El moviment modern fracassà, per a Tafuri, perquè l'assimilació de la racionalitat instrumental weberiana a la racionalitat social moderna era un miratge.³⁹⁶

En oposició a la direcció històrica del Moviment Modern d'orientar el futur cap el progrés, la crítica de Tafuri s'orientava cap al passat, que Françoise Choay classificà com a urbanisme culturalista o nostàlgic (en oposició al progressista). D'acord amb la tradició culturalista, el passat unificaria una informació antropològica que culminaria en una consciència perceptiva, sintetitzada en les formes urbanes i arquitectòniques³⁹⁷.

Les visions historicistes sobre la ciutat resultaven de la crítica a la tradició moderna neopositivista i universalista i al progrés com a *telos*, cap a l'evolució de la humanitat orientada per la raó. Les idees d'evolució, progrés i avenç tècnics d'acord amb una visió teleològica de la història eren els fonaments epistemològics dels arquitectes moderns i dels historiadors de l'arquitectura com Benévolo, Zevi, Pevsner i Giedion³⁹⁸. Aquesta concepció de la història, unida a l'apologia del *nou* i de la *superació*, donava credibilitat i legitimitat als principis teòrics defensats pel Moviment Modern³⁹⁹.

Tafuri profunditzà el plantejament de Leonardo Benévolo en *Política y Arquitectura*, que partia de la premissa marxista de que las infraestructures (els mecanismes de producció i l'evolució de les tècniques i dinàmiques socioeconòmiques) eren prèvies a les superestructures (polítiques, artístiques o culturals). Per això Benévolo atorgava primacia al planejament urbà.

L'*Escola de Venècia* tingué una transcendental importància en l'ambient intel·lectual europeu a finals dels seixanta i setanta, més enllà de la crítica arquitectònica de Tafuri. L'anomenada *Tendenza* tingué

³⁹⁵ "(...) Tafuri hereda el espíritu crítico de la Escuela de Frankfurt, en particular el pensamiento de Benjamin, complementado con la tradición marxista más heterodoxa de los pensadores italianos de los setenta, que niegan dar cualquier soporte a la producción capitalista y se inclinan por una visión crítica llamada "dialéctica negativa" (Tafuri se aleja de las lecturas semióticas en boga en los setenta y se aproxima a las lecturas crítico-ideológicas del 68 italiano)". Alfonso Raposo i Marco Valencia. *Aproximación a los discursos de la teoría arquitectónica de fin de siglo*. 2004.

³⁹⁶ Hi ha una llarga bibliografia que aborda la mutació de l'arquitectura moderna, del seu projecte d'emancipació política i social cap a la seva estetització retòrica, entre ells trobem la crítica nostàlgica de l'urbanista marxista francès Anatole Kopp, *Quand le moderne n'était pas un style mais une cause*, de 1988, o la visió conservadora i americanòfila de Tom Wolfe en el llibre *From Bauhaus to our House*, (¿Quien teme al Bauhaus Feroz?) de 1981.

³⁹⁷ Françoise Choay. *L'urbanisme. Utopies et Realités*. (1965). 1970, p. 97.

³⁹⁸ La concepció teleològica de la història està present tant en l'idealisme històric hegel·lià com en el materialisme històric marxista, malgrat les seves diferències. En el primer cas, la història universal seria la representació de l'esperit del temps, la raó, en que la moral de l'individu és equivalent a la llibertat en el Estat com a fi. En la visió marxista, la realització d'un objectiu són les condicions polítiques per a la llibertat, tenint els factors polítics i econòmics com a motor de la història.

³⁹⁹ La crisi d'aquesta historiografia moderna ja havia aparegut a l'interior del Moviment Modern, amb el Team X, Louis Kahn i els situacionistes i en una generació anterior amb Lewis Mumford. En el seu llibre *La ciutat en la història*, Mumford criticà la possibilitat d'una societat urbana futura "pós-històrica", determinada per una racionalitat anti-humanista.

destacables membres, com Carlo Aymonino, Aldo Rossi i Giorgio Grassi, que es caracteritzarien pel neoracionalisme en l'arquitectura i els estudis morfotipològics com a instrument d'anàlisi urbana.

Aymonino es dedicà a afrontar la complexitat històrica de la ciutat a partir del Moviment Modern, defensant que la ciutat nova no era diferent de la històrica. La filiació d'Aymonino al Partit Comunista Italià (tenint com a companys Tafuri i Campos Venutti), no l'impedí de criticar els simplismes ideològics i les generalitzacions polítiques, reclamant la materialitat física de la ciutat.

La seva proposta de reconèixer l'estudi de la ciutat com la disciplina bàsica de l'arquitectura, ha sigut simplistament etiquetada com mètode "morfo-tipològic". No és pas una etiqueta falsa, però sí molt reductiva (...). Per ell, l'edifici només té sentit com a peça urbana, amb la riquesa de les seves formes cadastrals, viàries, focals o textuais, superposades o repetitives, la que conté els aspectes més propis del fenomen urbà⁴⁰⁰.

En les seves publicacions com *Origini e sviluppo della città moderna* de 1965 o *Il significato della città* de 1975, ambdós traduïts pel Laboratori d'Urbanisme de Barcelona, Aymonino creuà l'abstracció de les aproximacions generals funcionalistes amb la singularitat qualitativa de la visió històrica, preocupat amb la interfície entre arquitectura i ciutat.

Aymonino mantingué una estreta col·laboració amb el seus amic Aldo Rossi, amb qui compartí l'interès per l'anàlisi tipològica de les edificacions (desmarcant-se de la crítica històrica de Tafuri). En el llibre *L'Architettura della città* l'any 1966, en que sistematitzà les seva recerca, Rossi profunditzà en la historicificació de les tipologies edificatòries, manifestant el valor de la *permanència* històrica, com a sortida de la crisi de les formes de l'urbanisme modern fer ciutat. Les relacions entre morfologia urbana i tipologia edificatòria portaria Rossi a desenvolupar instruments d'anàlisi urbana basats en l'arquitectura.

Aymonino, Rossi, i els altres arquitectes de la *Tendenza*, reivindicaren l'autonomia (en el sentit d'especificitat) de la disciplina urbanística, construïda sobre paràmetres arquitectònics, fonamentada en el principi gramscian de la relativa autonomia de la superestructura de la base socioeconòmica i en el model de la lingüística en voga, que els aportava claus metodològiques per afrontar la qüestió del significat⁴⁰¹. Sense renegar explícitament el caire positivista de la suposada "ciència urbana" basada

⁴⁰⁰ Manuel de Solà-Morales. *En memoria de Carlo Aymonino*. 2011, p. 161.

⁴⁰¹ Lefebvre, en *La producció de l'espai*, un llibre de la dècada de setanta, feu una crítica a les visions historicistes i intentà ratificar la proposta radical. Criticà a la lectura de la semiòtica (en clau històrica) que buscava analitzar els fragments de manera isolada, considerant que a partir del fragment no era possible veure les contradiccions del modo de producció. La visió històrica no era ben vista en alguns cercles marxistes. Althusser, un dels principals noms de l'estructuralisme francès dels anys seixanta, amb Lévi-Strauss, Lacan, Foucault i Derrida, criticava l'individualisme com a producte de la ideologia burgesa. La seva principal tesi es caracteritzava per un anti-humanisme teòric, que consistia en afirmar la primacia de la lluita de classes. Malgrat la crítica de Lefebvre a la lectura semiòtica de la ciutat, ell tampoc estava d'acord amb la sublimació de l'individu. Lefebvre criticà els althusserians per esborrar l'acció dels subjectes en el procés de comunicació. Factors importants, com la vivència dels receptors, la "decodificació pel quotidià", les mediacions i els llocs dels subjectes haurien estat oblidats.

en el mètode científic (no hi hagué una ruptura epistemològica en aquest nivell), els arquitectes de la *Tendenza* defensaren que una lectura més propera de la ciutat passaria pel reconeixement de la seva relació amb els problemes complexos de la societat– econòmics, socials, polítics o culturals – que estarien sintetitzats i plasmats físicament en la realitat històrica de l'arquitectura i de la ciutat. Es produïa un notable canvi metodològic i conceptual en la manera de interpretar i intervenir en la ciutat que tindria especial transcendència sobre l'urbanisme barceloní dels anys següents.

El mite de la neutralitat de la tècnica. L'urbanisme possible.

Els discursos crítics amb l'urbanisme científic des de l'estructuralisme marxista de Lefebvre i de Castells farien palès la importància dels moviments socials en el debat urbanístic. També la crítica de l'urbanisme de la Carta d'Atenes que feu Jane Jacobs entre d'altres, partint de l'observació de la ciutat real i de com les persones vivien la ciutat, o de l'*Advocacy Planning*, buscaven refundar el camp disciplinar urbanístic. En ambdós casos, es reinstal·lava la lògica i el sentit del planejament en les persones.

Henri Lefebvre, en *La Revolución Urbana*, ironitzà sobre la pretensió tècnic-científica de la disciplina urbanística i la seva incapacitat de desenvolupar una epistemologia pròpia, evidenciant el seu caràcter ideològic.

(...) mucha gente ha concebido el urbanismo como una práctica social de carácter científico y técnico. En tal caso, la reflexión teórica podría, y debería, ejercerse sobre esta práctica, elevándola al nivel de los conceptos, y, más precisamente, al nivel epistemológico. Sin embargo, la ausencia de dicha epistemología urbanística es sorprendente: ¿Intentaremos aquí llenar el vacío? No. En efecto, dicha carencia puede explicarse. ¿Se debe quizá a que el carácter institucional e ideológico de lo que se llama urbanismo predomina actualmente sobre el carácter científico? Suponiendo que este mecanismo pueda generalizarse y que el conocimiento dependa siempre de la epistemología, el urbanismo contemporáneo parece ignorar la tendencia. Habría que saber el porqué, y decirlo⁴⁰².

Lefebvre definí el camp polític de la crítica urbanística intentant donar algunes perspectives a l'acció.

Tal y como se presenta, es decir, como política (con su doble aspecto institucional y ideológico), el urbanismo se halla sometido a una doble crítica, de derechas y de izquierdas. La crítica de derechas, (...) es una ideología neoliberal, es decir, la "libre empresa". Abre el camino a todas las iniciativas "privadas" de los capitalistas y de sus capitales. La crítica de izquierdas (...) se trata de una crítica que intenta abrir el camino de lo posible, (...) es pues una crítica utópica, puesto que se mantiene alejada de lo "real" sin por ello perderlo de vista⁴⁰³.

⁴⁰² Henri Lefebvre. *La Revolución Urbana*. 1972, p. 10-11.

⁴⁰³ Henri Lefebvre. Op. Cit., p. 11.

Cal remarcar que el “camí del possible” és aquí plantejat en el sentit contrari al de “possibilisme” i que Lefebvre el planteja com avenç utòpic relacionat amb la realitat. Fos com fos, el canvi de posició de la crítica marxista fou radical en els primers setantes⁴⁰⁴.

Segons André Gorz, la Revolució Xinesa havia desemmascarat "el mite de la neutralitat de la ciència i de la tècnica" en mostrar que la dominació inherent a la forma de producció capitalista, compromet el desenvolupament científic generat pel propi capitalisme⁴⁰⁵.

La mirada de Gorz, enfocada en les relacions de treball, obrí camí a teoritzacions sobre el paper dels tècnics en la transició del capitalisme cap al socialisme, mentre altres teòrics de la sociologia marxista francesa, com Topalov, Ascher i també Lefebvre es detingueren en la qüestió de la renda del sòl. La crítica que Gorz feia de la ciència positiva permetia veure la possibilitat de l'autonomia del científic o del treballador en la seva praxis, fins i tot dins el sistema capitalista⁴⁰⁶.

Els científics marxistes havien sostingut sovint que el desenvolupament científic i el capital fixe, durant el capitalisme, podrien ser apropiats en el futur pel socialisme. Fou aquesta lectura que començava a canviar i que readreçaria els camins de l'acció política marxista i del seu desenvolupament teòric en les ciències socials. Quin paper per la ciència en un context capitalista? Què hauria de fer el científic?

En l'urbanisme, el gir del pensament marxista implicava deixar d'esperar una "redempció revolucionària" que a través de la dictadura del proletariat reorganitzés la producció de la ciutat amb

⁴⁰⁴ El post maig de 1968 i després de la Revolució Cultural Xinesa entesa, a l'inici pels comunistes europeus, com un sincer intent de restaurar l'ortodòxia comunista contra la burocratització i la desviació de la cúpula “*derechista*” del partit.

⁴⁰⁵ André Gorz presenta una crítica de la divisió del treball. La separació entre treball manual i intel·lectual no seria més que una forma de dominació, comprometent el desenvolupament científic generat en el capitalisme: “Hasta principios de la década, la mayoría de los marxistas consideraban aún las fuerzas productivas – en particular las ciencias y la técnica – como ideológicamente neutras y su desarrollo como intrínsecamente positivo. Con frecuencia sostenían que la maduración del capitalismo producía una base material sobre la cual podría edificarse el socialismo mucho más fácilmente, al tener un elevado desarrollo las fuerzas productivas del capitalismo. En particular, las fuerzas productivas de la técnica, de la ciencia, de la calificación del trabajo vivo... y de la abundancia del trabajo muerto... (capital fijo) eran considerados como “triumfos” que facilitarían enormemente la transición al socialismo”. André Gorz, primer párraf del text “*Technique, techniciens et lutte de classes*” (1971). Versió espanyola: “*Técnica, técnicos y lucha de clases*”. 2008, p. 65

⁴⁰⁶ “La tecnología y las ciencias se desarrollan, en su orientación de conjunto y en sus prioridades, en función de las demandas de la industria y del Estado capitalistas, demandas que no son evidentemente del tipo de las de una “Sociedad liberada”. Las ciencias como las técnicas no son pues independientes de la ideología dominante ni inmunizadas contra ella. Subordinadas e integradas al proceso de producción, solicitadas por él, ellas traen, en cuanto fuerzas productivas, el sello de las relaciones capitalistas de producción. Es verdad que esa integración nunca es completa. Ella nunca es completa porque la actividad científica, el trabajo que consiste en producir conocimientos – así como todo el trabajo – tiene una parte irreductible de autonomía que es el propio trabajador en cuanto praxis soberana. La ciencia puede ser puesta a servicio de objetos predeterminados; puede ser desarrollada en una dirección en detrimento de otras; puede ser llevada a responder a las preguntas que le hace el Estado y la ideología burguesa, con prejuicio de las otras preguntas. Pero no es posible impedir los trabajadores de las ciencias de hacerse y de encontrarse preguntas distintas de las que deberían desarrollar e incluso de encontrar soluciones posibles a preguntas que la burguesía no les hace (ni a ellos ni hace a ellas misma)”. André Gorz. 2008, p. 223.

tècnics socialistes per produir un urbanisme socialista d'Estat. No s'esperaria més un canvi polític que canviés l'orientació de l'urbanisme, sinó que des de la mateixa praxis de la disciplina urbanística es canviaria la metodologia i pràctica del planejament, reorientant el treball dels tècnics cap a posicions polítiques clares respecte als problemes urbans en atenció a les necessitats de la ciutadania. Es destacaria la línia lefebvriana del *dret a la ciutat*, de democratització de l'urbanisme a través de la participació ciutadana.

En *La Question Urbaine*, publicat el 1972, Manuel Castells descrigué una visió teleològica del planejament urbà, orientat a expressar i organitzar els interessos de la classe social dominant (burguesia) respectant sempre la lògica del mode de producció dominant (capitalisme). La institució del planejament seria, en tot cas, un instrument de control i dominació, amb autonomia respecte les classes dominades (treballadors).

Por planificación urbana se entiende, más precisamente, la intervención de lo político sobre la articulación específica de las diferentes instancias de una formación social en el seno de una unidad colectiva de reproducción de la fuerza de trabajo, y esto, con la finalidad de asegurar su reproducción ampliada, de regular las contradicciones no antagónicas suscitadas y de reprimir las contradicciones antagónicas. Se aseguran así los intereses de la clase social dominante en el conjunto de la formación social y la reorganización del sistema urbano, de modo que se dé la reproducción estructural del modo de producción dominante⁴⁰⁷.

D'acord amb el pensament burgès, els problemes urbans serien independents de la divisió de la societat en classes socials amb interessos antagònics. Per això, l'ambició dels planificadors burgesos seria la de transformar la realitat espacial sense necessitat de canviar la realitat social. D'aquesta ambició en derivaria una altra d'oposada, (la visió marxista) de transformar la realitat social a partir de la transformació de la realitat espacial. Això significava un gir radical a la visió marxista.

Castells assigna un important paper a la configuració de les àrees metropolitanes i per la distribució espacial de les classes socials en el seu àmbit, com a expressions del capitalisme de mitjans del segle XX. A més, identifica que la classe dominant utilitza l'aparat jurídic-polític de l'Estat, de que forma part el planejament urbà, per regular les contradiccions manifestades entre les diferents unitats locals.

La región metropolitana, en tanto que forma central de organización del espacio del capitalismo avanzado, disminuye la importancia del medio físico en la determinación del sistema de relaciones funcionales y sociales, anula la distinción entre rural y urbano y coloca en el primer plano de la dinámica espacio/sociedad, la coyuntura histórica de las relaciones sociales que la fundamentan⁴⁰⁸.

⁴⁰⁷ Manuel Castells. *La cuestión urbana* (1972). 1985, p. 476.

⁴⁰⁸ Ledrut. *L'espace social de la ville*. Citat per Manuel Castells. Op. Cit., p. 32.

És cert que el planejament de gran escala, sigui el planejament regional o el metropolità foren aquells que més aliens estigueren a les demandes ciutadanes, que sí que serien influents en l'escala propera dels barris. El planejament metropolità seria, per excel·lència, l'espai dels tecnòcrates⁴⁰⁹.

El planejament com a espai dels tècnics, amb el seu llenguatge complex i modelització sofisticada, estaria ple de riscos. El filòsof Herbert Marcuse, que criticà la neutralitat de la tècnica com ho havia fet Gorz, feu palès els riscos de la tecnocràcia com a ideologia en les seves diverses aplicacions. Partí de la crítica al tractament naturalista del món social, que havia conduït a una glorificació de la racionalitat tecnològica que estaria en la base de totes les manipulacions tecnocràtiques, afirmant que “la racionalitat tècnica se ha convertit en racionalitat política”. Les reflexions de Marcuse sobre les transformacions en les formes de vida sota l'impacte de la revolució científic-tecnològica foren desenvolupades en el seu llibre *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*⁴¹⁰, de 1964, tot i que ja havien estat enunciades en textos anteriors des dels anys quaranta.

L'afirmació de neutralitat de la ciència havia tingut inicialment un caràcter progressista, com a manera d'alliberar la ciència i la tècnica de les normes imposades. Però Marcuse considerava que aquell moment històric ja estava ultrapassat i que “aquesta separació que havia estat llibertadora i progressista, ara fora destructiva i repressiva”⁴¹¹. No en tenia prou amb ensenyar l'apropiació de la ciència per part del capitalisme. El problema era per a Marcuse el de comprendre la racionalitat tècnico-científica com a una racionalitat essencialment neutra, indiferent als fins i als valors. El problema estaria en la separació entre ciència i valors, entre tècnica i política.

Marcuse mostrà la relació necessària entre raó tècnica i raó política. Tota la tècnica tindria un univers de finalitats, una causa final inherent, encara que sigui mistificada per la suposada neutralitat dels objectes tècnics. Tècnica i política estarien necessàriament unides en tots els casos, i així, la neutralitat mateixa de la tècnica es presentaria com a política. La interpretació de Marcuse no és tecnòfoba, sinó que intenta evitar els excessos de la ciència i intenta establir que el seu principi teleològic sigui la millora de la vida humana i posa en relleu que, en cas contrari, la tècnica perdria la seva raó d'existència. Dir que la ciència ha d'esdevenir “política” no significaria de cap manera que els fins polítics haurien de ser imposats des de fora. Marcuse només reconeixia “la consciència científica como consciencia política y la empresa científica como empresa política. Porque la transformación de valores en necesidades, de causas finales en posibilidades técnicas es una nueva etapa en la conquista

⁴⁰⁹ “(...) tanto la creciente concentración del poder político como la formación de una tecnocracia que vela por el mantenimiento de los intereses del sistema a largo plazo, elimina poco a poco los particularismos locales y tiende, a través de la “planificación”, a tratar los problemas de funcionamiento del sistema en unidades espaciales significativas, es decir, basadas sobre las redes de interdependencias del sistema productivo. Lo cual estimula la adecuación del sistema político-administrativo a la unidad espacial que hemos denominado región metropolitana”. Manuel Castells. *Ibidem*.

⁴¹⁰ La primera versió en castellà, *El Hombre Unidimensional*, és de 1965.

⁴¹¹ Herbert Marcuse. “The responsibility of Science”. In: Loenard Krieger i Fritz Stern. *The Responsibility of Power*. 1967, pp. 439-440.

de las fuerzas opresivas, no dominadas, tanto en la sociedad como en la naturaleza. Es un acto de liberación”⁴¹².

Françoise Choay troba una explicació de les limitacions polítiques del planejament en les bases del projecte modern a partir de la seva definició d'urbanisme progressista. En el seu llibre *Urbanismo. Utopías y Realidad*, presenta una interpretació de l'existència de dos models de preurbanisme, un culturalista i l'altre progressista. L'urbanisme progressista seria aquell que basa l'esperança de solució dels problemes urbans en el que es projecta cap al futur, mentre que el culturalista estaria ancorat en les formes del passat⁴¹³.

Malgrat la disjuntiva passat-futur, Choay explica que no és correcta l'associació entre l'urbanisme culturalista i el conservadorisme polític, o entre l'urbanisme progressista i democràcia. L'oposició culturalisme *versus* progressisme seguiria una lògica de justificació diferent. Tot i ser un exemple reduccionista, el socialisme real soviètic de Stalin seria una evidència de que el progressisme no suposava la democràcia, sinó l'aspiració a un canvi social futur, tot i que per mitjans autoritaris. Tampoc trobaríem entre els models de la disciplina urbanística una diferència que expliqués d'una banda una visió polititzada i, d'una altra, una despolititzada. El model culturalista dels socialistes utòpics i la Ciutat-Jardí d'Ebenezer Howard tenien arrels socialistes, per exemple. D'altra banda, l'urbanisme progressista modern del segle XX, malgrat els valors polítics que defensava, es fonamentava en una retòrica de modernitat d'acord amb la raó científica.

Lo que acabamos de decir lo ilustran algunos proyectos o realizaciones inspiradas en el método crítico. La “nueva ciudad” inglesa de Stevenage y el proyecto francés de Toulouse-LeMirail se basan explícitamente en estudios demográficos, económicos y ecológicos: la primera hemos de relacionarla con el culturalismo, mientras que el segundo pertenece al progresismo. En el corazón del urbanismo encontramos, pues, un falso problema de fundamento. Los sistemas de valores sobre los que en último extremo descansa el urbanismo han sido enmascarados por la ilusión ingenua y persistente de una base científica. Las consecuencias de esta ilusión aparecen a la luz de una comparación con el objeto industrializado. Parece que un conocimiento exhaustivo del contexto (servicios exigidos y gestos implicados, por parte del usuario; condiciones de fabricación, por parte del productor) deba permitir la determinación de la forma óptica de una plancha, de un teléfono o de un sillón; ésta fue efectivamente la base de la teoría funcionalista lanzada por los arquitectos racionalistas y por la escuela de la Bauhaus. (...) Estas observaciones se pueden trasponer al plano de la ciudad, que ha experimentado, a través del modelo, el traumatismo de la buena forma. Y ése era ciertamente el medio de satisfacer de manera racional las grandes funciones urbanas básicas: (...) ⁴¹⁴.

⁴¹² Herbert Marcuse. *El Hombre Unidimensional*. 1965, 215.

⁴¹³ “Lo que se entiende como un desorden, llama a su antítesis, el orden. Del mismo modo, se va a oponer a este seudodesorden de la ciudad industrial, una serie de propuestas de ordenaciones urbanas libremente fraguadas a escala imaginativa. Como quiera que este tipo de formulación no puede dar una forma práctica a sus dudas sobre la sociedad, se sitúa dentro de la dimensión de la utopía; se orienta, pues, en dos direcciones fundamentales del tiempo: el pasado y el futuro, y adopta dos aspectos: el nostálgico y el progresivo”. Françoise Choay. *Urbanismo. Utopías y Realidad*. 1970, p. 98.

⁴¹⁴ Françoise Choay. Op. Cit., pp. 98-99.

La pretensió universalitzant dels arquitectes moderns basava l'urbanisme modern en la ciència, cosa que els portaria a una aparent contradicció. Darrera de la terminologia democràtica de l'urbanisme progressista, estaria l'autoritarisme polític de fet, associat a l'objectiu comú del "rendiment màxim". D'acord amb Choay, la paraula clau que justificaria l'urbanisme progressista seria la mateixa dels autoritarismes: eficàcia. L'eficàcia en la producció de la ciutat progressista no estaria tan lluny de l'eficàcia en la dominació. Choay evidencia la conciliació impossible entre l'urbanisme i la llibertat inherent a la democràcia citant a Le Corbusier en La Carta d'Atenes: "Nada más es contradictorio... cada cual bien alineado en orden y jerarquía ocupa su lugar".

La interpretació de Choay de la teleologia del rendiment en el planejament urbà es vincula a la descripció que Max Weber fa de la "burocratització" de la societat associada a la idea de racionalització intrínseca al projecte modern⁴¹⁵. En aquest procés, la racionalització seria un canvi des d'una organització social basada en valors (les formes de dominació legítimes, "tradicional" i "carismàtiques" d'acord amb les categories weberianes) a una organització i acció orientada a objectius (l'autoritat racional-legal). En l'anàlisi de Weber, el socialisme soviètic portaria a una sobreburocratització, més que a l'allunyament de l'Estat, tal com Karl Marx havia previst en una societat comunista. Per la seva banda, el capitalisme hauria tingut en el protestantisme una motivació social que incentivava una racionalitat instrumental dels mitjans, tot deixant als polítics la definició dels seus "fins". Amb tot, Weber reconeixia que també el capitalisme es burocratitza i s'oblida dels seus fins, actuant en funció d'un control racional regulador.

La burocratització de la societat en apartar-la dels propòsits que li havien donat origen, portaria a una crisi del projecte modern. La crítica a la burocratització estigué present en diversos camps, tant en obres literàries, com la pionera novel·la política de ficció distòpica *1984*, de George Orwell, o en la teoria política, com en *Eichmann en Jerusalén: Un estudio sobre la banalidad del mal*, en que Hannah Arendt alertava sobre les conseqüències polítiques de l'elecció moral fins i tot en els totalitarismes.

Però la burocratització, o en altres paraules, la racionalitat instrumental, no suposaria la racionalitat substancial, o dels fins, com seria el cas d'una eficiència humanista. És aquesta la crítica que posà en crisi el caràcter progressista de l'arquitectura i de l'urbanisme moderns. El planejament urbà seguiria encara per alguns anys més en la seva pretensió modernitzadora i la burocratització del planejament seguiria com una expressió més de la seva suposada "eficàcia".

Aprendre alhora dels paradigmes quantitatiu i històric fou un dels reptes de la disciplina urbanística a finals dels seixanta i primers setanta. L'urbanisme, com a ciència social aplicada, estaria a mig camí

⁴¹⁵ En termes més amplis, Adorno i Horkheimer, en *Dialèctica de la Il·lustració*, havien expressat que els esforços de la Il·lustració en el sentit de la totalitat i de la certesa havien portat a una creixent instrumentalització de la raó. Els dos autors consideraven que hi havia un vincle primordial entre coneixement racional i dominació, que hauria determinat la fallida dels ideals moderns d'emancipació social.

entre les teories científiques de l'espai (sobretot en el planejament de gran escala, territorial i metropolità derivat de la visió sistèmica), l'urbanisme morfotipològic d'inspiració italiana (que instrumentalitzava la historificació tipològica arquitectònica) i les reivindicacions dels moviments ciutadans a nivell dels barris (fonamentades teòricament per la sociologia urbana marxista i altres moviments radicals en les ciències socials). L'urbanisme als anys setanta - un moment de crisi en la relació entre ciència i societat - es redefiní entre les diferents escales de planejament, del nivell local al metropolità; i els diferents paradigmes urbanístics, científic i històric.

Urbanisme i participació.

Ja en la primera pàgina del llibre *Le Droite a la Ville*, Lefebvre fa una advertència de que el llibre podia tenir un caràcter ofensiu, perquè desitjava trencar els sistemes (una provocació a l'urbanisme sistèmic), però no pas per substituir-los per un altre sistema, sinó per replantejar el caràcter de l'urbanisme, obrint el pensament i l'acció en la direcció de noves possibilitats i camins.

(...) Las cuestiones y reflexiones urbanísticas trascienden los círculos de técnicos, especialistas y de intelectuales que se pretenden vanguardistas. A través de artículos periodísticos y escritos de alcances y ambiciones distintas, pasan al dominio público. Simultáneamente, el urbanismo se transforma en ideología y práctica. Y, sin embargo, las cuestiones relativas a la ciudad y a la realidad urbana no son del todo conocidas. No han tomado todavía, en el nivel político, la importancia y el sentido que tienen en el nivel del pensamiento (la ideología) y en la práctica (...). Este librito no se propone solamente pasar por el tamiz de la crítica las ideologías y actividades que conciernen al urbanismo. Su objetivo consiste en introducir estos problemas en la conciencia y pasarlos a los programas políticos⁴¹⁶.

El "dret" dels ciutadans a participar de la vida urbana en plenitud era una exigència, l'objectiu primer, que hauria d'orientar i donar sentit a tota l'activitat de planejament urbà. Era diferent de la lògica de l'urbanisme tecnocràtic del *desarrollismo*, que reduïa l'espai urbà al resultat de la producció massiva d'habitatge i que plantejava el problema no com a dret, sinó com a demanda a ser atesa per l'administració o pel mercat.

(...) en el seno de esta sociedad que no puede oponerse por completo a la clase obrera y que sin embargo le cierra el camino, se abren paso a unos derechos que definen la civilización (...). Estos derechos mal reconocidos poco a poco se hacen costumbre antes de inscribirse en los códigos formalizados. Cambiarían la realidad si entraran en la práctica social: derecho al trabajo, a la instrucción, a la educación, a la salud, al alojamiento, al ocio, a la vida. Entre estos derechos en formación figura el derecho a la ciudad (no a la ciudad antigua, sino a la vida urbana, a la centralidad renovada, a los lugares de encuentros y cambios a los ritmos de la vida y empleos del tiempo que permiten el uso pleno y entero de estos momentos y lugares, etc.). La proclamación y la realización de la vida urbana como reino del uso (del cambio y del encuentro desprendidos del valor de cambio) reclaman el dominio de lo económico (del valor de cambio, del mercado y de la mercancía) y se inscriben por consiguiente en las perspectivas de la revolución bajo hegemonía de la clase obrera). Para la

⁴¹⁶ Henri Lefebvre. *El Derecho a la Ciudad*. (1968) 1978, pp. 15-16.

clase obrera, rechazada de los centros hacia las periferias, desposeída de la ciudad, expropiada así de los mejores resultados de su actividad, este derecho tiene un alcance y una significación particulares. Para ella, representa a la vez un medio y un objetivo, un camino y un horizonte⁴¹⁷.

Lefebvre reconeixia el procés que localitzava la generació de plusvàlues urbanes en les zones centrals i perifertzava la pobresa, posant en relació el tema de les centralitats urbanes i de la distribució espacial de les classes socials. En la seva adaptació de la línia marxista al problema urbà, cabria a la classe obrera el “paper històric” de promoure una “revolució urbana” que reorganitzés la producció de l’espai de la ciutat. Aquesta condició capgirava el precepte del planejament institucionalitzat, centralitzador i jeràrquic en que les decisions partien de la mà dels tècnics de l’administració, passant per plans i projectes de diferents escales fins que arribessin a l’entorn immediat del ciutadà. Més enllà d’una teoria materialista de l’espai, Lefebvre defensava també la necessària dimensió simbòlica com a necessitat antropològica per generar espais d’interacció ciutadana.

El ser humano tiene (...) la necesidad de acumular energías y la de gastarlas, e incluso derrochárselas en el juego. Tiene necesidad de ver, de oír, de tocar, de gustar, y la necesidad de reunir estas percepciones en un ‘mundo’. A estas necesidades antropológicas elaboradas socialmente (...) se añaden necesidades específicas que no satisfacen los equipos comerciales y culturales más o menos parsimoniosamente tenidos en consideración por los urbanistas. Nos referimos a la necesidad de actividad creadora, de obra (...), de necesidades de información, simbolismo, imaginación, actividades lúdicas. (...) Las necesidades urbanas específicas consistirán seguramente en necesidades de lugares cualificados, lugares de simultaneidad y encuentros, lugares en los que el cambio suplantaría al valor de cambio, al comercio y al beneficio⁴¹⁸.

Lefebvre criticava la ineficàcia del planejament urbà d’ambicions científiques, que havia esdevingut cada cop més sofisticat conceptualment i tècnicament, en la mateixa mesura que s’havia allunyat dels propòsits polítics i socials de la societat. Sense l’apropiació del planejament per la classe obrera, temes com la segregació no serien mai resolts⁴¹⁹.

Al mateix temps que el llibre de Lefebvre desconstruïa els arguments que havien guiat la idea d’urbanisme com a ciència, fent palès que aquest havia fallat en els seus propòsits, obrí un important camí cap a la resignificació de l’urbanisme i a una nova “ciència de la ciutat”, segons la que la

⁴¹⁷ Henri Lefebvre. Op. Cit., p. 167.

⁴¹⁸ Henri Lefebvre. Op. Cit., p. 124.

⁴¹⁹ “La estrategia urbana fundada en la *ciencia de la ciudad* tiene necesidad de apoyo social y fuerzas políticas para operar. No actúa por sí sola. No puede dejar de apoyarse en la presencia y la acción de la clase obrera, la única capaz de poner fin a una segregación dirigida esencialmente contra ella. (...) Esto no quiere decir que la clase obrera vaya por sí sola a hacer la sociedad urbana, sino que sin ella nada es posible. (...) Cuando la clase obrera calla, cuando no actúa y no puede cumplir lo que la teoría define como su ‘misión histórica’, faltan entonces el ‘sujeto’ y el ‘objeto’”. Henri Lefebvre. Op. Cit., p. 133.

racionalitat com a fi orientaria un principi teleològic de l'urbanisme basat en les relacions socials urbanes⁴²⁰.

(...) Para esta realización son insuficientes, aunque necesarias, la organización empresarial o la planificación global. Se realiza un salto a delante de la racionalidad. Ni el Estado ni la Empresa proporcionan los modelos de racionalidad y realidad indispensables. La realización de la sociedad urbana reclama una planificación orientada hacia las necesidades sociales, las de la sociedad urbana. Necesita una ciencia de la ciudad (de las relaciones y correlaciones en la vida urbana). Estas condiciones, aunque necesarias, no bastan. Se hace igualmente indispensable una fuerza social y política capaz de poner en marcha estos medios (que sólo son medios)”⁴²¹.

En la interpretació que Horacio Capel fa de l'obra de Henri Lefebvre, identifica que la seva reflexió teòrica al mirar l'urbanisme modern obrí camí al desenvolupament d'una teoria marxista de l'espai, sobre la qual es bastí la sociologia marxista francesa dels últims seixantes i dels setantes.

El interés del filósofo Henry Lefebvre por el urbanismo moderno abrió el camino hacia el desarrollo de una teoría marxista del espacio. La herencia intelectual de la escuela de Durkheim, que ya había descubierto que “el espacio es un producto social” fue fertilizada ahora con esta nueva vía de análisis, que se esforzaba en una relectura de Marx, e hizo posible la aparición de una sugestiva serie de trabajos en el campo de la ciencia política (Nicos Poulantzas y el grupo de politólogos de Grenoble), la antropología (Godelier), la sociología (Lefebvre, Tourraine y Castells) o el urbanismo (el grupo de “Espaces et Sociétés”)⁴²².

Manuel Castells fou un dels primers sociòlegs en fer palesa la importància dels moviments socials urbans, posant èmfasi en el seu paper en la transformació de la ciutat, i fent una articulació entre lluita “urbana” i lluita política, en la línia de la teoria marxista de l'espai que marcà la sociologia francesa en els anys seixanta i setanta. En *La Question Urbaine*, proposà una nova definició del problema urbà en oposició a la sociologia urbana convencional. Segons la teoria de Castells, la lluita dels moviments socials urbans posava èmfasi en les preocupacions amb els barris en que ells vivien i aleshores, com actors, es tornaven catalitzadors de la transformació de les relacions socials en la societat. Castells feia palès la qüestió urbana com a una qüestió ideològica, “en el sentido de que confunde en el mismo discurso la problemática de las formas espaciales, la que concierne al proceso de reproducción de la fuerza de trabajo y la de la especificidad cultural de la ‘Sociedad moderna’”⁴²³.

El llibre presentava unes *Encuestas sobre los movimientos sociales urbanos*, en que expressava l'absència d'investigacions teòriques sobre els moviments socials urbans fins aquell moment (gener

⁴²⁰ “(...) No se trata ya de una filosofía de la ciudad y de una filosofía histórico-social al lado de una ciencia de la ciudad. La realización de la filosofía da un sentido a las ciencias de la realidad social. Esto refuta de antemano la acusación de ‘sociologismo’ que de seguro surgirá en contra de las hipótesis y tesis aquí expuestas. Ni filosofismo, ni cientificismo, ni pragmatismo. Ni sociologismo, ni sicologismo, ni economismo. Ni historicismo. Algo diferente se anuncia”. Henri Lefebvre. Op. Cit., p. 163.

⁴²¹ Henri Lefebvre. Op. Cit., p. 166.

⁴²² Horacio Capel. *Filosofía y Ciencia en la Geografía Contemporánea*. 1981, p. 410.

⁴²³ Manuel Castells. *La Cuestión Urbana*. 1985, p. 473.

de 1971), “en la perspectiva del estudio de los movimientos sociales, opuesta a la de la participación local”, resultant un espai teòric mal delimitat, tractant-se sobretot de d’aprendre “de què es parla”⁴²⁴. Per tal de conèixer l’objecte d’estudi, creà categories, com moviments amb reivindicacions d’habitatge social; d’acció antiespeculativa; d’enfrontament a renovacions urbanes⁴²⁵.

Els veïns, agrupats en els moviments socials urbans es convertirien en agents del canvi social, mentre el barri seria la seva base organitzativa. Castells evidenciava la doble naturalesa dels moviments, cap a la transformació urbana i política⁴²⁶. La via “possibilista” seria la “política urbana”, que representaria el pacte entre diferents actors en la producció de l’espai.

Las contradicciones sociales “urbanas”, en el sentido de que las fisuras que producen no acentúan necesariamente la oposición estructural entre las dos clases fundamentales, y más bien distribuyen las clases y las fracciones en una relación cuyos términos opuestos varían ampliamente según la coyuntura. De ello se deduce que la “política urbana” es un elemento esencial en la formación de alianzas de clases, particularmente, respecto a la pequeña burguesía⁴²⁷.

L’atenció a la petita burgesia en les seves demandes respecte la política urbana amainava el seu ímpetu revolucionari. Però el pacte entre classes per la ciutat, utilitzat com a argument en favor d’una certa concertació públic-privada en l’urbanisme, també portava riscos a la classe obrera. El discurs de que tota la ciutadania participaria de manera subsidiària dels processos de renovació urbana, tan ben descrit en to crític per Harvey Molotch en la teoria anomenada *the city as a growth Machine*, serviria en variades latituds per acceptar excepcions urbanístiques que acabaven expulsant població a les perifèries⁴²⁸. A la classe obrera, exclosa del procés (llevat dels països de l’Europa del nord, amb un estat de benestar social més desenvolupat), restaria l’expressió dels conflictes.

Mentre la discussió teòrica en el post maig de 1968 francès s’havia desenvolupat sobretot a través d’estudis de sociologia urbana (Lefebvre es defensà preventivament de l’acusació de “sociologisme”), l’*Advocacy Planning* americà presentava una nova metodologia d’acció tècnic-política pràctica als arquitectes i altres professionals.

⁴²⁴ Castells presentava una definició del concepte de moviment social urbà, objecte del seu estudi: “Por movimiento social urbano se entiende un sistema de prácticas que resulta de la articulación de una coyuntura definida, a un tiempo, por la inserción de los agentes-soportes en la estructura urbana y en la estructura social, y de naturaleza tal, que su desarrollo tienda objetivamente hacia la transformación estructural del sistema urbano o hacia una modificación substancial de la correlación de fuerzas en la lucha de clases, o sea, en última instancia, en el poder del Estado”. Manuel Castells. Op. Cit., p. 476.

⁴²⁵ Manuel Castells. Op. Cit., p. 380.

⁴²⁶ Aquesta tesi de Manuel Castells seria més llargament desenvolupada en el seu llibre *La ciudad y las masas*, en que presentà el resultat de l’acció dels moviments socials urbans en la transició democràtica espanyola”.

⁴²⁷ Manuel Castells. *La Cuestión Urbana*. 1985, pp. 476-477.

⁴²⁸ Per profunditzar en la teoria de la ciutat com a màquina de creixement, vegeu l’article de Harvey Molotch “The City as a Growth Machine: Toward a Political Economy of Place”. In: *The American Journal of Sociology*, Vol. 82, No. 2. Setembre de 1976, pp. 309–332.

Paul Davidoff posà les bases del concepte en el seu article *Advocacy and pluralism in Planning*, de 1965, a partir de les nocions de llibertat i de democràcia de la societat americana.

City Planning is a means for determining policy. Appropriate policy in a democracy is determined through political debate. The right course of action is always a matter of choice, never of fact. Planners should engage in the political process as advocates of the interests of government and other groups⁴²⁹.

La crítica als models socials establerts interactuà amb els debats urbans de l'època, sobretot en l'oposició a les grans renovacions urbanes, en l'efecte nociu de les grans infraestructures viàries sobre el teixit urbà i en la insatisfacció ciutadana amb els greus problemes dels polígons d'habitatge moderns, que estaven fracassant com a model d'habitatge del *welfare State* americà (com a exemple, cal recordar el malmès polígon de Pruitt-Igoe, a Sant Louis: projectat entre 1954 i 1955 - ràpidament entrà en decadència amb alts índex de pobresa extrema, criminalitat i segregació - seria enderrocat el 1972).

D'acord amb la terminologia proposada per Davidoff, els *advocates* haurien de facilitar la construcció del debat públic entre diferents alternatives de planejament, funcionant com a intermediaris tècnics, facilitant l'empoderament polític en el procés. La idea subjacent a aquesta proposta és la d'una pràctica aplicada a la resolució de conflictes latents en tot procés de planejament.

L'*Advocacy Planning* hauria de ser entès com un suport "ambulatorial"⁴³⁰ als residents desfavorits per fer valer els seus interessos en la construcció de la ciutat. Els *advocates* s'encarregarien de traduir les demandes socials generant alternatives factibles tècnica i políticament, capacitant la població en la resolució de conflictes urbanístics amb l'administració o el sector privat. Aquest paper de capacitació político-tècnica s'expressa millor en els casos en que la desigualtat de poder entre les parts duria a una lesió de la justícia i l'equitat⁴³¹.

Els tècnics es posarien a disposició d'un moviment social amb el seu coneixement i conduirien un procés de síntesi de les seves demandes socials. Amb aquest suport tècnic, el moviment social podria proposar i negociar amb l'administració pública, una solució tècnica i política pactada per al problema urbanístic que els posa en relació.

⁴²⁹ Paul Davidoff. "Advocacy and pluralism in Planning". Journal, November. 1965, p. 331.

⁴³⁰ Tot i que aplicat aquí a l'*Advocacy Planning*, el mot "ambulatorial" seria una terminologia molt associada a l'urbanisme desenvolupat a Portugal des del Ministeri de l'Habitatge liderat per l'arquitecte Nuno Portas en el govern revolucionari en el post 25 d'abril de 1974, en una lògica molt semblant al de l'*Advocacy Planning*, però com a política pública.

⁴³¹ "Intelligent choice about public policy would be aided if different political, social, and economic interests produced city plans. Plural plans rather than a single agency plan should be presented to the public. Politicizing the planning process requires that the planning function be located in either or both the executive and legislative branches and the scope of planning be broadened to include all areas of interest to the public". Paul Davidoff. *Ibidem*.

Encara a l'àmbit anglo-saxó, Sherry Arnstein, desenvolupà la seva teoria d'una evolució de la participació ciutadana en l'article "A ladder of Citizen Participation", l'any 1969⁴³². Observà la participació en funció del grau de poder acordat als ciutadans durant l'exercici participatiu, assimilant la participació efectiva al concepte de "deliberació", a l'altre extrem de la visió tecnòcrata en l'urbanisme.

L'*Escala de la Participació*, segons Arnstein, seria una eina per avaluar els graus de poder de la ciutadania: La manipulació seria la no-participació; La consulta i la informació, expressarien una participació limitada, simbòlica (tokenisme); mentre el control ciutadà seria el nivell més alt de poder efectiu per part dels ciutadans.

Una altre crítica al planejament urbà del període, propera a la dels moviments socials urbans participatius fou la de Jane Jacobs, molt enfocat en els problemes socials derivats del planejament urbà de matriu moderna i el seu *zoning* segregador de funcions. En la famosa presentació del seu llibre *The Death and Life of Great American Cities* de 1961, titulat directament "contra l'urbanisme", Jacobs fa una crítica frontal al planejament modern⁴³³.

Jacobs analitza en el llibre el desenvolupament capitalista de la ciutat i atribueix la manca de qualitat de la vida urbana de les grans ciutats americanes a l'urbanisme de la Carta d'Atenes, les renovacions urbanes i grans obres viàries, exemplificant la lluita veïnal en el *Greenwich Village*, barri on vivia a Nova York, que seria molt afectat per la construcció d'una autovia urbana (*express way*) planejada en el pla de vies de Robert Moses⁴³⁴.

⁴³² Sherry Arnstein. "A ladder of Citizen Participation". Journal of American Institute of Planning. 1969.

⁴³³ "Este libro es un ataque contra las teorías más usuales sobre urbanización y reconstrucción de ciudades. También es, y muy principalmente, un intento de presentación de unos nuevos principios sobre urbanización y reconstrucción de ciudades, diferentes y aun opuestos a los que se vienen enseñando en todas las escuelas de arquitectura o se exponen en los suplementos dominicales de los periódicos y las revistas femeninas. Mi ataque no se basa en sutilezas sobre los diferentes métodos de edificación ni en distinciones quisquillosas sobre las modas actuales o en proyecto. Es, más bien, un ataque contra los principios y objetivos o fines que modelan la moderna y ortodoxa planeación y reordenación de las ciudades". Jane Jacobs. *The Death and Life of Great American Cities* (1961). 1973.

⁴³⁴ "(...) los barrios de viviendas baratas se han convertido en los peores centros de delincuencia, vandalismo y desesperanza social general, mucho peores que los viejos barrios bajos que intentábamos eliminar; los proyectos de construcción de grupos de viviendas de renta media -auténticas maravillas de monotonía y regimentalización- sellaron a cal y canto las perspectivas de una vida ciudadana llena de vitalidad y dinamismo; los barrios residenciales de lujo, que teóricamente debían mitigar la sordidez de las ciudades, o intentarlo al menos, son hoy escaparates de una insípida vulgaridad; y no hablemos de los centros culturales, en los cuales es difícil encontrar una buena biblioteca; o los centros cívico-recreativos, cuidadosamente evitados por todo el mundo a excepción de los vividores de rigor, esos que no tienen tantos remilgos como los demás para escoger sus lugares de esparcimiento; amén de los centros comerciales imitación sin lustre de los supermercados suburbanos y de todos esos paseos que no vienen de ningún sitio y no van a ninguna parte, pero que tampoco exhiben a ningún paseante; y esas autopistas que destripan las grandes ciudades... Esto no es reordenar las ciudades. Esto es, simplemente, saquearlas". Jane Jacobs. Op. Cit.

Robert Moses ja havia imposat la construcció de la *Cross-Bronx Expressway* al barri de South Bronx de Nova York, desplaçant una comunitat estable de classe mitja-baixa de prop de seixanta mil persones cap a diferents barris, convertint la regió en un lloc violent i degradat, com fou descrit de forma emocional per Marshall Bermann en el llibre escrit al llarg dels anys seixanta i publicat el 1982 que titulà amb la frase de Marx: *All that is solid melts into air*.

L'atac de Jacobs era una crítica política a l'urbanisme modern científista i a la qualitat de l'espai generat per aquest urbanisme. El focus de Jacobs en les qüestions de disseny i la millora de l'espai urbà duia a una vessant política del planejament urbà i a reivindicar la participació ciutadana⁴³⁵.

Els arguments de Jacobs tingueren gran ressò en l'opinió pública i foren assumits pels moviments socials, el que la convertí en una famosa i influent activista urbana. La politització de la planificació urbana es mostrava com un camí fructífer en àmbit social, polític i acadèmic, amb l'efervescència dels moviments socials als Estats Units.

La ruptura epistemològica amb el científisme, la visió històrica en l'urbanisme i les corrents crítiques (especialment la línia marxista o "radical") es reflectirien en l'urbanisme dels anys setanta, com veurem amb el debat durant la tramitació del PGM, entre 1974 i 1976 (Franco morí el 1975), quan finalment resultaria aprovat, després d'una sèrie de disputes entre ens públics, tècnics progressistes que desenvoluparen el pla, i diferents actors socials que intervingueren en el procés, destacant-se les *Associacions de Veïns*.

12.2. Urbanisme i tecnocràcia progressista a la transició política a Barcelona.

Juan Carlos de Borbón fou cap d'Estat durant la dictadura per 43 dies, mentre Franco encara vivia. El príncep firmà decrets, lleis, i nomenaments com a interí⁴³⁶ i entre ells signà el decret-llei de 24 d'agost de 1974 que creava una *Entidad Municipal Metropolitana* per a Barcelona. Aquesta novetat institucional, l'embrió del que seria la Corporació Metropolitana, anticipava en més d'un any l'aprovació de la futura reforma de la *Ley de Régimen Local* i tindria transcendència en la tramitació final del Pla General Metropolità fins el 1976⁴³⁷.

⁴³⁵ La dissociació de les qüestions de disseny de la seva necessària vessant política seria una apropiació superficial i reduccionista del llegat de Jane Jacobs per part dels urbanistes del *New Urbanism* anys més tard, que el buidaren del seu contingut polític, reduint-lo a uns patrons de densitat, barreja d'usos i adaptació de carrers als viants.

⁴³⁶ Francisco Franco fou ingressat a l'hospital el 9 de juliol de 1974, per una flebitis i el quadre s'agreuaria deu dies després. Juan Carlos de Borbón assumí doncs com a interí, d'acord amb el jurament de principis del franquisme que havia fet el 22 de juliol de 1969, en que havia jurat lleialtat als principis del moviment, després d'haver estat nomenat successor de Franco. Juan Carlos romandria com a interí fins el 2 de setembre de 1974.

⁴³⁷ El decret justificava la creació d'una entitat responsable per la gestió urbanística i de planejament que superés la fragmentació en municipis: "(...) la unidad del planeamiento metropolitano debe tener su lógica correspondiente a nivel de la gestión urbanística en el territorio, a través de un organismo que impulse desarrollo del planeamiento; programe las actuaciones intermunicipales; canalice las aspiraciones municipales con el apoyo

L'entitat creada reconeixia com a seu àmbit la Barcelona dels 27 municipis, tal qual havia estat delimitada en el *Plan Comarcal* de 1953. Fernando de Terán interpreta que al final, el que feia el decret al reduir l'àmbit metropolità a la comarca era:

(...) substituir la Comisión de Urbanismo creada en 1953 por la nueva Entidad y cambiar simplemente el nombre de comarca por el de área metropolitana, con lo cual, si bien se fortalece y potencia la capacidad gestora del organismo político-administrativo, se mantiene un ámbito territorial comarcal, y no metropolitano (...)⁴³⁸.

Aquest àmbit més reduït no s'ajustava a l'àmbit que el *Plan Director* havia identificat com a metropolità i que havia estat objecte de delimitació, estudi i planejament des de 1963. La reducció de l'àmbit tenia a veure amb la reducció d'expectatives i la visió pragmàtica del tècnics per fer el pla operatiu que portà a molts a "aixoplugar-se" a l'Àrea Metropolitana⁴³⁹.

En la segona meitat de l'any 1974, el pla seguia la seva tramitació i l'equip de l'entitat metropolitana preparava les respostes a les al·legacions de promotors immobiliaris en contra de la proposta i de veïns, en contra d'algunes actuacions concretes, per la no previsió de necessitats d'equipaments i àrees verdes i com a protesta per la manca de participació. D'acord amb Andrés Naya, líder de la FAVB:

La información no era una de las características del ayuntamiento franquista y aún menos los mecanismos de participación (...). Descubrimos una forma de trabajo y de lucha, que era hacer asambleas en todos los barrios, explicar, hacer un listado de necesidades. El plan nos afectaba de dos maneras: destruía territorio, o destruía viviendas; y no preveía las necesidades que teníamos de servicios y de suelo para equipamientos (...). Apareció otro elemento fundamental para nosotros (...) que fue la importancia de tener unos aliados en esta lucha. Los aliados que necesitábamos eran profesionales: arquitectos, urbanistas, geógrafos, sociólogos, que nos ayudaran a entender el plan, porque teníamos que conocer profundamente su terminología, sus conceptos. Por otro lado, estos aliados también nos ayudaban a plantear nuestras necesidades y a concretarlas (...). A base de exposiciones, explicamos el Plan Comarcal en las barriadas, fue una experiencia bonita (...). Cada barrio concretaba su contenido, y se montaba la tienda en la plaza del barrio y la gente pasaba a verla y se hacían reuniones para conocer el plan, para ver como les afectaba. Esto se hizo en muchísimos barrios de Barcelona y como resultado se presentaron miles de alegaciones (...). Las exposiciones, las asambleas, la colaboración con los técnicos, dieron lugar a algo que

de una eficaz acción de asesoramiento y asistencia técnica (...)" . Decret-Ilei 5/1974, de 24 d'agost de 1974 que crea l'*Entidad Municipal Metropolitana de Barcelona*, publicat en el BOE el 26 d'agost de 1974.

⁴³⁸ Fernando de Terán. "Notas para la historia Del planeamiento de Barcelona. La era Franco". Revista Ciudad y Territorio. Nº 2. 1977, p. 83.

⁴³⁹ L'autonomia dels tècnics en l'entitat metropolitana fou comentada per Miquel Roca, en entrevista: "(...) per la via de l'Escudero, vam rebre formalment l'encàrrec d'estudiar tot el tema de l'estructuració de l'àrea metropolitana de Barcelona. Vam tenir una gran presència en el que diríem la conformació urbanística que, en aquell moment, lògicament, fixa't, era el món dels tècnics. Teníem més confiança en els tècnics que en els polítics. I lògicament anàvem a donar solucions molt tecnocràtiques i deixant en mans dels tècnics les decisions de l'urbanisme metropolità o comarcal perquè ens feia més confiança que comptar amb l'alcalde de Barcelona, en qui no tenies confiança. Llavors, tots els tècnics progressistes del món de l'urbanisme de Barcelona es van refugiar a la Àrea Metropolitana, tots hi eren. Bastava anar a la Comissió d'Urbanisme, tots estaven allí, tots els que després trobaràs liderant les actituds més progressistes al món de l'urbanisme, tots estaven refugiats en aquella Àrea en aquell moment".

siempre tuvimos en cuenta, que era la dimensión jurídica del plan. Fue entonces, cuando presentamos las alegaciones, que se dieron cuenta los de arriba en el lío que se habían metido. En los años del plan, la ciudad estaba muy viva, estaba en pie⁴⁴⁰.

El pla patí a més a més una sèrie d'atacs des dels Ajuntaments de la Comarca afectats, que freqüentment s'hi associaren amb la idea d'aturar el pla, cosa que feia necessària l'actitut "resistencial" dels tècnics en defensar el pla. En un context no democràtic i després dels anys de Porcioles, de protagonisme dels promotors immobiliaris en l'afer urbà, la defensa del pla per part dels tècnics de l'entitat pretenia uns objectius de qualitat de vida ciutadana i també de rescatar la funció pública del planejament.

Juli Esteban considera que alguns "afaitaments" d'aspectes concrets foren inevitables, tot i que el pla metropolità es restituïria en la seva integritat i mantindria força els seus objectius en la tramitació final. Cal remarcar que el Govern Civil i el *Ministerio de la Vivienda* defensarien la integritat de la proposta tècnica, en contra dels interessos dels Ajuntaments.

Tanmateix el pla havia de passar un últim tràmit d'aprovació definitiva que paradoxalment hauria de restituir-li bona part de la seva integritat. El denominat *Órgano Desconcentrado del Ministerio de la Vivienda* llavors presidit pel governador civil Salvador Sánchez Terán, va neutralitzar mitjançant acords addicionals bona part de les concessions de l'última fase de redacció⁴⁴¹.

Segons Albert Serratosa, en entrevista a l'autor:

Jo me'n recordo que quan va sortir a informació pública el Pla, encara no era llei, trucaven des dels Ajuntaments al Govern Civil per a que aprovessin plans parcials per anar fent malbé el Pla. Jo me'n recordo que en la primera informació pública ens van colar un termini, en que encara es podia qualificar sòl descaradament. La gent corria, com si fos l'última oportunitat. Llavors, jo vaig anar al governador i li vaig dir "escolti, els alcaldes estan anant en contra del Pla" i va intervenir ell, i ho va parar, però ja havien fet malbé moltes coses. Això es pot veure amb les fotografies aèries. Durant la vigència del Pla General Metropolità aprovat, n'han hagut 1.200 modificacions parcials, de les quals 1.000 no eren fonamentals, només era moure una línia més a la dreta o l'esquerra, però n'hi havia 200 o 300 que eren una vergonya. Fer urbanisme és com fer moneda, fer paper moneda. Un paper que no val res, en el moment que té un pla parcial se li posa (un segell) a dalt val 20 milions. De res, a 20 milions. No pot ser. Si a Espanya anessin fent paper moneda als Ajuntaments, imagina't què passaria? I és això el que passa⁴⁴².

Després que el debat obert per la sortida a *Informació Pública* del Pla General Metropolità el 1974 hagués afrontat els interessos immobiliaris de molts propietaris de sòl i els dels veïns de Barcelona, i que fossin presentades més de 32.000 al·legacions, el govern central no estava disposat a sustentar el

⁴⁴⁰ Andrés Naya, en entrevista a l'autor.

⁴⁴¹ Juli Esteban. "L'ordenació de l'àrea metropolitana. 1953-1976". In *Seminari de Recerca. Aportacions catalanes en el camp de la urbanística i de l'ordenació del territori des de Cerdà als nostres dies*. 1998, p. 27.

⁴⁴² Albert Serratosa, en entrevista a l'autor.

pla. El resultat fou el cessament d'Albert Serratosa com a responsable del pla, qui ja no encapçalaria el pla just en el moment de la seva tramitació final, entre el 1974 i el 1976.

Hi ha un home que algun dia se li havia encara de fer més homenatges que va ser en Serratosa. Perquè el Solans era el tècnic que coneix el pla a prova de bomba, cosa que és molt d'agrair, però el que donava la cara i el que aguantava tota les emprenzides i totes les patacades, era en Serratosa, que va ser un home d'una força d'esperit brutal per defensar el què enteníem un bon urbanisme per la ciutat⁴⁴³.

Amb la sortida de Serratosa, el jove arquitecte Joan Antoni Solans passaria a assumir el lideratge del pla, ara no només a nivell tècnic. Començada la tramitació final, el pla gaudí de la bona sintonia entre l'Entitat i l'alcalde Enric Masó. Però poc temps després, també l'alcalde Masó seria substituït a l'Ajuntament. L'escollit seria Joaquim Viola Sauret. Com a nou alcalde, el 27 de setembre de 1975, Viola seria nomenat president del *Consejo Metropolitano de la Entidad Metropolitana de Barcelona*. Si Masó era un "industrialista", Viola estava molt més pròxim als interessos immobiliaris, el que suposà un important revés en el suport polític que els tècnics de l'Entitat tenien en la defensa del pla. D'acord amb Miquel Roca:

El Masó va jugar molt obertament la nostra carta. Ens va proposar, ens va defensar, ens va projectar en tot el món metropolità, i ens va defensar perquè érem molt sospitosos per part del establishment polític. I el Viola descaradament anava en contra nosaltres, o sigui, perquè no tinguéssim cap mena de paper tècnic d'influència en aquell moment⁴⁴⁴.

Amb la sortida de Serratosa, i tenint a Solans com a cap de l'equip redactor, el treball tècnic seria liderat per Xavier Subias i per Antonio Carceller. Moltes qüestions foren corregides a partir de la Informació Pública del pla, després de la qual el *Pla General Metropolità* aniria a aprovació provisional. L'arquitecte Joan Antoni Solans assumí la responsabilitat de conduir el pla i de defensar-lo en la discussió de les afectacions amb els veïns, amb els diferents nivells de l'administració, així com a resoldre, amb el suport de Miquel Roca, les qüestions jurídiques que dificultaven la seva tramitació, tenint quasi sempre l'oposició de l'alcalde Viola.

D'acord amb Solans, l'oposició municipal seria compensada pel progressiu suport de les associacions de veïns al pla.

Està clar que aquí l'estratègia que porten a l'Estat – i jo m'atreviria a concretar en Martín Villa⁴⁴⁵ i Viola – és carregar-se'l (el PGMOU). Aprofiten que el dictador va tenir la flebitis i que

⁴⁴³ Miquel Roca en entrevista a l'autor.

⁴⁴⁴ Ibídem.

⁴⁴⁵ Rodolfo Martín Villa, aleshores Gobernador Civil de la Provincia de Barcelona, era enginyer industrial, nascut a Santa María del Páramo en 1934. Fou nomenat governador civil i "jefe del Movimiento" a Barcelona el 1974. L'11 de desembre de 1975 assumí el *Ministerio de las Relaciones Sindicales* en el gabinet format pel president Arias Navarro, després de la mort de Franco. El 3 de juliol de 1976 Adolfo Suárez féu el jurament del càrrec com a president i quatre dies després nomena a Martín Villa com a ministre de *Gobernación*. Amb la victòria de la UCD en les primeres eleccions democràtiques en 1977 Villa fou nomenat senador real i confirmat en la *Gobernación*,

el príncep Juan Carlos va presidir el Consell de Ministres, per aprovar “*manu militari*” una llei de l’*Ente Metropolitano de Barcelona*. La filosofia d’aquesta llei no era altra que “el Plan Comarcal ha mort perquè a partir d’aquesta llei el que ha de regir aquest àmbit és un pla metropolità i no un pla comarcal”. Ells pretenien, amb base en la llei de l’Entitat Metropolitana, carregar-se el Pla Comarcal. Aleshores, això els donava legitimitat d’entrar amb un pla nou metropolità que es carregaria el meu document. El pla que estaven preparant es va avortar perquè es va publicar a la Fundació Miró i automàticament els veïns es van girar en contra seu i van dir “volem aquell pla que portava zones verdes, equipament i no sé què més”. Això devia ser en juny, finals de juny, o primers de juliol, que és quan es publica aquest pla⁴⁴⁶.

Els propietaris tenien clar que l’encara vigent *Plan Comarcal* de 1953 estava més d’acord amb els seus interessos immobiliaris. Així com l’alcalde Viola, mantingueren una oposició directa a la revisió del Pla Comarcal. Però aquesta visió conservadora de l’alcalde i promotors trobaria l’oposició dels veïns, molt crítics amb l’urbanisme vigent, i que patien les altes densitats derivades de més d’una dècada de porciolisme. L’arquitecte Juli Esteban explica que la posició força crítica de les associacions respecte al pla capgirà “una vegada es va percebre que aquest estava amenaçat per la reacció dels interessos immobiliaris més especulatius”⁴⁴⁷.

Les associacions veïnals que havien tingut una reacció escèptica i crítica a la proposta de 1974, però havien anat canviant, a mesura que es feren conscients de que el pla milloraria la perifèria amb major dèficit urbà de Barcelona i foren identificant aspectes positius del pla com la creació d’àrees verdes i equipaments, la regulació del sòl i la reducció de densitats i amb el seu impacte en l’accés a l’habitatge. D’acord amb Andrés Naya, líder de la FAVB:

La relación del movimiento vecinal con la revisión del Plan Comarcal fue complicada, porque nosotros nos hacíamos interrogantes ante la ciudad, ante lo que nos proponían. Queríamos ver cómo el plan nos afectaba y qué intereses había detrás de ello. Nuestro punto de partida era muy crítico con las propuestas del Plan Metropolitano, queríamos ver todo lo que nos afectaba, queríamos que el pla satisficiera todas nuestras necesidades actuales y futuras, pero el pla tenía un aspecto positivo, que creo que se ha valorado históricamente, que era que por parte de los técnicos que promovían el plan había un salto cualitativo. El salto era que ellos entendían la necesidad de reservar suelo. Nosotros, que éramos muy críticos con el plan, fuimos descubriendo sobre la marcha sus aspectos positivos⁴⁴⁸.

Els moviments socials urbans passarien a identificar les zones i sistemes del *Pla General Metropolità* com la plasmació de les seves aspiracions polítiques més immediates, de construcció de zones verdes, escoles, centres de salut sistemes i l’habitatge social. L’assessorament tècnic a les associacions fou

ara *Ministerio de Interior*. Un any després fou anomenat ministro de Estado para la Administración Territorial, en l’últim gabinet de Suárez i segueix en aquesta funció en el nou executiu de Leopoldo Calvo Sotelo.

⁴⁴⁶ Joan Solans, en entrevista a l’autor.

⁴⁴⁷ D’acord amb Juli Esteban. “L’ordenació de l’àrea metropolitana. 1953-1976”. Juli Esteban. *Seminari de Recerca. Aportacions catalanes en el camp de la urbanística i de l’ordenació del territori des de Cerdà als nostres dies*. 1998, p. 27.

⁴⁴⁸ Andrés Naya, en entrevista a l’autor.

fonamental per construir el valor públic d'aquell planejament. Si alguns aspectes del pla eren criticats, d'altres trobaven el suport ciutadà.

D'acord amb Albert Serratosa:

(...) bastaba recordar que precisamente uno de los objetivos del Plan (en sus modestas pretensiones "minirrevolucionarias") era normalizar cuando menos el mercado del suelo para evitar que toda una familia tuviera que trabajar toda una vida para conseguir algo tan esencial como una vivienda (...). En todas las conferencias y mesas redondas, este punto del debate, que nunca faltaba, marcaba la inflexión entre un público hostil y un desbordamiento de las fuerzas latentes interesadas en una convivencia civilizada⁴⁴⁹.

Per fi, les associacions consideraren que el Pla General Metropolità podia ser un instrument per deixar enrera el Pla Comarcal vigent. Aquest canvi tingué en compte la responsabilitat dels ciutadans i la comprensió que en aquell moment polític, aquell era el pla possible. En lloc d'oposar-se al pla, passaren a lluitar per l'ampliació de les àrees verds i en contra de l'especulació que afavoria els propietaris. Un episodi exemplar de la lluita veïnal del període fou la disputa al voltant de la construcció de la Plaça de Sants (Salvador Anglada) i que havia originat una àmplia campanya reivindicativa, mentre Enric Masó era l'alcalde. La intervenció es resolgué de manera "híbrida" segons l'opinió veïnal però fou decisiva per l'extensió i articulació de la lluita urbana arreu de la ciutat⁴⁵⁰.

Restaven encara alguns problemes jurídics en el pla. El PGM s'havia plantejat en el marc jurídic la *Ley del Suelo* de 1956, que no preveia el planejament d'escala metropolitana, entre altres temes que el debilitaven jurídicament. Una oportunitat única de treure el pla del punt mort en que es trobava es presentà l'any 1975: quan el govern central espanyol decidí fer la reforma de la Llei del sòl, la legislació fonamental de la planificació urbana en el territori espanyol. El cop de sort es completaria amb el lideratge de l'arquitecte Fernando de Terán, del *Ministerio de la Vivienda*, com a responsable per la reforma de la Llei. L'arquitecte madrileny era molt proper als tècnics que enllestien la proposta metropolitana a Barcelona, sobretot a Solans i, les sinergies amb Terán i el grup català seria immediata. Miquel Roca, Narcís Serra i Joan Antoni Solans participarien en la reforma de la Llei del sòl per invitació de Terán i acabarien per adaptar-la al *Pla General Metropolità de Barcelona*. D'acord amb Miquel Roca:

(...) Romay Beccaria⁴⁵¹, que va ser subsecretari, ens va encarregar un informe sobre la Llei del Sòl, del que va sortir la nova Llei del Sòl després d'un temps. Va ser un informe sobre la Llei

⁴⁴⁹ Albert Serratosa. *Objetivos y Metodología de un Plan Metropolitano. La revisión del Plan Comarcal (1953) de Barcelona*. 1979, p. 13.

⁴⁵⁰ Miquel Domingo i Clota i Maria Rosa Bonet i Casas. *Barcelona i els moviments socials urbans*. 1998, p. 44.

⁴⁵¹ José Manuel Romay Beccaria dirigí l'*Instituto de Estudios de Administración Local* en 1973 per alguns mesos, fins que fos anomenat subsecretari de Presidència en 1974 i en 1975 subsecretari de Governació. Posteriorment seria vicepresident del primer govern de la *Xunta de Galicia*, diputat per la Província de La Coruña en les llistes de *Alianza Popular*, president de la Diputació Provincial de La Coruña, ministre de Sanitat i Consum, president de la *Comisión de Justicia e Interior del Congreso de los Diputados* i president del *Consejo de Estado*.

del Sòl que vam fer a l'època, amb el Solans, el Narcís i jo. A partir d'aquí, la valoració que puc fer de tot això és que realment Barcelona va generar una escola d'urbanistes molt potent, molt forta, que va frenar molts disparats. No va impedir d'altres, però va frenar molts disparats”⁴⁵².

Entre la reforma de la Llei del sòl i el *Pla General Metropolità* s'establí una relació dialèctica: la llei incorporaria l'experiència pionera metropolitana de Barcelona i alhora proporcionaria el marc jurídic que donaria legitimitat al pla. La reforma de la Llei del sòl de 1975 recullia la terminologia introduïda per Solans ja en la versió del PGM de 1974 que diferenciava *zones* i *sistemes* amb gran claretat metodològica i conceptual. D'altra banda, la qüestió de l'aprofitament urbanístic i de les plusvàlues fou especialment important.

Les bones intencions de Ballbé amb la *Ley del Suelo* de 1956 s'havien quedat pel camí, combatudes des de la pròpia base del franquisme, malmeses pels lobbies especulatius tan forts durant el porciolisme barceloní: la redefinició d'un marc jurídic progressista, en el sentit de sotmetre el dret dels propietaris a l'interès general, fou introduïda com a proposta tècnica, aprofitant l'obertura política de la primera transició⁴⁵³.

Si d'una banda el *Pla General Metropolità* es bastia jurídicament, intercanviant disposicions amb la revisió de la Llei del sòl, calia també acomodar-lo i adaptar-lo a la *Ley de Régimen Local*, que també s'estava revisant. Ja en l'inici del text de la Llei, aprovada el 19 de novembre de 1975,⁴⁵⁴ es reconeixia que els antics criteris uniformistes en matèria municipal eren inadaptats per tractar del fenomen de les àrees metropolitanes de l'Estat i que es feia necessari un canvi en aquest sentit: “Hay que buscar estructuras acordes con estas formas, también nuevas, de distribución del asentamiento

⁴⁵² Miquel Roca, en entrevista a l'autor.

⁴⁵³ En entrevista a l'autor, Miquel Roca considera que: “La Llei del Sòl de 1956, que l'havia fet el Manuel Ballbé, era una molt bona llei, però lògicament havia estat interpretada, jurisprudencialment sobretot en un línia molt clàssica del dret de propietat. Aleshores necessitàvem una revisió de la Llei del Sòl que sobretot tingués més en compte polítiques de sistemes, que era una cosa que no hi era. Posar que l'interès general podia condicionar els coeficients d'aprofitament mig, comença a sortir en aquell moment. Jo estic generant plusvàlues que vostè se n'aprofita, però jo no me'n quedo cap. Per tant, vostè m'ha de deixar una part d'aquesta plusvàlua. Tot això es genera en aquell moment. L'any 1956 en Ballbé contemplava això. La gran peça filosòfica del Manuel Ballbé és quan diu “la parcel·la no existeix en la naturalesa”. És una creació meua, una creació del legislador, del poder polític de l'administració. Hi ha sòl urbà, sòl rústic, un bosc. Però la parcel·la, no existeix. Qui ha creat la parcel·la sóc jo, el legislador, sóc jo l'executiu, i per tant quan creio això estic creant drets i si dono drets, no tinc perquè donar-los il·limitats. Era una bona filosofia per l'any 1956. Però clar, la doctrina la van anar fent sobretot els jutges i ministrats, es va anar “dretanitzant”, per dir-ho d'alguna manera, aquest concepte. (...) La revisió de la llei, quan nosaltres la produïm, la produïm en un sentit de més obertura. Que si tu vols en un sentit de més obertura encara amb un Romay Beccaria en l'època del govern franquista, però que ja és pràcticament el moment de la transició i per tant, com deia el ministre Vicente Mortes, representa una obertura brutal, perquè arriba un tècnic, no un polític, i aquest tècnic sintonitza amb aquestes coses d'aquí, ho entén. Per tant, obre molt més la perspectiva. L'etapa, diguem-ne, fluixa del franquisme, en que comença a haver-hi ministres que volen obrir-se. Són els inicis tebis, molt suaus, de la transició, són els que després pactaran amb el Suárez per fer la transició, i aleshores aquí comences a obrir camps. Malgrat tot, també amb grans confrontacions. Sempre qualsevol modificació que presentes a la Llei del Sòl és com la llei d'aigües, són els temes que han portat més polèmica”.

⁴⁵⁴ Llei 41/1975, de 19 de novembre de 1975, de *Bases del Estatuto de Régimen Local*. Publicada en el BOE, n. 280, de 21 de novembre de 1975

poblacional”, tot i reivindicant que es mantingués el seu caràcter d’entitat local. Amb base en la tradició jurídica de l’Estat, es mantingué que els municipis poguessin dotar-se d’un “règim de carta”, per raons específiques, i que poguessin constituir mancomunitats i agrupacions per determinats serveis.

Una gran novetat de la llei fou la seva base novena, que versava enterament sobre les *Entidades Municipales Metropolitanas*, destinada a aquelles aglomeracions urbanes d’elevada densitat demogràfica i alt índex d’expansió, en que els nuclis de les quals presentin vinculació econòmica i social que aconselli la coordinació del seu planejament. Aquesta base novena determinava que els membres del consell metropolità fossin elegits per cada ajuntament que conforma l’àmbit metropolità i també per la Diputació provincial.

En el cas de Barcelona, el decret-lleí de 24 d’agost de 1974 ja havia creat l’*Entidad Municipal Metropolitana* que, amb totes les limitacions de l’àmbit geogràfic, també s’anticipà en més d’un any a l’aprovació de la reforma de la *Ley de Régimen Local*. En el seu text, el decret justificava la creació d’una entitat responsable per la gestió urbanística i de planejament que superés la fragmentació en municipis.

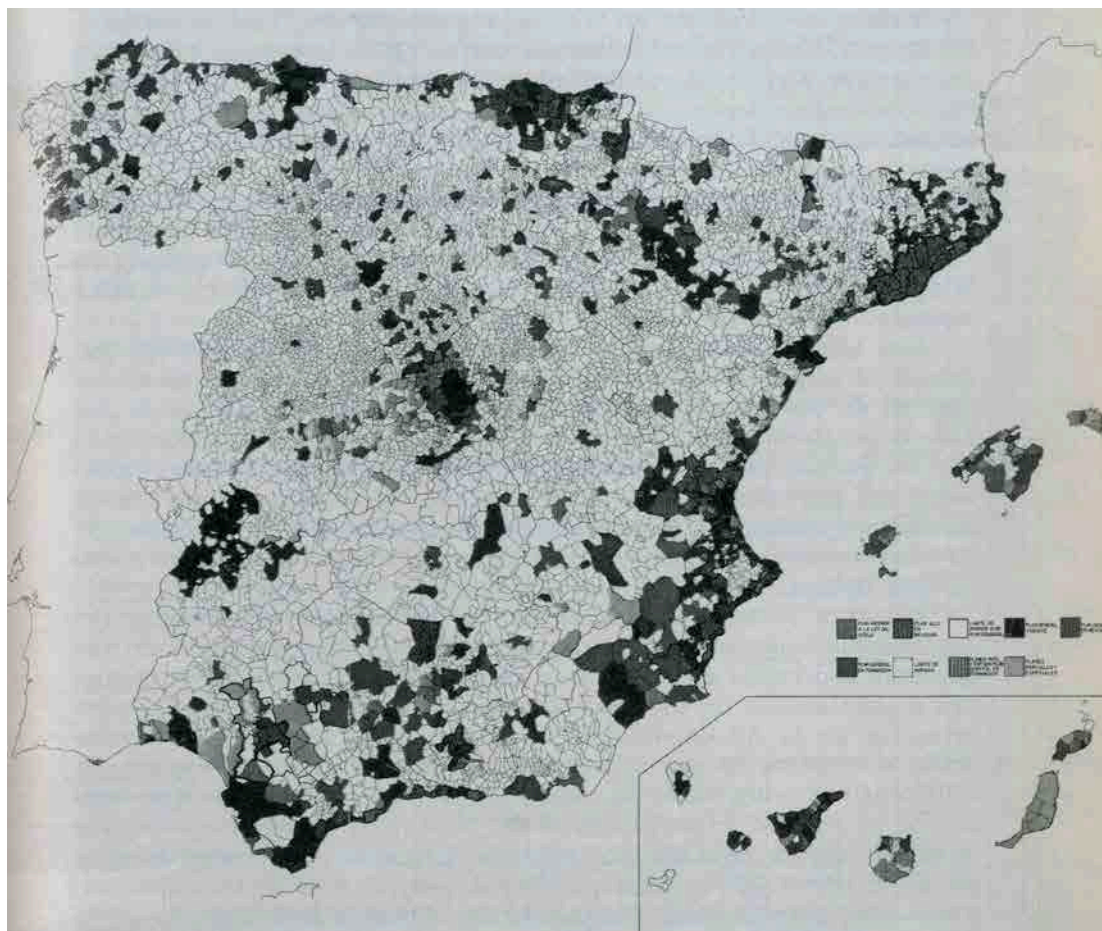

Fig. 77 – Mapa de la situació del planejament urbà a Espanya l’any 1974. Municipis afectat per documents d’ordenació urbana.

La creació de l'*Entidad Muncipal Metropolitana* de Barcelona de 1974 substituï a la *Comisión Comarcal de Urbanismo*⁴⁵⁵. Amb l'aprovació posterior de la *Ley de Régimen Local*, no patí grans modificacions. El decret que creava l'entitat també anticipà en alguns mesos l'aprovació de la revisió del *Plan Comarcal* del seu àmbit de planejament.

Després de l'aprovació inicial al febrer de 1976, i la provisional el mes d'abril, l'aprovació definitiva del *Pla General Metropolità de Barcelona* seria en el dia simbòlic de la caiguda de la Bastilla, el 14 de juliol de 1976, ja després de la mort de Franco al novembre de l'any anterior, afavorida per la percepció de l'avenir d'uns temps més democràtics. A partir de 1976, el PGM seguiria la seva trajectòria normativa, convertint-se en el marc urbanístic d'àmbit metropolità sobre el qual es desenvoluparia el planejament derivat en la transició i en la democràcia. Miquel Roca recorda que l'aprovació del PGM coincidí amb la transició i que el pla no només sabé interpretar l'esperit del temps i els canvis que s'anunciaven, sinó que hagué d'enfrontar-se amb les estructures no democràtiques encara presents.

Quan s'aprova el Pla de 1976 ja es pensa que això s'acaba. Nosaltres vam tenir mèrit quan vam començar el treball. Al final del 1976 quan ja comença (la transició)... no tenia gaire mèrit. De fet, el Socías, quan arriba, nomena en Solans delegat d'urbanisme, li dona un recurs. El Socías ja aposta pel canvi. El final no té cap mèrit. El moment difícil va ser realment en el moment inicial perquè la gent interpretava l'urbanisme com la satisfacció del seu interès. I aquí entràvem amb l'interès general, l'interès del barri, l'interès del districte, hi ha una política de sistemes i tot ha de ser coherent. Era un llenguatge nou. (...) En el fons, l'urbanisme hauria d'estar en constant revisió, la llei de l'urbanisme, no el traçat dels carrers, això està detallat. La llei de l'urbanisme hauria d'estar en constant revisió perquè és obvi que l'urbanisme és vida. No que la creï. Sinó que la fa possible o la destrueix i, per tant, en la mesura que el país evoluciona, les normes urbanístiques haurien de saber-se adaptar en aquesta crisi. Adaptar-se als canvis que es produeixen. Tot encarcament de la normativa urbanística és un encarcament que va en contra de l'interès general, perquè el que estem decidint cada dia és l'interès general, i està donant un contingut diferent a l'interès general⁴⁵⁶.

Malgrat el caire progressista del *Pla General Metropolità*, un mèrit dels tècnics, Albert Serratosa reconeixeria posteriorment les limitacions democràtiques, participatives, del PGM, justificant que aquell era, en tot cas, el pla possible de ser aprovat.

Haber conseguido la salida a público, e incluso con posterioridad la aprobación definitiva de una versión al menos pasable, demuestra un cierto grado de "prudencia", guiada por el afán de incidir de inmediato sobre una realidad en proceso de degradación acelerada. Por otra parte, sin embargo, los relevos fulminantes o retardados de altos cargos en el campo del urbanismo comarcal y nacional y finalmente la eliminación del propio director del Plan permiten asumir, sin excesiva temeridad, la hipótesis de que las propuestas iniciales, más allá de posiciones acomodaticias, rebasaban los límites de lo tolerable entonces. Los exabruptos de los grupos de presión, las amenazas personales y las mutilaciones graves introducidas en el Plan en la segunda aprobación inicial (febrero de 1976) y en la aprobación provisional

⁴⁵⁵ L'*Entidad Muncipal Metropolitana* seria coneguda posteriorment com a Corporació Metropolitana. La Corporació existiria fins l'any 1987, quan es convertí en una mancomunitat de municipis, amb l'aprovació de la Llei d'Ordenació Territorial pel Parlament de Catalunya.

⁴⁵⁶ Miquel Roca, en entrevista a l'autor.

(abril de 1976) son argumentos a favor de una interpretación de que los límites habían sido efectivamente traspasados y que sólo la mutación política de noviembre de 1975 hizo posible el relativo triunfo final aupado por la creciente presión ciudadana (...) ⁴⁵⁷.

El pesimismo de Serratosa sobre el contingut de l'aprovació provisional del PGM contradiu la percepció més favorable de Juli Esteban que, com hem vist, considera que en bona mesura el pla restituí el seu caràcter al final del procés de tramitació.

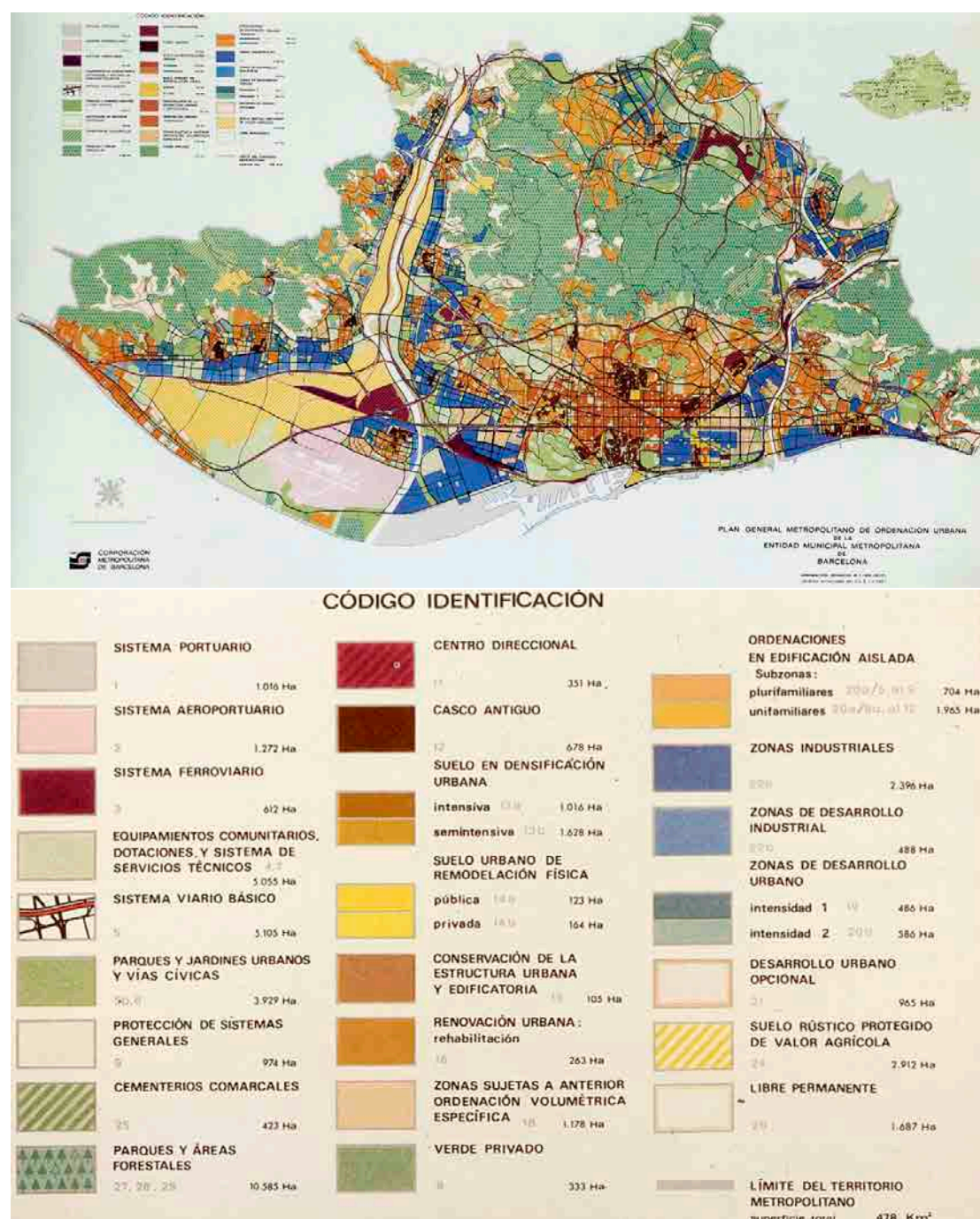

Fig. 78 - Qualificació del sòl en l'aprovació definitiva del *Pla General Metropolitana de Barcelona* de l'any 1976. Abaix, taula amb la qualificació del sòl en sistemes i zones – noms i àrees.

⁴⁵⁷ Albert Serratosa. *Objetivos y Metodología de un Plan Metropolitano. La revisión del Plan Comarcal (1953) de Barcelona*. 1979, pp. 9-12.

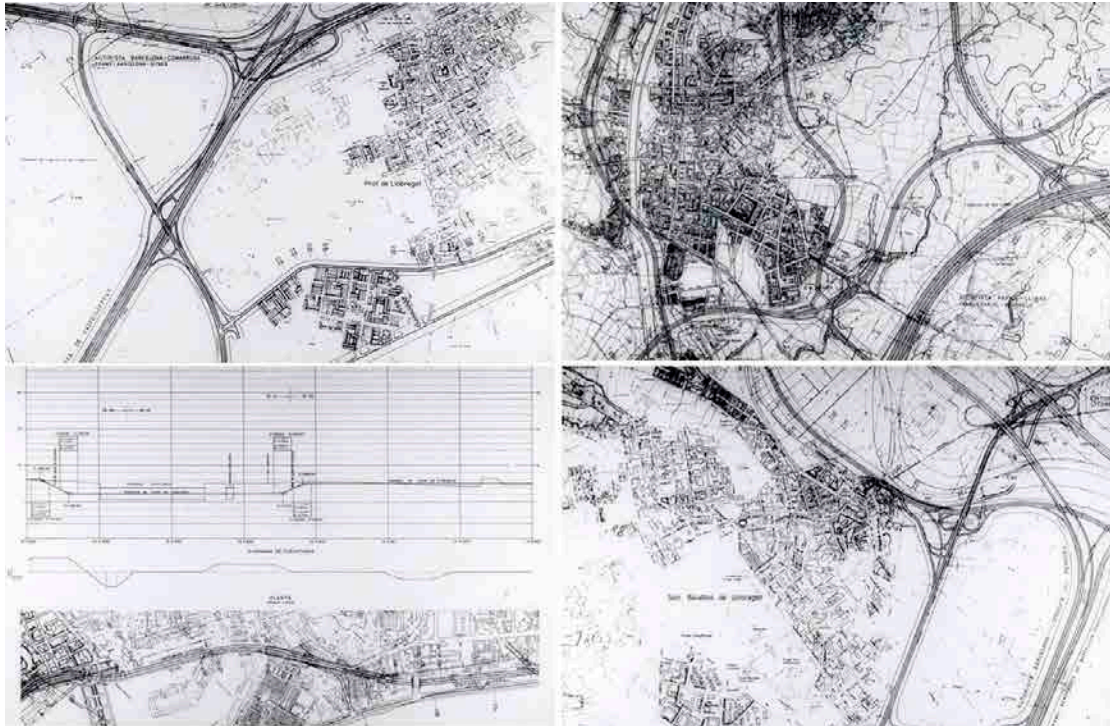
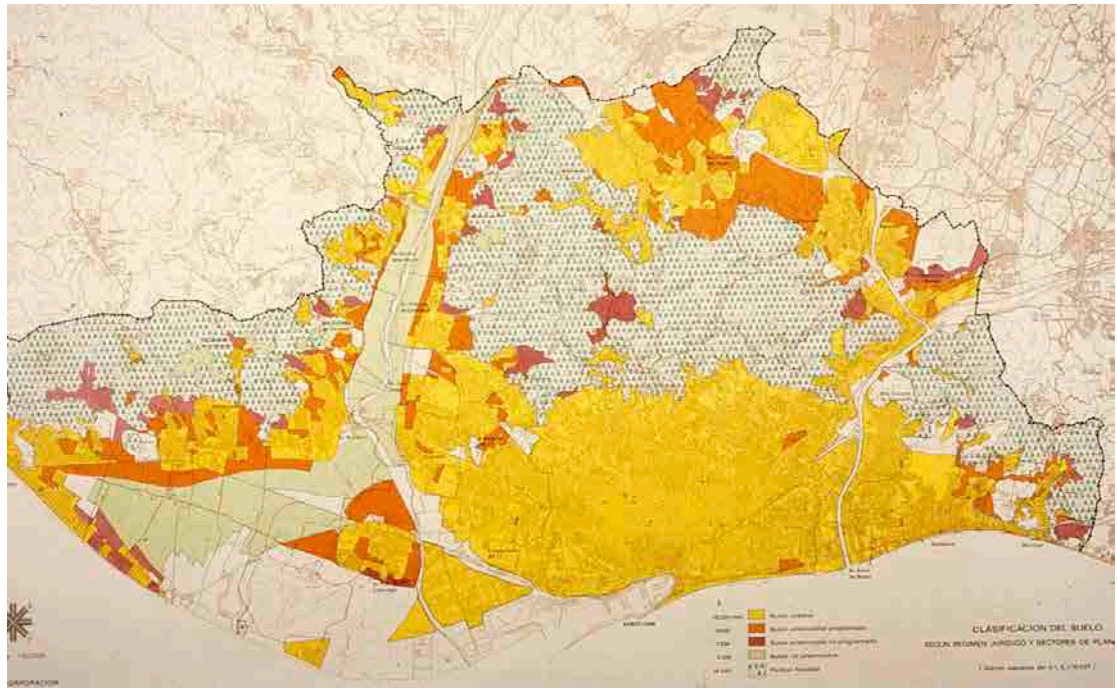

Fig. 79 - PGM - Classificació segons el règim del sòl: Sòl urbà 38%; Sol urbanitzable 11%; Sòl no urbanitzable 37% ; La resta del sòl corresponia a les infraestructures, rius, etc amb un 14%; Fig. 80 - Fragments la xarxa viària bàsica del PGM al Prat del Llobregat, Sant Cugat del Vallès, Moll de la Fusta i Ronda Litoral-Besós.

Les *Associacions de Veïns* havien reivindicat no només unes millores urbanístiques, en bona mesura atenedibles pels sistemes del PGM, sinó que havien reivindicat una real participació en el planejament, anhelaven un urbanisme democràtic, quelcom impossible d'atendre per part dels tècnics. El suport de les associacions en la tramitació final del pla tingué a veure amb el sentit de responsabilitat i d'oportunitat, malgrat la seva relativa frustració amb el nivell de participació assolit.

El equipo técnico intentó escuchar en medio del barullo el clamor popular, pero no puede ocultar que en las fases de redacción no hubo auténtica participación ciudadana. Ni era posible legalmente, ni existía una infraestructura asociativa amplia (que había sido impedida con constancia y método). Ni siquiera fue posible la mínima participación (en verdad poco representativa entonces) de los ayuntamientos. (...) Había clara conciencia de la falta de representatividad en la elaboración del Plan, pero también existía el convencimiento de que el planeamiento vigente hasta entonces, además de no tener procedencia democrática, respondía a claros intereses especulativos. El urbanismo comparado nos protegía contra las acusaciones de “mesianismo”⁴⁵⁸.

El *Pla General Metropolità* recullia el desenvolupament tècnic acumulat en el planejament urbà fins aquell moment, alhora que dialogava amb les demandes dels moviments socials urbans. Com a proposta tècnica, no havia partit de la ciutadania, però el seu desenvolupament apropà els tècnics a les demandes dels moviments socials urbans, reconeixent les associacions de veïns com a interlocutors vàlids en la planificació urbana i redefinint els termes en els quals es desenvolupava el planejament fins aleshores.

La Revisión constituyó “un estímulo psicológico para la comunidad” que, en una primera fase, no la asimiló. Pero al pasar los meses y ponerse de manifiesto el repudio de la propia Administración, ciertos sectores ciudadanos empezaron a matizar y a marcar las distancias entre los objetivos sociales del Plan que podían ser asumidos y ciertas propuestas técnicas que no se consideraban correctas. De una forma o de otra el producto “tecnocráticos” sirvió de base para un nuevo tipo de reivindicaciones con visión más global. Se plantearon alternativas populares, pero la cuantificación de necesidades esbozada en la propia Revisión se tomaba como referencia, larga o corta, positiva o negativa. Las zonas verdes y los espacios para equipamientos calificados en el Plan pasaron moralmente y en cierta forma a ser de “dominio colectivo”, y cualquier alteración se contabilizaba desde entonces como pérdida. El espejismo de una ficticia “espontaneidad” del proceso de formación de la ciudad había sido roto. (...) ⁴⁵⁹.

Albert Serratosa anomenà posteriorment les associacions com a “protagonistes” del PGM. No per la seva intervenció en l’elaboració del pla, però pel suport polític que donaren a la seva aprovació i en valora la conscient reducció d’expectatives del planejament urbà, per un profund sentiment de responsabilitat, de *realpolitik*, de les associacions de veïns, que acabarien per legitimar el *Pla General Metropolità*.

El sentido de responsabilidad fue la nota dominante, si se tiene en cuenta que no había consenso general en la valoración de las soluciones técnicas, pero la conciencia de la necesidad de defender unos objetivos sociales básicos permitió la formación de un frente informal, pero coherente y estable, que sirvió de apoyo a la oleada definitiva. Las asociaciones de vecinos, solas o a través de la Federación en el caso de Barcelona, fueron los auténticos protagonistas. Con poca experiencia y a veces aún sin legalizar, las asociaciones supieron recoger, orientar e impulsar las fuerzas sociales latentes que, si no pudieron intervenir en la redacción del Plan, fueron el factor decisivo para contrarrestar los ataques de los grupos de presión a lo más esencial de la Revisión. La imposibilidad de separar fines y

⁴⁵⁸ Albert Serratosa. *Ibidem*.

⁴⁵⁹ Albert Serratosa. *Ibidem*.

medios se puso una vez más de manifiesto. La técnica, el procedimiento, la forma no pueden resolver problemas de raíz social, pero sin su concurso no es posible ir más allá de simples declaraciones inoperantes o falsamente utópicas. (...) ⁴⁶⁰.

A partir de l'aprovació del PGM el 1976, l'urbanisme de Barcelona es posaria més clarament com a un instrument tècnic al servei de fins polítics en la transició democràtica, amb la compra de solars per a construcció d'equipaments i àrees verdes i les intervencions d'escala local, com els PERIs. El *Plan General Metropolità* ha demostrat la seva validesa com a marc urbanístic durant més anys dels que ningú podia pensar.

Fig. 81 - Fragment de l'estudi per al Pla Parcial d'ordenació del *centre direccional* de l'àrea metropolitana de Barcelona, entre Cerdanyola y Sant Cugat del Vallès. Aquest centre direccional era un element que ja havia estat introduït en el Pla Director de 1966.

⁴⁶⁰ Albert Serratosa. *Ibídem*.

Epíleg

El 20 de novembre de 1975 morí Franco. Morí al llit, després d'una llarga agonia i 36 anys de dictadura. La mort del “generalíssim” és la fita més important del procés de transició entre la dictadura franquista i el restabliment de les institucions democràtiques a l'Estat, que passaria a partir de 1978 a regir-se per una constitució que consagrava un Estat social i democràtic de dret. La *transició democràtica* fou un període d'inestabilitat política, marcat per indefinicions, entre l'expectació progressista pel canvi polític i institucional i els recels per la imminent pèrdua de poder per part dels franquistes. Aquest esperit es materialitzava en les actuacions desestabilitzadores de grups radicals d'extrema esquerra, alguns armats, i de grups franquistes d'extrema dreta en contra dels avenços i l'amenaça de que l'exèrcit intervingués en el procés polític per salvar les estructures polítiques anteriors⁴⁶¹.

Els marges temporals d'aquest període històric no són massa clars. Des de l'assassinat per part de l'ETA del president Carrero Blanco, potencial successor de Franco, el 20 de desembre de 1973, la continuïtat de la línia dura del govern havia perdut força. El 1974, el príncep Juan Carlos I havia assumit interinament com a cap d'Estat per un període de 43 dies, per causa d'una flebitis del dictador Franco. Juan Carlos havia estat ratificat com a successor de Franco a títol de rei després de jurar lleialtat als principis del *Movimiento* el 1969. Seria proclamat rei d'Espanya el 1975, dos dies després de la mort de Franco. Es pot dir que la transició inclouria l'aprovació de la constitució democràtica de 1978 en que es definí Espanya com a una monarquia constitucional, l'aprovació dels Estatus d'Autonomia de les Comunitats el 1979 i un període que s'allargaria fins les eleccions generals de 1982.

Arias Navarro, que havia succeït Carrero Blanco, havia fracassat en la via reformista que intentava seguir amb el règim de partit únic. Al juliol de 1976, el rei Juan Carlos encarregaria a Adolfo Suárez la formació del govern, en que legalitzà els partits polítics. En les eleccions generals de 1977, ja amb els partits reconeguts, la llista de *Unión de Centro Democrático* – UCD encapçalada per Adolfo Suárez resultà la més votada, seguida pel Partit Socialista Obrer Espanyol - PSOE i pel Partit Comunista Espanyol - PCE (que incloïa els comunistes catalans - PSUC). Les Corts resultants d'aquests comicis foren les que redactarien la Constitució de 1978. La Comissió d'Afers Constitucionals i Llibertats Públiques del Congrés dels Diputats nomenà una Ponència de set diputats que s'encarregaren de la redacció de l'avantprojecte i serien coneguts com a “pares de la Constitució”. Entre ells, estava

⁴⁶¹ Hi hagué de fet una temptativa de cop d'Estat el 23 de febrer de 1981, episodi conegut com a 23F, quan un grup de guàrdies civils assaltaren el Palacio de las Cortes durant la sessió de votació per la investidura del candidat a presidència del govern Leopoldo Calvo-Sotelo, de la *Unión de Centro Democrático*.

Manuel Fraga, per la UCD, Gregorio Peces, pel PSOE, Jordi Solé, pel PSUC, i Miquel Roca i Junyent, pel *Pacte Democràtic per Catalunya*⁴⁶².

La *transició democràtica* a Barcelona tingué un matís específic pel que fa al protagonisme del moviment veïnal i al nomenament de Josep Maria Socías Humbert com a últim alcalde del període franquista. Proposat com a alcalde a instàncies del règim per suggeriment de l'ex-governador civil de Barcelona i aleshores ministre de Governació Martín Vila, Socías tenia la missió de substituir l'alcalde Joaquim Viola, que passava per un mandat convuls, marcat per l'oposició de les *Associacions de Veïns* que el qualificaven com "l'alcalde més impopular de Barcelona des de la República". La FAVB, com a aixopluc de l'*Assemblea de Catalunya* havia organitzat massives mobilitzacions populars en contra del franquisme, amb evident caràcter polític, destacant-se les manifestacions de febrer de 1976 amb més de seixanta mil persones sota el lema de "Llibertat, Amnistia i Estatut d'Autonomia".

El 6 de desembre de 1976, Socías, aleshores amb 38 anys, prengué possessió a l'Ajuntament. Antic falangista que havia començat la carrera com a advocat de treballadors a Cornellà, l'estiu de l'any 1975 havia estat cessat com a delegat provincial de sindicats, per un desacord amb el govern central per no haver prohibit declaracions del sindicat de periodistes considerades inoportunes pel govern. La seva tria com a alcalde, era una expressió dels canvis que albirava aquell període de transició. A la seva presa de possessió a l'Ajuntament a la plaça Santa Jaume, només dotze dies abans del referèndum sobre la Reforma Política que guanyà Adolfo Suárez, grups d'extrema dreta es manifestaven amb pancartes en contra seu⁴⁶³.

El règim estava en decadència i "els homes del príncep" com Socías optaven per l'obertura. El paper més transcendental de Socías fou el de desmuntar, des de dins, l'aparell polític i administratiu de l'ajuntament franquista a Barcelona. El nomenament com a alcalde de l'advocat Socías, que havia ajudat a desmuntar la *Central Nacional de Sindicatos*⁴⁶⁴ provocà recels en els grups conservadors.

⁴⁶² Miquel Roca i Junyent desenvoluparia una important carrera política i com a advocat en les dècades següents. Formant part del nucli dirigent del CDC, seria diputat a les Corts Espanyoles, redactaria l'avantprojecte de l'Estat de Catalunya de 1979, seria portaveu de Convergència i Unió en diverses legislatures i fins i tot candidat a president del Govern espanyol l'any 1986. Entre 1995 i 1999 seria Regidor de l'Ajuntament de Barcelona. En el món urbanístic, elaboraria una proposta de revisió del model d'organització territorial de Catalunya, conegut com a "Informe Roca", l'any 200.

⁴⁶³ Un perfil de caràcter de Socías és presentat per Joan de Sagarra en l'article "Camarada Socías Humbert", publicat en *La Vanguardia* el 9 de novembre de 2008 en que explica quan es van conèixer a la Facultat de Dret l'any 1957: "José María (entonces no se hacía llamar ni se llamaba Josep) era un chico un año mayor que yo (era del 1937): era alto, moreno y era de Falange. Era de Falange, pero era de izquierdas. Eso tal vez sea difícil de entender y más para mí de explicar, pero era así: Josep Maria era más de izquierdas que algunos compañeros del PSUC. Conocía a Marx mucho mejor que ellos y era de Falange, pero no era franquista".

⁴⁶⁴ L'any 1974, la vaga d'ELSA, a Cornellà, fou la primera vaga general a Catalunya des de la Guerra Civil.

Fig. 82 – Carga policial en contra dels manifestants per l'amnistia al febrer de 1976.

Carles Navales, aleshores un socialista independent lligat a l'organització *Bandera Roja*⁴⁶⁵, comentà que ja a l'inici del seu govern, Socías buscà el diàleg amb els partits polítics que sortien de la clandestinitat.

Una vez tomó posesión (Socías) me hizo avisar que fuera a su despacho. Fueron tan sólo unos minutos para pedirme (...) que le organizara una reunión con el PSUC, el partido de los comunistas catalanes, entonces ilegal. Y esta fue la primera actuación del primer alcalde (...) de la transición a la democracia. (...) Pocos días después Miguel Núñez y Jordi Borja, en representación del PSUC de Barcelona, y el alcalde Socías, se veían en su despacho de abogado. Él vino en coche oficial, acompañado de escolta y servicio de protocolo, para darle al encuentro un carácter público; en absoluto clandestino. El PSUC y el alcalde estuvieron de acuerdo en todo lo que hablaron. Sellaron un compromiso para andar juntos el camino que nos llevaría a la democracia⁴⁶⁶.

Socías obrí l'Ajuntament a les forces democràtiques, assumint l'agenda de les Associacions de Veïns. Seguí per convicció política o per populisme per frenar l'agitació del carrer, en el seu govern les associacions adquiriren l'estatut d'interlocutores autoritzades. Era veu corrent que, durant el mandat de Socías, els líders veïnals entraven i sortien dels despatxos de Sant Jaume sense cita prèvia. L'Ajuntament fins i tot portà dirigents veïnals a Madrid per a reunions amb ministres per legitimar les seves peticions. D'acord amb Andrés Naya, líder de la FAVB, en entrevista recent a l'autor:

⁴⁶⁵ La Organització Comunista d'Espanya - *Bandera Roja* – fou una organització comunista d'esquerra sorgida a Barcelona el 1970, formada a partir d'una escissió del PSUC el 1968. Fou activa durant el tardofranquisme i la transició democràtica. Tenia dues corrents, una socialdemòcrata i l'altra ortodoxa. El 1974, bona part de l'organització s'integrà al PSUC.

⁴⁶⁶ Carles Navales. "Socías: hombre de una pieza". In: Revista Factoria. Nº 37. Setembre – Desembre de 2008.

El Socías nos revolucionó. Era un hombre muy inteligente, con una habilidad política muy grande (...). Martín Villa nombra a Socías Humbert como alcalde y Socías llega con mucha discreción y dice “a su disposición” y nos hace un plan de urgencias, con millones. Madrid le da millones y él aún le saca más. Incluso amenaza dimitir a Madrid si no le mandan pelas. (...) Socías conectó con nosotros y le marcábamos la pauta. Es un hombre inteligente, que viene a pacificar y que además tiene una cierta autonomía respecto a Madrid (...). Él va descubriendo que tiene unos márgenes y es valiente, de tal manera que nos revolucionó y nos planteó algunos interrogantes, produjo un revolcón. Estábamos en una dictadura cerrada y llega un alcalde dialogante, un alcalde que para hacer el plan de trabajo se reúne un día entero con la Federación de Asociaciones de Vecinos, para que le demos propuestas, un alcalde que prescinde de los fachas que hay allí⁴⁶⁷.

Socías estava obligat a formar govern amb regidors franquistes, però se saltà aquesta condició governant amb el suport dels gerents de cada àrea, que eren de lliure designació. Socías governà amb un equip de delegats i, entre ells, nomenà Joan Antoni Solans com a Delegat de Serveis d'Urbanisme. Aquells tècnics progressistes del tardo-franquisme arribarien a primera plana en la transició.

És interessant (...) recordar la presència, a partir dels anys seixanta, als departaments tècnics de l'Ajuntament i de la Diputació, de joves professionals progressistes que van ser acollits per alts funcionaris no franquistes i que després han tingut un paper polític i tècnic rellevant en la democràcia, com Solans (el qual esdevingué el principal responsable de l'urbanisme de la Generalitat després del 1980). En algunes cases, aquesta mena “d'entrisme” el van practicar militants d'esquerres amb responsabilitats en organitzacions clandestines, com Pasqual Maragall, l'autor d'aquest text (Jordi Borja) i tants d'altres (de la Gran Barcelona al CEUMT)⁴⁶⁸.

Entre els anys 1976 i 1979, Joan Antoni Solans, aprofitant la visió industrial i de la propietat, inicià un procés de compra massiva de sòl urbà, una política que tindria enorme transcendència per al desenvolupament urbà de Barcelona i que permeté posteriorment als ajuntaments democràtics construir molts equipaments públics⁴⁶⁹. Com a resposta a la pressió política de les Associacions de Veïns i dels partits d'esquerres, es crearen noves places i parcs i una dotzena de nous centres cívics.

Recogiendo las reivindicaciones de diferentes barrios, compró a precio de saldo 126 hectáreas de terrenos esparcidos por la ciudad. Es mucho espacio, el equivalente a más de 150 campos de fútbol. Los terrenos del Parc de l'Oreneta o del Parc del Clot, por ejemplo, los compró él. Durante años la democracia barcelonesa vivió de esos terrenos para crear zonas verdes y equipamientos. Y los compró muy baratos porque los propietarios, en general grandes familias y grupos financieros, tenían mucho miedo a las frecuentes ocupaciones de solares, fábricas, edificios... Prefirieron venderlos ya, aunque fuese a bajo precio y a plazos, que arriesgarse a que las izquierdas llegaran al poder y se los confiscaran. (...) (El Ayuntamiento) estaba en quiebra. No se ha esclarecido por completo cómo lo hizo. El propio Solans (...) afirma que redirigió partidas de obras urbanísticas embarrancadas por la oposición vecinal, como la avenida García Morato en el Raval. Y también por las expropiaciones que el Ayuntamiento se libró de pagar al construirse las Rondas. Aunque correspondían al gobierno, Porcioles las había asumido como 'regalo' a Franco por los 25

⁴⁶⁷ Entrevista d'Andrés Naya a l'autor.

⁴⁶⁸ Jordi Borja. *Llums i ombres de l'urbanisme de Barcelona*. p. 56.

⁴⁶⁹ Joan Antoni Solans seria, entre 1980 i 1997, director general d'Urbanisme de la Generalitat de Catalunya i vicepresident de l'Institut Català del Sòl.

años de Paz. Pero a mediados de los 70, el Supremo se lo tumbó y esa enorme cantidad de dinero quedó liberada⁴⁷⁰.

Un perfil de caràcter de Solans publicat per Josep Maria Montaner en *El País* caracteritza la gestió urbanística que practicà: “La postura teórica de Solans es muy definida: pragmático y posibilista, entiende que la dinámica de la estructura territorial y de la arquitectura de las ciudades va siempre por delante del planeamiento y las ordenanzas. La experiencia empírica, el caso por caso, el estudio en detalle, van permitiendo establecer criterios y leyes, sentar precedentes y jurisprudencia”⁴⁷¹.

L'alcalde Socias decidí no pactar amb la UCD i dimití tres mesos abans de les primeres eleccions municipals democràtiques. Deixà el càrrec d'alcalde el 2 de gener de 1979.

Els primers *ajuntaments democràtics* de la Comarca de Barcelona foren predominantment d'esquerres, a vegades en coalició amb partits de dretes però que havien coincidit en l'oposició a Franco, com el *Pacte del Progrés*, que guanyà les eleccions a Barcelona i que estava format per un ampli espectre polític, hegemonitzat pels dos partits més votats, PSC i PSUC i que incloïa a més l'ERC i Convergència i Unió – CiU (que pocs anys després passaria a l'oposició). El PSUC elegí catorze dels vint i set ajuntaments de la Comarca, creant l'anomenat “cinturó roig” a la corona metropolitana de Barcelona, mentre el PSC fou el partit amb la major votació en el sumatori general de vots. La joia de la corona, la ciutat Barcelona, quedà amb el PSC, liderat per Narcís Serra.

Després d'acabar el procés electoral de 1977 en que comunistes i socialistes sortiren victoriosos a la Comarca, socialistes i comunistes passaren a disputar el lideratge de la *Corporació Metropolitana de Barcelona* dels 27 municipis. Cada partit defensava un criteri diferent per l'elecció de la presidència d'acord amb la seva conveniència. El PSUC defensava que cada Ajuntament tingués un vot (tenia exactament els catorze vots necessaris), mentre el PSC preferia el criteri de la majoria dels vots dels electors dels 27 municipis (havia tingut cent mil vots més que el PSUC).

Per fi, prevalgué la determinació del decret de constitució del Govern Civil de Catalunya que preveia que la presidència recauria sobre l'alcalde de Barcelona. L'episodi escenificava els conflictes d'interès i divergències entre alcaldes comunistes i socialistes sobre la composició de la direcció de l'entitat⁴⁷².

⁴⁷⁰ L'historiador Marc Andreu redactà una tesi doctoral titulada *El moviment ciutadà i la transició a Barcelona: la FAVB (1972-1986)* on contrasta dades i relata el paper del moviment veïnal de Barcelona durant i la transició democràtica a la ciutat, és a dir, la lluita dels barris i de la Federació d'Associacions de Veïns. Andreu considera que la transició fou resultat d'una “ruptura factual” i que provocà “danys colaterals” sentits en democràcia. El text citat forma part de l'entrevista de Marc Andreu a Meritxell Pauné. “La transición fue mucho más rupturista en Barcelona que en Cataluña o España”. In: *La Vanguardia*. 11 d'abril de 2014.

⁴⁷¹ Josep Maria Montaner fa referència al paper de Joan Antoni Solans en la gestió urbanística de Barcelona indistintament del seu període com a delegat d'urbanisme a l'Ajuntament o com a director general d'urbanisme en la Generalitat. “Pragmático y posibilista”. *El País*. 7 d'octubre de 2000.

⁴⁷² Jordi Borja justifica l'opció descentralitzada de la següent manera: “Hoy la Barcelona metropolitana debe resolver dos tipos de problemas. En primer lugar, el de la organización interna de un área que requiere planificación conjunta a un cierto nivel, coordinación de actuaciones y servicios a otros niveles, pero que

L'economista Narcís Serra, que havia ocupat la Conselleria de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat provisional durant el govern preautonòmic de Josep Tarradellas entre 1977 i 1979⁴⁷³, havia resultat elegit alcalde de Barcelona pel Partit Socialista de Catalunya – PSC el 1979.

L'urbanisme durant el govern de Narcís Serra s'orientaria a resoldre els problemes urbans de cada barri des del punt de vista qualitatiu amb dotació d'equipament, serveis i espais públics, motivada sempre per les reivindicacions ciutadanes⁴⁷⁴. Però la relació entre els líders de les Associacions de Veïns i l'Ajuntament experimentà un canvi respecte el govern de Socías. Andrés Naya relata la decepció amb els rumbos de la participació veïnal en el primer ajuntament democràtic de Barcelona:

Yo me acordaré toda la vida la toma de posesión del primer ayuntamiento democrático, porque fue una gran fiesta. (...) Fuimos dos personas de la FAVB al ayuntamiento y el acto era una burbuja de alegría. Se hizo una especie de procesión para saludar a Tarradellas, que estaba allí. En la procesión estaba Narcís Serra y Pasqual Maragall. Entonces Maragall salió de la fila y vino a donde estábamos los líderes vecinales, nos dio un abrazo y dijo “esta fiesta también es vuestra. Lo hemos conseguido entre todos y a partir de ahora tenemos que hablar”. No nos vimos en un año. Sólo nos hablamos a base de reivindicación. Entiendo que se encontraron con un ayuntamiento sin dinero y que les faltaba la experiencia y que el ayuntamiento no es solo las personas elegidas, hay unos aparatos, unos funcionarios y también nos poderes que no los controlas y no los dominas. No nos vimos por mucho tiempo⁴⁷⁵.

Al llarg del govern de Narcís Serra, de manera semblant al que passà a altres municipis metropolitans d'aquell inici dels ajuntaments democràtics, la relació amb els dirigents de les Associacions de Veïns es mouria del suport polític als recels o temptatives de cooptació.

comprende comarcas y municipios diversos y desiguales entre sí. En segundo lugar el de su relación con el conjunto de Cataluña. Un organismo metropolitano amplio y de carácter global sería más fuerte que la misma Generalitat y acentuaría los desequilibrios actualmente existentes. Por o tanto, hay que abordar una problemática metropolitana real, pero hay que tener en cuenta también las unidades internas al Área, por una parte, y la realidad superior que es el conjunto de Cataluña”. Jordi Borja, Santiago Ponseti i Marçal Tarrago. “Criterios Básicos para una nueva institucionalización interior”. La Vanguardia. 15 de desembre de 1979. El conflicte pel control del territori metropolità es desplaçaria de les forces d'esquerres i entre els Ajuntaments Metropolitans cap a una disputa entre socialistes i convergents i entre l'Ajuntament de Barcelona i la Generalitat, després de la victòria de CiU en les eleccions autonòmiques de març de 1980. PSC i PSUC defensaven l'apoderament de la Corporació Metropolitana, mentre els convergents en la Generalitat procuraven buidar-la d'autoritat en la gestió dels serveis metropolitans. La disputa s'intensificà i resultaria en l'extinció de la Corporació l'any 1987.

⁴⁷³ Amb el restabliment de la Generalitat el 1977, el president exiliat Josep Tarradellas havia estat nomenat el seu president provisional, fins les eleccions autonòmiques de 1980. Durant aquest període, l'arquitecte Lluís Cantallops fou el Director General d'Urbanisme de la Generalitat.

⁴⁷⁴ Narcís Serra recorda en entrevista a l'autor: “la propaganda electoral per l'Ajuntament de Barcelona la fèiem per barris, no la vam fer per Barcelona. La fèiem per Nou Barris, o el Carmel, o per Sants. No hi havia projectes per Barcelona. Però per Sants sí que n'hi havia, perquè s'havia de construir una escola, urbanitzar una plaça, però no sabíem què s'havia de fer per Barcelona”. Narcís Serra seria alcalde de Barcelona fins el 1982. Serra desenvoluparia una important activitat política al llarg de les dècades següents. Amb la victòria del PSOE en les eleccions generals de 1982, seria Ministre de Defensa en el govern de Felipe González i seria vice-president del Govern l'any 1991. Seria diputat en el Congrés per Barcelona entre 1986 i 2004.

⁴⁷⁵ Entrevista d'Andrés Naya a l'autor.

Inmediatamente tras las primeras elecciones, en 1979, las puertas del ayuntamiento se cerraron de golpe para los líderes vecinales. Fue un verdadero divorcio. El gobierno de izquierdas de Narcís Serra rechazó que la FAVB tuviera voz –sin voto– en el pleno, derecho a revocar cargos, potestad para convocar referéndums... Y en 1981 el PSC rompió públicamente con la FAVB e instó a sus militantes a dejar el movimiento vecinal, porque consideraba que las protestas por el encarecimiento del transporte atentaban contra el ayuntamiento democrático⁴⁷⁶.

L'any 1980 Narcís Serra nomenà l'arquitecte Oriol Bohigas delegat d'urbanisme⁴⁷⁷, càrrec en que romandria fins el 1984, quan es convertiria en un càrrec polític, el de conseller d'urbanisme de l'Ajuntament. S'intensificà la tasca de reforma interior i rehabilitació urbana a la perifèria que foren possibles gràcies al PGM i per l'adquisició de sòl que havia promogut Joan Antoni Solans anteriorment.

(...) quan em van nomenar Delegat d'Urbanisme de l'Alcaldia, el que vaig fer va ser un intent de portar a la pràctica el que jo pensava: un urbanisme no de plans, sinó de projectes. Per tant, vaig tenir molt poca relació amb l'evolució de la planificació en aquell moment, perquè jo amb el Narcís Serra vèiem que amb el pla que s'havia aprovat, que era el PGM de 1976, ja fèiem, no? I no valia la pena fer el que van fer a Madrid, un altre pla, tornar a discutir-ho tot, sinó deixar-lo i esperar que les modificacions successives del pla fossin actualitzant-lo. Era millor anar per un camí de modificacions que refer-ho des del principi i començar un pla nou. Jo crec que va ser una qüestió de prioritats. (...) (El PGM) ja era prou coherent i tampoc deixava ningú massa insatisfet ni plantejava cap consideració radical. Quan vaig estar a l'Ajuntament de Barcelona, vaig procurar per raons pràctiques i per raons pedagògiques i per raons egoistes també, limitar-me a parlar només de l'àrea municipal de Barcelona i no de l'àrea metropolitana.

Les primeres actuacions urbanístiques de l'Ajuntament democràtic es caracteritzaren pel que s'anomenà com "acupuntura urbana" i es destacaren com a actuacions urbanístiques i arquitectòniques de gran quantitat i qualitat, que convertiren el procés de renovació de la capital catalana en un model d'intervenció urbana i que mobilitzà bona part dels recursos arquitectònics i urbanístics catalans⁴⁷⁸.

Actuacions com els *Plans Especials de Reforma Interior – PERI*⁴⁷⁹, tramitats com a Plans Parciais derivats del Pla General, preveien equipaments i activitats complementàries a l'habitatge cap a un

⁴⁷⁶ Entrevista de Marc Andreu a Meritxell Pauné. "La transició fue mucho más rupturista en Barcelona que en Catalunya o España". In: La Vanguardia. 11 d'abril de 2014.

⁴⁷⁷ Entre 1991 i 1994, Oriol Bohigas seria regidor de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona.

⁴⁷⁸ L'arquitecte Ribas Piera, per exemple, transità d'una fase en que es dedicà a la redacció de plans generals en els anys setanta (Múrcia, Reus, Tortosa, Ripoll, Campdevànol i la Vall de Ribes), per dedicar-se a la reforma interior en els vuitanta. Estaria especialment involucrat en la reforma interior del barri del Carmel, participà del "Reconeixement urbà del Carmel", després en el projecte de la Rambla del Carmel, un terreny difícil i corbat i de l'avinguda de l'Estatut.

⁴⁷⁹ Els PERI serien la principal figura del planejament urbanístic utilitzat en la rehabilitació de barris consolidats als anys vuitanta i noranta, amb aplicació tant a nuclis històrics, als polígons d'habitatge i en processos d'ocupació marginal, establint mecanismes per a la seva transformació. Aquest tipus d'actuació sovint seria associat a la gènesi del "model Barcelona", com s'anomenaria el conjunt d'actuacions urbanes i arquitectòniques, amb gran quantitat i qualitat, que convertiren el procés de renovació de la capital catalana en un model d'intervenció urbana.

equilibri de les funcions urbanes en el territori. No enfocaven el desenvolupament del terciari, com preveien els centres direccionals proposats ja en el Pla Director, però rescataven la seva lògica de rehabilitació urbana. L'acció pública de les noves administracions buscava evitar la segregació de les zones perifèriques promovent intervencions en els teixits urbans amb èmfasi en la intervenció a l'espai públic i intentant dotar aquestes zones d'una urbanitat equivalent a altres parts de la ciutat. En general, les accions implicarien l'ordenació dels sistemes viari i d'espais lliures, afavorint l'articulació entre els espais públics.

Una intervenció urbanística característica del primer ajuntament democràtic de Barcelona fou la del planejament del Sector Oriental de Ciutat Vella. Per iniciativa de l'Associació de Veïns, s'havia redactat un "Pla Popular" l'any 1979, en contra de l'obertura de Francesc Cambó i la prolongació del carrer Méndez Núñez que preveia el PGM. El Pla Popular definia una zona de *conservació* (La Ribera i Santa Maria del Mar) i altre de *remodelació* (Santa Caterina). En general, es substituïa bona part dels enderrocaments, que havien caracteritzat l'actuació municipal els anys seixanta i setanta, i s'apostava per la conservació del teixit urbà i la seva habitabilitat.

El nou ajuntament democràtic decidí contractar els mateixos arquitectes⁴⁸⁰ que havien fet el Pla Popular per redactar la modificació del Pla General del sector que s'aprovà el 1983, amb els objectius d'inserir el teixit urbà de Ciutat Vella en la ciutat, crear i recuperar l'espai públic com a espai representatiu, mantenir el teixit residencial i incorporar elements dinamitzadors, com els equipaments culturals. Els altres sectors de la Ciutat Vella (Bareloneta, Raval i Sector Central) seguien processos similars de definició del planejament.

Per fer possible l'execució dels plas, es creà una Comissió Gestora de l'Àrea de Rehabilitació Integrada de Ciutat Vella – ARI, l'any 1986, que coordinà les intervencions de totes les administracions en aquella àrea, alhora que fomentava la rehabilitació privada. La perspectiva integral d'aquesta intervenció fou pionera a l'Estat i s'ha convertit en un exemple d'intervenció a centres històrics. També fou l'origen del programa europeu de rehabilitació.

Tota la política de rehabilitació de Ciutat Vella, començament per l'aprovació dels PERIs es basaren en un pacte segons el qual tots els veïns (llogaters o propietaris) de cada barri tindrien dret a quedar-s'hi. Això era el resultat de l'experiència de les intervencions anteriors, les últimes durant el franquisme, que havien "expulsat" a molts veïns fora de la ciutat i representà una de les decisions més novadores i transcendents per a les actuacions en teixit consolidat arreu del món.

Les actuacions de l'Ajuntament puderen ampliar-se enormement amb la nominació per a

⁴⁸⁰ Els autors foren els arquitectes Ricard Fayos, Pere Giol, Rafael de Cáceres, Joan Galimany, i l'advocat Carles Preja.

l'organització dels Jocs Olímpics de 1996, que s'obtingué l'any 1986. Amb l'impuls dels Jocs Olímpics, a partir de 1986 finalment es portaria a terme la construcció d'importantes infraestructures previstes pel planejament metropolità i que demandaven inversions importants, com la Ronda de Dalt, que tingué com a responsable per l'estudi bàsic l'arquitecte Ribas Piera. Amb inversions privades, també més posteriorment es conclourien les obres dels túnels de Vallvidrera, que tingué com a responsable l'enginyer Albert Serratosa.

L'ensenyament del Departament d'Urbanisme a l'ETSAB i a la recentment creada ETSAV sobre la idea de *projecte urbà* de Manuel de Solà-Morales tindria una gran transcendència en el desenvolupament teòric de l'urbanisme. La sèrie de Plans Municipals dels anys vuitanta foren encarregats per Lluís Cantallops primer i per Joan Antoni Solans després, com a Directors Gerents d'Urbanisme de la Generalitat i realitzats bàsicament en la línia teòrica del Departament d'Urbanisme de les dues escoles⁴⁸¹. Aquests plans sovint buscaven dibuixar l'arquitectura de la ciutat i la seva forma física, establint una connexió teòrica amb els estudis morfotipològics del Departament d'Urbanisme.

No només la ciutat de Barcelona, sinó també els altres municipis metropolitans desenvoluparen activitats de rehabilitació de barris, amb la idea de dotar la perifèria de qualitat urbanística, reduir la segregació espacial i afavorir la continuïtat i integració urbana en estreta relació amb les reivindicacions vocalitzades a través de les Associacions de Veïns. Jordi Borja, que havia estat un dirigent de *Bandera Roja*, del PSUC i del PCE i que després fou regidor del PSC, explicà que el PSUC quan arribà als primers ajuntaments democràtics tenia una base teòrica sobre la ciutat i el conflicte social a la ciutat, diferentment d'altres forces polítiques, i que buscà decididament intervenir en la política urbanística dels municipis.

(...) hem d'entendre el procés històric però no des del 79 sinó des d'inicis dels 70, quan s'evidencia el conflicte urbà. (...) és cert que en aquell moment el PSUC, tot i tenir la teoria urbana (...), no l'assumia perquè veia les eleccions municipals de forma instrumental, per prendre posicions dins del combat polític general. Però certament, sí teníem els militants dels barris que ens retornaven a la realitat. Allà on no vàrem obtenir l'alcaldia vàrem reclamar, i sovint assolir, la regidoria d'Urbanisme, des d'on inicialment vàrem fer "pocs plans i moltes places". De fet, continuo pensant que és la regidoria més important. (...) De fet, tots els candidats que vàrem estudiar com a caps de llista a Barcelona el 1979, inclòs el que finalment vàrem presentar, Josep Miquel Abad, eren gent del món de l'urbanisme. (...) vull deixar clar que tant el suport al moviment associatiu i la participació com la descentralització eren programa del PSUC, no del PSC⁴⁸².

En diversos casos, els ajuntaments democràtics portaren naturalment líders veïnals a ocupar càrrecs importants en el govern, mentre també hi hagué les temptatives de cooptació més clarament

⁴⁸¹ Ricard Pié fa un comentari sobre l'arrel comú de diversos plans dels vuitants encarregats per la Direcció General d'Urbanisme en l'article "La pequeña dimensión. Urbanistas, Plans y Problemas", publicat a la Revista Quaderns d'Arquitectura i Urbanisme de 1985.

⁴⁸² Entrevista de Jordi Borja a Ricard Fernández. "Conversa sobre polítiques urbanes". In: Nous Horitzons. N° 195. 2009, pp. 94-95.

oportunistes. En ambdós casos, poc a poc bona part de les Associacions de Veïns s'afeblirien, sigui per la pèrdua dels seus més importants dirigents o perquè les reivindicacions que els havia donat origen i raó d'existència eren ateses pels Ajuntaments.

Se perdieron cuadros (en Barcelona), pero no fue tan grave. Mientras que en otras ciudades, como L'Hospitalet, fue un traspaso de capital humano letal, en Barcelona ciudad las AAVV aguantaron y por eso resurgieron en los 90. Con muchas dificultades y a veces gracias al empeño de solo tres o cuatro personas. Y también gracias a que hubo líderes vecinales que no aceptaron cargos públicos, como el entonces presidente de la FAVB, Carles Prieto, a quien el PSUC ofreció incorporarse a listas. (...) La afiliación al PSUC era la más abundante. Luego había también socialistas, gente de extrema izquierda (Bandera Roja, MC, OIC...), de Convergència, de la democracia cristiana... Pero no puede olvidarse que la mayoría entre asociados y Juntas eran independientes. Por eso cuando los partidos intentaron coaccionar a las AAVV, no consiguieron lo que esperaban⁴⁸³.

En contra del mite d'una "transició modèlica" en la política local i la gestió urbanística, el sociòleg Manuel Delgado i el periodista i escriptor Vázquez Montalbán se situen entre les veus més crítiques amb la transició democràtica. Ambdós coincideixen en la crítica de que en molts aspectes l'actuació urbanística de la transició, i continuada pels governs socialistes de Barcelona en el període democràtic, remunten a les bases posades durant el franquisme. Delgado fa una analogia entre la història urbanística de Barcelona i l'evolució de la política de l'Estat.

Una análisis de la historia de los años de gestión municipal anteriores al fin oficial de la dictadura pone de manifiesto lo ilusoria que resulta cualquier idea de ruptura tajante entre el tardofranquismo y la etapa llamada democrática, cuanto menos en materia de concepción y organización urbanística. Lo que en el plano de las representaciones fue restauración democrática, en el plano de las realidades más materiales no fue sino continuismo, e incluso, en ciertos aspectos, radicalización de algunas de las tendencias iniciadas o apuntadas por la Administración franquista de la ciudad⁴⁸⁴.

Delgado comenta encara que els personatges centrals de la concepció i gestió de l'anomenat "model Barcelona" del període democràtic ja estaven treballant en posicions estratègiques a l'administració municipal en el període de Porcioles, i que no tenien un paper marginal, sinó que gaudien de certa autonomia.

Por supuesto que el protagonismo de todos estos profesionales en la organización urbanística de Barcelona bajo el porciolismo no supone que dieran por buena su naturaleza autoritaria y antidemocrática, ni siquiera que no les guiara la mejor de las intenciones, incluso la convicción de que estaban actuando a la manera de "infiltrados" del urbanismo progresista en el seno del franquismo municipal. Se trata de reconocer que la incorporación de estos y otros profesionales de izquierda al diseño de una idea de ciudad que ellos mismos se encargarían de aplicar más adelante no respondió a la candidez de un sistema político que se dejaba invadir por todo tipo de caballos de Troya en materia de planeamiento urbano. Esa

⁴⁸³ Entrevista de Marc Andreu a Meritxell Pauné. "La transició fue mucho más rupturista en Barcelona que en Catalunya o España". In: La Vanguardia. 11 d'abril de 2014.

⁴⁸⁴ Manuel Delgado. *Barcelona Ciudad mentirosa*. 2007, p. 21.

aparente anomalía – técnicos, a veces, de hasta extrema izquierda al servicio de gobiernos de extrema derecha – resulta de las fuerzas y poderes reales de los que dependía e iba a depender el futuro de Barcelona (...) ⁴⁸⁵.

D'acord amb aquesta lectura, davant de la decadència del franquisme, aquelles forces polítiques i econòmiques hegemòniques durant el règim saberen acomodar-se als nous temps democràtics, d'acord amb el principi de Tomasi Di Lampedusa en *Il Gattopardo*: "Hacer que todo cambie, para que no cambie nada" ⁴⁸⁶. Vázquez Montalbán criticà les declaracions del aleshores alcalde Pasqual Maragall ⁴⁸⁷ (que havia substituït Narcís Serra a l'Ajuntament) en ocasió de la mort de l'ex-alcalde Porcioles.

(...) Maragall (com a alcalde) ha asumido la Gran Barcelona, el proyecto de Porcioles, no porque coincida exactamente con su ideal urbanístico original, sino por mandato genético: el estamento social es origen y fin y se ha hecho una Barcelona tal como la había pretendido la burguesía novecentista, cómplice en el fusilamiento de Ferrer Guardia y en parte mecenas del golpe franquista (...) ⁴⁸⁸.

Josep Maria Montaner considera que la corrupció urbanística seguiria existint en part de la "classe" política durant el període democràtic a Barcelona, hereva d'unes pràctiques del període franquista arrelades en una part de la societat catalana i seria un obstacle pendent de solució.

Es cierto que aún sufrimos los efectos del régimen (...) un tema pendiente es el capítulo de la corrupción . (...) la labor de las personas y partidos con una larga trayectoria de conciencia y lucha política, anuncian la necesidad de un auténtico cambio. Esta revolución democrática, hacia la que parece que va el sentido de nuestra historia, ha de conseguir superar definitivamente el pensamiento y las malas prácticas del régimen franquista, disfrazadas durante los años de auge económico en la corrupción auspiciada por la denominada casta política, con la complicidad de una parte de la sociedad, aquella que sigue teniendo nostalgia de la ausencia de transparencia, del favoritismo y de la mano dura característicos de la dictadura ⁴⁸⁹.

El moviment ciutadà, que experimentava la materialització d'un nou temps democràtic, prengué consciència del seu paper polític en el planejament i hagué d'adaptar les seves reivindicacions urbanes al planejament que s'estava desenvolupant. Andrés Naya entén que el període democràtic implicà un canvi de paper al moviment veïnal i que la reorganització de les forces polítiques a l'interior de la societat suposa nous reptes.

⁴⁸⁵ Manuel Delgado. Op. Cit., pp.32-33.

⁴⁸⁶ La relació entre transició democràtica i les transaccions econòmiques dels grups de poder del tardofranquisme i la cita a *Il Gattopardo* és explorada per l'historiador Bernat Muniesa en el llibre *Dictadura y Transición. La España lampedusiana*. Barcelona. 2005.

⁴⁸⁷ Pasqual Maragall havia treballat com a economista en el Departament d'Urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona des de 1965 i havia estat un dels tècnics que intervingueren en la revisió del Pla Comarcal. Seria alcalde de Barcelona fins l'any 1997. El 1986, Barcelona fou nomenada seu dels Jocs Olímpics de 1992.

⁴⁸⁸ Manuel Vázquez Montalbán. "La Limpieza Étnica de los señoritos". In: El País. 14 de setembre de 1993.

⁴⁸⁹ Josep Maria Montaner. "Núñez y el final del franquismo". El País. 27 de novembre de 2014.

No es lo mismo la organización vecinal de un movimiento social en democracia que en dictadura, y ahí se producen una serie de disfunciones y se dan un tipo de comportamientos que cuesta mucho variar porque cuesta mucho entender que ha cambiado la situación. (...) Puesto que ha cambiado la situación política, los objetivos ya no son la democracia y las libertades, sino la democracia participativa, el ayuntamiento participativo, profundizar la democracia⁴⁹⁰.

L'urbanisme posterior a la transició, amb les seves ruptures i pervivències respecte el període franquista, amb les seves limitacions i possibilitats polítiques, ja seria en qualsevol cas un urbanisme del període democràtic, hereu de la "transició".

⁴⁹⁰ Entrevista d'Andrés Naya a Elena Grau. "De la 'cultura de la piedra' a las redes ciudadanas - Entrevista a Andrés Naya". 25 de gener de 2000.

Consideracions finals

L'anàlisi dels plans metropolitans de la Barcelona predemocràtica ensenya una història del desenvolupament disciplinar del planejament metropolità en les tres últimes dècades del franquisme, marcat per ruptures i permanències. Els canvis demogràfics, econòmics i polítics, així com la renovació conceptual de la disciplina urbanística i de les seves bases epistemològiques foren sentits i interpretats pels professionals que es dedicaren a pensar la Barcelona metropolitana, avançant en l'evolució del seu planejament.

Com a antecedent del planejament metropolità, el *Pla Comarcal de Barcelona* de 1953 havia delimitat per primera vegada l'àmbit de planificació urbana que en el futur seria l'àrea metropolitana de Barcelona. La idea de contenció del creixement, la visió organicista i la defensa del comunitarisme, que foren característics de l'ideari de ciutat de la *Falange*, havien intentat donar legitimitat moral i política aquell planejament urbà i també estaven presents en altres plans comarcals de l'Estat. Tots havien seguit l'orientació de l'arquitecte de la Direcció General d'Urbanisme Pedro Bidagor, personatge central de la institucionalització de l'urbanisme durant l'autarquia, però el pla per a la comarca de Barcelona, que tenia com a coautor l'arquitecte i ex-integran del GATCPAC Josep Soteras Mauri, presentava innovacions. Malgrat l'aïllament cultural i polític del període autàrquic i l'actitud modernofòbica (per entendre el Moviment Modern com a republicà), en el Pla Comarcal estaven presents la interiorització d'uns referents estrangers, com el *Regional Planning* anglo-saxó, i l'organicisme de Bardet, adaptant-los a la recerca d'unes solucions pròpies del problema metropolità barceloní. Els resultats es materialitzaven en la introducció del concepte de raïm i del *zoning* funcional, un input típic de l'urbanisme modern, aportat per Soteras.

El pla de 1953 era una aproximació al problema de la conurbació més enllà de l'extensió urbana i de l'aproximació tradicional basada en l'*Ensanche*, una anticipació del debat sobre el planejament metropolità que es faria en les dècades següents, encara tractat de manera incipient. S'allargava l'àmbit de planejament a municipis que no tenien continuïtat dels seus nuclis urbans, sense arribar a l'escala del *Pla Provincial*. Aquest pla fracassà en la seva proposta tècnica de contenir l'expansió urbana. La dinàmica demogràfica s'intensificà amb el *desarrollismo*, que promogué una continua tensió urbanitzadora sobre la Barcelona metropolitana. La forta demanda d'habitatge, associada a la política d'habitatge oficial que a partir d'un cert moment va impulsar la promoció privada de polígons d'habitatge, afavorí l'edificació indiscriminada, buscant ubicacions allà on el sòl era més barat. La ubicació d'aquests polígons sovint en contradicció amb la política urbana oficial, establerta encara en l'autarquia, contribuï a la progressiva desconcentració de la població i la consolidació del fenomen metropolità a Barcelona.

La política urbana de la *Falange* es desmantellà, en virtut de la pèrdua de poder en el nucli dur del govern, amb l'arribada dels tecnòcrates de l'*Opus Dei*, i pel fracàs de la seva política de contenció de la urbanització, en una realitat de franca expansió econòmica i demogràfica de les grans ciutats. L'arquitecte Pedro Bidagor, tot i romandre en la *Dirección General de Urbanismo* del *Ministerio de la Vivienda* fins el final de la dècada de seixanta, hagué forçosament de canviar d'orientació, obrint la política oficial a la modernització del planejament, acceptant la idea d'expansió urbana, més d'acord amb les premisses demogràfiques i econòmiques que suposaven el *desarrollismo*.

El desfasament entre el Pla Comarcal i la nova realitat del *desarrollismo* mogueren l'Ajuntament i la Diputació de Barcelona, recolzats pel *Ministerio de la Vivienda*, a revisar el *Pla Comarcal*. L'any 1964 fou creada una *Comisión de Revisión del Plan Comarcal*, coordinada pels arquitectes Manuel Ribas i Xavier Subias i per l'enginyer Albert Serratosa. La comissió s'interessà pel procés complex que es desenvolupava veloçment a la nova corona metropolitana de Barcelona, un àmbit molt més ampli que el límit de la comarca. Les eines i instruments del *Pla Comarcal* no eren aptes per intervenir en un territori de tan diferent escala que requeria actualitzar el planejament a la llum de la renovació conceptual de l'urbanisme en marxa als anys seixanta. La Comissió, amb la participació pionera dels seus coordinadors, esdevingué una "escola de formació" del planejament, determinada a superar les deficiències formatives en urbanisme aleshores. Amb l'esforç de conèixer els referents estrangers, s'explorà la seva adaptació a través d'uns *Esquemes Previs*, es traduí bibliografia estrangera específica, es feren viatges d'estudi, i es posaren en relació urbanistes i tècnics de les ciències socials, com la sociologia, geografia i economia. Com a resultats, es sintetitzaren i adaptaren temes capdavaners de l'urbanisme d'aquell moment.

A la recerca de la seva legitimitat epistemològica, l'urbanisme dels anys seixanta buscà un estatut científic, apropant-se a les ciències socials, el que ajudaria a redefinir el mateix planejament com a disciplina. El resultat seria un urbanisme amb aspiracions científiques, influenciat per la visió sistèmica, per altres disciplines com la sociologia, l'economia i la geografia. La pretensió neopositivista d'aquest urbanisme "científista" portà a modelitzar el fenomen urbà, amb el suport de noves tecnologies com l'ordinador que aleshores s'estava popularitzant. Entre els molts referents estrangers que estaven sobre la taula de la comissió que revisava el Pla Comarcal, alguns esdevindrien fonamentals per al *Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona* de 1962-1968: una versió del model de les *new towns* angleses, proposat per l'Ajuntament⁴⁹¹; i la *Città-Regione* italiana, proposada per Manuel Ribas des de la Diputació. La manca d'acord entre quin model seguir generà una disputa.

⁴⁹¹ Les *new towns* angleses es situaven a més de 50km de Londres i pretenien captar indústries i altres usos, és a dir, ser autònomes. En el cas que ens ocupa, es tractaven de grans operacions pe fer més pols a l'àrea metropolitana.

La disjuntiva conceptual entre les propostes tècniques de l'Ajuntament i de la Diputació responia a les irreconciliables diferències de projecte polític entre les institucions. L'ambició de lideratge de l'alcalde de Barcelona Josep Maria Porcioles en la construcció d'una "Gran Barcelona" metropolitana el duia a ingerir-se en àmbits d'altres municipis. La pretensió de Porcioles anava en contra de la rígida jerarquia de l'administració franquista, en que l'Ajuntament havia de sotmetre's a la Diputació, i ambdós al *Ministerio de Gobernación*. Porcioles aprofità el seu prestigi polític per saltar-se la Diputació i negociar directament amb Madrid.

Com era impossible una solució en la disputa entre l'Ajuntament i la Diputació, l'any 1966 es presentà una versió del *Plan Director del Área Metropolitana* en què l'adopció del model de ciutat-regió i la construcció de *new towns* apareixen juxtaposades, escenificant la sublimació dels conflictes, típica del franquisme. Sense un acord, els esforços de renovació del planejament "científic", plasmats en el *Pla Director*, no esdevingueren mai normatius.

Entre el desig de modernització i les limitacions imposades per la política, el planejament possible aleshores requeia sobre els marges d'autonomia dels tècnics fins arribar a la tramitació política. L'any 1968 seria aprovada una versió del pla com a *Esquema Director* sense efectes legals i com a orientació per a la revisió del *Pla Comarcal*. El procés de renovació del planejament que havia pretès el *Pla Director* romandria truncat fins els primers setanta, amb la sortida d'alguns protagonistes i l'entrada d'altres, com el moviment veïnal, quan es reprenghen els treballs de revisió del *Pla Comarcal*.

La revisió del *Pla Comarcal* es desdoblà en dos diferents plans: un pla d'escala intermediària, entre la Comarca i la Província, el POAMB; i el *Pla Comarcal* pròpiament, que posteriorment seria anomenat *Pla General Metropolità - PGM*. El POAMB seguí un camí convuls i el seu desenvolupament patí tècnica i políticament. Com a resultat, Manuel Ribas, que havia estat una figura central del planejament metropolità de Barcelona per més d'una dècada, dimití. En una crisi derivada de la interferència del Ministeri d'Habitatge en voler construir una nova ciutat a l'àrea metropolitana de Barcelona, coneguda com a "crisi de l'Actur", dimití Manuel Solà-Morales.

D'aquells protagonistes responsables pel *Pla Director* en els anys seixanta, encara romandrien Albert Serratosa, per un temps, i Xavier Subias. Entre 1970 i 1972 el PGM evolucionà cap a una sortida tècnica, trobant un model de pla que li donés resposta. El PGM sortí a *Informació Pública* el 1974, generant disputes entre els tècnics responsables, propietaris de sòl i Associacions de Veïns, el que provocà una altra crisi. Com a resultat, Albert Serratosa seria substituït per l'arquitecte Joan Antoni Solans, que havia coordinat tècnicament els treballs fins aleshores. El tardofranquisme permetia entreveure algun canvi polític possible en el futur, sobretot després de la mort de Carrero Blanco el 1973, tot i que les estructures polítiques del règim estaven intactes.

El cert és que hi hagué una gran agitació ciutadana en torn del PGM entre el 1974 i 1976, quelcom impensat en els anys anteriors. Les Associacions de Veïns reivindicaven millores en els barris i la participació efectiva en el planejament. El protagonisme dels moviments socials urbans en la transformació de la ciutat ja havia estat enunciat pels teòrics de la sociologia urbana francesa que havia contribuït amb el sorgiment d'un nou paradigma en l'urbanisme, crític amb l'urbanisme sistèmic, però trobava limitacions polítiques en un context autoritari. La democratització de l'urbanisme començà dins el franquisme a instàncies tècniques. Encara no eren possibles les vies de participació democràtica, però els tècnics de l'Àrea Metropolitana de Barcelona actuaren com a intermediaris de les aspiracions ciutadanes en el planejament que elaboraven, que resultaria en el *Pla General Metropolità*.

El PGM fou aprovat finalment el 1976, després de la mort de Franco però abans de la consolidació de la democràcia. El PGM no pogué ser un exemple acabat d'urbanisme democràtic perquè la participació ciutadana havia estat inexistent en el procés de redactat, donat que les associacions veïnals només pogueren participar després de la seva redacció i el legitimà en funció dels comdicionaments com el millor planejament possible en aquell context. Posteriorment, l'existència del PGM sovint permetria garantir la primacia de l'interès veïnal en les disjuntives plantejades amb els promotors i propietaris del sòl, ja durant la vigència normativa del pla en la transició democràtica i després. Aquest urbanisme de la transició democràtica a Barcelona, més que un urbanisme democràtic, participatiu, fou un urbanisme d'una tecnocràcia progressista, lligada ideològicament als partits d'esquerres que en alguns casos representaren en els governs municipals ja democràtics.

Resultat de la sedimentació d'experiències de més de vint anys de planejament metropolità i de dos plans anteriors realitzats a Barcelona, el *Pla General Metropolità* fou una mena de síntesi del planejament dels anys setanta, en les seves possibilitats i limitacions, en un moment de crisi disciplinar. Alhora, apropà els tècnics de les demandes ciutadanes, en la línia dels moviments radicals que reivindicaven la repolitització del planejament urbà després del maig de 1968 francès, introduïdes aquí per l'agitació social promoguda per les *Associacions de Veïns*. El PGM il·luminà el paper de l'urbanisme com a disciplina, la seva funció, el desenvolupament tècnic i la seva relació amb la societat durant la transició política a Barcelona. Sintetitzà els dos paradigmes més notables del planejament urbà del segle XX, el sistèmic i l'històric. Funcionà com a pont de caràcter urbanístic i jurídic en la transició política entre dictadura i democràcia, restablint la relació entre urbanisme i societat, entre tècnica i política.

La llarga vigència del PGM en democràcia, amb governs de distintes ideologies i posicions tecnocràtiques, posaria en evidència el seu caràcter adaptatiu, expressió d'un planejament contingent, que incorpora la imprevisibilitat de la component humana. El rebaixament d'expectatives del planejament urbà, característic del *possibilisme* en la tramitació política dels plans, hauria de ser

una alerta sobre les limitacions no només de l'urbanisme, sinó de la mateixa democràcia. Entre les reivindicacions ciutadanes, els lobbies i els grups d'interessos, les tensions s'hauran d'administrar democràticament. El judici que tenim ara, en democràcia, de que el planejament urbà ha de tenir viabilitat tècnica i política per donar resposta als problemes que relacionen espai i societat fou un enteniment que hagué de ser construït pels tècnics que treballaren en el planejament metropolità de Barcelona en un context confús i encara predemocràtic.

Llistat d'imatges

Il·lustració de la coberta – “Las Ramblas con lluvia”. Foto de Català Roca. 1950.
Contracoberta – Edició de la mateixa foto de Català Roca.

PART I

Fig. 1 - Foto publicada a la pàgina web del Museu d'història de la ciutat de Barcelona. Font original: Archivio Militare dell'aeronautica italiana.

Fig. 2 – Foto publicada a la pàgina web del Colegio de Arquitectos de Madrid.

Fig. 3 – Foto publicada en el llibre: *Les Vivendes del Congrés Eucarístic de Barcelona: 1952-1962*. Edicions UPC. Barcelona, 2011. Font original: Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Barcelona.

Fig. 4 – Arxiu del Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

Fig. 5 – Memòria del Plan Comarcal. 1953, gràfic II. Arxiu del Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

Fig. 6 – Revista Ciudad y Territorio. Nº 2/1977, p. 92.

Fig. 7 - Memòria del Plan Comarcal. 1953, gràfic XXIX. Arxiu del Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

Fig. 8 – Revista Ciudad y Territorio. Nº 2/1977, p. 67.

Fig. 9 – Revista Ciudad y Territorio. Nº 2/1977, p. 65.

Fig. 10 – TERÁN, Fernando de. *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. 1982.

Fig. 11 – TERÁN, Fernando de. Op. Cit., p. 256

Fig. 12 – TERÁN, Fernando de. Op. Cit., pp. 253-255.

Fig. 13 – Imatge publicada per TERÁN, Fernando de. Op. Cit. Font original: Revista AC, número 13 de 1934.

Fig. 14 i 15 – GALERA i Monegal, Montserrat. *Atlas de Barcelona: siglos XVI-XX*. 1982.

Fig. 16 – TERÁN. Fernando de. *El problema urbano*. 1982, p. 40.

Fig. 17 – TERÁN. Fernando de. Op. Cit., p. 45.

Fig. 18 – TERÁN. Fernando de. Op. Cit., p. 41.

Fig. 19 – GIBBERD, Frederick. *Harlow: the story of a new town*. 1980.

Fig. 20 – NEVILLE Lewis, David. *La ciudad - problemas de diseño y estructura*. 1973, p. 59.

Fig. 21 – Revista Ciudad y Territorio. Nº 2/1977, p. 75.

Fig. 22 – Foto publicada en el llibre: *Les Vivendes del Congrés Eucarístic de Barcelona: 1952-1962*. 2011, p. 12. Font original: Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

Fig. 23 - *Les Vivendes del Congrés Eucarístic de Barcelona: 1952-1962*. 2011, p. 30.

Fig. 24 – *Op. Cit.*, p. 16.

Fig. 25 – FERRER, Amador. *Els Polígons de Barcelona: l'habitatge massiu i la formació de l'àrea metropolitana*. 1996, p. 76.

Fig. 26 - FERRER, Amador. *Op. Cit.*, p. 85.

Fig. 27 – FERRER, Amador. *Op. Cit.*, p. 79.

Fig. 28 – Revista Cuadernos de Arquitectura. 1950, p. 112.

Fig. 29 – Revista Ciudad y Territorio. Nº 1/1969, p. 11.

Fig. 30 i 31 – Revista Cuadernos de Arquitectura. 1950, pp. 113 i 114.

PART II

Fig. 32 – Foto publicada a l'exposició "Ja tenim 600". Museu d'Història de Barcelona.

Fig. 33 – TERÁN, Fernando de. *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. 1982, p. 409.

Fig. 34 – *Op. Cit.*, p. 410.

Fig. 35 – *Op. Cit.*, p. 569.

Fig. 36 – SOLÀ-MORALES i Rubió, Manuel de. *La Urbanización Marginal*. 1976.

Fig. 37 - FERRER, Amador. *Els Polígons de Barcelona: l'habitatge massiu i la formació de l'àrea metropolitana*. 1996, p. 112.

Fig. 38 – *Op. Cit.*, p. 110.

Fig. 39 – *Op. Cit.*, p. 94.

Fig. 40 – *Op. Cit.*, p. 98.

Fig. 41 – Foto de Pérez de Rozas.

Fig. 42 – Revista Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo. Núm. 87. Gener-febrer de 1972, p. 49.

Fig. 43 – Revista Serra d'Or. Nº 7. Juliol de 1964, p. 26.

Fig. 44 – Arxiu del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya – COAC. La foto ha estat editada. En la foto original, Xavier Subias està amb els seus socis Guillemos Giráldez i López-Íñigo.

Fig. 45 – Foto publicada en la contraportada del llibre *Pensar el Territori. Converses amb Albert Serratos*. 2011.

Fig. 46 - Revista Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo. Núm. 87. Gener-febrer de 1972, p. 7.

Fig. 47 – Pàgina web del Centro Studi per la Programmazione Intercomunale dell'area metropolitana: www.mi.it.

Fig. 48 - Revista *Architecture d'Aujourd'hui*. Nº 88. Febrer-març de 1960, pp. 3-11.

Fig. 49 a 56 – Arxiu del Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

Fig. 57 - MARTINS Peres, Otávio. "Especulando sobre a fragmentação da forma urbana: dinâmicas do crescimento urbano e a paisagem hidrográfica". In: Riurb, Nº10.

Fig. 58 – Revista Serra d’Or. Nº5. Abril de 1967, p. 66.

Fig. 59 - TERÁN. Fernando de. *El problema urbano*. 1982, p, 50.

Fig. 60 - Revista Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo. Núm. 87. Gener-febrer de 1972, p. 51.

Fig. 61 – Nel·lo, Oriol. *Aquí, no! Els conflictes territorials a Catalunya*. 2003, p. 191. Font original: Arxiu del Ministeri de l’habitatge.

Taula I - Tabla d’elaboració pròpia amb dades de l’INE. INEbase. Variaciones intercensales. Alteraciones de los municipios en los censos de población desde 1842

PART III

Fig. 62 - Revista Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo. Núm. 87. Gener-febrer de 1972, p. 57.

Fig. 63 - Revista Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo. Núm. 87. Gener-febrer de 1972, p. 27.

Fig. 64 - Revista Ciudad y Territorio. Nº 2/1977, p. 106.

Fig. 65 - TERÁN, Fernando de. *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. 1982, p. 480.

Fig. 66 a 68 - Arxiu del Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

Fig. 69 - GALERA i Monegal, Montserrat. *Atlas de Barcelona: segles XVI-XX*. 1982.

Fig. 70 - TERÁN, Fernando de. *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. 1982, p. 607.

Fig. 71 – TORRES i Capell, Manuel de. *La formació de la urbanística metropolitana de Barceona. L’urbanisme de la diversitat*. 1999, p. 279.

Fig. 72 – SOLÀ-MORALES i Rubió, Manuel de. *Barcelona – Remodelación capitalista o desarrollo urano en el sector de La Ribera Oriental*. 1974, p. 63.

Fig. 73. SOLÀ-MORALES i Rubió, Manuel de. Op. Cit. Coberta del llibre.

Fig. 74. SOLÀ-MORALES i Rubió, Manuel de. Op. Cit., pp 44-45.

Fig. 75 i 76 - Revista Ciudad y Territorio. Nº 2/1977, p. 85.

Fig. 77 - TERÁN, Fernando de. *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. 1982, p. 573.

Fig. 78 a 80 - Arxiu del Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

Fig. 81 - TERÁN, Fernando de. *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. 1982, p. 611.

Fig. 82 – Foto de Manel Armengol. 1976.

Referències bibliogràfiques

ARGAN, Giulio Carlo. *Progetto e Destino*. 1964.

ARNSTEIN, Sherry. "A ladder of Citizen Participation". Journal of American Institute of Planning. 1969.

Atlas Cartogràfic de Catalunya.

AYMONINO, Carlo. *I centri direzionali. La teoria e la pratica*. Leonardo da Vinci. Bari. 1967.

_____. *Origini e Sviluppo della città moderna*. Versió espanyola: *Origen y desarrollo de la ciudad moderna*. Barcelona. 1972.

BALDRICH i Tibau, Manuel. *Ante el crecimiento desmesurado de los aglomerados urbanos: La ciudad comarca*. Casa Prov. Caridad. Barcelona. 1952.

Banco Urquijo. *Genesis y problemática del Área Metropolitana de Barcelona*. Moneda y Crédito. Madrid. 1972.

BARDET, Gaston. *L'urbanisme*. Edicions 62, 1964.

BENABENT Fernández de Córdoba, Manuel. *La Ordenación del Territorio en España – Evolución del concepto y de su práctica en el siglo XX*. Universidad de Sevilla. Sevilla, 2006.

BENEVOLO, Leonardo. *Historia de la arquitectura moderna*. Gustavo Gilli. Barcelona. 1999.

_____. *Le origini dell'urbanistica moderna*. Laterza, 1974.

BERLIN, Isaiah. *Dos conceptos de libertad y otros escritos* (1958). 2001.

BERMANN, Marshall. *All that is solid melts into air*. Nova York, 1982.

BOHIGAS, Oriol. *Barcelona: entre el barraquisme i el Pla Cerdà*. Oikos – TAU.

_____. "Planificació i Tecnocràcia". Serra d'Or. Número 7. Juliol de 1960.

BORJA, Jordi. *Llums i ombres de l'urbanisme de Barcelona*. Editorial Empúries. Barcelona, 2010.

CALAVITA, Nico; i FERRER, Amador. *Behind Barcelona's Success Story*. Journal of Urban History. Setembre de 2000.

CAMPOS VENUTTI, G. *La administración del urbanismo*. (1967) Gustavo Gilli. Barcelona, 1971.

CAPEL, Horacio. *Filosofía y Ciencia en la Geografía Contemporánea*. (1978). Editorial Barcanova. Barcelona. 1983.

_____. "Manuel de Solà-Morales, arquitecto, urbanista y científico social". Biblio 3W. In: *Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*. [En línea]. Barcelona: Universidad de Barcelona, 20 de mayo de 2012, Vol. XVII, nº 976.

CASTELLS, Manuel. *La Question Urbaine* (1972). Versió espanyola: *La Cuestión Urbana*. Siglo Veiteuno Editores. Mexico. 1985.

_____. *La ciudad y las masas*. Alianza. Madrid. 1986.

CHADWICK, George F. *Una Visión sistémica del planeamiento*. Gustavo Gili, Barcelona, 1973.

CHOAY, Françoise. *L'urbanisme. Utopies et Realités*. (1965). Versió espanyola: *Urbanismo. Utopías y Realidades*. Traducción Luis del Castillo. Editorial Lumen, Barcelona. 1970.

_____. *La Regle et le modèle*. DuSeuil. Paris. 1980.

CULLEN, Gordon. *Townscape*. (1971). Versió portuguesa: *Paisagem urbana*. Edições 70. Lisboa, 1996.

DAVIDOFF, Paul. "Advocacy and pluralism in Planning". JP Journal, Novembre de 1965.

DE CARLO, Giancarlo. *La nuova dimensione della città. La città regione*. Stresa. 1962.

_____ et allí. *Le radici malate dell'urbanistica italiana*. Moizzi Editori. Milà, 1976.

DELGADO, Manuel. *Barcelona. Ciudad mentirosa*. 2007.

DOMINGO i Clota, Miquel; i BONET i Casas, Maria Rosa. *Barcelona i els moviments socials urbans*. Mediterrania. Barcelona, 1998.

ESTEBAN, Juli. "L'ordenació de l'àrea metropolitana. 1953-1976". In: *Seminari de Recerca. Aportacions catalanes en el camp de la urbanística i de l'ordenació del territori des de Cerdà als nostres dies*. 1998.

EGEA Reche, Monica. Tres cantos en el contexto de las nuevas ciudades: de ACTUR a Municipio Independiente (1971-91). Tesis Doctoral. UCM. 1991.

EZQUIAGA Domínguez, José María. "¿Cambio de estilo o cambio de paradigma? Reflexiones sobre la crisis del planeamiento urbano. Bases para el debate sobre la reforma de la legislación urbanística en España". Revista URBAN 2. Madrid. 1997.

FABRE, J. i HUERTAS, Josep Maria. *Tots els barris de Barcelona*. Vol 1. Edicions 62. Barcelona, 1976.

FERNÁNDEZ-CAVADA, Fernando. "El sector urbanismo en el II Plan de Desarrollo Económico y Social". Ciudad y Territorio. Número 1. 1969.

FERRÉ Pacia, Carme. *Serra d'or: intel·lectualitat i cultura resistents. Serra d'Or 1959-1977*. (llibre basat en la tesis doctoral de l'autora presentada a la Universitat Autònoma de Barcelona en 1998 per a l'obtenció del títol de doctora en Ciències de la Comunicació). Galerada SCCL. Cabrera de Mar. 2000.

FERRER, Amador. "El Pla General Metropolità de Barcelona. La versió de 1976". Papers. Regió Metropolitana de Barcelona, núm. 28. Barcelona, 1997.

_____. *Els Polígons de Barcelona: l'habitatge massiu i la formació de l'àrea metropolitana*. Edicions UPC. Barcelona, 1996.

FOLCH, Ramon (coordinador). *El territorio como sistema. Conceptos y herramientas de ordenación*. Diputación de Barcelona. Barcelona. 2003.

GALANTAY, Erwin. *Nuevas ciudades. De la antigüedad a nuestros días*. Gustavo Gili. Barcelona, 1977.

GALERA i Monegal, Montserrat. *Atlas de Barcelona: segles XVI-XX*. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. 2ª edició. Barcelona, 1982.

GARCÍA-DELGADO, José Luís. "La industrialización y el desarrollo económico de España durante el franquismo". In: NADAL & al. *La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica*. 1987.

- GIBBERD, Frederick. *Harlow: the story of a new town*. Publication for companies. Stevenage. 1980.
- GENOVÈS, Maria Dolors. *Les Barcelones de Porcioles: un abecedari*. Edicions Proa. Barcelona, 2005.
- GOLDSMITH, Trevor. "From Falangism to Technocracy: The Legislation and the Reality of Spanish Urbanism in Barcelona, 1939–1976". *Journal of Urban History*. 2011.
- GORZ, André. "Technique, techniciens et lutte de classes". (1971). Versió espanyola: "Técnica, técnicos y lucha de clases". Edició de Joaquín Valdivielso. Ed. Los libros de la cataracta, Madrid, 2008.
- GRAU, Elena. "De la cultura de la piedra a las redes ciudadanas. Entrevista a Andrés Naya". 25 de gener de 2000.
- HAGGET, Peter. *Análisis Locacional en Geografía Humana*. Gustavo Gilli. Barcelona, 1976.
- HALL, Peter (Ed.). *Urban and regional models*. Versió espanyola: *Modelos de análisis territorial*. Barcelona, Oikos Tau, 1975.
- _____. *Ciudades del Mañana*. Ediciones del Serbal. Barcelona, 1996.
- _____. PAIN, Kathy. *The Polycentric Metropolis*. Earthscan. Londres, 2006.
- HUERTAS, Josep Maria i ANDREU, Marc. *Barcelona en lluita – El moviment urbà 1965-1996*. FAVB. Barcelona, 1996.
- KOPP, Anatole. *Quan le moderne n'était pas un style mais une cause*. 1988.
- KUHN, Thomas. *La estructura de las revoluciones científicas*. 1962.
- JACOBS, Jane. *The Death and Life of Great American Cities*. 1961.
- LE CORBUSIER. *Carta de Atenas*. (1942).
- LEE, Douglas B. "Requiem to large-scale models". *JAPA*, 39, 3. 1973.
- LEFEBVRE, Henri. *Le Droit a la Ville*. (1968). Versió espanyola: *El Derecho a la Ciudad*. Ediciones Península. Barcelona, 1978.
- _____, Henri. *La Revolution Urbaine*. (1970). Versión espanyola: *La Revolución Urbana*. Alianza Editorial, Madrid, 1972.
- LEWIS, David. *La ciudad: problemas de diseño y estructura*. Gustavo Gilli. Barcelona, 1973.
- LORENZI, Elizabeth. *Vallekas, Puerto de Mar. Fiesta, identidad de barrio y movimientos sociales*. Queimadas Gráfica. Madrid, 2007.
- LÓPEZ Díaz, Jesús. "Vivienda Social y Falange: ideario y construcciones en la década de los 40". *Scripta Nova*. 2003.
- LLUCH, Enric; i NEL·LO, Oriol. *La gènesi de la divisió territorial de Catalunya*. Barcelona, 1983.
- LLUCH, Ernest. "Un pla tancat amb pany i clau". *Serra d'Or*. Febrer, 1967, p. 15.
- _____. "El debat de la divisió territorial de Catalunya, 1939-1983". In: *Enric Lluç. L'obra escrita*. 2007.

LYNCH, Kevin. *A theory of Good City Form*. (1981). Versió espanyola: *La buena forma de la ciudad*. Ed. Gustavo Gilli. Barcelona, 1985.

_____. *La imagen de la ciudad*. Gustavo Gilli. Barcelona, 1998.

JACOBS, Jane. Jane Jacobs. *The Death and Life of Great American Cities*. (1961). Versió espanyola: *Muerte y vida de las grandes ciudades americanas*. 2a edició. Ediciones Península. Madrid. 1973.

MARÍN i Corbera, Martí. *Porcioles. Catalanisme, clientelisme i franquisme*. Editorial Base. Barcelona, 2000.

MARTINS Peres, Otávio. "Especulando sobre a fragmentação da forma urbana: dinâmicas do crescimento urbano e a paisagem hidrográfica". In: Riurb, Nº10.

MARTORELL Porta, Vicente; FLORENSA, Adolfo; i MARTORELL Otzet, Vicente. *Historia del Urbanismo en España – del Plan Cerdá al Área Metropolitana*. Labor. Barcelona, 1970.

MARX, Karl. *Manuscritos Económicos-Filosóficos de 1844 (1844)*. 2006.

McLOUGHLIN, J. Brian. *Urban and Regional Planning. A systems approach*. (1969). Versió espanyola *Planificación urbana y regional. Un enfoque de sistemas*. Instituto de Administración Local, (Col. Nuevo Urbanismo nº 41), Madrid, 1971.

MONTANER, Josep Maria. *Sistemas Arquitectónicos Contemporáneos*. Gustavo Gilli. Barcelona, 1998.

MUNIESA, Bernat. *Dictadura y transición. La España lampedusiana*. Barcelona. 2005.

MUÑOZ, Francesc. *La producció residencial de baixa densitat*. Diputació de Barcelona. Barcelona, 2005.

NEVILLE Lewis, David. *La ciudad - problemas de diseño y estructura*. Gustavo Gilli. Barcelona, 1973-

NEL-LO, Oriol. *Aquí, no! Els conflictes territorials a Catalunya*. Editorial Empúries. Barcelona, 2003.

PIÉ, Ricard. "El projecte disciplinar: La versió de 1974 del Pla general metropolità". Papers. Regió Metropolitana de Barcelona, núm. 28. Barcelona, novembre de 1997.

PIÉ, Ricard (editor). *Aportacions catalanes en el camp de la urbanística i de l'ordenació del territori, des de Cerdà als nostres dies*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 2007.

Quaderns de Carrer: 1970-2010 40 anys d'acció veïnal. FAVB. Barcelona, maig de 2010.

RAPOSO, Alfonso; i VALENCIA, Marco Valencia. "Aproximación a los discursos de la teoría arquitectónica de fin de siglo". In: DU&P Año 1, Nº1. Santiago, 2004.

RIBAS i Piera, Manuel. "Possibilitats de la Ciutat-Comarca". Revista Serra d'Or, any IV, número 3, març de 1962.

_____. "Exposición de un Modelo de Ciudad-Región Barcelonesa". In: *Memoria del Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona*. 1965.

_____. "La planificación territorial". Ciudad y Territorio. 1969.

_____. "Teoría y práctica de las denominadas áreas metropolitanas". Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, núm. 87. Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears. Barcelona, gener-febrer de 1972.

_____. *Barcelona i la Catalunya-ciutat*. 2004.

ROCA, Francesc. *Política econòmica i territori a Catalunya: 1901–1939*. Ketres. Barcelona, 1979.

RODRÍGUEZ, Carmen. “Les VCE: un projecte experimental amb aspiració modélica”. In: *Les Vivendes del Congrés Eucarístic de Barcelona: 1952-1962*. Edicions UPC. Barcelona, 2011.

ROS Hombravella, Jacinto i SANTILLANA, Antonio. *Guía a las aplicaciones de la economía a la planificación urbanística*. ETSAB. Barcelona, 1970.

SAGARRA i Trias, Ferran. *Barcelona, ciutat de transició (1848-1868)*. Institut d’Estudis Catalans. Barcelona, 1996.

_____. *De les cases barates als grans polígons: el Patronat Municipal de l’Habitatge de Barcelona entre 1929 i 1979*. (1999). PMH. Barcelona, 2003.

SAMBRICIO, Carlos. *Madrid, Vivienda y Urbanismo: 1900-1960*. 2004.

SAINZ Gutiérrez, Victoriano. *El proyecto urbano en España*. Universidad de Sevilla. Sevilla, 2006.

SERRATOSA, Albert. *Objetivos y Metodología de un Plan Metropolitano. La revisión del Plan Comarcal (1953) de Barcelona*. Oikos-Tau. Barcelona, 1979.

_____. “La revisió de Pla comarcal de 1953: alternatives a l’origen i organització dels treballs”. Papers. Regió Metropolitana de Barcelona, núm. 28. Barcelona, 1997.

_____. *Més enllà de l’urbanisme*. Publicacions de l’Abadia de Montserrat. Esplugues de Llobregat, 2006.

SOLÀ-MORALES i Rubió, Manuel. “La metodología del Plan director”. Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, núm. 87. Col·legi Oficial d’Arquitectes de Catalunya i Balears. Barcelona, gener-febrer de 1972.

_____. “Breve Historia del Área Metropolitana da Barcelona”. Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, núm. 87. 1972.

_____. “Las propuestas del Plan director”. In: “Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo”, núm. 87. Col·legi Oficial d’Arquitectes de Catalunya i Balears. Barcelona, gener-febrer de 1972.

_____. “La Metodología del Plan Director”. In: El Área Metropolitana de Barcelona. Gener de 1972.

_____ et alli. *La urbanización Marginal*. ETSAB. Barcelona, 1976.

_____ *La Ciudad y los juegos*. ETSAB. Barcelona, 1971.

_____. *Les formes de creixement urbà*. Edicions UPC. Barcelona, 1997.

_____ *Barcelona – Remodelación Capitalista o desarrollo urbano en el sector de la Ribera Oriental*.

SOLANS, Joan Antoni. “Els canvis que el Pla General Metropolità va introduir a la pràctica urbanística. Un balanç”. Papers. Regió Metropolitana de Barcelona, núm. 28. Barcelona, 1997.

SOTERAS, José. “El Plan Comarcal de 1953”. Ciudad y Territorio, 2. 1977.

TAFURI, Manfredo. “Per una crítica dell’ideologia architecttonica”. (1969). Versió espanyola in: *De las vanguardias a la metrópoli*. Barcelona. 1972.

_____. *Progetto e Utopia: Architettura e Sviluppo Capitalistico*. 1973.

TERÁN, Fernando de. "La situación actual de planeamiento urbano y sus antecedentes". Ciudad y Territorio, 2, de 1971.

_____. "Notas para la historia del planeamiento de Barcelona. La era Franco". Revista Ciudad y Territorio. Nº 2. 1977.

_____. *El problema urbano*. Aula abierta Salvat. Madrid, 1982.

_____. "El Plan General Metropolitano de Barcelona en el contexto del urbanismo español de los años setenta". Papers. Regió Metropolitana de Barcelona, núm. 28. Barcelona, 1997.

_____. *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*. Alianza. Madrid, 1982.

_____. *El Pasado Activo*. Akal. Madrid, 2009.

TORRES i Capell, Manuel de. *La Formació de la urbanística metropolitana de Barcelona – L'urbanisme de la diversitat*. Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Barcelona, 1999.

TORT, Joan i CATALÀ, Rosa. *Pensar el Territori. Converses amb Albert Serratosa*. Dèria Editors. Barcelona. 2011.

VILANOVA Claret, Josep Maria. Espacio residencial y metrópoli. Tesi Doctoral. UPC. Abril de 1995.

WYNN, Martin. *Planning and Urban Growth in Southern Europe*, Londres, 1984.

WOLFE, Tom. *From Bauhaus to our House*. Versió espanyola: *¿Quién teme al Bauhaus Feroz?* 1981.

Revistes

AD: Architectural Design. London.

Almanac Serra d'Or. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Architettura d'Aujourd'hui.

Casabella: rivista internazionale di architettura. Domus, Milano.

CEUMT

Ciudad y Territorio.

Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo.

Papers. Institut d'Estudis Regionals i metropolitans de Barcelona.

Revista del Col·legi d'Aparelladors.

La Veu del Carrer.

Urbanística.

Visions de l'Escola Tècnica d'Arquitectura de Barcelona.

Diaris

El País

La Vanguardia

Altres fonts consultades

BOE. Llei 1/1969, de l'11 de febrer de 1969, que aprova *el II Plan de Desarrollo*.

BOE. Número 114, de 12 de maig de 1972. Aprova el *III Plan de Desarrollo Económico y Social*.

BOE. Decret-llei 5/1974, de 24 d'agost de 1974 que crea l'*Entidad Municipal Metropolitana de Barcelona*.

BOE. Número 280, de 21 de novembre de 1975. Llei 41/1975. Llei de *Bases del Estatuto de Régimen Local*.

INEbase. Variaciones intercensales. Alteraciones de los municipios en los censos de población desde 1842. En línea: <http://www.ine.es/intercensal/>. Consultat el 13 d'abril de 2012.

Informe del Banc Internacional de Reconstrucció i Foment. 1961.

MHCB. "La consolidació del barraquisme. Dels anys quaranta als seixanta". Text de l'exposició "Barraques – La Ciutat Informal" del Museu d'Història Barcelona. Barcelona, 2009.

Ponència de Ferran Sagarra: "Polytechnic education and the 'Ateliers' system in our Schools of Architecture", en el *International Conference: Cities in Transformation, Research & Design*. Politècnico de Milano. 2012. Disponible a: <https://www.youtube.com/watch?v=rRDmsULkFf8>

ANNEX 1

Quadre sinòptic

Planejament Metropolità de la Barcelona predemocràtica													
	Pla	Any	Àmbit	Referent teòric		Sistema de valors	Protagonistes	Crisis	Marc jurídic	Context Econòmic	Context polític	Alcalde	
Part I	Pla Comarcal - <i>Plan general de ordenación de Barcelona y su zona de influencia</i>	1953	Comarca	Organicisme	Ideologia de la <i>Falange</i> i moral cristiana	Soteras Bidagor				Autarquia	Falangisme	Simarro	
				Comunitarisme					<i>Ley del suelo</i> 1956				
		(Pla Provincial de Barcelona)	1945-1963	Provincia			Baldrich						
Part II	Pla Director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona	1963-1966	Provincia	<i>New town</i>	Estatut científic com a legitimació epistemològica	Serratosa Subías	Diferències d'origen: Diputació/ Ajuntament	Tecnocràcia de l' <i>Opus Dei</i>		Plan de Estabilización 1959		Porcioles	
				<i>Città-regione</i>									
	Esquema Director	1968	Provincia										<i>Desarrollismo</i>
	Revisió del Pla Comarcal		Provincia	Soteras / Ribas Piera / Serratosa									
			Comarca										
		1970		<i>New towns</i>			ACTUR						
Part III	Pla General Metropolità	1974	Comarca			Serratosa / Solans	Al·legacions					Masó	
		1976	Comarca		Suport ciutadà	Solans / Associacions de Veïns		Llei del sol 1975		Transició democràcia	Viola	Sociàs	

Cronologia dels governants

	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Ministerio de la Vivienda															
Director General de Urbanismo						José Luis de Arrese y Magra (1957 - 1960)		Pedro Bidagor (1956 - 1969)							
Alcaldes de Barcelona	Antoni Maria Simarro Puig (1951 - 1957)						Josep Maria de Porcioles i Colomer (1957 - 1972)								
Presidents de la Diputació de Barcelona	Joaquim Buxó Dulce d'Abaigar (1949 - 1967)														
Governadors Civils de la Província	Felipe Acedo Colunga (1951- 1960)						Matías Vega Guerra (1960 - 1962)				Antonio Ibáñez Freire (1963 - 1966)				

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979				
	Gual Villalbí i després José María Martínez Sánchez-Arjona (1960 - 1969)				Vicente Mortes Alfonso (1969 - 1973)				J. Utrera Molina	Luis Rodríguez de Miguel									
	Pedro Bidagor (1956-1969)				Antonio Linares Sánchez (1969-71)				Emilio Larrodера										
	Josep Maria de Porcioles i Colomer (1957 - 1972)															Enric Masó (1973-1975)	Joaquin Viola (1975-1976)	Josep Maria Socias (1976 -79)	Narcís Serra
d'Abaigar (49-67)					Josep Maria Muller d'Abadal (1967 - 1973)				Joan Antoni Samaranch i Torelló (1973 - 1977)										
Freire (63-66)	Tomás Garicano Gofñi (1966 - 1969)				Tomás Pelaya Ros (1969 - 1974)				Rodolf Martín Vila										

ANNEX 2

Llistat d'entrevistats

Manuel Ribas i Piera

Xavier Subias i Fages

Albert Serratosa i Palet

Oriol Bohigas i Guardiola

Lluís Cantallops i Valerí

Manuel de Torres i Capell

Juli Esteban Noguera

Joan Antoni Solans i Huguet

Fernando de Terán Troyano

Miquel Roca i Junyent

Narcís Serra i Serra

Andrés Naya

Manuel Ribas i Piera¹

Data de l'entrevista: 31 de gener de 2011.

Lloc de l'entrevista: Despatx professional de l'entrevistat a la Rambla Catalunya.

- El Pla Director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona és un dels objectes de la meua recerca i estic intentant esbrinar el procés de la seva redacció. La revisió bibliogràfica que he portat fins ara passa invariablement per vostè com a un dels protagonistes d'aquest procés, pel lideratge del pla, defensant la posició de la Diputació, en una atribució compartida amb l'Ajuntament. Com va ser el començament dels treballs i com era aquesta relació institucional entre l'Ajuntament, la Diputació i el Ministeri de l'Habitatge en l'elaboració del Pla Director?

Jo era funcionari del Ministeri aquí a Barcelona. L'any 1962 o 1963 el Pedro Bidagor, que era un home de San Sebastià però que treballava al Ministeri a Madrid, va decidir crear una Oficina de revisió del Pla Comarcal. El Pla Comarcal és de l'any 1953 i aquest pla es començava a revisar el 1963. Sota la presidència del Bidagor es fa una solució salomònica d'aquell temps, amb un equip de l'Ajuntament i un equip de la Diputació. L'equip de l'Ajuntament, més o menys l'encapçalava en Serratosa i l'equip de la Diputació suposo que tocava a mi, sense que jo fos de la Diputació, perquè jo era del Ministeri. Hi van treballar com a arquitectes el Xavier Subias i també el Manuel de Solà-Morales, per un temps. Com a economista, hi va treballar l'Ernest Lluch.

- A part de la divisió institucional compartida entre l'Ajuntament, la Diputació i el Ministeri, quines eren les tensions i els conflictes latents en l'elaboració del Pla Director?

El Ministeri tenia una Delegació a Barcelona, que estava treballant en el local que ara és la Generalitat, però que llavors era la Diputació. Però a nosaltres ens anomenaven Oficina Provincial d'Urbanisme i tampoc depeníem del president de la Diputació. Depeníem directament del Ministeri, excepte en els diners que arribaven des de Madrid a través d'una figura que encara existeix, que ara ja no és res, però que llavors era importantíssima que era el governador de la província. El governador civil era el que ens pagava i que a més eren unes persones molt dictadores, llavors com a caps de turcs, però que de fet no feien res. Hi havia el senyor Soteras, a l'Ajuntament, i el Baldrich, a la Diputació. Aquests no venien mai a discutir el pla, però estaven nomenats. Aleshores havia aquests altres que he anomenat abans, el Serratosa i el Subias. Aquests dos equips, de la Diputació i de l'Ajuntament, estaven enfrontats. En el meu equip hi havia també el Manuel de Solà-Morales, que acabava d'acabar la carrera. Va interrompre i va anar a Harvard. A més, hi havia un altre arquitecte que encara és viu, que es diu Lluís Gelpí Vintrolà. Els economistes anaven variant, però el que va estar per més temps va ser l'Ernest Lluch. Nosaltres arribàvem a l'absurd de reunir-nos en secret, a les set

¹ Manuel Ribas i Piera nasqué a Barcelona l'any 1925 (25 de maig de 1925 – 14 de març de 2013). Fill de l'arquitecte Josep Maria Ribas i Casas. Llicenciat en Arquitectura i Dret (per la Universitat de Barcelona). A partir de 1952 formà part del Grup R, que sorgí com a reacció a l'arquitectura de caire acadèmic i monumentalista desenvolupada en la postguerra, amb la voluntat d'entroncar amb l'activitat desenvolupada abans de la Guerra Civil pel GATCPAC. Amb els altres del grup, com Coderch, Sostres, Moragues, Joaquim Gilli, Manuel Valls, Bohigas i Martorell, es consideraven a sí mateixos "postfuncionalistes". La seva obra com a arquitecte es complementarà amb la seva tasca com a urbanista. Des de 1956 fou professor de l'Escola Tècnica d'Arquitectura de Barcelona (catedràtic d'urbanisme de 1965 a 1990). El en terreny públic, participà del *Plan Provincial de Barcelona* (1959 – 1963) i en l'Esquema Director de l'Àrea Metropolitana (1963-1968). Des de 1978 fou membre de l'Institut d'estudis catalans (president de la Secció de Ciències i Tecnologia). El 2001 va rebre la Creu de Sant Jordi. Morí el 2013.

del matí aquí al meu despatx. Preparàvem clandestinament la sessió, per guanyar els altres perquè així, a les nou, quan començàvem la reunió, fèiem veure que no havíem quedat abans, però sortia el que havíem exprés més d'hora. Els altres, doncs, eren aquells que he dit de l'Ajuntament, encapçalats per en Serratosa. Ens reuníem aquí, en secret, per fer veure que no ens havíem posat d'acord, però sortia l'opinió d'un, de l'altre i l'altre i anàvem conjuntats, per a no contradir-nos.

- Més enllà de la divisió d'origen, entre l'Ajuntament i la Diputació, quines eren les divergències teòriques sobre l'orientació del pla?

De concepte i, fins i tot, si ens atrevim a donar un pas, teníem una divergència política.

- Les tensions i divergències polítiques en l'urbanisme durant el franquisme és un tema de gran interès per la meua recerca, perquè imagino que segurament hi havia d'haver tensions polítiques, tot i que no es podien expressar.

Els més propers al franquisme eren els de l'Ajuntament, perquè estaven sota la mà de l'alcalde Porcioles, que era molt dur. El Porcioles era molt franquista i era el que mirava de tirar l'aigua cap al seu costat. De l'altre *bando* érem més aviat gent d'esquerres. L'Ernest Lluch després va ser ministre socialista, per exemple, per donar una idea de com anaven les coses. Aleshores els enfrontaments eren constants. L'Ajuntament proposava unes solucions grandiloqüents i no estàvem d'acord. Ara jo faré la crítica, naturalment, i ells trobaran que no era així. Però des del meu punt de vista, les seves solucions solucions eren grandiloqüents, per exemple, per tenir una idea, volien construir una ciutat paral·lela. Va haver un llibret, que a l'Escola hi és, que és dels últims d'una sèrie, de tapes grises, que se'n diuen *Documents d'Anàlisi*, on surten algunes propostes.

- La visió grandiloqüent que vostè comenta crec que va ser expressa en la proposta de ciutat paral·lela que va fer en Xavier Subias i de *new towns* de l'Albert Serratosa en els seus Esquemes Previs del Pla Director.

Exactament, apareixen en aquests cinc esquemes. Jo en vaig fer un, per obligació. Si mires el d'en Serratosa o d'algun altre, les seves propostes eren "*the biggest in the world*". Volia construir una gran ciutat a l'altre costat de la muntanya.

- En aquests esquemes es veien conceptualment les diferents idees amb més claredat.

En aquell moment teníem un director arquitecte en l'Oficina de Revisió, que era en Josep Maria Ros Vila, un senyor que havia estat company de carrera del meu pare. Era un senyor gran, ara tindria més de cent anys i ell era el típic franquista que no volia que ningú es barallés. Deia: "*el dia que aquí s'hagi de fer una votació, jo plego i me'n vaig*". Per a ell, s'havia de resoldre tot aparentment, com a les dictadures. Vist l'anàlisi polític des d'ara resulta bastant divertit perquè van sortint tots els tòpics. És a dir, aparentment estàvem tots d'acord i, si no estàvem d'acord, no anàvem endavant. Quan hi havia una baralla latent, s'havia de resoldre la baralla. Era la idea de que "*aquí no es baralla ningú, aquí no votem. Aquí només diem entre tots el que creiem que és el millor*".

- I sobre els cinc esquemes, com es va generar aquesta metodologia de que es fessin grups per elaborar esquemes? I quins referents teòrics teníeu?

Un dia el senyor Ros Vila, que s'entenia com a fil directe amb el Bidagor de Madrid, va donar un cop de puny a la taula i va dir *"s'ha acabat. No podem estar vacil·lant més"*. Perquè estàvem vacil·lant i discutint massa i no tiràvem endavant. Hi havia uns models que coneixíem, que era per exemple el *Piano Intercomunale Milanese*, que ens ho miràvem molt, i també hi havia la literatura anglesa, sobre planejament en general. Els nostres referents eren sobretot italians i anglesos, més italians que anglesos, jo diria, crec que per una qüestió d'idiomes, perquè aquí tothom era capaç d'entendre un text italià i no tothom era capaç d'entendre un text en anglès. Per aquests referents fluctuàvem. Els referents francesos eren com si no existissin.

- Però si estem parlant de l'equip general que redactava el Pla Director, incloent els tècnics de l'Ajuntament, no hi intervenia també el model francès de la ciutat paral·lela?

La gent de l'Ajuntament sí que tenia altres referents, com la ciutat paral·lela francesa. Tot això passava el 1963, 1964 i el 1965. El 1965 ens van enviar a casa i li van posar el nom d'Esquema Director al nostre pla i el van deixar en un armari. L'Oriol Bohigas aleshores va escriure un article que es deia *"Un pla dins d'un armari"*, com a referència de que tot allò que s'havia fet estava tancat en un armari i perquè encara no estava aprovat. Van tancar l'Oficina el 1965 i ens van enviar a casa i hi va quedar un equip mínim de gent, pràcticament dibuixants. De la gent gran, hi va quedar només en Subias, de manera que aquella imatge coneguda de l'Esquema Director en que hi ha uns quadrats negres i vermells de tota la regió metropolitana, que després va sortir, es deu quasi tota al Subias. Aquelles idees grandioses s'havien anat abandonant i es va fer un planejament basat en preferències. No es pot dir zonificació, perquè en l'escala que estaven, allò no eren zones, eren preferències. Un dels documents més decisius portava la idea dels centres direccionals. Això és curiós perquè ara, l'últim document que s'ha tret sobre la regió de Barcelona, amb aquests plans regionals que ha fet l'últim ajuntament socialista de Barcelona, ha tornat a sortir la recerca d'uns pols d'atracció, d'unes ciutats polars. Això és l'únic que vam arribar amb l'Esquema Director: una trama viària i unes polaritats. Hi havia polaritats de primer ordre i de segon ordre, i és exactament el que ha passat ara. Quan et trobes amb aquella extensió, de tres-cents mil hectàrees, no saps per on començar. No es pot fer zonificació, que és la sortida còmode, una mica més coneguda i una mica passada de moda però que, en canvi, ningú ha trobat un substitutiu. Perquè aquí es discutia molt això que hem de fer ara d'abandonar la zonificació, perquè la zonificació és una cosa estricta, que diu: *"hi ha una ratlla, de la banda d'aquí hi ha xalets i, de l'altre, cases de vuit plantes"*. Trobàvem que aquesta línia fictícia era un criteri molt arbitrari, que la proposta havia de ser una emanació de la pròpia vocació del terreny: si allà la gent tirava per cases altes o si tirava per xalets. El que passa és que la gent sempre tirava per cases altes, estàvem equivocats. Això va passar fins el 1965, quan ens van enviar a casa i hi va quedar un petit equip redactor que va fer el document que existeix.

- És a dir, l'elaboració conceptual de l'Esquema Director es va acabar el 1965?

Sí. El 1965, acaba l'elaboració del Pla Director. Després d'aquesta data, només van dibuixar-ho tot. Havia de ser així, almenys teòricament. S'havia de dibuixar el que s'havia discutit, però també van dibuixar allò que els donava la gana. El 1965 van acabar les baralles, ens van enviar a casa. Va quedar a l'Oficina només un arquitecte, un economista i un altre tècnic. Van quedar a l'Oficina tres persones materialment dibuixant, per fer el document, perquè haviem de treure un paper. Aquest paper es devia acabar el 1966, però aleshores van començar les baralles a nivell polític, *"si això ho trec jo, com a Ajuntament, o si ho trec jo, com a Diputació"*. És clar que li tocava a la Diputació, però la Diputació sempre havia fet poc cas sobre aquesta àrea. La Diputació tenia tota la província de Barcelona i amb

aquest àrea li prenien mitja província, pràcticament. Es va fer una divisió fictícia que vam dir “Àrea d’Acció Immediata”, que era tot l’àmbit del pla, menys el Penedès i el Garraf. I després hi havia la totalitat de l’àmbit, amb el Penedès i el Garraf inclosos. Això és el que es va treballar entre el 1965 i el 1967, que és quan em sembla s’aprova el document amb el nom d’Esquema Director. Llavors surt el document, s’imprimeixen algunes còpies i, en seguida, per evitar baralles, el guarden a l’armari. Tancat a l’armari! D’aquí el pla no va prosperar fins que el 1969 ens tornen a cridar a mi, al Serratosa i al Soteras. Criden al Soteras, que era d’una generació superior, però no al Baldrich. Es tornen a cridar perquè s’ha de portar l’esquema a un pla. Aleshores van tornar les baralles ara ja unipersonals entre el Serratosa i jo. Estàvem sempre un pensant una cosa i l’altre pensant una altra. Érem l’equip director i en Serratosa fins i tot arribava a prohibir que s’obris la correspondència que li arribava. Jo li vaig dir: *“si arriba una correspondència, l’obriré jo”*. Però ell deia: *“Prohibit! Prohibit!”* O sigui, dins d’un equip, un no podia obrir la correspondència de l’altre, allò era lamentable. En Serratosa és molt batallador i encara quan ens trobem ens mirem amb un cert respecte. Hem sigut amics i ja ho érem abans, però el que passa és que els enginyers de camins són d’una altra manera que no pas la dels arquitectes. Aquí ja hi havia una diferència en el punt de partida. Aleshores es va anar creant una burocràcia i aquesta burocràcia es va convertir en una suboficina separada, que s’anomenava d’infraestructures. Allà van posar un enginyer de camins molt bo, que ja és mort, que es deia Espinet, purament per a les infraestructures. Crec que hi havia reunions setmanalment i a aquestes reunions ja hi venien també els enginyers de camins amb les infraestructures. Naturalment, anàvem incorporant la suma de les infraestructures i la suma d’aquestes polaritats, resumint molt i simplificant molt els treballs de redacció del pla. Per una banda s’incorporaven les infraestructures i per altre, les polaritats, que volien dir les vocacions de cada tros de territori. Això va compondre l’Esquema Director, que es va aprovar com a esquema el 1967 i es va continuar treballant com a pla fins l’any 1970, quan jo vaig plegar. Vaig trobar que ja no valia la pena seguir en l’oficina. En Serratosa per fer el seu organigrama va portar un dia un rotllo de paper que tenia cinc o sis metres de llarg. Hi havia l’esquema, el supraesquema, les tasques a fer, etc. Me’n recordava eel germans Marx a l’Òpera, era igual. Vaig veure que el governador civil no estava per més bromes i vaig decidir marxar. Jo considerava que s’havia de treballar molt més i ell ens anava prenent quan un tema era polític i li havien dit *“ojo, que això no s’aprovi”* i ell personalment s’hi ficava. Com ens barallàvem en Serratosa i jo, van nomenar una gran figura, un “diplodocus” del planejament, que era un enginyer de camins que es deia Muñoz Oms, que va venir per resoldre les baralles.

- Muñoz Oms hi va actuar com a poder moderador per superar les baralles en la revisió del Pla Comarcal?

Això mateix, però ell era enginyer de camins, el qual s’entenia molt bé amb el Serratosa i feia veure que s’entenia amb mi, però en realitat, no. Jo figurava que tenia l’ajuda del Soteras, perquè érem dos arquitectes contra un enginyer de camins, però el Serratosa estava recolzat pel *jefazo*, que era el Muñoz Oms. Com això podria anar malament, amb intervencions de la política, jo vaig demanar per plegar, això va ser l’any 1971. A part que jo, en aquell moment, tenia molt feina. Era professor a l’Escola d’Arquitectura i tenia despatx privat, perquè llavors encara no hi havia incompatibilitats. A sobre, tenia la revisió del Pla Comarcal. El cap estava partit amb trossos i no donava per tal. Així va coincidir per una banda el maltractament i, d’altra banda, que figuràvem allà per tapar expedient i, en canvi, després passaríem com a responsables de tot allò. Jo vaig dir que marxava. Els que es van quedar, van buscar un altre tècnic responsable. Va haver com una cascada que cada vegada era més trista, perquè hi anava canviant la gent. Uns dels que hi van anar va ser el Luís Racionero, que havia

vingut de Berkeley i va dirigir la revisió per un temps. Després, la va dirigir el Lluís Gelpí, que era un dels arquitectes que s'havien tancat l'any 1965 a dibuixar el nou Pla Comarcal, que llavors ja era Pla Regional. Jo vaig plegar doncs i a partir d'aquell moment ho vaig seguir des de lluny. A mi em va agafar la Diputació perquè llavors la Diputació es va adonar que estava *off side* completament, perquè tothom tenia els seus organismes d'urbanisme, menys la Diputació de Barcelona, que no tenia cap sessió d'urbanisme. El Ministeri a Madrid tenia els tècnics i la Diputació ens deixava el local. La qüestió és que el 1971 jo perdo el fil de tota aquesta història tan trista, tan lamentable. Allà la cosa continuava anant "de mano en mano". Hi ha una cançó andalusa que diu "*de mano en mano va, como una falsa moneda*", i jo vaig pensar llavors que era exactament així, que el pla anava "*de mano en mano*". El Muñoz Oms va plegar, perquè ja era molt gran, tenia a prop de 80 anys. Així és la història que jo conec, que arriba fins el 1971. Després vaig veure com a espectador què passava amb el pla en els anys següents, però ja no hi intervenia, fins que m'assabento que el govern de l'últim mandat franquista encarrega al Serratosa de tirar endavant aquest pla. Llavors en Serratosa treu una idea curiosa i diu que fa el nou Pla Cerdà del territori. Ell va estar treballant amb aquest pla com a dos o tres anys, el pla va costar una quantitat de milions escandalosa i, després, quan va venir el primer Ajuntament democràtic, el van tancar en un armari i amb clau. Tot allò existeix, no sé on, però no s'ha fet res. Aquest va ser un cop molt fort al Serratosa perquè, a més, havia de cobrar molt perquè sé que va costar caríssim aquesta última etapa del pla.

- És molt conegut la revisió del Pla Comarcal, que es transformaria en el Pla General Metropolità, però no es parla gaire sobre què es va fer amb el pla per l'Àrea d'Acció Immediata o el d'Infraestructures.

Jo no he vist mai el que podríem dir el "Pla Serratosa", però sé que existeix.

- I altres documents, com els cinc esquemes previs que havíem parlat, vostè creu que encara existeixen els dibuixos originals? Els he buscat a l'actual Departament de Política Territorial, de la Generalitat, però no en tenen. Em van dir que havien d'estar allà, però potser s'hagin perdut aquests cinc esquemes, perquè no eren documents finals. Són documents interessants, tot i que la versió del Pla Director de 1966 no segueix exactament cap de les propostes, però sí que avancen temes que el Pla Director desenvoluparia.

No prosperen cap dels cinc esquemes previs. Jo vaig fer un pla, una mica pensant en els *fingers* de Copenhaguen. Pensant una mica en això vaig veure que hi havia uns rius que marcaven el territori.

- El seu esquema previ és l'únic pla que no preveu una *new town* o ciutat paral·lela. És el que més s'apropa del concepte general de ciutat territori.

Jo volia fer una proposta molt realista, perquè nosaltres estàvem afrontats amb un problema difícilíssim i encara es feia més difícil perquè hi havia gent que volia fer una *new town* a l'altre banda del Tibidabo. Anar foradant la muntanya amb túnels, des del meu punt de vista, em semblava una solució grandiloqüent i desmesurada. Però els esquemes previs no van passar d'aquí, després van influir les valls dels rius, però a través d'un altre estudi, que era el de polaritats urbanes. D'una banda estaven les polaritats urbanes i per altra banda estava el pla d'infraestructures, les carreteres.

- Considerant que hi havia una divisió d'origen i conceptual entre els equips, no va ser difícil compatibilitzar el pla que portava les polaritats i el pla d'infraestructures?

No va ser difícil. La prova és que vam continuar treballant tots junts i tots vam intentar ficar-hi algunes coses que crèiem que eren resolutòries.

- Doncs, si en la discussió del pla els equips van tractar de posar d'acord les diferents visions, en nivell polític, es podia fer el mateix per a l'aprovació del pla?

Era impossible l'acord a nivell polític. Veure una discussió del president de la Diputació amb l'alcalde de Barcelona era de posar-se vermell.

- En la pràctica, el Pla Director de 1966 va juxtaposar les propostes dels dos equips. Les *new towns* proposades per l'Albert Serratosa i en Xavier Subias des de l'Ajuntament, i el concepte de ciutat-regió proposat per vostè des de la Diputació. Però vostè veu que teòricament eren compatibles aquestes dues propostes en un mateix pla?

Jo crec que sí. De fet, el que va sortir no era mai una ciutat paral·lela. No era mai el que volien els grandiosos, sinó que va ser aquest urbanisme possibilista humil i semblant al que s'havia fet fins aleshores. Amb el qual potser la brillantor havia de venir d'una altra banda, però de l'esquema no podia venir, perquè ens ateníem a coses que sabíem que havien funcionat i que havien de funcionar amb un tema difícilíssim. Ara s'ha fet l'última versió, que és un llibret, de l'equip que va plegar, amb en Nadal com regidor de Política Territorial i Obres Públiques. Això s'ha fet i s'assembla una mica als anteriors.

- En la meua recerca, vull parlar també dels referents teòrics del Pla Director. La referència a la ciutat-regió està en el mateix text del Pla i ja he llegit sobre la influència del *Piano Intercomunale Milanese*. Com li va arribar aquest referent?

Jo era amic del Giancarlo De Carlo, que va venir una vegada a Barcelona i una altra a Segòvia a una trobada d'arquitectes, que eren uns congressos informals. Llavors, va haver un dia que l'Oriol Bohigas, que és un motor, va anar a Madrid i va conèixer els urbanistes de Madrid, que no ens coneixíem. Va conèixer l'Eduardo Mangada i altres. Llavors l'Oriol va venir a dir-nos als d'aquí, parlant amb insults com feia sempre ell, que no podia ser que no ens coneguéssim. Llavors jo vaig participar d'aquest moviment de conèixer-nos que va avocar en uns "*Pequeños Congresos de Arquitectura*", en que hi anava gent de Madrid i gent de Barcelona. I d'aquests se'n van fer un a Segòvia, un a Portugal i potser prou. Doncs, De Carlo va venir convidat al de Segòvia. Ell i jo ens vèiem per un altra tema, que era el ILAUD. Com que jo li coneixia, li deia que estàvem angoixats: "*Mira el que diuen els altres. Mira el que diem nosaltres*". Llavors, Sisens, un professor italià que estava treballant amb el PIM, ens deia "*aneu bé, és un error el que diuen els altres*". Teníem un recolzament moral, però els arquitectes italians no hi eren presents ni eren nomenats. Aquest recolzament moral havíem de guardar per dintre.

- Altres tècnics de l'Oficina també anaven a Itàlia?

No. S'assabentaven perquè el PIM va publicar uns llibres, no tants quant nosaltres que vam publicar una col·lecció de vint i tants volums, que estan tots a l'Escola. El volum que presenta els cinc esquemes és d'una sèrie de vint i tants llibres. Em sembla que em vaig preocupar que quedés un exemplar de cadascú d'aquests llibres a l'escola. Els cinc esquemes són dels primers de vint i tants que anaven sortint.

- Apart del PIM i dels italians, quins referents teníeu els que treballàveu a l'Oficina? Teníeu alguna biblioteca comú?

Alguna bibliografia anglesa. Es compraven llibres i entremig llegies però no teníem mai prou temps per llegir perquè la discussió era molt viva i era constant. Sempre anàvem estirant-nos uns per aquí altres per allà, era una història lamentable aquesta. La segona part, quan el pla va agafar solemnitat, ens van traslladar a l'Escola Industrial. L'Escola Industrial és una antiga fàbrica, Can Batllò, que està al carrer Urgell. Hi ha un edifici, que té un rellotge, que havia estat l'antiga Escola d'Enginyers Industrials, fins que hi vam parar nosaltres. I era l'última etapa del pla. Aleshores van començar a entrar tota una sèrie d'estudiants que feien el mandra i que no feien res de res i que com que no els dirigia ningú, feien uns estudis pel seu compte. En va haver un que va passar tot un any estudiant una bestiesa. El final va ser bastant degradant, des del meu punt de vista. Ho vaig dir en públic, en una conferència, vaig dir que havia sigut lamentable i llavors uns quants es van enfadar.

- Més enllà dels tècnics que eren professors a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona i alguns estudiants, que treballaven com a delineants en el pla, hi va haver alguna relació més formal de la redacció del Pla Director amb l'Escola d'Arquitectura?

Nul·la. Només la presència meva i, durant un temps, fins que se'n va anar a Amèrica, del Manuel de Solà-Morales. El Solà-Morales aportava, però no solucionava la idea del planejament elàstic, que no s'havia de fer ratlles: "*fins aquí acaba això i aquí comença això*", que després s'ha dit "la barreja". Però aquesta barreja, com la materialitzes en unes ordenances? Em recordo que vaig anar el 1968 amb els alumnes a Amèrica, en un viatge d'estudis, durant mig més. Llavors, als Estats Units, jo vaig procurar un exemplar de les ordenances de Nova York, perquè jo veia que en un solar sortien uns magatzems i, al costat, edificis alts d'oficines i d'habitatge. Però les ordenances eren tan complicades que no van servir de res. Ho vaig deixar córrer, encara les tinc a la biblioteca. Les ordenances de Nova York a més van canviar a cada any, per tant les actuals no deuen semblar de res a aquelles. I els autors anglesos ens influenciaven, no amb un llibre determinat. La història de l'Abercrombie i el Pla de Londres sobretot. No era un referent teòric, aquest era més aviat un referent pràctic. L'Abercrombie i el Pla de Londres es miraven en paral·lel amb els referents italians, però més els italians perquè els italians s'assemblaven més als nostres problemes.

- El Pla Abercrombie preveia *new towns*, en la línia de les propostes de l'Ajuntament. Era quelcom tan diferent a les "super peces" i la ciutat paral·lela grandiloqüent que Serratosa i Xavier Subias proposaven per a Barcelona? Entenc que la visió metropolitana té punts divergents entre el model anglosaxó del Pla Abercrombie i de la ciutat-regió italiana, però també en té de convergents.

Jo vaig llegir una cosa que per a mi va ser fonamental. Als anys 50, a Stresa, a Itàlia, es va reunir un conveni per parlar el que era una àrea metropolitana. Llavors jo, a classe a l'escola, vaig sintetitzar el que era la "metropolitaneïtat", que jo defensava que era la pluralitat de centres. Em sembla que en un article a la *Serra d'Or* jo vaig explicar que això era la pluralitat de centres, la diversitat de caràcter d'aquests centres, l'accessibilitat potenciada al màxim. Jo vaig acabar la carrera els 50 i vaig treballar aquí en aquest despatx, que era el despatx del meu pare i ara és el meu. Als finals del 50, el meu pare, que feia obres, tenia que comprar rajoles de paviment d'un fabricant de rajoles a Esplugues. I per a posar-se d'acord, s'havia de demanar conferència com si fos a Melbourne. Això passava aquí. Per tant, la inaccessibilitat era terrible. Jo somniava amb el que passa ara, que agafes un telèfon i et surt

Melbourne si et fa falta. I aquesta comunicació jo considerava que era imprescindible en una àrea metropolitana. I això ho treia d'aquest seminari que hi va haver en una ciutat dels llacs del nord d'Itàlia, que es deia Stresa. I aquell llibre em van deixar i vaig haver de tornar. No era un llibre, era un plec de coses, cosides amb un espiral. No vaig anar a Stresa, vaig rebre el plec anys després que s'hagués fet això. Jo defensava el concepte de l'àrea metropolitana a nivell teòric. Ara, després, com posar-lo a la pràctica, l'accessibilitat, era una qüestió difícil. Jo vaig encunyar una frase que deia "la màxima llibertat per anar-se'n i la màxima possibilitat de quedar-se'n". Vol dir que en els centres, hi havia d'haver de tot. Possibilitat de quedar-se. I comunicacions, la màxima possibilitat de anar-se'n. Que això caracteritzava l'àrea metropolitana. Si estaves en un lloc molt ben equipat, no te'n hauries d'anar, i si te'n volies, hi havia de tenir unes comunicacions, uns telèfons, unes coses molt fàcils de fer. I per aquí anàvem bastint frases teòriques, però després a l'hora de dibuixar, va ser quan van venir els problemes. I jo crec que molts d'aquests problemes encara no estan resolts.

Data de l'entrevista: 13 de setembre de 2011.

Lloc de l'entrevista: residència de l'entrevistat a Sarrià, Barcelona.

- A part de la llarga trajectòria com a arquitecte, amb obres que tots els estudiants de l'Escola d'Arquitectura hem estudiat i tant ens agrada, vostè va tenir també una llarga trajectòria com a arquitecte de l'Ajuntament de Barcelona. Volia que em comentés com vostè va començar a treballar a l'Ajuntament i com va acabar entrant en el món de l'urbanisme, que li portaria a participar de la redacció del Pla Director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona.

Jo començo la meua vida al darrera del Pla d'Ordenació de Barcelona, també conegut com a Pla Comarcal de l'any 1953, que és el pla de Pedro Bidagor i del Soteras. El Pla Comarcal el van començar a destruir, van haver contestacions i rectificacions, però segueix sent interessant, hi ha troballes urbanístiques en aquest pla que dubto que avui dia les sabéssim fer. Jo encara no era a l'Ajuntament quan es va fer aquest pla, la meua vida a l'Ajuntament i en l'urbanisme comença després d'això. Per exemple, quan es va ordenar aquesta illa on som ara, a Sarrià, que és una esmena a la normativa d'aquest pla. El Pla Comarcal és de 1953 i jo començo a treballar a l'Ajuntament anys després d'aquest pla. L'any 1965 es presenta el Pla Director de l'Àrea Metropolitana, que el presideix en Ros Vila, que és un pla interessant. Hi ha una introducció del propi alcalde Porcioles i, a més, hi havia treballat en Maragall i molts que han sigut polítics després. Sembla mentida que el Porcioles tingués tanta empena, de sentir-se com a president de la Generalitat i presentés aquest pla, que és un pla territorial general. Ja existia el Pla Comarcal del 1953 i llavors es fa la proposta del Pla Director, que és una proposta molt metropolitana. El Porcioles se sentia de fet el president de la Generalitat. Quan treuen el Pla Director, el primer que en Porcioles fa és clausurar una exposició que hi havia sobre el pla a les Drassanes. L'alcalde es va acollonir de fer una batalla amb el Samarranch, que seria el president de la Diputació Provincial, però això seria una segona etapa. Hi ha una cosa que es va difondre sobre aquest pla, però que no diu la política, que és que el pla va anar desnaturalitzant Barcelona, per un tema de les intensitats de l'ús del sòl. Després passem al Pla General Metropolità de 1974-1976, que en la seva primera versió és Serratosa-Solans, i la segona versió és Carceller-Subias-Solans. Jo vaig poder aguantar en Solans i el pla va sortir igual que l'havia concebut l'altre. He fet una tabla comparativa entre les normes urbanístiques del Pla General Metropolità en contrast amb les normes anteriors, del Pla Comarcal. Es va publicar el discurs de l'alcalde Viola, en que accepta el Pla Metropolità que havia fet el Solans, encara que no li agradi. L'accepta perquè comprèn què s'ha de fer el pla, era un tema molt delicat. Les normes del PGM les fa el senyor Arozamena, que era un jurista molt famós, i que era el seu germà d el que era gerent en aquell moment de la Corporació. Trobem en el pla tota la teoria, diguéssim, d'en Solans, i penso que li va ajudar també una mica en Bordoy. A partir d'aquí tot comença a ballar. L'any 1983 surt una llei que es diu Llei de Planejament Territorial. El planejament territorial són els Plans Territorials i jo hi vaig treballar molt i això va acabar amb aquests *tomazos* immensos que ja no han servit mai per res. Per això vaig posar com a títol d'uns

² Xavier Subias i Fages nasqué a Figueres l'any 1926 (13 de juny de 1926 – 20 de desembre de 2013). Estudià a l'ETSAB entre 1943 i 1951. Amb els arquitectes Guillem Giràldez Dávila i Pedro López-Iñigo, formà un estudi i es presentà a diversos concurs d'arquitectes i constructors convocat pel Ministeri de l'Habitatge el 1956, tot constituint l'origen d'aquest despatx d'arquitectura. Fou arquitecte de l'Ajuntament de Barcelona i professor de l'ETSAB. Participà del Pla Director de l'Àrea Metropolitana i de la revisió del Pla Comarcal. Fou degà del Col·legi d'Arquitectes (1968-1970). Rebé la Medalla Ildefons Cerdà al mèrit urbanístic (1964) i la Medalla President Macià (1994). Morí el desembre de 2013.

textos que vaig escriure “Planejament, sí; planejament, no” i “Planejament, sí. I el dret de propietat, com queda?” Entremig que en Solans feia el seu pla, vam fer una cosa a l’Ajuntament, que suposo que s’aproximaria una mica a aquests nous plans d’ara, de fer unes unitats amb el màxim d’informació per fer l’anàlisi via informació. El Solans era molt més informàtic que jo. Per cada una de les zones hi havia una quantitat brutal de paràmetres. De fet, el *mando* per fer el pla va passar a la Comissió d’Urbanisme, al Solans-Serratosa, però l’Ajuntament va seguir treballant amb aquestes coses. Vaig participar d’un estudi molt bèstia, un súper resum metropolità, de quan vaig passar a treballar amb en Viola. Jo vaig passar al càrrec que havia ocupat en Serratosa abans. Els socialistes em van aguantar allà dos o tres anys i després em van treure, em van tornar a l’Ajuntament. Entremig, vaig fer molts estudis, alguns quantifiquen molt tota la visió metropolitana. Fins i tot ara, un d’aquests estudis l’he tret a flor, perquè l’he d’explicar a l’alcalde Trias, perquè segur que en Trias no sap res de l’àrea metropolitana. En tot cas, ja et dic que el 1983, passen a ser aquests planejaments territorials i hi ha un xoc d’idees al voltant d’això. Jo seguia i comparava l’evolució del planejament d’Anglaterra, de França i de Berlin. La situació actual em preocupa molt, perquè el tema de l’urbanisme està molt lligat al dret de propietat i això per als catalans és importantíssim. És un tema que explicava una mica la situació de Catalunya en el moment després de la Guerra Civil, quant surt el famosíssim Pedro Bidagor Lasarte, que és el pare de l’urbanisme d’aquells anys de tota Espanya i que fa el Pla d’Urbanisme de Madrid, que no ha sigut mai res. Aquí hi ha un *taco*, amb la Divisió d’Ordenació Provincial, és a dir, la Província, on està el Samarranch, on treballa el Baldrich i el Perpinyà, que deixa que l’Ajuntament, malgrat ser dintre de la Comissió, faci el seu pla. El Soteras i el Bidagor van girar l’hortet i fan aquest primer pla, el Pla Comarcal del 1953 que hem parlat. Aquest pla introdueix les illes oberts, que és una cosa que s’havia perdut. Jo vaig tenir aquest pla en gran a les meves oficines per anys i anys i el contemplàvem. La preservació de tot Collserola és d’aquest pla, les vies primàries venen d’aquest pla, no les principals, que van venir després, però l’estructura agafa elements d’en Cerdà, del Jaussely, del Pla d’Enllaços, amb el qual el Porcioles es pot dedicar a obrir els carrers de l’Eixample que no estaven oberts. En resum, aquest pla va tenir molta importància, però el problema que tenia era un desgavell d’ordenances. Deia que a Barcelona s’acabaria amb dos milions d’habitants però per les ordenances n’hi cabien quatre. Aquesta va ser sempre la nostra lluita. La Llei del sòl de 1956, del Ballbé, va ser fonamental. La Llei del sòl diu justament això “es pot dubtar si cal planificar o no, però l’urbanisme no pot dubtar, cal modificar”. Passant uns anys, la cosa va massa bé. Ve el damós *Plan de Desarrollo* i Barcelona canvia totalment d’aspecte i ve un nou planejament i una nova llei, que la fa un enginyer de camins, que fa allò de la cessió del 10% de l’aprofitament mig per finançar-lo, que va ser una cosa transcendental i et comento el perquè. Afortunadament aquí a Catalunya hi va haver el Solans de Director General que va fer el planejament de quasi tots els municipis de Catalunya i per tant aquí tenim un dret de propietat ben regulat. Aquí s’explica els plans territorials. Quan ve la idea aquesta del pla territorial? Els primers estudis que hi ha són els estudis que jo en faig del planejament territorial i aquí comença a haver-hi una mena de resum de tot això: el model econòmic, el *desarrollo*, però llavors entrem en crisi econòmica i Catalunya també entra en crisi. Ve el creixement zero real i tota la teoria del creixement zero que ha sigut un llastre per l’urbanisme. Un debat sobre el model econòmic aquí a Catalunya, el trobaràs el mateix debat a Anglaterra. És molt interessant veure que a Anglaterra al mateix moment estaven amb el *Regional Planning* i què estava passant a París? Un francès va venir aquí donar unes conferències i ens va explicar unes coses, que ell ja no té empena per fer urbanisme i per això fa plans territorials a França. És a dir, ens diu que el pla territorial queda una mica malament. Vaig estudiar la legislació urbanística a França, per fer una comparança, i la de Berlin. En un últim moment, teníem el concepte del

desenvolupament regional equilibrat del Consell d'Europa, que crec que aquí no l'ha mirat mai ningú, i al final hi ha alguna cosa local.

- Trobo molt interessant que tinguessis coneixements i que acompanyessis l'urbanisme d'altres països europeus, com les referències a l'urbanisme anglès, francès i de Berlin que em comentes. Vas viatjar per aquests països per conèixer aquestes experiències, oi?

Jo tinc dues vessants: d'urbanisme, que me la feia jo, i d'arquitectura, que només era un terç del despatx. Jo estava treballant a la secció d'urbanisme a l'Ajuntament i llavors el Porcioles ens va portar a la Renània, a França, etc., perquè veiéssim què es feia després d'una guerra europea, per veure què es podia fer aquí. Per això vam visitar una sèrie de llocs emblemàtics. Vam visitar la unitat de Marsella i el barri Hansa a Berlin, per exemple. En aquestes visites, els autors ens ensenyaven directament les obres, o sigui, va ser molt interessant. També vam anar Anglaterra i vam aprendre tot allò que jo vaig intentar aplicar en el Pla Territorial d'aquí i que va ser el més anti-progre d'aquí, que tothom va rebentar, que eren les vies primàries, tothom tirava en contra seu, ja te'n recordes de la transició política. És clar que al final es van haver de fer aquestes vies primàries, però les van fer només quan van fer els Jocs Olímpics, perquè era evident que van fer falta. El Maragall va obrir l'aixeta i van fer les vies primàries, que les havia projectat jo molts anys abans. El cinturó de dalt i el cinturó de baix, l'eix de Sarrià, i mai ens hem sortit de tirar endavant l'eix d'Horta ni l'eix Central. En el pla encara hi són, encara els trobaràs si el mires.

- Vaig llegir que presentaves als alumnes de l'Escola d'Arquitectura les *new towns* angleses en les teves classes, a més de que aquest era un referent en les teves propostes per al Pla Director. Vas visitar, llavors, algunes *new towns* angleses?

Vam veure les *new towns* a Anglaterra, vam fer bastant de pràctiques, vam fer Montbau, que aquí, diuen "Montbau, Montbau", ja el Besòs és molt diferent. Vam fer també el pla de dalt de tot, sobre el cinturó, que és l'antitesi de Montbau. Vam viatjar molt i per això teníem altres referents estrangers, que moltes de les idees que trobàvem aquí eren d'una arquitectura absolutament monumentalista, del Franco i el Imperio, deien " *Por el Imperio hacia Dios*". No heu viscut això, però a la teva edat jo estava en el règim franquista exacerbada, després va haver la transició. Estic molt preocupat en anar veient com ha anat canviant les coses des del punt de vista demogràfic. És una sorpresa que, després de la Guerra, en que Catalunya estava molt malament, hi hagués la immigració que va haver: 685 immigrants en un decenni i 1.185 mil, l'altre decenni. Ens van venir a sobre un milió d'habitants en deu anys i, després, va venir el creixement zero. Què passa en aquests moments? En l'economia, què va passar? I en l'urbanisme? El Bidagor llavors hi va posar molt sòl urbà a Barcelona, molt sostre per edificar i es construeix moltíssim, això explica les taxes de creixement demogràfic. Llavors ve el *desarrollo*, i amb el *desarrollo* les coses van malament. El Ros Vila, amb el pla Ros Vila, ens fa veure aquesta visió no de la ciutat en sí, sinó de tota una àrea metropolitana, que ja és l'idea de l'any 1935, dels urbanistes d'aquí, o sigui, això és un canvi radical. Però aquesta idea no té operadors, no trobes gent que ho faci. Una *new town* allà fora ja l'ha de fer el Samarranch, no el Porcioles. O sigui, era molt difícil de tirar endavant i s'ha fet a fora molt de construcció, però, per exemple, una que era la més important, la nova ciutat de Mollet, no s'ha fet. La política anglesa era *away from London*, la directriu era aquesta, però això no va entendre la gent progressista, que allò era un xuclador per treure la pressió de sobre la ciutat. Però aquest país és molt diferent d'Anglaterra, jo li deia en una carta que li vaig posar a l'alcalde Trias que "el més difícil que tindràs és que t'entenguin el concepte de l'Àrea

Metropolitana”. Avui estava llegint al Diari que tots els ajuntaments volen la independència a causa del solucionar el problema de l’escolaritat i altres temes. Què imagines si parles de l’urbanisme?

- Volia preguntar com va ser la teva formació en urbanisme, perquè sé que a l’Escola, la formació en aquesta àrea ha canviat molt al llarg del temps.

Nosaltres pràcticament no havíem estudiat urbanisme. Hi havia una assignatura que la feia un senyor molt gran que ens explicava una mica la cosa històrica, d’en Cerdà, del Jousely, etc,. La part històrica, aquesta sí la teníem, però vam entrar de debò en la matèria, ficant’s-hi.

- Com vas buscar aquesta formació en l’urbanisme. Amb els viatges i bibliografia?

Bàsicament amb això. Quan estàvem fent el Pla Director, el Pla Ros Vila que se’n deia, vam buscar coses d’urbanisme. Ros Vila era l’home del règim que protegia tots els homes que treballaven a sota que no eren del règim. Hi ha havia gent tan heterogènia com el Maragall, com el Solà-Morales, i el Jordi Borja. Hi havia gent d’aquest tipus, que després va muntar les vagues contra el Porcioles. En aquesta etapa vam treballar molt elaborant aquests estudis. En aquell moment l’urbanisme va entrar més a dintre nostre, buscàvem referents que ens inspiraven. El primer que es va fer va ser trencar l’àmbit, nosaltres fèiem el Pla Director molt més ampli que els 26 municipis de la Comarca que tenia el Pla Comarcal.

- Com vas començar a treballar a l’Ajuntament? Va ser molt abans de començar el Pla Director amb el Ros Vila? Hi vas treballar com a arquitecte abans d’apropar-se del planejament?

Vaig entrar a l’Ajuntament per oposició. Vaig perdre la primera oposició, me la va guanyar un que era oficial del règim. L’any 1954 jo treballava a la Comissió Provincial, que era la Diputació, amb el Baldrich i Perpinyà, o sigui, que era oposat a l’Ajuntament. Hi vaig fer una certa pràctica en urbanisme i llavors, no sé perquè, va anar malament.

- Què interessant. No sabia que havies treballat a la Diputació abans de canviar a l’Ajuntament. Vaig parlar amb el Ribas Piera, que durant el Pla Director estava a la Diputació i ell em va comentar que havia fet el camí contrari, ell havia treballat abans a l’Ajuntament. Vas coincidir amb el Ribas Piera a la Diputació, doncs?

El Ribas Piera treballava allà. Jo vaig entrar-hi incidentalment perquè el Perpinyà es va apiadar d’haver perdut jo les oposicions i em va fer entrar. Hi vaig estar un temps, però no anava endavant i en Perpinyà se’n va anar a Madrid. Va ser la mà dreta del Bidagor. Jo vaig passar a treballar uns anys en “Cubiertas y Tejados”, va ser una etapa duríssima. El 1956 jo entro a l’Ajuntament de Barcelona per oposició, en l’oficina oposada a la de la Diputació, amb el Soteras, Bordoy i l’Hortet. El Ribas Piera encara diu que eren oficines oposades. Jo començo a l’Ajuntament amb la revisió del pla de 1953 i després faig el pla de les vies primàries, d’aquí van sortir els cinturons i el pla d’aquesta illa on visc a Sarrià, per exemple. Al final, quan guanyen els socialistes, em tornen a posar en un racó, però em criden de la Generalitat i és quan començo a assumir aquest paper estrany de planejament territorial, que es va aprovar justament quan me’n vaig jubilar. Aquests dos *tomazos* ja no porten el meu nom, ja porten el del meu successor. La història a vegades és complexa.

- Volia tornar al Pla Director, que és una part central de la meva recerca, i que ja hem comentat. Vau dibuixar uns esquemes previs per a aquest pla i en la teva proposta hi ha una ciutat paral·lela al Baix Llobregat, per donar una resposta al creixement urbà. Era una proposta propera al model francès de Paris, una variació del model anglès de les *new towns*.

Sí, venien d'Anglaterra. Era una proposta per equilibrar el territori, bàsicament, que és una altra idea que s'ha d'esmoreir.

- Com es consideraven les dues alternatives, el model de les ciutats paral·leles a França, de *Toulouse* i Paris i les *new town*? T'ho pregunto perquè tot i que proposaves una *new town*, preveies una concentració de nova població que s'aprovava al model de ciutat paral·lela.

Hi va haver el cas del Paris Paral·lel, que s'ha fet amb una filosofia diferent. Però al final va tirar endavant Paris, ja veuràs com queda Paris. Nosaltres teníem realment una obsessió de les màximes densitats. Allò que es deia sempre, després de Calcuta, Barcelona era la ciutat de major densitat. Aquesta illa on estem, per exemple, té coeficient 2, brut. Jo n'estava molt orgullós d'aquesta illa, però la meva filla em va dir "escolta, papa, que no hi he trobat mai ningú al carrer". Ella s'estimaria més estar a l'Eixample, per la densitat. Però nosaltres teníem l'obsessió amb la higiene en aquella etapa. Ja vaig dir en una conferència que totes les grans famílies de Barcelona en tenien un que era tísic, sobretot perquè hi havia el port. La ciutat insana i el casc antic tenien unes densitats enormes. Em preocupa que la idea de l'urbanisme ha anat perdent pes, era una cosa enormement important al començament de la meua carrera, però ara diria "al Trias no li ha interessat encara parlar de l'urbanisme" i ja veurem fins a quin punt l'interessa. Però de macro-urbanisme, de política territorial, ja veuràs. Els anglesos ja ho diuen, ells dubten de que serveixi per res, tenen molts factors que passen per endavant, com l'economia i l'administració, independent dels Ajuntaments. Els importa la política més o menys social, els serveis, les retallades, tot plegat. Jo no sabia massa com sintetitzar-lo, perquè ara no hi ha creixement econòmic, al revés, hi ha crisi i per tant no hi ha creixement demogràfic. Què pinta ara l'urbanisme?

- Aquest és un plantejament que segurament hauria de canviar la manera que fem urbanisme avui dia. És una crisi dels arquitectes també, oi? Què pinten els arquitectes?

Home, els arquitectes se'n van al Brasil, ja ho diu tothom. La nova crisi mundial torna a posar molt en perill tota la nostra feina, tothom dubte de tot. Realment s'hauria de fer Riera de Caldes o no s'hauria de fer Riera de Caldes? Potser no, però en canvi, si agafes el Llobregat, ja veuràs com són els nuclis que s'han auto-fet. On hi ha hagut la indústria, hi ha anat la gent. Però què feien els anglesos? Van portar la indústria a Gal·les i la gent va anar darrera seva. És molt difícil que jo pugui donar cap idea global de tot això.

- I tant que l'urbanisme té limitacions sobre decisions que, al cap i a la fi, són decisions polítiques. Volia tornar als Esquemes Previs perquè en la publicació que es va fer l'any 1965, els dibuixos no estan identificats. S'ha parlat molt poc d'aquests esquemes. El professor Manuel de Torres va comentar aquests esquemes previs en un llibre i té una idea sobre alguns dels autors, però no ha pogut identificar l'autoria de tots els dibuixos.

Sí que identifico el nostre perquè recordo molt bé la batalla pel centre direccional, que encara dura. Contra això, hi ha la idea aquesta dels barris autosuficients equilibrats de població. Per això el 22@ és una filosofia diferent d'aquesta de Londres, "away from London".

- Aquest cinquè esquema previ, per exemple, és el del Manuel Ribas. Ell mateix va identificar el seu.

El seu és molt diferent.

- Sí. El Ribas Piera tenia aquesta idea dels *fingers* de Copenhaguen i no proposava cap nova ciutat. Els altres esquemes previs encara no els tinc identificats, però penso que un és del Solà-Morales i l'altre potser del Lluís Gelpí. També porto els altres esquemes previs. Creus que podries identificar els autors dels cinc esquemes previs?

No tinc ni idea. El Solà-Morales hi era en aquesta oficina amb el Ros Vila. Ell venia d'Amèrica, no sé quines idees portava llavors. El Gelpí té un gran paper amb el planejament territorial abans de que entri jo. Després, quan jo entro, no sé perquè l'oficina seva desapareix. El Gelpí ens aveníem molt en moltes coses. Aquest quart esquema és el que més s'assemblaria al nostre. Amb quina força intervé la forma aquí? L'urbanisme formal?

- El que he entès és que com cap d'aquestes propostes va prosperar, es va evolucionar per a la proposta final, que agafava temes de cada esquema previ, però cap d'aquells com a model general i que vas acompanyar de més a prop aquesta fase. Donant un salt cap al Pla General Metropolità, creus que es va aprofitar alguna cosa del Pla Director? Havíeu anticipat alguns temes, com les noves centralitats i vies estructurals.

Aquí hi havia una certa lluita amb el Solans. El Solans, que és un home molt meticulós, planejava per municipis i nosaltres teníem més la idea del Cerdà, de tirar pel dret, volíem un eixample per sobre dels límits dels municipis. Fèiem un centre direccional a Sant Cugat, on ara hi ha això del l'ordenador. Aquesta idea jo tenia molt ficada al cap, en lloc de la idea del 22@, per exemple, que està en la línia que el Solà-Morales havia defensat. Tenir un xuclador fora de la ciutat era molt la idea anglesa. Hi ha el desdoblament del cinturó, que ara encara s'està pensant, per enquadrar tota aquesta edificació de dalt. Dies enrere vaig passar jo pel cinturó aquest, que ara és una via ràpida colmatada. Fa pena, l'altra via feia falta.

- Com va ser la teva feina com a professor a l'Escola? Vaig llegir una entrevista en que el Miquel Domingo comentava que va ser alumne teu i que portaves textos sobre les *new towns*.

El Terradas, que era un home equilibrat, em va equilibrar amb el Ribas a l'Escola. Llavors, quan el Terradas va cessar, el Solà-Morales "pare" em va enviar una carta dient que "no hi ha consignació". Jo, per tant, vaig presentar la dimissió. Impartíem en les classes el que havíem viscut, eren classes de coses viscudes, per això els interessava molt als alumnes. Era el món de l'apertura real del règim. Jo me'n vaig salvar, no em van clavar cap tallada, perquè havia sigut degà. Al ser degà, no es van atrevir a atacar-me directament, encara que una vegada jo vaig rebre una publicació que deia "Don Xavier, no et fiquis amb...". Com havien matat el Viola, vaig passar por també. Tornant a l'urbanisme, amb

això el Bohigas tenia raó, el que podia fer urbanisme de debò era el Stalin perquè ell manava. Aquí, en democràcia, és molt difícil fer urbanisme, perquè s'ha de convèncer. Convèncer l'alcalde de Mollet del Vallès era impossible. El Solans amb això era molt dúctil, ell és molt hàbil, a part de que és molt savi. El Solans va treballar molt, va tenir l'immens valor de fer que potser 800 municipis tinguessin un pla general aprovat. Això vol dir que hi ha un dret de propietat molt definit. Perquè sinó, què faria Hisenda? Com cobraria? Catalunya necessita això i tothom necessita això.

- Quan vaig entrevistar en Solans, ell em va comentar que estava preparant un llibre, però que encara trigarà un any i mig per publicar-lo. Estaria bé que publicués també aquests estudis que m'has ensenyat i les teves idees. Són resultat d'un treball que has desenvolupat al llarg de molt de temps.

Està molt bé que el Solans publiqui, perquè és un home d'idees. Les meves idees encara no han florit, però sí que jo li dic coses al Trias. Hi ha una cosa que està ja feta, que és intocable, que és el mapa informàtic que preserva la identitat física de Catalunya. Això vam aconseguir des del Tibidabo fins el Cadí i s'ha de defensar. Segona, un mapa millorable, que era la base que està declarada com a urbà. És urbà i, per tant, immobiliari. L'immobiliari vigent no es pot tocar, això ens trauria un trastorn econòmic brutal. Però hi ha el sòl programat i el no programat, hi ha 100 mil hectàrees de sòl urbà, aquestes són les dades. Encara hi ha flexibilitat per canviar-ho, sempre i quan es respecti deures jurídics, com el percentatge aquell que va introduir el Mortes, sobre la base del Ballbé, amb la tècnica del sector i el coeficient estàndard del Solans, que és lo que no té el Pla Territorial. El Pla Territorial és la gran filosofia del planejament, però arriba a projectes. Jo, com a arquitecte, mai no em va agradar gaire, perquè les propostes que jo feia són molt vagues, crec que s'hauria de tornar a fer una nova visió d'això, la connexió amb Europa, l'Eix Mediterrani, les connexions del port i de l'aeroport amb l'Eix Mediterrani i l'Eix Atlàntic, que no se'n parla gaire i jo hi tinc molta fe. Potser perquè jo tinc un noi que està a Galícia treballant i crec que fa molta falta l'Eix Atlàntic, per tenir un contacte no només pel Mediterrani, sinó també amb l'Atlàntic. Després, hi ha les xarxes de mobilitat, que s'han de fer, i una política activa de creació ecològica que no sigui només de mirar-les i produir-les, sinó també de fer-les i defensar les zones agrícoles. El Trias hauria de convertir, junt amb la Generalitat, el tractament de Barcelona capital com a ciutat cap de tot el sistema urbà de Catalunya. Hauria de potenciar les seves dimensions històrica, artístiques, culturals i socials, hi ha molta feina local dintre Barcelona, sempre en el marc de la regió primera de Pau Vila Iglesias Forte, de l'any 1933. S'hauria de preocupar ara perquè això està molt ple, ocupar-se de que Tarragona-Reus funcioni, que Girona-Figueres funcioni, i que les ciutats comarcals, les "Igualades", funcionin. Els meus nois sempre diuen que jo hauria de fer el meu llibre final, seria l'ampliació de l'article que he escrit.

Albert Serratosa i Palet³

Data de l'entrevista: 14 de setembre de 2011.

Lloc de l'entrevista: Oficina professional a l'Institut d'Estudis Territorials, Barcelona.

- Estic investigant per la tesi els tres plans metropolitans de Barcelona fins la transició democràtica, és a dir, el Comarcal de 1953, el Pla Director de 1966 i el Pla General Metropolità de 1976.

Jo he fet la donació de tots els meus papers a l'Institut Cartogràfic de Catalunya, hi trobaràs molta informació i penso que ho tenen molt ordenat. D'aquí pocs dies publicaré les meves memòries. Ja tinc editor que està disposat a fer-ho, la podràs llegir i en allà està quasi tota la història. Fa dos anys vaig dictar-lo, va durar vuitanta hores. El problema és que si hagués de fer-ho ara, en aquests dos anys ja no recordo algunes coses, és que ja fa divuit anys que estic jubilat. Què has sentit parlar del Pau Vila? És un geògraf molt important que ha hagut aquí a Catalunya, ja està mort. És un dels geògrafs més prestigiosos i ell també va fer donació a l'Institut Cartogràfic. Hi ha vint arxivadors per al Pau Vila i per mi, en comptes de vint, en tenen vuitanta, una bestiesa.

- Això vol dir que s'ha treballat molt.

Això sí. Si vols fem un resumen, et recomano de totes maneres que llegeixis les memòries perquè seran més complertes del que puc dir ara perquè moltes coses ja no me'n recordo. A més, serà més fàcil perquè puc saltar coses. El tema, el fil conductor, és la meua vida professional. El tema comença en el batxillerat. Faig un batxillerat més o menys reeixit i una de les coses importants és que encara quan estudiava tenia la idea clara de ser enginyer. No sé el perquè, és un dels grans misteris que jo tinc. Jo no he tingut cap parent que m'hagi inspirat, perquè digui "jo seré enginyer de camins i faré urbanisme", ni cap parent de la família era enginyer de camins, ni jo sabia que el nom es deia "enginyer de camins, canals i ponts". Només sabia que quan tenia uns nou anys més o menys, per la Guerra, jo tenia la il·lusió de fer ponts, ponts internacionals, podrien ser a França, suposo. Aquesta era la meua il·lusió, una cosa curiosa, i ho vaig mantenir per un cantó. No sé ben bé el perquè, però em feia il·lusió ser enginyer de camins i dedicar-me a l'urbanisme, que encara és més rar, perquè en aquella època molt pocs dels enginyers de camins es dedicaven a l'urbanisme. Només hi havia l'Escola de Madrid i era molt tècnica. Com estava decidit a fer enginyeria de camins, això em va obligar anar-me a Madrid. Aquesta va ser una etapa de la meua vida una mica diferent, amb tots els inconvenients i amb tots els avantatges. Vaig estar onze anys fora de casa meua i això marca una mica. Residències d'estudiants i tals i quals marquen la vida. Però, en canvi, tenia un avantatge, perquè allà vivíem en la Residència d'Estudiants cent persones. Eren cent persones però una quinta part cada any es

³ Albert Serratosa i Palet nasqué a Barcelona l'any 1927. És enginyer de camins, Canals i ports (estudià a Madrid). Fou professor de l'Escola d'Enginyers de Camins a Barcelona a partir de 1974. Fou funcionari de l'Ajuntament de Barcelona a partir de 1957. Participà del Pla Director de l'Àrea metropolitana de Barcelona entre 1963 i 1966, de la revisió del Pla Comarcal. Com a subgerent de la Corporació Metropolitana de Barcelona, posà en marxa els serveis comuns, aleshores anomenats *Comisión de Urbanismo y Servicios Comunes* (eliminació d'escombraries i cementiris d'abast comarcal) i d'allà passà a ocupar la direcció del Pla General Metropolità. El 14 de novembre de 1975 va marxar de la Corporació Metropolitana, però el canvi polític esdevingut a la mort de Franco va permetre que el 1976 s'aprovéss el Pla General Metropolità. Posteriorment es va fer càrrec de la promoció i la direcció del Túnel del Cadí. Ha estat director del Pla Territorial Metropolità de Barcelona del 1988 al 2000 i assessor del conseller de Política Territorial de la Generalitat de Catalunya. El 1996 va rebre la Creu de Sant Jordi. El 2004 fou nomenat cap de l'Institut d'Estudis Territorials.

renovava. El curs s'acabava i venien altres estudiants. Per tant, en els anys en que vaig estar en aquesta residència, vaig tractar amb unes 400 o 500 persones de tota Espanya i això és important. Jo podia, per una mica dels accents, dels girs, identificar si eren de Zamora, d'Andalusia, o de Galícia. Al conèixer ells, vaig anar entenent Espanya. Fins i tot vaig conèixer, alguns pocs xinesos, o sud-americans. Això et dóna una visió del món diferent de si només haguessis estat a Barcelona. Tinc, o tenia, perquè són mort quasi tots, amics de la Residència a tota Espanya, però especialment d'Andalusia, no sé perquè. Jo tinc una teoria sobre la proximitat entre els andalusos i catalans, perquè quasi tots els amics meus, que he conservat, encara que molts d'ells siguin morts, eren andalusos. La teoria és que els andalusos són molt graciosos però no tenen sentit de l'humor, no riuen mai. Els catalans som al revés, no som graciosos, però en canvi tenim un gran sentit de l'humor, ens agrada molt l'humor. Els hi deia: "vosaltres poseu la gràcia i nosaltres la riem". Hi ha un personatge que va marcar bastant la meua vida, que era una *sevillano* que ens feia riure. Érem cada dia a la mateixa taula per esmorzar, dinar i sopar, i ens feia plorar, era una cosa increïble. Ell estava *empeñado* en aprendre català, que en aquella època era impensable. Per exemple, sempre que ens reuníem els catalans després de dinar a la Residència, per fer tertúlia, ell venia. Es ficava en totes les reunions de catalans i quan venia algú de fora, un germà meu, algun amic meu, i que jo li convidava a dinar, ell volia venir també per sentir diferents veus de català. Ell va arribar a entendre perfectament el català i a saber moltes paraules, tenia gràcia. En aquella època això del català estava molt mal vist, semblava que eres poc patriota i que eres estrany, amb aquesta mania de parlar un idioma estrany i això em va marcar bastant. Una altra qüestió que em va marcar també a la vida, i una altra manera de conèixer gent, és que sempre he tingut molta afició de viatjar. M'inventava coses i *trucos* per fer viatges importants.

- Imagino que viatjar servia per ampliar el teu repertori en el moment de fer propostes que faries en el món de l'urbanisme. Els viatges van formar part important com a referents?

Segur! Jo creava els referents i feia coses molt estranyes en aquella època. Per exemple, una vegada, en un grup de cinc, vam anar a París. Hi vàiem tot, perquè no paràvem un segon, ja havíem vist molt París i vam anar a fer autoestop. Vam sortir de París i vam fer tots autoestop, els cinc, alhora. Paràvem cotxes però no agafaven cinc alhora, llavors quedàvem a la porta de l'Ajuntament de la ciutat següent. No vam tenir mai que esperar més de mitja hora. En aquella època parava tota la gent, va ser una experiència molt interessant. Per exemple, abans d'anar de viatge, jo ja havia estudiat francès, perquè a l'escola i al batxillerat fèiem francès, però jo no havia parlat mai francès. S'ensenyava d'una manera, que encara s'ensenyen idiomes, que no el parlaves. Per exemple, jo llegeixo en anglès, però em costa parlar-lo. Doncs, nosaltres vam decidir fer l'autoestop, vam anar de París a Brussel·les i després de Brussel·les vam anar a les ciutats que eren a la costa, Gent i Bruges. Vam decidir passar a Holanda i quan ja hi érem, vam pensar anar al país següent, a Dinamarca. Però resultava que anar d'Amsterdam a Copenhaguen era molt lluny, quasi com tornar a Barcelona. Els països, si no els has trepitjat, no tens idea de les distàncies. Vam haver de renunciar a Copenhaguen i vam anar cap a Alemanya, vam recórrer Alemanya, doncs. Vam baixar a Suïssa, Itàlia, vam anar a la *Costa Azul* i llavors vam tornar cap a casa.

- Què ja havíeu acabat la carrera?

No. L'estàvem començant. Era el primer curs, al final del primer curs. Estic molt satisfet i orgullós que el meu net gran, que un dia d'aquests fa divuit anys, en comptes d'un autoestop, fa poc s'ha fet tota Europa amb un bitllet de quinze dies.

- Els viatges et van permetre tenir una mirada més enllà del que es veia aquí, m'ho imagino. Perquè fins i tot els referents que s'ensenyaven a l'Escola d'Arquitectura en aquell moment eren antics. Els arquitectes aleshores també van haver de viatjar. Com era la formació dels enginyers?

A la meua escola no havíem fet res d'urbanisme. Jo vaig introduir l'urbanisme a les Escoles de Camins, des de Barcelona, poc a poc. Tornant al que comentava abans, era curiós que al fer autoestop, només et parlava gent simpàtica i t'ho hauries de correspondre. Després d'aquell recorregut d'autoestop, jo parlava francès i, per tota la vida, vaig passar a dir que sabia francès, he donat conferències i he donat classes en francès. Abans d'això, en sabia molt, però no l'havia parlat mai. Després, no segueixo l'ordre cronològic, però temàtic, vaig fer viatges més enllà. Fer un recorregut per Europa ja tenia el seu pes en aquella època, molt pocs ho feien, però després hi havia una cosa que es deia IAESTE, que encara existeix, que és l'Associació d'intercanvi d'estudiants tècnics, en que cada país diu "jo podria recollir quinze estudiants de no sé què" i els llocs on podien anar. La IAESTE els paga amb altres quinze llocs a altres països, és fantàstic. Llavors, va venir el representant de la IAESTE aquí, que era un amic meu, que rebia les ofertes de la IAESTE i em diu, "hi ha una plaça que no la voldrà ningú". Li vaig preguntar "per a on és això?" i em va contestar que era a Israel, "No em diràs pas que tu voldràs anar a Israel?". Li vaig contestar "No et diré res, tu ofereix la plaça". Pel sistema de la IAESTE, s'oferien les places als alumnes de cinquè curs, si no en volien cap, als de quart, de tercer, de segon i per fi als de primer. Van oferir la plaça i ningú la va voler i llavors vaig dir "ara me la quedo jo". El meu pare em pagava la carrera a Madrid, de manera que jo sols li costava més quartos que els meus quatre germans. Jo tenia la vergonya de demanar-li quartos per a aquestes coses meves. Llavors jo treballava i m'inventava coses, però me'n sortia sempre i era molt divertit. Per a anar a Israel ens pagaven, però quan jo ja estava a Israel, hi havia tots els països àrabs allà al voltant, i allò era una temptació increïble. Vam decidir que després d'estar un mes treballant a Israel, que ens dedicaríem a recórrer Síria, el Líban i l'Egipte. No vulguis saber totes les històries, els sistemes de passar d'una ciutat a altra van ser interessantíssims. Vam conèixer Israel moltíssim i els països àrabs. Jo fins i tot era capaç de anar sols per la ciutat a Haifa, preguntar per un carrer, demanar un dinar. Això són unes experiències que són molt interessants perquè, a més, anàvem a una casa a Israel, a una família que li havien donat plaça al seu fill i aquella família donava la habitació del seu fill. Jo era a casa d'una senyora jueva nascuda a Rússia i xerràvem en francès i en anglès, però malament. Ella després va venir a casa meua i la vaig tornar a veure. Això va ser el primer estiu de la carrera i jo havia de fer els dos anys que del servei militar. Fèiem tres mesos i, després a l'acabar, altres sis mesos. Vaig fer els tres mesos en un acampament a la vora de Madrid, a Segòvia, que és un acampament famós, i després d'haver acabat la carrera, em va tocar fer els sis mesos a Olot, a prop de casa i d'Olot, vaig anar a parar a la Jonquera. Jo era *sargento*, però no era gaire militarista, no vaig ser mai *alferes*, però també hauria de reconèixer com a una experiència força interessant. Jo tenia un estiu que era lliure i amb el meu amic la IAESTE vam estar mirant què sortia i per primera vegada hi havia una plaça a l'Àfrica del Sud. Li vaig dir com havia passat a Israel, que si ningú la volia, l'agafava jo. Efectivament, va passar com va passar a Israel i jo vaig anar a Àfrica del Sud. La idea és que jo havia d'estar un mes i mig a la tercera ciutat d'Àfrica del Sud, treballant en el Departament d'Obres Hidràuliques. Els enginyers em tractaven molt bé i en un moment determinat em van dir "què t'agradaria veure aquí?" Jo vaig dir que ja que hi era, que m'agradaria veure un port, un embassament, alguna obra de pont. Llavors em van dir "tal dia sortiràs i l'itinerari serà aquest". És a dir, van dir que fes el que voldria i em van preparar l'itinerari. Era un itinerari de set mil·límetres, entre la ciutat en que jo estava i el Cabo, durant quinze dies,

una cosa sensacional. Hi havia l'apartheid i jo vaig anar sense saber el que era l'apartheid, no havia sentit parlar mai, va ser una mica dur. A l'acabar, vaig escriure uns articles aquí en contra l'apartheid.

- Ja he llegit alguns articles teus sobre urbanisme i els teus llibres, sobre el PGM i el llibre *Més allà de l'Urbanisme*. Et volia preguntar si em recomanes alguna bibliografia més que hagi escrit sobre el Pla Director o el PGM.

He escrit tres llibres i calculo que entre 300 i 400 articles, segur que t'interessarà. Jo vaig ser assessor de set consellers.

- Més directament sobre els temes que estic investigant, volia preguntar com vas començar a treballar a l'oficina que feia el Pla Director?

Explico cronològicament com començo a treballar a l'Ajuntament de Barcelona. Des de sempre jo portava al cap que faria enginyeria de camins i que aniria a treballar a l'Ajuntament de Barcelona. Jo era un estiu a Lloret de Mar, que és un poble molt especial per mi, on vaig sortir moltes vegades, i hi tenia unes amigues meves d'allà, que tenien unes cosines seves, convidades, i aquestes noies resulten que eren les filles del cap d'urbanisme, d'obres públiques més que d'urbanisme, de l'Ajuntament de Barcelona, que es deia Luís Jara, un dels homes més intel·ligents que jo he conegut en aquesta vida. Era un home simpàtic, intel·ligent, era un cordovès que parlava català perfectament, que en aquella època no era freqüent. Llavors els vaig fer aquella mena de comentari "el teu pare és enginyer de camins i jo també vull ser enginyer de camins". Jo encara no havia ingressat a l'Escola, però les noies van dir a son pare que jo volia entrar a l'Ajuntament i des de llavors, el senyor aquest em va estar esperant i em trucava a casa i deia "què passa? Què ja has acabat la carrera?" Jo vaig acabar la carrera i després vaig haver de fer el servei militar. Jo me'n recordo que quan era al servei militar, aquest senyor estava allà desesperat perquè buscaven enginyers de camins catalans, perquè els altres enginyers que venien els tenien en allà i al cabo d'uns mesos, marxaven. Ell tenia bastant dificultat de trobar un enginyer de camins i algú que volgués treballar a l'Ajuntament com jo era allò "*nunca visto*". Vaig acabar la carrera, després vaig fer el servei militar i, efectivament, a l'Ajuntament ja estava aprovada la meua incorporació. La va firmar un alcalde que jo no vaig arribar a conèixer, el Simarro, a finals de l'any 1956 o 1957. Vaig entrar a l'Ajuntament al Servei de Pavimentació i això és curiós també perquè aquest servei, comparat al que era la meua afició, que era l'urbanisme, resulta que em va interessar molt. Vaig descobrir que a l'Escola no s'ensenyava res de carrers urbans. S'ensenyava sobre carreteres i tipus de paviments, però el carrer i les carreteres són coses diferents. El carrer té uns condicionants que no té la carretera i això no havia fet mai. Em vaig interessar molt i vaig muntar un laboratori d'assaig. No hi havia cap especialista, però vam tenir la sort d'agafar un tècnic de grau mitjà que era molt eixerit per muntar el Laboratori. A principi, ningú controlava als contractistes, no sabíem si gastaven poc, si gastaven molt. I en canvi amb el Laboratori vam començar a aprendre, perquè ningú sabia si els contractistes aplicaven normes ni res. Poc a poc vam anar fent normes i els mateixos contractistes es van donar compte que nosaltres estàvem vigilant. Ells mateixos no sabien que a vegades es quedaven per sota i a vegades per sobre les normes. Quedar per sobre era un mal negoci per a ells. Llavors ens trucaven per dir "escolta, això no pot ser, estem demanant que vinguin els del laboratori fer l'assaig i no venen". Vam introduir una certa racionalitat i jo penso que va ser molt important. Vam fer els laboratoris i, com sempre, jo vaig fer viatges per anar a veure com estaven fent els laboratoris a altres llocs, perquè no havíem d'inventar coses que ja estaven inventades. Algunes vam haver d'inventar, perquè després gent de fora ens venien a veure. Això va

ser una experiència que em va interessar molt perquè alhora era tècnic i també era molt urbà. Per fer un paviment en una ciutat que està viva, havies d'aixecar tot el carrer, fer les clavegueres i això comportava un trastorn per tots els comerços, però va anar sensacional. Abans de fer un carrer parlàvem amb tots els veïns i només pel fet que els consultéssim ja estaven bojós, deien “aquesta gent és diferent”, tot això ens entusiasmava. Per exemple, al Poblenou, que estava sempre ple de fang, els hi fèiem coses provisionals perquè si plovia no es quedessin *encharcados*. Eren conscients de que no teníem prou quartos en aquells moments, estaven asfaltats només el 40% dels carrers de Barcelona. Vam haver de fer coses provisionals per un llarg període, però la gent s'ho agràia molt. Jo sóc del Poblenou i hi va costar molt posar en ordre clavegueres, paviment, enllumenat, els arbres, més tots els cables elèctrics, tot això. Vam arribar a fer coses increïbles, va ser una batalla molt maca.

- Com vas entrar a la Comissió Tècnica de Revisió del Pla Comarcal? Quan, per fi, vas poder desenvolupar més la teva vessant d'urbanista?

L'urbanisme és de les coses que em fico on no em demanen, és una de les meves especialitats. Em vaig començar a ficar en temes d'urbanisme i això als teus col·legues, els arquitectes, no els hi sentava bé.

- Estaria molt bé que m'expliquessis la teva versió, perquè fins ara només he entrevistat a arquitectes. M'agradaria recollir perspectives diferents.

El que està clar és que vam començar barallant-nos. Hi havia dos arquitectes famosos a l'Ajuntament, el Soteras i el Bordoy. El *jefe* més important era el Soteras, després venia el Bordoy. En aquells temps deien “*Si quieres construir en las aceras, encargas a Soteras; Si quieres construir hoy, encargas a Bordoy*” i era una mica així. Els dos eren molt diferents. El Soteras era un home molt tractable, de molt sentit comú. El que passa és que tenien aquesta debilitat, que feien feines particulars i llavors això xocava. El Soteras ho feia molt discretament i no va fer cap disbarat. En canvi, el Bordoy tirava pel dret “*si quieres construir hoy, encargas a Bordoy*”. Aquest era una mica el tema. Però poc a poc vam anar fent una certa amistat i en un moment determinat van muntar un equip per coordinar tota l'obra pública, l'arquitectura i després també el dret. En definitiva en aquest petit comitè hi havia el Soteras i hi havia un advocat. Discutíem i, en aquest comitè restringit, havíem de decidir. Resultava que el Soteras, ja dic que era un arquitecte amb bastant sentit comú, feia unes propostes sense rellevància. En canvi, l'advocat, que era el secretari del govern civil, li feia molta mandra escriure i em deia “tu prepara'm tot això”. Llavors, quan ens reuníem els tres, hi havia dos escrits a favor d'una solució, plantejada camufladament de manera que no es veiés que era el mateix autor, i l'altre. Com sempre eren dos contra un, acabàvem guanyant nosaltres. La veritat és que va ser força interessant i va ser com vaig començar a ficar-me en urbanisme. Al principi em tenien molt poc respecte. La qüestió fonamental és que jo no sabia urbanisme, no l'havia estudiat. Jo no sabia d'urbanisme i havia de discutir amb els arquitectes que presumptament en sabien. La veritat és que ells tampoc sabien d'urbanisme, però més que nosaltres sí, perquè l'havien estudiat. Jo no sabia prou, però vaig poder mantenir aquest *tête-à-tête* amb alguna dignitat gràcies als viatges. No havia estudiat urbanisme però havia vist ciutats, coneixia ciutats que anaven bé i que anaven malament. Jo veia què anava bé i què anava malament. Això els provocava recels, perquè molts arquitectes no ho sabien. En canvi, sabien coses que jo no sabia, però al final van anar respectant-me. Almenys jo no era només un “enginyer” allà, em tenien en compte. Poquet a poquet vam anar creant una mentalitat d'urbanisme i una de les coses que vam començar a fer van ser les normes. Jo recomanava unes coses al conseller i poquet a

poquet vam anar introduint la racionalitat. És curiós perquè jo, que no sabia d'urbanisme, havia de fer les normes. Jo, que no sabia, havia d'ensenyar allò que no sabia. Poquet a poquet vam anar introduint el sentit comú, que és una gran cosa, i vam anar veient què es feia pel món. Crec que aquesta va ser la meua entrada triomfal a l'urbanisme, quan vaig fer l'entrada més directa. Una primera havia estat aquesta petita Comissió, el petit comitè, fins que en un moment vaig canviar i vaig passar a tenir una certa autoritat urbanística. Encara en el Departament de paviments vaig ficar-me cap a dintre de l'urbanisme. És així que entro en el Pla Metropolità i això va sentar com un tiro als arquitectes: "Com pot ser que un enginyer de camins, de pavimentació, feia un llibre que es deia *Objetivos y Metodología de un Plan Metropolitano*?"

- A Barcelona hi havia un antecedent força important d'enginyer que va treballar amb urbanisme, en Cerdà.

Sí, tot i que no deixa de ser una excepció i era en aquesta excepció que jo m'*apoiaba*. Jo vaig néixer en una part de l'Eixample que és al Poblenou que, per molts anys, d'Eixample només tenia els carrers de vint metres amb els seus xamfrans. El Poblenou era quasi tot industrial, hi havia molt poc habitatge. El meu avi era un *self made man* que va arribar en un moment a fer uns calerets. Ell tenia un negoci de *curtidos* i treballava en una fàbrica, d'obrer. Quan marxava del treball anava massa elegant i li confonien amb l'amo i un dia va cridar l'amo de l'empresa i li diu "això no pot continuar d'aquesta manera" i el meu avi va agafar empenyament. Se'n va anar immediatament de l'empresa i va muntar una fàbrica ell. Va anar canviant i no va ser ben bé ric, però riquet. Els nets ja vam néixer bé. El meu avi era republicà, de la Bisbal. En un moment determinat, quan ja s'havia fet quartos, volia fer-se una casa, però primer havia de comprar un terreny. Va estar dubtant entre un terreny en que avui és el Teatre Tívoli, allà al carrer Casp, i el Poblenou, perquè li havien dit que el centre de Barcelona seria la Plaça de les Glòries. Llavors, jo vaig néixer al Poblenou perquè al meu avi li havien dit això. Era vergonyós, perquè el que s'hauria valoritzat el terreny del Tívoli era increïble. En canvi, l'altre terreny, pobret, no havia valoritzat res. Però vam tenir la sort que al cap d'alguns anys, quan ja havia mort el pobret, van començar les obres per als Jocs Olímpics i tota la part edificada del Poblenou va pujar. Teníem un terreny, que era la casa on vivíem, al centre del Poblenou, a la Rambla. Hi havia un fotògraf i sempre els personatges de les fotografies eren els germans Serratosa. El fotògraf ens va fer una oferta per comprar el terreny, però el meu germà, que era el quart, per una inspiració divina, va dir que era massa barat i que no volia vendre. El mateix fotògraf, al cap d'un any, ens va pagar el doble. Al final, vam sortir bastant ben parats. No vam fer d'especuladors perquè al principi no volíem vendre.

- També et volia preguntar sobre els Esquemes Previs al Pla Director, perquè sé que vas fer un d'aquests. Podries ajudar-me a identificar-los?

Aquest cinquè esquema és d'un enginyer de camins, que va seguint els dits, els clàssics dits⁴. En el meu esquema, el que volia era ressaltar que hi hauria un segon centre, que s'unia, hi hauria un centre direccional⁵. Hi hauria la primera ciutat, la segona ciutat, unides en un cercle, amb un gran central parc, el Collserola. Protegiem el Garraf i el Collserola, per suposat, així com la Serra de la Marina.

⁴ Aquesta atribució no coincideix amb la que Manuel Ribas Piera fa de l'autoria del seu propi esquema propi. És més probable la versió de que Ribas Piera sigui l'autor del cinquè esquema previ, basat en els *fingers* de Copenhaguen.

⁵ La descripció que fa Albert Serratosa correspon a l'Esquema Previ Número 3.

Fèiem una nova ciutat aquí, una altra allà, fèiem cinc ciutats noves. Nosaltres vam aconseguir que Madrid, en el tercer Pla de Desenvolupament, introduís noves ciutats. Jo vaig introduir, perquè aquestes coses em fico, i vaig coses en el tercer Pla de Desenvolupament, perquè era l'únic que escrivia. Jo havia fet un viatge amb l'Ajuntament als països nòrdics i allà vam veure les noves ciutats i també després a Anglaterra, van ser dos viatges importants. Em vaig convertir en un socialdemòcrata evident. En el Pla d'Estabilització vaig ficar les noves ciutats.

- I el quart esquema?

Aquest és del Subias, segur. Arrasava entre Aragó i la Gran Via. Ell volia fer una gran avinguda entre Aragó i Gran Via i amb Consell de Cent i Diputació, tot això, seria una avinguda que travessava tota la ciutat i conservava bastant la idea nostra de la quadrícula.

- El teu esquema previ també es basava en la idea de *new town*, així com el del Subias. Podries identificar els autors dels altres esquemes?

Aquests altres esquemes eren, com sempre, el mateix que ja existia, eren de només anar omplint tot amb uns creixements lineals. No me'n recordo el nom de l'autor d'un d'aquests esquemes, ell ja és mort.

- Era en Lluís Gelpí?

No, el Gelpí és el que va fer el dibuix del pla al final⁶. Vist tot això, el Gelpí va fer una espècie d'equilibri entre les tres propostes. Jo diria que nosaltres vam guanyar la disputa perquè vam aconseguir que estiguessin presents les noves ciutats. El que t'explicava abans és que en el Pla de Desenvolupament, vam introduir una expressió, les ACTUR, la qual jo no estic molt satisfet, perquè en aquella època el que proposàvem nosaltres era seguir el model dels països bàltics, de fer una adquisició massiva de sòl públic. Això vam aconseguir. El govern va copiar de nosaltres, això és una presumpció, però en aquest cas sí podríem demostrar-ho, perquè van aprovar la llei de les ACTUR el divendres al migdia i, després del dinar em truquen de Madrid per comunicar del decret "et diem a tu, perquè tu ets el pare de la criatura".

- Qui va ser que et va trucar des de Madrid?

Un enginyer de camins, que es deia Antoni Linares. Em va trucar per dir-me "escolta, hem fet les ACTUR i et sortirà això".

- T'agraeixo que m'hagis explicat que el Linares t'ho va dir, perquè en la bibliografia que he revisat fins ara, es prefereix l'explicació que les ACTUR eren una decisió que venia de Madrid, aliena al planejament que s'estava fent a Barcelona. Em sorprenia que fos així perquè l'Esquema Director ja preveia ciutats noves.

⁶ No s'ha pogut aclarir si Lluís Gelpí va ser l'autor d'algun dels Esquemes Previs, probablement va ser coautor del primer esquema, amb Manuel Solà-Morales. Les informacions obtingudes entre Albert Serratosa i Juli Esteban sobre l'autoria del dibuix final no són compatibles.

En el Tercer Pla de Desenvolupament encara queda més clar el que dèiem nosaltres. Ells de Madrid van agafar, van prendre i van fer el que nosaltres havíem dit abans.

- Podries explicar el perquè de començar per l'ACTUR de Gallecs, entre les ciutats noves previstes?

Les ACTUR que es van proposar eren l'ACTUR entre Sabadell i Terrassa, l'ACTUR de Gallecs, l'ACTUR de Martorell i l'ACTUR de Vilafranca, però aquesta última no la van fer com a ACTUR. Es van comprar 1.500 ha de sòl per cada nova ciutat. Aquestes van ser les tres primeres compres de sòl. Es va començar a fer, es va obrir els expedients per expropiar aquests terrenys, i la primera va ser la de Gallecs. Llavors va començar un escàndol amb la gent en contra i tal. El Solans va fer unes gestions tremendes i va començar a fer un *trozo* de Gallecs. La resta del terreny ha quedat com a zona agrícola i una part es va desqualificar. Un amic meu les va desqualificar, el desbarat més gros que ha fet. Mira com és la zona ara, però imagina't que hi hagués pogut ser completament diferent, tot hagués sigut molt més racional. Però al desqualificar el sòl, ha sigut una catàstrofe, perquè la urbanització ha anat creixent "*a su aire*".

- Volia saber una mica més dels referents del països bàltics que has comentat. A més de les visites, teníeu alguna bibliografia?

Els nostres referents eren les visites, que després estaven recollides en les nostres propostes.

- L'exemple de la ciutat paral·lela francesa també era important per a la teva proposta?

No. L'únic que parlava de la Paris II era el senyor Xavier Subias. Ell proposava una versió del Paris II aquí a Barcelona.

- En el teu esquema i en la versió final, es veu una formalització més propera a la idea de *new towns*, perquè hi ha diferents nuclis i no una concentració en només una ciutat nova. Què et sembla la versió del Pla Director, la del 1966?

S'ha de reconèixer que aquesta versió està bé, però en aquí hi ha molta mà del Gelpí. Perquè pràcticament s'havia dissolt l'equip i llavors va sortir aquest plànol allà amb el Gelpí. Nosaltres proposàvem la quadrícula d'autopistes. Tens una autopista, la porta nord, la porta sud, també està l'AP-7, la següent era l'anomenat quart cinturó. Nosaltres trencàvem amb la idea de cinturó, perquè anàvem amb idea de quadrícula. En una quadrícula, cada quadrícula és un cinturó. Aquesta via que encara es diu quart cinturó i el Ministeri d'Obres Públiques li diu "la via orbitalés la tercera via paral·lela al mar. Després vindria l'autopista Manresa-Vic i l'Eix Pirinenc, això seria tota Catalunya.

- Estic molt agraït per l'ajuda en identificar els esquemes previs, perquè la publicació de la memòria del Pla Director els presentava sense cap identificació dels seus autors.

Jo sempre he anat fent pel meu compte plànols i plans, i els reparteixo. En el cas del Linares, ell em va confirmar que sí, que va aprofitar una proposta meua. Però en aquests Esquemes Previs, ningú va dir res. Jo vaig repartint papers i no els firmo mai. Som uns fabricants d'idees, estic bastant satisfet i diria mentides si digués el contrari. Tenint en compte que no he tingut mai poder, he aconseguit fer

bastantes coses. Jo crec que Barcelona, amb aquests esquemes (presenta uns esquemes que ha fet recentment, amb malles de transport) serà una ciutat que la podràs comparar amb Madrid, París, o Londres. Aquí tens una malla que poquet a poquet va sortint.

- També et volia preguntar sobre el Pla General Metropolità, en la versió de 1974. Sé que després d'aprovar l'Esquema Director, l'equip i el mateix pla van passar per importants canvis. Com va ser aquesta transició?

El Pla General Metropolità és un altre fenomen que em costarà explicar-te com vaig acabar jo sent el seu director, és una d'aquestes coses que tampoc se sap. Jo estava en l'Ajuntament de Barcelona i marxo per anar a la Comissió d'Urbanisme. El gerent de la Comissió, que era el Martorell, un militar, em va proposar com a subgerent. Jo era funcionari de pavimentació de l'Ajuntament i ja m'havia ficat en coses d'urbanisme. Crec que hi ha dos motius pels quals el Martorell em va proposar anar de subgerent de la Comissió d'Urbanisme. Hi havia un gerent, que l'anomenava Madrid, i es va inventar la figura aquesta de subgerent, que estava en mans del Martorell, que era qui manegava això. La meva interpretació personal és que el Martorell va venir a sentir una conferència meva quinze dies abans de proposar-ho, per això connecto una cosa amb l'altra. Me'n recordo que ell estava a la primera fila. Ja li coneixia, però no gaire. Al cap de quinze dies, ell em crida un dia per saber si vull anar de subgerent de la Comissió d'Urbanisme. Jo vaig tenir dubtes, però sabia que al final diria que sí. Jo era relativament jove i tenia una carrera de funcionari a l'Ajuntament, que havia anat pujant, però per acceptar d'anar de subgerent havia de deixar la meva carrera de funcionari. Jo sabia que, com a subgerent, em podien treure a qualsevol moment, no calia fer cap expedient, em podrien treure sense fer res lleig i això em feia una certa agonia. Al final va guanyar la possibilitat d'anar a la Comissió d'Urbanisme i hi vaig anar per a ajudar en Martorell. Sobretot hi vaig anar, almenys oficialment era el motiu, perquè s'havia aprovat el canvi del que es deia Comissió d'Urbanisme de Barcelona i que es va aprovar com Comissió d'Urbanisme i Serveis Comuns. Amb el Pla Metropolità, s'hi van afegir els "serveis comuns". En Martorell feia uns sis o set anys que havia de posar en marxa els serveis comuns, però no ho feia perquè no donava l'abast de fer-ho tot sol i se li va ocórrer de cridar-me a mi per posar-los en marxa. Aquesta atribució no tenia res d'urbanisme, no hi havia cap proposta d'urbanisme, però jo vaig acceptar-ho perquè pensava que des d'allà podria fer alguna cosa d'urbanisme. Vam començar a posar en marxa els serveis comuns i tot va anar bé. Primer ens vam fer càrrec dels cementiris. El problema que hi havia era que els Ajuntaments no volien els serveis comuns, perquè els hi treia competències a l'Ajuntament i les passava a la Comissió i els Ajuntaments no ho volien. Els hi vaig fer una trampa perquè vaig agafar tot el pitjor. Primer vaig proposar fer d'interès comarcal les escombraries i els cementiris, és a dir, vaig agafar tot el que no volien els alcaldes. Però després que ja havia agafat els cementiris, un cop oberta aquesta via, els Ajuntaments van perdre aquesta por a la Comissió d'Urbanisme i la cosa va anar. Va ser quan es va proposar la modificació del Pla General, que corresponia a la Comissió d'Urbanisme i que abans havia estat molt mal vista. Amb aquest antecedent dels serveis comuns, no van posar cap pega. El curiós és que no van nomenar mai l'Albert Serratosa com a director de la revisió del Pla General, jo era el subgerent. Enlloc surt Albert Serratosa com a director. Gràcies a això, vaig colar. L'alcalde de l'Hospitalet quan va saber que m'havien nomenat a mi, va posar el crit al cel. Era una cosa tremenda, jo era "el dimoni". Als Ajuntaments no els hi agradava gens, però el fet és que va colar i em van nomenar a mi com a director del Pla. Com a director del Pla, de batalla, vaig estar amenaçat de mort durant dos anys. La meva filla no la deixàvem sortir sola de casa, sempre havia d'anar acompanyada. Pensaven que, com era filla única, que era un excés de preocupació, però no. Jo rebia amenaces anònimes.

- Això va passar després de que el Pla General sortís a informació pública, oi?

Abans ja s'olorava. Després, quan el pla va sortir a informació pública, va ser pitjor. Jo calculo que, en diners de l'època, la burgesia catalana, els propietaris del sòl, van deixar de guanyar un bilió i mig de pessetes, una xifra important. No dic que van perdre perquè eren expectatives que ells es feien. Amb això hi veien motius per amenaçar-me. Jo m'he trobat les coses que vulguis, com anar a un restaurant i a mig dinar venir el *maître*, o l'amo del restaurant, i dir a la meua dona "el seu marit va qualificar de no edificable un terreny molt gran que teníem". Això em passava cada dia. Molta gent encara em coneix per haver qualificat el seu terreny, però crec que vam salvar el pla. És la nostra feina, per molt poc que l'hem feta.

- Quan va començar els treballs de revisió del Pla Comarcal per preparar el PGM, vau aprofitar el que s'havia fet a l'Esquema Director?

Per suposat, ho dic descaradament.

- Què trobes que va ser el més important que es va mantenir de l'Esquema Director i què era el que es va haver de canviar en el moment de la revisió?

D'aquest Esquema Director, d'entrada ja ens va fer molt bé això de les ACTURs. Les ACTURs eren un pas previ de modificació del Pla General, però després vam perdre les ACTURs. El Pla General es va retrasar massa i mentrestant els Ajuntaments van fer coses que no haurien d'haver fet. Jo me'n recordo que quan va sortir la informació pública del Pla, quan encara no era llei, trucaven des dels Ajuntaments i del Govern Civil, per a que els Ajuntaments aprovessin plans parcials per anar fent malbé el Pla. Jo me'n recordo que vaig anar al governador i vaig dir "en aquí en van colar en la primera informació pública un termini, descaradament, en que encara es podia qualificar sòl". La gent anava corrent, com a última oportunitat per construir i llavors jo vaig dir "els alcaldes estan anant en contra del Pla". El governador civil va intervenir i es va parar el moviment, però ja havien fet malbé moltes coses, això es pot veure amb les fotografies aèries. Després del Pla General Metropolità aprovat, van haver 1.200 modificacions parcials, de les quals 1.000 o més eren coses mínimes, demanaven que una línia d'aquí es posés més a la dreta, no eren problemes fonamentals, però 200 o 300 modificacions eren una vergonya. Fer urbanisme és com fer moneda, fer paper moneda. Un terreny que no val res, en el moment que té un pla parcial i se li posa un segell a dalt, val 20 milions. De res, ara val 20 milions. Això no pot ser. Què passaria si a Espanya anessin fent paper moneda als Ajuntaments? És això el que ens passa.

- Alhora es dona marge a la corrupció.

Clar. En el moment que hi ha negoci pel mig, hi ha corrupció. Jo me'n recordo que vaig cometre una imprudència tremenda, en broma. Hi havia un home que venia a demanar que qualifiqués no sé què i com era amic d'un amic meu, jo li vaig dir en broma "amb 10 milions arreglem això". L'home va saltar i dir "fet, fet". Mai més a la vida faré una broma d'aquesta. Sort que hi havia un testimoni, perquè sinó l'altre hagués pogut explicar que jo li havia demanat 10 milions. Si un propietari té un terreny i des de l'administració se li faciliten qualificar-lo, el propietari sempre dirà que sí. Jo considero que és corruptor si ell intenta comprar l'altre, però si l'ofereixen al propietari, què vols que faci? La majoria

dels propietaris dirà que sí. Hi ha diferents tipus de terrenys: el no edificable, el no urbanitzable. Això és el primer que ha de fer la planificació, veure el que hem de protegir. No vol dir protegir el que no està edificat, sinó que hem de procurar que això no creixi, que en cinquanta anys ho puguem treure. Segons, hem de veure l'edificable, com es pot millorar la part que ja és edificable. Després, les zones noves que puguin aparèixer, com el creixement de Mataró o el creixement de Vilanova, també s'han de definir bé. Però si aquest sòl no urbanitzable són el 75% o el 80% del territori, vol dir que t'has de fiar molt perquè te la jugues. Salves l'essencial i assegures que no s'enganxaran l'un amb l'altre, etc. Tercer, és que aquests dos tipus de terrenys, el no urbanitzable i l'urbanitzable, s'han de poder comunicar. Ha d'haver-hi ferrocarrils, carreteres, cables elèctrics, gas, etc. Aquestes tres coses són les fonamentals. Als alumnes els hi dic que en 50 anys han de posar això en ordre. Porto 51 anys treballant amb l'urbanisme, jo no veuré el resultat, però els alumnes que estan treballant amb l'urbanisme, si prenen això seriosament, podran ordenar-lo tot. No hi ha cap cable que passi al mig de la *manzana* de l'Eixample de Barcelona i no passa per la calçada, sinó que passa per la vorera. El que jo pretenc és agafar les carreteres, no les autopistes, perquè aquests cables a vegades s'espantllen i s'han d'arreglar, adaptar les carreteres i posar-hi una vorera. En els casos de les carreteres, podien ser voreres de vint i cinc metres, per poder reunir tots els serveis. Jo estava disposat a fer una societat per anar definint aquestes voreres, les empreses elèctriques estarien encantades, perquè quan haguessin de fer per passar un cable, haurien de demanar un permís i res més. En canvi, ara han de qualificar els terrenys, han de demanar permís als propietaris. No ha passat mai això quan s'ha hagut de passar un cable o una claveguera per una illa de l'Eixample, tot i que era molt temptador anar tot recte pel mig de les illes.

Oriol Bohigas i Guardiola

Data de l'entrevista: 6 de febrer de 2012.

Lloc de l'entrevista: Despatx professional de l'entrevistat a la Plaça Reial, Barcelona.

- La meua investigació doctoral és sobre el planejament metropolità de Barcelona durant el període franquista, fins el PGM. Parlo també dels referents teòrics d'aquest planejament i els seus protagonistes, és a dir, la gent que hi va intervenir. Molta gent que va treballar en el PGM i fins i tot abans, en el Pla Director, va comentar els seus articles a la Revista Serra d'Or, així com el seu llibre, "Entre el Pla Cerdà i el barraquisme", com a elements que tenien a la taula quan discutien els problemes urbans i què haurien de fer. Tenien a vostè com a interlocutor, sigui directament, xerrant a l'Escola o a alguna trobada d'arquitectes, o sigui llegint les seves publicacions.

A través d'aquests mitjans jo intentava ajudar a canviar una mica la mentalitat dels urbanistes planificadors. Jo sempre vaig mantenir la teoria de que l'urbanisme era una cosa més manual, més de projecte que de teoria sistemàtica sobre la ciutat. En canvi, en aquell moment del Pla General Metropolità, amb l'eufòria del Pla General, era un moment en que predominaven els urbanistes, els tècnic-urbanistes amb una obsessió més important per la sistematització dels criteris que no pas sobre la realitat concreta del mapa geogràfic i del mapa real de la ciutat. Hi ha una època en que vaig escriure bastant en aquest sentit i d'una manera o altra la meua opinió circulava. Quan vaig fer de Cap d'Urbanisme, que em van nomenar Delegat d'Urbanisme de l'Alcaldia, el que vaig fer va ser un intent de portar a la pràctica el que jo pensava: un urbanisme no de plans, sinó de projectes. Per tant, vaig tenir molt poca relació amb l'evolució de la planificació en aquell moment, perquè jo amb el Narcís Serra vèiem que el pla que s'havia aprovat, que era el PGM de 1976, era suficient. No valia la pena fer el que van fer a Madrid, un altre pla, tornar a discutir-ho tot, sinó que era millor deixar-lo i esperar que les modificacions successives del pla fossin actualitzant-lo. Era millor anar per un camí de modificacions que refer-ho des del principi i començar un pla nou. Jo crec que va ser una qüestió de prioritats. Érem una ciutat gairebé pobra, sense reforços oficials suficients per emprendre una feina d'aquesta. Hi ha masses riscos per fer un pla general. Penso que no el tindríem per mesos i mesos mentre el que ja teníem, que estava a la base, ja era prou coherent i tampoc deixava ningú massa insatisfet i ni plantejava cap consideració radical. Quan jo vaig estar a l'Ajuntament de Barcelona, vaig procurar, per raons pràctiques, pedagògiques i per raons egoistes també, limitar-me molt a parlar només de l'àrea municipal de Barcelona i no de l'àrea metropolitana. En quatre anys i mig no hi ha temps de fer tantes coses. Jo crec que el pla metropolità ha d'integrar un sistema de projectes i no un sistema de teoritzacions abstractes i purament numèriques. Per tant, no vaig intervenir a l'àrea metropolitana entre els anys 1980 i 1984, que a més, de qualsevol manera, no em tocava. La meua àrea, com a municipalista, era l'àrea municipal de Barcelona. L'entitat Àrea Metropolitana havia desaparegut perquè la Generalitat l'havia suprimit i, per tant, no era un camp adequat per treballar-hi.

- És molt interessant veure com el tema metropolità va ser tractat per l'Ajuntament de Barcelona en la transició democràtica, com vau decidir no refer un nou pla metropolità i la seva proposta de fer un urbanisme no de plans, sinó de projectes. Hi trobem uns quants canvis sobre el paper de l'urbanisme des del Pla Director en els anys seixanta, fins al PGM. La meua investigació comença als anys cinquanta, perquè analitzo també el Pla Comarcal, però

sobretot, agafo de ple el període de Porcioles a Barcelona. L'Ajuntament de Porcioles, molt diferentment del que m'expliques, tenia la pretensió d'estendre el planejament sobre els municipis veïns, la idea de la Gran Barcelona. Està clar que també parlem de situacions polítiques molt diferents. Quan s'estava fent el Pla Director de l'Àrea Metropolitana, i Porcioles era alcalde, vostè va escriure molts articles a la Revista *Serra d'Or*. En un dels més coneguts, comentava que l'Ajuntament i la Diputació es renyien per comptes del Pla Director i criticava que el pla estigués aturat, l'expressió era que el pla era a l'armari. Aquest article va donar alguna esperança als tècnics que hi treballaven de que el Pla Director pogués sortir endavant. En aquell moment, vostè encara defensava un urbanisme de plans?

Jo he comentat la meua poca creença en la política planificadora, però sobre aquesta mena específica de política planificadora. Jo no estic en contra de la planificació. Primer de tot, en una època d'extrema dreta, com va ser el franquisme, encara era més difícil planificar, perquè es planificava atenent els propietaris, era impossible fer una política de planificació territorial. La planificació territorial s'ha d'obrir a altres coses que no sigui la limitació de la propietat. D'altra banda, l'ambient franquista no era ambient per posar limitacions i per exigir. Jo dic que la planificació només és possible en un règim molt pròxim al règim socialista. En un règim d'extrema dreta no es pot planificar, com està demostrat, i acaben els poders expressant-se, com en aquell moment, com a poders reals: els de l'especulació i de l'administració i els dels lobbys rics manipulant qualsevol planificació política. Per tant, planificar era una mica perdre el temps. Encara que no és mai perdre els temps perquè jo crec que, malgrat alguns aspectes i certa inoportunitat, els plans que es van fer per Barcelona han servit per a alguna cosa o altra. No han servit per tant com en pensen els urbanistes. Han servit una mica, però no sé fins quin punt. Al revés, la planificació ha servit per no haver de fer el que cal fer, que són els projectes urbans. És a dir, s'ha passat d'una planificació fonamentalment econòmica i no geogràfica, a donar permisos per edificar. Directament, sense passar per un projecte urbà, per un projecte de la part construïda, amb les seves característiques i el caràcter dels edificis que conformen els espais públics de la ciutat.

- Fa part de la meua investigació parlar sobre els plans metropolitans entre els anys cinquanta i setanta però també sobre els protagonistes del planejament d'aquest període. Llegint els articles de *Serra d'Or*, vaig veure que molts dels tècnics de la Diputació que desenvolupaven el Pla Director, hi van escriure, com Manuel Ribas Piera, Ernest Lluch i Lluís Cantallops.

Jo faig aquesta crítica perquè jo pensava que era el millor que circulava aquí des del punt de vista urbanístic. És a dir, la crítica al que entenen els defensors de les coses per les quals creïem, amb les dificultats, i una visió massa optimista sobre el poder de la planificació i poc optimista sobre el poder de l'arquitectura. Hi havia més influència de la planificació més abstracte i purament econòmica. No tan sols escrivíem, sinó érem i som molt amics, els considero la gent que va batallar més per una ordenació del territori. Jo faig una mica la crítica, que ja la feia xerrant amb ells, de la manca de possibilitats i de les dificultats per tirar endavant una planificació real. Jo penso que una planificació real no es pot parar en el que seria el Pla General d'Ordenació, sinó que ha de passar més endavant a projectes reals físics dels espais públics de la ciutat.

- Mentre intentava fer una mena de perfil de caràcter dels protagonistes del Pla Director, vaig veure un article seu a *Serra d'Or* anomenat "Idealistes i realistes a l'arquitectura catalana", en que relaciona arquitectes catalans a un o altre perfil. Vostè associava en Xavier Subias als "idealistes" i el Manuel Ribas Piera als "realistes", quan parlava dels trets de l'arquitectura de

cadascú. És curiós perquè els dos arquitectes també van defensar propostes diferents en l'àmbit de l'urbanisme quan feien el Pla Director. El Xavier Subias va proposar un creixement a través d'una nova ciutat paral·lela, mentre Ribas Piera defensava el model de ciutat-regió. Un altre cop trobem aquesta dualitat idealistes versus realistes.

Era una distinció de dues maneres d'entendre l'actuació urbanística i arquitectònica però dintre del que es considerava que eren les bones actituds. Hi havia els vells, els burros, els corruptes i la resta d'arquitectes, però aquest era un grup interessat per la bona arquitectura i per la institució urbana. És curiós perquè aquestes diferències van produir la creació d'un nucli d'urbanistes molt urbanistes en el Departament d'Urbanisme de l'Escola. Dèiem que ells eren massa urbanistes i poc arquitectes, però si compares, vist des de Madrid o vist des de qualsevol Escola d'Arquitectura, tots eren més arquitectes que urbanistes. És a dir, en realitat, les teories del Solà-Morales, que són fonamentals per la manera de pensar d'aquell moment, anaven en favor d'un urbanisme projectat i dibuixat, constituït formalment. A vegades jo posava el grup del Solà-Morales com urbanistes massa "tradicionals", però en realitat, vist en termes generals, eren al revés. Eren uns urbanistes molt afanyats al tema de la definició de l'espai públic. En el temps que jo era a l'Escola, jo tenia la càtedra de projectes del tercer curs, ens dedicàvem bàsicament tot l'any al tema de l'habitatge com a conformador d'espai urbà. Un dia vam trobar que fèiem pràcticament els mateixos projectes que feien al taller d'Urbanisme. A Urbanisme partien de la forma urbana, com la forma urbana etc., fins arribar als projectes d'habitatges que conformaven l'espai urbà. Nosaltres partíem del tema de l'habitatge, mentre ells partien de l'espai urbà, però fèiem una mica els mateixos projectes, els mateixos criteris pedagògics respecte a la pràctica del projecte.

- Parlant de l'actitud respecte al projecte dels arquitectes i urbanistes, una altra explicació que a vegades es dona per explicar les diferències al tractar la ciutat és la intervenció dels enginyers. És evident que, parlant de Barcelona, tenim Cerdà omnipresent com a referència, però en els casos que estic estudiant, teníem l'enginyer Albert Serratosa, que va intervenir en el Pla Director però sobretot en la primera fase del PGM. Diuen que l'urbanisme dels enginyers té una tradició més analítica, de major sistematització i també més preocupada amb les vies de transport.

Sempre s'ha dit que hi havia una competència entre arquitectes i els enginyers de camins. Una mica és veritat, però aquesta diferència contínuament ha desaparegut davant d'altres diferències molt més importants. Jo crec que els dos, els enginyers i els arquitectes, projecten. Són dues situacions que van relacionades amb el disseny. Transformar una idea en forma i donar la forma, les lleis i característiques per desenvolupar-se. En canvi, ara estan molt de moda i tenen presència els geògrafs, els sociòlegs, els antropòlegs, els metges, etc., i aquests entenen l'urbanisme des d'un altre punt de vista, sense tenir en compte l'autonomia dels problemes formals. Ells confonen el problema ideal de la ciutat amb la forma de la ciutat. Són dues coses que es corresponen, però no són les mateixes. És a dir, jo crec que un sociòleg és incapaç de pensar si un carrer per tenir determinades característiques ha de tenir sis metres, o vuit, o dotze. En canvi, l'enginyer o l'arquitecte són més adequats a aquestes disposicions formals per a algunes idees. Els arquitectes, per exemple, quan diem que un carrer ha de ser molt viu i molt mogut ja pensem en el pla i la secció que ha de tenir aquest carrer. En canvi, els sociòlegs pensen que ha de ser alguna cosa molt viva i compartida, però com es fa per viure i per compartir? Això no hi arriben. Penso que en aquests moments s'està creant algun mal a l'urbanisme perquè s'acaba per apartar algunes propostes formals concretes. Això està massa a favor de la meua tesi, però potser sí encara ara s'oblida massa els problemes de la forma de

la ciutat i la relació amb la manera de viure-la i d'utilitzar-la. En canvi, s'augmenten molt els criteris purament sociològics o antropològics. Una ciutat amb atractius comercials, densa, etc., no es fa simplement dient que les plantes baixes siguin comercials. Ho serà o no segons la densitat que tingui i com es gestiona. Són unes formes que van molt lligades als criteris de disseny.

- I l'arquitectura pot proporcionar aquesta síntesi.

Clar.

- Volia fer una última pregunta encara relacionada sobre les limitacions de l'urbanisme en un context polític advers. Vostè ha comentat fa poc les limitacions que hi havia durant el franquisme, però volia demanar una reflexió sobre el paper dels tècnics en l'urbanisme que es feia i les possibilitats d'actuació d'aquests tècnics en aquell context. Hi havia una dictadura, i el debat era limitat, però molta gent que hi va treballar va ser important políticament en la transició democràtica.

Gràcies a la qualitat dels tècnics que van ser nomenats, es va aconseguir fer un pla bastant progressista, bastant modern i bastant de trinxera davantera al final del franquisme. Aquest ha estat un tret molt simpàtic de Barcelona. Això va ser simplement perquè s'hi van introduir gent amb molta intel·ligència i amb molta capacitat. Gent com el Xavier Subias i el Solà-Morales, passant pel Cantallops i tota la gent que hi va treballar. Els economistes i sociòlegs que hi van treballar no eren gent franquista. Més bé era gent antifranquista que s'havia infiltrat des del punt de vista del prestigi personal a la docència i a la investigació. Jo trobo que aquesta és la cosa més positiva que va demostrar fins a quin punt la qualitat i l'excel·lència dels tècnics que estaven en posició política va ser suficient per poder intervenir en una operació tan important i tan transcendental com el Pla General Metropolità de Barcelona. Jo trobo que és bastant sorprenent que a l'últim franquisme es redactés un Pla General de Barcelona en el qual hi van treballar tots els arquitectes, o tots els urbanistes, diguem-ne més clarament, que estaven marcats per l'antifranquisme. Això serveix per veure fins quin punt la qualitat i l'oportunitat dels tècnics poden influir inclús en canvis de caràcter polític. Em refereixo a aquesta última etapa del franquisme, quan va entrar gent jove, però volia subratllar que els antics també són admirables, amb els plans anteriors al Pla General Metropolità. El Vicente Martorell va fer una gran tasca, evidentment amb les limitacions ideològiques del moment. Després, el Baldrich a la Diputació i la gent del període del Porcioles. El Porcioles era un personatge curiós per analitzar.

- M'han dit que entendre el porciolisme era clau per entendre l'expressió del *desarrollismo* a Barcelona, però que hauria de tenir en compte que porciolisme i franquisme no eren la mateixa cosa. Estaven relacionats, però no eren el mateix.

Sí, són una mica diferents. El Porcioles va voler acostar-se una mica a un nou catalanisme antifranquista, no es va atrevir a fer la defensa de Catalunya i la promoció de Catalunya, però va canviar la idea del catalanisme de dretes al barcelonisme de dretes, que és l'exaltació de la ciutat com a monument polític.

- Aquest és un tema molt contemporani.

Sí, i tant, i persistent.

Lluís Cantallops i Valeri

Data de l'entrevista: juliol de 2011.

Lloc de l'entrevista: Despatx professional de l'entrevistat al carrer Dalmases, Barcelona.

- Volia començar l'entrevista preguntant com vas començar a treballar amb l'urbanisme i, més específicament, com vas entrar en l'equip que estava redactant el Pla Director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona.

Vam tenir una aventura molt complexa perquè n'hi havia unes circumstàncies polítiques al país que eren terribles i naturalment el planejament urbanístic estava en aquells moments bastant a les bassaroles. Jo vaig començar a entrar a l'urbanisme l'any 1959 perquè una vegada acabada la carrera, vaig guanyar una beca i vaig anar a parar a la Direcció General d'Urbanisme de Madrid. Hi vaig estar 3 o 4 mesos fent una feina que la veritat és que no em vaig interessar i vaig deixar-ho després. Després vaig treballar amb el Manuel Ribes, precisament a la Diputació de Barcelona, informant plans urbanístics. Això devia de ser ja bastants anys després, el 1963, i no va ser fins l'any 1965 o 1966 que vaig entrar a formar part de l'equip del Pla Director de l'Àrea Metropolità, que ja s'havia començat a treballar i que va estar guardat a l'armari.

- Vas començar a treballar doncs amb el Pla Director a Esquema Director ja començat, en la segona meitat dels anys seixanta. Hauria de ser una situació complicada, tirar endavant un pla incòmode tant a l'Ajuntament quan a la Diputació.

Era un pla que feia una proposta que no interessava a l'estament polític del moment i per això era a l'armari, això va ser el 1964. El pla es va editar i va estar dos o tres anys sense cap possibilitat de sortir, entre altres coses perquè plantejava la veritable metròpoli de Barcelona. La metròpoli de Barcelona no era la ciutat ni l'àmbit que després es va dir metropolità, que era la comarca amb 27 ajuntaments, sinó que era pràcticament la meitat de la Província de Barcelona. La imatge és d'una galàxia de pobles i ciutats que formen aquesta unitat, que surt de la Província i s'estenia una part cap a Tarragona i també cap a Girona. A més, la proposta de crear un òrgan de gestió per tirar endavant el desenvolupament urbanístic d'aquesta àrea no va interessar al govern d'aquell moment i el pla va estar uns 3 o 4 anys a l'armari fins que un article de l'Oriol Bohigas va provocar la sortida de l'armari del pla. En aquells moments es van crear dos equips: un equip dirigit per l'Albert Serratosa, que és un enginyer de camins i l'altre equip la dirigia el Manuel Ribas. En Serratosa dirigia un dels equips tècnicament, si ho pots entrevistar, mereix la pena que ho facis, encara que ell té una visió de l'enginyeria de camins. S'havien creat aquests dos equips. Un equip que feia el pla de la Comarca de Barcelona, que era Barcelona i 27 ajuntaments, mentre l'altre equip feia la part de l'Àrea Metropolitana de Barcelona que era la meitat sud de la Província de Barcelona, que agafava bàsicament Martorell, Terrassa, Sabadell, Sant Celoni.

- S'havia fet una divisió de l'àmbit del pla entre els dos equips, tot i que la comarca, com a centre de l'àrea metropolitana havia de ser important als dos equips.

La Comarca era la part més central, que era Barcelona i més 27 ajuntaments. L'Àrea Metropolitana agafava pràcticament les Comarques del Vallès, Vallès Oriental, Vallès Occidental, Vallès Central, és a dir, les tres Comarques del Vallès, més el Penedès i una part del Baix Llobregat, la part que no agafava la Comarca. El Baix Llobregat era pràcticament tot ell a la Comarca. Per a l'Àrea d'Acció Immediata, es va treure el Penedès, per poder simplificar. La imatge de Catalunya la tens amb les Comarques. El pla per la Comarca de Barcelona el portava com a director l'Albert Serratosa i crec que el Xavier Subias també hi era. El Subias encara viu, li pots entrevistar, et pot explicar coses. Després hi havia tota la part de la Província, que la portava el Manuel Ribas, que estava treballant en el que era la Delegació del Govern per l'urbanisme, la Comissió Provincial d'Urbanisme.

- Vas començar a treballar en el Pla Director en l'equip del Manuel Ribas, doncs.

Jo vaig començar a treballar amb el Manuel Ribas en aquesta oficina, a la Diputació. Jo no vaig arribar mai a ser funcionari, llavors tot això anava una mica amb una certa fluïdesa. El Ribas era el representant de la Diputació i de la Província i el Serratosa era representant de la Comarca de Barcelona. Després hi havia un altre, un arquitecte que es deia Soterias, que és mort, representant de l'Ajuntament de Barcelona. És a dir, hi havia aquest triumvirat, d'alguna forma sota la direcció del Comissari polític, que era un altre arquitecte, que es deia Ros Vila. Aquests són els que d'alguna forma dirigien tècnicament aquest conjunt. Però la direcció política era molt forta i es portava des del comissari del govern, del Governador Civil de la Província. Tots nosaltres estàvem fixats. Jo guardo la meua fitxa política perquè se'ls va escapar un dia amb la nòmina i la vaig guardar. Jo vaig arribar en un moment quan va sortir el pla de l'armari i amb tot això van crear aquestes dues oficines paral·leles que he comentat. L'oficina de la Comarca la dirigia en Serratosa, però la portava el Joan Antoni Solans amb el Manuel Solà-Morales. L'oficina de la Província, on érem els que fèiem la resta de l'àrea metropolitana, la portava l'Ernest Lluch i jo, amb el Manuel Ribas de director. A l'Ajuntament de Barcelona hi havia en Subias, que era l'arquitecte cap de l'Ajuntament de Barcelona. Aquest grup de persones portava les diverses oficines, aquesta era més o menys l'estructura. El pla de la comarca va acabar l'any 1974 i es va treure aquest Pla Comarcal a informació pública i va haver-hi la polèmica conseqüent i tota la participació pública en els límits del que passava en aquells moments. Es va aprovar el 1976 i aquest és el Pla General Metropolità que encara tenim. Amb moltes modificacions, moltes reformes, amb molts canvis, és el pla que encara es té. En la resta de l'Àrea Metropolitana, que portàvem l'Ernest Lluch i jo, hi va haver un gran conflicte, quan el govern va treure un decret de les ACTUR. Al marge del planejament que estàvem fent, Madrid va proposar construir tres grans assentaments urbans, que eren unes noves ciutats: l'ACTUR de Riera de Caldes, una altra nova ciutat entre Sabadell i Terrassa i una altra nova ciutat a Martorell. "Si esteu fent el Pla, per què ara apareix això?". Aquelles ACTUR eren actuacions d'urgència i les feien a Madrid també. Van treure tres d'urgència a Madrid, tres a Barcelona i no sé si alguna més. El problema de l'habitatge en aquells moments era terrible. No hi havia sòl per la construcció de nous habitatges i el govern en aquells moments va treure un decret per posar en marxa aquest sòl. Van arribar a expropiar el sòl en el cas de la nova ciutat de Ribera de Caldes. Però per nosaltres, que estàvem planificant l'àrea metropolitana, "per què l'estem planificant si resulta que el govern treu noves unitats d'aquest tipus?". Això va crear un conflicte i nosaltres ho vam deixar, vam dimitir. El pla va continuar, sota la direcció d'un antic enginyer de camins que es deia Victoriano Muñoz Oms, que és un dels que havia dirigit el Pla d'Infraestructures de Catalunya de 1932. Van treure un document que van dir el Pla de l'Àrea Metropolitana, amb la Direcció Tècnica del Victoriano Muñoz Oms i tècnicament això va portar-lo el Miquel Espinet, un altre enginyer de camins, que també és mort. L'Espineta va morir fa bastants

anys, tot i que era un home jove, de l'edat del Ribas. Així va acabar el que s'anomenava Pla de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Aquesta és més o menys la seva història.

- Moltes gràcies pel resum. Volia preguntar algunes coses més específiques de cada període. Com era la dinàmica del vostre treball? Com us coordinàveu amb el Pla d'Infraestructures i el Pla de la Comarca que s'estaven redactant al mateix temps?

Teòricament la coordinació la portaven els tres directors tècnics, que eren el Manuel Ribas, el Soteras, per l'Ajuntament de Barcelona, i el Serratosa, per la Comarca estricta de Barcelona. Aquests tres es reunien i també es vèiem nosaltres amb ells, però pràcticament eren equips independents. És a dir, uns eren a l'edifici de la Plaça Lesseps, mentre nosaltres érem a l'Escola Industrial, a l'antiga fàbrica Batllò, que era un edifici amb un rellotge, es deia la torre del rellotge. Aquell edifici, ja l'any 1978 quan va venir la democràcia amb el Tarradellas i jo vaig ser director general d'urbanisme, jo vaig estar allà treballant. Tornant a parlar del Pla de l'Àrea Metropolitana, al començament l'objectiu era desenvolupar el pla a l'armari. El Pla a l'armari era un avançament de Pla. Eren tres volums, que es van editar en aquells moments, que eren unes indicacions generals, unes línies generals que es van publicar i li van posar una enganxina a sobre per a que no digués el que no havia de dir, una d'aquelles coses ridícules.

- El fet de que els dos equips eren a edificis diferents, a part de les diferències entre els directors, perjudicava la coordinació entre els plans? Què fèieu per superar aquesta divisió?

A la Plaça Lesseps hi era el Solans i el Solà-Morales, però bàsicament el que portava l'oficina era el Serratosa i el Solans. Ells eren a la Plaça Lesseps i ens vèiem de tant en tant, fèiem reunions sobretot sobre aspectes metodològics per veure com ho enfocàvem, parlàvem de quines inspiracions teníem. Aquí és important quina base teòrica teníem tots plegats. Pensa que l'Escola d'Arquitectura que jo vaig viure era un erm urbanístic. Un erm, un desert. Era un erm perquè la càtedra d'urbanisme estava pèssimament servida, la portava una persona ja molt gran que no s'havia posat al dia. L'any 1959, que era l'últim curs de la carrera, ens explicava allò dels nus de conflicte de les vies de tramvia de l'Alexander Platz de Berlín, quan ja feia 15 anys que l'Alexander Platz havia desaparegut sota les bombes i també havien desaparegut pràcticament els tramvies en aquells moments.

- La formació a l'Escola en aquella època era gairebé només d'arquitecte, oi? Quins referents teníeu, que va haver de buscar, per formar-se en el món de l'urbanisme?

La formació a l'Escola era d'arquitecte i la formació d'urbanista va ser autodidacta. El Manuel Ribas va ocupar la càtedra que va deixar aquest senyor, però el Ribas no va arribar a ser professor meu. El meu professor va ser l'Amadeu Lleopard, que s'havia aturat amb el Stübben i no estava en absolut al dia. El Solà-Morales va anar als Estats Units quan va acabar la carrera. El Manuel Solà és una mica més jove que jo, penso que és uns cinc o sis anys més jove. Ell va anar als Estats Units i allà va treballar i es va formar d'alguna manera. Sí que rebíem de fora tot el que s'estava fent en el món en aquells moments i bàsicament ens va influir tres referents: D'una banda hi havia Itàlia, sobretot el *Piano Intercomunale Milanese*, que el Giancarlo De Carlo portava en aquells moments, i uns arquitectes italians que vam tenir contacte amb ells de la manera que podíem i vam tenir informació del que s'estava fent metodològicament en el *Piano Intercomunale Milanese* i en altres projectes italians. En aquella època, imagina't, vam portar l'Umberto Eco, que era un principiant. Ell va venir a Madrid en una cosa, uns equips, que s'anomenaven els "Petits Congressos", que vam organitzar per intercanvi

dels arquitectes, però que era de formació per a totes les Escoles, era un desastre. Estic parlant ara dels anys 1959, 1960, 1961, era aquesta època més o menys. Llavors, d'una banda teníem els referents d'Itàlia, per una altra banda teníem Anglaterra, amb tota la reconstrucció i la construcció de les *new towns* angleses i per fi teníem els Estats Units, a través de l'*American Institut of Planners*, que publicava una revista que estava molt bé. Aquests tres referents ens introduïen alguns aspectes econòmics i de quantificació de tot el que és la planificació urbanística. Llavors, entre tots, vam anar formant un cos teòric, traduint llibres que ens arribaven de fora. Jo recordo que hi havia un economista que es deia Solel Llusà que va traduir per l'editorial Gustavo Gili el llibre *Anàlisis de las estructuras territoriales* del Secchi, que estava molt bé. El Manuel Solà també va ser assessor de l'editorial Gili i va editar molts d'aquests llibres, que eren bàsicament els llibres anglesos i també algun americà. Jo vaig estar en un editorial que es deia Oikos Tau i vam editar el Perloff, el Wingo. Vam traduir-los, per portar a la gent d'aquí.

- D'aquella època trobem molts autors anglesos que investigaven la relació entre economia i urbanisme. Sembla que l'urbanisme anglosaxó tenia aquesta característica, d'apropar-se de l'economia.

Sí, perquè a Anglaterra hi havia el *Town Planning Institut*. A la Revista del *Town Planning Institut* la relació economia-urbanisme era molt estreta i amb això jo vaig entrar en contacte amb l'Oikos Tau. Jo era l'assessor del vessant urbanístic, com a director de Col·lecció, mentre l'Ernest Lluch era el director del vessant econòmic del mateix editorial. O sigui, estàvem l'Ernest i jo també en l'editorial. Aquestes editorials van publicar un sèrie de llibres que es convertiren en el cos teòric del treball que estàvem fem. D'Itàlia ens arribava una revista també fantàstica, que ara penso que ja no es publica, que és *Urbanística*, que dirigia el Giovanni Astengo i que publicava els plans, els esforços que s'estava fent a Itàlia de tot el que era la política urbanística del postguerra. És una revista extraordinària, en tinc una quantitat de números. Està en francès, anglès, es publicava en totes les llengües, és una revista molt culte.

- Teníeu algun referent local de l'urbanisme fet a l'Estat?

Un urbanista, el Gabriel Alomar, havia sigut professor nostre. L'Institut d'Estudis d'Administració Local, que era una entitat que depenia del Ministeri de Madrid, també va crear uns cursos, que ens van permetre entrar en contacte amb la generació anterior, diguem-ne, amb Luca Calado i la generació anterior. Això va ser molt important perquè dins d'aquests cursos nosaltres ens vam especialitzar i ens vam dedicar en profunditat a l'urbanisme des de molts punts de vista. Gabriel Alomar era un Mallorquí que havia estat als Estats Units. Els llibres, aquest curs, les revistes, tot això era la nostra base teòrica, perquè a l'Escola tot això no s'havia sentit parlar mai. De no saber res, vam saber sobre la Planificació Territorial a França, per exemple, per la revista *Urbanística*, que és una revista magnífica. Avui dia no crec que s'editi cap revista d'aquesta categoria, d'aquesta qualitat. Pels continguts, pels articles, amb temes variats. Publicaven sobre Polònia, per exemple, sobre el "*centri storici*", el Convenio de Santiago de Compostela, Leningrad i clar, notícies de Leningrad aquí no arribaven.

- És a dir, *Urbanística* és una revista italiana però a partir d'ella, us arribava informació sobre l'urbanisme que es feia a tot arreu.

A través d'*Urbanística* ens arribava informació del que passava al món i per tant ens podíem posar al dia. Itàlia sempre tenia un estol d'arquitectes fantàstic. Ara, en aquests moments, la cosa ha canviat, perquè les escoles d'arquitectura italianes penso que han baixat bastant en alguns aspectes. *Urbanística* era una revista polèmica, feia una presentació dels problemes. Me'n recordo que hi havia un número amb una portada negra, amb l'escrit *Agrigento*, que estava dedicada a Agrigento, amb bones imatges dels projectes, tot això d'abans dels ordinadors. Aquestes revistes eren més lligades al que passava, als aspectes crítics, aspectes tècnics i aspectes polítics, perquè Itàlia era la selva, el sud d'Itàlia era la selva i la revista ens permetia estar d'alguna forma enterats de la polèmica. Des del punt de vista metodològic, el *Piano Intercomunale Milasene* era el nostre referent, juntament amb els llibres aquests de l'editorial Oikos Tau. Amb aquesta col·lecció teníem per exemple el llibre *Modelos de Analisis Territorial* del Peter Hall; *Geografía y planeamiento urbano en el espacio colectivo de la Ciudad*, del Wilson; *El transporte y el suelo urbano*, que és un clàssic; *La calidad del medio ambiente urbano*, Del Perloff. Es va publicar un llibre posterior de l'Albert Serratosa, que explica tota la part metropolitana. Aquesta col·lecció i, després, la col·lecció que dirigia el Solà-Morales a la Gustavo Gili, eren les nostres bases teòriques. Un altre tema era la cartografia que era pràcticament inexistent. Ens movíem amb els plànols 1:25.000, de l'Institut Geogràfic i Cadastral de Madrid, per fer urbanisme. La cartografia estava intervinguda perquè consideraven que era material estratègic i necessitaves el permís per utilitzar-la, però a més, era antiquada. Abans de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, la Universitat Politècnica va comprar uns restituïdors fotogramètrics que aquí n'hi havia, però els tenien bloquejats, prohibits, tot i que no funcionaven. Cap els anys 1964 i 1965, la Universitat Politècnica va començar a editar i treure plànols 1:5.000 i 1:2.000. Avui dia el director de l'Institut és el mateix, el Miranda. Jo vaig impulsar l'Institut Cartogràfic tant quant el que vaig poder, sobretot a partir de l'any 1975-1976, perquè la Generalitat de Catalunya va posar-hi els diners per crear-lo. Amb la creació de l'Institut, avui dia podem tenir una cartografia homologable, de la millor del món. Penso que es va crear l'Institut no sé si el 1978 o 1979 i abans hi havia aquesta oficina de la Universitat Politècnica, que és l'origen, que ocupava una planta a l'Escola d'Aparelladors, al costat de la Escola d'Arquitectura. Van començar amb un instrumental relativament petit, però fent una bona feina. Els primers clients que vam tenir no van ser catalans, molts d'ells eren de Pamplona. Els plànols de Navarra sortien de Barcelona a través dels vols aerofotogramètrics i podien fer les restitucions, tot això amb instrumental. Jo crec que cal dir-ho per a explicar la precarietat d'aquest país, s'ha de saber. Jo me'n recordo que a l'oficina de la Diputació, t'estic parlant de l'any 1964, hi havia un senyor que es dedicava a quadricular el paper en el plànol. De debò, un senyor reproduïa les corbes de nivell. Imagina't la manca d'exactitud d'allò? Imagina't el mecanisme, quan resulta que teníem les màquines per fer les restitucions aerofotogramètriques tancades en un armari, però sense poder-ne utilitzar? En un país com el nostre, que era bastant mogut? Aquest país va perdre una guerra, aquí a Catalunya. En els anys 1920 teníem ja en aquells moments unes cartografies fantàstiques i un servei muntat per la Generalitat. S'ha de saber la història del país.

- El Manuel Ribas em va dir que "fins i tot la nostre història no la sabíem", per comentar que va haver de buscar informació sobre el GATCPAC, perquè no es parlava sobre l'arquitectura i l'urbanisme moderns a l'Escola d'Arquitectura. El postguerra segurament va ser una ruptura a nivell cultural, tècnic. L'urbanisme n'és una expressió.

Jo vaig publicar un article en una revista que era semiclandestina que era la *Serra d'Or* sobre el GATCPAC, sobre no saber la pròpia història. Has sentit parlar de *Serra d'Or*?

- Sí, efectivament. L'editava els monges de Montserrat, oi? El Manuel Torres em va dir que també feien reunions clandestines a Montserrat.

Jo vaig acabar la carrera el 1959 i aquesta revista es va començar a publicar el 1961 o 1962. Publicava tot el que era possible i hi vam publicar un article sobre la costa de l'àrea metropolitana de Barcelona, el qual parlava del Pla Macià del GATCPAC. Llavors, em va cridar el delegat del govern i em va pegar una bronca: "¿Qué es esto, qué es?"

- Això deu haver sortit en la teva fitxa segurament.

Segurament. Una de les coses fonamentals és el coneixement del país. Què és aquest país? Com som? I aquest "com som", es va portar a terme l'època de la Mancomunitat de Catalunya, que va ser una de les primeres èpoques en que es va poder estructurar el país. Malauradament, això va acabar el 1939. Van venir els "cuerpos y fuerzas de seguridad del Estado" i no es va poder ressuscitar una altra vegada fins a partir de l'any 1975. Això és una mica difícil d'explicar. Com és que en el propi país passa una cosa d'aquesta?

- Crec que ho entenc. He nascut en un país, el Brasil, que també va patir una dictadura molt dura, després d'un cop d'Estat, que es va viure com a ruptura amb el període anterior.

Però dins del que era la dictadura al Brasil, no s'anava en contra de les Institucions del país. M'explico? De destrucció i d'aturar processos, per anivellar. Perquè aquí l'obsessió era "que estos catalanes no se nos disparen". Perquè "si se nos disparen, se nos van". Som una colònia de l'Estat espanyol perquè aquest país, si deixes, marxa. Aquest "marxar", doncs, accelera uns desequilibris i el que es fa des del govern és tendent a igualar, el que diuen, les autonomies. Per això hi ha zones de l'Estat que viuen subvencionades totalment. No és l'extrem que passa a Itàlia, perquè allà la relació nord-sud és tremenda. Aquí, el sud viu bastant subvencionat, allò que diuen els PER, la subvenció agrària, la manera de subvenir a la gent que està aturada al camp. En lloc de fer la reforma agrària, hi ha tota la política d'inversions i infraestructura. Ara ha sortit tot el tema de l'AVE, de les inversions que s'han fet des dels governs de dretes i també dels d'esquerres, que tendeixen sempre a generar els equilibris dins de l'Estat, en perjudici òbviament de les regions que es tiren de l'Estat. Per què a Barcelona encara no es pot arribar amb tren d'ample europeu fins a França? Quan resulta que s'estan fent vies de tren entre Toledo i Albacete? Hi ha un llibre que explica la política d'infraestructures a Espanya, la política ferroviària, portuària, etc. L'autor és Germà Bel i es titula "Espanya, capital París".

- En el començament del *desarrollismo* es patia una tensió entre el ràpid desenvolupament econòmic i els efectes que tenia sobre la urbanització i la idea de controlar el creixement urbà, com era la política de Bidagor des de Madrid. Forçosament van haver d'acceptar algunes coses, no podien basar l'urbanisme en aquesta idea de control del creixement amb una realitat econòmica que no tenien cap control.

És que la realitat és molt tossuda. La ciutat hi havia crescut de qualsevol manera. Nosaltres mateixos publicàvem articles en la revista que editava el Col·legi d'Aparelladors, que es deia CAU. Vam publicar *La Barcelona de Porcioles*, per exemple, sobre l'alcalde que teníem en aquells moments.

- El porciolisme segurament explica molt l'expressió urbana local que va tenir el *desarrollismo*. Tenia uns trets propis, perquè porciolisme i franquisme no és el mateix, oi?

No és el mateix, és veritat. El franquisme era la política dura i el “porciolisme” era el desenvolupament dels meus amics, per dir-ho d’alguna forma. Però el Porcioles va fer coses que en el fons no estaven del tot malament, però feia tot sense miraments, era un home molt exuberant.

- Porcioles d’alguna manera compatibilitzava forces, econòmiques i polítiques, que podien ser contradictòries.

El Porcioles anava manipulant aquestes forces, però ells també s’aprofitaven. Són coses que passen a vegades en les dictadures de sempre. Es creen els mecanismes financers.

- La gent que estava fent la revisió del Pla Comarcal a l’altra oficina, a la Plaça Lesseps era més propera de Porcioles, com l’Albert Serratosa i en Xavier Subias.

Subias era a l’Ajuntament, és molt maco, molt simpàtic, ja està molt gran. Ell estava molt influenciat per dues teories que sortien en aquell moments, que eren els francesos, que van fer el Paris paral·lel i se li va agafar la seva, de fer una Barcelona paral·lela al delta del Llobregat, amb la Gran Via potent, allò de les vies fortes i, després, els tres túnels del Tibidabo. S’ha construït un dels túnels i els altres dos han quedat una mica aturats. Un era a Horta i un altre al final de l’Avinguda de la República Argentina, a Vallcarca. Els túnels del Tibidabo són un projecte important. El Subias va veure després que, millor que la Barcelona paral·lela al Delta del Llobregat seria la Barcelona “potent” al Vallès. Aquesta és en síntesi la teoria.

- El Subias va fer aquesta proposta, i fins i tot va fer un esquema previ, amb una ciutat paral·lela. El Serratosa proposava *new towns*. En la versió de l’Esquema Director de l’any 1968 surten nuclis nous, és una cosa una mica híbrida perquè hi havia el concepte de la ciutat regió també. Com vosaltres, revisant el pla de l’àrea metropolitana en el grup del Ribas, va mirar aquelles noves ciutats que apareixien en l’Esquema?

Ens ho vam mirar però, evidentment, nosaltres crèiem més en el creixement orgànic a partir dels pobles. Un exemple clar és el de la única nova ciutat que va tirar endavant perquè es va expropiar, que és la de Gallecs. Jo vaig intervenir després també en aquest pla, aproximadament l’any 1978. Es va crear un equip estranyíssim: el Bofill i nosaltres. Van sortir *chispas* perquè el Bofill tirava pel dret, parlava coses com “una ciudad, la carena”, però una ciutat no és això. El Bofill venia de fer Les Halles i pensava que Gallecs era un Les Halles, però no és això. Hi ha una ciutat que viu al costat, que és Mollet i que dins d’aquesta ciutat hi viu una gent i el que hem de fer és altra cosa. Aquesta va ser l’actitud que vam adoptar des de la Diputació, el creixement orgànic des de les poblacions actuals. Aquest “Estudio de Descongestión” era el Pla Director de l’Àrea Metropolitana, que li van posar l’enganxina. En aquest pla surten els tres túnels, el que s’ha fet i els altres dos. Vam dir que els nuclis creixerien orgànicament, des de les poblacions actuals, és lo que s’ha fet a Mollet. No es va fer la nova ciutat de Riera de Caldes, el que es va fer va ser créixer Mollet fins a l’autopista, era això que van expropiar, és a dir, si això s’ha salvat és perquè l’han expropiat. Afortunadament van expropiar i, com es va aturar, aquests terrenys en aquell moment no van ser ocupats.

- Però el que volia considerar és que per aquests terrenys, bé o malament, ja hi havia una nova ciutat prevista en l’Esquema Director.

Sí, això estava previst, però fixa’t que el nivell de definició estava molt poc definit.

- He vist una imatge de la proposta per l'ACTUR de Gallecs, anterior al projecte amb el Bofill. Es preveia una malla, més o menys ortogonal, però tampoc estava massa definit el projecte.

Aquesta proposta la va fer l'Escudero. Era una imatge que venia, d'alguna forma, de la *new town* de Milton Keynes. Quan estàvem fent això amb el Bofill van dir "mira, és això el que volem". Què ha passat? Ha passat el que hem dit, es va fer créixer la ciutat a partir de Mollet i, llavors, a partir d'allà ja veurem què interessa fer, una vegada estigui resolt el problema de Mollet i estigui la ciutat de Mollet estructurada. Veurem si interessa un creixement d'aquest tipus, però sense superar el límit establert, per no començar a empastifar aquí centenars d'hectàrees de territori en un punt en la zona industrial prop del riu. La *new town* de Riera de Caldes era enorme, agafava fins el congost.

- Sembla que Gallecs ha estat una font de conflictes en diferents moments, com quan vas marxar amb l'anomenada crisi de les ACTUR.

Jo vaig marxar amb el Decret de les ACTUR i l'Escudero va seguir. Vam enviar una carta bastant forte. Ens deien de Madrid que ara volien fer "un paquet així a Gallecs, un altre entre Terrassa i Sabadell". Què volien que féssim? Si teníem la idea contrària del que ens estaven demanant? Jo vaig marxar el 1970 i el Ribas Piera havia de fer-ho una mica després, el 1971. Jo vaig estar treballant allà, si no recordo malament, del 1968 al 1970, van ser dos anys.

- M'havies ensenyat una versió del pla per a l'àrea metropolitana en que havies participat, que el va continuar l'Escudero.

Sí, aquest és el pla de l'àrea metropolitana, el que van acabar ells, teòricament, el 1973 o 1974. Havien començat el 1970 o el 1971 i llavors el 1973 o 1974 van treure aquest llibre, que era el Pla de l'Àrea Metropolitana. Hi surt l'autopista del Maresme, del 1964, que va ser la primera autopista, una de les primeres coses que vam fer, devia ser el 1966. Una de les primeres coses que vam fer a l'oficina del Pla de l'Àrea Metropolitana va ser l'anàlisi del traçat de l'estructura del Maresme, tal com estava fet en el projecte que havien fet els alemanys.

- Sembla que l'autopista va ser molt important per l'estructuració i creixement metropolità cap al Maresme.

L'autopista del Maresme va ser un projecte amb l'inici l'any 1959-1960. L'Estat estava com Grècia està ara, en fallida total. Va haver-hi un informe del Banc Mundial, auspiciat per una sèrie d'economistes, com el Sardà Dexeus, que havia treballat a Veneçuela, i el Fabià Estapé, un economista que havia sigut el mestre de l'Ernest Lluch. El Fabià Estapé no sé si encara escriu en els diaris, perquè és molt gran ara. El Fabià Estapé i el Sardà van fer el que deien el "Plan de Desarrollo" d'Espanya. El primer consell va ser "facin les infraestructures de la costa, unes autopistes importants a la mediterrània, perquè tot el que tenen de l'esquema productiu de l'Estat ha de sortir i s'ha de connectar amb Europa". Llavors, el primer tram que es va construir de l'autopista del Mediterrani va ser l'autopista Barcelona-Mataró.

- Però estava prevista en algun planejament anterior?

Hi va haver en aquell anys un pla, o millor, un projecte, d'un enginyer de camins que es deia Martinaça, que va fer el projecte d'aquesta autopista, un estudi previ. Van venir uns alemanys amb un

gendre del Porcioles, que era un enginyer que va fer un projecte que estava força bé. Una de les primeres coses que vam fer va ser l'anàlisi d'aquesta autopista per veure quina repercussió tenia en el territori perquè dins del Pla de l'Àrea d'Acció Immediata es va tirar endavant un pla, el pla de Mataró, que anomenàvem el Pla-Mat.

- Vaig entrevistar el Manuel Torres, que va escriure sobre el planejament metropolità de Barcelona. Ell em va comentar que va treballar en el Pla de Mataró quan havia just acabat la carrera.

Exacte, ell era un estudiant que va ser descobert i li vam fitxar. Vam agafar tres o quatre arquitectes que eren de Mataró, perquè coneixien el territori i vam fer el Pla Mat tots plegats. Funcionàvem amb una certa flexibilitat. Alhora que es feia el Pla del Maresme, es feia el Pla-Mat de la ciutat, perquè era una vergonya que Mataró, en aquells anys, no tingués planejament. N'hi havia dues capitals de comarca, importants, que no en tenien planejament, que eren Mataró i Reus. El cas de Reus, encara va trigar més anys per a que tingués planejament. El pla de Mataró va ser un pla polèmic, perquè l'alcalde de Mataró era un personatge molt especial. Teníem uns polítics que no tenien formació tècnica i no es deixaven assessorar pels tècnics, sinó que es deixaven assessorar pels seus "amiguets". En el cas de Mataró, la burgesia de Mataró és "molt poca cosa", de cara a allò de procurar el bé del país, sinó que és allò del bé d'ells mateixos, tenien interessos molt particulars. Hi havia les architectures que es feien a Mataró i el trossejament del territori, per donar allotjament als immigrants. Era el moment de la gran immigració de la resta d'Espanya. Aquí a Catalunya, això de la immigració d'ara, ja sabem com va tot això, perquè ja la vam tenir abans, en els anys quarantes i cinquantes, que va ser *tremendo*. Barcelona als anys quaranta era un riu de gent que venia del camp espanyol, gent pobre, que estava en una situació límit, de supervivència. Tota la muntanya de Montjuïc era plena de barraques. Els palaus de Montjuïc estaven ocupats, per gent que vivia a dins. Era impressionant que tota la muntanya fos una manta de barraques i no solament això, sinó el Camp de la Bota, on hi ha la Vila Olímpica ara, tota aquella zona del Somorrostro a la platja, tot allò eren barraques. Quan venia una tempesta del mar, se'n portava les barraques, perquè estaven allí ficades a la platja. Era una situació dura la de la Barcelona del postguerra. No eren només les barraques de Montjuïc, sinó que n'hi havia a molts llocs, al Tibidabo, a la part de la Diagonal, al Poble Nou. Les barraques eren a tot arreu.

- Crec que en els moments de màxim creixement urbà, sigui on sigui, a Barcelona o Londres, han aparegut barraques, perquè la resposta no és immediata. Després s'han creat polítiques públiques d'habitatge.

Les barraques s'han anat absorbint, a Anglaterra o aquí. Però s'ha de veure també la potència dels països. Alemanya va acabar després de la guerra amb un territori arrasat, la gent no sé com va sobreviure, però en pocs anys aquell país es va tornar a posar dret. Els alemanys són admirables. Aquí el problema que teníem era que l'allau superava molt la capacitat d'absorbir i, amb tot això, la gent construïa on trobava un forat. El Montjuïc era un territori públic, que estava protegit pel castell i allà la gent s'hi posava. El Carmel era una bateria de canons de la guerra i, després de la guerra, van fer barraques. El mapa del barraquisme a Barcelona era bastant impressionant.

Manuel de Torres i Capell

Data de l'entrevista: 1 de febrer de 2011.

Lloc de l'entrevista: despatx professional de l'entrevistat a Mataró.

- Volia que comencéssim l'entrevista parlant de com vas començar a treballar en el planejament metropolità de Barcelona, després del Pla Director.

El Manuel Ribas, que en aquell moment era funcionari del Ministeri i era el cap que donava autoritzacions als plans, em va convidar a treballar en el planejament de les comarques, perquè em coneixia de l'Escola i d'altres llocs. Jo era de Mataró i, llavors, els arquitectes municipals de Mataró havien fet un pla molt mal fet en que, per exemple, havien descuidat de posar l'autopista, coses d'aquests tipus. Li va ocórrer al Manuel que, en comptes de que aquells arquitectes municipals fessin el pla, que el farien malament, que el fes una colla de joves arquitectes dintre de la seva oficina. L'oficina d'en Ribas Piera era la que desenvolupava el Pla de l'Àrea Metropolitana en forma de planejaments comarcals. La peça principal del Pla del Maresme era el Pla de Mataró, que fèiem nosaltres. Es treballava per comarques, era una història molt complicada. Hi havia l'àmbit comarcal del 1953, que ara diuen àrea metropolitana, però que llavors no es deia així. El pla d'aquest àmbit es feia en una espècie d'oficina comarcal, on hi havia l'Albert Serratosa, el Joan Antoni Solans i també el Manuel Solà-Morales, que després va marxar. El pla del municipi de Barcelona era de responsabilitat de l'Ajuntament de Barcelona i el seu responsable era el Xavier Subias. Llavors hi havia l'Àrea d'Acció Immediata, que era tota la corona exterior a l'àmbit comarcal de Barcelona, i hi havia també el Pla d'Infraestructures. En aquest pla hi treballava el Serratosa i hi havia gent com l'Antonio Font i el Juli Esteban. L'Àrea d'Acció Immediata s'estructurava en comarques, aquest era el *feudo* del Ribas. Hi havia tres coordinadors que eren l'Ernest Lluch, que és mort, el Cantallops, i hi havia en Lluís Gelpí, que era el "anti-Ribas" dins d'aquesta oficina, els tres eren els que conjugaven això. El que passa és que al Ribas no li deu agradar gaire aquesta oficina, perquè deu creure que la primera, la del Pla Director, va ser més creativa. Aleshores hi havia les comarques, com el Vallès, el Maresme i potser alguna més. Hi havia uns equips que treballaven en cada comarca i jo estava en un d'aquests equips. Anàvem a Barcelona a treballar a l'oficina a l'Escola Industrial. El Manuel Ribas tenia una oficina preciosa a dalt del Palau de la Generalitat, era magnífica. L'oficina del pla estava al Palau de la Generalitat perquè no hi havia quasi administració. Tots hi cabien allà.

- Hi havia aquesta divisió d'oficines d'acord amb els diferents plans, però també hi havia una divisió de responsabilitats entre l'Ajuntament i la Diputació, oi?

El grup de la Diputació era el grup del Manuel Ribas. A l'Ajuntament eren porciolistes. N'hi havia de franquistes però, més que res, eren porciolistes. El Subias, per exemple, no ha tingut mai res de franquista. Si mires l'edifici de la facultat d'econòmiques, davant de l'Escola d'Arquitectura, que és un projecte seu, veuràs que hi ha les quatre barres i això estava fet a l'època del franquisme, eren coses subtils. El que passa és que la gent de l'Ajuntament feia les coses sense miraments. El Subias va tenir aquella idea de carregar-se tota una fila d'illes de l'Eixample per fer-hi autopistes, feien propostes d'aquestes.

- Quan vaig entrevistar el Manuel Ribas, ell em va comentar el seu antagonisme amb el Serratosa. Trobes que a part de la divisió entre Ajuntament i Diputació hi havia una diferencia política entre els dos?

El Ribas ha tingut sempre un antagonisme amb el Serratosa. El Ribas no era gens franquista, el que passa és que si li van fer *jefe* d'aquesta oficina, és que molt perillós tampoc no li veien. L'Ernest Lluch no era gens franquista i el Cantallops, tampoc. El Ribas sempre ha estat així d'esquerres, no s'ha definit. El Serratosa i el Subias han estat de Convergència. Aquest és només un perfil de caràcters.

- La idea del perfil de caràcter és intentar relacionar el perfil d'aquests protagonistes amb les seves propostes en el planejament metropolità de Barcelona.

En el meu llibre *La Formació de la Urbanística Metropolitana de Barcelona* veuràs els cinc esquemes previs al Pla Director. Jo no vaig preguntar mai al Manuel Ribas per saber-ho quin és el seu, tot i que ho imagino. El text està escrit una mica ambigüament perquè no acabava d'aclarir qui havia fet cada un dels esquemes. És una cosa que podries aclarir.

- En la recerca que he fet fins ara, no he trobat els noms dels autors.

El nom dels autors dels esquemes previs no surt enlloc.

- El Ribas em va dir en l'entrevista, que el seu esquema portava uns *fingers*, el seu esquema seria el cinquè.

Jo dedueixo que l'esquema previ del Ribas sigui el dels *fingers*. N'hi ha d'haver un amb grans *new towns*, que potser sigui l'esquema del Subias. El cinquè esquema és l'únic que se separa, però jo no he acabat d'aclarir-ho. Si tu ho fas, t'ho agrairé.

- Parlant amb el Manuel Ribas, ell va explicar una mica el seu esquema. Jo estava interessat en estudiar els esquemes previs, però el Ribas em va dir que no es va aprofitar gaire dels esquemes previs en el pla que es va desenvolupar després.

Els esquemes no van prosperar. Jo vaig seleccionar els esquemes previs en el llibre perquè convenien al meu argument.

- Comparant els esquemes previs amb la versió que va sortir com a Esquema Director, trobo que s'havien aprofitat conceptes introduïts per diferents esquemes, com la idea de les *new towns*, del Serratosa, i el concepte general de ciutat-regió del Ribas. L'Esquema Director juxtaposava aquests dos conceptes.

Teòricament s'aprofitaven coses dels diferents esquemes, però no se sap com es va fer al final. D'aquesta part no et puc dir gaires coses. El Serratosa et podrà explicar més.

- Jo pensava parlar amb totes les parts involucrades en el Pla Director. Segurament entrevistaré al Serratosa.

El Serratosa parla molt. El Lluís Gelpí pot explicar-te més coses. És una mica més jove que el Ribas i va viure molt tot això.

- Malauradament el Gelpí no està en bona salut actualment. Tornant a un tema anterior, saps si existeixen els originals dels cinc esquemes previs?

Jo vaig treure la imatge dels plànols del llibre del Pla Director, però no crec que existeixin els originals.

- He preguntat a l'arxiu del Departament de Política Territorial si tenien els esquemes, però no en tenen. Alguna idea d'on podien estar si encara existeixen?

La Diputació potser tingui un arxiu. El Col·legi d'Arquitectes té tots els llibres del Pla Director, però a la biblioteca de l'Escola d'Arquitectura no sé si hi són tots. Els esquemes previs i el Pla Director tenen més importància metodològica, d'introducció d'un mètode, d'una manera de pensar diferent, que no pas com a pla. Va ser una mica una escola de formació de l'urbanisme del post guerra. En realitat és una escola de formació. No és més que això perquè hem acabat tots al carrer.

- La tesi que estic fent s'interessa pels protagonistes del planejament metropolità però també pels referents teòrics que tenien.

Serratosa és un enginyer i, més que res, és una persona lligada a coses de grans empreses d'obres públiques i això li dóna molt de poder, això és molt important. Avui dia encara té bastant poder i té poder com a home de Convergència. És una persona que domina empreses, que ha fet túnels i coses d'aquestes. Una segona cosa molt important és saber quines lectures es feien en aquella època. Una revista molt influent era *Casabella*, sobretot els números de l'època del Rogers, que és l'oncle del Rogers actual. Aquests números eren molt importants i molt influents. Després, hi ha també la revista *Urbanística*, que en aquesta època publicava coses dels barris nòrdics.

- En el teu llibre, també fas moltes referències a la revista Serra d'Or.

Els articles de *Serra d'Or* eren importantíssims aquí. És on escriu una persona que no intervé directament en el pla però que és influent, que és l'Oriol Bohigas. El Bohigas té un llibre del 1963, *El Barraquisme*, que va ser molt influent. Si parles amb el Cantallops, ell et dirà de la revista anglesa *Architectural Design*, on es publica sobre paisatgisme entre altres coses. A través d'aquesta literatura, ens arribava indirectament l'urbanisme francès, però les revistes que de fet són operatives conceptualment són les italianes, sobretot *Casabella* i *Urbanística*. Les dues són complementàries, però la més trencadora és *Casabella*. Després hi ha alguns números de *Quaderns d'Arquitectura*, dedicats a l'àrea metropolitana. A part d'això, no hi ha res més. Potser trobis alguna cosa en el llibre del Serratosa sobre el planejament metropolità, tot i que no és tan important i parla poc dels referents. Ell parla sobretot del Pla General Metropolità, que és el pla que ell va dirigir i que va fer el Solans. Una altra cosa que s'ha de tenir en comptes són els precedents. Hi havia un arquitecte que es deia Baldrich, que era el *jefe* del Ribas i que devia haver posat el Ribas en allà. El Baldrich era gran, no li vaig conèixer mai. El Baldrich té estudis comarcals, molts plans generals de l'època, i el pla provincial, que és un antecedent del planejament metropolità. El Ribas havia treballat en el pla provincial i d'aquí deu d'haver començat totes aquestes coses.

- Em recomanes alguna bibliografia més? He estat llegint el teu llibre i, del que he vist fins ara, ets l'únic a publicar imatges dels esquemes i discutir-los.

Ningú ha publicat els esquemes. Jo he agafat els llibres, vaig escriure això que vaig escriure i arribo al PGM, que ja presenta un grafisme totalment diferent dels plans anteriors. Esquemàticament, jo diria que el que importa del pla Baldrich és el comunitarisme, de les unitats de barri. El pla provincial és un pla de comarques que recupera la tradició de la Generalitat republicana i els antecedents de tot això són els començaments dels planejaments de comarques i la divisió comarcal de la Generalitat republicana. Sobre això hi ha un llibre publicat per l'Oriol Nel·lo i l'Enric Lluch anomenat *Divisió territorial*. El Baldrich va escriure un article que es diu "La ciutat comarca", és un fullet. El Pla Director supera una mica el comunitarisme. Té les idees claus de que l'urbanisme és dinàmic, proposa centres direccionals, la qualitat i la cultura, i entén que això genera millores en el lloc. Aquesta és la idea clau. Dos llibres sobre la ciutat-regió italiana van ser importants: *La ciutat territori*, que està editat per l'Aymonino, de l'any 1967, i un anterior que es diu *Centri direzionali*. Aquests llibres són la Bíblia d'aquell moment. Aymonino i Rossi eren molt influents i també De Carlo, que a sobre era amic del Ribas.

- Aquesta influència italiana explica la proposta de ciutat-territori del Pla Director i les idees del Ribas. D'altra banda, tindríem les referències de les *new towns* i de ciutat paral·lela, del Serratosa i del Subias. Però els interessos al darrera de la construcció d'una nova ciutat anaven més enllà de la senzilla alternativa teòrica, oi?

La idea de construir una nova ciutat tenia les constructores al darrera i venia amb capital de Madrid. És una influència de les *new towns*, defensada pel Serratosa. Es va començar una *new town*, que era Riera de Caldas, però no es va acabar mai. D'altra banda, al darrera del Ribas, teníem la idea de fer centres direccionals i, a través d'aquests, potencialment qualificar la perifèria. Després de la democràcia, el Serratosa ha estat al darrera de grans obres i dels negocis com el túnel de Vallvidrera i el túnel del Cadí, mentre el Ribas s'ha allunyat de tot això. El Subias, d'altra banda, ha fet una quantitat espectacular d'edificis. Va fer al Universitat Autònoma, la Facultat d'Econòmiques i la Facultat de Dret, que és la seva obra mestra.

- En la Universitat Autònoma es nota aquesta voluntat de fer grans peces d'arquitectura, típiques del brutalisme britànic, molt present en les *new towns*. Sembla que eren un referent arquitectònic important.

En el llibre dels centres direccionals s'ensenyen els referents que hi ha aquí, per tot Europa: Kyoto, de Kenzo Tange, que és molt influent en aquell moment; els Smithsons, Brasília; Khan; el centre de Boston; Estocolm; el pla de Helsinki, de Aalto; La Defense; Cumbernauld, que ara no es recorda ningú. Tots són "macros". Els llibres de la ciutat territori i el dels centres direccionals, ensenyaven bastants referents i situen el context, el que hi havia sobre la taula. A més, hi havia les revistes *Casabella* i *Urbanística*. Influïa conceptualment el Benévolo, que en aquell moment tenia un llibre molt important, que era la *Història de l'arquitectura moderna*. Eren importants els articles que han sortit a *Serra d'Or*, que era una revista de cultura, diguem-ne, de l'oposició, que no té res de religiosa. El Monestir de Montserrat sempre ha fet de parallamps de totes les coses aquestes, va fer de rapadora d'històries. Es feien reunions clandestines a Montserrat, amb molta penya. Jo hi vaig fer moltes reunions clandestines. Els benedictins reben a tothom, fins i tot el Franco hi va arribar i li van haver de rebre. Al final, el franquisme es va anar degradant i va arribar un moment en que es feia una oposició descarada. La Universitat, per exemple, era un lloc totalment lliure. Quan venia algú de Madrid a Barcelona, no ho entenia, perquè a Madrid encara continuaven més sota control del règim. Jo me'n recordo una anècdota de quan van convidar el Giuseppe Campos Venutti a la Universitat. Ell era del

Partit Comunista Italià, havia estat a la resistència, així com l'Aymonino. El Campos Venutti va haver de demanar permís al Partit, perquè venia a un país feixista i ell, quan va arribar aquí, ens deia: "però això no és feixisme". És a dir, el franquisme s'havia anat degradant. A les oficines de l'àrea metropolitana, tothom era d'oposició. El mèrit del Ribas i companyia és que va deixar entrar tota aquella gent. Era una preparació. Jo crec que això era una escola de l'urbanisme. Molta gent que actualment ocupa llocs de poder en democràcia estava allà.

Juli Esteban Noguera

Data de l'entrevista: 2 de març de 2011.

Lloc de l'entrevista: despatx professional al Departament de Política Territorial de la Generalitat.

- Volia que comencessis l'entrevista explicant-me com vas començar a treballar amb el planejament metropolità de Barcelona.

Hi vaig arribar de la mà del Manuel Ribas. En el cinquè curs de l'Escola d'arquitectura jo feia la concentració en urbanisme i el Ribas ens va convidar a alguns estudiants a treballar en el planejament metropolità: l'Antonio Font, el Cardenal, el Fernando Puente i jo. Hi vaig treballar per un any, a partir del final de 1968, o començament de 1969, amb un tall entre l'agost i el desembre perquè l'Antonio Font i jo vam haver de deixar de treballar per quatre mesos per fer la "mili". Jo vaig treballar en el pla de l'Àrea d'Acció Immediata. N'hi havia un altre, el Pla de l'Àrea d'Acció Diferida, amb el Penedès i el Garraf. L'Antonio Font va anar al Pla d'infraestructures.

- El meu interès de parlar amb tu és doble. Primerament perquè vas treballar en el pla metropolità però també perquè vas fer una investigació després i vas escriure un llarg article sobre el planejament metropolità de Barcelona.

El que vaig investigar va ser l'encàrrec d'un article i l'article és molt de records personals. Vaig trobar algun document addicional perquè resulta que jo vaig estar per un temps a l'Ajuntament de Barcelona, en un despatx que, com a tots els despatxos, queden trastos i carpetes velles i hi havia algunes carpetes del Soteras, el que havia sigut un dels tres directors de l'oficina de planejament. Hi vaig trobar coses, algunes molt curioses, com alguns comentaris seus sobre la Llei del Sòl del 1956. Hi ha un llibre que està molt bé, del Vicente Martorell, amb altres autors, com el Florensa, que es diu *El Urbanismo de Barcelona*. El Martorell va fer el plànol de Barcelona i era el gerent de la Comissió d'Urbanisme i Serveis Comuns, que era la Comissió d'Urbanisme de Barcelona. Aquest llibre és una mica un recopilatori des del Pla Baixeras de Barcelona i com el planejament salta d'escala, com apareix la comarca d'aquest àmbit que es fa el 1953, que es fa el Pla comarcal del 1953. La bibliografia d'aquest llibre és la bibliografia que vaig consultar, efectivament, per fer la meua recerca sobre aquell període.

- Per cert, sé que encara no treballaves amb el Manuel Ribas quan es van fer els Esquemes Previs al Pla Director, però com vas investigar i escriure sobre el tema, potser poguessis identificar els seus autors? Saps si encara existeixen els plans originals, potser aquí al Departament de Política Territorial?

No sé si encara guarden aquests esquemes. En un dels 26 volums de la publicació del Pla Director hi ha aquests Esquemes Previs publicats. Més o menys s'intueix de qui és un de qui es altre, però no s'acaba d'explicar. Jo he vist només aquests publicats, no he vist pas els originals. Els llibres del Pla Director quedaven a la Corporació Metropolitana en els seus magatzems. El Josep Maria Carreras els va descobrir i em va donar un perquè jo no els tenia. Jo sí que en tenia, des de l'època aquesta, només els tres volums amb les conclusions, de la memòria final. Jo diria, sobre els autors dels esquemes, que algun és del Manuel de Solà-Morales. Em sembla que n'hi ha un altre del Lluís Gelpí. Un altre personatge és en Xavier Subias. El del Ribas era un molt senzillet, que no tenia quasi res, és el

cinquè esquema. Algú em va dir, et dic perquè no m'ho ha dit ell, que el primer esquema és el del Manuel Solà i em sona que fos del Solà. L'esquema del Subias, que era molt de *new towns*, doncs probablement fos el quart. Estic quasi segur que el quart és el del Subias perquè aquesta idea brutal, de l'enderroc d'illes de l'Eixample, després ell va incorporar en el pla que va fer que el deien POU, perquè Barcelona feia el seu pla, a més a més, paral·lelament al planejament comarcal. El Subias va fer uns dibuixos en que agafava la Gran Via i no sé si agafava el carrer Diputació i ho buidava tot i això hi apareix en aquest quart esquema. Un dels esquemes deu ser el del Gelpí, però no ho sé.

- Gràcies per ajudar-me en identificar-los. Jo només en sabia un i sospitava d'altres, però ara en sé molts més. El que a més et volia preguntar, parlant sobre el teu article, és sobre la relació entre el Ribas, el Subias i el Serratosa. Perquè jo fins ara només he entrevistat al Ribas. Encara parlaré amb el Xavier Subias, en Serratosa, el Manuel Solà⁷ i en Lluís Gelpí⁸. Parlant d'aquella època, de l'inici del Pla Director de l'Àrea Metropolitana, en el teu article expliques la diferència teòrica entre el model de "ciutat-territori", defensat pel Ribas, en oposició a l'urbanisme de les "grans peces", del Subias. Però parlant amb el Ribas, ell va dir que l'enfrontament que tenia a l'oficina era major amb el Serratosa. Potser el conflicte amb el Subias fos més teòric, mentre amb el Serratosa fos de poder?

Jo no he vist el Ribas i el Subias treballant junts, això es va donar abans. Els mesos que hi vaig treballar no van ser gaire llargs perquè hi va haver una crisi, curiosa, pròpia d'aquelles èpoques. El Serratosa i el Ribas Piera sí que hi eren junts. Aquella equip de l'Àrea d'Acció Immediata va ser molt inoperant. No van fer gaire res, tot i que hi havia tres directors coordinadors, que eren el Lluís Cantallops, l'Ernest Lluch i un enginyer que es diu Garcia Losales. No es van replantejar les discussions ideològiques sobre model, que se suposa que hi havia hagut abans. La discussió entre el Ribas i en Serratosa era més terrenal, però els dos ara són molt grans. El Ribas era molt reposat, ja el Serratosa, fins i tot agafava por. Ell anava amb moto, és d'aquests que té una moral que no té pas mida. Es veia que el Serratosa era més de tirar pel dret, mentre el Ribas, era cap aquí, cap allà. El Ribas era més reflexiu, mentre el Soteras passava de tot. El Soteras venia allà, però amb una distància enorme de les coses. Hi ha una anècdota de l'Ernest Lluch, que ell repetia varies vegades: "per anar per la vida, el que necessitava era la *labia*, el *verbo*, del Ribas Piera, el *señorío* del Soteras i la moral del Serratosa. Si jo combino aquestes tres coses, vaig per la vida." Després ell ho ha arribat a combinar les tres coses, perquè el Lluch ha tingut una vida molt brillant, segur que va necessitar aquestes tres coses. Aleshores era un triumvirat de directors, el Ribas, Serratosa i en Soteras, que anomenàvem "els tres resplendents", perquè en aquella època s'havia fet una obra de teatre, del saudós Priu, que es deia "Primera història d'Ester", al Romea, i hi havia tres personatges com els Déus, que eren els tres resplendents, i els va quedar bastant bé a aquests tres aquest nom. No vaig notar molta discussió ideològica entre el Ribas i en Serratosa. El Serratosa sí que després li vaig conèixer més, perquè vam seguir en el Pla General Metropolità. A la vegada que el Serratosa estava de "resplendent", també estava fent el Pla Metropolità "petit", d'àmbit Comarcal, amb un altre equip, on treballaven l'Antoni Solans i el Solà-Morales, que després va marxar a Amèrica i va sortir de l'equip. Potser havia sortit allà

⁷ Malauradament no es va poder aclarir l'autoria de l'esquema previ amb el professor Manuel de Solà-Morales perquè ell va morir abans que fos possible realitzar l'entrevista, però hi ha elements textuais suficients per afirmar que és l'autor del primer Esquema Previ.

⁸ Malauradament no s'ha pogut entrevistar l'arquitecte Lluís Gelpí. Tot i que encara vivia durant el període d'entrevistes d'aquesta tesi. D'acord amb familiars seus, en funció d'una malaltia, no estava apte per donar entrevistes i tampoc recordaria elements relacionats al seu treball a l'Ajuntament de Barcelona.

alguna crítica de dir “com pot ser que estem aquí fent un plantejament d’escala gran i hi ha un altre equip amb un altre posat de manera directe amb un tema molt més de l’escala dels anys cinquanta?” Com el Ribas Piera venia de la Diputació Provincial, tenia més la idea de que l’enfocament hauria de ser molt més ampli, algun qüestionament de que l’altre estigués tirant tant directament i amb poca relació. Érem dos equips però jo no em recordo, en el temps que hi vaig estar, de reunir-nos l’equip del Solans amb nosaltres.

- Va ser en aquest moment que va marxar el Ribas? És que sobre aquesta part ell no va dir gaires coses. Es va centrar en la primera part, semblava una mica desil·lusionat amb els últims anys que va treballar en el planejament metropolità.

El Manuel Ribas va marxar i hi va haver una mica de canvi de rumb. Aquella època era molt assembleària, era l’any 1968. No es treballava massa, només es debatia els grans principis. A algú li va semblar que allà hi havia masses infiltrats: comunistes i altres *pelajes* pròxims i van voler fer fora la gent. Va venir un director, que és el Victoriano Muñoz Oms, un personatge amb molt de currículum, que havia fet el Pla d’infraestructures de Catalunya en l’època del bienni conservador de la República. El seu Pla d’Infraestructures era un pla de carreteres. Ara fins i tot hi ha un llibre editat sobre ell, d’aquesta casa. Els autors del llibre són el Josep Maria Carreras; Angoles, economista; Jordi Bernat, que és arquitecte; i la Pilar Figueras, que és geògrafa. Els autors han fet una introducció, han mostrat uns documents i han fet una cosa editable. Li van posar el Victoriano Muñoz Oms, que llavors devia tenir uns 70 anys, per a que hi posés regles a les coses. La primera cosa que va fer va ser fer fora la gent que tenia contractes poc formalitzats. Per a ell, no hi havia cap problema si es fes fora mig equip i va fer fora les persones que eren políticament més identificades. Abans d’això ja havia hagut unes certes dimissions, per certa disconformitat. El Solà-Morales, que estava amb el Solans, ja havia dimitit. El Solà va fer com una sortida prèvia, en les primeres crisis que va haver en aquesta equip, en la qual va marxar també el Jose Luis Gomez Ordoñez i l’Antonio Font. L’Antonio Font era molt amic del Solà-Morales, que marcava molt la pauta al Laboratori d’Urbanisme de l’Escola. Aquests van dimitir abans que jo. Jo vaig marxar en una segona *tongada*, quan va arribar el Muñoz Oms i va fer fora potser deu o quinze companys nostres. Va haver un moviment de solidaritat i vam dimitir una colla en disconformitat amb una nova línia ideològica i pel tracte injust amb els nostres companys. Però també era una època en que trobar feina era molt més fàcil. El Ribas, llavors, encara no va dimitir, perquè em recordo que jo li vaig escriure una carta bastant estúpida, que ara no la faria mai de la vida, perquè el Ribas em va oferir aquesta feina i li haig d’estar agraït, però llavors vaig escriure una carta dient com “això ha arribat a estar tan malament que he de marxar”, una mica com responsabilitzant-lo.

- Potser no hagi estat tan greu. Ell mateix tot seguit va decidir marxar.

La causa de que hagi marxat també és la teva pròpia voluntat de marxar. Com que recordo això, dic que el Ribas va continuar un temps després d’aquesta dimissió que es produeix al març del 1969. El nostre període allà és molt curt. Ens van fitxar el final del 1968, vam estar part del 1969, perquè teníem els quatre mesos de milícies i a primers del 1970 es produeix aquesta crisi. El Ribas segueix un temps més, però acaba també marxant. El Victoriano Muñoz Oms va ser el cap de l’equip fins que entra el Francesc Escudero. Aquest equip arriba a fer un document que surt també el 1974. Jo diria que coincideix en el temps amb el Pla Metropolità de Barcelona. Un document que és la versió millorada, més estudiada, més polida, del Pla Director de l’Àrea Metropolitana de 1966. Aquest document sí que existeix, suposo que el trobaràs en algun lloc perquè es va editar.

- Encara hi estaves treballant quan va arribar l'encàrrec de l'ACTUR de Riera de Caldes?

Sí. L'ACTUR va ser un punt curiós. Era l'època en que manava el Mortes, que era el ministre, i hi havia un director general que es deia Linares. Això era l'any 1969 i hi va haver un canvi de govern en que l'Opus Dei va entrar massivament a Madrid. Eren els tecnòcrates i en algunes coses eren més moderns que els d'abans. Aquest Linares, me'n recordo, era director d'urbanisme, i va venir aquí en alguna visita. Jo no hi era, però els coordinadors i els resplendents van comentar que es van sorprendre, pels tipus de preguntes que en Linares feia i com es fixava en els punts crítics del territori. Preguntava com eren possibles les urbanitzacions, els edificis altíssims. Linares va sorprendre a tothom perquè no és el que estàvem acostumats, perquè es veia que tenia una intensió crítica. Allò de les *new towns*, de les ACTUR, que són les actuacions urgents, tenia aquesta intensió una mica il·lustrada de dir "escolta, hem de donar resposta i hem de crear unes operacions de prou importància perquè són moltes barraques i una demanda d'habitatge insatisfeta notable, és a dir, donem-li resposta". Van posar en marxa l'expropiació de Gallecs, a Mollet, que es va acabar almenys en termes d'expropiació. Això va ser rebut de manera diferent, és clar, des de qui li semblava que això era una bona cosa - el Serratosa estaria en aquesta línia - però el Ribas Piera, no. El Ribas Piera estava en contra, era d'una posició més fidel a la ciutat-regió, partint dels nuclis existents, etc. Per això una operació d'aquest calibre li semblava malament. Me'n recordo que vam tenir una posició bastant contrària i fins i tot després vaig escriure un article en un Quaderns d'Arquitectura, dedicat a l'àrea metropolitana, posant en qüestió aquesta iniciativa. Però també me'n recordo que al final, ho acceptaves. Me'n recordo que es va convidar al Cardenal i jo al ministeri. En Linares era el promotor al ministeri, a través de la Direcció General d'Urbanisme. Va crear el decret de *Actuaciones Urbanísticas Urgentes* i l'actuació de Riera de Caldes n'és una. Jo me'n recordo que quan vam anar a Madrid el Cardenal i jo, el Linares s'estava perfilant un decret i vam estar parlant més del text. Jo em vaig quedar meravellat de la manera com Linares dictava, mentre tenia visites, a la secretària el text del decret.

- L'operació Riera de Caldes va venir com a ACTUR, des de Madrid, però seguia en alguna mesura les *new towns* previstes al Pla Director ja aquí a Barcelona, oi?

Sí, havia sortit d'aquí, però havia sortit d'aquí a nivell d'aquests esquemes.

- Volia entendre el recorregut que ha fet aquesta idea de les *new towns*. Un camí aquí a Barcelona i un altre a Madrid.

Tot ve de les discrepàncies anteriors: el model de ciutat-regió i el model de *new town*. Després el Subias confereix perquè és el que es queda per allà i llavors surt aquell llibret en el qual surten els creixements ben posats, però també surten aquestes *new towns*. Després Madrid diu que hem de fer Riera de Caldes, que aquesta és una de les operacions previstes. Però quan la plantegen, hi ha un cert *rebote* pels que serien més de la línia del Ribas aquí a Barcelona.

- Des de Madrid, saps quins serien els interessos per fer l'operació Riera de Caldes?

Jo vaig percebre sobre això que aquests funcionaris del ministeri volien actuar amb eficàcia. Jo crec que el plantejament era bastant honest. El que xocava, per una banda, eren les posicions municipals. Hi va haver algú que hi va posar alguna barrera. Ja uns anys després, quan vam fer el Pla de Mollet

amb l'Antonio Font i l'Oriol Montero, l'Ajuntament de Mollet considerava que li havien pres una part del seu territori i la seva bandera era reivindicar la recuperació d'allò.

- Perquè es va assolir a l'expropiació, oi? I què va passar després?

Va passar que es va crear una societat, Santa Maria de Gallecs SA, i aquests van arribar a posar en marxa algunes coses.

- Es va arribar a fer algun pla d'aquesta *new town* de Riera de Caldes?

De tota la *new town* hi ha un esquema general que el va fer el mateix equip que va quedar. Jo me'n recordo que era un esquema reticular, de tota la peça. Era una peça enorme, de més de 1.000 ha, i això me'n recordo que es va presentar en alguna jornada. Me'n recordo d'unes jornades del Banco Urquijo que devien de ser en els primers setantes i allà es va presentar el projecte Gallecs. Per part no de Madrid, sinó que per part de la gent que encara era l'equip del Victoriano Muñoz Oms i l'Escudero. L'equip que va fer la continuació del Pla Director fins el 1974 va treballar en això de Gallecs. Estem parlant dels primers setantes i llavors hi ha un pla de Gallecs, molt de nivell urbanístic, que va presentar el Manolo Herce en aquestes jornades del Banco Urquijo. En aquests primers anys, que serien el 1972-1973, van haver-hi aquestes jornades i me'n recordo que l'Escudero i l'Herce van explicar el Pla i que la "progressia del país", me'n recordo que hi havia l'Eduardo Mangada i el Manuel Solà-Morales, va fer una revolcada. No et sabia explicar ben bé l'argument, perquè l'argument era molt culte i molt de base econòmica i no el vaig entendre. Però el Manuel Solà va desautoritzar molt el pla, perquè les vegades que el Manuel Solà ataca, és mortífer, i va quedar molt posat en qüestió aquest pla, no va tenir molta via.

- També el franquisme ja estava perdent força.

Quan s'acabava el franquisme, què passa amb Gallecs? Penses: "hi ha hagut tota aquesta iniciativa i ara, què passa?". S'expropia Gallecs i es crea la societat Santa Maria de Gallecs, que intenta donar-li sortida, que era la seva missió i s'arriba a pactar amb l'Ajuntament de Mollet, a través d'uns encàrrecs. Ens fa un encàrrec a nosaltres, que érem el Font, el Montero i jo, de fer un estudi de Mollet. Es fa un encàrrec a un equip de l'Oscar Tusquets, el Xavier Xus i aquesta gent, d'ordenació dels tros de Gallecs que està tocant el municipi, entre l'autopista i el municipi, que és el que s'ha fet. Era un estudi d'ordenació, d'allò i de més coses. Aquests van fer també uns estudis de Santa Perpètua, però d'allò no sé què va passar. Després ens van encarregar a nosaltres el Pla General de Mollet, la revisió de l'Ajuntament. En el Pla General Metropolità ja va venir aquesta part de Gallecs que hi ha entre l'autopista i el municipi que és la part aquesta que hi ha unes illes quadrades que provenien bastant de l'estudi que van fer el Tusquets i companyia. El pacte municipal va ser aquest: "acceptem això, però en canvi l'altre sòl volem com a no urbanitzable". Nosaltres, en el plànol, no vam posar de "no urbanitzable", perquè si poséssim de "no urbanitzable" hi havia el perill aquell de començar a demanar la reversió, perquè això es va expropiar per fer una ciutat, i si ara es canviava, hi hauria problemes jurídics. Aleshores vam fer un sòl "urbanitzable no programat", amb tota una sèrie de condicions. Jurídicament no sé com es va acabar resolent, suposo que quan es fan els traspassos a la Generalitat, totes aquestes propietats passen a l'Institut Català del Sòl i que després l'Institut Català del Sòl és el que fa els edificis d'aquesta part.

- Jo sabia només una part de com acabava la història de Gallecs. De la proposta que es va fer en el període del Muñoz Oms, creus que van fer ells mateixos el projecte o van encarregar a algú?

En van fer ells, segurament, amb el Manolo Herce i el Rodrich. L'Herce és molt interessant, té molta trajectòria en el món de l'urbanisme, és professor d'urbanisme en l'Escola d'Enginyers i, a part d'aquesta primera etapa, després va ser Director de Serveis de Gestió Urbanística a la Corporació Metropolitana. Després li vaig substituir, però va ser per quatre anys el meu cap, és un home amb idees, molt dinàmic. D'aquesta època de l'Escudero, de Gallecs, del primer projecte de Gallecs, segur que et pot explicar molts detalls, té una empresa que es diu Egin.

- Jo no volia entrevistar només arquitectes. L'Albert Serratosa, com a enginyer, va ser també un protagonista en el planejament metropolità de Barcelona però tu, en el teu article, afegeixes el paper dels geògrafs. Qui eren els geògrafs que intervenien en el planejament metropolità?

Hi havia el Salvador Llobet i després el que portava el servei cartogràfic de la Diputació, que es deia Pujades. Jo crec que va ser com l'embrió de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, un personatge molt considerat. Aquests eren d'aquella època, però els geògrafs jo diria que la seva entrada en l'escena és posterior. És només després que apareixen l'Oriol Nel·lo, el Tulla, tota aquesta gent que té una visió de la geografia com més portada a l'acció. Els geògrafs d'aquell temps eren el Salvador Llobet i un altre, que va morir, el Cassassas. Però el Cassassas no sé si va treballar en aquestes coses.

- Jo, mirant des d'ara, em sembla estrany que la diferent formació entre enginyers i arquitectes fos decisiva, que és una explicació que dona el Manuel Torres sobre les diferències entre el Manuel Ribas i en Serratosa.

Jo crec que no ho era, crec que en aquesta escala, més del plànols, no és massa diferent. Me'n recordo que aquestes diferències van aparèixer més en els debats dins de Barcelona, quan el Serratosa era regidor de l'Ajuntament, sobre tota la discussió del Moll de la Fusta. Deia que allò era una barbaritat, que hauria de ser tres vies més tres vies, que la Ronda Litoral no podia només tenir aquell tros amb dues vies, que allò era una barbaritat. Hi ha una altra discussió, un altre discurs, que diu que no hem de portar tot el trànsit al centre de Barcelona, que és el front marítim, on s'acaba la Rambla, al front del mar. A nivell territorial, o al mateix Pla Metropolità, el Serratosa va tenir uns posicionaments molt homogenis amb els que tenia el Solans, de corregir radicalment el tema de les edificabilitats, de fer reserves de zones verdes. Els enginyers, la diferencia potser, és que són més atrevits. Els arquitectes tenen més consideració al context i fan un anàlisi més fi del que està passant. Els enginyers tiren més pels calers. Fent un parèntesis: el Serratosa, quan va contractar nosaltres, no ens pagava malament, pagava 20 mil pessetes per 20 hores a la setmana. Era fantàstic, gloriós! Jo no sé com ho ha calculat això, el Serratosa, ni el enginyers. D'altra banda, s'espanten per passar l'autopista sota l'aigua, tot i que potser després no es faci.

- Abans del projecte del Manuel Solà per al Moll de la Fusta, el pla preveia que les vies passessin a nivell?

No. No estava clar com passaven. Jo diria que fins i tot en el Pla Metropolità les vies passaven per sota. Però era aquella típica cosa: "per sota no les faràs", no tenim manera.

- Era millor ser més realista.

Era millor ser més realista amb una cosa que ens permeti compaginar el pas del trànsit, que si no és així, això no funciona de cap manera. Amb unes certes operacions en l'espai urbà, jo crec que això estaria bé. Potser el tractament inicial del Moll de la Fusta no era molt atractiu. Va quedar tot una mica "quico", no? Te'n recordes com era amb els seus *chiringuitos*? Ara està millor, molt més higienitzat. És un espai net, que passeges per allà.

- El que he entès, és que la valoració del projecte ha canviat amb el temps. Que quan no se sabia que era possible fer-ho tot amb un túnel, pels costos, aquella solució oberta del Manuel Solà era una opció molt bona, realista i viable.

És això! És un projecte dels anys vuitanta. Quan entra l'Ajuntament, l'encarreguen, amb la perspectiva d'aquell moment. Però allà és sempre el centre i el discurs oficial era "no hem de portar tot els fluxos pel centre, perquè sinó acabaran passant per aquí els camions que venen de França i van cap al sud". Per tant, han de passar per la Ronda, l'eix transversal, la V30, i per últim que sigui per aquí. Perquè aquí hi ha una funcionalitat purament urbana. Altra cosa és que només amb dues vies més dues vies, quan s'espalla un vehicle, és la patum, eh?

- D'acord. Crec que ara puc veure la diferència en el planejament urbà que ve de la formació dels enginyers, en aquesta sensibilitat diferent sobre el pas de les infraestructures per la ciutat.

En aquí sí que es pot dir que entre la visió dels enginyers i la dels arquitectes es noten diferències. Però en l'escala més gran, es nota molt menys. Potser l'arquitecte té més la tendència de posar el que queda bé geogràficament, mentre l'enginyer té més la tendència de posar-hi un túnel. El Subias, en aquest sentit, seria una mica com als enginyers, li va "la gran escala". Passem això pel mig de Barcelona, després construïm una *new town* allà.

- Les *new towns* angleses estaven pensades com a política d'habitatge associada a la política urbana com a construcció del *welfare State*, una política progressista. Però entenc que aquí va tenir una connotació molt diferent en el cas de les ACTUR, pel desacord amb els tècnics locals i per la manera com va arribar aquí la proposta.

Unes opcions ideològiques portades a l'extrem donen uns resultats que després no els esperaves. Però jo crec que no estaven tan malament aquesta idea de les operacions d'una certa escala. Perquè aquí, no sé ara com estem, aquí teníem un pla d'habitatge real. Ara tenim molts habitatges per vendre però molts i molts joves que no s'emancipen perquè no tenen habitatge i si d'això fas números, del què caldria construir, surten números impressionants. Ens feia falta una operació de gran escala. És que el parc no està bastant buit, eh? Jo vaig arribar a la conclusió que els denostats polígons del franquisme, alguns amb més qualitat, hi ha Montbau, per exemple, o amb menys qualitat, després han quedat dins de la trama urbana i ben comunicats. Són unes propostes que s'aguanten molt. El que noto és que l'Institut Català del Sòl, amb el criteri més culturalment dominant d'aquells anys, amb actuacions més petits, més integrades, no va crear tant espai per produir habitatge. Amb aquest tema de les Actuacions Estratègiques, que ara estan de *stand by*, jo diria que hi havia una certa voluntat de tenir una política eficaç, d'escala. Perquè si no és així, no ens sortirem.

Data de l'entrevista: 8 de setembre de 2011.

Lloc de l'entrevista: Cosmo Caixa, Barcelona.

- La meua recerca doctoral s'interessa pels plans metropolitans de Barcelona del període franquista fins arribar a la transició democràtica, amb el PGM, però també parlo dels protagonistes del planejament, la gent que hi va treballar. La gent que he entrevistat fins ara, com el Manuel Ribas o el Cantallops, comenta que no van tenir una formació gaire ampla en urbanisme a l'Escola d'Arquitectura, que van haver de buscar aquesta formació pel seu compte. Com va ser la formació en el teu cas? També va ser així?

Jo diria que no, més bé em va passar al revés. L'objectiu de la gent que portava urbanisme en aquell moment, el Ribas Piera i en Xavier Subias, era de l'educació de tipus universal. Per exemple, en el curs d'iniciació que vaig tenir jo, van participar-hi economistes, sociòlegs i demògrafs.

- La teua generació, doncs, ja va gaudir aquest gir en la formació en urbanisme que hi va haver a l'Escola, promogut pel Ribas com a professor, quina sort! Quines eren les referències urbanístiques que rebíeu?

Posteriorment l'Escola d'Arquitectura fa el tomb a la italiana, en que l'urbanisme només l'entenen com a interventor *architettonico*, amb molta culpa del Manfredo Tafuri, de l'Aymonino i de tot el grup de *Casabella*, que en el fons deien que "tots aquests que preteneu canviar la societat esteu equivocats. El que importa és la qualitat de la intervenció sobre la ciutat i que s'entengui bé la intervenció". A casa nostra, el que fa aquesta guerra polaritzada en aquest sentit és el Bohigas, encara que crec que l'introduïdor és el Manuel de Solà. El Bohigas és el que arriba a dir aquelles bogeries de que el planejament no serveix per res. Aquest no és el meu cas. El 1965 vaig acabar la carrera i jo tenia els següents temes que m'orientaven cap a l'urbanisme des de jove: el primer és que quan vaig fer el preuniversitari, ens van posar l'obligació d'estudiar sociologia, el que era una cosa sorprenent, sobretot tenint en compte que en el període franquista la sociologia era allò perillós i prohibit. Hi havia el sociòleg oficial, que era l'únic que podia explicar sociologia, que era el Salustiano del Campo, i tot el que no fos del senyor Salustiano era proscrit. El que va passar és que això, fet en un Col·legi de Jesuïtes, i per tant, de capellans obrers, va fer que a part de l'ensenyament del temari del curs, ens van dir que "els que vulgueu anar per nota, podeu ajudar en un estudi de sociologia pastoral" en el barri de Sant Pere Clavet, estudiant el tema de les barraques del Montjuïc. Jo, amb els meus setze anys, vaig acabar matriculant-me i anant els dissabtes i diumenges a fer estudis de sociologia amb aquell manual del pare Lebret que venia l'Alfons Comin, perquè l'havia traduït l'Editorial Estela⁹. Per tant jo, que tenia molt clar que volia fer arquitectura, amb això se'm va obrir un camp. Vaig tenir molt clar que amb això i aquell curs introductori del Ribas Piera, la meua sortida havia de ser l'urbanisme. Jo no tinc pare arquitecte, sempre els hi deia als meus companys "si no canviem les condicions de la producció de l'arquitectura, no podem fer arquitectura", aquesta era la meua tesi, algú s'ha d'emular perquè puguem fer arquitectura els arquitectes. Això es va acabar d'arrodonir en dos coses sorprenents: Quan feia el quart curs de la carrera, vam organitzar un congrés internacional d'estudiants d'arquitectura a Barcelona i jo vaig entrar en contacte amb la gent de fora. Quan van fer

⁹ Es tracta del llibre *Rejuvenir l'examen de consciència*, de Louis-Joseph Lebret, publicat a Barcelona per l'Editorial Estela l'any 1959.

el mur de Berlín, els americans van pagar un curs a l'Escola d'Arquitectura per a que veiéssim el drama en que vivien els soviètics. La DDR, la *Demokratische Deutschland Republik*, va pagar un seminari a l'Escola de Berlín perquè veiéssim a Walter Ulbricht, el seu gran *jefe*. Els professors eren la gent del Team X¹⁰, per tant els arquitectes i urbanistes que estaven en contra la primacia de la Carta d'Atenes. Vaig tenir de professors el Peter i l'Alison Smithson, l'Aldon van Eyck, el Giancarlo De Carlo, el Coderch, que també va venir en allà, l'Oskar Hansen, el Bakema, Van Eesteren, etc. Ens van posar, en el cas de Berlín, que féssim un treball sobre el centre històric de Spandau. Era un curs amb diferents gents, hi havia un italià, un altre que havia estudiat a Harvard, en Losano, que era argentí. El curs va durar quinze dies, amb aquests professors i una bona biblioteca. L'èxit del curs va fer que, l'any següent, el van fer a la Universitat de Delft. Jo vaig estar altres quinze dies amb els mateixos professors a l'Institut Tècnic de Delft d'Arquitectura, en aquell ambient una mica enrarinat de Delft d'aquella època, que era molt classista, però que em va permetre entendre què passava en els Països Baixos, em va permetre tenir contacte una altra vegada i seguir amb tots aquests professors, que per a mi alguns d'aquests han sigut fonamentals. Això s'acaba d'arrodonir perquè em vaig comprar a Berlín els llibres que havien sortit en aquell moment i que aquí no trobàvem. El meu anglès tot i que era molt macarrònic en aquell moment, era suficient per llegir-los. Vaig llegir llibres com el "*Site Planning*" del Lynch, vaig llegir el Webber, les "*Explorations into Urban Structure*" del Foley, molt abans que arribessin aquí. Jo presumia del que llegia, perquè estava al dia. No tenia ni idea, però estava al dia, i això va fer que el Xavier Subias - en aquell moment, amb el desenvolupisme, faltaven professors d'arquitectura -, em va fer becari. Jo, que feia cinquè de carrera, donava classes als de quart, com a encarregat de curs del Subias. Jo explicava el que llegia, no podia fer res més, però el Xavier Subias veia aquell "sap cosetes" i quan vaig acabar la carrera, ja em va demanar que entrés a l'Ajuntament en el Gabinet de Programació, on estava ell. Allà em va veure el Serratosa, que em va estirar cap a la Comissió d'Urbanisme. Havien fet el Serratosa subgerent de la Comissió d'Urbanisme i per això havia sortit de l'Ajuntament. Suposo que ell tenia la idea de que "tindrà un arquitecte jovenet i així jo podré maquinar, però en aquestes coses que es diuen que sap. Així jo, a més de l'urbanisme dels enginyers, també aprendré de l'urbanisme d'aquest noi". Posats en aquesta via, ja no vaig poder descarrilar mai. El desembre del 1969 m'encarreguen, amb el Manuel Solà, la Revisió del Pla Comarcal. El Manuel dimiteix quan hi ha les ACTURs, amb el Decret del 23 de juny de 1970 en que el govern decideix tirar endavant les Actuacions Urbanístiques Urgents, copiant el model del General de Gaulle, de les *Ville Nouvelle*, de *Schéma Directeur* de 1964 de París. Les ACTUR incorporaven aquesta idea de que per estructurar el Gran París, trencar amb la idea d'una *Banlieue* desorganitzada i desordenada, el que calia fer eren ciutats noves, on concentrar la nova activitat i concentrar la població. Segon, s'havien de fer dos eixos paral·lels al riu amb autopistes de *Banlieue*, de manera que es cusi l'àmbit geogràfic del Gran París. Tercer, s'havia de fer una xarxa del *Réseau Express*, el RER, de manera que sobre la xarxa de la RATP hi afegixen una xarxa exprés, que relliga els punts llargs, coneguda com a xarxa de redistribució i una xarxa que es cusi les distàncies de manera que encara que te'n vagis a quaranta quilòmetres de París, en el fons vius més a prop dels que estan a quinze quilòmetres del centre de París. Aquí l'Estat vol mig copiar-ho, amb un fracàs evident. En el cas de Barcelona, per exemple, no es va portar a terme cap de les tres ACTURs que van decidir construir. Eren el casos de Gallecs, de Terrassa i la de Sant Llorenç d'Hortons - Sant Esteban Sesrovires, lligada amb una factoria de la SEAT en aquell moment. La qüestió és que jo acabo el document de la revisió del Pla Comarcal el 1972 ja de sol com a coordinador. Un fet nou, la caiguda de l'alcalde Porcioles i la pujada de l'alcalde Enric Masó Vazquez, farà que aquell pla que estava al calaix i que ens barallàvem

¹⁰ El Team X es va reunir a Berlín, entre el 25 i 29 de setembre de 1965 a la "Free University" de Berlín.

amb el Xavier Subias (que feia el pla de Barcelona) sobre si el pla més factible era el seu o el meu, va fer que fóssim a Madrid els dijous per veure quin pla era més correcte. Això acaba quan el Massó, el 29 d'abril del 1974, per tant quatre dies després de l'aixecament de Portugal amb la Revolució dels Clavells del 25 d'abril, aprovi inicialment el pla. Les tensions es publiquen el 30 d'abril i a partir d'aquí s'organitzen 34 mil al·legacions en contra del pla. Jo sempre deia al Serratosa "no et preocupis perquè la Bàrbara Castle¹¹, amb el Gran Pla de Londres de les autopistes, va tenir 300 mil al·legacions contràries¹², i que nosaltres, amb 34 mil, tenim les que toquen. Allà són 11 milions d'habitants i van tenir 300 mil al·legacions i nosaltres som 3 milions. És millor la nostra proporció entre població i al·legacions que la de Londres". La qüestió és que no els va agradar gens aquesta quantitat d'al·legacions i es van carregar l'Albert Serratosa i van carregar després a l'Enric Masó. Hi van posar el Joaquim Viola d'alcalde, que va acabar aprovant el pla. A última hora, qui va defensar el pla va ser el Porcioles, que va venir a dir "tenim problemes molt més greus en el país perquè "Sua Excelència està com està". Això va passar al més de febrer, quan l'Arias Navarro fa el seu famós discurs de l'esperit i el 20 de novembre de 1975 mor el dictador. El Porcioles diu "aquí s'ha organitzat ja prou embolic, ara els en carregueu, per tant, la història és molt més forta que tot plegat i ja veurem com tot això evoluciona i tireu endavant". S'aprova el pla el 14 de juliol del 1976, per tant un dia commemoratiu de la presa de la Bastilla. Ara en tenia 40 mil al·legacions, perquè vaig guanyar 11 mil al·legacions a favor del Pla. Los *vecinos*, que deien "home, si fas zones verdes i equipaments i no sé què, tan 'malo' com deien els del PSUC, que diuen que està promogut pel lobby del petroli i per vendre benzina, el pla no deu ser. Escolta, val més que s'aprovi això". Va haver-hi una intentona d'un cert pla fet des de l'Ajuntament, per entendre's, pel Viola, però que va fracassar en l'opinió pública.

- Aquest era un pla alternatiu promogut per l'Ajuntament?

Aquí, l'estratègia que porta l'Estat - i jo m'atreviria a dir Martín¹³-vide-Viola - és una forma de carregar-se el nostre pla. Aprofiten que el dictador tenia una flebitis i que el príncep Juan Carlos presidia el Consell de Ministres, per aprovar per *manu militari* una llei de l'*Ente metropolitano de Barcelona*¹⁴. La filosofia d'aquesta llei no era altra que "el Plan Comarcal 'ha muerto' perquè a partir d'aquesta llei necessitem un pla 'metropolitano' i no un pla comarcal". Ells pretenien, amb base en la llei de l'entitat metropolitana, carregar-se el Pla Comarcal. Això els donava legitimitat d'entrar amb un pla nou, que seria el pla metropolità i aquest pla metropolità es carregaria el meu document. El pla que estaven preparant es va avortar perquè es va publicar en la Fundació Miró i automàticament els veïns es van tirar en contra i van dir "volem el pla aquell que portava zones verdes, equipaments i no

¹¹ Es refereix a Barbara Castle, que fou ministre de transport en Regne Unit entre el 23 de desembre de 1965 i el 6 d'abril de 1968, en el govern laborista de James Wilson.

¹² Es refereix a la polèmica versió del "Ringway Plan" en els anys 1960.

¹³ Referència a Rodolfo Martín Villa, aleshores *Gobernador Civil de la Provincia de Barcelona*. Martín Villa era enginyer industrial nascut a Santa María del Páramo el 1934. Fou anomenat governador civil i *jefe del Movimiento* a Barcelona el 1974. L'11 de desembre de 1975 assumí el *Ministerio de las Relaciones Sindicales* en el gabinet format pel president Arias Navarro, després de la mort de Franco. El 3 de juliol de 1976, Adolfo Suárez feu el jurament del càrrec com a president i quatre dies després anomenà Martín Villa com a ministre de *Gobernación*. Amb la victòria de la UCD en les primeres eleccions democràtiques en 1977, Villa fou nomenat senador real i confirmat en la *Gobernación*, ara anomenat *Ministerio de Interior*. Un any després fou nomenat *ministro de Estado para la Administración Territorial*, en l'últim gabinet de Suárez i seguí en aquesta funció en el nou executiu de Leopoldo Calvo Sotelo. Amb la remodelació del *Consejo de Ministros*, ocupà la *vicepresidencia del Gobierno para Asuntos Políticos* fins que deixà aquest càrrec el 29 de juliol de 1982 per exercir de secretari d'organització de la UCD.

¹⁴ El 27 de setembre de 1975, l'alcalde Joaquim Viola Sauret és nomenat president del *Consejo Metropolitano de la Entidad Metropolitana de Barcelona*.

sé què més”. Això devia ser finals de juny o primers de juliol, que és quan es publica aquest pla a la Fundació Miró, segurament trobaràs les referències i el document encara, es va guardar allà¹⁵. Aquest document va avortar un altre. Vaig anar de baixada parlant primer amb dues persones que jo dic que van donar seguretat jurídica al pla i que van donar el que podem dir l’homologació tècnica, que són el magistrat Jerónimo Arozamena i l’Emilio Bordoy. Vaig estar un més amb el magistrat, mano-a-mano, ensenyant-li el pla. Cal dir que vaig anar amb juguesca, que va anar molt bé, perquè quan sortim el 1974, uns diuen que el pla és extra-règim i altres diuen que el pla és contrari a la llei del 1956. Però jo vaig col·laborar, i aquí vaig embolicar-m’hi amb el Miquel Roca, en la reforma de la Llei del Sòl que preparava el Ministeri el 1975. És a dir, jo vaig intervenir en el redactat de la Llei del 1975, primer perquè la portava el Mariano Gaviria, que era un gallec que estava de cap de Gabinet a Madrid, i perquè de subdirector hi havia una persona que ens coneixíem molt i que havíem tingut un cert tracte, que era el Fernando de Terán. Una nit el Fernando de Terán em va ensenyar el reglament de la llei del 1975 a casa seva i vam estar parlant sobre el tema tota la nit, sense dormir. Li vaig demostrar que amb aquella llei i aquell reglament no resolíem els temes estrictes necessaris que tenia l’urbanisme espanyol en aquell moment. A les 8:30 em va donar l’esmorzar i ens vam acomiadar. El Fernando de Terán va estar d’acord amb això, va parlar amb el Romay¹⁶, que va muntar el que es deia “libro blanco del urbanismo español” del qual sortirà després part del seu llibre, i jo també vaig col·laborar en un capítol del llibre blanc aquest. Hi vaig col·laborar jo, amb altre gent d’aquí que estava a Madrid, com el Joan Angelet, un català de Granollers, que després el vaig estirar per portar el tema d’hisenda, i el Joaquim Clusa, que havia fet el tema econòmic del nostre document i que va col·laborar amb la part econòmica en el llibre blanc i que també el vaig estirar cap allà. Nosaltres vam participar en la redacció de la llei i vam aconseguir aprovar la nova llei al maig del 1975. Molts dels aspectes jurídics que jo havia innovat en el document del 1974 ja tenien la cobertura legal en la nova llei. Per tant, quan jo discutia amb el magistrat Arozamena, ja hi havia el que jo l’ensenyava de la tècnica urbanística. Jo vaig polir tècnicament tots els temes d’ordenances amb el famós Emilio Bordoy, un home brillant i clarivident, que tenia una gran precisió escrivint. Ell em va acabar de polir el text que es va publicar el 1976. Després, es van donar dos fets nous positius. Un, que era molt greu, era que el problema que havíem organitzat amb el pla era un problema d’Estat. Faran Director General d’Urbanisme a Madrid un home de confiança de l’alcalde Viola, un enginyer de camins que es deia Espinet¹⁷. L’espinet era dels que deien davant del Viola “no, el Solans no és comunista de carnet a la boca”, com deien a l’època. En aquella època deien que “el Serratosa és filocomunista i el Solans és comunista”. La veritat és que jo no he tingut mai carnet polític enlloc, malgrat els meus vint anys de Convergència, no em van donar mai un carnet i ni me’n vaig treure i, malgrat els quatre anys que em deien que era Socialista, no vaig treure mai carnet de Socialista en l’Ajuntament de Barcelona, tant durant els tres anys de la transició com en el primer any d’Ajuntament democràtic. En la Comissió a Madrid, en aquell moment, l’Espinete era el que deia que jo no era comunista. Em va anar bé perquè van posar un funcionari, que era en Lesarri, per debatre la llei de l’entitat i es va desconcentrar sobre la Comissió d’Urbanisme l’aprovació del document. El que manava era el delegat del Ministeri, que era un fiscal que, per efecte del Jerónimo Arozamena, va actuar correctíssimament. El Montoro Puerto era el delegat del *Ministerio de la Vivienda* quan es fa l’aprovació del pla. Ell era el pare d’un funcionari que vaig tenir a la Direcció General d’Urbanisme, un subdirector meu, el

¹⁵ Malauradament la Fundació Miró no guarda cap registre d’aquest pla.

¹⁶ José Manuel Romay era aleshores director del *Gabinete de Estudios de la Dirección General de Urbanismo*.

¹⁷ Josep Espinet Chancho estudià Ciències Matemàtiques en les Universitats de Barcelona i Madrid i era Doctor enginyer de camins. Havia treballat en el *Ministerio de Obras Públicas* i a l’Ajuntament de Barcelona i posteriorment seria director general de Urbanisme del *Ministerio de la Vivienda*, carrec que deixaria per decisió pròpia, per presentar-se a les eleccions de les quals resultaria elegit (morí poc després, als 51 anys).

Montoro Chiner. Vam tenir varis delegats, primer hi havia un que era de Còrdova i va venir perquè era *amigo* del senyor Ruiz, i que tenia un “niño con problemas” que només es podia tractar a l'*Hospital Clínico* i li van fer delegat per poder tractar del seu fill. Després, va venir un altre que a les tres hi anava amb més whiskys dels que tocava, que es deia Esteban Costa¹⁸. Aquest va caure en seguida i va venir el Montoro Puerto, que era professor d'administratiu i fiscal d'audiència¹⁹. El Montoro Chiner té una germana que també va estar amb mi a l'Ajuntament i que també és catedràtica de dret administratiu aquí a la Universitat, però que ara ja està jubilada. El germà, a part de que ens enteníem molt bé, era un bon arquitecte i també tenia molt d'urbanista per influència del pare i de la germana i per tant és un home que, en termes jurídics, ha treballat molt amb lleis. La Llei del sòl de 1975 va fer que quan s'aprovi el Pla General Metropolità de Barcelona tinguéssim dos avantatges: hi havia una llei, és a dir, hi ha mampara. Estaven previstos els temes dels estàndards, del règim jurídic, tot el tema de la forma de qualificar diferent el sòl urbà del sòl urbanitzable, etc. El Pla General no vol ser una llei d'ús del sòl, no vol ser un pla de tipologia arquitectònica, com eren els antics plans dels cinquantes i alguns d'ara encara. Els plans del Ricard Pié, per exemple, i els primers de l'Amador Ferrer, no sé ara com estan, eren de tipologia arquitectònica. Jo pretenia, en canvi, fer una cosa que havia inventat, que era obrir el pla al procés urbanístic en que es troba aquell teixit, en funció de seves lògiques, si era sòl rústic, urbanitzable o sòl urbà. Hi havia obertura en el tema morfològic i tipològic, hi havia uns criteris sense controlar, però prefigurant el que podíem dir un metallenguatge, que són els criteris que hi ha en el Pla Metropolità, sense apuntar tipologies, sense apuntar la forma, però sí definint alçades indirectament, per a que no hi hagi edificis immensos, altíssims en segons quins paratges. Definíem planta baixa i més dues plantes, més quatre, més set, i més de set plantes, amb el percentatge que pots ocupar en el sector, passant d'aquestes alçades, per intentar d'aquesta manera definir quina imatge de ciutat volíem. El que no volíem era aquest ús de la Diagonal Mar, tota d'edificis alts. Edifici alt, per a mi, seguint algun *city form* del Kevin Lynch, havia de ser per puntuar els escombres de la ciutat, focalitzar, però mai per fer teixit. És a dir, el *skyscraper*, els gratacels, mai poden servir per fer teixit urbà. Hi havia una sèrie d'esquemes de composició urbana i hi ha molt també d'aquella lògica “estem intentant trencar la manera com es construïa aquella ciutat horrible”, que patíem. La meua idea era d'inventar, d'introduir, al nivell de l'Eixample de Cerdà, una malla de vials prou densa perquè totes les peces a partir d'aquí relliguin. Ara quan penso el que s'ha aconseguit, mirant una ortofoto del 1993, és que ja està acabat. Abans, parlàvem de l'Espineta com a Director General perquè volien tenir una persona que sabés de que van els temes quan apreten allà, que expliqui al ministre d'Obres Públiques i d'Urbanisme, al ministre de Interior o al president. Necessitaven algú que conegués molt bé el problema, quan parlin de Montcada i Reixac, sàpiga que Montcada i Reixac està al costat d'on hi ha els polvorines, o no sé qué. Aquest home és important perquè, a part de que és el president que ha de presidir la Comissió que aprova el pla el dia 14 de juliol, és el que també tria un funcionari que pugui dialogar amb tu i no t'envii, per dir alguna cosa, un Martin Crespo, que és com es deia el de la l'Aliança Popular, que no ens ajudarà a treure el document en bon torn. Ve un advocat de Madrid, el Francisco Perales, que després serà director general, que és un home que coneix Barcelona perquè té una germana aquí²⁰. Perales serà director general

¹⁸ Esteban Costa Fernández fou anomenat “Delgado provincial del Ministerio de la Vivienda en Barcelona” el 7 de febrer de 1970, en substitució a Vicente Martorell Otzet (Martorell romandria amb l'encàrrec de *Gerente de la Comisión de Urbanismo y Servicios Comunes de Barcelona y otros Municipios*, que desenvolupava desde 21 d'octubre de 1965). Esteban romandria en el càrrec fins el 14 de setembre de 1973.

¹⁹ Miguel Montoro Puerto fou anomenat “Delgado provincial del Ministerio de la Vivienda en Barcelona” el 18 d'octubre de 1975 en substitució a Alfonso Genovés Laguna, qui havia estat en el càrrec des del 14 de setembre de 1973. Montoro Puerto fou el delgat del Ministeri fins el 27 d'agost de 1977.

²⁰ Francisco Perales Madueño participà de l'elaboració de la Llei del Sòl de 1975 i de la de 1998.

d'urbanisme posteriorment, cap allà l'any 1997-1998 i és el que vigila jurídicament. Quan se sap que s'està vigilat per un magistrat, poca cosa es travessa i això fa que no sigui molt tocat per part dels tribunals, quan s'aprova, perquè saben que un dels seus ha supervisat. Ell no dirà mai que ha signat, però pensa que ell té molt d'importància perquè el Jerónimo Arozamena després passarà a ser el secretari del Tribunal Constitucional a Madrid i el Montoro Porto passarà a ser fiscal del Constitucional de Madrid.

- Jurídicament estava tot molt ben posat, doncs.

Molt aconseguit. Aleshores, una última cosa que explica que d'alguna manera la cosa va anar millor del que m'esperava en aquells anys, és que es carreguen en Viola al desembre de 1976. El Suárez, quan puja, entén que el Viola havia sigut un home posat per l'Arias Navarro, un home que no hi havia d'haver, perquè el rei vol *gente joven*, per no donar una imatge de l'*ancient règim*. Posar el Suárez és una jugada absurda d'aquella manera, però era el que tenia els números. Com havia estat de Televisió Espanyola i era el que havia venut bé el "príncep", li tornen l'agraïment de que els enquadres eren bons i lo que "salía" de les notícies, "salía" bé, en positiu. Per tant el Suárez posa el Socías, que és un home que està ben vist pel Martín Villa, que és l'home que li dóna governació, a canvi de pilotar la transició. Aquest no em coneix, però aquest s'agafa un periodista de La Vanguardia com a cap de premsa i pregunta: "mira, el nano aquest que ha fet això del Pla Comarcal, qui és?" i li diu "és un nano que és molt nano, que està a la Comissió i que es diu Solans". Aleshores, un 28 de desembre, dia dels Sants Innocents, em truca que li vagi a veure i m'ofereix fer de Delegat d'Urbanisme a l'Ajuntament. Per tant, moltes de les coses que ha afectat a l'Estat en el Pla General, les tinc aprovades, i em permet rematar de cap i aguantar el pla des de l'Ajuntament en primera instància. Veuen que a l'Ajuntament l'aguanto, i no és només això, sinó que pacifico la ciutat que estava en foc, amb els seus 76 moviments socials amb les pancartes i tens al Ferran Sagarra allà amb el veïnat de *La Prosperidad*, sota les Vivendas del Gobernador al costat del cementiri de Sant Andreu. Dos líders carismàtics del moviment són l'Andrés Naya i aquella noia de Motor Ibèrica, molt més extremista, una dona molt represaliada. La qüestió és que el que jo no m'esperava és que estaria per vint anys per aguantar-lo des de la Direcció General d'Urbanisme, podent aplicar la meua ortodòxia que ell hi creia. Després he vist que ningú hi creu, ni l'esquerra hi creu. Jo diria que la gran sort ha sigut aquesta, que des de l'Ajuntament aconseguís que les grans afectacions que hi havia, no totes, però la majoria, es poguessin materialitzar i passar a propietat pública. Quan jo entro a l'Ajuntament de Barcelona, només hi ha una hectàrea comprada en el patrimoni municipal del sòl, de mitja Harry Walker, de la fàbrica Harry Walker al carrer Valldaura, tocant al barri de La Prosperitat. Després vaig comprar moltes coses, però imagina't, tothom demanant "escuelas, guarderías, centros sanitarios, campos de deporte, parques y jardines" i arribes allà i l'únic que trobes és un hectàrea per fer-ho tot i 76 associacions de veïns amb els seus plans "populares", "necesitamos esto y aquello". Tothom em demanava coses. Això va ser, sintèticament, la història. Una història real.

- Moltíssimes gràcies per l'explicació. Ha estat possible relacionar-ho tot amb aquesta explicació.

Jo calculo que, si puc fer-ho, d'aquí un any i mig potser tregui un llibre sobre aquest període. Hi ha alguns enrenous que no t'he explicat perquè encara són "silenci".

- Espero que el publicuis de debò, perquè m'encantaria poder llegir el teu llibre. Em recomanes quelcom que ja hagi escrit sobre aquest període?

De les aportacions que jo vaig fer, hi ha un número dedicat al pla en la Revista Papers, al cap dels vint i cinc anys del PGM. Vaig escriure una de les aportacions jurídiques i tècniques on, sintèticament, veuràs els canvis que jo volia fer. El meu avantatge és que jo era un home que als matins estava a l'Administració fent informes dient "esto no puede ser, esto no va bien" i, per tant, el meu document estava fet amb la idea de com domesticar el monstre que teníem en aquell moment.

- Tenies l'avantatge de dominar les dues vessants: la d'urbanística i la dels temes jurídics del pla.

En el tema jurídic, jo havia begut, en aquell moment, molt de tres fonts: del Harold Wilson a Anglaterra, amb el "*Land Commission Act*"²¹, després la llei "Foncière" francesa, del 1971. Era molt important perquè aquest urbanisme operatiu francès era d'aquelles coses que era un somni que després materialitzaré amb la creació de l'Institut Català del Sòl i amb totes les 240 actuacions que faig amb l'Institut Català del Sòl a tot Catalunya. Després, les lleis italianes, la "legge 167", sobretot²² i totes les lleis del Giulio Andreotti, quan encara no és president i encara no és ministre d'Afers Exteriors i que era un home brillant. Diguin el que diguin de l'Andreotti, és un home molt bèstia. Ell va defensar la llei d'arrendaments nova, que era molt "progre" per a l'època, que es deia "*Legge sull'equo canone*"²³. Després, hi havia la "*legge sulla casa*", que és una que es carregaran els del tribunal constitucional. Aquesta és de l'any 1970 i aquesta d'alguna manera és la que a mi em fa aprendre que s'ha d'expropiar, però s'ha de ser molt prudent com expropies i quan expropies, és a dir, de quina manera expropies, el perquè, precisament. Vaig veure que se la carregaven i a partir d'aquí, Itàlia pràcticament no ha tornat a fer res mai més. Jo tinc clar que a mi no em pot passar el que els va passar als italians i per tant he de guanyar la partida de l'actuació pública perquè no em passi. D'aquí naixerà aquell invent dels sectors d'urbanització prioritària de la llei del 1984 del Parlament de Catalunya per actuar com s'expropiessis.

- Tornant enrere a un tema que hem passat, podies aclarir com vas entrar a la revisió del Pla Comarcal?

Jo havia fet abans un treball encarregat pel Serratosa l'any 1967, que era una xarxa arterial. La xarxa arterial del meu Pla Metropolità ve d'aquesta xarxa que havíem estudiat, que també hi va ajudar l'Eduardo Leira, que després farà el Pla de Madrid. L'Eduardo havia estat represaliat pels seus actes polítics a Madrid, el desterren de Madrid, i ha de venir a acabar la carrera a Barcelona. Aquella època el seu pare és un catedràtic de Dret Administratiu molt pròxim al senyor Castiella²⁴, ministre d'Afers Exteriors. No és gens estimat ni pels falangistes ni pels de l'Opus, perquè són aquests propagandistes de la fe catòlica, però els tres catedràtics d'importància eren el López Rodó, el Villar Palasí i el pare de

²¹ Referència a la llei anglesa de 1967, en el govern del primer ministre treballista Harold Wilson, que crea la Comissió responsable per cobrar un nou impost sobre la promoció del sòl urbanitzable i al mateix temps permeté al govern la compra de sòl.

²² Referència a la llei italiana de 18 d'abril de 1962, destinada a facilitar les expropiacions per a fins d'habitatge (amb preu inferior al del mercat), tenint a Fiorentino Sullo com a ministre d'obres públiques.

²³ Es tracta de la llei italiana 392 de 1978.

²⁴ Fernando María Castiella y Maíz fou diplomàtic, catedràtic de Dret Internacional i ministre d'Afers Exteriors de 1957 al 1969.

l'Eduardo Leira²⁵. L'Eduardo Leira estava en aquella fase en el Partit Comunista i, per estudiar, necessita guanyar-se la vida i és quan li donen un treball en el meu despatx. A la Comissió treballàvem sis hores, de les vuit i mitja a les dues i mitja, i podíem tenir despatx, sempre que no treballéssim en temes urbanístics de la Comissió d'Urbanisme, dels 27 municipis. És quan vaig fer el Pla de Vic, el 1968, amb un equip multidisciplinar molt ampli. Al final vaig acabar jo amb el Tomàs Pou, com a advocat, perquè els altres una vegada acabat el treball van entendre que ja estava tota la feina feta. El que vaig aprendre amb el Pla de Vic és que les feines s'han de cobrir amb el cos i han de portar tot un debat i empenya. Això també em va anar bé perquè després en el Pla Metropolità em va tocar fer el mateix amb els Ajuntaments i va ser molt dur. Em va tocar fer el mateix amb l'Ajuntament de Barcelona i amb les al·legacions, etc.

- Al començament de la redacció del Pla Director, en la primera meitat dels anys seixanta, havia hagut un debat sobre els models per al planejament metropolità, la ciutat-regió, o les *new towns*. Aquesta discussió tornaria al començament dels anys setanta, ara com a crisi, amb el decret de les ACTUR.

El Pla Director es va aprovar el 1965, però va ser una aprovació política, com a Esquema de la Província. A més, va ser un Pla que cadascú l'entenia d'una manera diferent. L'Ajuntament l'entenia d'una manera, els de la Comarca i els de la Diputació, l'entienien d'una altra manera, i alguns dels que hi havien treballat, com el Manuel Solà, l'entienien d'una altra manera. N'hi ha alguns que entendran que en el pla hi ha les ACTUR i ja porten les ACTURs de *Le Schéma* francès. El tema del dibuix és molt semblant al dibuix de *Le Schéma* de Delouvrier. El Delouvrier és molt divertit, li he conegut i explicava així: "el General DeGaulle em va dir un dia, aviam si poses ordre en aquest bordell de Paris". I aleshores es va posar a las ordres i va portar una carta dient que, "per posar ordre en el bordell de Paris necessito això, això, això i això". Li va contestar "sobretot el que no es pot canviar és la imatge de Paris Imperi, de Haussmann, del Foucher i del Napoleó III".

- Volia esbrinar l'aportació de l'Esquema Director en el planejament que s'ha fet després.

Ha tingut un efecte, per mi, negativíssim, dramàtic. Jo he escrit una cosa, sortida en la Revista Papers, però que no hi he tret tot el meu document perquè l'espai que em van donar no ho permetia. És el següent: ells defineixen una àrea metropolitana com a estàndard d'un *metropolitan area* a la americana, a qual la fa inoperativa. El més dramàtic és que una certa esquerra italianitzant va veure que l'única solució per fer això és la solució italiana, que no ha funcionat a la àrea metropolitana, que és la Província i, aleshores, munten les vegueries. No perquè hi trobin les vegueries, sinó perquè això els permet fer la vegueria de l'àrea metropolitana. Per mi, aquest és un mecanisme més bèstia. El meu esquema és el francès i l'alemany, de la *Verband* o de la *Communautés d'agglomération*, que és: hi ha uns sistemes urbans. Si volem, fem una àrea metropolitana de Barcelona, però no és veritat, perquè ara l'àrea metropolitana amb el tren d'alta velocitat, quan això funcioni de veritat, va des de Tarragona fins a Girona. El tren que va del Vendrell a Reus i que entra en la línia de Renfe convencional és el que havia de fer de metro metropolità. El Catalunya Express que dèiem que venia a ser el nostre RER. El que jo volia és que Perpinyà, Saragossa i Castelló basculéssim en una hora. Si van fer l'autopista amb Tarragona i això, jo podria fer el TGV amb Perpinyà, Saragossa i Castelló. Podria fer una regió econòmica Montpel·lier-Saragossa-València. Tornant al nostre tema, la qüestió per mi del

²⁵ Eduardo Leira Cobeña.

què s'hauria de fer és un model metropolità amb Barcelona, l'aglomeració de Sabadell, l'aglomeració de Terrassa, de Vilafranca, de Vilanova, de Blanes, de Sant Celoni. Després, jo crec que també es podria fer les de segon nivell, les de Caldes, Mollet, Sant Sadurní, de forma que agrupessis els serveis comuns d'aquests municipis i fessis tota la programació urbanística i mediambiental sobre aquests àmbits i que això fos no de la Generalitat, fossin entitats territorials com han fet els alemanys i els francesos, las *verbandes*, que els està funcionant.

- Com a petites corporacions metropolitanes?

Sí, però fixa't que a la Corporació Metropolitana no li donen poder els Ajuntaments. El que no han fet és el debat. El que els francesos volien és que es col·loquessin en aquest nivell sense competència, que els ingressos del que aquí dèiem Impost sobre l'Activitat Econòmica i que allà és la *taxe professionnelle* i que la porta les *Communautés d'Agglomération*. L'IBI, la terra, la riquesa urbana, queda amb els serveis socials a nivell del municipi. Amb qual cosa els Ajuntaments, que només poden fer el seu treball, segueixen amb la prestació dels serveis socials, però tot el que és desenvolupament econòmic, protecció mediambiental, control, policia sigui supramunicipal.

- D'acord. Tornant al tema del Pla Director de l'Àrea Metropolitana, es va aprofitar alguna cosa en el PGM? Els estudis que s'havien fet?

Nosaltres no vam aprofitar res del Pla Director, perquè no hi havia res de normatiu. Dels estudis, sí, els teníem tots coneguts. En Subias, com jo estava treballant amb ell, ens passava els treballs que ell portava, perquè ell era un dels homes importants del Pla Director. En Subias em passava coses per corregir, des del 1964, fins que s'aprova l'Esquema. Vaig seguir fent còpies dels reglaments a casa, però no de tots. Un home important, que és el que dibuixa, és el Planas, un delineant del Subias. El Subias li diu "fes una cosa semblant a aquest de *Le Schéma*", i ell és qui realment dibuixa aquells quadrets. Després hi ha un, que no li diré el nom, que ho canvia d'escala i ho posava per veure què posava el Pla Director en el Maresme, "home, que no veus que això és un diagrama, per donar idees, que no té valor normatiu?". En canvi, gent com l'Oriol Nel·lo, va agafar-ho per defensar la vagaria. L'Oriol Nel·lo el conec, amb l'Enric Lluch, el germà gran de l'Ernest, fent la recuperació de les Comarques de la Generalitat republicana i publicant tots els treballs. Els únics que fan el canvi d'escala són el Lluís Cassassas amb el Joaquim Clusa, amb les municipalies, que enceten aquesta via de l'aglomeració, però que ràpidament tothom avorta perquè "ara que hem recuperat l'autonomia municipal vostè no planteja la reducció de Catalunya a 135 municipis", que era lo que plantejava el geògraf Lluís Cassassas.

Fernando de Terán Troyano

Data de l'entrevista: 23 de novembre de 2011.

Lloc de l'entrevista: residència de l'entrevistat a El Viso, Madrid.

- Estoy haciendo la tesis en el Departamento de Urbanismo. Estoy investigando el Plan Comarcal de Barcelona, de 1953. El Plan Director del Área Metropolitana, de los años sesenta y el Plan General Metropolitano de 1976. He hablado ya con gente como Manuel Ribas Piera y Xavier Subías.

Yo les conozco muy bien. Antes tenía mucha relación con la Escuela de Barcelona. Pero ahora, no tanto.

- También hablé con Joan Antoni Solans, que me habló un poco de la relación entre la Ley del Suelo del 1975 y el Plan General Metropolitano de Barcelona, que se estaban haciendo más o menos a la vez. Esta relación, que quizás se podría decir dialéctica, entre el Plan de Barcelona y la Ley ¿cómo se veía desde aquí?

¿Solans ha dicho que estuvo en contacto con nosotros para lo de la ley? Es que yo tampoco sé muy bien lo que él quiere que se sepa o no se sepa. Yo estaba en aquel momento como subdirector general de urbanismo. En aquel momento todo el urbanismo que se hacía para las ciudades mayores de 50 mil habitantes tenía que pasar por Madrid. Era una situación absolutamente estafalaria pero era así. Entonces, el director general de urbanismo que sucedió a Pedro Bidagor, que era un ingeniero de caminos llamado Linares, estuvo buscando un arquitecto para complementarle y al final me pidió a mí que fuera el subdirector. Hay que tener en cuenta que el papel del subdirector en aquel momento era muy importante, porque la subdirección de planeamiento era la encargada de revisar los planes generales de todas las ciudades españolas de más de 50 mil habitantes. Después, con nuestro informe, es decir, con el informe de la subdirección general, estos planes iban a la Comisión Central de Urbanismo, que era la que los aprobaba. Es decir que, casi siempre, lo que decía la Subdirección General de planeamiento era lo que después acordaba la Comisión Central de Urbanismo y, por lo tanto, era lo que se aprobaba. Era un cargo de mucha responsabilidad, sobre todo teniendo en cuenta que el Director General, en este momento, no sabía mucho de planeamiento porque era un ingeniero de caminos. Yo me encontré entonces con bastante responsabilidad en este momento y ocurrieron varias cosas curiosas. Unas veces los informes de la subdirección mía no gustaban arriba. Creo que todavía se conservará en los archivos del ministerio informes de la Subdirección General de Planeamiento que creo que en algún caso acaban recomendando una serie de cosas y luego si se compara con el informe de la aprobación, pues hay incluso una contradicción. Lo cierto es que en un determinado momento yo tenía una visión muy completa de lo que estaba pasando. Esto lo he contado en algún trabajo, con unos gráficos en los que se compara lo que proponía la Ley del Suelo del 1956 y lo que estaba ocurriendo. Yo hice unos gráficos, que creo que eran bastante demostrativos²⁶. Comparación: lo que pide la Ley del Suelo y lo que está ocurriendo. Yo lo estaba viendo, precisamente por el cargo que tenía, que todos los equipos de toda España venían a Madrid a

²⁶ Es refereix als diagrames explicatius presentats de l'article "La situación actual del planeamiento urbano y sus antecedentes", Ciudad y Territorio 2, 1971, també presentats en "Para la verificación de una hipótesis", Ciudad y Territorio, 4, 1971.

presentar su plan y yo veía lo que estaba pasando. Primero hacían un análisis de como estaba la situación, como estaba la ciudad y luego hacían sus propuestas. Pero al decirme como estaba la ciudad, yo lo comparaba con lo que la ley había dicho que tenía que estar y, claro, la relación era bastante escasa. Con esta información, yo preparé estos gráficos. Estos gráficos incluso se han reproducido en estudios extranjeros. Por ejemplo, hay un libro de un inglés, que se llama Martin Wynn²⁷ que me parece que es “Legislaciones urbanísticas y planeamiento urbano en los países del sur de Europa” en que habla de Italia, de Grecia, de varios países mediterráneos. En ese ambiente es cuando el ministro, que en este momento es Vicente Mortes, habla de que hay que revisar la ley, porque evidentemente está dando muchos disgustos y está mostrando su incapacidad. Yo estaba como subdirector general de planeamiento y como la persona directiva que tenía más responsabilidad en el planeamiento porque, repito, el director general era ingeniero de caminos con poca formación en planeamiento urbanístico, entonces me tocó elaborar unas ponencias e incluso formar el grupo de trabajo para estudiar la nueva forma que el planeamiento iba a tener en la nueva ley, en la reforma de la ley. Aquí habrá que hacer una pequeña alusión al tema político. Yo no he sido nunca franquista ni he pertenecido a ningún partido político posteriormente. Es un poco complicado seguramente explicar porque yo que pertenezco a una familia que claramente perdió la guerra, en que eran todos republicanos, ¿por qué acepté un cargo de cierta responsabilidad con un ministro de Franco? En primer lugar, el cargo no era político. El cargo de subdirector no es político todavía, es técnico. Y yo estaba demasiado interesado en lo que estaba pasando para renunciar a esta oportunidad y lo acepté. Todo el mundo sabía que yo no era franquista, pero que estaba deseando mejorar las cosas. Entonces esto explica que colaboraran conmigo muchas personas que no sólo no eran franquistas sino que estaban ya claramente en la clandestinidad, en la oposición. Por ejemplo, en el grupo de trabajo que yo formé para que colaborara conmigo estaban Eduardo Mangada, que pertenecía al Partido Comunista en ese momento y Eduardo Leira, que también pertenecía al Partido Comunista en ese momento. Me acuerdo bien de estos dos porque eran de las personas que más se conocía que pertenecían a la clandestinidad del Partido Comunista y que no tuvieron inconveniente en colaborar conmigo. Y aquel equipo fue muy bueno, creo que estaba la mejor gente de aquel momento en Madrid. Además, incorporamos a algunas personas de fuera de Madrid. Esto tenía sus problemas porque había que hacerles venir muchas veces y entonces era muy complicado. En aquel momento yo conocía mucho el ambiente de Barcelona, estaba muy relacionado con todos ellos. Yo soy bastante amigo de Manuel Ribas, algo amigo de Subías. En este momento soy más amigo de Solà-Morales que de ellos y he tenido siempre muy buena relación con Solans. Con Juan Antonio Solans me he entendido siempre muy bien y Juan Antonio conmigo. Entonces Juan Antonio aceptó estar en el equipo, en este grupo de trabajo que se llamó “Grupo de trabajo para estudiar la reforma del planeamiento en la ley del suelo”. Por lo tanto, Juan Antonio venía con bastante frecuencia y creo que él no me desmentirá si digo que lo que apareció, el resultado de los estudios que hicimos, tenía totalmente su visto bueno, totalmente su apoyo, yo creo que fue así. Y yo creo que por eso lo que él hizo en el Plan General estaba ya muy de acuerdo con todo lo que estaba planteando la ley, la reforma de la ley. Ahí se encaja el episodio ese de aquella noche que pasó en mi casa, trabajando toda la noche. Éramos entonces suficientemente jóvenes los dos para que pudiéramos aguantar una noche sin dormir y, al final, a toda prisa, con los papeles que habíamos estado discutiendo, irnos a una sesión del grupo de trabajo por la mañana. Yo creo que se puede decir que lo que la Ley del 1975 recoge respecto al planteamiento del planeamiento, o sea, como plantear de ahora en adelante el planeamiento, incluyendo la nueva clasificación del suelo, que introduce el suelo urbanizable

²⁷ Martin Wynn, *Planning and Urban Growth in Southern Europe*, Londres, 1984.

programado, era una absoluta novedad, no existía. Pues obedecía a una reflexión que hicimos todo aquel equipo que ya no se podía seguir manteniendo este determinismo excesivo de la Ley del 1956, sino que habría que dejar entrar una cierta incertidumbre de lo que podrá pasar, o no. Esto era entonces el suelo urbanizable no programado. Lo que podría ocurrir o no en función de toda una serie de cosas que podrían ocurrir o no ocurrir. Lo que habría que garantizar era que eso que podría ocurrir, primero, no ocurriera en contra de cosas que habría que preservar a toda costa, como suelo de valor agrícola o paisajístico, o que no produjera graves distorsiones en la estructura general. Por eso al suelo urbanizable no programado se le ponía muchas condiciones. Lo que pasa es que, después de eso, esta ley ha sido sucesivamente reformada para quitarle condiciones al suelo no programado de tal manera que en la Ley del 1998, la ley del Partido Popular, esa ley lo aumenta y generaliza.

- La reforma de la Ley del suelo es aprobada el 1975, pero ¿cuando empieza a trabajar el Grupo de Trabajo?, ¿Vino más gente de Barcelona a colaborar en este grupo?

El grupo empieza un año antes. Hubo conversaciones con todos los que yo conocía de Barcelona, que eran Solà, Solans, Ribas, Subias y uno que fue luego director general de urbanismo de la Generalitat, el primero, una persona con que también siempre me he entendido muy bien, Cantallops. Seguramente alguno más, pero no me acuerdo ahora. Ya digo que como era un grupo que trabajaba un poco contra el reloj, eran reuniones muy frecuentes, no podíamos hacer venir de fuera de Madrid a mucha gente, pero sí teníamos conversaciones. Otro, que no es de Barcelona, pero que es curioso que interviniera también, no que lo haya hecho directamente, pero sí tenía conocimiento de lo que estábamos haciendo, era Nuno Portas.

- Portas fue mi profesor de Urbanística en la Facultad de Oporto, donde hice un intercambio. Me acuerdo que él decía que había colaborado en el planeamiento de Madrid, pero no sabía que su relación era tan antigua.

Nuno Portas ha tenido mucha relación con nosotros desde hace mucho tiempo. Pero yo me acuerdo de haber hablado de este tema con él, de la reforma de la Ley del Suelo, y de haber explicado como estábamos, el mecanismo que estábamos estudiando para poner en marcha, con el suelo urbanizable no programado, para que pudieran ocurrir cosas que no estaban necesariamente determinadas. La introducción de la incertidumbre y de la falta de control total por parte de un Estado autoritario que ya no era el Estado de la postguerra. Nuno Portas ha ocupado cargos muy importantes, pero muchos años después. En España estaba Franco y en Portugal estaba Oliveira Salazar, teníamos dos dictaduras. Lo que pasa es que la dictadura en ambos países estaba ya muy debilitada. Ya no era la dictadura fuerte que habíamos conocido en años anteriores.

- El fin del franquismo es también el fin del período que investigo en mi tesis, que empieza con el Plan Comarcal de Barcelona, de 1953, un plan hecho por Bidagor y por Soterias. Me ha sido muy útil para mi investigación su libro *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*, además de artículos sobre el planeamiento durante el franquismo.

Antes de ser Subdirector General, yo ya estaba en el Ministerio en un organismo que se llamaba la Gerencia de Urbanización, que hacía polígonos de vivienda en distintas ciudades españolas. Y yo ya había empezado a publicar, por eso me conocían y por eso me llamó el Director General de Urbanismo que sustituyó a Bidagor, porque yo era ya un poco conocido. En aquella época, tampoco

eran tantas las personas que se dedicaban al urbanismo, y yo ya había empezado a publicar cosas. El libro *Planeamiento urbano en la España Contemporánea* no lo había publicado todavía, porque es del 1978, pero ya había publicado algunas cosas en aquella época. La Revista Ciudad y Territorio, que creé yo, está preparando en este momento un número monográfico, doble, dedicado a mí. *El Pasado Activo* es mi último libro. Tengo un libro muy antiguo, sobre Arturo Soria y la Ciudad Lineal.

- Por cierto, tengo una curiosidad. Hay dos ediciones de este libro *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea*, cada una tiene el nombre un poco diferente. Una lleva escrito *Historia de un proceso imposible*, mientras en la otra edición hay una fecha.

No son muy diferentes. Lo único que ha cambiado es un “post-scriptum en la Democracia” que añadí en la segunda.

- Algunos de los arquitectos que entrevisté en Barcelona me comentaron que la formación en Urbanismo, cuando ellos estudiaron la carrera, era más bien escasa. Me dijo Ribas Piera, por ejemplo, que se enseñaba un urbanismo muy antiguo, formal, cuando él era estudiante, que él tuvo que buscar por su cuenta una formación complementar en urbanismo. Imagino que habrá pasado algo parecido a usted. ¿Cómo era la formación en urbanismo aquí en Madrid?

Personalmente, me incliné desde el principio al urbanismo porque mi padre era un geógrafo muy conocido. Mi padre ya murió, pero era el introductor en España de los estudios de geografía urbana. Con este motivo, desde pequeño he estado rodeado del interés por la ciudad. Ciertamente que su interés era científico, no era para intervenir, pero a mí me inculcó desde pequeño el interés por la ciudad. Me acuerdo en todas las excursiones de subir a la torre de la Catedral para ver la forma de la ciudad. Esto ya me condicionó hacia el urbanismo. Luego, no sé cómo se fue la cosa hacia la arquitectura, pero la verdad es que yo he ejercido muy poco como arquitecto porque a mí desde el principio me ha gustado el tema de la ciudad. Tanto entender qué le pasa a la ciudad como trabajar sobre ella para transformarla, para modificarla, para mejorar los problemas, etc. Y efectivamente en aquella época cuando yo estudié en la Escuela de Arquitectura de Madrid el urbanismo era una única asignatura en el último curso de la carrera, nada más. Mi profesor en la Escuela fue Pérez Minguez que era un arquitecto muy franquista, que estuvo en la Alemania de Hitler estudiando. Y eso fue todo lo que me enseñaron en la Escuela, entonces mi formación fundamentalmente se la debo a mi padre en cuanto al análisis y al entendimiento del fenómeno urbano. Y luego estuve trabajando, siendo todavía estudiante, en el estudio de Antonio Perpiñá, que era un catalán bastante conocido. Triunfó en Madrid con un proyecto importante, que era el centro comercial AZCA, del Paseo de la Castellana, y entonces, para desarrollar el proyecto, se estableció en Madrid. Era una de las personas que más sabía de urbanismo en aquella época. Y yo trabajé un poco más tarde con otro catalán, Antonio Bonet y Castellana. Tuve la suerte de que nada más volver del exilio, él necesitaba algún ayudante y yo estuve trabajando con él. Estos fueron mis maestros prácticos, porque en el estudio de Perpiñá era un trabajo práctico de dibujo, de dibujante. Y luego, pues claro, una grande avidez por encontrar libros, saber qué se hacía en otras partes, esto era todo. Otro maestro fue Pedro Bidagor, un poco más tarde, cuando ya empecé a entrar en el Ministerio. Mi entrada en el Ministerio fue a través de una beca en el año 1962. Ese fue un contacto primero, en que estuve un año becado, trabajando en el Ministerio y luego ya me ofrecieron un trabajo, un contrato temporal allí en el Ministerio, y poco a

poco me fui haciendo conocido con la gente que allí trabajaba y luego hice una oposición y fui funcionario del Ministerio y por eso luego llegué a ser hasta Subdirector General de Urbanismo.

- En su libro *Planeamiento Urbano en la España Contemporánea* usted habla sobre diferentes momentos en la actividad de Bidagor. En la autarquía, defendía un urbanismo más preocupado con el control del crecimiento, algo que quedó expreso en la Ley del Suelo de 1956, y luego, en el desarrollismo, tuvo que adaptarse a la nueva realidad. Puesto que habéis trabajado juntos, ¿qué puede usted hablar de este cambio?

Bidagor era un hombre bastante inteligente y se dio cuenta que la Ley del Suelo no estaba funcionando. Además, políticamente también las cosas habían cambiado mucho. Bidagor había hecho la Ley de 1956 para un país autárquico y para un país con unas características completamente diferentes de las que tenía el país a partir de la segunda mitad de los años cincuenta, cuando empieza el liberalismo económico. Entonces, empieza a dar pasos políticos que son contradictorios con lo que había sido el primer franquismo. Son contradictorios. Lo que pasa es que Franco era un camaleón que cambiaba de color constantemente, se iba adaptando.

- Una explicación que he encontrado es que el urbanismo de la autarquía estaba asociado al falangismo, mientras luego, la tecnocracia del Opus Dei, a un urbanismo más liberal. La figura de Bidagor es muy interesante porque fue un protagonista que transitó de un período a otro.

Bidagor no era falangista, pero estaba muy ligado a todo el grupo falangista, y la primera ley del suelo responde a eso. El primer ministro de la vivienda²⁸, (cuando se crea el Ministerio de la Vivienda, que no es un Ministerio de los primeros de después de la guerra, sino que se crea en los años cincuenta), era un falangista. Y cuando vio que las cosas no iban, dimitió. Es el único ministro de Franco que ha dimitido y dimitió porque se dio cuenta de que no tenía nada que hacer. Bidagor no dimitió, Bidagor siguió. Adaptándose, cambiando.

- Usted trae en algunos artículos y libros una reflexión sobre un cambio de paradigma en el urbanismo, del paradigma científico al histórico. El fracaso de la pretensión científica en el urbanismo me parece algo útil para explicar los cambios de los años sesenta y setenta.

En aquella época el urbanismo aspiraba a tener una garantía científica. Era un momento en que todo lo que se consideraba serio tenía que ser científico. Después ya han sido los propios científicos los que han escrito sobre la debilidad de la ciencia y han hecho reflexiones interesantísimas sobre la falta de fiabilidad de la ciencia. A mí me sorprendió mucho, cuando empecé a entrar en esta problemática, como los propios científicos decían que la ciencia, la verdad científica, no es nada más que un acuerdo de los científicos. En aquella época, no se concebía poder hacer algo en relación con la ciudad o al territorio sino apoyándose en conocimientos científicos. Luego se ha visto que la posibilidad de hacer ciencia urbana es muy limitada. Yo creo que lo fundamental, a mi modo de ver, es que nos hemos dado cuenta que esta base científica no es construable. Yo digo siempre una frase, que es: *“la ciudad no es predecible científicamente, pero es proyectable”*. El proyecto no es un hecho científico. A veces

²⁸ El primer ministre de l'habitatge fou el falangista José Luis Arrese. Fou ministre del 25 de febrer de 1957, data del Decret Llei de creació del *Ministerio de la Vivienda*, fins el 17 de març de 1960.

puede tener una base científica pero el hecho de proyectar no es científico, es creativo. Entonces la ciudad sí, podemos proyectarla, aunque no sepamos predecirla. El urbanismo científico lo que quería era predecir para que el plan fuera exactamente de acuerdo con esta predicción y no se equivocara. Si renunciamos a la predicción, nos queda el proyecto. Podemos proyectar el futuro. Pero claro, este proyecto es un acto de nuestra voluntad. También podemos equivocarnos, pero podemos condicionar también el desarrollo futuro con un proyecto. Es decir, pasar de lo que hacen los científicos, de predecir que las cosas van a ocurrir de una manera, a hacer un plan para conducir esta estrategia. Es la visión más creativa: queremos que la ciudad sea así y entonces vamos a hacer para que sea así. Luego ocurrirán muchas cosas que lo desvirtuarán, etc., pero esto pasa siempre con el proyecto, sobre todo en un proyecto de largo plazo. La diferencia fundamental entre un proyecto y un plan es que el proyecto se puede diseñar completamente porque es a corto plazo. Un proyecto, a largo plazo, tiene muchos riesgos. En mi último libro, *El Pasado Activo*, creo que he recorrido lo principal de lo que he ido pensando en materia de urbanismo. Yo creo que la introducción de este libro es un poco como una confesión de lo que creo.

- El Plan Director del Área Metropolitana de Barcelona, de los años sesenta, no llegó a ser aprobado, ¿Cómo lo veían desde Madrid?

Yo creo que nosotros teníamos siempre bastante respecto a lo que hacían en Barcelona. Hasta el Esquema Director les seguí con muchísimo interés y luego ya no tanto. Aquel señor, Muñoz Oms, me pareció un hombre de muy buena voluntad pero era muy representativo de lo que les pasa a los ingenieros, como están acostumbrados a cosas mucho menos complejas, aquello le sobrepasaba. No lo entendía y por eso fracasó.

- Este es otro tema que ya me he encontrado, los conflictos en el urbanismo entre diferentes visiones profesionales, entre ingenieros y arquitectos. ¿Puede que esto tenga que ver con el desacuerdo en la propuesta de las ACTUR? Por cierto, las ACTUR fue otra cuestión que puso en relación los técnicos de Barcelona con la Dirección General de Urbanismo aquí en Madrid.

Las ACTUR fue una de las actividades en que Linares, el Director General de Urbanismo que sucedió a Bidagor, puso más interés. Linares era ingeniero y quería cosas concretas y por eso decía: “cambiamos a la ciudad haciendo una actuación enorme, de grande impacto”. Una mentalidad, creo yo, muy de ingeniero. “Una ciudad nueva que es potente, que va a cambiar la estructura de la ciudad antigua”. Yo era subdirector, pero este tema él lo llevó muy personalmente. Yo no acababa de ver aquello nada claro, parecía demasiado simplista.

- Había quien en Barcelona recibió bien las ACTUR, como Albert Serratosa, pero a otros, como Manuel Solà-Morales, que estaban haciendo la revisión del Plan Comarcal, vieron que un decreto cambiaba todo lo que estaban haciendo, y eso ayudó a desestabilizar el equipo.

La ACTUR, no fue bien acogida en Barcelona, lógicamente. Fue un momento complicado, la ACTUR en Barcelona venía a romper todo un trabajo que se estaba haciendo desde mucho antes, mucho más complejo. Pero lo mismo ocurría en otras ciudades con ACTUR.

- ¿Y cómo el ministro percibía este desacuerdo entre Linares y los técnicos de Barcelona?

El ministro acabó dándose cuenta no sólo del caso de Barcelona y por eso acabó cesando a Linares, cuando vino Larrodera²⁹. A Linares le sucedió Larrodera porque el ministro se dio cuenta de que la mentalidad de Linares era demasiado simplista, que el problema del urbanismo era demasiado complejo como para que se pudiera resolver con la mentalidad simplista de un ingeniero de caminos. Además, Linares utilizaba siempre una frase que me molestaba, decía: “con esto, tumbamos la especulación”, era su frase. Pensaba que haciendo muy rápidamente mucho suelo y poniéndole en el mercado, iban a bajar los precios. Pero claro, no se daba cuenta que el proceso es lentísimo, por muy deprisa que lo quieras hacer. No es lo mismo hacer un puente o una carretera que hacer toda una gran ciudad, además de los problemas jurídicos. Linares tenía una mentalidad muy simplista porque no sabía, fue un error tremendo. Hubo un momento en que yo no podía aguantar aquello y me fui a ver al ministro y le dije que quería dimitir, que quería marcharme y le expliqué el porqué. El ministro me oyó con mucho interés y me dijo algo así como “sí, ya estoy enterado. Lo único que te pido es que esperes un par de meses”. Y en esos dos meses le quitó a Linares.

- ¿La salida de Linares tuvo que ver entonces con las ACTUR?

En gran medida, sí. Era un director general que no podía dirigir el urbanismo español. No lo podía dirigir una persona con esta visión tan limitada. Yo podía seguir viendo la labor principal de la subdirección que era revisar los planes generales que se estaban haciendo en el país, esto sí, pero ¿meterme con el tema de las ACTUR? Pero sobre todo en el caso de Barcelona, que a mí me hacía mucho daño irme a Barcelona, ¿cómo explico eso? Si conozco vuestro trabajo de tantos años y ahora ¿vamos a meter eso como una explosión? No podía ser, yo no podía continuar. Como él no me iba a entender, preferí decirlo al ministro, porque además el nombramiento de un cargo de este tipo es el ministro que lo hace, “usted me ha nombrado, usted me quite”³⁰.

²⁹ Emilio Larrodera López, arquitecte comença a treballar al *Ministerio de la Vivienda* el 1947, només un anys després d’haver acabat la carrera, sota la direcció de Pedro Bidagor, de qui era un deixeble. Participà el 1951 d’un curs d’urbanisme a Brussel·les amb Bardet (on coincideix amb Manuel Ribas Piera). Era un admirador de les *new towns*, participà del Plan de Ordenación del Área Metropolitana de Madrid (1963) i redactà i aprovà la reforma de la Ley del Suelo de 1975. Fou nomenat *Director General de Urbanismo del Ministerio de la Vivienda de España* el 1971 (quan Vicente Mortes Alfonso era el ministre), en substituí a Pedro Bidagor. Ocupà el càrrec fins el 1976 (ja depenent de la Direcció del *Ministerio de Obras Públicas* (de Antonio Valdés González-Roldán).

³⁰ Nota de l’arquitecte Fernando de Terán sobre l’entrevista: “Al releer este texto (del que me molesta un poco el carácter excesivamente coloquial) me gustaría añadir una precisión. El tiempo transcurrido ha modificado mi visión de la relación de los ingenieros de caminos con el urbanismo. Entre ellos han surgido los verdaderamente interesados, que han superado planteamientos simplistas. Han pasado muchas cosas desde entonces. Entre otras que yo he sido catedrático de urbanismo de la Escuela de Ingenieros entre 1980 y 1993”.

Miquel Roca i Junyent

Data de l'entrevista: 26 de juliol de 2012.

Lloc de l'entrevista: Despatx professional de l'entrevistat al Carrer Aribau, Barcelona.

- La meua recerca doctoral és sobre el planejament metropolità de Barcelona. M'agradaria que vostè comentés l'estudi sobre les Societats d'Economia Mixta que va fer amb el Narcís Serra per a la revisió del Pla Comarcal al començament dels anys setanta, així com la vostra participació en el Pla de la Ribera, que són temes que parlo en la tesi.

El Narcís Serra i jo vam tenir la immensa sort de guanyar la confiança en aquell moment d'en Pere Duran, que era un home que tenia una influència molt important en la vida econòmica del país. El Narcís i jo vam fer un despatx conjunt, un gabinet jurídic-econòmic, el qual era bastant revolucionari per la època, perquè en aquell moment es feien gabinets jurídics, però no jurídic-econòmics, i el Duran va confiar en nosaltres de seguida. De fet, el nostre primer treball va ser precisament al voltant del tema del Pla de la Ribera, que era d'actuació molt complexa, era un pla realment molt ambiciós. No era un plantejament gens senzill, ni òbviament especulatiu des de la perspectiva d'aquell moment. Era una operació de transformació del litoral de Barcelona absolutament necessària, com després s'ha demostrat, molt difícil de fer en la conjuntura que ens trobàvem, que requeria estudis molt complexos de sistemes d'actuació, etc. A partir d'aquest fet, o simultàniament amb aquest fet, nosaltres vam començar a ser gent de confiança de l'Albert Serratosa, cosa que va fer, molt concretament, que en Serratosa, en Solans i jo féssim posteriorment la revisió del Pla General Metropolità que en aquell moment s'anomenava *Plan de Barcelona y su zona de Influencia*. Això ens va donar un coneixement molt important de la realitat urbanística de Barcelona i la seva comarca i, a la vegada, de les necessitats ingents que hi havia en aquell moment. A partir d'aquell moment vam passar a tenir una proximitat molt importat amb el Serratosa, de la qual sortiria tot el que és el tema de l'actuació de les Societats d'Economia Mixta d'actuació Urbanística, que ens va permetre veure el que s'havia fet a França en el *Quartier de La Défense*, per exemple, o a Marsella, on hi havia una altra operació molt cara de Societat d'Economia Mixta, de les quals vam aprendre molt. Va ser un treball molt interessant per nosaltres i ens va permetre a la vegada entrar en coneixement i en contacte amb tot el món de l'urbanisme. Per la via de l'Escudero, vam rebre formalment l'encàrrec d'estudiar tot el tema de l'estructuració de l'àrea metropolitana de Barcelona. Nosaltres, al nostre despatx, vam fer els primers estudis que intenten donar conformació a l'àrea metropolitana. Per tant, teníem totes les vessants i per això vam poder anar esquitxant un pla d'actuació a Mataró o el Pla Especial del Tibidabo, per exemple. Vam tenir una gran presència en el que era la conformació urbanística que en aquell moment, lògicament, era el món dels tècnics. Teníem més confiança amb els tècnics que no pas amb els polítics i lògicament anàvem a donar solucions molt tecnocràtiques, deixant en mans dels tècnics les decisions de l'urbanisme metropolità o comarcal perquè ens feia més confiança que comptar amb l'alcalde de Barcelona, en qui no tenies confiança. Tots els tècnics progressistes del món de l'urbanisme de Barcelona aleshores es van refugiar a la Àrea Metropolitana, tots hi eren. Bastava anar a la Comissió d'Urbanisme que tots estaven allí, tots els que després trobaràs liderant les actituds més progressistes al món de l'urbanisme, tots estaven refugiats en aquella àrea en aquell moment. En el tema del Pla Comarcal de Barcelona la cosa era molt clara perquè tocava interessos molt forts. Jo no he estat mai tan amenaçat com en aquell moment. Tots estàvem amenaçats. Ens van voler apallissar en un acte que es va fer d'homenatge al Serratosa en que jo vaig parlar, vaig demanar la dimissió del Viola, i em van voler agredir. Hi havia una tensió brutal de part d'alguns propietaris,

que no vull pas generalitzar, però és evidentment hi havia una tensió molt forta. Madrid va veure de seguida que l'Àrea Metropolitana era un problema polític. És a dir, Madrid no es va deixar enganyar i va veure que l'Àrea Metropolitana era un refugi de l'oposició democràtica per plantejar un urbanisme alternatiu que comportava a la seva vegada una organització política alternativa i això m'ho han dit de seguida. Ens van donar un cert prestigi tant al Narcís com a mi com a tècnics en urbanisme en el moment, fins al punt que el Romay Beccaría³¹, que va ser subsecretari de presidència, ens va encarregar al Narcís i a mi un informe sobre la Llei del Sòl, del que va sortir la nova Llei del Sòl després d'un temps. Va ser un informe sobre la Llei del Sòl que vam fer a l'època, amb el Joan Solans, el Narcís Serra i jo. A partir d'aquí, la valoració que puc fer de tot això és que realment Barcelona va generar una escola d'urbanistes molt potent, molt forta, que va frenar molts disparats. No va impedir d'altres, però va frenar molts disparats, i va generar models de referència que van fer possible per exemple que en Solans fos un arquitecte que se'l demanava internacionalment per poder opinar sobre els models de ciutat, com el de Lisboa, entre altres. A nosaltres ens demanaven molt la presència en congressos internacionals per parlar de nous models urbanístics, de com es podien relacionar amb la societat, el país, els interessos, i com podíem trobar un punt d'equilibri. A partir d'aquí, en el tema de l'Àrea Metropolitana, jo he viscut tres etapes personalment: L'etapa en que creo en l'Àrea Metropolitana; L'etapa en que critico l'Àrea Metropolitana d'en Maragall, perquè per mi l'error del Maragall va ser voler convertir l'Àrea Metropolitana en un ens polític, no de política urbanística, sinó que "ja que no sóc president de la Generalitat, anem a fer el poder alternatiu". Un fet simbòlic d'això és que va idear una bandera i un himne per a l'àrea metropolitana. Quan tu vols fer un himne i una bandera, a partir d'aquí l'Àrea Metropolitana ja neix morta, perquè s'està creant un ens alternatiu a la Generalitat, de poder alternatiu a la Generalitat; Finalment, després, quan es despolititza, jo he tornat a defensar el que diríem la metropolitanització de tots els serveis. Quan fem la Carta Municipal, amb el propi Maragall, coincidim en el fet metropolità. Coincidim perquè ja hem deixat de definir l'ens metropolità com a un institut polític alternatiu a la Generalitat. Segurament aquesta és una gran vocació meva que he tingut d'anar deixant perquè la vida et porta a altres coses. En el despatx, els que porten temes urbanístics són altres, no sóc jo mateix. Jo sempre he tingut una certa tendència en ocupar-me de temes urbanístics però són temes molt perillosos perquè són temes polítics i no et convé si tu has estat en política, però aquest és un tema que m'agrada. Per això em va fer molt il·lusió fer l'Informe Roca sobre el tema de l'organització territorial de Catalunya, perquè no deixa de ser una mena de projecció en el temps del que jo havia treballat i penso que ho vam fer molt bé, no jo, sinó que teníem un equip molt bo. L'Enric Lluch, així com el Tomàs Font i en Rubio, catedràtic de la Universitat de Lleida, tots eren gent molt bona amb qui vam fer l'informe. De fet, si haguéssim portat a la pràctica, ens estariem estalviant molts problemes que ara en tenim, lògicament plantejats des de Madrid, com si la culpa de que anem malament fos dels Ajuntaments, el que no és veritat.

- Quan estàveu fent la revisió del Pla Comarcal, aquell era un moment polític difícil però alhora era de potencial obertura, amb la mort de Franco, els últims mesos de Masó a l'Ajuntament i l'arribada del Viola.

³¹ José Manuel Romay Beccaría dirigí el *Instituto de Estudios de Administración Local* en 1973 per alguns mesos, fins que fos anomenat subsecretari de Presidència en 1974 i en 1975 subsecretari de Governació. Posteriorment seria vicepresident del primer govern de la Xunta de Galícia, diputat per la Província de La Coruña en las llistes de Alianza Popular, president de la Diputació Provincial de La Coruña, ministre de Sanitat i Consum, president de la *Comisión de Justicia e Interior del Congreso de los Diputados* i president del *Consejo de Estado*.

El Porcioles ens tenia confiança i por. El Masó ens tenia confiança. I el Viola ens tenia *ojeriza*. El Porcioles era molt llest i ens tenia confiança i por. Ens tenia confiança tècnica i jurídica, perquè discutíem amb ell i ens aveníem i discrepàvem, perquè ell era molt intel·ligent i molt preparat jurídicament. Però ell sabia a la vegada que nosaltres políticament trauríem un profit de tot allò en una línia que a ell no li interessava. El Masó va jugar molt obertament la nostra carta. Ens va proposar, ens va defensar, ens va projectar en tot el món metropolità i ens va defensar perquè érem molt sospitosos per part de l'establishment polític. El Viola descaradament anava en contra nosaltres, o sigui, perquè no tinguéssim cap mena de paper tècnic d'influència en aquell moment. El Pla Director Metropolità sempre va ser una lluita molt teòrica, molt de debat acadèmic, molt per donar a l'Escola d'Arquitectura què parlar-ne, però no hi era després d'haver fet l'Autoritat Metropolitana de Transport, vull dir, l'Àrea Metropolitana era més un fet acadèmic que pròpiament una institució. En canvi, el Pla Comarcal significava que, al demanar una llicència, que et la donessin o no et la donessin, posant unes condicions. Significava poder fer una operació de transformació de sòl urbà o no poder-la fer, definint quins costos tenia i quant tenies que pagar. Tot això, per tant, significava diners. Si en comptes de que podies construir sis plantes, ara només en podies quatre, t'estaven tocant a la butxaca. Tocava molts interessos i, en un moment de creixement molt especulatiu, que tu poguessis reduir la densitat d'una zona, això tenia moltes conseqüències, perquè s'havien pagat preus especulatius. Aquí vam operar de manera molt dura. Hi ha un home que algun dia se li havia encara de fer més homenatges que va ser en Serratosa. Perquè el Solans era el tècnic, que coneix el pla a prova de bomba, cosa que és molt d'agrair, però el que donava la cara i el que aguantava tota les emprenzides i totes les patacades, era en Serratosa, que va ser un home d'una força d'esperit brutal per defensar el què enteníem un bon urbanisme per la ciutat.

- Entenc que l'arribada del Viola va oposar l'Ajuntament al vostre Pla i que un abordatge de l'Ajuntament va ser atacar la consistència jurídica del Pla.

Totalment. El Viola volia portar la denúncia jurídica de que hi havia una agressió excessiva al dret de propietat en el pla. Nosaltres dèiem que el dret de propietat està legalment sota els límits i les funcions de l'interès general i, per tant, l'interès general a mi em permet expropiar o em permet rebaixar altures. Aleshores aquí hi havia una gran denúncia en aquest aspecte i grans firmes jurídiques del país estaven en contra el pla i en contra de nosaltres. Un company meu de partit, que va ser el Ramón Trias Fargas, va fer un article demolidor contra el Narcís i contra mi mateix per considerar que nosaltres utilitzàvem un llapis vermell i fèiem ric o pobre un o altre³². Hi havia l'actitud dels defensors de la propietat i de l'altra banda érem nosaltres que, per primera vegada, fèiem un pla en que no compensàvem la pèrdua. O sigui, la nostra tesi és de que "si jo li trec a vostè dos pisos d'alçada, no t'hagi de compensar". Perquè vostè no ha fet res, és a dir, vostè té això que val aquest valor, però el que interessa és que jo necessito que hi hagi menys densitat a Barcelona. Per tant, hi ha millora de qualitat i aquesta millora de qualitat millora el valor. No em val que diguin "no

³² En realitat els portaveus electorals de Ramón Trias Fargas haurien fet unes declaracions en que acusaven Miquel Roca i Narcís Serra d'haver especulat a favor de les grans empreses durant la redacció del Pla de la Ribera a finals dels anys seixanta. Les declaracions foren fetes el 15 de febrer de 1983 i distribuïdes l'endemà per la Agencia Efe i tingueren repercussió mediàtica entre variats mitjans de comunicació els dies següents. "El señor Obiols (afirman los portavoces de Trias Fargas) sabe que la gran operación de especulación montada en Barcelona en los últimos años tenía como líder al gerente del Plan de la Ribera, Narcís Serra, luego alcalde de Barcelona y ahora ministro de Defensa, que no vaciló en poner su influencia política al servicio de los intereses urbanísticos que le habían encomendado unas grandes empresas". In: "Grave acusación de Trias Fargas contra Narcís Serra por antiguas gestiones urbanísticas en Barcelona". El País. 16 de febrer de 1983.

importa quan val el metre quadrat”, jo el que li dic és que el seu metre quadrat, amb menys densitat, val més. Per tant, no li produeixo cap lesió. Això era molt discutible i és possible que s’entengui com discutible, però jo entenc que no. Els fets posteriors ens van donar la raó. Però, en aquell moment, era un canvi. De fet, deien “els que han fet això són els comunistes”. Perquè nosaltres els hi teoritzàvem per primera vegada que no hi havia lesió quan baixàvem de contingut el seu dret. No hi havia lesió econòmica compensable. Deies “Hi ha zones de reconversió industrial que ens convé que deixin de ser industrials per ser residencials” i aquí jo li dono un plus d’edificabilitat, perquè sí que entenc que vostè s’haurà d’anar d’aquí i ha de finançar la nova instal·lació industrial. En aquest cas, li compenso, sempre i quan vostè realment utilitzi la compensació per fer la nova instal·lació. Sinó, jo no li dono més. Si vostè diu que tanco la indústria en fallida, no hi ha reconversió, no hi ha reestructuració. Tot això estava detallat, justificat jurídicament, va ser una feinada brutal. A vegades, quan miro el Pla Comarcal i penso que el vam fer nosaltres, penso que vam ser unes bèsties perquè era una feina brutal la que vam presentar nosaltres. Ara, quan fem coses, hi ha equips molt més nombrosos. En aquell moment hi havia gent que ens ajudava, però no tants. Vull dir, en el Pla Comarcal en Narcís i jo ens ho curràvem, ho justificàvem tot minuciosament, i en Serratosa ho corregia i s’ho mirava i ens consultava. Era una feinada que ara dius “no la faria”, va ser una feinada espantosa.

- M’interessa també discutir la dialèctica que hi havia entre el Pla Comarcal i la Llei del Sòl de 1975, que es revisava. Hi va haver un camí d’anada i tornada entre els dos?

La Llei del Sòl de 1956, que l’havia fet el Manuel Ballbé, era una molt bona llei, però lògicament havia estat interpretada, jurisprudencialment sobretot, en un línia molt clàssica del dret de propietat. Necessitàvem una revisió de la Llei del Sòl que tingués sobretot més en compte polítiques de sistemes, que era una cosa que no hi era. S’havia de posar, d’obrir, que l’interès general podia condicionar els coeficients d’aprofitament mig, això comença a sortir en aquest moment. Si jo estic generant plusvàlues que vostè se n’aprofita, però jo no me’n quedo cap, vostè m’ha de deixar una part d’aquesta plusvàlua. Tot això es genera en aquell moment. L’any 1956, en Ballbé contemplava això. La gran peça filosòfica del Manuel Ballbé és quan diu “la parcel·la no existeix en la naturalesa”, és una creació meua, una creació del legislador, del poder polític de l’administració. Hi ha el sòl urbà, el sòl rústic, un bosc, però la parcel·la no existeix, qui ha creat la parcel·la sóc jo, el legislador, sóc jo l’executiu i, per tant, quan creio això estic creant drets i, si dono drets, no tinc perquè donar-los il·limitats. Era una bona filosofia per l’any 1956, però la doctrina la van anar fent sobretot els jutges i ministrats i es va anar “dretinitzant” aquest concepte, per dir-ho d’alguna manera. Llavors, quan nosaltres produïm la revisió, la fem en un sentit de més obertura. En un sentit de més obertura encara, teníem un Romy Beccarà en l’època del govern franquista, però que ja era pràcticament el moment de la transició i, per tant, com deia el ministre Vicente Mortes, representava una obertura brutal, perquè arribava un tècnic, no un polític, i aquest tècnic sintonitzava amb aquestes coses. Per tant, s’obre molt més la perspectiva. Era l’etapa fluixa del franquisme, en que comença a haver-hi ministres que volen obrir-se, són els inicis tebis, molt suaus, de la transició, són els que després pactaran amb el Suárez per fer la transició i, aleshores, aquí comences a obrir camps malgrat tot, també amb grans confrontacions. La Llei del Sòl sempre porta polèmiques. Qualsevol modificació que presentes en la Llei del Sòl és com la llei d’aigües, són els temes que han portat més polèmica.

- Quan es toquen alguns interessos es provoca molt polèmica a tot arreu. El Joan Solans, quan li vaig entrevistar, va comentar que malgrat les nombroses al·legacions a la revisió del Pla Comarcal, encara van ser molt menys si comparades amb el Pla de Londres.

Van haver-hi moltes al·legacions i les vam mirar totes. Un dels nostres mèrits, entenc, és que nosaltres miràvem una a una les al·legacions i les vam contestar una a una. El Solans era un *bruto* de feina perquè deia “no, aquest té raó. Aquí ens hem passat” i li donava la raó. L’examen de les al·legacions del Pla Comarcal va ser exemplar. Moltes de les al·legacions eren sobre “el sacro santo derecho a la propiedad” i en aquests casos dèiem que no. Feien aquestes invocacions constantment.

- El pes polític de les al·legacions en contra del pla va recaure sobre en Serratosa, que va haver de marxar. Com va ser la transició de la sortida d’en Serratosa, amb les al·legacions, fins l’aprovació del pla el 1976?

Quan s’aprova el Pla de 1976 ja se’n pensa que això s’acaba. Nosaltres vam tenir mèrit quan vam començar el treball. Al final del 1976, quan ja comença la transició, no tenia gaire mèrit. De fet, el Socias quan arriba nomena en Solans delegat d’urbanisme. El Socias ja aposta pel canvi. El final no té cap mèrit. El moment difícil va ser realment en el moment inicial perquè la gent interpretava l’urbanisme com la satisfacció del seu interès i nosaltres entràvem amb l’interès general, l’interès del barri, l’interès del districte. Hi ha una política de sistemes i tot ha de ser coherent, era un llenguatge nou. El balanç és que sempre entres amb l’estupefacció. Un dels primers treballs que el Narcís i jo vam fer per a l’Escudero va ser tot el Pla Especial del Tibidabo, que era de protecció absoluta. Jo cada dia hi veig una casa més. En plena democràcia no acabes d’entendre què passa. O sigui, en el fons, l’urbanisme hauria d’estar en constant revisió, la llei de l’urbanisme hauria d’estar en constant revisió. No el traçat dels carrers, perquè això està detallat, però la llei de l’urbanisme hauria d’estar en constant revisió perquè és obvi que l’urbanisme és vida. No que la criï, sinó que la fa possible o la destrueix i, per tant, a la mesura que el país evoluciona, les normes urbanístiques haurien de saber-se adaptar en aquesta crisi. Adaptar-se als canvis que es produeixen. Tot encarcament de la normativa urbanística és un encarcament que va en contra de l’interès general, perquè el que estem decidint cada dia és l’interès general i està donant un contingut diferent a l’interès general. Jo sempre dic que no és el mateix llegir la política de discriminació en raó de sexe abans i ara. Es llegia d’una manera en la constitució de 1978 i es llegeix d’una manera molt diferent el 2012. Avui som molt més exigents. Qualsevol cosa podem interpretar com a discriminació, fins el punt que ens vam inventar el que diríem les discriminacions positives. Haig de donar un plus per evitar la discriminació negativa. Voluntàriament dic que les dones han de tenir un 50% perquè si no poso això, la discriminació existeix. En l’urbanisme i en l’interès general, que ha d’enfocar l’acció de l’urbanisme, això ha d’estar molt present. Ara estem en un moment molt perillós, terriblement perillós. La gran crisi immobiliària està produint un risc pitjor que el de la crisi. Si jo tinc 800 mil habitatges a Catalunya a vendre, no és veritat però posem així, i aquests habitatges es queden amb els bancs, tu tens un element de total distorsió de les normes generals del mercat perquè estàs col·locant en quatre mans aquests 800 mil habitatges. Aquests habitatges es podrien vendre cars o *baratos*, amb iguals conseqüències. Si es venen cars, no es vendran i tu tindràs el territori ocupat amb pisos buits. Si es venen *baratos* pots estar estalviant la conservació. Puc vendre’ls *baratos* per no ocupar-me de mantenir-los. Tothom està parlant de les solucions, de la dació en pagament, d’aquestes coses, des d’una perspectiva estrictament econòmica. No hi ha ningú que parli des d’una perspectiva

estrictament urbanística i de la influència que això té en la qualitat de vida. Això és molt complicat. La crisi ens pot provocar l'aparició d'uns nous condicionants urbanístics de difícil solució quasi generacionalment. A l'entorn de Madrid, per exemple, veuràs el creixement en taca d'oli. Jo crec que hi ha una reivindicació que dins del món de l'Escola s'ha de posar que és de dir que la crisi immobiliària ha produït una crisi financera, però aquesta ha provocat una crisi urbanística. Una crisi urbanística en el sentit del deteriorament de la qualitat urbanística. L'execució hipotecària en aquest moment ni la contemplo, no estic parlant si poden pagar o si no poden pagar, tot això és un altre problema. El que estic dient és que hem de ser conscients que s'està provocant un d'alt a baix enorme. Si jo em guanyava la vida fent pisos, venia a l'administració i podia exigir que fessin carrers. Ara potser no es faran els carrers i aleshores qui pagarà els carrers? A Catalunya hem tingut el tema de les famoses urbanitzacions, que ens han portat molts calers perquè hi havia gent que comprava una parcel·la i una casa i després el promotor desapareixia. Aleshores quedaven unes infraestructures per fer i no sabies a qui reclamar i això es va anar resolvent de mica en mica, però es va haver de posar diners públics en barris degradats perquè els promotors havien desaparegut. Però ara pot passar una cosa que és una degradació conscientment acceptada. Aquí l'important és que vostè es tregui del damunt tots aquests pisos, però qui farà els carrers? I qui farà els serveis i totes les coses? Com funcionarà això? Jo crec que aquí hi ha un tema que si l'estudies econòmicament té molta transcendència.

Narcís Serra i Serra

Data de l'entrevista: 3 de juliol de 2012.

Lloc de l'entrevista: Seu del IBEI, al carrer Elisabets, Barcelona.

- Estic fent una recerca doctoral sobre el planejament metropolità de Barcelona fins el Pla General Metropolità, però volia que comencéssim l'entrevista parlant sobre el Pla de la Ribera. Com va ocórrer l'encàrrec amb el Pere Duran i com va ser la tramitació a l'Ajuntament?

El Pla de la Ribera no va arribar mai a estar totalment aprovat. Era un pla molt complex i molt car, a més, la necessitat per part de les empreses d'anar-se, als anys seixantes i als primers setantes, no era tan evident. En canvi, quan en els vuitantes, amb els Jocs Olímpics apuntalats però encara no donats, perquè van ser donats només el 1986, llavors sí que va haver-hi una possibilitat de fer-ho. Primer, perquè va haver molta més força per fer arrencar la via del tren, que era una gran infraestructura i que per a un pla privat era impossible d'arrencar. Segon, perquè tant Macosa com Maquinista Terrestre i Marítima, etc., ja estaven amb Alston, en el cas de la Maquinista, i ja estaven pensant en construir factories més modernes en altre lloc. En la època del Pla de la Ribera em sembla que hi havien dos factors que feien impossible el pla que tirés endavant. El primer és que l'Ajuntament antidemocràtic era incapaç, perquè no podia dialogar amb els veïns, no podia buscar una manera que fos acceptada per dialogar amb els veïns del Poble Nou i això ho feia impossible, però això ho vam veure tard. El segon era que el tren i l'alliberació del sòl encara era impossible als seixantes. En canvi, a la segona meitat dels setantes i sobretot als primers vuitantes, això va ser possible. El tren va ser definitiu. El tren el va aixecar el Buixadors, que era un català que era president de la Renfe, i el motiu no era una urbanització privada sinó que eren els Jocs Olímpics i per això va ser molt més fàcil. Abans del Pla de la Ribera, el Miquel Roca i jo, junts amb el Jaume Soler, vam fer per al Serratosa un estudi sobre Societats d'Economia Mixta, perquè la nostra teoria era que faltaven instruments i a França ens agradava molt les Societats d'Economia Mixta que, amb una Caixa d'Estalvis, una Cambra de Comerç i un Ajuntament, feien una societat, li donaven unes capacitats d'expropiar i podien fer un aeroport i portar-lo, o podien fer una portada d'aigües. Llavors, aquest primer estudi va ser el primer treball que jo faig fer per al planejament urbanístic de Barcelona, per al Pla Comarcal, encarregat per l'Albert Serratosa. El vam fer per l'any 1967, 1968 perquè inclús el maig de 1968, quan va haver-hi els esdeveniments estudiantils a París, vam anar a París amb l'excusa de les Societats d'Economia Mixta per veure què estava passant. Vam anar a París i vam estar veient, encara hi havia barricades, però la policia ja havia controlat la situació.

- De fet, de la gent que he entrevistat, sempre m'han comentat sobre els viatges i la vinculació sobre el que s'estava fent urbanísticament a França, Itàlia. Vostè també tenia aquestes influències?

Sí. Des d'un nivell més macro, menys d'urbanisme, des d'aquí també miràvem a Itàlia, per exemple, per la política de *svillupo del mezzo giorno*, per estudis de caràcter regional, d'economia regional, estudis de com desenvolupar una regió, etc. Pensàvem que Itàlia era el bo. En canvi, en l'urbanisme, planejament i això, estàvem més jugats a França i al món anglosaxó. L'obertura cap al món anglosaxó és posterior, clarament.

- No he obtingut massa informació sobre el pla urbanístic de l'arquitecte Bonet i Castellana. Ja estava fet el pla urbanístic quan va entrar vostè i el Miquel Roca a treballar en el Pla de la Ribera?

Primer van fer un pla urbanístic, que nosaltres vam reduir molt els costos, però que tot i així era molt car, que preveia construir una llosa que per sota passava el tren. Sota aquesta llosa hi havia els pàrquings de la zona. Les cases tenien una forma piramidal de forma a tenir més terrasses i aprofitar el sol. El planejament es podia perfilar perquè ja estava pràcticament fet. Llavors estàvem veient els temes de costos i els temes jurídics perquè a un promotor, que fes un dels edificis, no se li venia sòl en un sentit estricte, sinó una capacitat de construir volum. Vam estudiar tots aquests temes, però no vam poder posar en pràctica perquè no es va aprovar el pla.

- Entenc que les condicions polítiques del final del franquisme van tornar el Pla de la Ribera inviable políticament. Però en democràcia hi ha l'oposició veïnal, les condicions en democràcia també són difícils, oi?

L'avantatge que volia donar el Pla de la Ribera no era al Poble Nou només, era obrir Barcelona al mar. Es destapava el tren i s'hi arribava per la llosa a les platges. Aquesta idea jo continuava tenint quan era alcalde. Però per què va ser possible? Primer perquè hi havia l'objectiu dels Jocs Olímpics i era més fàcil negociar per fer una Vila Olímpica allà. Segon, perquè ja no hi havia la llosa, perquè el tren ja no hi era. Era la llosa lo que xocava, semblava massa modern. Tercer, la Vila Olímpica més aviat potenciava el Poble Nou i a més hi havia els beneficis d'obrir Barcelona al mar, de fer la gran depuradora. La primera depuradora, del Bogatell, la vaig obrir jo. Vaig convidar el president Tarradellas perquè la inaugurés. Sense depuradores, la platja no seria neta. És molt complex bellugar Renfe, empreses, aigües, tot sòl, però quan hi ha com a pretext potent els Jocs Olímpics, ho pots bellugar. Si no hi ha un pretext d'un benefici públic clar, costa molt de bellugar-ho. Jo crec que, d'alguna manera els Jocs Olímpics van fer bona la idea inicial del Pla de la Ribera, transformant-la, però la van fer bona.

- He estat estudiant la idea de capitalitat de Barcelona i la seva condició metropolitana. La figura de l'alcalde Porcioles és important no només perquè hi va estar setze anys d'avant de l'Ajuntament, sinó perquè tenia una idea molt clara de quin paper hauria de tenir Barcelona com a Capital. Com vostè interpreta l'evolució d'aquesta idea de capitalitat d'una Barcelona gran, metropolitana i molt relacionada amb els municipis dels voltants?

Porcioles va tenir molt bones idees, moltes coses es van aprofitar, com el túnel de Vallvidrera. El que passa és que el Porcioles tenia la idea de que el Tibidabo hauria de ser un *gruyère*, no un forat, un gruyère. En aquells moments, no es tracta del Porcioles, ens semblava molt difícil recuperar o dignificar les ciutats dormitori. Per tant, l'expansió d'una ciutat amb qualitat de vida, la vèiem a l'altre costat del Tibidabo, al Vallès. Això tenia la vessant negativa de donar per perdut Nou Barris, o Hospitalet, o Badalona. Ara, la idea de que Barcelona tenia una superfície ridícula i que no podia fer res si no estigués d'acord amb els municipis i per tant s'havia de fer una àrea metropolitana, aquesta idea del Porcioles era una idea totalment vàlida, i encara ho és avui dia. Si l'àrea metropolitana ha estat suprimida fa vint anys va ser perquè tenia massa poder econòmic respecte del que és Catalunya, però no perquè no fos necessària. Això ho vaig veure molt clar quan era alcalde. A Barcelona no hi

podíem posar cap nou cementiri. Es va negociar un de nou a Cerdanyola i altre a l'altre costat, no me'n recordo si Castellbisbal o altre municipi, però és evident que Barcelona no pot fer un nou cementiri i per tant ha de tenir àrea. Els taxis han de poder anar del Prat de Llobregat a Barcelona. O sigui, la idea de l'àrea metropolitana s'imposa pels fets, però en el moment del Porcioles era una utopia positiva, jo crec que era positiva. Com es va passar d'una cosa a l'altra? És complicat. En el retard entre que mor Franco i que hi ha eleccions municipals és l'explicació més potent de la bancarrota dels municipis. Hi ha alcaldes designats i no elegits, una gran inflació, crisi econòmica, els sindicats demanant increment salarial del 20%, etc., i en aquests cinc anys l'actitud de Madrid va ser deixar que els Ajuntaments tinguessin el dèficit que fos i finançar-lo. Però finançar-lo amb tipus d'interès d'aquell moment que a vegades eren el 12%. Llavors, en aquests cinc anys el deute de Barcelona va passar a ser tan gros que quan nosaltres vam entrar, els ingressos municipals de tot l'any no arribaven no només a no pagar els funcionaris, sinó que no arribaven ni a pagar el servei de la deute. La ciutat de Barcelona estava *quebrada*. Aleshores l'únic tipus d'urbanisme possible va ser un urbanisme molt petit. Me'n recordo el que va costar tenir mil milions de pessetes, que ara serien sis milions d'euros, que no són res. Vam haver de fer una emissió i vaig haver d'anar a París, per tenir sis milions d'euros d'avui. L'urbanisme possible va ser acabar d'enderrocar dues cases perquè eren d'avant de l'Església de la Mercè perquè quedés la plaça neta, o fer la Plaça Sóller. A Gràcia, posar-hi quatre palmeres en un racó. Però aquests temes de barri van anar molt bé perquè era el que volien els partits, el que volia les associacions de veïns. Però ben aviat es va veure que la suma d'actuacions als barris no dibuixava Barcelona, és a dir, que havia d'haver-hi un planejament més global de tota Barcelona. Aquí està una altra vegada la idea dels Jocs Olímpics, com a pretext per repensar Barcelona, però no urbanísticament, és a dir, no se'ns va acudir fer un pla. Quins tipus d'infraestructures i d'actuacions reconstrueixen Barcelona utilitzant el planejament que hi havia? Vam veure claríssim que si ens poséssim a fer un altre planejament, estaríem fent-lo per anys i això en dos o tres anys hauria d'estar funcionant. La idea mestra va ser obrir Barcelona al mar i l'altra idea va ser el cinturó de les rondes. A partir d'aquí es va anar encaixant totes les peces del puzzle dels Jocs Olímpics, que van donar peu per fer operacions també d'escala de barri, però almenys ara teníem el dibuix complet. No sé si ho va dir el Richard Rogers que el model Barcelona vol dir aquesta capacitat de partir d'operacions petites i quan ja tens la gimnàstica de fer les operacions petites, voler fer la concepció global. Hi ha "n" definicions de model Barcelona.

- Volia fer una pregunta sobre el seu període com a Conseller de Política Territorial en el començament de la Generalitat. Què es volia fer com a política metropolitana a Barcelona i que es va assolir a fer?

Entre el que es volia i el que es podia fer no hi havia molta distància perquè quan es va constituir el govern de la Generalitat, ningú sabia el què volíem. A Barcelona hi havia més idees clares. Per exemple, jo recordo que la propaganda electoral per l'Ajuntament de Barcelona la fèiem per barris, no la vam fer per Barcelona. La fèiem per Nou Barris, o el Carmel, o per Sants. No hi havia projectes per Barcelona. Però per Sants, sí que hi havia, perquè s'havia de construir una escola, urbanitzar una plaça. Però no sabíem què s'havia de fer per Barcelona. A la Generalitat ens va passar una mica el mateix. A mi em van fer conseller de Política territorial i Obres Públiques i vaig ser el primer que va tenir competències donades per Madrid. Però això va ser una mica per qüestions personals, perquè el Ministre d'Obres Públiques va ser en Joaquín Garrigas, que era liberal, i que va ser el que tenia més clar i que ens vam posar d'acord que s'havia de transferir les competències urbanístiques. Si el Garrigas hagués estat el ministre de l'agricultura, potser les primeres competències haguessin estat

agrícoles. O sigui, va ser pura casualitat, pel fet de que el Garrigas era allà. Era un ministre que va morir molt prematurament. Ell va crear un partit que es deia *Democrático-Liberal* i era conegut perquè en una reunió amb tots aquells partits que estaven en la UCD li van preguntar: “¿Y tus bases cuáles son?”; i el Garrigas va dir: “Mis bases caben en un taxi”, volia dir, “sóc jo i un altre”. Llavors el que vam haver de fer va ser refer l’administració de les delegacions provincials d’urbanisme, les comissions provincials d’urbanisme i això va absorbir molt. Després van venir les competències d’algunes carreteres, però no hi havia una idea del què volíem fer, perquè eren competències molt petites i aïllades, no permetien fer una política estructurada. L’únic que permetien era que, amb cada competència que vingués, estudiar-la i mirar de fer una administració més propera, més eficient. Jo començo de conseller el desembre de 1977, portant sóc conseller tot el 1978, i el març de 1979 dimiteixo per anar per la campanya electoral. Després, és clar, hi havia mil demandes que no podien ser ateses. Gent que tenia problemes, però que les competències eren a Madrid.

- En aquest moment com es mirava el Pla General Metropolità que s’havia aprovat? Entenc que no es volgués tornar a fer-lo quan vau arribar a l’Ajuntament, però quina valoració fèieu del PGM?

Que els defectes que tenia eren assumibles, que més valia no remenar-ho més. El pla va costar molts i molts mal de caps al Serratosa. En aquells anys, ja començava a haver-hi algun moviment immobiliari. El que passa és que els anys 1977, 1978, 1979 i 1980 són anys de crisi econòmica molt seriosa i això ha facilitat fer el planejament. Però més endavant, no. Aleshores ja hi havia interessos del sòl implicats. Més val veure quins marges d’actuació dona un planejament que ja existeix en lloc de pensar que s’ha de començar a fer un nou pla, perquè si no, no puc treballar.

- La projecció de Barcelona com a ciutat global, la seva capitalitat, ha estat molt aconseguida ja en democràcia, en què hi ha jugat el seu planejament urbà?

Crec que la idea de que Barcelona sigui una nova capitalitat mundial, capital de l’Estat, sorgeix molt ràpidament després de les eleccions democràtiques municipals. Primer per simpatia al procés de transició democràtica. Boston es va agermanar a Barcelona per iniciativa de Boston. Colònia ho va fer igual, l’alcalde de Colònia va venir a Barcelona. La pràctica ens va dir que estàvem col·locats al món. Barcelona amb els Jocs Olímpics o sense els Jocs, s’hi hagués col·locat. Però amb els Jocs, va fer-ho més de pressa. En aquest moment Barcelona està col·locada al món i moltes de les activitats poden venir aquí, lligades al disseny o a altres sectors econòmics. Competim amb Madrid perquè Madrid té molt bon aeroport, perquè té infraestructura financera, perquè Madrid és molt potent en aquest sentit, però no perquè Madrid sigui la capital de l’Estat i nosaltres, no. A Alemanya, quan la capital era Bonn, Frankfurt era Frankfurt. I ara la capital és a Berlin, i Frankfurt encara és Frankfurt. L’aeroport a Frankfurt pot tenir el doble o sinó el triple de viatgers que el de Berlin. El tema de la capitalitat en la època del Pascual Maragall adquireix una gran volada. A més, també hi ha la implicació d’arquitectes internacionals qui a algú arquitecte d’aquí no li agrada i amb la relació amb alcaldes importants en el món. A més, hi ha el fet de que és evident de que Barcelona s’ha renovat. En els vuitants totes les cases eren grises. És evident que Barcelona s’ha renovat i el port avui és absolutament diferent. Ara veurem com superarem la crisi. Barcelona sempre ha estat atractiva i segueix sent-lo, però ho era més quan el país anava endavant. A més, hi ha un altre exemple, que no és urbanístic, que afavoreix molt la idea de capitalitat. Barcelona és un exemple de *partnership* públic-privat amb èxit, de col·laboració entre sector públic i privat, Ajuntament i empreses, administracions i ciutadania, per moltes raons. En

canvi, la col·laboració públic-privat a Londres, per exemple, és molt difícil. Són dos camps molt difícils d'engranar. En això jo crec que l'Ajuntament de Barcelona sempre ha tingut una idea no de ser administració, sinó de ser promotor, també lligat a la societat civil.

Andrés Naya

Data de l'entrevista: 10 de febrer de 2015.

Lloc de l'entrevista: Seu de la FAVB, Carrer Obradors, 6-8.

- Me gustaría que comentaras el papel de las asociaciones de vecinos y su relación con la revisión del Plan Comarcal, que fue presentado a información pública el 1974. Sé que participaste desde el inicio de la organización de los vecinos de Nou Barris y me gustaría que me explicaras también como fue el inicio de las luchas por la mejora de los barrios.

Yo llegué a Nou Barris precisamente en plena lucha por el Plan Comarcal. La lucha en Nou Barris empieza en el año 1970 y empieza porque Porcioles tenía su idea de la Barcelona del año 2000, una Barcelona donde se daba preferencia a las grandes autopistas y a la especulación, fundamentalmente, y no a construir los equipamientos que eran necesarios. Eran unos años en que la ciudad creció mucho. Llegamos muchísima gente de otros lugares y los barrios crecían, nacían, se hacían, y a Nou Barris, antes del Plan Comarcal, se planteó un plan urbanístico para la zona que nos afectaba de una manera muy grave que de alguna manera fue un preludio del Plan Comarcal. Nos afectaba porque rompía el territorio con autopistas urbanas, afectaba a miles de viviendas que venían abajo y porque no construía los equipamientos necesarios. En Nou Barris, el movimiento vecinal tiene como punto de partida la lucha contra este plan y es, de alguna manera, lo que luego se da en el Plan Metropolitano, o Plan Comarcal. La lucha era por un plan que recogiera nuestros intereses. En la misma dinámica que se generaba en los barrios se descubrió que la respuesta al Plan Comarcal vendría de construir organización, de organizarnos en los barrios. En el año 1970 en Nou Barris se crea la Asociación de Vecinos contra el plan de Porcioles y muchas de las asociaciones de vecinos tienen su punto de partida en la lucha contra las modificaciones del Plan General Metropolitano. La primera cuestión es que descubrimos por un lado que nuestros territorios tienen una unidad, tienen una realidad. El plan nos daba una visión más de conjunto, no sólo del semáforo, concreto, o de la escuela, sino que nos permite entender que este es un tema global, de territorio, que afecta toda las áreas de la vida de los que vivimos allí. Por lo tanto, la lucha vecinal nos ayuda a desarrollar unas discusiones, a entender el territorio en conjunto y no parcialmente, como estábamos haciendo. En aquella época, una de las luchas era conseguir que se hicieran los albañales, porque no existían. Los domingos, que era el único día de fiesta laboral, la gente se ponía a hacerlo porque vivir en la periferia en plena montaña sin albañales tenía unas implicaciones muy graves para la salud, para la calidad de vida. Entonces el Plan Metropolitano, al plantear la revisión del Plan Comarcal, nos permite entender el territorio más globalmente, entender que formamos parte de este territorio, que los problemas están interrelacionados, y nos ayuda a que las propuestas que hacemos tengan en cuenta el conjunto de la ciudad y no sólo la falta de albañales en mi calle. La primera cuestión de la revisión del plan es que nos ayuda a entender mucho mejor los barrios, a entenderlos en su conjunto, y nos hace ver que tenemos que organizarnos. Las organizaciones tienen unas características que han perdurado hasta hoy, que es que nos organizamos no en función de una necesidad o de una afición, sino en función del territorio. Pertenece a una organización los que vivimos en un determinado territorio, ahí nace el movimiento vecinal. Esta es una de las características de las asociaciones de vecinos durante la dictadura, con el Plan Comarcal, en la transición, con Socías Humbert en el Ayuntamiento, y en democracia. Entonces, ¿Cuál fue nuestra pelea? Nuestra pelea fue la de poder conocer el plan, un elemento fundamental. Esto era difícil porque no era fácil conseguir información. Yo me acuerdo que la Federación de las Asociaciones de Vecinos hicimos una exposición sobre la revisión del Plan Comarcal y que conseguimos los planos por la corrupción de un funcionario que, por cinco mil pesetas, nos lo pasó. La información no era una de las características del ayuntamiento franquista y aún menos los mecanismos de participación. Y para conocerlo, ¿qué hacemos? Organizamos asambleas. Descubrimos una forma de trabajo y de lucha, que era hacer asambleas en todos los barrios, explicar, hacer un listado de necesidades. El plan nos afectaba de dos maneras: destruía territorio, o destruía viviendas; y no preveía las necesidades que teníamos de servicios y de suelo para equipamientos. Entonces, conocer el plan significaba saber cómo nos afectaba, qué calificaciones preveía, qué suelo íbamos a tener, porque éramos unos barrios muy jóvenes, con unas condiciones muy duras y que había que prever nuestras necesidades para conseguir unas condiciones de vida dignas. Apareció otro elemento fundamental para nosotros que ya habíamos aprendido en

Nou Barris en 1970, que pasamos a la ciudad en su conjunto, que fue la importancia de tener unos aliados en esta lucha. Los aliados que necesitábamos eran profesionales: arquitectos, urbanistas, geógrafos, sociólogos, que nos ayudaran a entender el plan, porque teníamos que conocer profundamente su terminología, sus conceptos. Por otro lado, estos aliados también nos ayudaban a plantear nuestras necesidades y a concretarlas. Entonces aparece un tándem de vecinos-profesionales en una dinámica permanente, siempre que aparezcan problemas que hay que enfrentar. Hay dificultades para encontrar técnicos que nos ayuden, que nos asesoren, que sean cómplices. Después, en las Olimpiadas, fue aún más difícil, porque los profesionales, si querían trabajar para el ayuntamiento, se autocensuraban y no nos ayudaban. Esto no interfiere en el Plan Metropolitano, pero ayuda a situar la cuestión. La relación de los técnicos con los vecinos ha sido una constante. A base de exposiciones, explicamos el Plan Comarcal en las barriadas, fue una experiencia bonita. Yo participé en mi barrio, que es La Prosperidad, en que la expo fue en una tienda de campaña enorme, como las tiendas del Sahara, que nos permitía poner los plafones. No teníamos medios materiales para desarrollar la exposición del plan y tuvimos la suerte que nos dejaran esta tienda de campaña que iba rotando por los barrios. Cada barrio concretaba su contenido, y se montaba la tienda en la plaza del barrio y la gente pasaba a verla y se hacían reuniones para conocer el plan, para ver como les afectaba. Esto se hizo en muchísimos barrios de Barcelona y como resultado se presentaron miles de alegaciones. Fue una relación complicada la del movimiento vecinal con la revisión del Plan Comarcal porque nosotros nos hacíamos interrogantes ante la ciudad, ante lo que nos proponían, y creo que esta fue una característica nuestra muy positiva. Queríamos ver como el plan nos afectaba y qué intereses había detrás de ello. En este sentido, nuestro punto de partida era muy crítico con las propuestas del Plan Metropolitano. Queríamos ver todo lo que nos afectaba, que satisficiera todas nuestras necesidades y las necesidades que íbamos a tener, pero el tenía un aspecto positivo, que creo que se ha valorado históricamente, que era que por parte de los técnicos que promovían el plan había un salto cualitativo adelante. El salto era que entendían la necesidad de reservar suelo. Por lo tanto, nosotros, que éramos muy críticos con el plan, fuimos descubriendo sobre la marcha sus aspectos positivos. Por primera vez se paraba la especulación, o se ponían problemas a la especulación, se suspendió la concesión de licencias. Otros sectores, como los propietarios del suelo y los bancos, que operaban en el terreno inmobiliario, reaccionaron también ante el plan, poniéndose en contra. Conforme lo fueron conociendo, y ellos tenían mejores posibilidades de conocerlo que nosotros, veían que el plan les podía afectar negativamente en sus ansias especulativas, en un tema clave para la ciudad que es ¿qué hacemos con el suelo libre que hay? Por lo tanto, se estableció una disputa importantísima. Las exposiciones, las asambleas, la colaboración con los técnicos, dieron lugar a algo que siempre tuvimos en cuenta, que era la dimensión jurídica del plan. Fue entonces, cuando presentamos las alegaciones, que se dieron cuenta los de arriba en el lío que se habían metido. En los años del plan, la ciudad estaba muy viva, estaba en pie. Lo que el régimen se dio cuenta es que había que pacificarla. Uno de los problemas que vieron, tras el cese de Porcioles, fue que se ponía en marcha un plan que era un peligro para los poderes reales, que siempre han estado complacidos, y que la ciudad era “su finca”, para decirlo de alguna manera. Pero con esto, los vecinos se habían espabilado. En aquella época había una oficina del ayuntamiento en que había unos jóvenes economistas y urbanistas con que teníamos complicidad. Nos filtraban informaciones des del ayuntamiento, nos la daban bajo mano. Era un tiempo en que las empresas salían de la ciudad, para tener más suelo para especular. En nuestro barrio había una fábrica, Harry Walker, que hacía piezas para automóviles y que ocupaba toda una manzana. El suelo estaba calificado como equipamiento y, de un día al otro, empezaron a construir dos bloques de vivienda. En aquella época se conseguían licencias sin problemas. Era una manzana grande. En esta manzana ahora hay un instituto, una escuela, una plaza y los dos bloques, que nos robaron. ¡Pero reaccionamos! Descubrimos, por las filtraciones que nos hacían los técnicos-funcionarios del ayuntamiento, que las licencias de estos dos bloques se le habían dado veinte días antes de aprobar la suspensión de licencias. El plan calificaba y reservaba suelo e incluso se suspendió la concesión de licencias para garantizar la ejecución de sus previsiones y con esto los propietarios y promotores se volvieron locos. De manera solapada, se organizaron y presionaron de mil maneras a los políticos y los técnicos encargados de hacerlo y a Serratosa incluso se le cesa. Esta federación de vecinos le hizo un homenaje a Serratosa en el Hotel Oriente, para decirle “estamos contigo”. Haberlo en aquellos tiempo no fue fácil, porque no era fácil hacer este tipo de acto.

- Entre 1974, cuando hay la información pública, y el 1976 cuando se aprueba el Plan General Metropolitano, hay este cambio, del rechazo al soporte al plan, por parte de los vecinos. Aunque no haya habido participación efectiva, consideras que el PGM contemplaba los intereses vecinales?, ¿Consideras que eran vuestros intereses, traducidos por los técnicos, lo que estaba por detrás del plan?

Para nosotros, el Plan Metropolitano no era perfecto, tenía sus limitaciones, pero tenía la gran ventaja que situaba unos usos para el suelo que nos interesaba mucho. Mi sensación es que en el Plan Metropolitano aprobado se quedó abierta una puerta que los de siempre, los propietarios del suelo, se han aprovechado, que era su modificación a través del desarrollo de los planes parciales como los Planes Especiales de Reforma Interior – los PERI. Hace falta que alguien estudiara el Plan General Metropolitano y los PERI porque esta ciudad podría haber sido mejor si los PERI hubieran sido más fieles al espíritu del Plan General Metropolitano. Los Planes Especiales fueron motivo de grande pelea en los barrios porque siempre han tenido las interpretaciones que iban más en contra de los intereses de la mayoría. Se solían hacer interpretaciones del Plan General muy tendenciosas, a favor de la especulación, de construir viviendas. Y luego, más recientemente, otra puerta abierta fue el “urbanismo de confabulación”, o el “intercambio de cromos”. El Plan General Metropolitano aún es válido y ya lleva casi cuarenta años, ya se planteó desde la Federación de Vecinos la necesidad de su revisión, pero de parte de algunos técnicos se ha dicho que igual es mejor no tocarlo porque aún retrocederíamos más. Se le da al que quiere construir un hotel en la zona más cara de Barcelona en Diagonal o Paseo de Gracia una suma de metros cuadrados mucho mayor que lo que el Plan General prevé y el ayuntamiento lo hace porque el promotor le da a la ciudad, a cambio, un convento en el Poblenou calificado como equipamiento. En este intercambio de cromos muchas veces perdemos, porque no es lo mismo construir viviendas o un hotel en el Poblenou que en el centro de Barcelona. Ha habido estos dos elementos que han pasado en el Plan General que son un tema pendiente.

- El urbanismo concertado, tan característico de la Barcelona democrática, ya había aparecido como propuesta en el Plan de la Ribera de 1972.

El Plan de la Ribera luego fue la Vila Olímpica. La Vila Olímpica no es más que el Plan de la Ribera con camiseta olímpica. La Vila Olímpica se construyó en parte de terreno calificado como zona verde, con un plan que concreta el Plan General de manera tendenciosa. La zona verde era casi la mitad de todo el área. Se hizo con la disculpa de que las Olimpiadas eran un tema de estado, de que allí todo estaba permitido, porque era fundamental hacerlo para poner Barcelona en el mundo. Fue la época en que menos pudimos intervenir, había una fiebre general con la candidatura. Cuando construyeron la candidatura, la trataron como una preparación secreta. Nos decían que había ocho ciudades en el mundo en competición y que había espionaje y que no podíamos intervenir, que no podíamos saber lo que estaban haciendo. Cuando nos dieron los juegos olímpicos, tuvimos mucho menos apoyo de los técnicos, lo cual era un *handicap* para nosotros. Era difícil movilizar la ciudadanía. Nosotros planteamos dos cuestiones para la Vila Olímpica: zonas verdes y que el cuarenta por cien de las viviendas fueran viviendas sociales. Maragall prometió el 25% de viviendas sociales y ni esto se ha cumplido.

- Entre los ayuntamientos franquistas y los democráticos, hubo el período de la transición con Socías Humbert como alcalde. Fue un momento muy singular para la participación vecinal en la ciudad, ¿verdad?

El Socías nos revolucionó. Era un hombre muy inteligente, con una habilidad política muy grande. Le cogieron miedo y no le dejaron presentarse a las elecciones democráticas, ni de un lado ni de otro, ni la UCD ni los socialistas se atrevieron a meterle en las listas. Al alcalde le marcamos la agenda política los barrios. Ya con Martín Villa, que era el gobernador civil, los vecinos tuvieron fuerza política. Esto lo explica un investigador, Marc Andreu, en su tesis, en que buscó los archivos del gobierno civil. Los activistas vecinales hemos descubierto este lado político oculto a través de su tesis. La Junta de la FAVB se reunía semanalmente con el gobernador civil. Había que pacificar la ciudad y Martín Villa tuvo un papel importante. Martín Villa nombra a Socías Humbert como alcalde y Socías llega con mucha discreción y dice “a su disposición” y nos hace un plan de urgencias, con millones. Madrid le da millones y él aún le saca más. Incluso amenaza dimitir si Madrid no le manda pelas. Era muy

inteligente y progresista en algunas cuestiones. Él hace el Centro de Planificación Familiar. Estaba el tema feminista, de los abortos y la Federación de Vecinos organizaba viajes al extranjero para que las mujeres pudieran abortar en condiciones, para que no se hicieran abortos aquí de manera salvaje. Socías borra los concejales del mapa y crea su gobierno a la sombra, con los delegados. Tienes a Solans, uno de los autores del Plan General Metropolitano, como delegado de urbanismo. Como delegado de sanidad, tienes al Doctor Serrat, que llevaba el consultorio sexológico de la revista más atrevida de aquél momento. Socías conectó con nosotros y le marcábamos la pauta. Era un hombre inteligente, que venía a pacificar y que además tenía una cierta autonomía respecto a Madrid, aunque esto no se pueda decir. Él va descubriendo, tiene unos márgenes y es valiente, de tal manera que nos revolucionó y nos planteó algunos interrogantes, produjo un revolcón. Estábamos en una dictadura cerrada y llega un alcalde dialogante, un alcalde que para hacer el plan de trabajo se reúne un día entero con la Federación de Asociaciones de Vecinos, para que le demos propuestas. Un alcalde que prescinde de los fachas que hay allí. Tuvimos un problema muy grande, y que costó diez años a los ayuntamientos democráticos a solucionarlo, que fue la congelación de las contribuciones especiales. La Ley del Suelo obligaba a los que construyan a ceder una parte del suelo y luego construir las aceras, albañales o lo que fuera, pero no se cumplían, entonces en la periferia, como por ejemplo Nou Barris, cuando llegué, estaba el sesenta por cien de las calles sin asfaltar. Estuvimos sufriendo incomodidades por años y cuando llega el asfalto en las calles, que llegó en la época de Socías, había una ley que permitía al aparato municipal cobrar contribuciones especiales. Mientras otras partes de la ciudad habían pasado años viviendo muy bien, cuando por fin pasamos a tener asfalto, tenemos que pagar más impuestos. Ya lo habíamos pagado de sobras. Miles de familias nos negamos a pagar las contribuciones especiales. El Socías, con la habilidad que le caracterizaba, las congeló. Los ayuntamientos democráticos tardaron diez años a suspenderlas. En estos diez años, muchas de estas familias, por amenazas, porque algunas tenían la policía en la puerta, la pagaron. Pero más del cincuenta por cien nos negamos a pagar las contribuciones. Socías las congeló porque vio que era muy difícil solucionarlo y que era algo que se solucionaría después. El revolcón no fue sólo para nosotros, sino también para los propietarios del suelo, que se acojonaron, porque él empezó a comprar suelo. Socías Humbert compra un número importante de hectáreas y los propietarios pensaban entonces “mejor que los vendamos ahora, que después llegan los rojos y nos expropián”. Había un clima de “acojono” entre los propietarios del suelo. Me acuerdo que en la calle Viñedas habían empezado unas obras legales, con licencia, y nosotros destruimos las vallas y dejamos un cartel grande que decía “esta licencia es legal pero no es válida. Aquí no se pueden construir pisos. Necesitamos el suelo para el barrio”. No se construyó en este solar en cuanto estuvo Socías, pero luego en el ayuntamiento democrático se renovó la licencia. Socías fue un revolcón para nosotros pero también lo fue para los propietarios. Creo que no se le ha reconocido suficientemente a Socías el oxígeno que dio, con las intencionalidades políticas que quieras - que haya sido para pacificar la ciudad, para que esto no se desmadrara, todo lo que quieras -, pero ahí estuvo. Yo llevo cuarenta años en esta pelea y los mayores interrogantes que tuve fueron por él. Nos ponía en unas “tretas”, como pasó con el segundo cinturón de ronda, que se había dibujado en Madrid y se empezaba a construir en los setentas. El cinturón se había proyectado cuando entonces todo aquello eran campos, pero la periferia creció. Con las crisis económicas y la suspensión de pagos, las obras se habían quedado a medias. Había una legislación que privilegiaba las constructoras y el desajuste del ayuntamiento era total. Las obras estuvieron paradas por mucho tiempo y mientras tanto había unas pasarelas enormes para cruzar de un lado a otro de los barrios. Los agujeros estaban llenos de basura, llenos de ratas. Socías no sabía qué hacer y pide una reunión con el director general de carreteras del ministerio en Madrid, que era un catalán, y, por primera vez, nos lleva los vecinos a Madrid. Íbamos cuatro o cinco personas de los barrios. Nos manda unos billetes de avión para irnos a Madrid y nos dice que quedáramos a las diez de la mañana en la puerta de la ministerio porque la reunión era a las once, que fuéramos antes para prepararnos un poco. Que un alcalde te diga “preparamos la reunión”, no era usual. Vamos allí, él pide una sala, nos dan una sala en el ministerio, y dice: “yo voy a empezar recogiendo todo lo que ha pasado y entonces tu, Andrés, me haces lo que me haces en Barcelona. Te levantas, pégate un puñetazo en la mesa, y gritas - ¡joder!”. Y yo pensé: “¡pero qué este cabrón quiere decirme lo que tengo que hacer en la reunión!” Yo estaba en otro local, vía que allí había otra manera de funcionar y además uno también tienes sus prejuicios ideológicos. Pero consideré que nos iba bien a nosotros se consiguiéramos el dinero en Madrid para las obras. Lo hicimos como él nos lo dijo y las obras empezaron unos meses después. Socías, en el final, aún firmó los últimos convenios de viviendas sociales para barraquistas de Barcelona. Él realmente nos volvió locos a todos, y creo

que fue positivo, y realmente logró pacificar la ciudad. No porque nos comprara, por clientelismo, porque prometiera cargos o lo que sea, sino porque asumió nuestras reivindicaciones.

- Y después de este revolcón provocado por Socías, ¿cómo quedaron las expectativas de los vecinos cuando llegaron los primeros ayuntamientos democráticos?

Para nosotros, del movimiento vecinal, fue una época muy dura cuando llega el ayuntamiento democrático. Las asociaciones, de alguna manera, eran los ombligos de los barrios y hacían el papel de los partidos. Es cierto que entre los activistas vecinales habían militantes de partidos. Es ciertos que en nuestras asambleas, en nuestras juntas de asociaciones de vecinos, llegaban propuestas políticas. En aquella época, la lucha por barrios mejores fue ligada a la lucha por la libertad porque, entre otras cosas, cuando hacíamos asambleas, nos daban ostias y salíamos corriendo o nos detenían por asociación ilícita. La extrema derecha incluso atentaba contra nuestros locales sociales. La lucha por la mejora de barrios estaba unida a la lucha por la libertad. Con la democracia, se legalizaron los partidos y ellos entonces necesitaban dirigentes para partidos y para instituciones. Con esto, se nos vació un tanto por ciento muy grande, por los líderes vecinales que se fueron a los partidos y a las instituciones. En el 1977 hubo una crisis, por un lado de identidad, ¿qué teníamos que hacer ante una institución democrática cuando no era ni la de Socías, ni la de la dictadura? Por otro lado, se nos quitaban gente. Tuvimos dos años largos de desgaste. Las municipales fueron las últimas elecciones, en el 1979, porque tenían miedo a hacerlas. Yo me acordaré toda la vida la toma de posesión del primer ayuntamiento democrático, porque fue una gran fiesta. Para nosotros fue una alegría. Nosotros reivindicábamos los ayuntamientos democráticos y participativos en todos los nuestros papeles. Esto era una constante. Entendíamos que nuestro papel no era sólo votar a cada cuatro años. Fuimos dos personas de la FAVB al ayuntamiento y el acto era una burbuja de alegría. Se hizo una especie de procesión para saludar a Tarradellas, que estaba allí. Estaban Narcís Serra y Pasqual Maragall en la procesión. Entonces Maragall salió de la fila y vino a donde estábamos los líderes vecinales, nos dio un abrazo y dijo “esta fiesta también es vuestra. Lo hemos conseguido entre todos y a partir de ahora tenemos que hablar”. ¡Después de esto, no nos vimos en un año! Sólo nos hablamos a base de reivindicación. Entiendo que se encontraron con un ayuntamiento sin dinero, que les faltaba la experiencia y que el ayuntamiento no era solo las personas elegidas, había unos aparatos, unos funcionarios. Entiendo también que hay unos poderes que no los controlas y no los dominas. No vimos a Serra y Maragall por mucho tiempo, sólo nos vimos en una audiencia pública. Queríamos que las asociaciones tuviesen derecho a voz en los plenos, como lograron muchos ayuntamientos en España, pero en Barcelona no lo conseguimos. En un acto de protesta sobre esto fue la primera vez que nos vimos y yo se le he recordado varias veces a Maragall y él decía que era mentira, pero yo te digo que era verdad. También te digo que el talante político de Maragall no tiene nada que ver con el de Serra. El Maragall es uno de los técnicos que habían hecho política en dictadura, que nos había pasado bajo mano información, era un animal político. Entonces, nos costó mucho lo que pasó con la llegada del ayuntamiento democrático. El ayuntamiento empezó un proceso en que nos cerró las puertas que había abierto Socías y abrió un proceso de descentralización, que lo empezó Jordi Borja. Habíamos hecho un viaje a Boloña el setenta y tres o setenta y cuatro y habíamos visto la importancia de abrir unos pequeños ayuntamientos en los distritos, para acercar la administración y también los niveles de decisión a los vecinos. Con Socías, había seis delegados y los vecinos teníamos puertas y ventanas abiertas. Ahora, con el ayuntamiento democrático, creaban una comisión, desde el principio, en el 1979-1980, y esto nos perjudica mucho. Fueron los años más duros que hemos sufrido. Nos cerraron información, interlocutores y posibilidades de dialogar, y abrieron once distritos vacíos, huecos, que tenían un concejal y que no tenía ni medios ni funciones, estaban vacíos. Esta ciudad llegó a la democracia con un tejido social muy vivo y muy real, que no se ha aprovechado. Si a la vez que se empezó la descentralización, con la que estábamos muy de acuerdo, si hubiera mantenido abiertos ciertos mecanismos de comunicación, el desencanto hubiera sido menor, las luchas hubieran sido menores. Pero fueron brutales. Ocupamos distritos porque no se solucionaba nada. Los primeros años fueron brutales, no hicieron nada. Era muy difícil llegar a la alcaldía. Solamente cuando lo que organizábamos era muy fuerte, te recibía el Serra. Una de las suertes que tuvo esta ciudad fue que le llevaron pronto al Ministerio del Ejército en Madrid. Después de tener una reunión con él, tenías la sensación de que él te había dado una lección magistral, sin ninguna cercanía, sin ninguna sensibilidad. Serra “pontificaba”, como un profesor de universidad alejado de la realidad. En realidad, él tenía su realidad y sus intereses. Las

contribuciones especiales que yo había comentado antes, siguieron por diez años y hubo un enfrentamiento muy fuerte y esto que, gracias a lo que le dejó Socías, pudieron empezar muchas cosas que se veían. No quiero ser negativo, pero aquel ayuntamiento democrático nos costó mucho, fueron años muy duros.